

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

સ્વયંવન પ્રાશ

આ યુ વે દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક-ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

લીલાં આંખનાં સાથે બીલાં
પાયક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી ખર્ચ નાં વેલ

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજ
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપના
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભાટીયા મહાજનવાણી, કાકત્રાદેવી મુંબઈ - ૨

તંમારો હરકોઈ પ્રકારનો વિમા
સ્વદેશી વીમા કંપનીમાં જ આપો

આગ, મોટર, ધરતીકંપ, હરિમાઈ લોખંડ,
અકસ્માત, ત્રીજી પાર્ટીનો વિમા, કામદારોને
બહલો, ધરમાંથી ચોરી વિગેરે હરક પ્રકારના
વિમાનું કામકાજ સ્વીકારવામાં આવે છે.

ધી ઇન્ડિયન

ઇન્શ્યુરન્સ કંપનીઝ એસોસીએશન

ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ એન્શ્યુરન્સ બીલ્ડીંગ, ચર્ચગેટ રોકવેમેથન,

Telegram :
"FIREASSO"

કોટ મુંબઈ

ટે. નં.
૨૨૫૬૭

11X9

સંસ્કૃત

સ્વાલિષ્ટ સ્તોત્ર, પાપક તથા અપાપાં મોટી સંવેત્તમ

“રોહિણીચંદ્ર” છાપ હીંગ
(૨૪૨૬૩)

ઈરાની ખડા તથા રસકણી
[રતલી તથા અર્ધરતલી રૂપમાં]

Telegram: "SANSKRIT" મળવાનું ઠેકાણું

[રજીસ્ટ્રેશન : ૨૪૭૫૪]

વરણવનદાસ હીરણી કુંડા

હીંગ, શ્રી વિષ્ણુ છાપ કેશર. એલચી. ગંદર તથા કચીઆંબાના વેપારી

વર્ષ - ૪
અંક - ૭

ક હા ની

જુલાઈ
૧૯૪૮

ક્રમ	વાર્તા	વાર્તાકાર	પાન
૧.	સળઈ સવાર	મયૂર	૧
૨.	વહીએ વહીઆ	વિનયકુમાર એચ	૬
૩.	સે. કે. ન. ૭	અનિકુમાર મ. શર્મા	૧૪
૪.	બાઈચાહને નભૂમી	ક. ર.	૨૧
૫.	ખડક અને લલર	મનનલાલ પ્રિયા	૨૪
૬.	દીકા બેશી (નાદિકા)	મન-કલમ	૩૧
૭.	બીમના ટોચા	માધવભાઈ ખેડે	૪૩
૮.	રમ્યનું પાતું	બાલુભાઈ બાસ	૪૬
૯.	સમાજ-સાહિત્ય	૫૦

વાર્તા મોકલનારને

‘કહાની’માં છપાતી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા મલ્લ પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે અને તેને મંચરૂપ કરવાના હક્ક લેખકના પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રમાણની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે. અસ્વીકૃત વાર્તા પરત કરવામાં આવતી નથી. તેને રદ કરવામાં આવે છે. સ્વીકૃત વાર્તાના ખર્ચ લેખકને પખવાણામાં અપાયો. — સંપાદક

કહાની કાર્યાલય

જય હિંદ પબ્લીસિટી સર્વિસ
૪૦૩ હાલબાદેવી રસ્તા
મુંબઈ-૨

સંપાદન અને અવરજવા અને
કહાની કાર્યાલય
રાણપીઠ : ભાવનગર

પાલિકા દેશમાં ૧-૧૨-૦
,, પરદેશમાં ૬-૦-૦

ક હા ની

છૂટક દેશમાં ૦-૧૦-૦
,, પરદેશમાં ૧-૦-૦

છૂટક મતો નીચેનાં લોકપ્રિય અખબારગૃહો પરથી મળી શકશે

મિસર્સ એ. એચ. બ્રીલર
રેલ્વે બુકસ્ટોલ

એમ. એચ. શુક્લ
ન્યુસપેપર એજન્ટ : સિદ્ધપુર

એચ. એમ. મારફ્ટીઆ
સેન્ટ્રલ રોડ, ૬૫ થોડીઝ સામે
લહેરી મેન્શન, બીજી માળે, મુંબઈ-૪
શુભરાત બુકસ્ટોલ
લક્ષ્મી રોડીઝ સામે : મુરત

—આફ્રિકામાં—

ગાંધી ન્યુસ સર્વિસ
પો. બો. ૬૨૦, : મોમ્બાસા

મિસર્સ વોરા અર્પર્સ
પો. બો. ૩૬૩, મોમ્બાસા

—લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

મીમરાજ બિહારી, કાલબાદેવી રોડ : મુંબઈ-૨
ફરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ
ગાંધી પોળ સામે, રાવપુરા : વડોદરા

એલ. કે. ત્રેધાણી

૧૪, અમરતલા રસ્તો : કલિકત્તા

કહાની કાર્યાલય
મુંબઈ અને ભાવનગર

વંત્રી, પ્રકાશક અને મુદ્રક શાંતિલાલ હોશલાલ શાંતિ : સરસ્વતી પ્રેસ : રાણપીઠ, ભાવનગર

★
જુલાઈ ૧૯૪૮
★

★
વર્ષ ૪ : અંક ૭.
★

કાન્યેયુ રમ્યા કથા

સગઈ સંગાર

મયૂર

પદમણીનો જોગંદર સાબોનરવો છે અને એ તો પદમણીની પ્રતિષ્ઠા પૂરી કરવા જુજગિયાની વાંસે વાંસે આ દશ તે દશ ભટકી રહ્યો છે, એ તો જાણે એવો પાટ જાન્યો છે કે એક રાજકુમારી હતી. રૂડી ને રૂપાળા દીવડિયાની જ્યોત જોવી. ફરતા પતંગિયા રંગ રંગની રાશની પૂરે ને વચમાં જોગનપરી બેઠી બેઠી ચઢુને દિલની આગનમાં આપ્ય કરે.

પતંગિયા રાજકુમારીને મેળવવા કાંઈ વલખાં મારે, કાંઈ વલખાં મારે!

પણ રાજકુમારી કહે: 'હું તો કાઠને ન પરણું.'

તો કે, 'કુંવારા તો એક સરસતી મા જાણ્યા છે. સ્ત્રીજાતિ જન્મે સારથી જ લલાટે જોવાતેવો પણ પતિ તો લખાવી લાવી જ હોય છે. કાઠને વાકા ને વરજાગિયો, તો કાઠને રાણો ને રાજિયો; કાઠને બેરા ને બોળડો, તો કાઠને ગડો ને ઘેલો. એ તો જેવું કરમે લખાણું હોય, એવો ધણી એને સાંપડે. ધણી વિનાનાં જોમ ઢોર નહિ, એમ કુંવરી! હું ચે કાંઈ કુંવારી રહેવાની નથી. તો પછી તારા લાકડાં પૂરે ને તારા અંતરને ગમે એવો પતિ મળે તો હું ચે પરણવાની તો ખરી જ ને!'

તો કે, 'પરણીય ખરી, પણ પ્રીત પારખીને. પ્રીત વગરના કાઠને આજાયે નહિ આવું.'

તો કે, 'તારી પ્રીતની રીત શ, કુમારી!'

તો કે, 'જે કાંઈ મારા પ્રશ્નો જવાબ લાવી આપે એની સાથે હું પરણું.'

આમ રાજકુમારી પ્રશ્ન પૂછે અને જાજકુમારો સંકટો વેઠીને એનો જવાબ લાવી આપે. એ બધાનો તો એક દિવસ આરા થે આવે, પણ અહીં બેરિયો પદમણીની પ્રતિષ્ઠા પૂરી કરવા આ દશ તે દશ ભટકી રહ્યો છે. એના રખડપાટનો તો જાણે કાંઈ દિવસ અંત નથી.

એક દિવસ પદમણી એને મળી અને એણે પદમણીનો એકાર ઉતાર્યો. માન્યું કે પદમણી હવે તો પોતાની યર્ધને રહેશે. ત્યાં વળી પદમણીએ કહ્યું છે, 'એન તગાઈને ખાંડિયે મક્ત ધાન ખાંડી લાવે તો જાણું કે તુડિયાણો છે.'

એટલું ક્યું છે ત્યાં તો વળી પદમણીએ કહ્યું છે, 'એન કલાલણને પીડે જઈને મલ પી આવે તો તારી સાથે પ્રીતિ ખાધું.'

ને જોગંદર એ ચ વાત કરી જતાવી. તો પદમણી કહે છે કે 'હવે ખાંડિયા બેલીના કાંઈ જુજગિયાને નાથી લાવ.'

ને બેરિયો જુજગિયાની પાછળ રખવાયો જતીને ફરે છે. મોર જુજગિયો અને વાંસે બેરિયો. બેવની ઢોઢાઢો ચડ યર્ધ છે. ને એનો જાણે કાંઈ આરા નથી.

કાંડિયાવાડમાં નાજની જંદર અને જુજગિયો લાગતો લાગતો નાગની જંદરમાં આવે જરાણો છે. સામે મોકળીયું બેલીને દરિયા-

પીર હકુઠાડી બોલાવી રહ્યો છે. વસિ વાદીની મોરલી વાગી રહી છે. જુજગિયો તે ક્યાં ગયો? તો ને ક્યાં જઈશ એ વાળી વાત થઈ છે. ને જુજગિયો કહે છે, 'ત્રે' તો ધાધુ'દ્ર' કે ધરતી મોટી બધી છે. ને એનો પદ પડાશે છે. આ તો ચારે ફારથી ફરવાળ બંધ થઈ ગયા અને હવે શું થાશે!'

ને બેરિયો કહે છે, 'હવે જાણ્યું મારે છે. હવે ક્યાં જશે? આજ તો નાથે જ પાર છે.'

જુજગિયો હાથવેતમાં છે અને બેરિયાની કાયામાં ઉલ્લાસ વ્યાપી ગયો છે. એની નજર સામે રૂડીરૂપાળ પદમણીની કાયા તરવરી રહી છે. એના રૂપનો યનનનાટ બેરિયાની નસ નસમાં નાચી રહ્યો છે. હવે તો એ રંગ અને એ શેરની, એ યનનનાટ અને એની તાજગી કંઈ છેટાં નથી, કંઈ છેટાં નથી! હાથ લંબાવે એટલી જ વાર છે.

ને એણે જુજગિયાને ચંભાવી દેવા મૂક મારી છે.

જુજગિયો મૂંઝાઈને જીભો રહી ગયો છે. તો જ એની માએ એને જુજગિયો જુજગિયો'તો. અણીને વખતે એના હેવામાં ઠાણ જાણે ક્યાંથી યે અગમની ઉકલત ખારી જતી. એની નજરે તો દેખાવાનું દેખાતું અને એક વખત તો દિશાના બંધ ફરવાળ યે જીવડી જતા.

બેરિયાએ મૂક મારી છે. ને જુજગિયાના હેવામાં ઠાણ જાણે ક્યાંથી શેરનીતો એક ક્રમશઃ થઈ ગયો છે. એ ક્રમશઃમાં અગમના અધર જાણ્યા એણે વાંચ્યા છે. કાક એના કનમાં કહી રહ્યું છે: 'સમદર પાર કરી જ, અચ્ચા. બેરિયો પછી વસિ નહિ આવી શકે ને કહીને કારિયો પાર કરીને વસિ આવશે તો એની બહેલી વિદ્યા એ જૂલી જશે ને આવશે ન આવશે થશે.'

આ તો લખ શરૂની અગમની વાણી. ત્યારે તો લખ શરૂએ જતકને પછ મારી

આવી ખરી. જુજગિયો આવેકમાં આવી ગયો. છે અને એણે સમદર પાર કરવા ફાટ દીધી છે.

પણ સમદરનાં ખારાં ખારાં નીર. ઉલેચ્યાં ન ઉલેચ્યાં એટલાં, ને એ તો નામથી પાર ક્યાં જાય તેમ નથી. સમદરને માછલી કોણે ને એમાં મનમનજી સેવારા મારે. એ તો પાણી માથલા જીવ પાણીમાં સમાય. ધરતીના ધરતીનો ત્યાં કંઈ ઇલાજ ચાલે નહિ. અચ્ચા જુજગિયાની એવડી તાકાત ન હતી કે સમદર પાર કરીને જાય. ફૂટેકાડી બોલાવનાં સમદરનાં હેવાં ભેઈ જુજગિયો કહે હાથ'દ્ર' જીભો રહી ગયો. એને મોટેથી એક નિશાસો નીકળી ગયો: એણે ધોડેના.

પણ મૂંઝાણું તો કામ આવે તેમ નથી. વસિ બેરિયાના મંતરના કાણા જીત્યા આવે છે અને જુજગિયો કહે, 'સમદરમાં સમાત લઈશ, પણ જીવે જીવ બેરિયાને હાથ તો નહિ જ પડે.'

ને એણે સમુદ્રના પાણીમાં છંપલાવવા ફાટ દીધી છે. એની નજર આમ ફોડે છે ને તેમ ફોડે છે. ને એમાં એની નજરે નામ નહી દેખાણી છે. કહે છે ને નામ નહી તો ફરિયાની હોં હોં આગળ ચાલી જાય છે. હાલી હાલી સામે કંઈ કચ્છમાં મોડું કાઢે છે. બસ! જુજગિયાને મારગ મળી ગયો છે. નદીને મારગે કચ્છમાં જીતરી જવાશે. હવે બેરિયો જાણ્યું મારે'છે.'

નદીને કંઈ કંઈ એણે કચ્છ વાણી ફાટ દીધી છે. ધરતીના અંતરપટ વોંધતી નામ નહી વાંકીચૂકી આગળ ને આગળ ચાલી જાય છે. કંઈ કંઈ જુજગિયો દોડ્યો જાય છે. છપર મહેરામણ કુપવાટા દઈ રહ્યો છે. પણ એનાં ખારાં નીર અને એની ખારી ધૂપવા જેવી વાણી જુજગિયાને મોળા શકે તેમ નથી કે જાણી શકે તેમ નથી. એ તો નિરાતે કચ્છની જમિ તરફ આવશે જાય છે.

બેરિયાની મૂક ખાલી ગઈ. જુજગિયો

સમુદ્રના નીરની નીચે સંતાઈ ગયો. એણે એને જાતો તે નદીના જળમાં સમાતો દોડો. વીજળીનો ચમકારો થયો અને પાછો આજના અંધારામાં સંકેતાર્થ ગયો. ધરીભર તો બેરિયો ધા ખાઈ ગયો. માંદ કરીને હાથમાં આવ્યો તો ત્યાં વળી પાછા એ દેવ એના એ યજ્ઞ ગયા અને પદમણી દૂર દૂર જાયે કે ક્ષિતિજને ચેલે પાર સરી ગઈ. તો ય એ દિગ્ભ્રમ હારે તેમ ન હતો. એણે કહ્યું : 'તે' મદીનો આચરો ક્ષીણ છે, ભુજંગિયા, તો હું આકાશને આચરો લઈશ. હું ધરતીનાં પેટાળ વીંધી આગળ જશે, તો હું હવાનાં ઓઠા સોંસરવો ચઢને તારી ત્રિસે આવીશ. તને રેલો નહિ મૂકું.'

તે એણે પવનની પાંખે ચડીને કંઞ લણી ઉડાણ કયું છે.

કંઞની ધરતી ઉપર બેરિયો ચારે કાર ભુજંગિયાની શોધમાં ફરી રહ્યો છે. ક્યાંય ભુજંગિયો નજરે પડે, ક્યાંય ભુજંગિયો નજરે પડે. કંઞની ભૂમિ પર નાગ નદીએ મોહું કાઢ્યું; ત્યાંથી બેરિયો ભુજંગિયાના સગ કાઢતો કાઢતો આગળ જઈ રહ્યો છે. ધરતી ઉપર પહોળો પટો પડ્યો છે. એ એકાણીએ બેરિયો આગળ વધી રહ્યો છે. ચાલતો ચાલતો ચાલવા કુગર સુધી આવ્યો છે, તે ત્યાં એકાએક નાગના સગ અલોપ થઈ ગયા છે. અને ભુજંગિયો તો કંઞની ધરતી ઉપર કમચિ દેખાણો નથી.

બેરિયો વિચાર કરે છે કે આખે અંધારો આવ્યો નથી તે કાંઈ ઝામરના દોરા જે કૂટયા નથી. દુનિયા રંગરંગીલી દેખાય છે. પંખીડાં હસે છે તે કિલોન કરે છે. બધું 'ય રંગબધું' ને કીલુંપીલું દેખાય છે, તો એક ભુજંગિયો જ કાં નજરે ન પડે ? ધરતીના પદમાં હાલ્યો જાતો તો, ત્યાંય દોડો છે. પાતાળમાં પેસી ગયો તો, ત્યાંય એ આગળ્યો છે. ચંચ રોહાના પેટમાં સમાણો તો, ત્યાંય જાને રહ્યો નથી. તે આજ કાં નજરે ન ચડે ? સગી આંખો આજે કાં મને છતરી રહી છે ?

આ બેંસોનાં ખાકુ ચરી રહ્યાં છે. એની વચમાં કિસેટો સમાઈ ગયો છે ને એ તે ક્યાં અલોપ થઈ ગયો ? બેંસોના પગ નીચે છંદાર્થ ગયો હોય તો એનું જોળિયું તો નજરે પડે ને ? બેંસો નિરાંતે ચરી રહી છે. કાંઈની ખરી લોહિયાળી થઈ નથી. કાંઈને પૂંછડે ભોરિંગ લટકતો દેખાતો નથી. ક્યાંયથી ભુજંગિયાનાં અંધારા મળતાં નથી, તો પછી એ ગયો ક્યાં ?

ચાર આંખોને પટો ધરતીની કાયા ઉપર આવ્યો આવતો તો. ઠેઠ નાગ નદીના મુખ પાસેથી ચાલવાની ધાર સુધી પટો પડ્યો છે. બેરિયો વિચારે છે કે ભુજંગિયો છે તો આટલા વામાં. ત્યારે એ કાં ન દેખાય ? જેવા રૂપમાં હોય એવા રૂપમાં ભેઈ શકવાની એની પાસે વિદ્યા છે. તો શું આજે એની વિદ્યા એ વીસરી ગયો છે ? એની આંખે શું અંધારો આવી રહ્યો છે ?

બેરિયો બધી વાતે વિચાર કરે છે, પણ એક વાત એ ભૂલી ગયો છે. લખ ગુરુએ એને આપ દીધેલો કે સમદર પાર કર્યો એની વિદ્યા એ ભૂલી જશે, ને એ આજે કરીને કાઠિયાવાડથી કંઞ આવતાં એની વિદ્યા એ દરિયાપીરને સોંપીને આવ્યો છે. એની એને સૂષ રહી નથી અને કાલો આખને હોય દઈ રહ્યો છે.

આટલા વામાં જ છે અને છતાં દેખાતો નથી. બેરિયો વિચાર કરે છે કે રખે વેશ્યાલો કરીને રહ્યો હોય ? વેશ્યાલો ક્યો હોય તો ભલે ક્યો હોય, આખરે તો નાગ છે ને. નાદને વચ નાગની જાતિ. બેરિયા પાસે એની મોરલી છે. મોરલીમાં મધુરા નાદ છે. મોરલી વાગશે, એટલે ત્યાં હશે ત્યાંથી નાગ ડાલી રહેશે.

એણે મધુવર વગાડવા માંડી છે. પગે ધૂધરા આંખ્યા છે. નૃસ કરતો અને નૃત્યની સુરાવલિ ફેલાવતો બેરિયો બેંસોના ખાકુમાં ફરી રહ્યો છે. આણી કાર તેણી કાર જોતો જાય છે ને સંગીતના સર આંધતો જાય છે.

મારડી મોરલી વગાડતો અને ચોઈ રેષ્ટ નાચતો ભેસોના ખાકુમાં ફરી રહ્યો છે. ને એ ખાકુમાં એક બૂરિયો પાડો છે. કુંદા ઘોંઝી છે ને કપાળે ઘોળું દીલું છે. બરાબરનો ભલે તલક-ઝેરિયો જ છે. પાડો ચરતો નથી ને મોગમ ભાગતો ફરે છે. એને ભલે ચકરીતું ફરદ થયું છે. એના કાન વારે વારે સરવા થાય છે ને વળી પાછો કાન ઘાળી ર્ધ એ દોટ દોટે છે. એ તે મોરલીના મૂર સાંભળી ઘેરો ચર્ધ મયો હશે ? કે પછી ફર ફરને ઝાઈ ખૂલેથી અપાદિયા મેધના મુદ્દમ એને સંભળાતાં હશે ? પણ વર્ષો નથી ને વાદળાંયે નથી. ને જીજ્ઞા આકામાં મેદુલાને સંતાવાની જ્યા પશુ ક્યાં હતી કે ત્યાં બેઠો બેઠો મેદુલિયો એનાં મુદ્દમ વગાડે ? ને તો ય પાડો વારે વારે કાન સરવા કરી ર્ધ સાંભળે છે. ને માથાં પગાડતો વળી દોડવા લાગે છે.

પણ આખરે એ ચાણી ગયો છે કે પછી મોરલીના મૂર એને ખાંધી લીધો છે. એ કાન સરવા કરી જીભો રહી ગયો છે અને હવે તો એ ડોલવા લાગ્યો છે. મોરલીને માથે નાજ ડાલે એમ પાડો ડોલવા લાગ્યો છે.

ભેરિયો ફરતો ફરતો પાંખ પાંસે આવ્યો છે. પાડો નાદબધ્ધમાં ટુંકી ટુંકી બની ડોલી રહ્યો છે અને વાદીએ એને ઝાળખી લીધો છે. પાંખને અને સંગીતને તો સામી પ્રીત. અને આ પાડો મોરલીની સરાવલિ ઉપર નાચી રહ્યો છે, એ કાંઈ હવે છાતો થોડો જ રહેવાનો હતો ! એ જ એનો ચોર છે. એ જ જીજ્ઞિયો છે. સંતાવાનું સ્થાન ન મળ્યું એટલે પાડો બની ખાકુમાં થોડો છે. અને સૂઝસૂઝ બૂલી મોરલી માથે ઝળૂંબી રહ્યો છે. એની સૂઝસૂઝ ડોહાણે આવે તે એને હાથ કરી જ લેવો ભેઈંએ, આવો, એની ફરીને નાંદ મળે.

મીઠી મીઠી મોરલી વાગી રહી છે. ખાકુ એની મસ્તીમાં મસ્ત બની ડોલી રહ્યો છે.

ને વાદીએ મંત્ર ભણી પટેડીને ગાળિયો કરી પટેડી પાડો ઉપર નાખી છે.

એક વખત એણે એવી જ રીતે પટેડીનો ગાળિયો નાખીને તર્જ સંગારને મધેડી બનાવી હતી અને આજે હવે એ મંત્રને ભેરે નામને નાથવા મધી રહ્યો છે. તે દિવસે પદ-મણીને એકાર ઉતાર્યો હતો. આજે એ પદ-મણીની પ્રતિષ્ઠા પૂરી કરશે.

પણ પશુ ગાળિયો પજો પજો ને ભલે મોટો પજો છે. મંત્રનો ચમકારો થયો અને ભુજંગિયો ચેતી ગયો છે. એની તો લીસી લપટ કાલા સોજના નાકામાંથી દોરો સરી ભય, એમ ભુજંગિયો ગાળિયામાંથી સરી ગયો અને એણે સુસવાટો કરી દોટ દીધી છે. ભેસોનાં ધણ ભાઈને ભાગ્યા છે. મોચરનાં ખડ વાવટોએ મડ્યાં છે. ધરતીનો ધમધમાટ ફર ફર સૂધી સંભળાય છે ને ભુજંગિયો વાતની વાતમાં દેખાતો બંધ થઈ ગયો છે.

ભેરિયાને ભલે ડાઈએ ભેરથી ચપાટ મારી છે. એ નાગની ચપાટ તો નથી. નાજ તો સુસવાટો બોલાવતો ભાગ્યો ભય છે. ત્યારે ડોહાણે એના દિલને અચ્ચકા દીધો ! ડોહાણે એની કાવાને હચમચાવી નાખી ! ભેરિયાના હોશકોશ જીડી ગયા છે. મુદ્દની જેમ ભુજંગિયાનો ચારત ભેતો એ જીતો છે. એની મોરલી મૂંઝી બની મર્ધ છે અને એની કાવાને ભલે હાટ ચડી ગયો છે.

મંત્રત્રિવાનો મદારથી, એના મંત્રે કરીને એણે પદમણીને મદાત કરી. દુનિયાને કંઈક લીલાપીળા રંગ બતાવ્યા. મંત્રના ભેરે એણે ભુજંગિયાને કચાઈ યે જ પવા ન દીધો. અને આજે એનો મંત્રનો દોર ભલે તૂટી ગયો છે. એના મંત્રે આજે એને જ તમાચો ચોટી કાઢ્યો છે.

ભેરિયો વિચાર કરે છે કે આ બધું શું થઈ રહ્યું છે અને હવે શું થાવા બેઠું છે ? પણ શું થાવા બેઠું છે એની તો એને ખ્યાલ નથી. આગમની વાણી આદોષ થઈ છે. અને

શુભગિયો સાગી જમ છે. એનો કેડો નહિ પકડે તો પછી એના સગક કાઢવા ૫ મુઝેલ જની જશે. બેરિયો શુભગિયાને લિસોટ લિસોટ આગળ ચાલ્યો છે.

ચાલવા કુંગરની ધારે નાગદામણીના અવાસ. નાગદામણી શુભગિયાની માસી. શુભગિયો માસીને ઘેર આવ્યો છે: 'માસી, મહેમાન આવ્યા.'

સામે નાગમજો બેઠો છે. વહીવડો બેઠો બેઠો નવકુળ નાગનો પરિવાર વાંચી રહ્યો છે. ને નાગદામણી બેઠી બેઠી સાંભળે છે. ત્યાં શુભગિયો આવીને બોલો રહ્યો છે.

માસીએ કહ્યું છે: 'મહેમાન આવ્યા તો કલે આવ્યા, પથુ મહેમાન તો બેને ૫ બેળા કાઢ્યા છે. મારા ધરમાં બે જથુને આશરાની જગ્યા નથી.'

તો કે, 'બે કલે ને કાલી આવે; હવે એનાથી ખીવાતું કાંઈ કારણ નથી. બેરિયો એની વિદા ગુમાવી બેઠો છે.'

તો કે, 'તો પછી લા જોવો શુભગિયો કાં બાગતો ફરે ?'

ને એનો તો શુભગિયો શો જવાબ આપે ? ને માસીએ કહ્યું છે, 'લાઈઁ આવ્યો એ મારગે પાછો વળા જા. બેરિયો એની વિદા ગુમાવી બેઠો હતો, પથુ એની મોરલી તો એની પાસે છે ને ? એની મોરલીમાં જાડુ લખાં છે. એણે જ્યાં જ્યાં મોરલીની સરાવટ રેલાવી, ત્યાં ત્યાં પશુપક્ષી અને માનવી જાણને ઘેલાં લગાડ્યા છે. મત્રવિદ્યા તો એની ઉછીની લીધેલી વસત હતી. લખ ગુરુએ એને વિદા આપી અને ગુરુનો તોલ ન રહ્યો એટલે એણે વિદા પાછી લઈ લીધી. પથુ એની મોરલી કાંઈ લઈ શકે તેમ નથી અને જ્યાં સુધી એની મોરલી છે અને એની સરાવટ છે, ત્યાં સુધી એ કાંઈને સુએ જ પવા નહિ કે. નિરાતે બેઠાં છીએ, બેઠાં બેઠાં કુળની વાતો સાંભળી રહ્યાં છે.'

છીએ. અમારે મુખનો શુભ દુઃખમાં નાખવો નથી. આવ્યો એ મારગે પાછો વળા જા કાંઈ.' તો કે, 'માસી ! તો તો હવે બેરિયો મને નહિ છોડે.'

તો કે, 'તમે બે ૫ એક ગુરુના વિદારથી. ગુરુએ કાંઈ વિદા આપી હોય તો એને માદ કરી લે. વિદાને જોરે જીવી યજ્ઞીય તો જિવાશે. બાકી તો મોરલી પાસે નાગનું ગળું નથી.'

ને શુભગિયાને ગુરુના છેલ્લી વર્ણતના બોલ માદ આવી ગયા છે: 'લાગ પડે એવે ઠેકાણે કંઈ દેજે કે જ્યાં બેરિયાની નંજર ન પડે. એટલું કરીય તો તારું માતમ રહી જશે.'

ગુરુની વાણી હૈયે ચડી છે અને શુભગિયો લહેરમાં આવી ગયો છે. 'બેરિયો તો એની વિદા ભૂલી ગયો છે અને મારી વિદા હજી મારી પાસે છે. હવે બેરિયો જગમગ મારે છે.'

નાગદામણી માસીને ધરથી શુભગિયો પાછો વળાં ગયો છે. સામે નંજર ફરે છે તો બેરિયો કેડેથી નમી ગયેલા ડાસાની જગ કુંગરની ધાર ચડી રહ્યો છે. શુભગિયો ગડ-ગોડું ખાઈ ધરતીએ ઢળા પડ્યો છે. એ તો સાપ નથી, સાપોલિધુ થે નથી. મળની સામ-સીધમની લાકડી મારગમાં પડી છે. ફડી નકશી કરેલી અને લાલે એને ઉપાડી લેવાનું મન થાય એવી.

બેરિયો લાકડી પાસે આવ્યો છે ને એણે લાકડી દોડી છે. આવી મળની લાકડી છે. ને આવી લાકડી કાંઈ મારગમાં રહેવા દેવાશે ? એણે તો લાકડી ખબે નાખી છે અને આગળની વાટે ચાલી નીકળ્યો છે.

શુભગિયો ગારુડીને ખબે ચડી ગયો છે ને એણે પોત અકાર્યું છે. કાળકાળ ૩૫ ધારણ કરીને એણે બેરિયાની ઓડે વડચકું લીધું છે. ને એનું તો એવું કાલિદ એર છે કે વડચકું લેતાંની સાથે તો બેરિયો ધરતીએ ઢળા પડ્યો છે. ધરતી ઉપર જાણે દીમ ઢળા પડ્યું છે. [આતુ

વડીએ વડીઆ

વિનયગુપ્ત મોર્ય

પાછળ ભેઉં છું અને ભૂતકાળ આરેથી પાછો ખસી જાય છે. સ્મૃતિપટ પરથી ધૂળ ખંખેરી નાખું છું: શું છે આ સતી-ઓ અને યરવીરાની ભૂમિ સોરઠ. એનાં સંતાનો સાહસ અને શૌર્યનો ઇતિહાસ મૂકી ગયા છે. એનાં સાહસ્યેકે ખલાસીઓએ સાત સાર પાર કર્યા અને દરિયાપારના દેશમાં સોરઠી-ઓએ વેપારી વસાહતો સ્થાપી. અહીં ઇતિ-હાસપ્રસિદ્ધ ખરડો, ગીર અને ગીરનાર છે. એક વખત એવો પશુ હતો કે જ્યારે આ ગરવા પ્રદેશ કુબ્જાળ અને અછત ભેગાં ન હતાં. હાલવાનાં લીલાંછમ કુંડ અને ધાસનાં હરિયાળાં ખીચનાં વચ્ચે આ દેવતાઈ ભૂમિ બારે માસ પહેરી રાખતી. આજે છે એવી એની ઉપાડી કાપા તો કાંઈએ ભેઈ ન હતી. તેનાં પહાડ અને ટેકરીઓ ઉપર વાંસ, સાત્ર, જાંબુ, વડ, ખીજડો, આખરો, બાવળ, રાયચુ, નેવરી, પીપળો, વગેરે ઝાડ મૂલતાં. તેનાં મેદાનો, ખીલો, કોતરો અને ઝરોમાં બાવળ, બોરડી, કરમણ, ધમાસા વગેરેની ઝાંટ હતી. ખરડો કુચર જંગલ અને ખીચથી ગીરનાર તથા ગીર સાથે ભેડાયેલો હતો. સોરઠના આ ત્રણ રમ્ય પ્રદેશને કુદરતે વનરપતિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિથી ઘેરે હાથે નવાંત્પા હતા. કાઠિયાવાડે વાઘ તો ભેચો નથી, પરંતુ આ પ્રદેશમાં સિંહ, હીપ્પા અને ચિત્તા ધૂમતા. ખાંડીલા સાખર અને રૂપાળા ચિત્તા, પવનવેગી કાળિયાર અને કઢાવર શેઠ (નીલગંધ) તથા કોમળ કાયાવાળા ઝીંકારા અને ગુંટાં જે પ્રદેશને શોભાવતા. જુદાં તથા સ્વર પશુ પુબ્જાળ હતાં. એમનાં હાલવામાં બૂરા ચિલોત્રા, દૂધ જેવા દૂધરાજ, સોનાં વરણા પીળક, રૂપેરી સાદવાળા શેખીમી અને છુલ્લુલુલ, ગળામાંથી ભણે મીઠો મધ કરતો હોય એવા તેજના અંબાર જેવા સફરખોરા, વિરહીના

પ્રતીક જેવા ચાતક અને બાવિયા અને બીજાં સેંકડો જાતનાં વિવિધ રંગી અને વિવિધ કાષી પક્ષીઓ કસોલ કરતાં. એની નદીઓમાં અને તળાવોમાં શેકુ અને રાજના, મેલવા અને મુરખી, કીંગી અને કીંગાળા, ટેબરી ને મુંગવારી જેવી માછલીઓ વિકાર કરતી.

આ શૌર્યકથાનું પાત્ર તો સોરઠનો સિંહ છે. જ્યાં તે મઈ સડીમાં વસતો હતો તેની નૈઋત્યિક ભૂમિકા ઉપર આપી છે. મઈ સડીમાં તો તે કાઠિયાવાડની બહાર બાલિયર, ઝાંસી, ડીલા, આણ, અમદાવાદ પાસે સાખરમતીને કઠિ અને ખાનદેશમાં પશુ વસતો. પરંતુ આજે તો કાઠિયાવાડ બહાર તેનું નૈઋત્યિક જીવન આયમી ગયું છે. એક દિવસ પોર-ખંદર અને જામનગર વચ્ચે આવેલ ખરડાના કુચરો સિંહની ગર્જનાથી ગાજતા હતા. જામ વિભાજી નાનપણમાં ખરડામાં સિંહનો ચિહ્ન કરતા. પરંતુ માણસની વસતિ વધતી મઈ, જંગલો કપાવા લાગ્યાં, ખેતરો ખેડાવા લાગ્યાં, ગીર-ગીરનાર સાથેનો ખરડાનો સંબંધ તૂટી ગયો અને અંધેજેએ વાધેરા સામે ખરડામાં તોપમારો ચલાવ્યો. આ બધા વિષેપના પરિણામે ખરડા-માંથી સિંહે વિદાય લીધી. આજે હવે ગીરમાં ગરબાઝાંઝા સિંહ બચી ગયા છે. છેલ્લે ઇ. સ. ૧૮૮૫ના અરસામાં એક સિંહ, સિંહજી અને જન્યુ ખરડામાં - આવી ચડ્યાં હતાં, પરંતુ ખરડાના બહારીર રખારીઓએ અને બીજાં બાણુ જામનગરની પોલીસે તેમને મારી નાખ્યાં. ચિહ્નથી ચિત્તા પશુ માણસને હાથે નાશ પામી કાઠિયાવાડમાંથી ભૂંસાઈ ગયા છે. વર્તમાન કયાની આ પશ્ચાદ્ ભૂમિ છે. ખાડીની પ્રાણી-સૃષ્ટિ જોજાવતા અંશે હજી છે.

મુગ પહડી ગયો છે. સપ્તર્ષિ શોષાઈ મઈ છે. શૌર્ય આયમી ગયું છે. બાઈચારાનું રયાન અટપટ અને ઇર્ષાએ લીધું છે. રાજ-

નીતિ બદલી ગઈ છે. આરીરિક, માનસિક અને આર્થિક નિર્ધનતાએ ગામડાંજિને નિષ્પ્રાણ બનાવ્યા છે: 'રસદીન ધરા યદ્ય છે, દયાદીન યથા નૃપ.' ખારા રણમાં રહીસરી મીઠી વીરડી પણ સૂર્યના સળગતા લાપથી જમીનમાં સમાઈ જાય તેમ ગામડાંને ખૂણેખાંચે રહી ગયેલું કૌશલ્ય દમન નીચે દટાઈ ગયું છે...પણ રહેવા લો એ વાત. આશમી ગયેલા યુગના બાળ અને પ્રેરણાદાયી ચિત્રને આજના ચિત્ર સાથે સરખાવીને શું કરવું છે !

*

મેઘલી રાત છે. જેઠ માસનું અંધારિયું છે. સોરઠના સાગર પરથી આવતો ઠંડો પવન ગીરની વનખીને ઢળવી ઢળવી ટાપલીઓ મારીને સુવધાવે છે. ઝાઝવાની ઝળાંચે ઢળવે ઢળવે ખૂલતા પહોંચે નિદ્રામાં પડ્યા છે. આશય વાદળાંથી ઘેરાયેલું છે, પરંતુ હજી વરસાદ પડ્યો નથી. ગીરની અનેક ટેકરીઓની વચ્ચેથી રમતી, ફૂદતી, નાચતી હીરણ નદી તેની અનેક સાહેલીઓનો સાથ મેળવી કિલ-કિલાટ કરતી વહી જાય છે. તેનાથી થોડાક માલિ છેટે ગીરનો સમ્રાટ એક કદાવર અને વિકરાળ સિંહ ખીડમાં લપકે છે. આને સંજનો તો પોતાના બોલરામાંથી બહાર નીકળ્યો છે, પરંતુ તેને સ્થિતિ મળ્યો નથી. કોણ જાણે કેમ આને/કોઈ પ્રાણી તેની હાડકામાં આવતું નથી. સૂનું, સૂનું કરતી રાત વહી જાય છે. માત્ર તમરા અને જંગલી ઠંસારી જ જંગલને ગળવે છે. આને ક્યાં ગયાં પેલા ફૂટેલા જાગડાવાળાં સાબર અને રૂપાળાં ચિતળ ! સંજ નમી, સંધ્યા આવી, રાત પડી, બહુ-મંડલ, મિથુન અને પછી પુષ્ય તથા અન્વેષાના તારકવૃદ્ધો પણ આશમી ગયાં, અને થોડી વાર પછી આશમીમાં વાદળ છવાઈ ગયાં. સિંહ એક ઊંચી ટેકરીની ટોચ ઉપર ચડ્યો અને ત્યાં પડેલી એક શિલાની ઝાંચે બેસીને આસપાસના પ્રદેશ ઉપર નજર રાખીને શિકારની રાહ જોવા લાગ્યો.

સિંહમાં એક થોડી કુટુંબ છે. તેને જ્યારે ગરજવાની પ્રેરણા થાય છે ત્યારે તે ઊંચો રહી શકતો નથી. જંગલમાં સિંહ જોવા ઘોષાટ, કોઈ પ્રાણી નથી કરતું. તે ગર્જે છે, ગાંજે છે, ઘુમવાટી કરે છે, ડહોલે છે અને જંગલમાં તેની ગર્જનાના પડખા પડે છે. તેનો અવાજ ખીજ સિંહ ઉપાડી લે છે અને ઘણી વાર તેઓની ગર્જના આખી રાત ચાલે છે. એમની ગર્જના ઉપરથી ખીજ પ્રાણીઓ જાણી લે છે કે સિંહ ક્યાં છે.

જ્યારે રાત મેઘલી બની, પવન પડી ગયો, વીજળી અમકારા મારવા લાગી અને મેઘ દડકવા લાગ્યો ત્યારે જુખ્યા સિંહે ગર્જના કરી. એ જ વખતે નીચેની ટેકરીમાં અડખડાટ થયો અને ઝાડીમાંથી કોઈ બાગતું હોય તેમ લાગ્યું. સિંહનું ખ્યાન ખેંચાયું. તેની અંધકારભેદી આંખોએ જોયું કે એક સાબર અને એક સાબરી બાગે છે. ખીજ જ ઘણે સાબરના બાંભરવાનો અવાજ આગ્યો. સિંહ એકદમ ઊભો થયો અને સમક્ષાટ કરતો ટેકરી ઊતરી ગયો. પરંતુ તે સાબરની સ્થિતિને બરાબર પિછાનતો હતો. એ કંઈ પોતાની માથી હમણાં જ જુલો પડેલો નવલોદિયો જુવાન ન હતો કે તે આટલે છેટથી સાબર પાછળ દોટ મૂકીને પાછો પડવાનો નિષ્ફળ પ્રયાસ કરે. એણે કંઈક સાબર જોયા, જણ્યા અને માર્યા હતા. સાબરની દોટ શું છે તેનો સિંહને પૂરો ખ્યાલ હતો. જો તેણે આ સાબર-યુગલનો શિકાર કરવો હોય તો તેણે ચોરીશૂંપીથી, લેપકાને, સંતાઈને સાબર અને પોતાની વચ્ચેનું અંતર કાપી નાખવું જોઈએ, અને પછી જ્યારે તેને ખાતરી થાય કે હવે ઝાંચિંતી દોટ મૂકીને સાબરને જરૂર પાડી લેશે ત્યારે જ તેણે દોડવાનું સાદસ કરવું જોઈએ. સાબર-યુગલ સામેની ટેકરી ઝાળંગી પાછળની ખીજમાં ઊતરી ગયું હતું. સિંહે પોતાની ટેકરીની ફેડી પસંદ કરી કે જેથી પાસ કે ઝાડી સાથે બરાઈને અડખડાટ ન થાય. અહીંથી તેણે તલેટીમાં આવી સામેની

ટેકરીની ટેકી શોધી અને તે વાટે સામેની ટેકરી પણ વટાવી. આમ તેણે પાંચેક ટેકરીઓ વટાવ્યા પછી તેને લાગ્યું કે હવે સાબર-યુગલ તળેટીની 'ઝાડીમાં અટકાયું' છે અને ચારે ચર છે. ઢોળાવ ઉપરથી તેણે ભોયું કે હવે લાગ સાધી ચાકીશે. હળવે રહીને તે યુપકાદીથી નીચે ઊતર્યો. તળેટીમાં એક ઝરને કંઠિ નેવરીનાં ઝાડવાનું ઝુંક હતું અને તેની નીચે તેણે કેટલાક ઝોળા ભેંયા, રમે તેઓ ચેતી ભય એ બીકે સિંહ ઝરમાં ઊતરી ગયો અને ત્યાંથી આવ યુપકાદીથી સરકાને ભોયું તો આકાશ આડે તેણે નાનામોટા ચાર ઝોળા ભેંયા. ચારે ઝોળાને તેણે ધારીને ભેંયા અને ઝોળખચા. એક બાજુ સાબરનું યુગલ હતું, તેનાથી થોડે છેટે ચિત્તળનું યુગલ હતું. તેઓ વારંવાર પાછલા બે પગે ઊભા થઈને ઉપર ઝાડના ઝુંકમાંથી પાંદડાં ખાતા હતાં. પશ્ચિમ આકાશમાં વારંવાર હળવી વીજળી થતી હતી અને આકાશને એક ઘણું માટે ઉભળાને અદસ્ત થઈ જતી. એ ઉભળેલા આકાશની આડે આ કુંભરાળ પ્રદેશના મનમોહક હરણોએનું જાણ-ચિત્ર કોઈ અશૌચિક સૌંદર્ય રજૂ કરતું હતું. પરંતુ સિંહને એવા સૌંદર્યની ખેવના નથી હોતી; તેને એક જ ખેવના હતી કે હું એમાંથી એકાદ હરણને કેમ પાડી લઉં. સિંહને અહીં આવ્યે હજી માંડ થોડી ઘણે થઈ હશે ત્યાં ચારે સાબર તથા ચિત્તળ એકદમ કાન સરવા કરીને ખાતા થંબી ગયા. હમણાં સુધી ચાલતા જતા જાય થઈ ગયા. એમના મોંમાં પાંદડાં હતાં ત્યાંજ રહી ગયા અને તેમણે આટલું અને વ્યાખુળ નજરે સિંહની દિશામાં ભોયું. બનાવ એવો બન્યો હતો કે હરણોએની દિશામાંથી આવતો પવન આ બાજુ સિંહની પાછળની ટેકરી અને ઝરની ધારમાં અપકાઈને પાછો સાબર સુધી પહોંચી તેમને સિંહની મંથ પહોંચાડી આવ્યો. ભણે ઝાડમાંથી તેમને કાળાતરાએ કંઈ ધ્વજરતો હાંખાઈને ચારે હરણો વિરરોએ

ચાલ લઈ લઈને સિંહની મંથ પારખવા લાગ્યા. જરાજર તે જ ઘણે સિંહની પાછળના કંઠાની ઝાડીમાંથી યુંટકાના ભક્ષણનો અવાજ આવ્યો અને એક પલકારામાં તો યુંટકાનું એક ભોડણું જીવ લઈને લાગ્યું હોય એવો લાગે સુધી અડખપટ થયો. તેની અમર ચિત્તળ અને સાબરના ભોડલા ઉપર યઈ અને પાંદડા ઉપરથી ચિત્તળ ખસી જાય તેમ એ ચારે સુદર આકૃતિઓ જેમ યઈ ગઈ.

આ અણચિતંબા વિશેષથી સિંહે ધૂંધવાઈને ત્રાક નાખી અને દૂર દૂર બીજા સિંહોએ તેની ગળાનાં ઉપાડી લીધી. પેટમાં લાગેલી ભૂખ તેને સતાવતી હતી અને કોષમાં ખાવીને તેણે સાબર પાછળ આંધળા દોડ મૂકી. પરંતુ આ તેનો દિયકારો અને નિષ્ફળ યુરસો હતો; તેનો પ્રયત્ન અર્થ વિનાનો હતો, કારણકે પહેલી જ ઇલાજીમાં સાબર અને ચિત્તળ એટલે ખણે દૂર નીકળી ગયા હતા કે તેમને પકડી પાકવાનું સિંહને માટે અશક્ય હતું. પરંતુ પેટમાં ભૂખનો ફાવાનજ સળગ્યો હતો અને મગજમાં કોષનો અભિ રળગતો હતો એટલે વિચારશીલતા આને કામ કરે તેમ ન હતું. તેણે ફાટી ખાંખે વિકરાળ સ્વરૂપે સાબરનો પીછો લીધો. ટેકરીઓ પાછળ અને ઝાડી-જંગલમાં તેમના ઝોળા અદસ્ત થઈ ગયા હતા, પરંતુ એમની ખરીઓનો અવાજ અને ઝાડી-ઝાંખરા સાથે ધસાવાથી ચતો અડખકાટ હજી સિંહને સંભળાતો હતો અને ઉંચટે નવારે તે ધાકીને હાંકતો હાંકતો ઊભો રહી ત્યારે તેણે ભોયું કે અહીં હવે તેની સામે ટેકરીઓ નથી પરંતુ મેદાન છે. અને તેના સિંહારનાં કોઈ ચિહ્ન હવે રહ્યાં નથી. તે મનમાં ધૂંધવાતો થાક ખાવા બેસી ગયો.

પોતે કેટલી વાર એકા તેનું વનરાજને વાન ન રહ્યું, પરંતુ આ સપાટ મેદાન ઉપર નવારે તેની નજર ગઈ ત્યારે દૂર દૂર નાની આકૃતિઓ ભોઈ, કાણુ છે એવી માંદરોડી

બકરાં ના, એ તો હોંઠારા અને કાળિયારનું ટોળું આ પાછલી ચતતી હંકમાં ચરે છે. કાંઈ ખેડાં છે, કાંઈ ચરે છે, કાંઈ વાગે છે. પરંતુ એક મોટિયારો કંઈ કરતા નથી. તેઓ ખરે પૂરે ચોખ્ખાં કરે છે. એમના મુકામન માથા ઉપર આ ટોળાની સલામતીની જવાબદારીનો ભાર બોલે રહેલો છે. ખીજાં બંધે ચરે, બંધે વાગે, બંધે આરામ કરે, રોકાં (હરણનાં મચ્છા) બંધે જલ કરે, પરંતુ આ ચોક્ષિયોતો-થી તો એમની ફરજમાં કાંઈ ક્ષતિ ન થઈ શકે. તેઓ વારંવાર બધી દિશામાં ભુલે છે, હવામાંથી ગંધ પારખે છે. આવા જાનુર અને ચંચળ ચોક્ષિયોતોને ચાપ કેમ આપવી ? સિંહની અધીરાઈ વધતી મંઈ. હા, વચ્ચે વચ્ચે બોરડીનાં ઝાંખરાં હતાં અને તેની ઓથે ઓથે ચોકું અંતર કાપી શકાય ખરું. પછી તો એકવાર લાગ કાઢે એટલે પાસે આવી જવાય તો પહેલી દોટ તો એવી ઝડપથી આવે કે આરામ લેતાં હરણાં હજી ભાગે ત્યાં તો એકાદને પકડી લેવાય.

સિંહે વિચાર કરી લીધો, ચોખ્ખા ધડી લીધી, વ્યૂહ રચાઈ ગયો અને તરત જ તેને અમલમાં મૂક્યો. તે નીચું માથું કરી, જમીન સરસો દબાવે દબાવે, સાવચેતીથી પહેલી બોરડી પાસે પહોંચ્યો. એક મજલ તો પૂરી થઈ. પછી તેણે પેલા ટોળા તરફ જોયું. ચોક્ષિયોતોમાં એક મોટા કાળિયાર હતો. તેની અંકાર નજર વારંવાર આ સિંહની દિશામાં જતી હતી. સિંહની છાતી ચકકતી હતી. કાળિયાર ચેતી જશે ?

જ્યારે કાળિયારનું મોઢું ખીજી દિશામાં ફર્યું ત્યારે સિંહે ખીજી મજલ પૂરી કરી. પછી ત્રીજી અને ચોથી મજલ પણ પૂરી થઈ.

હવે હરણિયાનું ટોળું કંઈ છેટ ન હતું. વચ્ચે હજી એક બોરડીનું જાળું હતું અને જે ત્યાં સિંહ પહોંચી જાય પછી તો તેણે એમની દોટ મૂકવા માટે લાગ જ જોવાનો રહે.

કાળિયારનું પહેલું ચક્ષુ કાળિયારને હેમતાની દેવાની કળા છે. એકવાર કાળિયાર બેખાન થાય એટલે તેની ઉપર ત્રાટકી પડવામાં કેટલી વાર ? સિંહ હવે દિગ્મતમાં આવી ગયો. તેની અધીરાઈ વધતી મંઈ. તેનો ક્રિસાહ સમાતો ન હતો. તેણે હવે છેલ્લી બોરડીની પાછળ પહોંચી જવા દોટ મૂકી.

પરંતુ કોણ જાણે કેમ આજે આ સિંહનું નસીબ ભેર કરતું ન હતું. તેની દોટથી ચમકીને તેના પગ પાસે એક ઝાંખરા નીચેથી એક બેર ભુ-ર-ર-ર કરતી બિડી. તેના અવાજે બાલુની ઝાડીમાં ફરતા તેતરને ચમકાવ્યા અને બેચાર તેતર પણ ભુ-ર-ર-ર-ર કરતાં બિડાં. જે તમારા પગ આગળથી કદી વગડામાં ઓચિંતાં તેતર કે બેર બિડાં હશે તો તમને ખ્યાલ આવશે કે તેમના ઓચિંતાં બિડાંથી માણસ કેવો ચમકી જાય છે. એમના અવાજે હરણના ટોળાનું ખાન ખેંચ્યું અને તેમણે શું જોયું ? એક ઓથથી ખીજી ઓથ તરફ સરકતો ગીરનો બાદશાહ ઉઘાડી જગ્યામાં હાકાઈ ગયો. ચીર ચોરી કરવા માટે ચુપકાઈથી અને ગિલ્લી પગે ઉવટની દોટ મૂકવા જતો હોય અને વચમાં જ તે દોટની નજરે પડી જાય તેમ સિંહ ઉઘાડો પડી ગયો. થઈ ચૂક્યું, ઓચિંતાં આવેલા તોફાની પવનના ઝપાટાથી જમીન ઉપર પડેલાં સર્કાં પાંદડાં બિડી જાય તેમ હરણોનું આખું ટોળું વીજળી-વેગે ભાગ્યું. હોંઠારાએ હોંઠાટા દીધા. કાળિયારાએ ફૂંકાશ માપ્યાં અને આખના પલ-કારમાં તો તેઓ ક્ષિતિજ ઉપર ટપકા જેવા જ દેખાતા થઈ ગયા.

સિંહને માટે આ અસહ્ય દુઃખ. તેણે બારે કોષમાં આવીને હુંકાર કર્યો. પરંતુ હુંકાર કાતો ટક્યો છે ? સિંહ મરણિયો જ-ન્યો. પરંતુ મરણિયા થવાથી જ કંઈ સિદ્ધિ થોડી મળી જાય છે ? તેણે અધિગિયા કરીને દોટ મૂકી. તેની નજર પેલા સૌથી મોટા કાળિયાર ઉપર

હતી. તેણે કાળિયારનો પીછા લીધો. બીજા બધા જોશારા અને કાળિયાર ભુદી ભુદી રિયામાં વિખેરાઈ ગયા. એક જ આ પવનવેગી ચરત ચાલુ રહી. આગળ કઠાવર કાળિયાર અને પાછળ સિંહ. બધે એક તીરની પાછળ બીજી તીર છૂટ્યું હોય ને ?

તમે કહી કાળિયારને દોઢતો ભેગો છે ? ન ભેગો હોય તો કુનિવાતું એક દેરત પમાડનાર દશ્ય તમે નથી ભેગું. પરંતુ ભે તમે કાળિયાર જ ન ભેગો હોય તો મારે કંઈ કહેવાતું નથી ! તેની કાફ ! તેની જીભા ! તેનો કૂંડા ! તમે તેને દોઢતાં ભુલો તો તમારી આંખ કાઢી થઈ જાય. તમારું મોં આશ્ચર્યમાં ઉપાડું રહી જાય ! જ્યારે જીભામાં ખેતરવા વટાવી જતા કાળિયારની પાછળ સિંહ કિશોરી કૂતરાની જેમ દોડ્યો. તેની ટેલવાળા કાંધ અને બુલ્લારાંધી સાદુરીનાં પીછાની જેમ જીભા થઈ ગઈ હતી. તેના અજિઅંતની રુવાંદી ખડી થઈ ગઈ હતી. તેનું પૂછડું સાંપની જેમ પાછળ પકડું આવડું હતું. તેનાં નસોરાં ધમણની જેમ કૂંડા મારતા હતા. હવે પાછલી રાતના અંદાના ઉત્તરથી જીભાને બેલું આશ્ચર્ય મતાવી આવડું હતું કે કાળિયાર કેટલા જિયા અને લાંબા કૂંડા મારે છે. કાળિયાર પણ કાન સરવા કરી, પૂછડીને સુઝાન જેમ જોડવી, તાંબા વળવાળા અણીદાર શોંગમાં પાછળ ખસા ઉપર નાખી જીવઉપર આવીને દોડતો હતો. થોડી વાર પછી તેણે પાછળ ભેગું અને હજી તેણે સિંહને કૂંડાકા મારતો આવતો ભેગો. પાછી કાળિયારે દોટ ચડ કરી અને આ વખતે તેણે દિશાનો ખૂણો બદલ્યો. શા માટે ?

થોડી જ વારમાં પાછી ટેકરીએ આવી, પણ નાની અને નાજુક. એની પાછળ વહે છે સોરઠની અલપૂર્ણા દીરણ નદી. હરણોની એ મા, બાળક બાળીને માના બોળામાં કે માની પાછળ છુપાવા જાય તેમ કાળિયાર દીરણ મેયાની આંધે જતો હતો. પરંતુ તેણે

દિશા બદલી હતી; તેણે પાછળ ભેગા માટે જરા માંડ આધો હતો અને તેમ કરવામાં સિંહે વચ્ચેનું અંતર કાપી નાખ્યું હતું. કાળિયાર હવે તેની હાથવેંતમાં હતો. સિંહ કાળિયારની જેમ લાંબું દોડી સહે એવું પ્રાણી નથી અને લાંબુ દોડવામાં તો કાળિયાર તેને હંફાવી દે. ભેકે આ દોટ કંઈ ખટુ લાંબી ચાલી ન હતી તો પણ સિંહને માટે તો તે અસાધારણ હતી. પથ સિંહને પીછેહટ કરવી એ જેમ પાથવે ! ઉપરાંત યવાને હવે વાર ન હતી. ભે આ કિશોરી હાથમાંથી છટકી જાય તો પછી આજે પણ તેને અપવાસ કરવો પડે. રેટમાં બૂખની આગ સળગવી હતી અને તેનાથી ઉત્તેજિત થઈને તેણે કાળિયારનો પીછા લીધો હતો. બ્યારે તેણે ભેગું કે કાળિયાર તેને સહેલાઈથી હંફાવીને છટકી જાય છે ત્યારે તેણે નિરાશ થઈને તેનો કેડો છોડી દેવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ એ જ ધણે કાળિયારે જીભા રડીને પાછળ ભેગું, એટલું જ નહિ પણ તેણે દિશા બદલી. સીધી લીટી તૂટી ગઈ અને આડી થઈ. તેની આંધે જ સિંહે આશ્ચર્ય અંતર કાપી નાખ્યું, એટલું જ નહિ પણ તેને આંતરી સેવા માટે સિંહે આડી દોટ મૂકી. કાળિયારને એ ટેકરી વચ્ચે આવેલી એક કોરી પકડીને પાછળ નીકળી જવું હતું અને સિંહે તેનો બૂંદ પારખીને એની આંધેથી દોટ મૂકી કે બ્યારે કાળિયાર તે કોરી ઉપર પહોંચ્યો ત્યારે જ જગજગ સિંહ ત્યાં પહોંચી ગયો. પરંતુ સિંહને પાંખે પાંખો તે પહેલાં તો કાળિયાર જીભા મારી લીધી હતી અને એ એક જ જીભાએ તેને મોતના મોમાંથી બચાવી લીધો. બીજા ધણે કાળિયાર ધાર જિતરી ગયો અને તેની પાછળ સિંહ પણ ધાર જિતરી ગયો.

ધારની પાછળ દીરણ નદીનો પટ પકડ્યો છે; ચાંત અને સુષુપ્ત. બધે મા લાંબી થઈને યોદી છે. કાંઈ જિભેલા જરુ, પાનાજરિયા અને માંસ, હવામાં ફરકતા આગુની જેમ હળવે હળવે હશે છે. કાનનો આંધો આગુ

માનું શરણ શોધે તેમ કાળિયાર સીધો હીરણ્ય
 ચેષા તરફ દોડ્યો. શું તે સિંહથી બચવા
 નહીં! અપહારો! પાણીનો આશરો લેરો!
 વટાણિયાની જેમ કાળિયાર ધસ્યો અને નદીના
 કાંઠા પાસે આવીને... સિંહને લાગ્યું કે કાળિયાર
 અપહારો છે. તેની નજરે કાળિયાર અચકાતો
 લાગ્યો. એક ધુણવાર, ના, એક પલકારા
 જેટલી જ વાર, અને તોપમાથી ગોળા છૂટે
 તેમ કાળિયાર એક જળરી છલાંગ મારીને
 નદીને પટ વટાવી ગયો! સામે કાંઠે જીએલા
 માસ અને બીકમાં તે અદૃશ્ય યથા ગયો. ખરે-
 ખર માએ પોતાના બાળકને પોતાની પીઠ
 પાછળ સંતાડીને બચાવી લીધો અને દુશ્મનન-
 ના માથે આડે દુશ્મનને કારતી જીભી રહી
 મઠ! હવે સિંહને સમજાયું કે કાળિયાર
 અચકાયો ન હતો, પણ છલાંગ મારવા માટે
 તેણે શરીરની ચાપ લીધી હતી! સિંહ વેગ-
 માં ને વેગમાં ધસ્યો આવ્યો, પરંતુ જાંઘે તે
 હીરણ્યને કાંઠે આવી પહોં ત્યારે કાળિયાર
 ત્યાંથી ફૂંદો ચૂક્યો હતો. સિંહે મહાપ્રયત્ન-
 પૂર્વક પોતાનો વેગ રોક્યો, તો પણ તે અરધો
 તો પાણીમાં જઈ પહોં. કાળિયાર જેવડી છલાંગ
 મારીને નદીને પટ ઝાળગી જવાની તેનામાં
 આવકત કે શક્તિ ન હતી. સિંહ હાકતો
 હાકતો ત્યાં ખેસી ગયો અને થોડી વાર વિસામો
 આધો. એ જ વખતે સામેની કાંઠામાંથી
 વનકૂકડો બોલ્યો અને વનરાજને ખબર આપી
 કે તમારે હવે મહેલે પધારીને સુઈ રહેવાનો
 વખત આવી પહોંચ્યો છે. દૂર કોઈ ગામમાંથી
 ગામના કૂકડાએ વનકૂકડાનો અવાજ ઝીલી લીધો.
 સિંહે જિભા યથા પાણી પીધું અને ચાલતી પકડી.

જાંઘે પૂર્વમાં ઉપાની પહેલી ટશર નીકળી
 ત્યારે સિંહે દૂર ક્ષિતિજમાં પસર ચરીને ગામ
 બેગા થતા ધુણેને જોયું. જો સામર, નીલગાય
 કે હરણ મળી જાય તો ગાયબેસ ઉપર હાથ
 નાખવામાં હાપણ નથી એમ તો સિંહને
 અનુભવ હતો, કારણકે પસર ચારનાર રખારી,
 આયર, સંધી કે જે હોય તે, પણ તેની તોલિંગ

કાંઠે ઉપર રહેતી તીક્ષ્ણ કુહાડી જો સિંહના
 માથા ઉપર પડે તો ઓપરી નાળિયરની કાચ-
 લીની જેમ તૂટી જાય અને પોતે વનરાજ
 છતાં કૂતરાને મોતે મરે એટલી અમજાય તો
 આ સિંહમાં હતી. પરંતુ જુખથી તે ભાન
 મૂક્યો હતો અને જુએ મરવા કરતાં રખારી કે
 સંધીનો કામનો કરવો શું ખોટા! તેણે પસર
 ચરીને જતા ધણ વસે દોટ મૂકી. હજી કાંઈ
 માથે સને સિંહની ગંધ નહોતી મઠ. તેઓ
 મલપતી મલપતી ગામને જોઈને પહેાંચી મઠ
 અને ગામ બેગી યથા મઠ. પરંતુ એક રાત્રી
 ગાય પાછળ રહી ગઈ હતી. ગોવાળ તો ગામ
 આવ્યું એટલે ખબે કાઠડી મૂકી પ્રભાતિમાં
 માતો માતો ગામમાં ચાલ્યો ગયો. ધણ પછી
 બેગું મઠ ગયું. પાછળ રહી રાત્રી. એ મલપતી
 ચાલે અને વચ્ચે વચ્ચે જ્યાં કાંઈ ખાવા જેવું
 આવે ત્યાં વૈકા નાખતી ગામને જોઈને પહેાંચી
 ત્યાં સિંહે તેની ઉપર પાછળથી તરાપ મારી
 અને ગાયના મોંમાંથી કાંઠાવાની એક રાક
 નીકળી ત્યાં તો તેનું મળું દખાઈ ગયું. અને
 ડોક મરકાઈ મઠ.

*

ગામના કાંપા આમળ એક મકરાણી રહે.
 ગામ જંગી ગયું છે. ધરોધર પટીના ધેરા
 સર સંભળાય છે. પટીના સર એ તો કાંઠાવા-
 વાકની આમજનતાનું વાણ સંગીત છે. પટી
 ધુમાળી ધુમાળીને ગામડિયણે જણવું પૂરું કરવા
 આવીને બલકારી બલકારીને પરમાતિમાં ગાય
 છે. ગામને કાંપે માણસોની અવરજવર થવા
 લાગી છે. પસર ચરીને ગામનાં ઢોર આવી ગયાં,
 પણ મકરાણીની રાત્રી ન આવી. મકરાણીએ
 બારણામાં આવીને આંખે જોયું, પણ આજે
 રાત્રી નથી દેખાતી. ઉક્ષીમાં તેની બુદ્ધી
 (વાહી) માને પોતારે છે; તથાઈ તથાઈને
 બાંધે છે. હમણાં હાકરહિયાં જીકરો નેં સિરા-
 મણ મામરો. ગાય દોવાનું ટાણું યથા ગયું છે.
 બાલુની ઉક્ષીમાં તો ગાયો દોવાય છે, હુધની
 ગેડા તાંબડીમાં પડે છે તેનું અને સંગીત જોકે

જે ત્યાં તો 'હેલી બહારથી કાઢ્યે રાત નાખી.

'એઈ મકરાણી, તારી માને સાવજે ધણી નાખી !'

'હે !' મકરાણીની ગાઢ ફાટી ગઈ. 'ક્યાં !'

'પાધરમાં, દીવાને પાખે બેઠો એ ખાખ.'

'એમ કે ?' મકરાણીની આંખ ફાટી ગઈ. 'મારી રાતડીને ખાખ છે !' એને અગે-અગ કોષ વાપ્યો. એના મુખમાંથી બીજા શબ્દ ન નીકળી શક્યા. ગુસ્સાથી તેનું મથું રૂધાઈ ગયું. રાતડી ! એની બહારની રાતડી ! સાક્ષાત કામધેનુ ! ધરની લક્ષ્મી ! કુળની અમપૂર્ણા ! એનાં છોકરાં માટે દૂધ, દહીં, ઘી, છાશ ને માખણની છોળો રેલાવનારી રાતડી, સોજ ને માપાણુ. એને સાવજ બારખે છે ! મકરાણીને કળે વાપ્યો. એ જમાનામાં ભાજનો કમદેવ નહોતો પેટો. ગાય એ તો 'ખડું' ધન હતું, કુટુંબની મૂંઠી હતી. એ તો કુટુંબનું જ માણસ, ધરના માણસ અને છોકરાં-છોકરી ઉપર જોડેલો પ્રેમ એટલો જ ધરનાં દોર-દાખર ઉપર પ્રેમ. યુ દિલુ કે યુ મુસલમાન, બધાને મન માખ એટલે કામધેનુ અને અમ-પૂર્ણા હતી. મકરાણી મુસલમાન થયો તો યુ યઈ ગયું ! એની ગાય માટે મમત બીજા કોઈ કરતાં એક રતીબાર પણ જોડી નહિ. મકરાણીના દેખતાં તેની નજર સામે સાવજે તેના દીકરાને માર્યો હોય ને મકરાણી સળગી ઊઠે એમ તેને રામ રામ કોષ વાપ્યો. એક ઘણું ને પણ વિચાર કર્યા વિના તેણે ખીટી ઉપરથી જમીયો ઉપાડ્યો અને ત્રણ છાંંગમાં તો જોતસરીમાંથી ડેલી વટાવીને શેરીમાં નીકળી આવ્યો અને દોડ્યો અંધા કાર. અંધા બહાર દીવો કઈ પાંદરથી દૂર ન હતો.

આડે ખાવળ બોરડીની ફરિા હતી. તેની ઉપર કાગડા કામારોગ કરે છે. પાસેના પીપળા ઉપર ગરબડા બેઠાં છે અને ઉપર સમડીઓ ધૂમે છે. મકરાણીએ જપારે આ કાંટાને વટાવી ત્યારે તેની નજર રાતડી ઉપર પડી અને તેના

બળતામાં લી હોમાયું. રાતડીની પીઠ મકરાણી તરફ હતી, તેની બાંજી ગયેલી ડાહ વળાને એક મકરાણી તરફ આવી હતી અને તેની બમથી ફાટી ગયેલી આંખો વિહ્વળ અને બિહામણી લાગતી હતી. તેની જીભ લાંબી થઈને બહાર નીકળી આવી હતી. એ બે બરીબડી આંખોએ મકરાણીના હૃદયને વીધી નાખ્યું. જલ્દે તે નિઃશ્વાસ આંખો પણ તેના માથાને કહેતી હોય કે, મને ખ્યાલો. મકરાણીના પગરવે સિંદને ચમકાવ્યો. અત્યાર સુધી તેનું મોં ગાવના પેટમાં હતું. હવે તેનું લોહીનાં મળદં મોં જિયુ થયું. તેના કાન સરવા થયા. મોં માં માંલના લોચા હતા અને અરધું મોં તથ અરધા પગ લોહીથી ખરડાયેલા હતા. આ આંખો ભેગી થઈ અને વીજળી ચતાં વાદળ છુટકે એમ બંને છુટકા. મકરાણીએ રા. નાખી, 'એઈ કુતા, તોભે મોત મંદાણી આઈ !' તેના માટે કોષથી ફાટી ગયો અને તેણે સિંદ સામે દોડ મૂકી ! એ સોરડી ઘરાતન ! એ છાતી ! એ હિંમત !

સામેથી સિંદ જરબો. એ રિવસનાં બૂખ્યા સાવજને માંડ ચિહાર મળ્યો હતો ત્યાં આ ખાનવ-ખમતડું એને હાંકવા આવ્યો હતો. પહેલાં તો તે ધૂરક્યો, પણ મકરાણી તો સામી છાતીએ ધરયો આવતો હતો. એના હાથ માં નાંખે જમીયો ચમકતો હતો, એની આંખો માંથી જલ્દે હમણાં ડોળા બહાર આવી પડે કે લોહી છૂટશે એવું લાગતું હતું. ખીજી તરફથી સિંદ પણ નમતું આપવા તૈયાર ન હતો. તેણે બમકર ત્રાડ મારી. તેની કેશવાળી ને સરીરની ડુવાંટી ઊભી થઈ ગઈ. તેનું પૂછડું સીધું થઈ ગયું. તેના વિચારણ મેમાંથી તેના બમકર કાંતો દેખાતા હતા. તેણે છધાંગ મારીને મકરાણી ઉપર હુમલો કર્યો, પણ મકરાણીએ તેની તરાપ સુઘાવીને જમીયો ભોંકી દીધો પણ એ તો સિંદ ! એમ કઈ જમીયાના જખ મથી તે ખાઉ પડે ! મકરાણીને તેના નહોતો

છટકતા લાગ્યા હતા અને તે હજી સિંદના
ઝરીરમાંથી જમીયો પાછા કાઢતો હતો ત્યાં તે
સિંદે ફરીથી તેની ઉપર ધાક્યો. આ વખતે
જમીયો તો નીકળી આવ્યો પરંતુ સિંદના
પંખની યપ્પક ખાધને વીર મકરાણી ધરતી
પર પટકાઈ પડ્યો. જોવો તે જીકવા ગયો કે
તરત જ સિંદ તેની ઉપર આવી પડ્યો અને
તેની ગળચી પકડવા ગયો. મકરાણીએ જાણ્યું
કે આવી જાન્યું. ગુફા જેવું અંધારું અને રાતું
મેં મકરાણીની આંખો સામે આવ્યું. તેનો ગરમ
શ્વાસ મકરાણીનાં મોઢા ઉપર આવ્યો અને
તે મસાકારી પ્રાણીના મોની જાંબર કુર્મી-
થી મકરાણી ગૂંજળાઈ ગયો. પરંતુ પોલાદી
ઝરીર અને લોખંડી છાતીવાળા એ સોરઠીએ
મોતની છેલ્લી ધડીએ પણ દિગ્મત ન ગુમાવી
અને અપળતા પણ ન યોઈ. તેણે પાખડીમાં
કાળો દાઘ નાખીને એ દાઘ સિંદના ફાટ્યા
કાચમાં ખોસી દીધો અને જોર કરીને તેના
ગળામાં બને તેટલો જીડા દબાવ્યો. શ્વાસ
ફૂંધાવાથી અને ગળું દબાવાથી સિંદની આંખો
તાળવે ચડી ગઈ. તે જોર કરીને મેં જાંબ
કરી મકરાણીના હાથને બટકાવી લેવા માગતો
હતો પરંતુ તેમ તેમ તેવું ગળું વધારે દબાવું
હતું અને શ્વાસ જાંબ થઈ ગયો હતો. બરો-
બર એ જ વખતે મકરાણીએ જાંબણા હાથમાં
પકડી રાખેલો જમીયો નેટલું ભેર હવું તેટલું

વાપરીને સિંદના ગળામાં બરોબર ટોટા નીચે
ખોસી દીધો. સિંદની શ્વાસ-નળી કપાઈ મઈ
અને બીજી જ ઘણે તે દગતો ચઢતે મકરાણી
ઉપર જ તૂટી પડ્યો. જાંબ, પીકા, ધાક અને
રક્તસાવથી આવી રહેલો મકરાણી પણ બેશુદ્ધ
થઈ ગયો.

ચોડી જ વારમાં ગામલોકો કુહાડી, કડિ-
યાળિ કાંમ, ધારિમાં, વગેરે લઈને હોઠારા કરતા
આવ્યા. આવીને જુલે છે તો નરકસરી આખા
ઝરીરે જાંબમાં, લોહીકુહાણુ થઈને બેશુદ્ધ
બની પડ્યો છે અને તેની ઉપર પથુસરી
નિઘ્રાણુ થઈને પડ્યો છે. રજુસંગ્રામમાં જે
વડીએ વડીઆ બધ લઈને પડ્યા છે.

સિંદને ખેસવી મકરાણીને ઝોળામાં નાખી
ગામમાં લઈ જવામાં આવ્યો અને ત્યાંથી તેને
સરકારી દવાખાને પહોંચતો કરવામાં આવ્યો.
હિંસક પ્રાણીઓએ કરેલા જાંબો ધણે જાણે
એથી થઈને પ્રાણુવાતક નીવડે છે. પરંતુ સદ-
લાગ્યે આ મકરાણી પોતાની આ સાહસકથા
કહેવાને બચી ગયો !*

સોરઠના મરી પરવારેલા શૌર્ય, સાહસ
અને ખમીરની આ વચકથા છે.

* લેફ. જનલ ફેન્ટન આ મકરાણીને મળવા
હોરિષ્ટલમાં ગયો હતો અને તેણે જતે તે વીર-
ચોક્ષને વર્ણવ્યા હતા. —લેખક

કોહલી Osmundair

અશોક ચક્ર દાપ ૨૭૨૨૨

ખસ, ખુજલી, ચોદાસતવા

દરાજ ચાંદી ખરજી

વિગેરે ચામડી ના રાંગોમાં

૧. તહોમતનામું :

તમે કચ્છી જીવા પ્રાગ ઉપર ઈ. પી. કોટની કલમ ૩૦૦ તથા ૩૦૨ મુજબ તેમજ કલમ ૩૦૪ મુજબનું તહોમતનામું ફરમાવવામાં આવે છે તે એવી રીતે કે છુદવાર તા. ૧૦-૫-૧૬ના રોજ રાતના તમે તહોમતદાર તથા મુજરનાર બાઈ કમકુ બંનેએ સાથે મળીને તમારાં બે બાળકો નામે કીકા અને કીકીને મળા ઉપર મરજી નીપળે તેવી રીતે તેમનાં મળા કમાવી મારી નાખેલાં છે. તેથી ઈ. પી. કો. કલમ ૩૦૦ મુજબનો ગુન્હો બને છે. તેમજ તે ક્યાં જાદ તમે તથા તમારી એકરત મુ. બાઈ કમકુએ મળામાં દોરકું નાખી આપ-ખાત કરવાની કોશિશ કરેલી તેમાં બાઈ કમકુનું મરજી નીપળ્યું છે. જ્યારે તમારા મળા આસપાસનું દોરકું વખતસર કાપી નાખવામાં આવેલું છે. આ ઉપરથી આપખાતની કોશિશમાં મદદગાર થવાના તેમજ આપખાત કરવાના બે ગુન્હા કરવાનાં કલમ ૩૦૪ મુજબનું તહોમત તમારાં ઉપર છે.

તો હવે પૂછવામાં આવે છે કે તમે આ મુજબનો ગુન્હો ક્યો છે ?

૨. તહોમતદારનો જવાબ :

ગુન્હાની વાત હું કંઈ જાણતો નથી. પણ ત્રણ દિવસથી હું અને મારાં છોકરાં બૂંચે મરતાં હત્યા, અને તે દિવસ રાતે અમારાથી છોકરાનો કાળીટ ખમાયો નહોતો તેથી અમે બંનેએ પહેલાં છોકરાને મારી નાખ્યા અને પછી અમે બેઉએ મળાકૃતિ આપી. તેમાં મારી થરવાળી નસીબદાર એટલે જુદી અને હવે હું બાકી રહ્યો છું. આ મારી ખરેખરી હાકીત અને બોલું બોલતો હોઈ તો મને પરમેશ્વર પૂછે.

૩. તા. ૨૧-૬-૧૬ નું દૈનિક વર્તમાનપત્રમાંથી ઉતારો :

‘વરુમમા ગામમાં તા. ૧૦-૫-૧૬ ની રાતે બનેલા બનાવ સમયે અમારો ખમરપત્રી કચ્છી જાણાવે છે કે તે ગામનો કચ્છી જીવા પ્રાગ તથા તેની પત્ની બાઈ કમકુએ પહેલાં પોતાનાં બંને બાળકોને મારી નાખ્યા પછી મળાકૃતિ લઈ આપખાત કરવાની કોશિશ કરી હતી. ફરમાનમાં પડોક્તિને ખમર પડી જતાં તેમના થરજી બારજી બાંગી અંદર જતાં ફાંસનાં દોરકાં કાપી નાખવામાં આવ્યાં હતાં. તેમાં બાઈ કમકુ મરજી પામેલી માલુમ પડી હતી જ્યારે કચ્છી જીવા પ્રાગ જીવતી હાલતમાં હતો, તેથી તેને અટકમાં લેવામાં આવેલ છે. જીવા પ્રાગે પોતે જ આ હાકીત કબૂલ કરેલી છે તે ઉપરથી કેસના કાનૂનિયાં તૈયાર તે કેસ સેશન-સ-કોર્ટમાં આવેલ છે. મજદૂર જીવા પ્રાગે પોતાને માટે વકીલાત કરવા બહુ વિદ્વાન વકીલો-ને કહી બેઠું પરંતુ તેણે ગુન્હાની કબૂલાત કરેલી હોય કોઈ વકીલે તેનો કેસ હાથમાં લીધો નહોતો, એવટ અત્રેના સ્થાનિક વકીલ અને રેલસેવક ઓયુલ ફતેહદ બગુસાઈએ તેની વતી બિલા રહેવાની હા પાડી છે. અમારા ખમરપત્રીને મુલાકાતમાં તેઓએ જણાવ્યું છે કે તેઓ કોર્ટ કમકુ એક નવો મુદ્દો રખા કરનાર છે, તે ઉપરથી આ કેસ સબધમાં અને થરૂ મક-ચાર જાગી છે.’

૪. પવિત્ર પ્રોસીક્યુટરના બાપચુની નોંધ :

નામદાર મોડ' તથા એસેસર સાહેબો,

આજે જે કેસ આપની પાસે રજૂ થાય છે તેવા કેસો હજારે તો શું બધે લાખમાં એક જ મળી આવે. માથુસળત નખારે ગુન્હા તરફ વળે છે ત્યારે તે કેવાં કરપીણ કામો કરવા સુધી નીચે જાય છે તેનો આ કેસ અઢો નમૂનો રજૂ કરે છે. આ કામનો તહોમતદાર કણખી જીવે પ્રાગ્ છે. તે આપની સામે ખેઠો છે તેની સાચું જોતાં કોઈ જાગ્યે જ કદી શકે કે તે માથુસે જે જાળહસા અને એકઝીહસા કરી હશે. છતાં તે જ હકીકત છે. તા. ૧૦-૫-૧૬ના રોજ આ તહોમતદારે પોતાનાં બંને જાળકોને પ્રથમ જાંબાડી દર્ષ પછી તેમને ગળામ્મીપ દર્ષને મારી નાખેલ છે. અને ગુદરયો ! નખારે માથુસ પોતાનાં જ જાળકોને મારી નાખે ત્યારે તે ખીજનાં જાળકોને શું નહીં કરે ? આજુ કરપીણ કામ કર્યા બાદ તહોમતદાર તથા તેની એસર બંનેએ ગળાફૂસો ખાધા અને તેમ કરવામાં તેમનો ઈરાદો કાપદાની ચુંચાકામીથી હટકી જવા સિવાય ખીલે શો દોષ શકે ? આ પ્રમાણે નખારે તેઓ લટક્યા ત્યારે પાડોજના ધરવાળાને કાંઈ શંકા જતાં તેમણે ખારણાં ખખડાવ્યાં. જવાબ નહીં મળતાં તેમણે ખારણાં તોડી નાખ્યાં અને અંદર ગયા. ફાંસાનાં દોરડાં કાપી નાખ્યાં અને મારે ધન્યવાદ આપીને કહેવું જોઈએ કે એ પ્રમાણે કરીને તેઓએ નિદાન એક ગુન્હેગારને કાપદા પ્રમાણેની સજામાંથી હટકી જતો અટકાવ્યો છે. આરોપીએ પોતાને મોઢે પોતાના ગુન્હાની કળુલત કરી છે. પણ ન કરે તો ખીલું શું ફેરે ? તેની સામે પડેલા પુરાવા ધણા મજબૂત છે. આ બંને જાળકો તથા ખાઈ કમકુ રાત સુધી જીવતાં હતાં, ત્યાર પછી તેમના ધરનાં ખારણાં દેવાઈ જાય છે, તે જણ ખારણામાંથી ખીલું કોઈ આવી શકે તેમ નથી, તેમ આવું પણ નથી તેથી આરોપીએ જ આ કરપીણ કૃત્ય કયું હોવાનું અનુમાન વાજખી કરે છે અને આરોપી પણ તેનો ઈન્કાર કરતો નથી. એસેસર સાહેબો ! આજુ કરપીણ કૃત્ય આપે કદાપી જોયું નહીં હોય. માતાપિતાના વાતજલની વાતો આપે સાંભળી હશે પણ ક્યાં મરું તે વાતજલ ? દુસ્મનો વચ્ચેના વેરની વાતો સાંભળી હશે પણ અહીં આ નાનાં જાળકોએ કયું વેર ખેંચું હતું ? આ તો એ દૂર પતિપત્ની-એ જાણીજીજીને પોતાનાં જેઠ જાળકોને પોતાને જ હાથે મારી નાખેલાં છે. આ કામ એટલું અધમ છે, આ ગુન્હો એટલો કરપીણ છે કે તે માટે આકરામાં આકરી સજા થવી જોઈએ અને એવી સજા આપ ફરમાવશો એવી મારી માગણી છે.

તહોમતદારે તેની ઝીતી મદદ લઈને અમવા તે વિના પોતાનાં બંને જાળકોનાં મળાં તેમજ મરણ માથ તે રીતે દગાવ્યાં હતાં તેથી તેનું મરણ થયું છે તેથી કલમ ૩૦૦-૩૦૨ મુજબનો ગુન્હો બને છે તેમ જ છેવટ તહોમતદારે સજામાંથી ખચવા માટે પોતાને જણ ફાંસો દર્ષ કરી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તે ઉપરથી કલમ ૩૦૪ મુજબનો ગુન્હો બને છે. અને આ ગુન્હાઓ તહોમતદારે જ કર્યા છે અને ખીલ કોઈએ કર્યો નથી તે માટેના સાક્ષીઓ રજૂ કરવામાં આવશે. તે સાક્ષીઓની જુગાની ઉપરથી તહોમતદાર ઉપર ગુન્હો સાબેત માનવામાં આવે તો આ માટે સખતમાં સખત સજા ફરમાવવામાં આવે તેવી મારી માગણી છે.

૫. રતુમડા ગામજા પોલીસ પટેલનો રિપોર્ટ :

મારું નામ રામશિંહ; બાપનું નામ દેવજી. જાતે રાજપૂત, ઉંમર વરસ ૪૮, ધર્મો તોહરી પૂજવાથી જખાવું છું કે તા. ૨૦-૫-૧૬ના રોજ રતુમડા ગામે ખૂત અને શિલ્પીય મનુષ્ય-વધની ખાતખી મગનાં જમો તે જગ્યા ઉપર ગયા હતા. ગામ મજૂરના કણખી જીવા પ્રાગ

તથા તેની ઝોરત ખાઈ ઝમકુ, તથા એક ઓઢરી ઉ. વ. ૪ અને એક ઓઢરી ઉ. વ. ૨ ની તેમના ધરમાં હતાં. અમે જ્યાં ત્યારે ખાઈ ઝમકુ તથા ઓઢરી તથા ઓઢરી મરણ પામેલાં હતાં તથા કણ્ઠી છવા પ્રાગે આપધાતની ડોરેય કરેલી પણ છવ જતાં પહેલાં પડેલી આવી પહેલિયાં તેમણે જાણેા ફરિયાદો કાપી નાખ્યાં અને રહે. મજૂરને સારવાર માટે દવાખાને ખસેડવામાં આવ્યા છે. તેમ જ ખીજી લાશોનું પંચાતનાયું તૈયાર થઈ જતાં તેને અવસ મજલ પહેલાંવાત તેનાં સગાંઓને સુપ્રત કરવામાં આવેલ છે. આ મુજબની મારી હકીકત છે. ખીજી મારે જાહેર કરવા સરખું કાંઈ નથી.

ઉલટ તપાસમાં જાહેર કરું છું કે તદોમતદારના ધરમાંથી ઝાતી લેતાં રોડ, કવેરાત, કે કાણા કાંઈ નીકળ્યું નથી. તેમ જ મરનાર ખાઈ ઝમકુ તથા ઓઢરી તથા ઓઢરીને બે દિવસ-થી કાંઈ ખાવા મળ્યું નહીં હોય તેમ સાબિત થાય તેવા પુરાવા ધરમાંથી મળ્યા છે.

૬. પારી કસળચંક સવચંદની જીભાની :

મારું નામ કસળચંક, આપનું નામ સવચંક. જાતે વાણિયા, ઉ. વ. ૫૦, ધંધો હડાણાનો. પૂછવાથી લખાણું છું કે રહે. કણ્ઠી છવા પ્રાગ તથા તેની ઝોરત ખાઈ ઝમકુને કું મળ્યાં વરસથી ઝોળખું છું. જે લાસ બતાવવામાં આવે છે તે ખાઈ ઝમકુની તથા તેના ઓઢરા તથા તેની ઓઢરીની છે તે કું ઝોળખી બતાવું છું. રહે.નું ધર મારા પાડોશમાં છે. તારીખ ૯-૫-૧૯૪૬ની રાતે તેમના ધરમાં કાંઈક જવાજ થવા માંડ્યા તેથી કાંઈક નવું જાને છે તેમ માની અમે ધરનાં બારણાં ખખડાવ્યાં. પણ જવાજ ન મળવાથી આડોશીપાડોશીને જમાડી ધરનાં બારણાં ખેડવી અમે અંદર ગયા. તે વખતે છવામાં થોડો છવ લાગ્યો એટલે અમે તેનો ગળાફરિયાદ કાપી નાખ્યા. તે જ પ્રમાણે ખાઈ ઝમકુનો ફરિયાદ પણ કાપી નાખેલો પણ તેના બોલિવામાં છવ નહોતો. એ જોઈને અમે પોલીસમાં અખર આપ્યા. પછી પોલીસે આવીને લાશોનો કબજો લીધો, પંચકચાસ કર્યો. ત્યાર બાદ લાકને અવસમજલ પહેલાંવાતની રજા આપી અને છવા પ્રાગને પરજેલ કર્યો. આ મારી હકીકત છે.

ઉલટ તપાસમાં જણાવવાનું કે એ લોશને બે દિવસથી કાંઈ ખાવાનું મળ્યું નહોતું. છવાને રોજ મળતી નહોતી, પાસે પેસા નહોતા. તેની ઝોરત વાણિય (મારી સ્ત્રી) પાસે કાણા ઉછીના માગવા આવી હતી. પણ તે પાછા નહીં મળે એ બંદીક વાણિયણે તે આપ્યા નહોતા.

૭. ડો. રજનિકાન્ત માફનો રિપોર્ટ :

ગઈ તા. ૧૧-૫-૧૯૪૬ના રોજ મારી પાસે ત્રણ લાક મેલવામાં આવી હતી. તેમાં એક ઝોરત અને બે બાળકો હતાં. ઝોરતનાં ઉપર પાંચની ઉપર અને પચીસની નીચે લાગતાં હતી. અને બાળકો અનુક્રમે ચાર અને બે વરસનાં લાગતાં હતાં. જાતે બાળકોના મળા ઉપરનાં ચિહ્નો ઉપરથી શાસોશાસ બધ થઈ જાય તે રીતે તેની ઉપર વજન મૂકવામાં આવ્યું હોય તેમ અનુમાન થાય છે. તે ઉપર રહી એલાં નિકાન ઉપરથી માણસના લાગથી તે જાણી દબાઈ હોય. લાસ આવી ત્યારે મરણને ચોક્કસ ઉપરાંત લાકો પીતી ગયા હતા.

ઝોરતની લાસના મળા ઉપર દોરકાના રેસા ચોટી એલાં હતા તે ઉપરથી દોરકા વડે તેણે આપધાત કર્યો હતો. તેણે કાંઈ લખણમાં આવી નથી, દોરકું ઓઢવાની ડોરોઢ કરી નથી તથા તેણે આપધાત કર્યો હોવાનું અનુમાન થાય છે. એ મળાફરિયાદ આપનાર ખીજી બંધિત હોત તો તેણે વિરોધ કર્યો હોત અને મરણોપર ચિહ્નો જુદી જાતનાં હોત.

ઉલટ તપાસ:-જો કે જરૂર નહોતી છતાં લાશો ચીરતાં આળસના પેટમાં કાંઈ ઢેરી દ્રવ્ય માલુમ પડ્યું નથી એટલું જ નહીં પણ કાંઈ ખોરાક પણ માલુમ પડ્યો નથી. તે જ પ્રમાણે ચીરતના પેટમાંથી પણ કાંઈ ખોરાક નીકળ્યો નથી. તે ત્રણેની જીવનશક્તિ એટલી ઓછી થઈ ગઈ હતી કે મરણુ યવામાં લાંબો કાળ ગયો નહીં હોય.

૮. કોળી માલો કાનાની ભુલાની:

માડું નામ માલો, આપડું નામ કાનો, જાતે દિન્દુ કોળી, ઉંમર વરસ આશરે ૨૮, ધંધો મજૂરી. પૂછવાથી લખાવું છું કે ત્હો. જવા પ્રાગને હું ઘણી સારી રીતે ઝોળખું છું. અમે નાનપણથી સાથે રહેલા તેથી ઝોળખું છું. ગુન્હો બન્યો તે દિવસે હું ગામમાં નહોતો. જીવાને તેના પિત્રાઈઓ સાથે અજુબનાવ હતો. તેના પિત્રાઈઓ તેનું અણુ છૂટી ગયા છે તેમ જીવો કહેતા. તેમાં મેં ચોવટ કરી જોઈ હતી. પિત્રાઈ કહેતા કે જીવો હક્કથી માગવા આવશે તો કાંઈ નહીં મળે પણ જો લાઈ થઈને મદદ માગશે તો બધું આપશું. પણ જીવો વટનો કટકો હતો. તેણે મને કહ્યું કે મરી જવું એ હા પણ હાથ લાંબો કરવાનું મારાથી બનશે નહીં. જીવાને ગામમાં શેઠ મળે તેમ નહોતું પણ મેં સાંભળેલું કે રત્નમાથી આત ગાઉ દૂર એક તળાવ ખોદાય છે ત્યાં માથુસો રાખે છે તેથી તેની તપાસ કરવા હું ગયો હતો. ત્યાં જીવા માટે શેઠનું નક્કી કરીને હું આવ્યો હતો; પણ જીવાને મેં ખબર આપેલી નહીં તેથી તેણે ઉતાવળ કરી. આગલે દિવસે જીવો તેના પિત્રાઈ પાસે ગયો હતો અને તેની વહુને તેના આપ પાસે મોકલી હતી. મને કશોયો હતો કે જેમાંથી એક જગ્યાએથી તો મદદ મળશે અને પછી તો તળાવની શેઠ ચડે થશે. પણ ત્યાં શું બન્યું તેની મને ખબર પડી નહીં. રાતે હું મોડો ઘેર પાછો ફર્યો એટલે જીવાને મળ્યો નહીં. બીજો દિવસ બાળકડે આવા વાવક આવતાં હું જીવાને ઘેર ગયો ત્યારે મામલો ખલાસ થઈ ગયો હતો.

ઉલટ તપાસમાં જણાવ્યું કે:-જીવાને તેના જેઠ બાળકો માટે ઘણી લાગણી હતી. એકવાર છોકરાને તરિયો તાવ આવ્યો ત્યારે તેણે ઘણા ઉત્તરારા કર્યા હતા અને એકવાર છોકરીને બળિયા ટંકાવ્યા ત્યારે તેણે ખર્ચ કરવામાં ખાતી રાખી નહોતી. તેમજ બંને ધણી-ધણિયાણી વચ્ચે પણ સારો બનાવ હતો.

૯. કણ્ણી પોલા રામજીની ભુલાની:

માડું નામ પોલો, આપડું નામ રામજી. જાતે કણ્ણી દિન્દુ, ધંધો ખેતીનો, ઉંમર વાદ નથી પણ ૭૦ થી વધારે હશે. પૂછવાથી લખાવું છું કે ત્હો. જવા પ્રાગને હું ઝોળખું છું. તે મારો ભત્રીજો થામ. મારા છોકરાઓની અને તેની વચ્ચે ખેતર બાજતની તકરાર ઘણા વખતથી ચાલે છે. આ બનાવ બન્યા પહેલાં આઠદસ દિવસે તે અમારે ઘેર આવ્યો હતો. તેણે કહ્યું કે આજે જ સમાધાન કરવું હોય તો તમે જ આપો તે લઈ લેવા હું તૈયાર છું. અને સમાધાન ન કરવું હોય તો સાધીદાવે કે ગમે તેમ કરીને એક ખેતર ખેડી ખાવા આપો તો પણ ચાલશે. છોકરામાંથી એ જ ઘેર હતા તે તો કજૂલ થયા. મને પણ વાત ઠીક લાગી પણ પછી સૌથી નાનો તેના મામા સાથે આવ્યો તેણે કહ્યું કે એમાં તરણું લઈને માફ માગો, તમારી સાળાનું સગપણ મારા દીકરા વેરે નક્કી કરાવે અને કજૂલ કરો કે આ મહેર બાનીથી આપીએ છીએ તો તમને એક ખેતર ખેડી ખાવા આપીએ. તેની જવાબે ચોખ્ખી ના કહી. પછી મારા છોકરાએ તેના મામા સાથે ઘણી વાટાઘાટ ચલાવી પણ સાડું સુધયું નહીં. પણ તે દિવસે મને જીવો આવું કરી બેસ્યો એવો વહેમ આવેલો નહીં. નહોતર ગમે

તેમ કરીને સમજૂતી કરાવી દેત. મારા છોકરાઓ ઉપર મારું ચલણ નથી, તે બંધા તેના મામાનું કહ્યું વધારે કરે અને મામેા તેા જીવા ઉપર ધણી વરસાથી ખારે બનેલો છે.

ઉલટ તપાસમાં જણાવ્યું છે:-બીજા છોકરા કરતાં જીવો જરા નોખી ખસ્યતનો છે. એક વાર તેની વહુને તેની જોડણી જેવું ગવન પહેરાવા માટે આઠ દિવસ રાતદિનના જીભરા કરી મજૂરી કરી હતી. ધણાને આઘડી-જોકરાં તેા છે અને દશે પણ પોતાનાં આઘડી-જોકરાં પાછળ જીવો જેવો ગડિા હતો તેવા બીજાં ઘોષ જાણ્યાં નથી.

૧૦. કણુબી રાઘવ માલાની લુગાની:

મારું નામ રાઘવ, બાપનું નામ માલા, જાતે કણુબી દિન્ડુ, ધણો ખેતીનો, હિમર વરસ પડ. પૂછવાથી જણાવું છું કે ત્હો. જીવા પ્રાગ મારો જમાઈ થાય. તે બીજી રીતે સારો પણ આજ્ઞો બહુ છે. એકવાર તેઓ અમારે ઘેર આવેલાં અને તેની સાસુએ જોઈ માટે દીકરીને પેંડાખરશી સાથે બંધાવ્યાં ત્યારે બોલાઈ ગયું દશે કે જોકરાં માટે વધારે આપ્યું છે કેમકે તાર સાસરામાં જૂખ છે એટલે જોકરાં પેંડાખરશી જાળશે નહીં. આ તેા મા-દીકરીની વાત હત પણ જીવો તે સાંભળી ગયો અને અમારી સામે પેંડાખરશી ફાગીને ચાલતો ચલ્યો. મેં જાણ્યું જે જોકરાં અથરા છે, મૂરખ છે. ધીમે ધીમે સાન ઠેકાણે આવશે.

ક્રમક્રમ મારી દીકરી છે, તે આ બતાવ જાણ્યા પહેલાં મારે ઘેર આવી હતી. મને કહે કાં તેા દિછીના રૂપિયા આપેા, કાં તેા દાણા આપેા. અને તેમ પણ ન કરવું હોય તેા મારાં જોકરાં દમણાં તમારે ઘેર રાખો. અમે જે જાણે તેા ચોડા દાણા આપવા અને ચોડા રૂપિયા આપવા અને જોકરાંને અમારી પાસે રાખવા એમ નહીં કયું. પણ ત્યાં મોટા જોકરાની વહુ ફાગીથી ન રહેવાયું. તેણે કહ્યું કે જો નહુંદખાના સાસુરે જૂખ નથી તેા તે દિવસ પેંડાખરશી અમારા મોં સામે ફાગવતાં સાડું શું લાગ્યું. વળી અમારે પેટ પણ જોકરાં પડ્યા છે; એટલાંની પજા-જાણ વેઠાતી નથી ત્યાં આ વાર કું તે શે વેઠાડું. અને રૂપિયા ચે રીતે અપાય દે કા. જો નહુંદખાને મદદ જોતી હોય તેા જેઈ જણા માફ માગે પછી મદદ મળે. તે દિવસ મારાં આવા ધરડા સસરાનું મોઢું તોડી લેતાં જોને સરમ ન આવી તે આજે કહે મોટે મામવા આવી છે. ક્રમક્રમે કહ્યું કે અત્યારે અમે બીઠમાં છીએ ને જો મદદ નહીં મળે તેા મારે ઝેર ફાગવા વારો આવશે ક્રમક્રમે એમ પણ કહ્યું કે જીવાએ તેા તેને આવવાની ના જ પાડી હતી પણ પોતે તેને મોંડ સમજાવીને આવી હતી. પછી મારો જોકરાં ઘેર આવ્યો ત્યારે દાણા આપવા અને જોકરાં લઈ આવવા એમ અમે નહીં કયું પણ ત્યાં તેા અહીં પહેંચીને આવા વાવક સાંભળ્યા. જીવો જો એક દિવસ વાટ જોઈ ગયો હોત તેા ઠીક હતું.

ઉલટ તપાસમાં જણાવ્યું કે જીવો ક્રમક્રમ કણુ કહ્યું માનતો અને ક્રમક્રમ ચે રીક (આ શબ્દ પછીથી છકાવી નખાવ્યો હતો) જીવાને જોઈ ગોડા જેવી ચર્ષ જતી. તે જે વચ્ચે કાઈ જાતની તકરાર હતી નહીં.

૧૧. ત્હો. જીવા પ્રાગનો ઈકરાર:

મારું નામ જીવો. બાપનું નામ પ્રાગજી. જાતે કણુબી દિન્ડુ, ધણો ખેતનો અને મજૂરી, હિમર વર્ષ ૨૮.

મારું આ મામમાં ખેતર છે. બીજાં ખેતરના જામ માટે મારે અને મારા પિત્રાઈઓ વચ્ચે તકરાર ચાલે છે. અમે ધણી વરસથી અહીં રહીએ છીએ. ખેતરની લીપજ એાછી છે પણ અમે મજૂરી કરીને વધારે રણી લાઈએ છીએ. એાજ સાલ વરસ નગણું ગયું. મારે તેા

કાંઈ દેવું નહોતું પણ આપના વખતનું લેવું કાઢી વાલ્ચિયો મારું એક ખેતર અને દાણા
 લઈ ગયો. પછી મારા બળદ મરી ગયો. મારાં ઓકરાં મારાં પર્જા તેમાં પૈસા ખરચ્યાં ગયા.
 અમે બંને મજૂરી કરવા ગયા તેમાં મુકાદમે મારી જોરતની છેત્તી કરી તેથી તેણે મજૂરી
 મૂકી દીધી. મને મુકાદમે ખોટા વાંકમાં લાવી કાઢી મૂક્યો. જ્યારે દાણા બધા ખૂટી જવા
 આવ્યા ત્યારે હું મારા પૈસા કાઢી પાસે ગયો. પણ ત્યાંથી ખાલી હાથે પાછો ફર્યો. પછી
 મારી જોરત તેના બાપ પાસે મઈ અને ત્યાંથી ખાલી હાથે પાછો ફરી એટલું જ નહોતું પણ
 તેની બાબતે તેને જે કંઈ તે બધું મને કહ્યું. કહેતાં કહેતાં તેની આંખમાં પાણી આવી
 ગયાં. ત્યાં મારા ઓકરા જાગ્યો. તેણે ખાવાનું માગ્યું અને ખાવાનું કાંઈ હતું નહોતું. એટલે
 તે શાવા લાગ્યો. તેથી ઓકરા પણ ખાવાનું માગવા લાગી અને શાવા લાગી. તે દિવસ તો
 જેમ તેમ કાઢી નાખ્યો. પણ શુધવારે પણ અમને બંનેને કાંઈ ખાવા મળ્યું નહોતું અને
 ઓકરાઓ પણ શાવા માર્યાં. માર્યાં તોપણ છાનાં ન રવાં. પછી અમે બેઠાં ગળાફાંસો
 ખાઈ મરી જવાનો નિરધાર કર્યો. પણ ઓકરાનો વિચાર આવ્યો એટલે પહેલાં ઓકરાને મારી
 નાખ્યાં. અને પછી અમે બંને દોરીએ લટક્યા. તેમાં મારી જોરત તો છૂટી ગઈ પણ મારા
 જીવ જતો નહોતો. એટલામાં પાડોશીઓએ આવીને મારા માણિયો કાપી નાખ્યો તેથી હું
 જીવતો રહ્યો છું. અને ખીજા બધાં મરી ગયાં છે. આ પ્રમાણે મારી હકીકત છે અને તે
 ખરેખરી છે તેમાં ખોટું બોલું તો પરમેશ્વર પૂછે.

૧૨. તા. ૬-૧૦-૧૯૧૬ સોમવારના દૈનિકમાંથી ઉતારો:

અમે અગાઉ લખી ગયા હતા તેમ અમેના જાણીતા દેશસેવક અને સ્થાનિક વકીલ
 શ્રીયુત ફતેચંદ બશુભાઈએ સ્વમમ્મ ખૂન કેસના સંબંધમાં સોમવારના રોજ બેસતી કોર્ટ
 આરોપીના બચાવમાં નીચે મુજબનું કાવચ્છ કયું હતું:

નામદાર કોર્ટ તથા આસેસર સાહેબો,

આ કેસ ખીજા ખૂન કેસ કરતાં જુદી જાતનો છે કેમકે આમાં આરોપી પોતાના ગુન્હાનો
 ઈનકાર કરતો નથી. તેમ જ તેણે જ તે ગુન્હો કર્યો છે તેની સાબેતી માટે ખીજા સાક્ષી પણ
 લાવવા પડ્યા નથી. ગુન્હો બન્યો છે તે હકીકત ખરી છે અને સાબેત છે. તે ગુન્હો કરનાર
 હો. જીવા પ્રામ છે તે હકીકત પણ એટલી જ ખરી અને સાબેત છે. મારા વિદ્વાન મિત્ર
 કેસની રજુવાત વખતે સજા વિરો જે કંઈ છે તેની સાથે હું મળતો ચાલિ છું આવા ગુન્હા
 માટે સખતમાં સખત સજા તહોમતદાર મરી જાય ત્યાં સુધી તેને ફાંસીને દોરડે લટકાવવાની
 જ હોઈ શકે. પણ જો ફાંસી દેવાનો જ આપનો સર્વનો મત થતો હોય તો તે તો મારા
 અસીલ પોતાની મેળે કરતો જ હતો. તે પોતે જ પોતાની મેળે મરી જતો હતો પણ આપણે
 તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો છે. તેની ઉપર કામ ચલાવ્યું છે, તેનો કેસ તૈયાર કરવાનાં પોલીસે
 કાગળિયાં કર્યાં છે, તેમ જ આપણે બધા પણ આટલા દિવસથી આ કેસ ચલાવીએ છીએ
 અને તે બધી મહેનતને અતે આરોપીને ફાંસીને લાકડે જ ચડાવવો હોય તો તે તો જે તે
 કરવાનો હતો તે જ આપણે કરીએ છીએ અને તેટલા માટે મારા વિદ્વાન મિત્રનો, મારા,
 પોલીસનો, નામદાર કોર્ટનો કે આસેસર સાહેબોનો આટલો બધો વખત ખરચાઈ કરવાની, કે
 તેની પાછળ આટલા બધા પૈસા ખર્ચવાની કાંઈ જરૂર જ નહોતી. આ કેસમાં પાડોશીઓ
 દરવાજા તોડી ધરમાં ગયા તે પહેલાં જો આરોપી પણ મરી જ ગયો હોત તો આપણે શું કંઈ
 હોત તે વિચારવા જેવું છે, પણ હવે જ્યારે તે મરી ગયો નથી ત્યારે અને ગળાફાંસો ખાઈને

મરી જતાં તેને અટકાવવામાં અને રોકવામાં આવ્યો છે ત્યારે જ અંજામ તે પોતાની એક લાવતો હતો તે જ અંજામ આવ્યા બાદ દિવસ પછી, તેને કેટલાંક અવગ્યાન-પીવાળા પછી આપણે પણ લાવવાના હોઈએ તો મારે કહેવું જોઈએ કે જરાજર થશે નહીં.

સામાન્ય ખૂનના કેસો કરતાં આ કેસ બીજી રીતે પચ્ચુ જુદો પડે છે તે એ છે કે આ ખૂનનો હેતુ પૈસા કે લાભ મેળવવાનો, કે વેરનો બદલો લઈ વૃત્તિ મેળવવાનો નથી, તેમ જ આ ખૂનો પછાડે ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, દ્રેષ કે વેરજેર નથી. એથી ઉલટું બધા સાક્ષીઓએ કહ્યું છે તેમ તહેમતદાર અને મરનાર વચ્ચે કંઈ જ સારો અનુરાગ હતો, અને સ્નેહનાં પાત્રનું કુઃખ જોઈ ન શકાયાથી આ ખૂનો કરવામાં આવ્યો છે. આ બનાવના કારણમાં કોતરણું તો જણાશે કે આ ખૂનો યપા કારણ કે સાકો પોલાએ મારા અસીસે બંબલેલો દોસ્તીનો હાથ સ્વીકાર્યો નહીં, તેનું કારણ એ પણ છે કે સાકો રાધવ માલાએ તે જોકર પોતાની સંભાળમાં લીધા નહોતો, માટે આ ખૂન માટે તહેમતદાર જોઈતા જ આ બે સાક્ષીઓ પણ શુન્દેગાર છે અને મારા વિદ્વાન મિત્રે તેમને અટકમાં લેવાથી તેમની સામે કેસ પુરવાર કરવો જોઈતો હતો. અને તેમ જ્યારે નથી થયું અને મારા અસીસને જ તક્ષીરવાન ડેરવી અત્રે રજૂ કરવામાં આવેલ છે ત્યારે મારે એટલું જ ફરી ફરીને કહેવાનું રહે છે કે આપણે તેને ફરીથી આપવાનો નિર્ણય કરતાં પહેલાં આ કેસનાં રિમતિસયોગો વિચારી તેના નિર્ણયથી આ કોર્ટની કેવી દલીલ થશે તે ખ્યાલમાં લેવું પડે છે. આ પછી વિદ્વાન વકીલે પોતાનું બોલવું ખતમ કર્યું હતું.

૧૭. નામદાર કોર્ટ:

આપે જાને પછ્તા વહીસોની દલીલો સાંભળી છે, તેમ જ સાક્ષીઓની જુગાની તેમ જ ઉલટ તપાસ સાંભળી છે. એ બધાને વિચારમાં લઈ આપ આપનો વિચારપૂર્ણ મત આપશો.

૧૮. આસેસર સાહેબોનો મત:

બહુમતીનો અભિપ્રાય એવો છે કે શુન્દો સામેત પણ આરોપી નિર્દોષ.

૧૯. સુકાદો:

(લુઈ મહેનત અને તપાસ કરવા છતાં પણ આ સુકાદો હાથ લાગ્યો નથી. પણ કેસનાં લગભગ બધાં ડોક્ટરિયર્સ ઉપર આપણમાં આવ્યાં છે તે ઉપરથી દરેક વાચક પોતપોતાનો સુકાદો આપી શકશે, અથવા કોઈ વકીલ કે ન્યાયાધીશ સાહેબ પણ સેવાજાતે આ કામ ઉપાડી લે તો પણ ચાલશે.)

‘તમે દરેકજ નિયાયો મારા કેમ આવો છો ?’ એવા માસ્તરે પૂછેલા સવાલના જવાબમાં એક નાના છોકરાએ આ પ્રમાણે જવાબ આપેલો: ‘જો મોટી બહેનો અને એક બાઈરમ-સાહેબ ! કેમ કરીને વહેલો આવી શકું ?’ (કારોનેટ)

*

એક વેપારીએ ખજા આંદાઈના આખા છતાં પણ એક શ્રીમંદનું ખીલ પડતું નહોતું. ઉપર કંડળાને તેણે પોતાના નાના બાળાને ફેટામોડ ખીલ સાથે મોકલાવ્યો અને લખ્યું: ‘પૈસાની ઉલાવળ આને કારણે છે.’

એકજ દિવસમાં જ તેણે પૈસાદારનો જવાબ આપ્યો. સારું એ ખૂબસૂરત યુવતીનો ફોટો હતો. તેણે લખ્યું હતું: ‘પૈસા નથી મોકલ્યા શકતા અને કારણે જ.’ (રી. ટી.) — આ. બપા.

બાદશાહનો નજૂમી

બાદશાહ સલામતને શિકારનેા ખણે શોખ. ખરું પૂછે તો શિકાર ક્રિવાય તેમને ખીન્ને કાઈ શોખ જ નહોતો. બાદશાહ સલામત બેગમના આવાસમાં હોય, હીનાની ખુશબોભર્યા પંખા બાંદીઓ વીંઝી રહી હોય, સરોદમાંથી મીઠું સંગીત દિલને ખહેલાવી રહ્યું હોય ત્યાં ખજર આવે કે અમુક જગ્યાએ શિકારની બાતમી આવી છે એટલે એ બધું છોડી બાદશાહ સલામતની સ્વારી શિકારે ઊપડી જતી. પરદેશનો એકચી આવ્યો હોય, તેના માનમાં બિયાહત રચાઈ હોય, ખાણ ઉપર બેસી જરૂરી બાબતોના ચુકાદા લેવાના હોય ત્યાં ખજર આવે કે અમુક જગ્યામાં શિકારની બાજ લાગી છે, એટલે બિયાહત બિયાહતને ઠેકાણે રહે અને બાદશાહ સલામત શિકારે ઊપડી જાય. કાઈ જગ્યાએ શાહી યનાર હોય અને બાદશાહ સલામત તેમાં હાજરી આપવાના હોય પણ જો તે પહેલાં કાઈ જગ્યાએ સારા શિકારની બાતમી મળે તો શાહી પણ બાદશાહની હાજરી વિના જ યતી.

પણ આ શોખ ઉપર એક મોટા અંકુશ રહેતો-વરસાદનો. બાદશાહની સવારીને સુદાં વરસાદનાં ઝાપટાં સામે નાસીપાસ યઈને પાછું ફરવું પડતું. આથી બાદશાહ ધણા ગુસ્સે યતા પરંતુ તેમના જન્મ વખતે વિધાતા સાથે જે ઇન્સ્દુમેન્ટ ઓફ એકમેચન તૈયાર થયેલું તેમાં વરસાદ ઉપર બાદશાહની હકૂમત રાખવા દેવામાં આવેલી નહીં. એટલે વરસાદ શિકારની મજબૂત અટકાયત કરતો. ધણી વાર મોટા સર-જમ સાથે નીકળેલી સવારી પાણીથી લીંબઈને જેમનીં તેમ પાછી ફરતી, તે વખતે બાદશાહને યનું કે આના કરતાં ન જ ગયા હોત તો સાડું.

આ માટે બાદશાહે એક નજૂમી રાખ્યો. જ્યારે જ્યારે શિકારે જવાનું યાય ત્યારે નજૂમી-ને પૂછવામાં આવતું અને નજૂમી રમણના પાસા ફેંકી વરસાદ આવશે કે નહીં તે નક્કી કરતા. અને ત્યાર પછી બાદશાહ શિકારે જશે કે નહીં તે નજૂમી સાહેબ જ નક્કી કરતા. એકવાર એવું બન્યું કે કાઈ જરૂરી રુક્ષા ઉપર બાદશાહની સહીમહોર લેવાની હતી. બીજી તરફ શિકારના ખજર આબાથી બાદશાહ શિકારે જવાના હતા, વજીર સાહેબ ગજારાઈને નજૂમીને ત્યાં આવ્યા અને બાદશાહ જાય નહીં તેવી ગોઠવણ કરવા હજી. નજૂમી અને વજીર વચ્ચે શી વાતચીત થઈ તે તો શુભ રહ્યું પણ નજૂમીએ હજી, કે ત્રણ દિવસનો વીજળી-કાઠા સદિતનો વરસાદ છે. એટલે સવારી યુસ્તરી રહી અને પેલા રુક્ષા ઉપર સહીમહોર થઈ ગઈ. બીજી વખત એક બેગમ સાહેબાને તેના બાઈની મુલાકાત કરવાની હતી પણ તે બાઈ ઉપર બાદશાહની ઇતરાજ તેથી મુલાકાત માટે બાઈજન આવી ચકતા નહીં. એક રાતે બેગમની બાઈ નજૂમી સાહેબને મળી આવી અને નજૂમી સાહેબે રમણ જોઈને પંદર દિવસની સાફ ખુશનૂમા હવાનું બરિષ્ખ બાખ્યું. બાદશાહ શિકારે ગયા અને બેગમ સાહેબાની તેમના બાઈ સાથે મુલાકાત થઈ ગઈ. રકતે રકતે બધે ઠેકાણે નજૂમી સાહેબના ઇદમની વાત જાહેર થઈ એટલે બધા લોકો પોતાના કામ માટે નજૂમી સાહેબને મળવા જતા ગયા.

રાજ્યમાં સામાન્યતઃ વજીર કે હીવાન જ મહત્વનો હુદદાર ગણાય છે. પણ અંધકારના મુશમાં રાજની ખવાસણ કે તેનો માનીતો નોઝર પણ મહત્વનાં માણસો બનનાં. આ રથને તો આખા રાજ્યમાં સૌથી ઉપયોગી અને

સૌથી મહત્વના પુરુષ નજૂમી યર્ષ પદ્ધતિ અને નજૂમીની જગ્યા બાદશાહ સલામતના અમલમાં સૌથી મહત્વની બની રહી હતી.

‘એક વેળા દુરથી ખબર આવી કે સારા કિશોર મળે તેમ છે માટે આવે. અને બાદશાહ સહેલમે રસાલાને તૈયાર થવાનો હુકમ આપ્યો. પીછ તરફથી નજૂમીને હાબર થવા દુરગાન થયું અને નજૂમીએ રમણના પાસા તાપ્તી અશ્વિત ચણી જોઈ આપ્યું કે હવા ધણી ખુલ્લુ નૂમા રહેશે અને પંદર દિવસ સુધી વરસાદ આવવાનો સંભવ નથી. આ સંભળી બાદશાહે વધારે મોટી તૈયારી કરી.

આને નજૂમી સાહેબ પાસે બાદશાહનો સ્વદારી રોકવાની અરજ કરવા કોઈ આશુ નહોતું. બાદશાહ સલામત શિકારની મોટી સહેલમાહે પધારે તેમાં કોઈને કંઈ વધે નહોતો એટલે જ નજૂમીએ પંદર દિવસ સુધી વરસાદ નહીં પડે તેમ કહ્યું હતું. એટલે બપોરના નમતે પહેારે રસાલો ધણી રમણાથી નીકળ્યો. સર્વના મનમાં ઉત્સાહ હતો, ખૂબ શિકારની સહેલમાહે માણવાનો હોય હતો.

પાટનમરનો કિલ્લો છોડી રસાલો જરા આગળ વધ્યો ત્યારે સામે પોતાના દુર્ગળ મધેદા ઉપર લાકડાં મૂકીને આવતો એક કઠિયારો રસાલાને સામે મળ્યો. આટલા મોટા સમુદાયને સાથે જોઈ રવાનાવિક કુતૂહલથી તેણે પૂછ્યું, ‘આપ મધા કાણુ છો અને ક્યાં જાઓ છો?’ તેને ઉત્તર મળ્યો કે બાદશાહ સલામતનો રસાલો શિકારની સહેલમાહે જાય છે.

કઠિયારે કહ્યું, ‘આવડો મોટો રસાલો લઈને જાઓ છો પણ વરસાદ આવશે તો શું થશે?’

રસાલાના અગ્રણીઓએ જવાબ આપ્યો કે મોટા નજૂમીએ કહ્યું છે કે પંદર દિવસ વરસાદ આવશે નહીં એટલે જ નિર્ગત છે.

કઠિયારે કહે, ‘તમારો નજૂમી ખી કલો માણસ દેખાય છે. તેણે કલેને પંદર દિવસ

સુધી વરસાદ આવશે નહીં તેમ કહ્યું હોય પણ કહ્યું હું કે આને જ અર્ધો કલાક પછી ધણ નેરથી વરસાદ પડશે. માટે મારું માનો તે કલાક મઈને પાછા જ જાઓ.’

આના જવાબમાં અર્ધા હસ્યા. ‘અલ્યા હ અમારા નજૂમી સાહેબ કરતાં પણ મોટો ક્યાર થી થયો !! વળી હવે તો અમે નીકળી ચૂક્યા છીએ અને બાદશાહના હુકમ વિના અમારાય પાછા ન ફર્યા.’

કઠિયારે કહ્યું કે તો બાદશાહને જઈ કહો કે અરધી જ કલાકમાં વરસાદ પડી પડવાનો છે માટે મહેરબાની કરી પાછા ફરો.

પણ એમ કરવા કોઈની દિમત ચાલી નહીં તેમને હેઠેયત હતી કે જે વરસાદના ખજા તેઓ આપે અને પછી વરસાદ ન આવે તે બાદશાહના ગુસ્સાનો ભોગ તેઓ જ ચાલ.

આમ રસાલો આગળ ચાલ્યો અને ખરે ખર અર્ધા કલાક પછી આગળ વાદળાથી ઘેરાઈ ગયું. માનવીજ અને કાકા થવા લાગ્યા અને વરસાદ પડી પડ્યો. રસાલાની કૂચ બંધ થઈ ગઈ. અને બધાને પાછા ફરવું પડ્યું. પાછા ફરતાં અંધકાર બાપી ગયો. સામાન અને માણસો અર્ધા પલળી ગયા. બાદશાહની એક માનીતો ધોડી ઠોકર ખાઈને લંગડી થઈ. ફાફોળા કાંલઈ ગયો અને બીજાં પણ ધણુ ગુસ્સાન થયું.

બાદશાહ સલામત ધણા જ ગુસ્સે થયા. અને તે વખતે લાગ જોઈ રસાલાના માણસે જાહેર ક્યું કે આ રીતે વરસાદ આવશે એવી આશાથી એક કઠિયારાએ કરી હતી.

ખીજે દિવસે નજૂમીને બોલાવવામાં આવ્યા. અને તેમનો ખુદાસો માગવામાં આવ્યો.

નજૂમી સાહેબ મલારાઈ તો ગયા જ હતા. પણ તેમણે ચાંત ચિતે જવાબ આપ્યો કે આખરે તો વરસાદ મોકલવો જ નહીં તે અલાહતાલાની મરજ ઉપર આધાર રાખે છે. મારું કામ તો માત્ર ગ્રહોની સ્થિતિ જોઈ શું

ખનરી તેની આગાહી કરવાનું છે. તે આગાહી સાચી હોવા છતાં ખુદા તેને જૂઠી પાડી શકે છે. માટે જ નન્યું છે તે પરવરદિગારની મરજીથી નન્યું છે તેમાં મારે કંઈ કસર નથી.

બાદશાહે પૂછ્યું કે જો એમ હતું તો એક કઠિયારે કેમ કહી શક્યો કે વરસાદ આવશે. તેને ક્યાંથી ખબર પડી ?

નજૂમી પાસે પછુ તેના ઉત્તર નહોતો. અરેખર નજૂમી પોતે પછુ કઠિયારે આ શી રીતે જાણી શક્યો તે સમજવા અંદરખાનેથી ધણા ઇન્તેજાર હતા. પછુ તેઓ તે જાણી શકે તેમ નહોતા. બાદશાહે તેમને બરતરફ કર્યા.

પછી કઠિયારાને શોધીને કચેરીમાં બોલાવવામાં આવ્યો અને નજૂમીની જગ્યા સંભાળી લેવાનું તેને કહેવામાં આવ્યું. તેમ જ તેણે શું કામ કરવાનું તે પછુ સમજાવવામાં આવ્યું, કે જેથી બાદશાહ સલામત ફરી શિકારે જાય ત્યારે તેમને વરસાદથી હેરાનગતી થાય નહીં.

પહેલી જ વાર કઠિયારાને નવી જગ્યા અપાયા પછી તેને બોલાવવામાં આવ્યો અને બાદશાહે વરસાદ યશે કે નહીં તે પૂછ્યું ત્યારે કઠિયારાએ કહ્યું કે તેને વરસાદ ક્યારે યશે અને ક્યારે નહીં તેની કાંઈ ખબર નથી. તેમજ તેને નજૂમ પછુ આવડતા નથી.

બાદશાહે કઠિયારાને પછુ બરતરફ કર્યો.

ન્યારે કઠિયારે બહાર જઈ રહ્યો હતો ત્યારે કોઈને યાદ આવ્યું કે એ જ કઠિયારે એક વાર અર્ધા કલાકમાં વરસાદ યશે એમ કહ્યું હતું તે મુજબ વરસાદ યયો પછુ હતો અને તે જ ઉપરથી તેને નજૂમીની જગ્યા પછુ અપાઈ હતી એટલે તેણે સવાલ કર્યો, 'જો વરસાદ સંબંધી તને કાંઈ ખબર જ પડતી નહોતી તો ન્યારે રસાલો શિકારે જતો હતો ત્યારે અર્ધા કલાકમાં વરસાદ પડશે એમ તું શી રીતે કહી શક્યો ?'

આ સવાલે કઠિયારાના મન પર અજવાળું પાડ્યું. તેને ખબર પડી કે તેને મહેલની નજૂમીની જગ્યા એકવાર કરેલી આગાહીના ઇલાકા રૂપે નહોતી પછુ એવી આગાહીઓ

વારંવાર કર્યા કરવા માટે એ જગ્યા હતી! આ વિચારમાં કઠિયારે અટવાયેલો હતો ત્યાં જ અફસરનો કાકા આવજ ફરી તેને કાને પાગો, 'બોલ, અગર તને વરસાદની ખબર પડતી નથી, તો તે દિવસે અર્ધા કલાકમાં વરસાદ પડશે એમ તું કેમ કહી શક્યો !'

કઠિયારાએ જૂઠીને કુર્નસ બળવી કહ્યું, 'એ તો મરીખપરવર, વાત એવી છે કે મારા ગધેડાને તેવી ખબર પડે છે. ન્યારે વરસાદ આવવાનો હોય છે ત્યારે તે તેના કાન નીચા કરી નાખે છે તે ઉપરથી હું વરસાદ આવવાનો છે એમ સમજી જઈ છું' અને મારું કામ આટોપી હું ઘર તરફ રવાના થઈ છું. તે દિવસે પછુ મારા ગધેડાએ કાન નીચા કર્યા એટલે મને તે ખબર પડી અને હું ચાલી નીકળ્યો.'

આ સાંભળી બાદશાહ સલામતે હુકમ કર્યો કે કઠિયારાને બરતરફ કરતાં ખાલી પડેલી નજૂમીની જગ્યાએ મજદૂર ગધેડાની નજૂમી તરીકે નિમણૂક કરવી.

*

સખવાની ઉતાવળમાં એક વાત કહેવાની રહી ગઈ તે એ છે કે, મથુરપ્રસાદ આ વાત તેમના મિત્રમંડળ સમક્ષ કહી રહ્યા હતા. ન્યારે આટલે સુધી વાત આવી ત્યારે મથુરપ્રસાદ યાક ખાવા અટક્યા. અને વાતનો અંત સાંભળવા અમે બધા ઈંતેજાર થઈ રહ્યા.

ઉચ્ચ રમેશથી ન રહેવાયું. તેણે મથુરપ્રસાદને પૂછ્યું, 'હં, પછી ?'

મથુરપ્રસાદે રમેશની સામે જોયું, 'પછી ! પછી ખાસ તો કાંઈ નહીં. માત્ર એટલું જ કે એ બનાવ પછી દુનિયાબરના બધા જ ગધેડાઓના મનમાં એવું મજબૂત ઈસી ગયું છે કે રાત્રની બધી જ મદદરતની જગ્યાએ કેવળ તેમને જ મળવી જોઈએ...અને એમ અને પછુ છે.'

રાત્રિએ પ્રકાશ આપતી વીજળીનો પ્રવાહ બધા પડતાં આ વાત ત્યાંથી જ અટકી ગઈ.

ઓ રંગેઝેનને કવિના અને સંગીતની મીઠી હતી. માણસને પ્રભુના આમંથી વિશુદ્ધ બનાવવા માટે નિમાયેલો દુત જેવા, તે એને મળ્યો. 'ઔરંગઝેન' હૃદય સિંધાવીનું હતું-એક બહાદુર ધાર્મિક સિંધાવીનું. વસ્તુ જેવી કેપામ તેવી જ તેને માનવાશયે તે હતો-એમાં કષ્ટનાના રંગ પૂરી એનું સ્વરૂપ બાકી નાખવાશયે એ નહિ. એટલે જ એ જમાનાની પ્રચલિત ફારસી કવિતાઓમાં પ્રેમ અને વિરહનાં આવતાં વર્ણનો એને મન કેવળ વાસના-પરિપૂર્ણ જ હતાં. ઔરંગઝેનના આ માનસ અને આ નીતિને કારણે શાહી દરબારમાં કવિઓને મળતો આશ્રય તદ્દન બંધ થયો. જેઓનો સંગીત અને કવિતા-શાસ્ત્ર બાળીતો હતો એ દરબારીઓને પણ છૂટા કરવામાં આવ્યા અને સંસ્તનતના દરના હાકોમાં પણ જેઓ સંગીત અને કવિતાને આશ્રય આપના હતા તેઓ પદચ્છેદ થયા.

આમ રાજ્યમાંથી કવિતાને દેહવટે આપવાનો પ્રયત્ન કરી છટકા હા, ઔરંગઝેનના આશ્રય વચ્ચે કવિતાએ છૂપી રીતે એના ઘરમાં જ આશ્રય લીધાનું જણાયું-કેવળ ઘરમાં જ નહિ, પોતાના જ કુટુંબમાં અને તે પણ પોતાના જ લોકોમાંસરી બનેલી પોતાની બેટી એલુલિસામાં. પોતાની પ્રિય પુત્રીની વિદ્વતા અને તેજસ્વી બુદ્ધિમત્તા માટે ઔરંગઝેનને પણ અભિમાન હતું. પરંતુ, જીવાનમાં ફરતાં ફરતાં અને પતંગિયાં સાથે વાત કરતી, ચાંદની રાતે પ્રકૃતિપ્રિયને પ્રેમસંદેશ પાઠવતી, અથવા તો ઝાકળનાં નિંદુઓમાં આઠાશનાં નક્કરોનાં આંસુ ભોલી એ બાદે ઔરંગઝેનની નજરે પડતી, ત્યારે એનાથી નિસાસો નખાઈ જતો. કાચલોનાં ટકુકાર સંભળીને એલુલિસા માયું હુણાવવા લાગતી, અને આઠાશમાં ઇન્દ્રધનુષ જોઈને અટારીમાં પગનો ડોંગો બઈ થોડુંક નાખી પણ

લેતી. કાઈ વાર ધીમે ધીમે કાઈક મજબબતાં તેમાંથી કુબો કવિતારૂપે પ્રગટ પણ થઈ જતાં. બાદશાહે આ બધા માટે એને સપત્તનીને ખર્ચ થઈ હતું હતું, ધમકીઓ પણ આપી હતી, પોતે રોષને ખુદા પાસે દુઆ પણ માગી હતી. પરંતુ 'વહી હોતા હૈં એ મંમૂરે ખુદા હોતા હૈં' શાને ખુદાનું ધાયું જ સર્વ કાઈ ધામ છે. બાદશાહે મણી વાર વિચાર ચતો: 'અધાર્મિકતાનો આ દોષો મારા જ ઘરમાં બળ્યા કરે અને હું એને તાકતો જોઈ જ રહું, એ જ મું ખુદાને મંજૂર દરો ?'

: ૨ :

એક દિવસ બાદશાહે 'દરબાર બરાયો છે. સંગીત અને કવિતા હિમિત, સ્ત્રીકાંપ, સેબ ખર્ચે નહિ એ વિશે વિદ્વાનો વચ્ચે વાદવિવાદ બાકી રહ્યો છે. બાદશાહે બહેરાત કરી છે કે આ વાત પર ફરી એકવાર એ વિચારણા કરવા માગે છે, એટલે લોકોએ બમ સાખ્યા વગર પોતાના વિચારો રજૂ કરવા. ઔરંગઝેનની આ બહેરાતે બધા લોકોને આશ્ચર્યમાં મૂકી દીધા હતા. પણ હિન્દુસ્તાનની સંસ્તનતના એ બાદશાહના હૃદયમાં પણ પિતાનું હૃદય હતું જેની એ લોકોને ક્યાં ખબર હતી !

વિવાદ ચાલતો હતો: તેમાં જ વચ્ચે દ્વારપાળે પ્રવેશ કરી નહોરે ક્યું કે ઇરાનના શાહનો સંદેશો લાંબને એક કાફલો આવ્યો છે, ને હિન્દુસ્તાનના બાદશાહની સેવામાં હાજર થવા પરવાનગી માગે છે. આ સમાચારની નવીનતા અને તાત્કાલીનતા વિવાદ વીસરાઈ ગયો. ઇરાનના શાહે શા સંદેશો મોકલ્યો હતો ? એ વિશે અનુમાનો થતાં લાંબાં. સંભવતઃ કાઈ બળવાખોરોએ શાહને બરમાવી શાહની માદરથી હિન્દુસ્તાનના બાદશાહ બની જવાની આર્થસાધી શાહને મુક માટે તત્પર કર્યો હોય. અથવા એથી જીવદુઃ ઔરંગઝેનની ફજીર જેવી.

સાદાઈ અને ધર્મપ્રિયતાની પ્રશંસા કાબળી
શાહે મિત્રતાનો સદેશ પથ પાઠવ્યો હોય !

આજ્ઞાહે તુરત જ ઇરાનના દૂતોને સમાર્થ
હાજર થવા અંજૂરી આપી. પહેલાં એટા આવી,
જેમાં હતા ઇરાની મેવા અને રૂઝાના યાજ,
મુશ્શર્મ એક એકથી ચટ્ટિયાતા ઇરાની પોશાકો,
મોતીઓ અને કવેરાત અને ઇરાનના સર્વોત્તમ
શરાબથી બરેલી એક સોનાની મુરાલી, જેના
પર ખૂબસુરત મીનાકામ કરેલ હતું. શરાબ
જોતાં જ ઔરંગઝેબના નેજા વાંકા થયા, પથ
રાખનીતિ અનુસાર પાછું હસવું મોડું થયું.
એટ-સોગાદ પૂરી થતાં દૂતોએ આજ્ઞાહની
પ્રશંસાના ઘોઘાક શેર કલા. અંતમાં ઇરાન-
ના શાહની મહેર ધ્યાગેલ એક રુકો બાદ-
શાહ ઔરંગઝેબ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો.

ઇરાનના શાહે ઔરંગઝેબને બક્તિગત
પત્ર પાઠવ્યો હતો, એટલે કેવળ આજ્ઞાહે જ
તે વાંચ્યો. બીજા આજ્ઞાહ એ પત્ર વાંચી
રહ્યો હતો ત્યારે દરબારીઓ એના મોઢા પરના
કાવોને ધક્કતે હાથે જોઈ રહ્યા હતા. પત્ર પૂરા
થતાં થતાં તો આજ્ઞાહના ચહેરા ઉપર પહેલાં
વ્યંન અને પછી ગ્લાનિની રખાઓ ઊપસી
આવી. એ જોઈ બધા સોફાની બિચાસા પત્રું
રહસ્ય જાણવા લાગી બિડી. પથ દરબારી ચિસ્ત-
ને અનુસરી કાઈ એ પ્રકટ કરી ચક્રું નહિ.

‘પત્રનો ઉત્તર ખીજે દિવસે આપવામાં
આવશે’ એવું એ દૂતોને કહી આજ્ઞાહે દરબાર
વિસર્જિત કરી નાખ્યો. એક હાથમાં ઇરાનના
શાહનો પત્ર અને બીજા હાથમાં એક સાદી
બિડી (લાકડી) લઈને જ આજ્ઞાહ દરબાર છોડી
મહેલમાં જવા નીકળ્યો. ઔરંગઝેબના દર-
બારમાં બિડી અને નોખતના કંકા વાગતા નહિ.
એ બધું એને ધર્મ વિરુદ્ધ લાગતું એટલે એણે
એ બધું કરાવ્યું હતું.

મહેલમાં જતાં પ્રથમ એજુનિસા નજરે
પડી. એ વખતે બારીમાંથી વહેતી જતી ચમુના-
માં તાંબેને કાષ્ટ જાણે શું યે જોઈ રહી હતી.

એને જોતાં આજ્ઞાહે હાથમાંના પત્રને ફરી
એકવાર જોયો અને પછી ધીરા કામળ બવાળે
બોલ્યો : ‘એજુન !’

‘હા, અબ્બા.’ એજુનિસા ચોંકી બિડી અને
આજ્ઞાહને નમન કરી બિબી રહી.

‘શું જોતી હતી ?’ આજ્ઞાહે હસીને પૂછ્યું.
તે પછી કહ્યું, ‘તને રુચિર ચીજ લાગ્યો છું.
આ છે ઇરાનના શાહનો પત્ર. કાષ્ટ જાણે
ક્યારેક રખડતા રખડતા ઇરાનનો શાહે એક વૃક્ષ
(૫૬) લખી કાઢી, પથ ખીજ વૃક્ષ લખાણી
નહિ અને શેર અધૂરા રહ્યો. એટલે એણે
ઇરાનના કવિઓને શેર પૂરા કરવા કહ્યું. પથ
એ કવિઓમાં કાઈ એવો ન નીકળ્યો જે શાહની
પશંદગીની ખીજ વૃક્ષ તૈયાર કરી શેર પૂરા
કરી શકે એવો કાઈ કવિ ન નીકળ્યો. હવે
ઇરાનના શાહે આ વૃક્ષ મારા ઉપર મોકલી
આપી છે, મારા દરબારનો કાઈ કવિ એના શેર
પૂરા કરી આપે એ આશયથી. સમજા બેટા !
કેવળ આટલી એક વૃક્ષ માટે પ્રભના પરિશ્રમ-
માંથી મેળવેલું ધન જરા પથ વિચાર્યા વગર
ખરબાદ કરવામાં આવે છે. આટલા જ ખાતર
હજારો માર્દલની સફર કરીને આ કાઢ્યો આઢો
આવેલ છે.’ કહી ઔરંગઝેબ જરા વ્યંનમાં દર્યો.

એજુનિસા પત્ર હાથમાં લેતાં બોલી, ‘તો
મને શી આટા છે, પિતાજી ?’ આજ્ઞાહે હસતાં
હસતાં જવાબ વાળ્યો, ‘કુકમ ખીજે શો હોય,
બેટી ! મારા કમનસીમે તું પથ કવિતા કરે
છે. તું તો જાણે જ છે કે મને આ ‘શેર-
સામરી’ કશું પસંદ નથી, પરંતુ ઇરાનનો
શાહ કાઈ મારી લાવનારોને થોડો જ સમ-
જવાનો છે ! એ તો માનશે કે ઇરાનની પેઠે
હિંદુસ્તાનમાં પથ કાઈ એવો કવિ ન મળ્યો
જે એની વૃક્ષ સાથે વૃક્ષ જોડી શેર પૂરા કરી
આપે. એટલે મને એમ છે કે તું એક પ્રયત્ન
કરી જો. જો સફળતા મળે તો ઠીક નહિ તો
કું આને કાલે જ વગાડી દઈશ. આટલા
ખાતર દરબારમાં કવિઓની જાંઠ બિબી કરી

પ્રમને એમ માનવાનો મોઢો ફરજિયાત નહિ આપું કે ઔરંગઝેબને કવિતાનો શોખ લાગ્યો છે, 'આટલું' કહીને ખાદ્યાદિ આરામગૃહમાં રવાના થયો.

: ૩ :

દુધ-ધોળી ચાંદનીમાં એણિસા પોતાના શવનગૃહની અગાથી પર આંટા મારે છે. એ ખૂબ જ ખેડેન દેખાય છે. તળાઈમાં પડી ધુણ બે ધુણ પથ્થ જીંધ આવે તે માટે પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ મગજમાં તો ધરાનના ચાંદની પેલી વૃક્ષ જ ધૂમરાયા કરે છે. એને બરાબર બંધ બેસતી બીજી વૃક્ષના વિચારો આવ્યા જ કરે છે. પરંતુ શોધ સફળ થતી નથી અને અધૂરી શોધે જીંધ કેમ આવે! સૂતાં સૂતાં યાદી ભય છે તો જીભી યર્ષ ટહેલવા લાગે છે, ને ટહેલતાં ટહેલતાં યાદી ભય છે તો સૂઈ ભય છે.

મધરાત વીતી ગયે પથ્થ પળો વખત થયો છે. અચાનક મહેલમાં આવેલ યાદી મરિજમાંથી 'અચાન'નો નાદ માણ લીડે છે, ને પરાઈની સાંતિમાં દૂર દૂર સુધી ફેલાઈ રહે છે. 'ઓહ, સવાર પડવા આવ્યું,' કહેતી એણિસાએ ઔરંગઝેબ પોતાના દુખવા આવેલ મસ્તકને બાંધે લાગ્યું અને પછી 'સુત્ર' કરીને નમાજ પઢવી શરૂ કરી. પરંતુ નમાજની 'આયતો' (કહીએ) વારંવાર હોઠ પરથી સરી જાય છે અને એની જગ્યાએ ધરાનના ચાંદના પત્રમાં બબેલ પેલી વૃક્ષ પેરી ભય છે:-

'હૈ' અળવક કસે કમ દીદાબુદ'

એટલે કે કાબરચીતર મોતી બહુ ઓછાં (લાગ્યે જ) નજરે પડે છે.

એણિસા પોતાને સંભાળવા મનને એકાગ્ર કરવાનો ખૂબ મત્લ કરે છે પણ થોડીક ઘૂંટો પછી પાછી એની એ હાલત યાદને જીભી રહે છે. જેમતેમ કરી નમાજ પૂરી કરી. તેની અસ્વસ્થતા વધી ચૂકી હતી, અને, જેમ જેમ પૂર્વમાં ઉવાની મનોરમ લાલાશ જીભરાતી

આવી તેમ તેમ એના હૃદયની ઉદ્વિગ્નતા વધતી જ આવી. થોડા જ કલાકો પછી યાદી ફરબારનો સમય થયો ને ધરાનના ચાંદના દૂતોને આ વૃક્ષ એમ ને એમ પાછી આપવામાં આવશે. એ વૃક્ષ એમ ને એમ પાછી ફરેલી જોઈ મિયારો ધરાનનો યાદ દેતો નિરાશ થયો! એના મનમાં દિનદુસ્તાનની વિદ્વત્તા અને અર્થના કવિઓ વિશે જે ઉચ્ચ કલ્પના હશે તે કેરી બદલાઈ જશે. એણિસાને થયું કે ઔરંગઝેબ એ પોતાના પિતાને કહે કે કવિતાની એક પંક્તિ રચવા માટે પથ્થ મદાન ગયો રચવા નેટલો જ સમય જોઈએ છે. એને માટે પથ્થ બંધનમુક્ત રિપતિ હોવી જોઈએ સમયનું બંધન પથ્થ એને માટે અસહ્ય બની રહે છે. પરંતુ એની આ વાત નહિ સંભાળવામાં આવે એ શાહજહાં બચતી હતી. પિતા કાંઈક મર્મ ટકાર કરી પોતાની એ વાતને ટાળી દેશે એની એને ભય હતો. પોતાના ધાર્મિક સિક્કોતોની ઉપરવટ યર્ષ દેશાભિમાનમાં એણે આટલી પથ્થ રાહ જોઈ હતી એનું જ એણિસાને આશ્ચર્ય થતું હતું.

પૂર્વ દિશામાં ધરજ ઉપર આવ્યો. પ્રકૃતિ બણે આજસ મરડી કાપાત્યામ કરી રહી હતી. પછીએ ફરફરાટ કરતાં અદ્યોધી તહોં જીવા લાગ્યાં, અને સોનેરી વાદળોના પ્રતિબિંબે બણે કે ચમુનામાં સોનાનો પ્રવાહ વહેવરાવી દીધો. પરંતુ શાહજહાંના મનની ઉદાસીનતા તો તેવી ને તેવી જ રહી. રાજની માફક આજ આ દસ એના હૃદયમાં ચેતન જગવી શક્યું નહિ.

કાંઈ જ ન સૂઝતાં શાહજહાં જીજી ઊડી. તેને થયું, ધરાનનો યાદ પથ્થ કેવો કે વૃક્ષ મોઢી તે પથ્થ જોઈએ અને અર્થહીન! કાણુ બણે કમા બેવકૂફ એને આ વૃક્ષ આપી. 'હૈ, અળવક કસે કમ દીદાબુદ.' વાહ! શું વૃક્ષ છે! અર્થ તો એટલો જ ને કે કાબરચીતર મોતી બહુ ઓછાં નજરે પડે છે. તે ઊંડે છે; કાબરચીતર મોતી યામ છે જ ક્યાં! પથ્થ

આમાં કવિતાની ભાવનાને પોષે એવું શું છે? શાહજહાને યયું કે ઇરાનના શાહને એક પત્ર લખવો જોઈએ, ને જણાવવું જોઈએ કે કોઈ કવિતા કરવા યોગ્ય વૃક્ષ મોક્ષીને દિન્દુસ્તાનના કવિઓની કાવ્ય-પરીક્ષા કરો તો કીક; આવી અર્થદીન વૃક્ષ ઉપર કવિતા પથ્ય શું થઈ શકે? પરંતુ મુશ્કેલી તો એ હતી કે આવો પત્ર મોક્ષીને ઔરંગઝેબ આ કાવ્ય-વિવાદને આગળ લંબાવા દેજ નહિ.

દિવસ ચઢતો જતો હતો અને શાહજહાંએ તો હજુ પોતાનાં શબ્દો કાઢ્યાં પથ્ય ઉઠેલાં નહોતાં. આખી રાત જાગીને એની પથિયો કુખવા આવી હતી. તે ઉદાસ ચિતે બેઠી અને પ્રાતઃકાર્યો પતાવી રનાનાગરમાં ગઈ.

સ્નાનથી તેનું માથું સહેજ ઢળવું થયું. સ્નાન કરીને તેણે માથું ઓળ્યું અને પછી આંખોમાં સૂરમો આંખવા બેઠી. હજુ તો એક જ સળી આંખી આંખમાં લગાવી હતી ત્યાં સૂરમાની ખાસિયત અનુસાર આંખમાંથી આંસુનાં બે શુંદ આવીને એના માલ પર ચમકવા લાગ્યાં. સૂરમા-મિશ્રિત એ આંસુનાં બિંદુઓને આરસામાં જોતાં જ સૂરમાની સળી શાહજહાંના હાથમાં સ્થિર રહી ગઈ. ઇરાનના શાહની વૃક્ષ તેને યાદ આવી ગઈ. 'કાબરચીતરાં મોતી બહુ જોઈ નજરે પડે છે.' આ આંસુઓ પથ્ય સૂરમાનાં કણોના મિશ્રણથી કાબરચીતરાં જ બની ગયાં હતાં. શાહજહાંની કદપના ધમકી બેઠી, એને આધાર મળી ગયો. એક ઘણું વિચારું ને પછી તરત બેઠી કાગળ લઈ પહેલાં તેના પર ઇરાનના શાહની વૃક્ષ ટપકાવી: 'હરેં અબલક કસે કમ દીદાબુદ' ને પછી એની નીચે લખ્યું: 'મગર અરકે શુર્તા સુર્મા-આલુદ' અને પછી કુસુમકળી જેવા સુંદર નાના અક્ષરોમાં પોતાનું ઉપનામ 'મખ્શી' લખ્યું.

પોતાની આ સિદ્ધિથી શાહજહાં રવનં હર્ષ પામવા લાગી. આખી રાત વિચારતાં જે વૃક્ષ ન બની તે એક-એ ઘણુંમાં સૂઝી

આવી. આ બંને વૃક્ષોનો કેવો સરસ શેર બની ચૂક્યો છે:-

હરેં અબલક કસે કમ દીદાબુદ
મગર અરકે શુર્તા સુર્મા-આલુદ.

એટલે કે કાબરચીતરાં મોતી બહુ જોઈ નજરે પડે છે પરંતુ પ્રેમિકાનાં સૂરમા-મિશ્રિત અશ્રુબિંદુઓ (જે એ મોતી જેવાં જ છે) જેવા-માં આવે છે ખરાં.

શાહજહાંએ વારંવાર આ શેર વાંચ્યો અને પછી બાદશાહને તે પહેાંચાકવા ચાલી. બાદશાહ એ વખતે કુરાને યરીફ વાંચી રહ્યા હતા. એને પથ્ય રાતભર ઊંધ નહોતી આવી. એના દિલમાં પથ્ય એવેની હતી, કારણ જ્યારે રાતે પ્રાર્થના કરવા બેઠો તો કેાણ જાણે કંઈ એ ભાવનાઓથી પ્રેરાઈ તેનાથી પ્રાર્થના થઈ ગઈ કે શાહજહાં પેલો શેર પૂરો કરવામાં સફળ થાય. નમાજ પૂરી થતાં બાદશાહને આ વાતનો ખ્યાલ આવ્યો કે જે કવિતાને એ અધાર્મિક સમજે છે તેના જ વિશે ખુદાની મદદ માગવી એ પથ્ય પ્રશ્નના રસ્તાથી દૂર જવા જેવું જ છે ને? બપ અને પશ્ચાત્તાપથી એનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું; અને એ આખી રાત એણે ખુદાની મારીની પ્રાર્થનામાં જ ગાળ્યો હતો; જો કે એનો એને કંઈ લાભ જણાયો નહોતો. હજુ થયું એના હૃદયના ધબકારામાં જાણે પેલી કવિતા-તરશી ભાવના જ ધમકતી તેને જણાતી હતી. એટલે જ્યારે હસતી હસતી શાહજહાં ત્યાં આવી ત્યારે પોતાની જાતને કંભાજવા છતાં એનું હૃદય જાણે કે ખુશીમાં બોલી બેઠ્યું કે શાહજહાં સફળ થઈ છે, એના મોઢા પર સંતોષ ફેલાયો; ને હાથમાંની તરશીક (માળા)ને માથે અડાડી તે બોલ્યો: 'યા અલ્લાહ! આ છોકરી કવિતામાં જેટલો રસ લે છે જેટલો રસ જો તને યાદ કરવામાં અને સમજવામાં લેતી હોત તો કેટલું સારું.' અંધ બપ કરી બોલ્યો: 'હાં પગલી, પેલા મગજ ફરેલ ઇરાનના શાહના કાબરચીતરાં મોતીની શોધમાં

રતે કેટલા કલાક ભગી હતી ? ' એશુનિસા
હવેથી અદગદિત થઈ રહી હતી, એટલે એના
મોઢામથી કાંઈ ઉત્તર નીકળ્યા કાઢ્યા નહિ; માત્ર
એણે પોતે કબજેલા શેરનો કામળ ખાદસાકાના
હાથમાં મૂકી દીધો. ખાદસાહે તે વાંચ્યો:-

હૈં અબજક કહે કમ શીશજી

મગર અરકે છતાં સુખાં-આવડ.

‘વાહ વાહ, શું સુંદર શેર મનાયો છે, ’
ખાદસાકાથી બોલી જવાયું પણ તરત જ શ્રમ
કચરી, વાત ખાદસી બોલ્યો: ‘બેટા, તુ તો
તે ખરેખર સરસ તૈયાર કરી છે. પણ બેટી,
પુરાને ત્યાં તો આ તુઠા અને મઝેલા કામ
નહિ હાલે. કું ઇન્કુ ઇન્કુ કે તું ધર્મ ઉપર
પણ ચોક્કસ ખાન આપતી થા. ’ અને પછી
એના ચહેરા તરફ બોઈ બોલ્યો: ‘વાહ વાહ,
આ શું ? એક આંખમાં ધરમે અને બીજીમાં
નહિ ?! એટલે જ કહે છે ને કે કવિઓ અને
વિદાના એકસરખા હોય છે...’

ખાદસાકાની વાત પૂરી થાય એ પહેલાં તો
એશુનિસા ક્ષરમાઈને લાંબી ચાલી મઈ.

: ૪ :

ઈરાનના કાકાના દરબારમાં હિંદના ખાદ-
સાહે મોકલેલ એ શેર વાંચવામાં આવતાં જ
ખાખો દરબાર ‘વાહ વાહ’ના જવાબથી ગાજી
ઝડપો. ઈરાનના કાકા તો ખુશ થઈને બોલી
ઝડપો કે, ‘આવો કવિ તો અહીં આપણા દર-
બારમાં જ ભેઠજો. હું માનું છું કે હિંદનો
ખાદસાક પણ એને પુરાથી અહીં મોકલી
આપશે. આ શેર મોકલતાં એણે ને કામળ
કબજે છે એમાં સાફ સાફ લખેલું છે કે
કવિતાનો એને શોખ નથી. એ તો પોતાનો
ખોલો સમય પુરાની શાદ અને સંસ્તનતની
ઠાણાઈના કામમાં જ ગાળે છે. આ કાર્ય એણે
પાર પાડ્યું એ તો કેવળ એક અકસ્માત મળ્યો.
સિવાય તો એના દરબારમાં કાંઈ કવિ પણ
નથી અને એ કવિની સોજતને પસંદ પણ
કરતો નથી.’

કાકાના વચનો સાંભળી તેના વજરે પણ
મૂર પુરાબોધ: ‘એમ હોય એ તો બહુ જ ઠીક
છે. આપણે માટે આપ આ કવિને ખરે ઈરાન
બોલાવો. હું માનું છું કે એ કવિને પણ એ
વાત પસંદ પડશે.’

તરત જ કાકા હિંદુસ્તાનના ખાદસાક ઉપર
એક પત્ર તૈયાર કરાવ્યો. તેમાં આ નવી વાતનાં
ખૂબ જ વખાણ કર્યા અને કવિ ‘મખ્મૂરી’ની
પણ ખૂબ જ પ્રશંસા કરી અને એને ઈરાન
મોકલી આપવાની આમ્રકશરી વિનંતી કરી.
આ પત્રની સાથે ફરીથી મણી મુસવાન બેટા
મોકલવામાં આવી અને કવિ જલદી આવી
પહેંચે તે માટે મદ્રાસ-બોમ્બેન કાલેશ્વરીઓ
પણ સાથે મોકલી.

આમ કાકાનો મોકલીને ઈરાનનો કાકા
ખૂબ જ આતુરતાથી કવિ મખ્મૂરીના આગમનની
રાહ બેવા લાગ્યો. દરબારમાં રાજ એના વિશે
ચર્ચા થતી, એના સ્વાગતની થાંભલાઓ પણ
વિચારાતી અને ઘુરતાઘુરતા ને એને મોકલી
આપવામાં આવે તો એ કાંઈ તારીએ આવી
‘પહેંચે તેની પણ ગજાતરીઓ થતી. કાકાના
દરબારના કવિઓએ મખ્મૂરીને માન આપતી
કરીઓ પણ તૈયાર કરી રાખી. કાકા પણ એ
કવિતાઓ સાંભળતો અને એની યોગ્યાયોગ્ય-
તાની ચર્ચા કરતો. આમ આખા ઈરાન દેશમાં
ખજાજગાટ મચી ગયો કે હિંદુસ્તાનમાંથી કાંઈ
‘મખ્મૂરી’ નામનો મહાકવિ આવવાનો છે નેની
કવિતા સાંભળી સુધી પણ દરબારમાં હાલી બેઠે
છે અને ફૂલોની જમ્યાન લેપડી ભજ છે.

: ૫ :

ખાદસાક જોરઝંઝેળ હતું દરબારમાં
આવીને બેઠો કે તરત જ ઈરાનથી ફરી એક
કાકાનો આવ્યાના સમાચાર મળ્યા. એ સમા-
ચાર સાંભળતાં જ ખાદસાકને મનમાં ઘુરસો
આવ્યો. તેણે વિચાર્યું, ‘ઈરાનની સંસ્તનત
કરામ અને ચામરી (કવિતા)ને આધારે જ
આજીવી લાગે છે, ’ પહેલાંની માફક આ વખતે

કવિતા-અવિતાને એ કાચ પથ નહિ અડાડે એમ એણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો. પોતે એવી કવિતા-પ્રિયતાને અધાર્મિકતા સમજે છે એમ જાહેર કરવા સુધીની તેણે મન સાથે તૈયારી રાખી ને પછી ઇરાની માણસોને દરગાહમાં બોલાવ્યા.

પહેલાંની માફક પ્રથમ બેઠા રજૂ કરવામાં આવી, આ વખતે બેઠામાં કારાણ નહોતો કારણકે પહેલી વાર આવેલ કારાણ ઔરંગઝેમે પાછો મોકલી આપેલ હતો, પરંતુ જવાહર, મેવા, ફળ વગેરે હતાં. અંતમાં બાદશાહે ઇરાનના શાહને પત્ર સોંપવામાં આવ્યો. દરગાહીએ તો બાદશાહના જ હતા કે ઇરાનના શાહ સાથે બાદશાહે કાજુ જાણે કેવી યે વાટાઘાટો સાથે છે કે ઉપરાઉપરી કાગળો અને કાફલા આવે જ નમ છે !

બાદશાહે પત્ર વાંચ્યો. 'મખ્શી'ના નામે પોતાની પુત્રી એશુનિશાની પ્રથમ સા વાંચી ક્ષણભર તો બાદશાહની છાતી પિત્ત-અભિ-માનથી ફુલાણી. પથુ આ પ્રથમ સા તો અધર્મ કવિતાના બદલામાં હતી એ માલ આવતાં તેણે એ અભિમાનને મારી નાખ્યું. આટલી થોડીક ગફલત માટે પથુ ખુદાની માફી માગતો હોય એમ તેના હાથ બાકાશ તરફ ઊંચકાય.

વાંચતાં વાંચતાં પત્રમાં 'મખ્શી'ને ઇરાન મોકલી આપવાની વાત આવી એટલે એનાથી ખડખડાટ હતી પડાયું. સદાગંભીર બાદશાહે પત્ર પર હસતો ભેઈ દરગાહીએતું કુતૂહલ વધ્યું. બાદશાહે પથુ ધડીભર તો પિતા તરીકે પોતાની પુત્રીને મળતા આ સન્માનની વાત જાહેર કરી દેવાતું મન થયું પરંતુ એમ કરતું ખુદાના આર્મની વિરુદ્ધ લાગતાં તેમ કયું નહિં આ વાત કાંઈની દરગાહીએમાંથી પથુ કાંઈ કવિતાની જાણમાં વિના કારણ સપાકાઈ જાય, એમ વિચારી એણે મૌન જ સલામત ગવ્યું. દરગાહીએની જિજ્ઞાસાને એમ જ રાખી 'હમણાં આવ્યો' કહેતો એ મહેલમાં ગ્રાસ્યો ગયો.

મહેલમાં જઈ તરત એશુનિશાને બોલાવી કાગળ તેને આપતાં તેણે કહ્યું, 'લે, એશુન, આ તારે માટે ઇરાનના શાહની બેઠ આવી છે.' એશુનિશાએ પત્ર લીધો અને વાંચતાં તેની આંખોમાં આનંદ અને અતોષતા આંસુ આવ્યા.

'કેમ, ઇરાન જઈશ ને બેઠી ?' બાદશાહે બંગમાં પૂછ્યું. ઉત્તરમાં એક કડો નિશાસો નાખી એશુન બોલી: 'હું તો કામથી જઈ, અખાલ કિસ્મતમાં જવાનું હોત તો ખુદા મને છોકરી શું કામ જન્માવત ? પરંતુ આપ મારા જવાબને પત્ર મોકલી આપવાની કૃપા કરો.'

'પત્ર તો મોકલી આપીશ. પથુ ખુદાને ખાતર ફરી એવું કાંઈ લખીશ નહિ કે એ કાગળ પહેલ્યતા ત્રીજે કાફેલો પથુ અહીં ટાંચે આવે, હું તો આ કાફેલોથી દેરાન ધર્મ મશો.' બાદશાહે પોતાની અરુચિ પ્રકટ કરતાં કહ્યું.

એશુન બોલી: 'આપ વિશ્વાસ રાખજો. આ વખતે એવું લખીશ કે જેથી આપને ફરી કાંઈ વધર તકલીફ નહિ પડે. આપ એક બે ધડી એસો તો હું હમણાં જ લખી આપું.'

બાદશાહની પરવાનગી મળતાં એશુનિશાએ બે પંક્તિઓ રચી બાદશાહે કાગળમાં લખી આપી.

દરગાહમાં પાછા આવી, બાદશાહે એના પર કાઠી સિંછો ને મહેર લગાડી એને જ જવામ ગણી લઈ જવા માટે ઇરાની દૂતોને કહ્યું.

દમજલ દૂધ કરતો કાફેલો પાઠે ઇરાન પહોંચ્યો, સારે નમરમાં તો ધૂમ મચી હતી. હમ્મેશો સોફા હિંદુસ્તાનથી આવતા મહાકવિને ભેવા એકત્ર થયા હતા. એ બધાને કવિ માટે મોકલેલ જાંટ ઉપર કાંઈ મેહેલું ન ભેળાં ખૂબ નિરાશા મઈ.

મોકાક કલાકો પછી યાહી મહેલમાંથી જાહેરાત થઈ કે બનેક કારણોસર હિંદી કવિ 'મખ્શી' આવી કાફેલ નથી, પથુ એણે એક શેર ઉત્તરમાં લખી મોકલાવ્યો છે, જે દર-ગાહમાં વાંચી સંભળાવવામાં આવશે.

આ મહાન કવિનો જિજ્ઞાસાભર્યો હૃદય સાંભળવા ધીરનંદા શાહના દરબારમાં લોકોની જામીની બીડ થઈ. દરબાર ખોલોખોલ્ય બરાબર. અને શાહે દરબારમાં આવી ચોતાને હાથે જ શાહી સીલ કરેલું કવર ઉઘાડ્યું અને એમાંથી 'મખ્મૂશી'ના હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલ એક શેર વાંચ્યો:-

દર સહુન મખ્મૂશી મનમ ચૂ બુએશલ દર બર્જેશલ
દર કે હીકમ મેલ દારદ દર સહુન બીનદ મરા-

મતલમ કે, મખ્મૂશી એના કાવ્યમાં એવી રીતે છુપાયેલ છે જેમ ફૂલની પાંદડીમાં ફૂલની સુગંધ; એથી એને જોવાની આકાંક્ષા રાખનારે એના કાવ્યમાં જ જોવાની કાસિલ કરવી.

આ શેર સાંભળનાર બધા જ એ સાંભળ્યા 'મખ્મૂશી'ની કાવ્યપ્રતિકા પર આફરીન પોઝારી

હિંકવા. કાઈક વધારે ચતુર લોકો જામણ સહ્યા કે 'મખ્મૂશી' કાઈ કવિ નહિ પણ કવિત્રી હોવી જોઈએ. પરંતુ એ જોરત તે કવિના પ્રતિ કેવળ અરુચિ ધરાવતા હિંદુ-સ્તાનના બાદશાહ ઔરંગઝેબની જ બેટી હશે એવો ખ્યાલ તો કાઈને મ ક્યાંથી જ આવે ? ક્યાં ખડક જેવો દૃઢ બાદશાહ ઔરંગઝેબ અને તેનું ધર્મભીરુ હૃદય અને ક્યાં લહરના જેવી સુકોમળ અને સંયમ એ શાહબાદી એથુનિસા અને તેની ભીમિલ કાવ્ય-ધારા !

ધરાનમાં આજ પણ 'મખ્મૂશી'ના નામની ચર્ચા છે. તેના નામે અમરખ મઝલો ચડી ચૂકી છે. એ કે કાવ્યરો હળુને છે કે એ બધી જ મઝલો 'મખ્મૂશી'ની હોવા સંભવ નથી.

[શ્રી રવનલાલ બસલની વાલી પરથી

સ્વચ્છતા, સફેદાઈ
અને કરકસર માટે
હમેશાં
પૂજા બાર સોપ
વાપરો
RAMESH
પૂજા સોપ એન્ડ કેમીકલ વર્કસ.
હો. માંડવી, મુંબઈ ૯.

દીડા જોશી [નાટિકા]

ચંગકલપ

સ્થળ : પાંચથી દસ હજારની વસ્તીવાળું કોઈ પણ એક ગામ

સમય : જ્યે તે વર્ષની મહા મહિનાની અમાસ

પાત્રો :	દીડા-જોશી	નિર્મળા-તેની પોતી	સુનીલાવ-માદી	ચિવરામ-કમાલી
	મીઠન-પટેલ	મયુરપ્રસાદ-માસ્તર	કાનો-રબારી	કાલો-કાઠિયા
૬	નાનલ-લુહાણો	જમાલ-એકાવાળો	વસો-વાળંદ	

[પહેલાં ભૂપટે છે ત્યારે દીડા જોશીના મકાનનો ઓરડો દેખાય છે. ડાબી બાજુ અંદર આવવાનું બારણું છે. વચ્ચે એક બારી છે. જમણી તરફ રસોડામાં જવાનું બારણું છે. એક ખાટલા પર દીડા જોશી ગોડડામાં ખત રાખી બેઠેલા છે. તેણે કાનટોપી પહેરી છે. અંખિ ચરમાં છે. તેને એક કાંઠિયા વડેલો હોવાથી કોરો બાંધેલો છે. તેની સામે કાનો રબારી બેઠો છે. જરા દૂર વસો વાળંદ બાટ બેઠો એકાં ખાય છે. જોશી પાસે બેચાર દીપણાં વગેરે પડેલું છે. પાછળની બીંદ પર હસ્તરેખાઓના નકશો દેખાય છે.]

દીડા : (આંગળીના વેદા ગણતી) ધન, મકર, કુંભ, મીન, મેષ...હં, જો કાના, આ પાંચમા સ્થાનમાં બધા મહો પડ્યા છે. એથી એમ દેખાય છે કે તારા ઉપર કોઈ રજાઓની મિટ્ટી નજર પડી છે. "

કાનો : સાચું મારાજ. (આતુરતાથી) જરા જોઈ દ્યોને કે એ જીતી જ છે ને!

દીડા : મુકું કરોતી વાચાન...એટલે કે કાકની કોકરીનું એમ નામ નો લેવાય.

કાનો : બુલ યઈ આપા...

દીડા : સાંભળ ત્યારે...એ બીને વાન છે. જરા જોંચી છે અને જોંમર વીધ વર્ષની આસપાસ (કાનો ડોકું ધુણાવી 'હા' કહે છે) એટલે આ મહોની ગણતરી મુજબ એ બરવાડ-વાડામાં રહેતી હોવી જોઈએ.

કાનો : હા આપા...ઈ ત્યાં બરવાડ શેરીમાં રહે છે...એલી નંદુ કાઠિયણના ધરથી બીલું જ ધર. એના બાપે હમણાં જ ઉપર મેડી ચણાવી છે અને...

દીડા : બસ બસ... જોય હું જોઈ છું કે તું!

કાનો : તમે જ જુવો છો ને આપા...બૂલ યઈ; હવે નહિ બોલું.

દીડા : ત્યારે આગળ સાંભળ. (વેદા ગણતો) રાહુ, કેતુ, મંગલ ને બુધ...હં, ત્યાર પછી લગનનો જોય છે. જીવીના નસીબમાં એક સારો ધણી છે.

કાનો : તે આપા, હું સારો તો છું જ...પણ અમારાં લગન યશે ખરાં?

દીડા : કરપૂર ગવરમ્ કરુણાવતારમ્ એટલે કે એ તારે જોવાનું છે. તારે લગન કરવા હોય તો હાથપગ ભેડી બેસી રહે નહીં ચાલે.

કાનો : તમે કોઈ રસ્તો બતાવોને!

દીડા : આનંતાકારમ્ ભુજગ ચપનમ્! એટલે કે તારે તો બધું જાણી જવું હશે કેમ? જરા વિચાર તો કર, મારી જેવાં ચાઓ બધાં જોઈ રહેલ વાત છે! તને જેમ આ ચોપડી દેખાય છે તેમ મને તારું આખું જીવિય દેખાય છે. તારું જ શું, જીવીનું ય તે અને એના બાપનું પણ...કમાવા ધારું તો હજારો રૂપિયા કમાઈ ચકું પણ મને એ પૂછું.

નથી...હું તો લેશિની સેવા કરવા માટે આ પ્રહો લેવાનું કામ કરું છું...જેના નસીબમાં
સારું થવાનું હોય તેને જ કહું છું...આખા ગામનું નસીબ કંઈ જોઈએ સારું હોય !...
ઝેટલે હું મૂંગો રહું છું...દુનિયામાં ક્યારે જોઈવું અને ક્યારે મૃત્યુ રહેવું એ એ જ જણ
જાણે છે...એક કું નેથી દીકરાજ અને બીજો જોઈએ વાસ્તિકા જાણે.

કાનો : પણ બાપા તમે જોઈએ રસ્તો તો જાણો.

દીડા : હું કહું એમ કરીશ ?

કાનો : બાપા, તમે કયો એમ...ઈ જીવી માટે આખો દુરજાન થવા તૈયાર છું.

દીડા : દુરજાન થવાની જરૂર નથી...માત્ર સવા બે આના અને એક સોપારી મૂકી દે.

કાનો : સવા બે આના !

દીડા : ફક્ત સવા બે આના અને એક સોપારી...આ તો તું પાડોશીનો દીકરો ઝેટલે
શુકન જેટલી રકમ લઈને છું. જો પહેલાની જેમ ચાલી શકતો હોત તો તને મૃત જ
જોઈ જાવત...પણ હવે પત્ર ક્યાં ચાલે છે ?

કાનો : (પૈસા આપતા) તે બાપા તમારે પત્ર લેવે કેમ છે ?

દીડા : એમનું એમ મેં તો જાણ્યું પત્રોત્તરી બેઠી ત્યારથી જાણ્યું અને જાણી વાતની
અગર પડે છે.

કાનો : ત્યારે રજા લઈ બાપા...

દીડા : હા...માલે આવજો...માથળિયું કરી આપીશ.

[કાનો જાય છે.]

દીડા : તરભોવન ! એ ર તથા...એલા તથા...
તથા : (જાણીને) મને જોજાવો બાપા ! આ જાણો.

દીડા : કેમ ? હવે તો બધું બરાબર ચાલે છે ને ?

તથા : મને શી અગર ! ઈ પૂજવા તો હું જાણો છું.

દીડા : કેમ શી અગર ! મને જુલવારે મેં કહ્યું તેમ ક્યું તું કે નહીં ?

તથા : તમે કીધું તેમ જ ક્યું 'તું' બાપા. પર જઈને કમાલ વાલી દીધા, પછી કાળા
ચોરિયામાં, આતરાસ કુવામાંથી, આયમણી ઠાર મોડું રાખીને, પાણી કીધું. પછી
આવળનાં નવ પાંદડાં લીધાં તે તમે કીધું તેમ મારી બરવાળાને વચ્ચેવચ્ચ બેસાડી
તેના કુરતી ધારાવાદી દીધી...સાત ફેરા ફરી અમદ નાખ્યા અને પછી તથા ફેરા અવળા ફેરા.

દીડા : તથા ફેરા ?

તથા : તમે તથા જ ફેરા ક્યાં કતા તે !

દીડા : હા હા...બરાબર. પછી શું થયું ?

તથા : પછી તમે કહ્યું હતું તેમ, રાઈમીડું લઈ સાત વાર દેવતામાં નાંખ્યું. અને પછી તથા
વાર બરવાળાનું નામ દે આસ્તેથી જોઈએ : મીચ...મચિ...મચિ.

દીડા : પછી શું થયું ?

તથા : ખાજ કંઈ નહીં. પણ બરવાળાએ કીધું કે 'તમે તે કંઈ માંડ થયા છો !'

દીડા : અને ઝેટલે તું આટલી ગયો કેમ ?

તથા : હા બાપા.

દીડા : ચાલો, સારું થયું.

તથા : શું જાણું થયું બાપા !

દીડા : કમઅકલ, જો તેં એમ ન કયું હોત તો, ખચર છે શું થાત ?

તમે : બાપા, ઇં મને કેમ ખચર પડે.

દીડા : જો, તે દિવસે તું બહાર ગયો હતો ને ?

તમે : હા.

દીડા : તે જ દિવસે અને તે જ વખતે રૂપજીનો ફૂતરો હડકાયો થયો હતો...ખ્યાલ છે ?

(ડોકું દલાવી તમે 'હા' કહે છે) એ તને કરગત.

તમે : સાચેસાચ બાપા ?

દીડા : ત્યારે નહીં ? તને જ કરગત. તારો અકધો કાન કરડી જત અને નીતરતે લોહીએ તારે ધરે આવવું પડત. અને બધા તને કાનકટો કહેત.

તમે : બહુ સારું થયું બાપા...મને બચાવ્યો. તમારી સાદુ તો નોંઠીએ એટલું બોલું છે બાપા.

દીડા : સવાળે આના અને એક સોપારી સિવાય કશું મ વધારે નહીં, હો તબા !

તમે : (જોતો થઈ પૈસા આપતાં) એ ત્યો બાપા. ઠીક જઈ છું હો, બાપા, તમે તો ગજબ કર્યો. કાનકટો...મને બચાવી લીધો.

[તમે જમ છે. દીડા ચોપડીઓ ફર કરે છે.]

દીડા : નિર્મળા, આ નિમુ...

[નિર્મળા આવે છે.]

નિર્મળા : કેમ દાદા, શું કામ છે ?

દીડા : આજ વાળુ શેતું કરવાનું છે ?

નિર્મળા : બારે હજી આરતી-ટાણું તો થયું નથી ત્યાં વાળુની માત ક્યાં લાવ્યા ?

દીડા : દીકરી, આજ તો અત્મારમાં પાવલો કમણે.

નિર્મળા : દાદા, હવે તમે હદ ઉપરાંત ફેંકે રાખો છો. બહુ થામ છે.

દીડા : તું જો તો ખરી...આવતે અકવાલિયે તારી બજાવાની ચોપડીઓ લઈ દઈશ.

નિર્મળા : ગરીબ માણસોને લૂંટવાં એ સારું નથી. કોણ હતા એ બે ?

દીડા : એક કાનો રમારી ને બીજો બોલ્યો તમલો વાળંદ. બેમાંથી એકને સવાળે આના આકરા પડે તેમ નથી.

નિર્મળા : જોવી તમારી મગજ...પણ ઉપરવાળો આવું નહિ સાંજે.

દીડા : ઉપરવાળો તો ભક્તોને દાસ છે દાસ...તે દી બોલ્યા સ્વામીજી નહોતા કહેતા ?

નિર્મળા : કે'તા'તા, પણ આવી રીતે નહીં. આ તો લૂંટ જ કહેવાય.

દીડા : જો બેટા, તને એક વાત કહું. દરીફરી શકે તેવા લોકો કેટલું કમાય છે ? અને હું, તદ્દન વાળે રહી ગયેલા પગવાળો અપંગ, મારે પણ આવા માટે કમાવું તો જોઈએ ને ?

નિર્મળા : પણ આવી રીતે હોય ? એમ તો મંગા ડોશી પણ ચાલી શકતાં નથી, છતાં બારે, ગૂથે, ગોઠાં સીવે, બધું કરે છે ને ?

દીડા : તારે તારા દાદા પાસે હવે ગોઠાં સીવડાવવાં હશે ? હું એવો દલકો ધધો કરું નહીં.

ભગવાને મારા પગ લઈ લીધા છે તે એટલા માટે કે હું મારી બુદ્ધિ વાપરું.

નિર્મળા : તો વાપરો. પણ વધારે પડતી વખરાઈ જશે તે દિવસ પસ્તાશે.

દીડા : પસ્તાઈ શું કામ ?

નિર્મળા : આ તમારો મધુરદાસ માસ્તરનો જોશ બોલો પાચો ને...

દીડા : માસ્તરને વળા મેં કે'દી જોશ જોઈ દીધો'તો ! ?

નિર્મળા : કેમ નથી સંભારવું ! તમે એને કહ્યું 'તું' કે તું મરી જવાનો છે.

દીડો : મરી જવાનો છે ! ને મેં કહ્યું 'તું' ! ક્યારે !

નિર્મળા : તે દિવસ ચૌદસની રાતે, સિવરાત્રી હતી, તમે કાગ પીધી'તી...

દીડો : પછી !

નિર્મળા : કાગ પીધા પછી તમે શું બોલો છો એ મારે ન સંભારવું, એમ તમે મને કહેલ છે ને !

દીડો : છ વાત જવા દે...શું જન્યું 'તું' એ કહે.

નિર્મળા : જુઓ, તે દિવસે તમે કાગ જરા વધુ પ્રમાણમાં પીધી'તી. પછી કાગળના બધા તમારી પાસે એકલા આવ્યા. બધીએ યવા માંડી ત્યારે તમે ખૂબ હસ્યા...પછી માસ્તર મથુર તરફ અગિયાર ચોંધીને કીધું 'કે હે મથુર, સોમવારે આ ટાણે તને જન્મરાજીવું તેજી આવશે. અને પછી પાછા હસ્યા...ખડખડાટ.

દીડો : એ હસવાની વાત જવા દે. પણ સાચે જ મેં એવું કહ્યું હતું !

નિર્મળા : ત્યારે નહીં ! મેં કોનોકાન સંભળેલું.

દીડો : હં...આજે કયો વાર !

નિર્મળા : મંગળવાર.

દીડો : શી કૃષ્ણ કરણ'મમ.

નિર્મળા : એમાં ગભરાવ છે શું ! એ કંઈ મરી નથી ગયો.

દીડો : ક્યાંથી મરે ! મારો ભેજ સાચો પાડવા એ આપખાતે તો નોં જ રહે ! પણ નિમ્ન, તે 'કેમ જલવડું' કે તે નથી મર્યો !

નિર્મળા : મેં એને ખબરમાં ભેર્યો'તો.

દીડો : તો પછી મને કેમ કહ્યું નહીં !

નિર્મળા : મને એમ કે સવારે જીવતો હોય પણ જ્યારે આંખ મીચાય તો !

દીડો : મને એ વાત યાદ જ ન રહી...જિભી રહે-સંભારવા દે...(વિચાર કરતો હોય તેમ)

હં...એના સુનીલાલ મોઢી એની હારે હતો ! (નિર્મળા ડોહ દલાવી 'હા' કહે છે)

પણ એકો'તો ! અને મોઢન પટેલ, સિવરામ ટપાલી ને જમણ એકાવાળો બધા હતા !

નિર્મળા : હા, બધા જ.

દીડો : અને દીવાટાણું હતું !

નિર્મળા : હું હીલો પેટાવા જ જતી હતી.

દીડો : હા, હવે યાદ આવ્યું.

નિર્મળા : દીવાટાણે રાખેલ એવું કહેવાતું હતું !

દીડો : દેવ જણે કેમ એવું બોલાઈ મ્યું.

નિર્મળા : તે માસ્તર તો બીચારો પીણા પૂણી જેવો થઈ ગયો'તો. ન બોલે કે ન સાંભળે.

દીડો : શી કૃષ્ણ કરણ'મમ...ભેંસની ચીંગડામાં પગ જરાજર કરાયા છે...પણ નિમ્ન, હવે તો એ ઘોડો ભૂલી ગયા નહીં હોય !

નિર્મળા : ભૂલી તો ક્યાંથી જાય...

દીડો : એમને ખબર નો'તી, કે મેં કાગ પીધી છે !

નિર્મળા : વાત તમે શું પીધું એની નહીં-શું કીધું એની છે, હું પણ ગભરાઈ મુજબી ને,

[બહારથી ચારપાંચ બચુનો દસવાનો
ને વાલચીવનો અવાજ સંભળાય છે.]

ડીડા : આટલો બધો અવાજ કેમ કરે છે !

[નિર્મળા બારી પાસે જાય છે.]

નિર્મળા : (બારી બહાર જોઈ) આ તો એ બધા છે. એમાં જોયો મથુરદાસ માસ્તર પણ છે...બહારથી આવ્યો આવે છે. નખમાં ૫ રોમ દેખાતો નથી.

ડીડા : અરે...મારો આ રોમ...આ અપમ શરીર ક્યાંથી બાળી પણ શકે ! હવે શું થશે નિમુ !

નિર્મળા : બારણાંને સાફળ ચઢાવી દઉં દાદા !

ડીડા : એમાં શું વળે ! બારણું તોડી નાખશે અને એનાં જ લાકડાંથી મને મારી નાખશે.

નિર્મળા : પણ દાદા, એ લોકો ગુસ્સામાં હોય એમ લાગતું નથી...બધા ૫ હસે છે.

ડીડા : એમ !...હસે છે...! હ...સે...છે !

નિર્મળા : હા. અને જોયો માસ્તર તો ખૂબ જ હસે છે...પેટ પકડીને.

ડીડા : ઈ બારે થઈ...શુ મેં ધાયું હશે !

નિર્મળા : ને જોયોના હાથમાં કાંક છે.

ડીડા : શું છે !

નિર્મળા : કાપા કાઢિયાના હાથમાં એક લાકડાની વળી છે.

ડીડા : (ગભરાઈને) વળી !

નિર્મળા : ને સુનીલાલ મોદીના હાથમાં ચીંટરી છે.

ડીડા : શીકુંબુચરખંમમ...શીકુંબુ...આ કાંઈ જમજાતું નથી...બેટા નિમુ...

નિર્મળા : (બારીએથી પાછી ફરીને) બેલો મા...એ લોકો આવ્યા.

ડીડા : આપણે તો જાણે કાંઈ બન્યું નથી એમ જ રાખશું...જરા જો તો બેટા, મારી ટોપી ખરાબર છે ને !

નિર્મળા : હા...ચરમાં પહેરી રાખવાં છે કે કાઢી નાખવાં છે !

ડીડા : વખતે લાકડીનો પા ફરી જોસે તો ફૂટી જાય...એટલે કાઢી નાખ્યાં જ સારાં. અને જો નિમુ, આ પાવડું ઘું રાખ...સંતાડી કે એટલે એ બધું ઉપાડી જાય તો ૫ એ તો ખચી જશે...

[બધા આવે છે. મથુર માસ્તર, ચિવશામ કપાડી, સુનીલાલ મોદી, મોદન પટેલ, નાનંદ લુહાણે, ને જમાલ એકાવાળો. બધા ૫ ધીરેકરે કાંઈ દોષ તેવાં કપડામાં છે. એક બહુના હાથમાં વળી ને બીજાના હાથમાં ચીંટરી છે...આસડવા આવ્યા હોય, એમ લાગાર જોસે છે. વળી ને ચીંટરી ટોશ નોશી નોઈ ચક્ર એમ મૂકે છે. નોશી અને નિર્મળા જાડવા પર જાણે કોઈએ તેમને જોઈ નથી તેમ બેસી રહે છે.]

સુનીલાલ મોદી : માણસ બહુ સારો. ખીચારી એની ઢીકરી આસારા વગરની થઈ ગઈ. દાદો તો સાત ભવ તરી ગયો. કેમ માસ્તર સાહેબ !

મથુર માસ્તર : કેવો વિદ્વાન...અને નોશ નેવામાં તો એનો નોટો જડવો મુશ્કેલ...અરે પોતાનો જ અંતકાળ એણે આંક ઢી પહેલાં કઢી દીધો હતો.

કાવો કાઢિયો : અરે હજી હમણાં જ એટલે કે આ ગયે શુધવારે, આ જ ટાણે, કેવી હસી હસીને આપણી સાથે વાતો કરી હતી...અને આજ, અસારે ઈ જ ટાણું છે, સારે ઈ હાજર નથી...એનું નામ જ દેવ...એની મૃતિ અચળ છે.

મોહન પટેલ : ઈ દેવતી મતિ પારખવાવાળો હતો...આપણા ગમે એને ખોયો.

જમાલ : અણા અણા કરે...એક રીતે તો બચારે આ જાનજમથી છૂટ્યો...અપખ હતો.
પણ મને દયા તો એની દીકરીની આવે છે.

દીડો : આ બધા શું ખોલે છે ?

નિર્મળા : (નાક પર આંગળી ધરી) ચૂપ...ચૂપ.

શિવરામ ટપાલી : એ...ને અત્યારે તો જોશીઆપને સેવા વેમાન આપ્યું હતું...ફલના હાર
ગળામાં રહી આ હશે...અપસરાઓ વાંજણા દોળતી હશે...ને જાતા હશે હાલના...આમ
સરખાપુરીને મારે.

નાનજી લુહાણો : વળી હાથમાં કડતાલ રહી હતું...ને માતા હશે બજન કઈ ખાતના.

સુનીલાલ : ને વેમાનને થોડા જોશા હશે...અને એના મોહામાંથી શીજી નીકળતા હશે.

જમાલ : અરે સાંભળો, હવે તો બજન પણ સંભળાય છે.

[બધા સંભળતા હોય એમ મૂળા થઈ નય છે.]

નિર્મળા : આપણને એ લોકોએ બાલ્યા નથી, કે પછી કઈ મરકરી કરે છે ?

દીડો : એ બધા કોની વાત કરે છે ?

નિર્મળા : મને લાગે છે કે વાત તો તમારી જ આવે છે.

માસ્તર : આ નિમુ કોની સાથે બોલતી હતી ?

શિવરામ : જૂત સાથે બોલતી હશે...ખીણું તો કોણ છે ?

દીડો : નિમુ...જ ને...એ લોકોની સાથે વાત કરે તો.

નિર્મળા : જરા મૂગા રહો ને.

માસ્તર : આપણે દીકલાઈના મરણિયા ગાવા જોઈએ.

દીડો : અરે નિમુ...

મોહન પટેલ : આવા માણસના મરણિયા નહોં મારીએ ત્યારે કોના મારુ ?

દીડો : અરે ભાઈએ ! મારું જરા સંભળજો ?

કાયો : મેં કાઢિયાવાડમાં ને પટેલે બધી કણ્ણણોને કહેવરાવી દીધું છે...કમણા જ બધી
આવશે.

માસ્તર : જોશા રૂપસમ આરણુને મેં કહેવરાવ્યું છે. કમણા મરણિયા બનાવીને મોકલશે...
આખમાંથી પાણી વળાં નય એવાં.

દીડો : નિમુ...હવે હવે થાય છે...આ ઠીક નથી કહેવાઈ...શું એની જોડે વાત તો કર.

નિમુ : માસ્તર સાહેબ ! તમારા બંધા અંદર પાણીબાણી કઈ લાવું ?

મોહન : કશું ન નહીં રહેવા દઇએ...તમારા રીતરિવાજ મુજબ જ બધું થશે. જો આપણું પણ તૈયાર છે.

દીડા : પણ હું કાંઈ મરી નથી ગયો.

શિવરામ : સાબળો તો...એ કશુંક બોલે છે.

જમાલ : શું બોલે છે?

શિવરામ : તમે 'જોયું' નહીં...એણે જોતો જમણા દાઘ જોયો કયો અને પોતાનું જ ભવિષ્ય બાંધ્યું કે મંગળવાર સવાર પહેલાં તો ઈ દતો, ન દતો મઠ જશે !

દીડા : ઈ તો મેં આ મથુર દારદાને કીધું તું. ઈ મરી જશે, હું નહીં !

નિર્મળા : પણ મૂંગા રહોને...એ લોકો શું કરે છે એ તો જુવો.

માસ્તર : ને શું 'જોની વાણી...રસ ચૂને ને દીપા પડે.

સુનીલાલ : હું તો કોઈ હી જૂલીશ નહીં. છાતી ચે, કેવી ! પોતાનું મરણ આમ કહી દેવું કંઈ રહેલ છે ! બસ કહે કે હું મરી જમથ.

દીડા : પણ હું મરી નથી ગયો.

નાનજી : અત્યારે તો ઈ અસરાઓ સાથે વાતો કરતા હશે.

દીડા : સાલા લવાણા...તને અસરાઓની શી ખબર ?

શિવરામ : જેન, મૂંઝાઈશ મા...મસાણે પહોંચાડવામાં અને બધા ન મદદ કરશું.

જમાલ : દિમ્મતે મડદા...તો મદદે ઉપાડનારા.

કાયો : આપણું આપણું બધું લેતા આવ્યા છીએ.

શિવરામ : પંદર મથુરથી એક લાકડું ચે ઓછું નહીં ચાલે.

માસ્તર : કાકું મોટું ખરું ને...ચાલો આંધીએ ત્યારે...અને પહોંચાડી દઇએ જોશીરાજને મસાણે.

દીડા : મને ! મસાણે ?

નિર્મળા : હવે બહુ યશું...મસ્કરીની ચે હદ હોય છે...જો જો પાછું આકરું...

જમાલ : જેદી નિમ્મ, ગમે તેટલું આકરું પડે...પણ લાસને દફનાવ્યા વિના કંઈ રહેવા દેવાય ?

નાનજી : જેન ! આપણા રહેણાકના ખરમાં મડદાને રહેવા દેવાણું હશે ?

કાયો : આપણે વળી અને ચોંદરી લાગ્યા છીએ ને ?

[બધા જભા યઈને ઠીકા જોશીની પયારીની આસપાસ જભા રહે છે.]

નાનજી : ઓ દીડા જોશી રે...(પોક મૂકે છે.)

દીડા : ચાલો બાઈઓ, હવે મસ્કરી પૂરી યઈ. આપણે બધા આ પીએ...નિમ્મ હમણા જ બનાવી લાવશે.

માસ્તર : જો જો હો બાઈ, હળવેથી ઉપાડજો...વજન બહુ છે.

નાનજી : હા...પડી જાય તો અપશકન યાય. ચાલો ઉપાડો ત્યારે.

[બધા ઉપાડવા પ્રયત્ન કરે છે.]

દીડા : અરે નિમ્મ...

નિર્મળા : દાદા, હું આ બનાવી લાવું છું...સાથે સાથે પોઈના પાંદડાં છે તે ચોડાક ખરેટા અને પોઈનાં ભજિયાં પણ બનાવી લાવું છું.

જમાલ : એને ભજિયાં બહુ લાગતાં એમ ને...તો તો જ્ઞાણે ચોડાક મૂકવાં જોશે.

દીડા : (ટટાર બેસીને) અરે ભજિયાં ગયાં ધરે...જરા મારી ચોપડી લાવજે.

[જ્યા પાછા પોતપોતાની જગ્યાએ જઈને બેસી રહે છે અને બેઠીબેઠી સામું જુએ છે. નિર્મળા આપણે લાવી દીધા જોયોના હાથમાં મૂકે છે.]

નાનજી : અરે નિમ્મુ, તું આ બનાવતી હતી ને...આ મને તો બહુ આરુ.

હાથો : મને તો લાગ્યા બહુ લાગે છે.

સુનીલાલ : અને એમાં જે નિમ્મુના હાથનાં...એમાં તો અરજ બનાવે છે...

દીડો : અવજુ કરો...હે આમવાસીઓ...અત્યારે તમારી સમસ્યા ન્યૈતિથી દીઠાઈને આત્મા ફરી રહ્યો છે. અવચન સ્વર્ગમાંથી; કે જ્યાં ચાર ધવજ અમ્મે બેઠેલો મુલજી-રથ તેને વૈકુંઠના માર્ગ પ્રતિ પ્રધાન કરાવે છે. (જ્યા મહારાષ્ટ્રને બેસી જાય છે.) તે બધોના મોમાંથી શ્વેત શીશુના ઝાટા જોડે છે અને તેની ખરીમાંથી તારા, મહેા અને નયનો ઝરે છે. અપ્સરાઓ વૃત્ત કરે છે અને ગાંધિવો માખન માખ છે...હે પુરવાસીઓ! સંભળાવ છે તમને!

માસ્તર : અરે નિમ્મુને, જરા ઉતાવળ રાખજો...મારાથી ઝાઝી વાર નહીં બેસાય.

દીડો : ને, જો મારી ચિરંજીવી પૌત્રી...તને મારું કાજન છે કે આ મહાનતો ફરવાને બંધ ફરી, તેને સોહની સાંજ ચઢાવી, એક અલ્પ તાણું જમાવી, તેની ચાવી તારી આમળ પડેલા આ મૃત દેહના જમણા હાથમાં દિધિત કરે.

[નિમ્મુ સૂચના મુજબ કરે છે.]

હાથો : અરે આ ઊઠારી તાણું શું કામ દે છે!

સુનીલાલ : એલા પટેલ, એને રોક.

મોહન : નિર્મળાબેન! તમે શું લેવાને મહેનત કરો છો...મને આપો...મારે તો જાનું છે હજી બજારને તીરજુ કરવાની જાડી છે. (જિમ્મો થાય છે.)

માસ્તર : જાવતું નથી મોહના...આપણે બધાએ સાથે જ રહેવાનું છે.

હાથો : એમ તે કંઈ જવાય પટેલ...બધા આત્મા છીએ તો હેઠલી કિંવા થઈ જાય ત્યાં મુખ રોઝાવું જ નેઈએ ને!

જમાલ : હાથોજાઈ સાચું કહે છે.

[દરમિયાન નિમ્મુ તાણું દઈ જુઓ જોયોના હાથમાં આં છે...ને જોઈને બધાના મોં પર મૂંઝવણ પથરાય છે.]

નિર્મળા : હવે નિરાંતે બેસો...હું હમણાં જ આ લાવું છું...(જાય છે.)

નાનજી : બેઠા તો છીએ જ...પણ મારાથી થધુ વાર ખોટી નહીં થવાય હો...

હાથો : (વિષય જાણવાનો પ્રયત્ન કરતાં) હેં મોહન પટેલ! આ સુધારાવાળાની પાટોની ફરરાજી થવાની છે એમાં તું જવાનો છો?

દીડો : જીવતો હતો ત્યારે મળ્યો વિદ્વાન હતો પણ હવે તો તે વધારે વિદ્વાન થયો છે. તેનું કદીર પૂજી પર હતું અને જ્યારે પોતાના ગામના સોડાની તે યથાસક્તિ સેવા જન-વતો હતો ત્યારે તે જે જાણતો તેના કરતાં અત્યારે તેનું જ્ઞાન પ્રચંડ રીતે વધી ગયું છે. કારણકે આજે તમારા હાથની બધી વાતો તે જુએ છે, તમારી બધી ખાનગી વાતો તે જાણે છે. એ ખાનગી વાતો બહાર આવે તો શું થાય તમારું! એ છુપાવવા માટે તો તમારાં માર્યા ફલ કરવા તમે તૈયાર થશો...(ચોપડી નીચે મૂકે છે.)

જમાલ : (વોગ તરફ જોઈ) અરે બેટી...જેટલાં સમારવા તે આ જરી...ચાલને હું જ સમારી આપું. (જવા માટે જિમ્મો થાય છે.)

નાનજી : ચાલો હું ચાલી ખાલા-રકામી અલ્પરાઈએથી ઉતારી આપું. (જિમ્મો થાય છે.)

દીડા : તમે બણે છે સુનીલાલ મોદી!...(સાંભળવા માટે જમાલ અને નાનજી પાછા ખેંચી જાય છે.) તે દિવસ તમારી દુકાનગાંધી શેર ઘી અને સવા રૂપિયાં કાણુ ઉપાડી મધું હતું? (મોદી માથું ધુણાવી 'ના' કહે છે) એ શેર ઘી બહારે હું આ મોદનાના પેટમાં ચળકતું ભેંઈ છું...અને તેણે જે ટાપી પહેરી છે તે સવા રૂપિયાની જ છે.

મોદન : નસતાળ જુડું...મેં ચોરી નથી કરી...કહો તો સોગંદ ખાઉં.

માસ્તર : અરે મોદના...મૂલી ગયો આપણે શા માટે અહીં આવ્યા છીએ તે?

મોદન : ઈ બધું મધું ખરે...મારી જેવા ઉપર આળ?

શિવરામ : મોદનભાઈ, કંઈ પડે...તમે શું કામ માથે ઝોટો છે? તમને કાણુ અમળું થયું છે...તમને કાંઈ કાંઈ કહેતું નથી.

મોદન : નથી કેમ? આ આવું દમણું જ કાંઈ નહીં?

નાનજી : મેં તો કાંઈ સાંભળ્યું નથી.

કાચો : હવે ગળાકા ડોડો...આવું મરણું યદ્ય મધું છે ઈ તમારે મન બહાનાં વેચાતાં હશે... તમને કંઈ સમજાય છે કે નહીં?

મોદન : તો પછી આ મોદી મારી સામું કેમ તાકપા કરે છે?

સુનીલાલ : હું તો વિચાર કરતો હતો કે...

દીડા : શ્રીમાન સુનીલાલ મોદી...આ ઉમરે તો જરા પાપ કરતા અટકો. ધૂળ પડી તમારા ધોળામાં...તથા રાત પહેલાં આ નાનજીના નાના ભાઈને લુગાર રમવા તમે ધરમાં નો'તો બાંધ્યો? અને બીચારે નાનજી એમ સમજતો હતો કે એનો ભાઈ રાતપાળુએ મર્યો છે.

શિવરામ : સાંભળશો મા...એની વાતને ખ્યાનમાં ન લેશો. નાનજી, ટું ધીરજ રાખ.

જમાલ : દમણું રાતપાળુ ચાલે છે જ ક્યાં?

નાનજી : સાલા સુનિયા...મને તહેમ તો હતો જ...અહીંથી પહાર નીકળ એટલી વાર છે...

કાલ પાડી નાખું નહીં તો મારું નામ નાનજી લવાણું નહીં.

માસ્તર : શું ધારું છે તમે બધાએ...તમે અંદર અંદર બેડો છો એમાં સામાને હસતું આવે છે.

સુનીલાલ : એ ૫ લવાણું...આ તને કહી દઉં છું કે તારી જીભને કાળૂમાં રાખજો નહીં તો આમકાની છે તે તોડી નાખીશ...તારો ભાઈ એવો નાનો કાઠલો છે તે હું કહું એમ કરે...અને બીજા મરી ગયા છે તે એવા કુમળાખાઉને હું ધરમાં બાલું!...

નાનજી : અરે તારા મેલમાં કુંગળાનું નામ શોધતું નથી...તું નો છો સાલા કાળા-બળરિયો...કુંગળાનાં જ કાળાબળર કરે છે.

કાચો : અરે શાન્ત પડો ભાઈઓ...આમ અંદર અંદર ઝગઝગે દુશ્મન બળવાન થતો જાય છે.

મોદન : ના ના, કાચાભાઈ...આ તો અમારી જેવાનું મોત જીમું કરાવે...(દીડાને બતાવતે) આવું કાંઈ કે મેં ઘી ચોધું છે ને તમે બધાએ માની લીધું.

જમાલ : અહા અહા કરો ભાઈ.

દીડા : આ તો ક્ષુદ્ર વાતો છે...ક્ષુદ્ર અને ક્ષુદ્રક. પણ આ તમારા મથુરમચાંદ મારતરે જે પાપ કહ્યું છે તે તો સૌનાં પાપને ટપી જાય તેવું છે.

નાનજી : હા...હવે કાંઈ સાંભળવા મળશે ખરું.

માસ્તર : એને વતાવો મા...એના બેલવા પર ધ્યાન ન આપશો.

મોહન : તો શું કાનમાં પૂંભાઈ પાલીએ આસ્તર ! અમે જ્યાં હતાંજ્યાં આવીએ અને તમે કારા રહી જવા માગો છો !

આસ્તર : તમે જ્યાં બેવકૂફ છો...આપણે શું નક્કી કરીને આવ્યા હતા, તેને તો વિચાર કરો...આ તો બધું બગડે છે

ટીડા : આસ્તર મધુરદાસ ! તમે તો માનના સંસ્કારી માણસ ગણાઓ છો ! તમારી પાસે પંચાથુ રૂપિયા પડ્યા હતા, અને રતિલાલ શેઠને ત્યાં તમારું સો રૂપિયાનું કહેણું હતું... છતાંય તમારી ડીઝી મરી મધ તે દિવસ, પેસા નથી પેસા નથી એમ કરીને તમે આખા મામ પાસેથી લથરાણું ક્યું'તું

શિવરામ : પંચાથુ રૂપિયા !...

કાપો : રતિલાલ શેઠને ત્યાં સો...

નાનજી : મને વહેમ તો હતો જ.

જમાલ : અહા અહા કરો બાઈ...!

મોહન : વાહ રે વાહ આસ્તર સા'બ...તમે પણ ઠીક છો, અમે મજૂરી કરીને તમને ફંદ બેથું કરી દીધું...તે તમને ગરીબ જણાવે તો બેત્રા મર્ધા...અને તું ! સાલા જે બાલમના આસ્તર...ટારડું છો ટારડું.

આસ્તર : તમે જ્યાં એની વાતને કાન શું કામ દબો છો ? એ તમને બધાને બનાવે છે.

મોહન : ઈ તો બહેને એ અમને બનાવે...પણ તે' શું કામ બનાવ્યા !

આસ્તર : ને ટીડા બેચીનું કહેલ બધું તને સાચું લાગતું હોય તો તું પણ ચોર છો... કારણકે એણે તને પણ ચોર કહ્યો છે. તે' આ મોહની દુકાનેથી ચોરીને ઘી ખાધું'તું.

મોહન : ધરમના સોગન સુનીલાલ શેઠ...સાચું કહેલો, ઈ ચોરી મેં કરી છે ! કહી દબો કે મેં નથી કરી.

સુનીલાલ : એમ કેમ કહેવાય...મેં ક્યાં તારા ધરની ઝાંતી લીધી છે !

આસ્તર : હો સંભળતો જ...નાક કપાળને ઘી ખાધું; કણખા કંધા એટલે યાં રહ્યું.

કાપો : પણ આસ્તર એણે તો એકની જ ચોરી કરી છે પણ તમે તો આખા મામને છેતર્યું' છે.

જમાલ : અહા અહા કરો બાઈ...!

મોહન : ને આ સુનિયો તો જીવો...આવડો મોટો ચરો તોય લખણનો એનો એ રહ્યો... પારકા છોકરાને જીવાર રમાડતાં ચરમ તે' આવી ! કળામજૂરિયો નહીં તો.

સુનીલાલ : હવે ઘી-ચોર ! હેઠા બેસ ને...તે' વળી કે'દી બેથું !

મોહન : મેં બેથું'તું તેમાં જ હતું છું.

સુનીલાલ : સાવ જુઠો, અને જ નહીં.

મોહન : એકવાર નહીં, ત્રણ ત્રણ વાર...મેં મારી સગી આંખે આ નાનજીભાઈને તારા ધરમાં પેસતાં જોયેલ છે.

નાનજી : હવે સાંખિતો મળે મર્ધ...આંખથી બહાર નીકળે એટલી જ વાર છે.

જમાલ : પણ ચોરની સાક્ષી યા કામની ! એ મોહન તો ચોર છે.

મોહન : હવે મિયાં છાનોઆનો પડ્યો રેં

જમાલ : તે દી મેં મારી સગી અબ્બી એને લી ચોરતાં ને પૈસા ઉપાડતાં જોયાં તો.

સુનીલાલ : તો તે મને એ વાત કેમ નોં કરી ?

મોહન : ક્યાંથી કરે... પોતે જ દર શુક્રવારે નમાજ પઢવા આવનારના ચંપલ-જોડા ઉઢાવી જતા હોય ત્યાં ક્યાંથી વાત કરે ?

કાચો : તમે નજરોનજર એ જોયું છે ?

મોહન : અરે આ મેં પહેર્યાં છે ઈ પગરખાં એનાં જં આપેલાં છે.

જમાલ : જુહું... હાહાહાહા જુહું... હું કોઈ દિવસ એમ કરું નહીં.

માસ્તર : અરે તું તો શું પશુ તારા બાપે મ એમ કરે.

જમાલ : અરે માસ્તર, તું શું મોઢે મારા વાંક કાઢે છે... તે તો આખા ગામને ઠગ્યું છે...

છોકરાં બચાવી ખા... છોકરાં...

કાચો : સાચી વાત છે... એણે આખા ગામને ઠગ્યું છે.

શિવરામ : તો એની પાસેથી પૈસા એકાવી કાઢવા જોઈએ.

માસ્તર : હવે મૂંઝો રે'જે શિવલા... તું જામ આખાના કાગળો વાંચી જા છે અને મની-એકાદરના પૈસા પશુ જમી જા છે તે હું જાણું છું.

શિવરામ : હવે ટપાલની તને શી ખબર પડે ?

માસ્તર : સાચા કાગળ હોય છતાંય એલી કોશીએ પાસેથી 'નોટ પેઝ' છે કહીને પૈસા લીધાં તા.

કાચો : શિવલો મોજો નથી એ વાત સાવ સાચી છે. મારા કુધ્જે જફરાબાદથી આપણી પાંજરાપોળ માટે પૈસા મોકલ્યાં તા મારા ઉપર... પશુ સાલો વચ્ચેથી જ ખાઈ ગયો... ગૌમાતાના પૈસામાંથી પશુ ભાગ પડાવે છે.

શિવરામ : એલા કાઢિયા ! પાંજરાપોળની વાત મૂંઝી દે. તું તારી ગાયનું લોહી પીયું 'બાકી રાખ છે તે પાછો સતો યધ ને પાંજરાપોળની વાત કર છે ! ચરમાતો નથી... તે કદી તારી ગાયને એક પૂજોય નીચો છે ?

જમાલ : સાચી વાત છે... એની ગાયને પાંજરાપોળનું જ ધાંસ ખવરાવે છે અને દૂધ પોતે લઈ જાય છે.

શિવરામ : આ સાચું છે ને ?

કાચો : એ તો એની બકરી માટે ખડ લેવા આવ્યો ત્યારે મેં ના પાડી એટલે ચાડી ખાય છે.

જમાલ : અરે હું તો તારી પરીક્ષા કરતો હતો. બકરીને બીજે ક્યાં નથી મળતું ?

નાનજી : ભગવાન લેખા લેશે... આપણે તો નિમિત્ત છીએ, સમન્ધા ને કાયાભાઈ ?

કાચો : લેખાં લ્યે નહિ તારાં ! તારાં પાપ બરવા સારુ તો ભગવાનને ધડાને બલે કોઢી બતાવવી પડશે. ખબર છે બધાને કે તુ ગાડાંનાં ગાડાં બરીને માલ કાળા બખરમાં મોકલી રહ્યો છે... ને વળી પાછો લેખાની વાત કરે છે ?

નિર્મળા : (આવીને) આ તૈયાર થઈ ગઈ છે.

નાનજી : આવા નીચ લોકોની સાથે હું આ પીઠ ?

કાચો : તે કાણુ તને શકે છે !

ટીડો : નિમ્ન ! કમાડ ઉધાડી નાખ તો બેટા... આ બધાને જવું હોય તો શક્તી થોડા જ રખારો !

મોહન : આપણે બહુ બેડા હો... કેમ માસ્તર સાખ...

તમે બધા તો રેઆ છે રેઆ...હું તો ખરે જાઉં છું. (જાણ છે.)
 હાં માસ્તરને જવા દેશો મા...ખરમાં પેસા રાખી ગામને હાંટતો ફરે છે...જોજો જો
 ર પકાર ન થાય. (દોડતો જાય છે.)
 : આ મોકલો...પશુમો...મારા મદદમાંથી પેસા અને ધી ચોરી મથો...અને જરા
 ખતાવવો પડશે (જાણ છે.)
 કેટલેક જવાનો હતો એ યુનિયો...ગામના હોટારાને જુગાર રમતા ફરે છે...મને
 મતી મળવા કે પછી તારી વાત છે...(જાણ છે.)
 : બધા ચોર અને જૂઠા છે કાપાભાઈ...હું તો પહેલેથી કહેતો હતો કે આ જોશીને
 આવવું રહેવા દરો...પરતાશો. અને હવે પરતાવું પશુ ને ?
 તા રે ના...હું તો જાહો આવ્યો એમાં એક ફાપડો એ થયો કે મને એમ હતું કે
 રામ ટપાલી બહુ સરસ માણસ છે...પશુ હું તો સાવ નાપાક નીકળ્યો...તારી
 કાચુ ખેસે...(જાણ છે.)
 : પાંજરાપોળના પેસા ખાવા ને પાછો રોક કેટલો! એની દીકરીનાં ધગન ફર્તાં તે
 ને પાંજરાપોળમાં જ જાનીવાસો આપ્યો...સાલો ગામખાતાના મોકામાંથી ખાત
 છે. (જાણ છે.)
 જોયું ને બેઠી ? શો ફળજુય આવ્યો છે કુનિયામાં...આપણું ગામ કેવું સારું હતું...
 આજ શેતાને દેખા દીધો. જ્યારે અક્ષા કરો ભાઈ...(જાણ છે.)
 પેટા ! આ લાવ તો; બહુ યાક લાગ્યો છે.
 : આ લાવી, (જાણ જાય છે.)
 નિયા મૂકતી હૈ...જુમનેવાલા માહીએ. આ બધા લોક કેવા સારા અને સોજા
 તો હતા... મારી જવા અપમ શુદ્ધાની મરફરી કરવા આવ્યા...જાન્યા નહીં હોય...
 (આ નહીં તો !)
 : (આને કપ લઈ દાખલ થતાં) હવે બહુ થયું કાદા. તમે એ પાંખાશીને પશુ જુ
 દીધું...એટલે તમને કેવા સમજવા ?
 મરફડ નહીં...જોલો પાવલો લાવ તો. (નિર્મળા આવે છે. કમ્પા અખડે છે) આવો
 ! કાપાભાઈ આવો. કહો શું ફરમાન છે ?
 તો કહેવા આવ્યો છું કે...મારે તો અહીં આવવું જ નહોતું. પશુ એ બધા દસડી
 ...તમારી માથી માગવા આવ્યો છું...મારી જૂલ ધઈ.
 તો તેવું પ્રાચક્ષિત કરો...નીચે બેસો...પલોઈ વાળો અને બેલો...પદ સ્મરત
 પીઠાકમ્પ (કાપો એના બોલાવ્યા પ્રમાણે બોલે છે.) સ બાલાબતર યત્ની...ચાલો
 બે આના મૂંઠા...અને હવે જાવ...
 [આ બધું સાંભળી દોષ છે ત્યાં જ પડે પડે છે.]

' A Rogue in the bed ' નામના નાટક પરથી યોજવામાં આવેલી આ
 નાટિકા ચક્રવર્તી ભાવનગરમાં ૧૯૪૭ના નવેમ્બરની ૨૬મી તારીખે ૪૦ મિનિટ
 સુધી ભજવી હતી. તેમાં ભાગ લેનારનાં નામ નીચે મુજબ છે.-
 કે નિર્મળા, નરહરિ ભટ્ટ, રમણલાલ, બાલમ, મહેન્દ્ર રોહ, જિતેન્દ્ર અંબારીયા,
 ચન્દ્રમોહન, જયન્તી ભટ્ટ, હરિભાઈ જોશી, ચન્દ્ર ગોગુલી અને જયવંત જોશી.

ભીમના ટોડા

માધવજી પટેલ

ભીમસેન ફળફૂલના ગાંસડા લઈને ઉતારે પહોંચ્યો. માતાજી તથા માઈઓ તેની રાહ ભેતાં હતાં.

‘હ્યો માજી, આ તમારા કાકોરજી માટે ફૂલ અને ફળ. આજે તો ઘણાં ફળ-ફૂલ મળ્યાં છે. એટલે ખૂબ ચડાવો ને કાકોરજી પ્રસન્ન થાય એવી પૂજા કરો અને આપણને રાજ્ય મળે તેવી પ્રાર્થના કરો. એટલી વારમાં હું નાહીને તૈયાર થઈ જાઉં.’

આટલાં બધાં ફળફૂલ ભેઈને સૌના મનમાં અને ખાસ કરીને તો કુંતાજીના મનમાં થયું કે નહીં ભીમસેન કોઈકની વાહી લૂંટીને આવ્યો છે. મારામારી કરી હોય તોપણ નવાઈ નહિ. છતાં ખાતરી કરવા માટે પૂછ્યું: ‘અલ્યા આટલાં બધાં ફળફૂલ શ્યા માટે લાવ્યો? પૂજામાં કેટલાં ભેઈએ તેનું ય તને માન નથી? કોઈના બાગમાંથી લૂંટ કે ચોરી તો નથી કરી ને?’

‘મને ખાતરી જ હતી કે તમે મારે માથે આવું જ આજ બોલાડશો. કહ્યું છે ને કે ‘હજણું લોહી હવાલદારનું.’ હું જ મૂરખ કે તમારું કહ્યું માનીને ફૂલ લેવા ગયો. આ બધાની જેમ ના પાડી હોત તો આવું સાંભળવું પડત! ભીમે ખોટો શુસ્સો બતાવ્યો.

‘તો પછી સાચી વાત કહીને અમને ખાતરી કરી આપને કે તું પ્રમાણિકપણે આ બધું લાવ્યો છો.’

‘સાંભળો ત્યારે. અહીંથી હું સીધે રસ્તે ચાલ્યો. બરાબર બાગને કરવાજે પહોંચ્યો ત્યારે માળી દરવાજો ઉઘાડતો

હતો. પૂછપરછ કરતાં બાણ્યું કે આ જ રાજબાગ છે. માળીને મેં મારી જોળ-ખાણ આપી. નામ સાંભળતાં જ માળી તો રાજી રાજી થઈ ગયો અને બહુ જ માન આપીને માડું સ્વાગત કર્યું. સાથે ફરીને આખો બાગ બતાવ્યો. જુડી જુડી ભતતનાં ફળખાડની જોળખાણ કરાવી; નવાં નવાં ફૂલ બતાવ્યાં. ખાસ નવીન ફૂલ મને હોશિ હોશિ સૂંઘાડ્યાં અને નવાં નવાં ફળ ચખાડ્યાં. જે ફળ મને ગમ્યાં તે ફળ તોડી લાવીને મને નાસ્તો કરાવ્યો. મેં પણ પેટ ભરાય ત્યાં સુધી ખાધું. માળી પણ સારો માણસ હતો એટલે આથક કરી કરીને ખવરાવતો ગયો. છેવટે મેં ખાવાની ઘસીને ના પાડી ત્યારે જ તેણે આથક કરવો બંધ કર્યો.

‘ગઈ રાતનો ઉજાગરો હતો અને પેટમાં ભાર ભર્યો હતો એટલે સહેજે મને ઊંઘવાનું મન થયું. પરંતુ માળી તો મારા પિતાશ્રીના વખતની અનેક વાંતો કરવા લાગ્યો અને મારી પાસેથી વાતો બાણવા માટે પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યો. થોડી વાર તો મેં સાંભળ્યું અને જવાબ પણ આપ્યો પરંતુ આંખ એટલી બધી ભારે થઈ હતી અને તમે બાણો છો તેમ ઊંઘ આવે ત્યારે મને ત્યારે અને ગમે તેવી અગવડ-વાળી જગ્યામાં પણ હું ઊંઘી જાઉં છું. અહીં પણ મારી ઈચ્છા ન હતી તોપણ પરાણે ઊંઘાઈ ગયું. બેઠો હતો ત્યાં જ ઝાડ નીચે હું ઢળી પડ્યો.

‘થોડી વાર પછી બાણ્યો ત્યારે ઘણું જ માડું થઈ ગયું હતું એટલે માળીની

રજા લઈમે ચાલ્યો. ચાલતી વખતે માળીએ તમારે સીને/ માટે નાસ્તો યઈ શકે અને ઠાકારાને સોગ ધરી ચકાય તેટલા ફળ પણુ આપ્યાં અને ફૂલ પણુ આપ્યાં. બાગ મોટો છે અને ફળફૂલનો તોટો નથી. વળી માળી ઘણો ઉદાર આદર્શી છે એટલે ખાસ આગ્રહ કરીને આટલાં બધાં આપ્યાં અને એક માણસને પોટલાં ઉપાડીને સાથે મોકલ્યો. પરંતુ તમે વઢ્યો એ બીકે ઉતારાની નજીક પહોંચ્યા પછી મેં તેને પાછો મોકલ્યો અને ત્યાંથી તેની પાસેથી પોટલાં મેં લઈ લીધાં અને અહીં સુધી ઉપાડી લાવ્યો છું. જોલો હવે તમને શંકા રહે છે ?

‘ચલો ત્યારે હું હવે નાહીધોઈને પરવાડું. કઠાય માળીએ રાજમહેલમાં ખબર મોકલ્યા હશે તો હમણાં જ કાકા-શ્રીનું તેડું આવશે; માટે તમે પણ તૈયાર થઈ રહો અને હું પણ તૈયાર થઈને હમણાં જ આવું છું.’

રાજમહેલનું તેડું કંઈ જલનું હશે તે તો હજી જોવાનું હતું. પરંતુ બીમ તો બાણુતો જ હતો કે હજી એક વખત લડવું પડશે. ટુંતાણ અને પાડવો ખાનતા હશે કે વાજતે ગાજતે ચહેરામાં લઈ જવા માટે કઠાય સામેયું થશે.

બીમસેન નાહવા માટે ધરા આગળ પહોંચ્યો ત્યારે દુશ્મી માણસો આવતા હોય તેવો અવાજ સંભળાયો. બાણુ કે નિરાંતે નાહવાનો કે તરવાનો સમય નથી. તેથી ઉતાવળે ઉતાવળે નાવણુ પતાવી લીધું અથવા તો કહો ને કે ચરીર જરા બીનું કરી લીધું.

હવે જે કંઈ સમય બાકી હતો તે

દરમિયાન દુરમનનો સામનો કરવા માટે બ્યૂહરચના કરવાની જરૂર હતી. આ વખતે માણસોની સંખ્યા વધારે હોવાનો પાકો સંભવ હતો. બીમસેન પણુ અફસુત માણસ હતો. ઇશ્વરે ચરીર બહુ ધકયું હતું પરંતુ તેમાં મગજ ઘણું ચાલક અને ફળદ્રુપ ગોઠવ્યું હતું. ઘણું જ ફાણમાં મનમાં બ્યૂહ ગોઠવી લીધો.

ધરાથી થોડે દૂર નાની નાની ટેકરીઓ હતી તેમાંથી એક ટેકરી પસંદ કરી. આ ટેકરી બીજી ટેકરીઓ વચ્ચે હતી અને સોથી ઊંચી હતી. બીમસેન ઢોહતો ઢોહતો ત્યાં પહોંચી ગયો. અને અપાટાબંધ તેની દોલે ચડી ગયો. આસપાસથી મોટા મોટા કાળમીઠ પાણી એકઠા કરીને કામચલાઉ કિલ્લો બનાવી લીધો. કિલ્લો તો તૈયાર થયો પરંતુ કાર-ગોળાનું અને હથિયારનું શું! લેબલાજ બીમસેને તે પણ શોધી કાઢ્યું. ફેંકી ચકાય તેવા ગોળમટોળ પાણીનો ઢગલો કરી લીધો. આ પથરા હાયબોમ્બની, મરીનગનની અને પ્રસંગ પડે તો તોપની પણ ગરજ સારે તેવા હતા. કારણકે બીમસેનના હાથમાં આજના જમાતાની કાંઈ પણ મરીનગન કે તોપના જેટલું બળ હતું. એટલે જો બીમસેન પોતાની પૂરેપૂરી તાકાતથી પથ્થર ફેંકે તો ટેકરીની તળેટીમાં જિલ્લો દુરમનો ઉપર તોપના ગોળા વરસે. જો બંને હાથથી નાના નાના પથરાની અપટ ફેવા માટે તો મરીનગનની જેમ ગોળીઓની છકી વરસે. અને જો દુરમન લેટલેટાં થઈ બાથ અને જોછી તાકાતથી કામ લે તો હાયબોમ્બના ઘડાકા થાય.

હાડગોળો એકઠો કરી, તેને બધું સ્થિત ગોઠવીને લીમસેન બીજાં હથિયારની શોધમાં નીકળી પડ્યો. સાગના ઝાડમાંથી આડસર જેવાં લાંબાં લાંબાં બે લાકડાં તોડીને કિલ્લા ઉપર લઈ આવ્યો. આ પ્રમાણે બધી તૈયારી કરીને દુશ્મનની રાહ ભેટો બેઠો.

આ બાબત રાજમહેલમાં ન્યારે ખબર પહોંચ્યા કે એક દૂધમલિયો છોકરો પચીસ મહલને લડતમાં રમાડીને હાથ-તાંજી કંઈને રવાના થઈ ગયો છે, ત્યારે સોને આશ્ચર્ય થયું. તેમાં પણ દુર્યોધન અને તેના મિત્રોને પોતાની જ ઉમરના આ બળિયા દુશ્મનને ભેલાતું મન થયું.

દુશ્મનનું પગેરું કાઢીને ન્યાં હોય ત્યાંથી છૂવતો અગર ભૂલેલો પકડી લાવવાના હુકમ છૂટ્યા. અને આ કામને માટે સુનંદા સો મહલને તૈયાર કરવામાં આવ્યા. દુર્યોધને પોતે પણ સાથે જવાની ઇચ્છા બતાવી એટલે બિંબ પિતાને દુર્યોધન અને રાજકુમારોની સાથે તેમના રક્ષણ અને સાચવવા માટે મોકલવામાં આવ્યા.

આગળ દુશ્મનનું પગલું ભેટાં ભેટાં પગીઓ ચાલ્યા. તેમની પાછળ મહલનું ધાડિયું ચાલી નીકળ્યું અને સૌની પાછળ અંગરક્ષકોથી રક્ષાયેલા રાજકુમારો બિંબ પિતાની સરહારી નીચે હાથી ઉપર બેસીને ઊપડ્યા. આમ નિશાન ઠંકાના રણકાર સાથે સવારી નીકળી ચૂકી.

ચોડી વારમાં સૌ નદીકાંઠે પહોંચ્યા. કુળકૂલનો મુદામાલ ઝાળખાયો એટલે એકઠમ શુનેગારોની ધરપકડ કરવામાં આવી કુતાબને સ્ત્રી તરીકે છૂટાં રાખ્યાં અને બાકીનાને મુશ્કેલ ધાંધીને

ઘુસ્તા-પાટુ મારતા મારતા બિંબ પિતા પાસે લઈ આવ્યા. આમ પાંડવોને આ અણધારી આક્રમણ પડે તે પહેલાં દુર્યોધન પાસે હાજર થવું પડ્યું.

દરમિયાન લીમસેન પોતાના કિલ્લામાં બેસીને પોતાના દુશ્મનના માર્ગ તરફ નજર રાખી રહ્યો હતો. તેણે દ્રુપદી ધૂળના ગોટા ઊડતા જોયા અને ડંકાનિશાનનો અવાજ સાંભળ્યો એટલે અનુમાન થયું કે દુશ્મનો આવ્યા આવે છે. ચાલો હોશિયાર! તરત જ તે હથિયાર સમાવીને તૈયાર થઈ ગયો. પરંતુ આવનારા ન્યારે બાઈઓ ઉપર હાથ ઉપાડવા માંડ્યા ત્યારે તેને ચિંતા થઈ કે દુશ્મનો અહીં આવતાં પહેલાં મારે ગદલે બાઈઓને શુનેગાર ગણીને હરાવ કરશે એટલે કિલ્લામાં બેઠા બેઠા પડકાર લીધો, 'અરે, અક્કલના જોથમીર! તમારો દુશ્મન તો અહીં બેઠો છે. જરા આંખ ઉઘાડીને જુઓ તો ખરા કે આ ગિચારા મગતરા જેવા પચીસ મહલનો સામનો કરીને રાજગાગ લૂટી ચકે! રાજગાગનો લૂંટનાર એકલ મહલ તો અહીં તમારી રાહ ભેટો બેઠો છે. જેની માએ સવાયેર સૂંઠ ખાધી હોય તે ચાલ્યા આવે. આ બાબત તમે પણ મારા હાથનો ચીકો મેવો ચાખતા બાવ.'

અવાજ સાંભળતાં સૌનું ધ્યાન એ બાબતે 'એ ચાલ્યું' લીમતા હાથનો સ્વાદ આળેલ જેવા એકાદ-બે જણાએ તેને ઝાળખ્યો એટલે પાંડવોને પડતા મૂકીને મહલનું ટોળું ટેકરી તરફ ઊપડ્યું. દોટ દેતા ટેકરી પાસે પહોંચી ગયા. આખી ટુકડી ચાર ભાગમાં વહેંચાઈ ગઈ અને વ્યૂહ ગોઠવીને એકી સાથે ચારે બાજુથી હલો લઈ જવાની ગણતરી કરીને ધીમે ધીમે ઉપર ચડવા માંડ્યા.

બીમસેન તૈયાર જ હતો. હજુ તો અર્ધે રસ્તે પહોંચ્યા ત્યાં તો ઉપરથી હુકુકુ કરતા મોટા મોટા ખડક જેવડા પથરા મળકવા માંડ્યા અને ઉપર ચડતા શરવીરાની સાથે અકુળાવા માંડ્યા. જે હડકેટમાં આવ્યા તે ગલોટિયાં ખાઈને નીચે પડવા લાગ્યા. પડતો માણસ પોતાની નીચેનાને સાથે લઈને હડવા લાગ્યો કે વહેલી આવે તળેટી.

જેમને પથરની સીધી ચોટ વાગી હતી તે તો ફરી ઊભા થઈ થકે તેવી સ્થિતિમાં ન હતા એટલે એવા ધાયલ તો હગલો થઈ નીચે પડ્યા પડ્યા રામ નામનું રતણ કરીને દુઃખ એણું કરવાનો કીમિયો અજમાવવા લાગ્યા. પરંતુ એણા ધાયલ અને તાલમાલ હતા તે ફરી વખત જરા આઠા ફેંટાઈને ઉપર આવવા માંડ્યા. ટેકરીની ટોચની લગભગ આવ્યા ત્યારે મનમાં યથું કે હાથ પહોંચ્યા તો ખરા. ત્યાં તો સનનનન કરતા બજબજોળાની જેમ પથરાની ત્રમચટ વહુટવા માંડી. કોઈના તોલા રંગાયા તો કોઈનાં નાક છુંદાયા; કોઈની છાતી તો કોઈના પગ. આમ ઘામાં આવે તે ઘવાવા લાગ્યા. કેટલાક નાકા પરંતુ કોઈક કોઈક મહાહરિયા કેઠ મચાળે પહોંચી ગયા. પણ આવા કેટલાક હોમ ! બહુ જ એણા. આંગળીને વેઢે ગળાય તેટલા. આ બધાને માટે ટેકરી ઉપર કાંઈ મથરૂની તળાઈ ન હતી કે ચાક્યાપાક્યા આરામ લે.

ઉપર પહોંચ્યા ત્યાં તો બીમભાઈએ અગાઉથી તૈયાર રાખેલ આઠસરને લાટીની જેમ ચક્કર ચક્કર ફેરવવા માંડ્યાં. ઝપટ-માં આવ્યા તે ઊછળી ઊછળીને પડ્યા

સીધા નીચે તળેટીમાં. થોડી વાર તો આકાશમાંથી કરાનો વરસાદ વરસે ટેકરી ઉપરથી મલ્લના શરીર ધબો પડવા લાગ્યા અને પડ્યા લેળાં રામ બે ભાઈ રામ થઈ ગયા.

હવે કોની મગદૂર કે ઉપર આં સોએ ખરાખરીનો એલ ભોઈ લીધો હ બસ યથું, રણમેદાન સાફ.

દુર્યોધન વગેરેએ નીચે રહ્યાં ન તમાસો ભોઈ લીધો. તેમની તો બીમ પરાક્રમથી છાતી એસી ગઈ. છતાં દે ઉપાય અજમાવવા શહેરમાંથી જ માણસો બોલાવવાનો હુકમ આપ્યો પરંતુ અને અનુભવી તરીકે શિખર પિ સાથે આવ્યા હતા. તેમણે ડહાપણ વા રીને દુર્યોધનને સમજાવીને ધિંગા બંધ કરાવ્યું. હુકમ રહ થયો.

શિખરપિતાની અનુભવી દષ્ટિએ બી સેનના પરાક્રમમાં અને પાંડવોના વર્તન રાજભીજ ભોયું. પાંડવોને પાસે બોલાવ તેમની સાથે શાંતિથી વાતચીત કર સત્ય હકીકત મળી આવી. ફરમિય કુંતાણ આવી પહોંચતાં આખી વાત મેળ મળી ગયો.

- હજુ બીમસેન પહોંચ્યો ન હર થોડી વારમાં એ પણ લોહીહુલોષ સ્થિતિમાં આવી પહોંચ્યો. તેણે તો ધા; હતું કે હજુ તો અરધું કામ યથું એટલે ફરી કદાચ લડવું પડશે. જે ધારીને તેણે હથિયાર ચ્યાન ક ન હતાં. હાથમાં લાકડાનો મોટો ગે લઈને જ આવ્યો હતો જેથી કટોકટ વખતે કામ લાગે. પરંતુ અહીં સુલેક થઈ ગઈ હતી. પાંડુરાજાના પુ

તરીકે અને રાજ્યના અરધા વારસ-
દાર તરીકે લીધે તેમને ઝોળખી લીધા
હતા. લીમના આવ્યા પછી કૌરવો અને
પાંડવોની ઐક્યબિન્ધ સાથે લીધે ઝોળ-
ખાણ કરાવી અને સૌ વાજતોગાજતો
શહેરમાં જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

શહેરમાં જતી વખતે વાહનની ગોઠ-
વણ કેમ કરવી એ વિચારવા ભેગો પ્રશ્ન
હતો. પાંડવોને વાહન ઉપર બેસારવા
પડ્યો એવી ગણતરી તો હોય જ નહિ
અને છતાં માનની ખાતર પણ વાહનની
વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. દુર્યોધન વગેરેનો
મત હતો કે બીજાં વાહન મંગાવવાં
અને એ વાહનો આવે ત્યાં સુધી પાંડવો
રોકાય અને પાછળથી આવી પહોંચે.
પરંતુ લીમસેનને એ દરખાસ્ત મંજૂર
રહે તો તેમાં પોતાનું અપમાન લાગ્યું.
કારણકે પાંડવો કાંઈ હારેલા દુરુમન ન હતા.
એમણે તો કૌરવો ઉપર વિજય મેળવ્યો
હતો. એટલે તેણે બહાર ક્યું કે જો
એમ થશે તો અપમાનના બહાનામાં અમે
લડીને પણ તમારાં વાહન ઝૂંટવી લઈશું.
માટે કાં તો વાહનમાં સૌ સાથે જઈએ
અથવા તો બીજાં વાહન આવે ત્યાં સુધી
સૌ રોકાઈએ.

ઉપરે નક્કી થયું કે સૌએ જેમતેમ
સંકટાથ વેડીને પણ જે કાંઈ વાહન હતાં
તેમાં સમાસ કરી લેવો અને શહેરમાં
પહોંચી જવું. કુંતાણને લીમના રથમાં
બેસાડ્યાં, દુર્યોધન અને પાંડવો માટે
દુર્યોધનનો હાથી લાવવામાં આવ્યો.
હાથીને નીચે બેસાડી અંબાડી ઉપર
ચડવા માટે નીસરણી ગોઠવવામાં આવી.
પાંડવ ભોંઈએ અને દુર્યોધન ચડી ગયા.

પરંતુ લીમસેન માટે નીસરણી નકામી
હતી કારણ કે નીસરણીનાં પગથિયાં
લીમનો બાર ઝીલી શકે તેટલાં મજબૂત
ન હતાં અને લીમસેન પગથિયાં ચઢતાં
નીચે પડીને પોતાની મરકરી થવા કે
તેટલો અબૂધ ન હતો. એટલે તેણે તો
પગથિયાં ચઢવાને બદલે સીધો ઠેકઠો
મારીને અંબાડીમાં પોતાની જગ્યા સંભાળી
લીધી. હાથીની જિંદગીમાં આવી રીતે
પોતાની પીઠ ઉપર સવાર થનાર આ
પહેલો જ વીર યુરુષ હતો એટલે તેને
પણ નવાઈ લાગી હશે.

સૌ બરાબર ગોઠવાઈ ગયા પછી
મહાવતે હાથીને ઊભો કરવા કાંધ ઉપર
અંકુશ લગાવ્યું. પરંતુ હાથી ઊભો
થવાને બદલે જરાક ઊંચો થઈને પાછો
બેસી ગયો. મહાવતને નવાઈ લાગી કે
હાથી કેમ ઊભો થયો નહિ! ફરી ભેરથી
લગાવ્યું, છતાં ન ઊઠ્યો. ક્યાંથી બેઠો!
હાથી ઉપર સાત માણસોનું વજન હતું.
છ જણ તો ઠીક પરંતુ સાતમે માણસ
કાંઈ સામાન્ય માનવી ન હતો. બગવાને
બેઠો કે સીસાનો બનાવ્યો હોય તેમ
ખૂબ વજનદાર હતો. તેને ઉપાડવાનું
હાથીનું ગળું ન હતું. હાથીએ ઘણું ભેર
ક્યું પણ બિડી થકાયું જ નહિ. મહાવતે
હવે તો ખિન્ન થઈ ખૂબ ભેરથી અંકુશ
સાચું. વારંવાર અંકુશનો માર ખાવામાં
બેઠો કે હાથીને પોતાનું અપમાન થતું
લાગ્યું હોય અને ફરી આવું અપમાન
સહન ન કરવાનો નિશ્ચય કરીને ખૂબ બળ
કરી બેઠો થવા ગયો. પરંતુ બિના થવાને
બદલે ક્ષણકાલે પડ્યો અને અત્યંત ભેર
કરવાથી પેટમાંથી લાલ નીકળી પડી. સૌ
આ તમાસો ભોંઈ રડ્યા હતા. આટલું વજન

હાથકીને હાથી ચાલી નહિ થકે તેની સામે ખાતરી થઈ ગઈ હતી. ઉપરે ઉપર જોડેલા સૌ નીચે જિતયા અને એક નવો રસ્તો કાઢ્યો. આ રસ્તો પણ લીમસેનના લેન્ડમાંથી જ નીકળ્યો.

હાથી પર ચાર પાંડવો ને મુરબી તરીકે શિળમ પિતા એમ પાંચ જણ બેઠા. લીમસેનનો ભાર ઉપાડે તેવું મજબૂત વાહન હતું જ નહિ એટલે તેને નસીબે તો ચાલવાનું જ હતું. પરંતુ એકલો પોતે જ ચાલે અને તે પણ પાંડવો પહેલવહેલો જ નગરપ્રવેશ કરે ત્યાંરે ! આમ પાંડવોના અપમાનની અવધી

થઈ ગય. માટે ચાલવું ખરું પણ હસ્તિનાપુરના પાટવી કુંવરની સાથે જ આકાશ લીડીને ચાલવું જોઈ ચાલીને જવું એ દેશન બની ગય.

આ યુક્તિ સામે ગમી ગઈ. પહેલો નિશાનડો, તેની પાછળ સાયલ થયેલા અને મરતાં-મરતાં બચેલા મહેલો, ત્યાર પછી પાંડવોના હાથી તથા લીમન વાહનો અને તેની પાછળ લીમન-દુર્યોધનની ભેડી અને તેની પાછળ અંગરક્ષકો.

આમ લીમ ગોઠવેલી સવારી વાજતે-ગાજતે હસ્તિનાપુરના રાજમહેલમાં પહોંચી ગઈ. [ચાલુ

સુંદર-સ્વાદિષ્ટ અને પોષક રોબીન્સની વેરાયટીઝ

Robin's

SWEET ARE PURE

BANANA SPONGE MARSH MELLOW JUJUBE

LOZENGE

PENGGOODS

ALL SWEET LINES

ROBIN CONFECTIONERY MFG. CO.

MASSID BRIDGE BOMBAY, 9.

RAMESH

બોઈલ્ડ મુઝ
પેન્ડ શુઝ
નયુન-જ
માઈમેસો
મ્યુશીંગમમ
લોઝેલ્ડ તથા
દરેક ભતની
પ્રીવરમીન્ડો
બાગીચામાં અતિશય
પ્રિય બનેલ છે.
આપારી બાવડા
તથા પુછપરછ માટે
આજે જ લખો.
*
બહારનામાં બોઈલ્ડો
ઉપર પુરવ્વે બાન
આપવામાં આવે છે.
ઉમદા સ્વાદો

આત્મારામભાઈ જિંદગીથી કંટાળી ગયા હતા. એટલા બધા કંટાળી ગયા હતા કે આજે તેણે આપખાત કરવાનું નક્કી કર્યું હતું. ગામમાંથી એક રીવોલ્વર પણ લઈ આવ્યા હતા. પણ માત્ર રીવોલ્વરથી જ છવ નહીં નીકળે એમ માનીને દમણી જ એક ઝેરની શીશી પણ લઈ આવ્યા. પછી તેમને લાગ્યું કે ઘરમાં મૃત્યુ પામવું તેના કરતાં બહાર તળાવને કંઠિ મરીએ તો સારું, એટલે બહાર જવાનો વિચાર થયો. પણ એટલામાં વળી તેમને વિચાર આવ્યો કે ઝેર ચડતાં વાર લાગશે માટે સાથે દોરડું પણ લેવું. છેવટે રીવોલ્વર, ઝેરની શીશી અને દોરડું લઈને આમના તળાવને કંઠિ આવી પહોંચ્યા. દોરડાનો એક છેડો ગળામાં અને બીજો કાંડની ડાળી કે જે તળાવમાં પડતી હતી તેની સાથે બાંધ્યો, ઝેર પી ગયા, રીવોલ્વર મગજ તરફ રાખી ધોડો ફાંવ્યો અને ડાળી પરથી ફરી પડ્યા.

રીવોલ્વરનો ધડાકો થયો પણ તે નાટકમાં વાપરવાની હતી એટલે ગોળા ન ફૂટી; ડાળી પાતળી હતી એટલે બટ્ટી મઈ અને તેમની સાથે જ પાણીમાં પડી. અચાનક પાણીમાં પડવાથી થોડુંક પાણી તેમના પેટમાં ગયું અને તે ખારું હોવાથી બિલડી થઈ અને પીધેલું ઝેર પાણું નીકળી ગયું. જો આત્મારામભાઈને તરત ન આવડતું હોત તો તે ફૂંચીને મરી જાત.

x

x

x

‘આ તે કાંઈ પ્લોટ છે!’ નિર્મતાએ લેખકને, તેના વાર્તાનાં મગજમાં પાછાં સંપત્તાં કહ્યું. ‘એક શ્રીમંત યુવાન, એક વૃદ્ધના આશ્રમમાં ઊછરેલી અનાથ કન્યાને ભેળંને તરત જ તેને ચાહવા માંડે છે. પછી પરણે છે. પછી થોડે વખતે ચોતાના સહેરમાં આવ્યો જાય છે. પેલી કન્યા એક બાળકની માતા બને છે. તેના પાલકપિતા પેલો વૃદ્ધ તેને તેના પતિને મરે સહેરમાં મોકલે છે. શ્રીમંત યુવક તેને સ્વીકારવાની ના કહે છે અને ‘તને નથી ઝોળખતો’ એમ બહાર કરે છે. અને અંતમાં પાછાં તમે એ જાનેને ભેગાં કરી આવો છો. આવી વાર્તાની ફિલ્મ કાણ ‘ઉતારશે!’ કહી નિર્મતાએ કપાળ પરનો પરસેવો લૂછ્યો.

‘પણ મહાશય!’ લેખકે કહ્યું. ‘આ વાર્તાનું નાટક ઘણી વાર બજવાઈ ગયું છે. લાખો લોકોએ તે જોયું છે. અને ખૂબ જ પ્રખ્યાત થયેલું છે...તેનું નામ ‘સાકુન્તલ’, સમજ્યા મહાશય!’

x

x

x

‘મીઠું દાંતણું ચોસસસ’ અચોવાઈઈ ગયું...રો. જાણે જ...એ તેને સુસાત્વ મમને પો...સ...ણ’ કમળ.

ઉપરાક્ત બહેરબખરે જેમનું દાંતનું ઉપણું ચોસસું ઓવાઈ ગયું છે, તેવા એક ગૃહસ્થે આપેલી છે.

x

x

x

દેખાવમાં નાની લાગતી એક યુવતીને ચાર બાળકો સાથે ટૂંકનમાં ભેઈ એક ડોશીમાએ તેને પૂછ્યું, ‘હેં બેન! આ ચારે છોકરાં તારાં છે?’

સહેજ દસીને પેલી યુવતીએ જવાબ આપ્યો, ‘ના ના માણ, મારાં તો બે જ છે અને બે મારાં વરનાં છે.’

સ મા જ અ ને સા હિ ત્ય ની ન વા જૂ ની

ખૂન અને આપઘાત

રાણપુર એવીથીમાં ધારપીપળાના ગરાસ-
દાર દેવુભા બાપુભાએ તા. ૨૪ મી જૂને સંજે
ત્રણ ખૂનો બંદૂકથી કરી આપઘાત કર્યો છે.
દેવુભાએ એકાદ વર્ષ પહેલાં ૫૮ ર્ષની હુમરે
અદારેક વર્ષની યુવતી સાથે નીકા પટેલા અને
નવી પરચેતર સાથે ધારપીપળા રહેતા હતા.
તેમને ત્યાં મદમદ નામનો એક યુવાન હજમ
કામકાજ કરતો હતો. એક વખતે એ હજમને
પોતાની ઝોરતની સાથે હસતા કે એવી કોઈ
કંઈ ઉપસ્થિત થાય તેવી રિયતિમાં દેવુભા
એઈ જતા, મદમદને રજા આપેલી. તેથી
હજમે ગામ છોડેલું પણ તે મદમદ ધારપીપળા
દરબારને ધરે તા. ૨૪ મીને દિવસે વળી પાછો
દેખાયો. દેવુભાના મરણ પહેલાંની રૂક્ષિતમાંથી
દેખાય છે કે દેવુભાએ બંનેને અંકાશાલ રિયતિ-
માં દોઢાં એથી ગુસ્સામાં તેમજે વચર લાઈસન્સ-
ની બંદૂકથી નાસી જવા માગતા મદમદ ઉપર
ભાઠાકા કરી, તેને ધરતી પર ઢાળી દીધો. અને
ધરમાં આવી સવા માસથી મુનાવજના ખાટલા-
માં રહેતી પોતાની ઝોરત ઉપર બંદૂકના ઉપરા-
ઉપરી ત્રણ ભાઠાકા કર્યાં. એથી ૪૦ દિવસના
કામજ બાળકના ફરઆ બોલી ગયા, ને બાઈની
હાતી માળણીની જેમ વીધાઈ ગઈ. એ પછી
પણ ઝોરત જીવતી હોવાનું લાગતાં દેવુભાએ
ધારિયું માર્યું. પરિણામે બાઈનાં હાથનાં આંગળાં
કપાઈ ગયાં. ધરિયું લાંબી ગયું.

ગામના મુખીને બોલાવી પોતે ખૂનો કરાવું
રાણપુર જઈ પોલીસ થાણે જાહેરાત કરી
આવવાનું કહ્યું. મુખી રાણપુર આવ્યા એટલે
પાછળથી દેવુભાએ એટલા પર બેસી પોતાના
પકખામાં બંદૂકનો બાર કર્યો, ને હળી પડ્યા.
સોતોરાત રાણપુર પોલીસ, ધારપીપળા પહોંચી.
દરબાર ને તેની ઝોરતને અંધમૂળા રિયતિમાં
રાણપુર ફવાખાને લઈ આવ્યા. મરનાર બાઈ
તથા ખૂની દેવુભાની મૃત્યુ સમયની જુગાની-
ઓ લઈ. બાઈ ગુરવારે બપોરે અને દરબાર
ગુરવારે સવારે ગુજરી ગયા.

રાષ્ટ્રધ્વજનો ઉપયોગ

મકાનો અને મોટરો પર રાષ્ટ્રધ્વજ
ફરકાવવા અંગે દિંદ સરકારે ટેટલાક નિયમો
પ્રગટ કર્યા છે. તમામ જાહેર દિવસોએ રાષ્ટ્ર-
ધ્વજ સરકારી મકાનો, બિસ્લા મોરલ બોર્ડ
તથા મ્યુનિ. મકાનો, પ્રધાનોનાં મકાનો, રાજ્ય-
ઓ તથા ચરદેશ ખાતેના દિંદી પ્રતિનિધિઓનાં
મકાનો પર ધ્વજ અડાવી ચકાસે. લશ્કર, હવાઈ
ફળ તથા નૌકાફળ માટે રાષ્ટ્રધ્વજના ઉપયોગ
અંગે ખાસ નિયમો તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે.
મોટરો પર ધ્વજનો ઉપયોગ પ્રધાનો, ધારાસભા-
ના પ્રમુખો, રાજ્યપ્રમુખો, રાજ્યઓ અને પરદેશ
ખાતેના દિંદી પ્રતિનિધિઓ પૂરતો મર્યાદિત કર-
વામાં આવ્યો છે. સ્વાતંત્ર્યદિન, રાષ્ટ્રીય સમાહ,
તા. ૨૬ મી જાન્યુઆરી અને ગાંધીજીના જન્મદિને
ધ્વજના વપરાસ પર કશો અંકુશ નહિ રહે.

ગાંધી-સ્મારક ટિકીટો

એમ જાણવા મળે છે કે ત્રણ કરોડથી
વધુ ગાંધી સ્મારક ટિકીટો વેચવામાં આવશે.

રસોઈ * અથાણા * પાપકે

વધુ સ્વાદિષ્ટ બનાવવા

અમારી

ટ્રેડ P માર્ક

હીંગ

હીંગવાલા

હા. ગોપાલજી આંપશાની કું.

કપુર, અજમાના ફૂલ, પીપરમીટના ફૂલ,
જરાસ, તજ, રહો, પાસેવના વેપારી.

વડગાદી, મુ'બઈ ૩

આમ: SAVITA ૨. નં. ૨૩૪૫૪

દિંદી સ્વાતંત્ર્યદિનની પ્રથમ સંવત્સરીને દિવસે તેનું વેચાણ કરવામાં આવશે.

ત્રણ યોાધી કિંમતની ટીકીટો દોઢ આનેઠા, આઠાત્રણ આના, અને બાર આનાની રહેશે અને તેના પર ગાંધીજીની એ જ છબી રહેશે. બ્યારે દસ રૂપિયાની ટીકીટ પર બીજી છબી વપરાશે.

ઉકરડો જોઈએ જ !

ચોટીલાના સોાંએ તાજેતરમાં એ દિવસની હકતાણ પાડી. એ હકતાણને કારણે રાજાજાટના ડેપુટી કનેક્ટરને ચોટીલા તા. ૨૮ જૂનના રોજ આવવું પડ્યું હતું.

હકીકત આ પ્રમાણે છે કે ત્યાંના મામલતદારે અમના કચરાનો જે ઉારડો રહેતો એ જમીન એની પાડોશના મહાનમાલિકને બાણુમાં ગંદકી થતી હોવાથી વેચી દીધી. મામના માણસોને આથી કચરો નાખવા જવાની અમલક પડી અને મામલતદારે આ ઉકરડાની જમીન વેચી દીધી તેનો વિરોધ દર્શાવવા હકતાણ પાડી.

ભારતીય વિદ્યાભવન સમિતિએ ટુકડી ક્યું છે કે ૧૯૪૭-૪૮ નાં વર્ષો માટે નીચેનાં ખર્ચો માટે તાપીખાઈ સુવર્ણચંદ્રકો આપવામાં આવશે. ૧. સમૂહમાં ગાઈ ચઢાય અને 'ગુજરાતના ગીત' તરીકે સ્વીકારી ચઢાય તેવી શ્રેષ્ઠતાવાળા, શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી ગીત માટે.

૨. મેળાવામાં ગાઈ ચઢાય ને આમજનતાનું ગીત બની શકે તેવા શ્રેષ્ઠ દિંદી ગીત માટે. આ બંને ગીતોનો રાગ સહો અને જુરસાદાર હોવો જોઈએ. ગીતના ચબ્દો ગૌરવશાળી અને રાષ્ટ્રકીર્તિની લાગણી પ્રેરે તેવા હોવા જોઈએ. જે ગાઈ વ્યક્તિ આ ગીતો મોકલે તેણે સપ્ટેમ્બરના અંત સુધીમાં તપાસ સમિતિ સમક્ષ ગાઈ બતાવવું પડશે અથવા જો તે આવી ન શકે તો સંગીતશાસ્ત્રીઓ સમજી શકે તેવા યોગ્ય 'નેટેશનો' મોકલવાં. બધો પત્રવ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવો.

તાપીખાઈ સુવર્ણચંદ્રક સમિતિ, ટે. બારતીય વિદ્યાભવન, મુંબઈ-૭

શ્રી. પ્રાણશંકર સોમેશ્વર જોશીના વિશ્વપ્રસિદ્ધ ગ્રંથ The Tyranny of Colour જેની દિંદી આવૃત્તિ The verdict on South Africa નામે પ્રકટ થઈ છે તેના તરફ દ. આફ્રિકાની સરકારની હકક આપ હતુ દર થઈ નથી. થોડા અઠવાડિયા પહેલાં યુનાઈટેડ નેશન્સ ઓર્ગેનીઝેશનમાં દિંદો પ્રતિનિધિમંડળને સલાહ આપવા ગયેલા દ. આફ્રિકાના દિંદો પ્રતિનિધિના દસ્તાવેજો અને પુસ્તકો પાછા સોંપાયાં, તેમાં ન સોંપાયેલાં જ પુસ્તકોમાં 'ધ ટિરની ઓફ કલર નો સમાવેશ થાય છે. લગાઈ દરમિયાન દિનિયાની સાર્વાનિક સરકારે આ ગ્રંથ જપ્ત કરી ૨૦૦ : નોંધોને અવિધિસર અગ્રિહાદ આપ્યો હતો.

શર્દી અને દુખાવા
માટે તાત્કાલિક ઉપાય
રોલ્ફ
પેન બામ

વ્યાપારી વિગત માટે લખો
રોલ્ફ ફાર્માસી.
સી. ડી. રેડ. મુંબઈ, ૧.

મહારાણા પ્રતાપ શાહ સીંહ

વાપરવા આગ્રહ રાખો.

મુદ્રિત તારીખ : ૧૫/૧૨/૨૨
૧૫૮૬, વડગાદી. મુંબઈ નં. ૩૬૧૨૨૨૧૦

બાધુ : (એક કઠણ પ્રદર્શિત) કવો શી ગીતુ દેસાઈ :
પ્રમાણ : એન. એમ. કમળાની કંપની, મુંબઈ-૨
કિલો ૧૧ રૂપિયા : ૫૫૪૨-૪=૩૮ : ચિત્રો ૧૨
રાષ્ટ્રપિતાના અવસાનના 'કઠણ પ્રદર્શિત' અંગ્રેજી વધેલો-
પાતમાંથી જન્મેલી આ નાનકડી કઠણ પ્રદર્શિત 'અવધુત'
સુલભ પાસેથી કવિ 'શી મીનુ દેસાઈ' 'પરવાર' પછીનું
દ્વિતીય પ્રકાશન છે. પ્રવાહી પદ્યમાં વહી જતી આ કવિતા
હૃદયની 'સાચી વેડના'ને આધિપત્ય દોષ વાચનારના
નિર્મરને આદ્રેષી બનાવવા ઉપરાંત રાષ્ટ્રપિતાના જીવન અને
કાર્યનું પ્રેરણાત્મક આલેખન કરે છે. કવિશી ઉન્નતશક્તિ
અધીસ આપુણ છેલ્લે 'અદ્દા' જીપીને તેમ જ હામાર શી
'સનિ'એ સાવચળાં ચિત્રો ચીતરીને આ નાનકડા પ્રકા-
શનને થોડે 'સોનામાં સુત્રંધ' લેગવવા જેવું કહ્યું છે.
લોકશીની કેટલીક અણખિઓ અને જાણજૂલો અંદરમાંના
શાય જેવી થઈ પડે છે. આ મનોરમ કિતાબનો તમામ
નકો રાષ્ટ્રપિતાના સ્મારક કૃદમાં જવાનો દોઈ શુભચાવી
ધરાએ આપુનું આ કિતાબ-સ્મારક વસાવવું જ રહે. કિ.

પત્રવ્યવહાર વખતે આપનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખશો

આમારી ઉત્તમ બનાવટો મારે પ્રદર્શનોમાંથી સુવર્ણચંદ્રો તથા ઉત્તમ સર્જીશીટો મળેલ છે

ધી જીવન કેમીકલ વર્કસના

આનુપમ સૌંદર્ય સામગ્રીઓને તમારા જીવનની શોભા બનાવો

● જવાહીર ખાસી	● ઈન્દીરા હેર બોર્ધલ
● હેમન્ત સ્નેહ	● જીવન કોકોનટ
● યુગ્મા ફેર્સિ પાવડર	● જીવન પરફ્યુમ્ડ કેસ્ટર બોર્ધલ
● યુગ્મા બ્રીલીયનટાઈન	● જીનો બામ
● લીલા વેજીટેબલ	● શુદ્ધાભજન વગેરે વગેરે

● દરેક શહેરોમાં બરપુર કમીશન અને ઉદાર ચરતોથી
એજન્ટો તથા સ્ટોકીસ્ટો નીમવાના છે.

(આમારું દવા વિભાગનું સુચીપત્ર મફત મંગાવો)

ચરતો માટે આને જ લખો :—

મેનેજર

ધી જીવન કેમીકલ વર્કસ

ચોખટ ; બોડલી (સી. જોડા)

જી. બી. એસ. રેલ્વે.

બાન્ય બોરીસ :—

સુવર્ણપુરા,

અખ્યાની પોળ : વડોદરા

વર્ષ - ૪
અંક - ૮

ક હા ની

ઓગસ્ટ
૧૯૪૮

ક્રમ. વાર્તા	વાર્તાકાર	પાન
૧. ૧૫મી જોગજી ૧૯૯૭	જન કલ્પ	૨
૨. ૧૫મી જોગજી	દિનુખાર દવે	૨૧
૩. કનકમી કારે	મધુર	૩
૪. કાર અને છવ	વિજયકુમાર ઓર્	૬
૫. ક્રિષ્ણ લાંચવી	બાબુભાઈ બાલ	૧૬
૬. કપાલકલ્પિતાવ	મધુર	૨૩
૭. માલગાદ સોલોમન	નાદરિ મલ્લ	૩૪
૮. સમાજ સંદેશ	...	૪૩

કહાની કાર્યાલય

જ્યાં કિંઈ પબ્લીસિટી સર્વોચ્ચ
૧૦૨ કાલગાદી રસ્તા
મુંબઈ-૨

સંપાદન અને ભવિષ્યના જાનિ
કહાની કાર્યાલય
કાલગાદી : સાવનગર

વાર્ષિક દેશમાં ૧-૧૨-૪
" પરદેશમાં ૬-૧-૪

ક હા ની

જૂલો દેશમાં ૧-૧૨-૪
" પરદેશમાં ૧-૧-૪

છૂટક પ્રતો નીચેનાં લોકપ્રિય અખબારગૃહો પરથી મળી શકશે

મેસર્સ એ. એચ. બીલર
રેલ્વે બુકસ્ટોલ

એમ. એચ. ગુડલ
ન્યુસપેપર એજન્ટ : સિદ્ધપુર

એચ. એમ. મારફેલીઆ
સેન્ટ્રલ રોડ, કમલ રોડીક સામે
લહેરી મેન્શન, બીજા માળે, મુંબઈ-૪
શુજાત બુકસ્ટોલ
લક્ષ્મી રોડીક સામે : સુરત

આફ્રિકામાં

જાહેર ન્યુસ સર્વિસ
પો. બો. ૬૨૦, : મોમ્બાસા

મેસર્સ વોરા બ્રથર્સ
પો. બો. ૨૬૪, મોમ્બાસા

સવાળમ ભરવાનાં સ્થળો

ભારતી સાહિત્ય સંઘ-લિ.
પ્રીમરાજ બિહારી, કાલગાદી રોડ : મુંબઈ-૨
ડી.કે. પુલ નીચે, ગાંધી : અમદાવાદ
પોળ સામે, રાવ વડોદરા

એલ. કે. મેવાણી
૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા
કહાની કાર્યાલય
મુંબઈ અને સાવનગર

જન

: સરસ્વતી પ્રેસ : કાલગાદી, સાવનગર

સ્થળ : ડૉ. સનાતનનું મકાન

સમય : સંજના સાત

પાત્રો : ડૉ. સનાતન ઉ. વ. ૧૦

અમિતા ઉ. વ. ૨૦

દક્ષિણ ઉ. વ. ૨૪

નોકર

અને બીજાં અનેક

[આ નાટક સજ્જવું મુરદેહ પડે તેમ છે...છતાં પણ ને સજ્જવું જ હોય તો તેમાં ભાગ લેનારાઓએ તથા, દીરકટરે યહી ઘણી કષ્ટના દોડાવવી પડશે...હા. ત. તે વખતનાં કષ્ટાં કેવાં હોવાં ભેઈએ...માણસોનાં નામ કેવાં હોઈ શકે...સાધા વગેરે.

પકડો ખૂલે છે ત્યારે—

મોટું જળરજસ્ત દીવાનખાનું દેખાય છે. તેની પાછળની ભીંત, પ્લોયધી તે સીલિંગ સુધીની, મોટી કાચની રીવાલ્વીંગ બારીઓવાળી છે.

રેલના ડાબા ખૂણામાં માત્ર વારનીસ કરેલાં ગોળ અને ચોરસ ઘાઠાનાં ચોઠાં છે જેના પર આદીઓ મૂકી તે વખતની બેઠકો દરો એવા ખમાલ આવે છે. તેવા એક ચોઠાં પર રેડીઓ જેવા દેખાવવાળી એક કેબીનેટ છે જે ટેલી-રેડીઓ છે. તેની બાજુમાં એક સુંદર પ્લાસ્ટીકનો ટેલીફોન પડેલો દેખાય છે.

દૃશ્ય ચરૂ થાય છે ત્યારે અમિતા સરખત બનાવનાં નજરે પડે છે. એક નોકર રેલની જમણી તરફની બારીઓ ખોલતો દેખાય છે. આખા રેલ પર સંજનો ઘંભી પ્રકાશ છે અને જમણી બાજુ તો લમલમ અંધકાર જેવો પ્રકાશ છે. ઢાળી બાજુ ત્યાં અમિતા બેઠી છે ત્યાં, વીજળીનો ભૂરા પ્રકાશ છે.]

અમિતા : (નોકરને) તમારે જવું હોય તો જાઓ. કંઈ કામ નથી.

નોકર : હા...

અમિતા : પણ જતાં પહેલાં જરા સેટની સ્વીચ બોલ કરતા જાઓ.

[નોકર ટેલી-રેડીઓની સ્વીચ બોલ કરે છે અને એક નુવાનની છમી દેખાય છે.]

અમિતા : હલો, કાઈ કપારે આવો હા ?

નુવાન : બસ તું સરખત બનાવી લે તેટલી વારમાં આવી પહોંચું છું. બાપુજી આવ્યા ?

અમિતા : ના ના. હમણાં જ ફોન હતો, દરેનીમાં ગયા છે.

નુવાન : ક્યાં ?

અમિતા : બીબા રહેજો, હમણાં કહું. (નોકરને) જુવોને દક્ષિણવાઘના ઓરડામાં, મારું પેડ પાંચું છે તે લાવે ને. (નોકર બીજી તરફ જાય છે). પેલાં અમેરીકન ખાતુ આજે કોલેજમાં આવ્યાં હતાં. મેં તેમનો પરિચય મેળવ્યો છે. (નોકર આવીને લખવાનું પેડ તેને આપે છે. પેડ નેતાં) જુવો, બાપુજી અમદાવાદ અને સુરત બે જગ્યાએ જવાના છે.

દક્ષિણ : શું ડોક્ટરસની મીટીંગ છે કે બીજું કંઈ ?

અમિતા : એ તો તમે અહીં આવો એટલે કહું.

દક્ષિણ : વાડુ, હું હમણાં જ નીકળું છું.

[અમિતા ટેલીસેટની સ્વીચ બોલ

અમિતા : (નોકરને) તમે હવે જાઓ... (નોકર જાય છે. તે બીબી યર્ષ કામલ

અમિતા, વારમીન છે !...તો જરા બોધાવજો ને...હલો કાણુ થાડ

ખબર છે ને આજે સાંઝા આઠે વાડા પ્રધાન બોલવાના છે તે ? હા... કેમ ન બોલે !
આપણા દેશી આઝાદીના પંચાસ વર્ષ પૂરા થયાં... હા હા જરૂર ... આઠા આઠે તારી વાટ
નોંધણી (મોટરનું હોર્ન સંકળાય છે) બસ હવે... તો બાપ આબા લાગે ... વારુ બપ
દિન. (રીસીવર મૂકી ? છે ત્યાં દક્ષિણ આવે છે.)

દક્ષિણ : કોણ કારમીન હતી ને ?

અમિતા : હા... મેં તેને સાઝા આઠે આઠી આવવાનું કહ્યું છે.

દક્ષિણ : સારું. બાપુજી ક્યારે આવવાના છે ?

અમિતા : તેમને બે જગ્યાએ કેન્સરના કેસ માટે જવાનું હતું... રેડિયમ ટ્રીટમેન્ટ આપવાના
છે. પણ હવે તો આવવા નોંધાયે.

દક્ષિણ : મૃગા લઈ ગયા છે ?

અમિતા : ના ના, સાથે ડો. સુરેખ અને સીરટર અંજના પણ જવાનાં હતાં એટલે ચાર સીટનું
બેરી લઈ ગયા છે.

દક્ષિણ : તો તો થોડા વખતમાં આવી પહોંચવા નોંધાયે, એ બધું તો ઠીક પણ તે અમારા
રક્તોડનું ફેસેલ સેલ્યુલેશન બેધું ?

અમિતા : હા. બહુ જ સરસ હતું. મને તો તમારું આમોતું બેન્ડ પણ બહુ મધ્યું.

દક્ષિણ : વારુ... તું પેલાં અમેરીકન બાનુને મળી હતી ને ?

અમિતા : મેં તેમની સાથે ઘણી વાતો કરી. તેઓ 'ધી અમેરીકન' ના પ્રતિનિધિ છે... રોટાં
માથી બહુ જ સરસ લાગે છે... આપણા 'આઝાદ દિન' ના ફાટા તેમને લેવા હતા... તેમાં
મારી મદદ માગી હતી... મને પણ ત્યાંના ઇલેક્ટ્રન વખતે આવવાનું આમંત્રણ આપેલું
છે. (પ્લેનની ધરધરાદી સંકળાય છે) બાપુજી આબા.

[બંને કોણે ધમને કાચની પારીમાંથી જુલે છે અને દક્ષિણ પહાર
જાય છે. અમિતા બેઠેલા સરખી કરે છે, ઘરમતના ખાસામાં ચમચો
હલાવે છે ત્યાં દક્ષિણ તથા ડો. સનાતન વાતો કરતા આવે છે.]

સનાતન : બંને કેસ તદ્દન સુધારા પર છે.

અમિતા : આજે આઝાદી-દિને ગુજરાતના પાટનગરમાંથી કશું લાબા કે નહીં ?

સનાતન : તમારા બંને માટે આ એક આજ્ઞમ લાગ્યો છું.

[ત્રણે જણ બેસે છે અને શરબત પીવાં પીવાં આજ્ઞમ બેઠું થઈ રહે છે.]

અમિતા : વાહ ! આજ્ઞમનું નામ સુંદર છે- ' પહેલી સાક્ષીગરા. '

સનાતન : ૧૯૪૭ માં આપણા દેશને આઝાદી મળી અને તે પછીનું એક વર્ષ કેમ ગયું
તેનાં ચિત્રો આમાં આલેખવામાં આવ્યા છે.

અમિતા : (ચિત્ર નીચેનું નામ વાંચે છે.) પંદરમી ઓગસ્ટ.

[ધીમે ધીમે રેન્જના જમણા તરફના કાચમાં રહેલ પ્રકાશ
વધે છે... યુનિયન જોક નીચે ઉતારતાં અને રાષ્ટ્રજ્ઞ ઉપર
ચઢાવતા પડિત નહેરુ અને માઉન્ટ બેટન દેખાય છે અને
તેમની પાછળ લોડનનું ટોણું ' જનમજ્જ મન ' ગાતું હોય છે.]

દક્ષિણ : ઇતિહાસે કહેલું છે કે જ્યાં જ્યાં યુક્તિ દેશને સ્વતંત્રતા મળેલી છે ત્યાં આવી રીતે
દુશ્મન વાવટાને નીચે ઉતારવામાં નથી આવ્યા... ત્યાં તો પહેલાં દુશ્મન વાવટાને જાળાથી
બાંધીને પછી મુકત થતી પ્રજાએ પોતાનો વાવટો ચઢાવ્યો છે.

સનાતન : અગ્નિનેએ આપણને તે વખતે મિત્રો થઈને સ્વરાજ્ય આપેલું એટલે તું કહે છે તેમ નહીં કરવામાં આવ્યું હોય.

[ધ્વજરોડેણ પૂરું યતા પંડિતજી ટોળાં સમક્ષ બાપજી કરે છે. આ અનાજ માધકર્માથી અ.વ્યા કરવો જોઈએ.]

અનાજ : ખારે ભાઈએ. જોર ખેંચો, આધી દુનિયા જગ્ય સો રહી છે, તજ ઇસ અધકારમેસે દિન અપની આઝાદી હાસિલ કર રહ્યા છે. ખ્વાએય છે, કે હમ લોગ ઇસ અધકારમેસે અપને દેશકો જરૂર પ્રકાશમે લાયકે...અપની સમક્ષ ખડોત ખડોત મુરકેલીયા ખડી છે...લેકીન હમ ઇસે દૂર દટા દેંગે, ક્યો કિ હમ લોગ આલીસ કરોહ છે...

[લોકોનું ઢોળું પડિત નહેકે ચિન્હાબાહ, પડિત માવન્ટ બેઠન ચિન્હાબાદના પોકાર કરે છે, અને ગીત સંલગાજ છે.

દિન્દી દે હમ આલીસ કરોહ

દિન્દી દે હમ દિન્દી દે હમ

દિન્દી દે હમ આલીસ કરોહ

અને આસ્તે આસ્તે વિલીન યતા પ્રકાશ અને સગીવ સાથે ઢોળું આજુ નવ દેખાવ છે.]

અમિતા : સ્વાતંત્ર્યદિને મુશ્કેલીઓની વાત તે વખતના પ્રમુખે કેમ કરેલી ?

દક્ષિણ : કહે છે દિન્દને સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં અગ્નિનેની માર્ગચાજ હતી.

સનાતન : એવું હતું ખરું...પણ માત્ર એ એક જ મુશ્કેલી નહોતી. તે વખતે દેશમાં ભણેલાં કરતાં અજાણ્ય ઝાઝાં હતાં. ખૂબ જ મરીમી અને બેકારી હતી...અને તેમાં પાછા દિન્દના ભાગલા પાઠવામાં આવ્યા.

[જમણી બાજુની કુક લાઇટસ યાજ છે અને દિન્દ અને મુસ્લિમોએ બાજુએ રેળવણીસીના ઢગલા કરીને બેસા છે.]

મુસ્લિમ : ઓપીસની વહેંચણી તો કરી...હવે લાવો પેસા.

દિન્દ : (એક આપતા) આ તમારો અધિયાયક લાગ.

મુસ્લિમ : હિસાબ પ્રમાણે એક રૂપિયા તમારી પાસે વધુ છે...લાવો.

દિન્દ : પરચૂરણ નથી.

મુસ્લિમ : તો લાવો પત્થર. તેના કટકા કરવા પડશે.

દિન્દ : અરે એમ તે કંઈ ચાલ...અમે મોઢલી આપશું.

મુસ્લિમ : ઝાઝી લપનજપન નહીં...તમે અમારો ભાગ આપો છે. કે દુલ્લહ કરવું છે ?

દિન્દ : હીક બાઈ લઈ જાવ ત્યાર...તમે મધ્યયુગી જ રહ્યા...અમે તો સરકારી છીએ...

દક્ષિણ : આવો જ આપણે સરકાર હતો એ વખતે ?

અમિતા : કેટલા બીકણ ?

સનાતન : પણ સ્વરાજ એ બીકણોએ જ મેળવેલું.

[ઉપરની વાતચીત દરમિયાન દિન્દ મુસ્લિમ એક મિટો દિન્દુરવાનનો નકરો વખેલો રજા દોષ છે.]

મુસ્લિમ : ચાલો કરો કટકા.

દિન્દ : પણ આમાં તો આટલો પ્રદેશ જ તમારો છે. કટકા શું કામ કરવા છે ?

મુસ્લિમ : અમારો ભાગ આપવો છે કે...દુલ્લહ...

દિન્દ : હીક બાઈ, હમણાં તમે કહો તેમ, પછી જોઈશું.

અમિતા : આપણા અસારના આઝાદ ભારતના પાપમાં આવું બધું હતું !

સનાતન : હું જો તો ખરી.

અમિતા : (પાનું ફેરવતા) મહાભિનિષ્ક્રમણ.

[બંને દિનદુ અને મુસ્લિમ સમિતિના દિનના નાચાને બરાબર વચ્ચેથી ફાટે છે અને તેની પાછળથી નિરાશિતોયું એક રાગ આમળ આવે છે...એક સ્વયં સેવક બધાનાં નામ લખતો દેખાય છે.]

સ્વયં સેવક : (એક નિર્વાસિતને) આપણા નામ !

નિર્વાસિત : ચેતનમલ

સ્વયં સેવક : ધધા !

નિર્વાસિત : ઝીનદાર

સ્વયં સેવક : (રજીસ્ટરમાં લખતા) જનમાલગી કોઈ નુકસાની !

નિર્વાસિત : (પહેલાં આરે તરફ જોઈ એક ઝીને આમળ લાવે છે, તેના બંને હાથ કપાઈ ગયા છે) નુકસાની ! કેમકે આઈ...જનને દો. ઈસકો દોને હાથ હેસે કટવામાં ! યે મેરી આપણા હૈ. હમ કર્યાએ રહે તે યે. જનવારી સાત તારીખ કે રાજ મુસ્લિમોને હમારા ધરમાં કબજા લે લીયા ઓર દુકાન જલાદી. મેરી ઇઝીને જો સોનેડી સુલીયા પહેલીયા વેા નીકાલેડી કોવેય કી...મર ન નીકળી...પંસ લીએ વેા લોગને ઈસકા દોને હાથ કટ લીયા...(ઓ તરફ જોઈને) સોનેડી સાથ વુએ મહોબતથી...મીના રખનેસે કયા ફાયદા મીલા વુએ પચલી ! (ખડખડાકે હસે છે) આઈ, ઓર કુછ નુકસાની નહીં હે. [બોલે એક પછા જોવા નિર્વાસિત આવે છે.]

ખીજો નિર્વાસિત : અરે ઊઠાઈ...વેા તો પાગલ હે. હમારા નામ લીખો...હમકો બહોત નુકસાન દુઆ હે.

સ્વયં સેવક : ફેરીયે...તમારો વારો આવશે ત્યારે બોલાવીશ. (અને એક ઝીને) માફ આપણા નામ ! (ઓ જવાબ દેતી નથી) મેં આપોમાં પૂછતા હું, આપણા નામ કયા ! (આસ-પાસનાં માણસો, ખાસ કરીને ઓચો આકું જોઈ હસે છે...મા જોઈ ઓ રકવા માંડે છે. એટલે સ્વયં સેવક તેનો હાથ પકડી રેઝનના આમળના આમળ લાવે છે.) આપણા નામ !

ઓ : ગુલામીખાઈ.

સ્વયં સેવક : આપણા પતિના નામ !

[ઓ જવાબ આપ્યા સિવાય આરે તરફ જોવા કરે છે.]

સ્વયં સેવક : આપણી જાત !

ઓ : (તેને ધૂંટણીએ પકડી) માફ કીજીએ, મુએ પાકીરતાન ભેજ લીજીએ...મુએ મત પૂછીએ...મેરા ધરખાર કુછ હે લી નહીં...મેરા વાલીઃ બી કોઈ નહીં હે...ઔર કોઈ જાત બી મૈરી નહીં રહી હે, નરખુ કિ મેં તો ખજારુ ઔરત હું...મેં વેસ્વા હું... [હસ જાણું વધી જાય છે.]

અમિતા : ખરેખર બહુ જ ઠરણ...

દિલ્લિ : આટલી મોટી લોકોની હોરેર કરવાથી કેમને કેટલું શોષણ પડશે એના ખ્યાલ તે વખતે કોઈને નહોતો !

સનાતન : ખ્યાલ નહોતો એમ તો નહીં...પણ આ હોરેર દેહની પ્રગતિશક્તિ ધરો એવો ખ્યાલ તો બહુ થોડાને જ હતો. અને વળી એ ઈર્ષા સિવાય ખીજો રસ્તો જ નહોતો...

અમિતા : (પાનું ફેરવીને) મહામત્યુ.

[જમણી બાજુએ ઝાંખો રાતો પ્રકાશ થાય છે... સંગીતમાંથી યશ્વિ-
તમાં તોફાનના અને પછી બેઠવાના સૂરા વાગે છે. અને એક માણસ
ઢાંચમાં સીંચોદ્ધર લઈને દાખલ થાય છે... થોડી વાર ચારે બાજુ જુએ છે...
થોડે છેટે રાષ્ટ્રધ્વજ લહેતો દેખાય છે... પેલો માણસ તેની નજીક જાય છે.
કર્મમાંથી પરિભ્રમણમાં પાંચ ટકોરા સંભળાય છે. પેલો આદમી ધ્વજને
નમન કરે છે અને તથા ગોળી છાંટે છે... જોના અવાજની સાથે સંગીત
બસરૂં થઈ જાય છે અને માણસનું 'ટાળું' રામપૂત ગાતું સંભળાય છે.]

૧ અવાજ : (માર્કમાંથી) કિસી પામલને રાષ્ટ્રપિતા કા ખૂન કર્યા...

૨ અવાજ : દિન્દેજ નહીં પરંતુ દુનિયાએ એક સત્ પુરુષ ગુમાવ્યો.

૩ અવાજ : દુનિયાએ ખીજા ધસતું ખૂન કર્યું.

ઝીનો અવાજ : હું કેની પાસે રહેઉં ? આસુ લૂંછવાવાળા તો ચાલ્યા ગયા.

[આ બધાં વાક્યો બોલાતાં દોષ છે તે કથમિશન રાષ્ટ્રધ્વજ ફરતું
લોકોનું 'ટોળું' જમા થઈ ગયું 'હોય છે અને ક્ષિતિજ પર
એક કુમસેર દેખાય છે અને પણ દરેક ઝાંખુ થઈ જાય છે.]

દક્ષિણ : હું તો દિન્દેજા ભાગ્યા કરતાં પણ એક દિન્દુને હાથે ચએલા આ કૃત્યને દેશના
પ્રગતિરોધક તત્ત્વ તરીકે માનું છું.

અમિતા : પણ એનું પરિણામ શું આવેલું ?

સનાતન : એ પછીનું ચિત્ર જો.

અમિતા : (પાનું ફેરવીને) અપહત.

[ઝાંખા પીંગા પ્રકાશમાં પાછળનું આકાશ હુમાડાથી છાંય
ગયેલું દેખાય છે. કોઈ કોઈ વાર તેમાં આખો પ્રકાશ પણ
દેખાય છે. એક મોટો અગ્નિનો વિસેટો આકાશમાં લખકે
છે અને નાના ભાગોવાળી પાંચ-છ કોઓ ફટજ પર આવે
છે, તેની પાછળ પુરુષોનું એક ઢોળું આવે છે. તેમના હાથમાં
લાકડીઓ, ધારીમાં, જમ્બેલા, સળગતી મચાલો વગેરે છે. તેમના
માંથી એક આદમી હાથમાં ખજૂર લઈ સીંચોની પાસે આવે છે.]

આદમી : (એક ઝીનો હાથ પકડી તેની સામે જુએ છે, અને પછી રોળાને) દખા વો
કરમીરકી છુલછુલ ! ('ટાળું' દમે છે.)

ઝી : મુઝે હોઃ દીજીયે... મેં આપકી...

આદમી : તું મેરી કપા હૈ, વો મેં જનતા હું (દસે છે. અને રોળાને) લે જાઓ... મેરી
તરફસે રોગાદ. (ઝીને ધક્કો મારી રોળા તરફ ફેંકે છે. રોળામાંથી બેચાર જખૂડા ઝીને
દક્ષી વીંગમાં ચાલ્યા જાય છે. ઝીએગાંથી એક 'મેરી લાકડી' કઢી આગળ દગા પડે
છે... તેના હાથમાંનું ભાગક પણ નીચે પછડાય છે... તેને હાથમાં લઈ... મગચી હાખતાં)
દુસ્મનકા લાકા... (વીંગમાં ફેંકે છે... અને બે તથા કૂતરાં બસે છે.)

અમિતા : (ઝાંખ આડો હાથ ધરતાં) જસ જસ, આનું નથી જોઈ શકાતું.

[દરેક ઝાંખુ થાય છે.]

દક્ષિણ : પણ આપણને તો લોકોનું એક ટીપું પણ રેગાના વિના આઝાદી મળ્યું હતી ને ?

સનાતન : અત્યારે તમે જ્યાં જુવાનિયા એમ જ માનો છો અને તે વખતનાં લોકો પણ

એ જ માનતા અને ઔરવ સેતા...છતાં આજાદી પછીના એક વર્ષમાં તેમણે જે સહન થયું હતું તેમાં લોહીનું દીધું નહીં પણ નદીઓ જ વહી હતી.

અમિતા : પણ આ બધું કુખો એક જ કામે સહન કરેલાં ?

સનાતન : ના...જો કામેએ સહન કરેલું જો કે એનાથી ક્યારેય પણ ચએસો.

અમિતા : શું ? (સનાતન આશ્ચર્ય ખતાવે છે અને અમિતા પાનું ફેરવે છે.) જનતા.

[જમણી બાજુ લોકોનાં કોળાં નોખા નોખા ફગાતા વાવડા
લઈ ચૂકેલાં ચોમારે છે...મૂડીવાડ મૂડીવાડ...દિન્દુલાન બાબા
મહદૂર મિન્દીબાડ...જનતાનું...રાજ...જનતાની સમસ્યા...]

સનાતન : રાષ્ટ્રપિતાના ગયા પછી દેશમાં જે નાના પછો હતા તે મોટા થયા...કારણ...તે વખતની ધારાસભાની નિર્જાતા અને નેતાઓની નિતન્નાવડત, ધમક અને સ્વાર્થવૃત્તિ. પરિણામે તેમણે દેશના યુદ્ધમાનોનો સહારો ખોરો, અને લોકોનું વલણ ખીલ પછો તરફ વળ્યું...જો કે તેનાથી એક ખીલે લાલ થયો, જે હવે પછીના પાના પર છે.

અમિતા : (પાનું ફેરવતા) છંદો ગયા.

[પીળો પ્રકાશ જમણી બાજુ પધરાય છે અને એક મોટું સિંદાસન દેખાય છે...
તેની નીચે ખેડૂતો ફરેલવડેલ કપડે પહેલાં દેખાય છે...તે બધાના ગળામાં
દેલીઓ બાધેલી છે અને તેના ખીલ છેડા સિંદાસનના ઢાંચા પર બધેલા
છે. એક ભક્તિ દાખલ થાય છે...તેના પોષાક પરથી તે સ્ત્રી છે કે પુરુષ તે
હવે સમર્થ નથી-અને એ પોષાકમાં એટલા બધા ફગા છે કે તે ભક્તિ કઈ
કામની છે તે પણ એજખાલી નથી.]

ભક્તિ : (ખેડૂતોને) તમારે લોકોને આમ જ છવવું છે ?

[ખેડૂતો એખીલની સાથું લુએ છે.]

ભક્તિ : કેમ મોઢામાં ઝબ છે કે નહીં ?

ખેડૂત : પણ તમે કોણ છો ?

ભક્તિ : હું ! કાન્તિ-બળવો. ને કહો તે.

ખેડૂત : આ ગળામાં ગાળિયા પડ્યા છે તે ?

ભક્તિ : (બધાને છૂટા કરતા) આ સિંદાસન તમારે લેવાનું છે-તે તમારું છે.

બધા ખેડૂતો : અમારું છે ?

[અંખિા પીળા પ્રકાશને જલદે એકઠમ સોનેરી પ્રકાશ પધરાઈ બધ છે અને
હસ્તાસર્માં આવી જઈ ખેડૂતો ગરબી ગાવા (અગર નૃત્ય કરતા દોષ તેમ)
સિંદાસનની બાજુ ફેરે છે...એક ખેડૂત બાજુમાં ફેરે લાવી સિંદાસન પર
મૂકે છે. ઊભાચિત્રમાં ફેરલાક બાજારો ગાદી પાસે આવી પોતાના ધુમકેડે મૂકી
બધ છે. અને ગરબી અગર નૃત્ય પૂર કરીને ખેડૂતો સિંદાસનથી નજારે ફેર
બધ છે ત્યારે જલદે મનચિયે રાજબોના લાજ પડ્યા હોય છે. આસતે આસતે,
ગરબી સાથે ચાલના સંગીતની લય સાથે દરમ ધીમે ધીમે અદરમ થાય છે.]

અમિતા : સરસ ? કેવો ત્યાગ ?

દક્ષિણ : શું બધા રાજેન્દ્રોએ સ્વેચ્છાએ ગાદીત્યાગ કરેલો ?

સનાતન : ના ના...એકાદ એ ટકાએ સ્વેચ્છાએ, અને બીજાઓની પાસે તો પરાણે કરાવવામાં આવ્યો હતો.

દક્ષિણ : હવે પાનું ફેરવીને.

અમિતા : (પાનું ફેરવે છે.) વર્ષાન્તે.

[એક સુશોભિત સમાગ્રહ, કે જેની દીવાલ પર ગાંધીજીનું એક મોટું તૈલચિત્ર છે. તેમાં, ભવચિત્રિત બેઠેલાં ક્ષીણુકેષાના એક મોટા સમૂહ સામે પ્રદિત નહેરુ સાથે કરતા સંબંધાય છે. આ અવાજ માઈકમાંથી આવેલાં નોંધો.]

બહેનો અને બાઈઓ...આપણને આજ્ઞા થયેલી અને એક વર્ષ પૂરું થાય છે. દુનિયાનાં પ્રાંતપથ દેશને નહીં અનુભવવા પડ્યા હોય એટલા પ્રશ્નો (પ્રોબ્લેમ્સ) હિન્દ સમક્ષ એક વર્ષમાં જ આવી પડ્યા છે. અને ધીમે ધીમે તેનો ઉકેલ પણ હિન્દ કરી રહ્યું છે... કાશ્મીર અને હૈદરાબાદનો ઉકેલ પણ ઝડપથી આવી રહ્યો છે...જે જે વાતનાંએ હિન્દીઓએ એક વર્ષમાં અનુભવી છે તે યાદ કરતાં હું અભિમાન લઉં છું અને ઇન્કાર છું કે પીઠાએલી પ્રજાને હિન્દ નમૂનારૂપ અને...રાષ્ટ્રપિતાના દોરવાએલા આપણે, સ્વરાજ્ય મેળવ્યું...અને હવે તેને દુનિયાના બીજા દેશોની દરેજમાં મૂકવા તૈયાર રહેવું જોશે... પછી ભલે તે ગમે તે સામે હોય ! મરવું છે એકદા બૂઝવું સર્વદા. જય હિન્દ.

[લોકો વાળોએ પાડે છે અને દક્ષિણ તથા અમિતા પણ વાળોએ પાડે છે...દરેક જાણું યતાં લોકોની વાળોએ સંબંધાતી બંધ થાય છે અને જાને લાઇબરેનની વાળોએના અવાજ આવે છે...]

અમિતા : વાહ શું સુંદર બોલ્યા...અદ્ભુત...

દક્ષિણ : અભિમાન લેવા જેવો આપણા દેશનો આજ્ઞાદી-ઈતિહાસ છે.

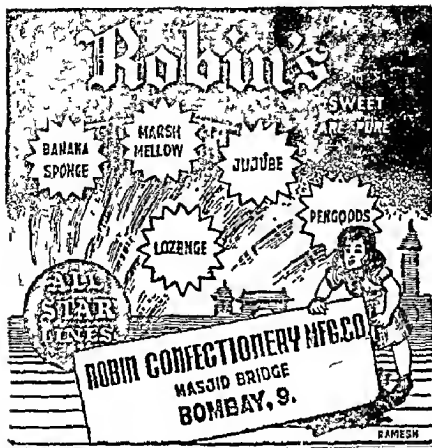
સનાતન : હું તો તે વખતે લગભગ દસેક વર્ષનો હતો, પણ અત્યારે જ્યારે તમને, આજના હિન્દી જુવાનિઓને આમ ઉત્તર મસ્તકે દેશમાં કે પરદેશમાં મોટી મોટી માનવ-કલ્યાણની શોધો કરતાં, ઓઓને જગવણીકાર બનતાં, તખીઓ બનતાં જોઈ છું, અને હિન્દના ખડતલ જુવાનોને લશ્કરને મોખરે સૈન્યને દોરવણી આપતાં અને હિન્દની સીમાઓનું રક્ષણ કરતાં જોઈ છું ત્યારે અભિમાનથી મારી છાતી પૂસે છે...અને જાને આ પચાસમી આજ્ઞાદીની વર્ષગંઠિ પણ એક જ વસ્તુ યાદ આવી જાય છે અને તે હિન્દ માટે અસિદ્ધાન યદ્ય ચૂકેલા હિન્દીઓની સ્મૃતિ.

[પડેલો]

શર્દી અંજે દુજાવા
માટે તાત્કાલીક ઉપાય
રેડ્ડી ફ્રી
પેન બામ
પોસ્ટાલ ડિલિવરી માટે લખો
રેડ્ડી ફ્રી
સો. નો. ૧૨૬ મુંબઈ, ૨.

સુદર-રવાઈટ અને પોપક રોબીન્સની ચેરાયટીઝ

બોર્ડર ગુડઝ
ચેન્ડ ગુડઝ
અયુરબ્ધ
માથામેલે
ચ્યુલીગમ

સોડેશન તથા
દરેક જાતની
પીપરમીનો

બાળકોમાં ખતિય
પ્રિય બનેલ છે.
આપારી ભારતીય
તથા પુષ્કરક મટે
આને જ લખો.

*

બદારમામના બોર્ડર
ઉપર પુર્વ ભાગ
આપવામાં આવે છે,
ઉમદા રાશતો

*

લગ્નકાર્ય તથા બીજા અનેક સુખ પ્રસંગોને દિવાવવા

ઉંચી જાતનો શોભાનો દારૂનો સામાન

જેવો કે:-

ચકી, દાકમ, સુપારી, બહુન, જમીન વગેરે
અનેક જાતના અને ઉત્તમ પ્રકારના છતાં પણ
કિંમતમાં દરેક જાણુને માફક આવે તેવા છે.

જયહિંદ ફાયર વર્ક્સ લીમીટેડ

કારખાનું
ગોરેગાંવ

૪૨, હમામ સ્ટ્રીટ (KB)
ઠાટ, મુંબઈ

તા. ક. : વેપારી બાપ્તિસ્ટ બ્રાઝ દીના ઉત્સવ દાયે તથા દિવાળીના
વખાર મટે આજે જ તમારા બોર્ડર ને લખાવો.

RVB.

૧૫ મા આગસ્ટ [ઉત્તરાધી]

ઈન્દુકુમાર દવે

[આ નાટકનો પૂર્વાર્ધ ૧૯૪૭ ની ૧૫ મા આગસ્ટે બજવાયો હતો, જેમાં સીતા, મુવ-સ્વામિની દેવી, યશી, ઉર્વશી, અને જયોતિને બદલે શકુન્તલા, મન્જરી, કોળાદેવી, કોઠિલા કેપ્ટન લક્ષ્મી વગેરેએ ભાગ લીધો હતો.]

અને આ નાટકનો પૂર્વાર્ધ 'કદાવી' ના ૧૯૪૮ મે-સહજ અંક ૪૧ માં છપાયો હતો. આ ઉત્તરાધી અને પૂર્વાર્ધ એક જ નાટકના બે ભાગ હોવાનું સૂચન કરતા હોવા છતાં બંને સ્વતંત્ર છે.

—સ પાઠક]

સ્થળ :- લેખાના ઘરનો આગરોડો.

સમય :- સાંજના ૭

[લેખા ટેવ પર લખાવી કોઈ પુસ્તક વાંચી રહી છે. જમણી બીજ વરફ થાય છે. ડાબી વરફ છસાત ખુશ્મીએ છે. વચ્ચે ટેબલ છે.]

લેખા : હા, આ નાટક પણ કંઈ જ મારું નથી. આ વખે પણ ઉત્સવ તો ભિન્નવો છે પણ બજવવું શું ? (ચોપડીને નોંધી ધા કરે છે—પ્રવેશી નીલા પર ચોપડી પડે છે.)

નીલા : એકિસો છ વાગે બંધ થાય છે એટલે તે સમયે આવનારની પર ધુન્તકો ફેંકવાના પ્રયોગો થઈ શક્યાં !

લેખા : નોકરિયાત સાથે લગ્ન કરવાનો મારો ગોસ નથી.

[ઈલા અને રમા પ્રવેશ કરે છે.]

ઈલા : હા લેખા, આ વખે તો કંઈ નહીં ક્યું જ દશે.

લેખા : મેં તો કંઈ નહીં ક્યું પણ રમા ક્રોધને સારું નાટક ક્યું તે પૂછવાની હતી ને !

રમા : હા, યંત્રકલ્પજવાળાઓને મેં પૂછી નેહુ. લેખા કહે કાઈ રાજવાળું નાટક બજાવે તો જરા ઠીક લાગે. અત્યારના બીજા નાટકોના સેટીંગ્સ તો વિધવાના આરમ્ભ જેવા લાગે છે.

નીલા : તે યંત્રકલ્પજવાળા તો એવી જ વાતો કરશે. અત્યારે રાજના નાટક બજાવવામાં કેટલી મુશ્કેલી છે તેની તેમને શું ખબર !

રમા : કેમ થી મુશ્કેલી !

નીલા : બરાબર રાજકચેરીના સીન વખતે જ ઓમિન-સમાંથી કાઢી નેતા જવાબદાર રાજતંત્ર મામલા માંડે તો આપણે પહેલો પારો પાડવાનું પણ મુશ્કેલ પડે.

લેખા : અરે ! નાટકના રાજાને વળી તન શું ને રાજ શું ? હા પણ હાલના નેતાઓનું કંઈ કહેવાય નહિં હા, પણ ઈલા, તું તો કાઈ નેતાને જ ક્યું નાટક બજાવવું તે પૂછવાની હતી ને ?

ઈલા : હા મેં પૂછી નેહુ. તેમણે કહ્યું ભાવનગરમાં નાટક બજાવવું તે ખરાબ નથી. ભાવનગરનું સૌરવ તો નાટક રાજકોટમાં બજાવવામાં છે.

નીલા : તે શું કાલેજ ભાવનગરમાં અને નાટક રાજકોટમાં !

લેખા : જવા દે ને, રાજકોટમાં તો ઘણાં નાટકો બજાવાતાં દશે. આપણે આપણી વાત કરો ને.

નીલા : મેં પણ પેલા આપણા કવિને આ વખે શું બજાવવું તે પૂછી નેહુ.

ઈલા : તેમણે તો કાંઈ મુંઝ સળેચન આપ્યું દશે.

નીલા : અરે ના રે. તે તો કહે હું સૌરાષ્ટ્ર સરકાર માટે રાષ્ટ્રગીત રચવામાં પાંચે છું. હા માન્યથી વિચારું છું. બીજા ૭ માસ વિચાર કરીશ. અત્યારે મારે નાટકનું સળેચન આપવા વખત નથી. કાંઈ રાષ્ટ્રગીત બજાવવું હોય તો કાળી આપ

લેખા : રાબ્દગીત તે વળી બજવાતાં હશે ?

ઈલા : બજવવા જેવું ન મળે તો anatomyના નિર્મલ પછી બજવાય, એ તો ને જેવી આવડત.

લેખા : અમેરિકન પીકચર્સ' નોંધને anatomyના નિર્મલ બજવવા જેવા લાગ્યા કે ?

નીલા : બસ તમે જ્યાં જ્યારે ત્યારે આડી વાત પર શું ચેતરી જવ તો ? ત્યારે આ વ પછી આપણને કાંઈ જ બજવવા લાગે નાટક નાંદ મળે ?

રમા : આવી બાજતોમાં આપણા પ્રિન્સિપાલે આપણને યોગ્ય દોરવણી આપવી નોંધે.

ઈલા : દોરવણી અત્યારે માત્ર સરેરાસો જ આપી શકે છે, છતાં પૂછામાં વધી નથી.

નીલા : આપણા નવા પ્રિન્સિપાલને મેં પૂછી નોંધું.

લેખા : તેમણે શું કહ્યું ?

નીલા : તેઓ કહે ગીતામાં હોયક હોમ છે પણ મારા અભિપ્રાયમાં નથી હોતા.

લેખા : કોટલે તેમનું જ્ઞાન હજી ઘરીરસ્વાસ્થ્ય પર જ છે એમ ને ?

ઈલા : નજરે નક્કી થઈ શકે તેના પ્રશ્ન થા !

રમા : તમે સૌ વાસ્તવવાદમાં માનો છો કે ?

ઈલા : કેમ તેનું શું છે ?

રમા : તો આપણે રાખતે જાહે વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ હવે વ્યાપ્રધાનનું જ નાટક કેમ ન બજવવું ?

લેખા : પણ રાખના નાટકમાં રાણીને પણ રમવા છે તેનું કેમ ?

રમા : તો નાથન વ્યાપ્રધાનનું બજવો.

નીલા : હવે એ પૌલીટીકસની વાતો છોડીને જરી વાત પર આવો ને, આમ ને આમ બીજી

૧૫મી ઓગસ્ટ પણ જશે.

ઈલા : લેખા ! તું મુનશીનાં જ્યાં નાટકો લાંબી નાખ. હું અંદરનનાં લાંબું. એમાંથી જેનું ને નાટક કીક લાગે તે બજવીએ.

લેખા : એ કરતાં ફરકના કોઈ કાઈનું એક એક પાત્ર લઈને નવું નાટક જ રજૂએ તો !

[વાતાવાસ એકદમ ટંગ થઈ જાય છે. તમામ પાત્રો ઠાપ પર એકબીજા પાસે બરાબ છે. લાઈટ ખીંચી થતી જાય છે. એ સેકન્ડ લાઈટ અંધાર રહી ભૂરી લાઈટથી વળતો છવાય છે. તે હજારે રંગ જાણે વસ્તુ પહેરેલ છતાં કેટલાય અને કેટલાય ફલ બતાવેલ, મોડા ફૂલ લટકાવેલ બી બીજા ફળાવ છે. ધીમે ધીમે લાઈટ બીજી અને પાત્ર રંગમાંથી જસાર થઈ મૂળ સ્થિતિ પર આવે છે.]

સી : આટલી ઝેલ કરે છે તો તમારામાંથી કોઈ આર્મપુત્ર થવા તૈયાર હો તો ઉત્તર રાખ ચરિત બજવો.

લેખા : આપ કાણ ?

સી : હું ઉત્તર રાખચરિતની સીતા.

ઈલા : અને આર્મપુત્ર કાણ ?

સીતા : એ તો એ !

ઈલા : હા હા, એ રાખને આર્મપુત્ર કહે છે !

: તો હેં સીતાનહેન, હાલજે તમારા ફૂલ કોઈ વાર નહોતાં નેયાં તે વાત આપી !

સીતા : ના રે, એ તો મારા દિવર જરા જૂઠું બોલ્યા.

નીલા : એમ કેમ ?

સીતા : ઊર્મિલાને મારા જેવા કુંડલ લગાવવા હતા એટલે બેચાર વાર મારા દિવરને દેખાડવા બંધ ગએલ.

લેખા : તો આપના વખતમાં સોતી હતા ?

સીતા : મારા વાલ્મિકી કાળમાં હોવાનું ચોક્કસ નથી. મારા ઉત્તર રામચરિત કાળમાં હતા. ઇલા : લવકુશમાં તમને લજવાતાં જેમા પછી 'ઉત્તર રામ'માં લજવાવાની ઇચ્છા રહી છે ?

લેખા : અરે ઇલા, સીતાજીને તો મધ્યે રામ-લીલામાં પણ લજવાઈ ગયાં હશે. તેમને વળી લવકુશનો શો વધો ? પણ સીતાજીને ખેસોને પહેલી પુરશી પર.

[સીતા બેસતાં પહેલાં પુરશી હાથથી જરા દબાવી લેતી છે. પછી પછી જ સલાળથી બેસે છે એકા પછી પછી પુરશીની ફાવટ નહિ આવવાથી મોઢા પર જરા અસ્વસ્થતાના ભાવ દેખાય છે.]

નીલા : પણ સીતાજીને, ૧૫મી ઓગસ્ટ પર ઉત્તર રામચરિત ખરાબર ન કહેવાય. તે તારીખે તો કોઈ રાષ્ટ્રવાદની ભાવના વિકસાવતું નાટક જોઈએ.

રમા : તો પછી અહાયમશ્રમ લજવીએ.

સીતા : અમારા કાળમાં પણ અહાયરીએના આશ્રમે હતા. ત્યાં વેદ અને ધનુવેદ બંનેનું શિક્ષણ હતું.

રમા : અરે આ તો મુનશીના કાળના અહાયમશ્રમની વાત થાય છે. તમારા કાળના નહિ.

સીતા : કૃષિ, યશી, અર્ધર્ષિ એ શબ્દો તો સાંભળ્યા હતા પણ મુનશી નવો શબ્દ છે. મુનશી એટલે શું ?

લેખા : અરે એ તો અમારા એક લેખકનું નામ છે. વાલ્મિકી, લવભૂતિ હોય તેમ.

સીતા : તો એમના કાળનો અહાયમશ્રમ શું વાલ્મિકીના કાળ જેવો નહિ હોય ?

ઇલા : એ તો જેવો કાળ તેવો આશ્રમ, સીતાજીને. તમે હજી ગયા યુગની વાતો કરો છો.

સીતા : (પુરશીમાં જરા ઊંચીનીચી થઈ) કાળ ખસો કરી ગયો છે. (લેખાનાં કપડાંને જરા ચઢી) આ તમારાં વસ્ત્ર તમે કયા વૃદ્ધમાંથી તેવાર કરો છો ?

રમા : આર્ધપુત્રી, એ બધું અમારે નમને અત્યારે સમજાવવાનો વખત નથી.

સીતા : (જરા શરમાઈ જઈ) એ મને સીતે અથવા દેરી કહેતા.

[બાંગમાથી એક બીજી સી રજો લગતી આવે છે. મજબૂત બાંધાની છે. વસ્ત્રો અર્ધાં હિન્દી અને અર્ધાં જૂના ઝીક પીકચર જેવાં પહેવાં છે.]

સી : ખરેખર સારું નાટક લજવતું હોય તો મને લજવો.

લેખા : પણ આપ છો કાણ ?

સી : મને ન જાણખી ? હું કુવ સ્વામિની દેવી.

સીતા : આ જીને ત્રણ જુદાં જુદાં નામ એક સાથે શા માટે બોલે છે ?

ઇલા : અરે તેનું નામ જ ત્રણ નામનું બનેલું છે.

રમા : અમારે અહીં રિમ્બલ્ડે મુખ કૃષ્ણ : નથી. એટલે તમને લજવીએ તો પણ ભરત-વાક્યનો આશીર્વાદ નકામો જામ.

ધુરસ્વામિનીદેવી : અરેરે મુખ વંશના ગૌરવમાં તમે નથી રાચ્યા ?

નીલા : અને સૌરાષ્ટ્રના ગૌરવ સિવાય બીજા કોઈમાં નથી રાચતા. યુવ. પણ આપ એક ચંકાતું નિવારણ કરો !

ધ્રુવ : શું ?

નીલા : આપને અને ચંદ્ર ગુપ્તને પ્લોટાનીક લવ હતો !

ધ્રુવ : પ્લોટાનીક લવ એવા ચંદ્રોમાં હું ન સમજી. પણ એક વાત કહું. મારી અને ચંદ્રગુપ્ત વચ્ચે શું હતું તે મારું નાટક નહોતું લખાણ ત્યાં સુધી મને પણ ખબર ન હતી. (સીતા પાસે ખુરશી પર બેસે છે.)

[મિત્રનું શુભશતી પોદાક પહેરી, એક દાયમાં રીસ વાળ અને બીજા દાય આવે છે તે રીતે ઉપાડે માથે એક સ્ત્રી પ્રવેશે છે.]

સ્ત્રી : અને મને તો નાટક લખવું સર યુવું તે પહેલાંની ખબર હતી કે 'હું' કાકા સાથે પરણવાની છું.

સેખા : એા હો, કાણુ ચચીબહેન ! (અડધા દાય તરફ જોઈ) કાકા તો ઉપાત છે ને !

ચચી : કાકા ઉપાત નહિ પણ અમર છે, અને સાથે હું પણ.

ધ્રુવ : ચંદ્રગુપ્ત કહેતા હતા કે વચ્ચેમાં કાકાના દીકરા સાથે લગ્ન થતાં પણ કાકા સાથે જ લગ્ન થવાનું તો તેમનામાં પણ ન હતું.

સીતા : મને લાગે છે કે કાકા ચંદ્ર આ બાઈ આશંકાના અર્થમાં વાપરે છે.

સેખા : પતિને પ્રત્યક્ષ સબોધવું સર કરી આશંકા સંસ્કૃતિ કાકાના સંબોધન સુધી પહોંચી છે. આપણે પણ કેટલાં આગળ વધી રહ્યા છીએ.

કાકા : ક્રાન્ટીનેન્ટલી 'પપ્પા' સીસ્ટમ પણ હવે તો લગ્નમ ઉબરમાં જ છે.

ચચી : એ તો હજી મારે કાંઈ સંતતિ નથી. નહિ તો મેં જ પપ્પા સર યુવું દોલ.

નીલા : તે ચચીબહેન, તમને તમારા ઘણી કરતાં કાકામાં શું વધારે દેખાયું ?

ચચી : કાકામાં શું વધારે છે તે મેં પોતે તપાસ્યું જ નહોતું. મારા પીતાને એમ લાગ્યું કે અમારની સુવાન બાળાએએ કાકા જેટલી ઉમરના માણસ સાથે જ લગ્ન કરવા જોઈએ.

સેખા : તમારા પિતા ?

ચચી : મારા પિતા, મારા સર્જક. (ધ્રુવસામિનીદેવી પાસે બેસે છે.)

કલ્યા : હું, તે જરા કાકા જેટલી ઉમરના હશે.

રમા : આ સીતા ને ધ્રુવસામિની ને ચચી એ બધાં કરતાં આપણે ચંદ્રવંશનું 'આગશાડી' જાળવીએ તો ?

સેખા : તે કરતાં 'નાના આવા' જાળવીએ તો !

રમા : તે આપણા ગ્રેફિસર સાહેબો તે નાટક જાળવવા પૂરતી આપણને મદદ નહિ કરે !

સેખા : કાકાની મદદથી જાળવીએ તે આપણે જાળવ્યું કેમ કહેવાય ?

રમા : આલો, જવા રો. તો પછી 'ચંકિત હુદય' જાળવીએ.

કલ્યા : અમારના માનસ એવા સંકુચિત નથી કે બીજા બીજા ચંકિત થઈ જાય. એ નાટકમાં તે જાળવવા જેવું જવું છે શું ?

નીલા : નાટ્યો તો 'સાપના બારા'થી માંડીને 'ગોચીની વહુ' સુધીનાં મળશે, પણ આપણે તો પૂરા વિચાર કરીને જ જાળવવું છે.

સીતા : અમારા કાળમાં અપરિણીત સુવાન ગુપ્તને 'સાપના બારા' કહેતા. હવે તે નામ નાટ્યોને આપણું લાગે છે.

ધ્રુવસ્વામિનીદેવી : અમારા કાળમાં કોઈ યુવાન પુત્રી પતિ વિહોણી રહેતી જ નહિ.

શશી : ને અમારા કાળમાં તેમ રહેવું ન રહેવું સ્વેચ્છાની વાત થઈ છે. પણ આ વળી કોણ ?

[સ્ટેજના એક ખૂણામાં કાળી બીજ તરફથી એક Ultra-modern શુભ્રાતી ઠોઠરી લગસન ૧૮ વર્ષની પ્રવેશે છે.]

ઠોઠરી : વીસમી સદીનો પૂર્વાધ પૂરો થવા આવ્યો ત્યાં સુધી (સીતા તરફ દાઢ કરી) આ સીતાને લાજવવામાં જ રહ્યાં ! મને લાજવો ને !

લેખા : ઓતારીની, આ વળી કોણ ?

ઠોઠરી : ન ઓળખ્યાં ! હું ઉર્વશી.

રમા : અપ્સરાની જાત ખરી ને ! જમાના પ્રમાણે વસ્ત્રો બદલે, પુરુષને સાથે લેતાં આવ્યાં છે કે ?

ઉર્વશી : હું જિતેન્દ્રની ઉર્વશી છું, પુરુષવાતી નહિ.

શશી : અરે, આણે તો કપડાં અને પતિ બધું સાથે બદલાવ્યું.

ઉર્વશી : (જરા યુસ્સે યધ) તારી નાની બહેન માટે એવું બોલતાં શરમ નથી થતી ? હું 'છીએ તેજ હીક'ની ઉર્વશી.

લેખા : એમ કહો ને ત્યારે. આ તો મુનશીનાં ઉર્વશીમેન છે, કહો ઉર્વશીબહેન, અત્યારે તમારો આત્મા જ તમારામાં છે કે જિતેન્દ્રનો ?

ઉર્વશી : આત્માએ આત્માને ઓળખ્યા પછી વિનિમયની જરૂર નહિ.

ધ્રુવસ્વામિનીદેવી : ચંદ્રગ્રસ્ત પણ આવી જ આત્માની ઓળખાણની વાતો કરતા પણ હું સમજતી નહિ. આ ઠોઠરી સમજી લાગે છે.

[લગસન ઉર્વશીનો જ પોશાક પહેરેલી પણ તેનાથી જરા મોટી લાગતી બે સ્ત્રીઓ પ્રવેશ કરે છે.]

બંને સાથે : અરે અહીં તો આપણા કરતાં પણ મોટી પાંજરાપોળ લાગે છે !

લેખા : મારા ઘરને પાંજરાપોળ કહેનાર તમે છો કોણ ?

નીલા : એ લોકો તો પાંજરાપોળને તારું ઘર કહે એવાં લાગે છે.

બેમાંની મોટી : માફ કરજો તમારા ઘરને નહિ; હું મારા ઘરને પાંજરાપોળ કહું છું. મારું નામ જયોતિ. આ મારી નાનીબહેન હાયા.

રમા : બરાબર વખતસર આવી પહોંચ્યાં. આ ધ્રુવસ્વામિનીદેવી, શશી અને ઉર્વશીને ક્યાં મોકલેલાં તેનો જ વિચાર અમે કરતાં હતાં.

સીતા : હું તો આમ પુત્ર પાસે જ જઈશ.

લેખા : તમારામાં કોણ પાંજરાપોળમાં જવાની લાગણી નથી.

[ધીમે ધીમે પ્રકારા ઓછા યાવ છે. લીલા, જૂરો-બે સેકન્ડ તફાવત અંધારું યાવ છે. અંધારું જતાં માર કોચ પર બેઠેલ લેખા, હલા, નીલા અને રમા દેખાવ છે.]

રમા : (અંધારા યોગળતી) લેખા ! આ બધું શું ? તારું ઘર haunted લાગે છે.

લેખા : મારું ઘર હમણાં ક્યું નાટક ૧૫મી ઓગસ્ટે લાજવું તે વિચારથી haunted છે. હવે આ અલ્પતન અને પોર્ણાલેખક પાત્રો કરતાં આપણે કોઈ વેદકાળનું નાટક જ લાજવું.

નીલા : તો પછી સમર્થિ અને અરુન્ધતીનું જ રાખીએ.

લેખા : પણ એમાં તો રાજકોટથી પ્રધાનમંત્રીને જોતાવડું પડશે ને!

ઇલા : અને પાછા અરુન્ધતીના તો વીંધા જ રહેવાના.

નીલા : તો પછી 'અવિશ્વત્તા આત્મા' લાગવીએ તો કેમ?

લેખા : હા એ ઠીક છે...અત્યારના આ આઝાદી કાળમાં એ વિષય જરૂરી છે ખરા.

[પડતો]

‘કહાની’ના લવાજમ તથા જાહેરખબર માટે

જયહિન્દ પબ્લીસિટી સરવીસ

૪૦૩, કાલબાદેવી રોડ : મુંબઈ - ૨

સ્વચ્છતા, સફેદાઈ
અને કચકચાર માટે
હમેશાં
પાના બાર સોપ
વાપરી

RAMESH

પાના સોપ એન્ડ કેમીકલ વર્કસ.
ગાંધી બોર્ડર મેલો

સાપના ભારા, પારડી આશા, આણુગમતી વસ્તુ,

માખાપોએ દીકરીને આવાં સંબોધને વધાવી
દીકરીઓનું સ્થાન સમાજમાં નજીવું કરી નાખ્યું
ત્યારથી

લાજના ઘુંઘટમાંથી બે નયને પ્રાર્થનાભર્યાં, આંધુભર્યાં
સમાજને કંઈકે કહી રહ્યાં છે

આવી દીકરીઓની કથાને રજૂ કરે છે

સારસ પિક્ચર્સ (શ્રી દેશી નાટક સમાજની
યશસ્વી નાટ્યકૃતિ
પ્રથમ સમાજચિત્ર પરથી)

વડીલો ના વાંકે

[ગુજરાતી ભાષામાં]

કથા, સંપાદ, ગીત	દિગ્દર્શક	નિર્માતા
શ્રી. પ્રભુલાલ દિવેદી	શ્રી. રામચંદ્ર ઠાકુર	શ્રી. રતિલાલ ત્રિવેદી.
છાયાલેખન	સંગીત	કળા
શ્રી. ગોરધનભાઈ પટેલ	શ્રી. મોહન (જ્યુનીયર)	શ્રી. ચેતન
	અદાકારો	

મોતીબાઈ, પ્રતિમાદેવી, અંજના, વિજયા, લતા, ખેખી સરોજ, વસંત નાયક,
રમેશ વ્યાસ, દેશવ પુરોહિત, કચરાલાલ, યુનીલાલ નાયક, અનંતવીણ ખી.એ.,
ભીમજીભાઈ, અમૃત, મા. પ્રાણસુખ તથા છગન (રેમિયો) અને જટાશંકર.

આપના શહેરમાં ટૂંક સમયમાં રજૂ થશે

વધુ માહિતી માટે

સારસ પિક્ચર્સ

૬૦, શ્રી દેશી નાટક સમાજ, પ્રીન્સેસ થીએટર : ભાંગવાડી : મુંબઈ-૨

We present before the medical profession

TABLET

RHEUMOPHAN COMPOUND

Composition:—A preparation containing all the ingredients of Mahayograj Guggal and Maha Rasnadiquath with Gold Bhagmati added to it.

Indications:—Chronic Infective Arthritis, Osteo-Arthritis of Spine, Subacute and Chronic Rheumatic Fever, Chronic Rheumatoid Arthritis, Chorea, Lumbago, Sciatica, Brachial Neuralgia and other Neuralgias, Hyperidrosis, Chromidrosis, Bromidrosis, Writer's Cramp, Migraine, Giddiness and chronic aches and pains in the body for which no cause can be assigned Facial Paralysis, Hemiplegia Infantile Paralysis and Tremors of hands.

In packages of—60, 120, 500 & 1000 Tablets.

TABLET LEPTADEN

Composition:—Prepared from the Indigenous Herbal Drugs of India. Its main ingredient is Leptadenia Reticulata

Indications:—Habitual abortions, Threatened habitual abortions, Stillbirths, Deaths of successive children in infancy due to marasmus etc. Menorrhagia, Irregular and Painful menstruation, **STERILITY** Sexual Neurasthenia and **HYSTERIA**. In males in night emissions, Spermatorrhoea, Sexual debility, Partial impotency, Sexual Neurasthenia.

Available in packages of 56, 112, 500, 1000 Tablets.

FOR FURTHER PARTICULARS PLEASE WRITE TO:

ALARSIN PHARMACEUTICALS (India).

G. P. O. Box 1370 BOMBAY.

સુવાસના બગીચા સમી

ઉર્વશી-સુવાસિની

બ્યોતિ-ચિત્રા

સમિર-દુનિયા

અગરબત્તીઓ

આજ વરવરનો વપરાશ

થક પડી છે

મધુકર-મોડીટોડ

પ્રાણી તેલ

અમીત મગજને શાંતિદાયક ઉમદા તેલ

તમારી કોમળાંગીના કોમળ
હસ્તો માટે ખાસ બનાવેલો

મધુકર

ખા ર સો પ

તથા ચીપ્સ હવે જોઈતા

પ્રમાણમાં ખરીદી શકો

વ્યાપારીઓ તમારી જરૂરિયાત

માટે તુરત માંગણી કરો.

અગરબત્તીના ઉદ્યોગનું

આગેવાન કારખાનું—

એજન્સી તથા વ્યાપારી શરતો માટે આજેજ લખો:—

મધુકર પરફ્યુમરી વર્કસ લીમીટેડ

અમ, હાદાભાઈ રોડ, વીલેપારલે : સુમર્ષ-૨૪

કનડાની ધારે

મયૂર

જૂનાગઢ કહે: 'તમે તો કેવળ પસાયતા. નોકરી કરો ત્યાં સુધી ગરાસ ખાઓ.' મૈયા કહે: 'અમે ગરાસિયા હકતી રૂઝએ ગરાસ ખાઈએ.'

મૈયા સાથેની જૂનાગઢની તકરારનું આ મૂળ તે એ વાતમાંથી વાત વણસી. બહુમે વાર મૈયા બહારવટે ચડ્યા. બહુમે વાર એજન્સીએ વચ્ચે પડી સમજાવટ પતાવટથી એમનાં બહારવટાં પાર પાડ્યાં. પણ એથી તકરારનો અંત આવ્યો નહિ. અને પણ પોતપોતાની વાત ઉપર મુસ્તાફ હતા.

પોલીટીક્સ એજન્ટ કહે: 'નોકરીની શરત તો છે.'

જૂનાગઢ કહે: 'અમે એ જ વાત કરીએ છીએ.'

તે એમાં ૧૮૭૬ની સાલમાં હિંદી મંત્રી લોડ સેલીસ બરીએ જેતપુરના તાલુકદારની અરજી નીચે ફેસલો આપ્યો: 'નોકરીની શરત છે. કાઠિયાવાડમાં પોલીસની નોકરીના નવા નિયમો થયા છે. તે પ્રમાણે મૈયાથી નોકરી થઈ શકે તેમ નથી. રાજ્યને બીજા માણસો રાખવા પડે છે તે અરજો કરવો પડે છે. એટલે સને ૧૮૬૭ માં ડ્રાટન રસેલે ફેસલો આપ્યો છે તે મુજબ મૈયાઓ પાસેથી નોકરીના બદલામાં વાર્ષિક ઉધડ-વેરા લેવામાં આવે તો ખોટું નથી.'

આ હુકમ જૂનાગઢના મૈયાને લાગુ કરવામાં આવ્યો.

પછી જૂનાગઢ શું કામ કોઈને પૂછે અને શું કામ કોઈની સાથે વહિ કરે? એની પાસે એના ચોપડા હતા અને નામાના લખનારા મહેતા તે મસૂદી હતા. જેવી જોઈએ એવી હકીકતો એકી કરવાની એમનામાં ફરામત હતી. એમણે કાગળો તૈયાર કર્યાં. એ કાગળો એજન્સી પાસે રજૂ થયા. એજન્સીએ ૫૦

વીમાના એક સાંતી દીઠ રૂ. ૨૦) મુજબ વાર્ષિક વેરા મૈયાઓ પાસેથી લેવાની મંજૂરી આપી.

જૂનાગઢે આંકડાની એવી સુંદર ગણતરી કરેલી કે વાર્ષિક વેરા રૂ. ૩૦) બરી રીતે લેવો જોઈએ પરંતુ પોતે મહેરબાની દાખલ રૂ. ૨૦) ફોં છે એવું જ કાગળ ઉપર દેખાય. જ્યારે બરી વાત એથી બુદ્ધી હતી. એક સાંતીએ રૂ. ૩૦)નો વેરા તો બહુ થોડા કિસ્સામાં મળતો. વેરા તો એથી બહો ઝાઝો હતો. સાંતી દીઠ વેરાની સરેરાશ રૂ. ૧૭)થી વધારે ન આવતી. છતાં જૂનાગઢે જે લખ્યું તે એજન્સીએ મંજૂર રાખ્યું. એજન્સીને તો કાગળો જોવાના હતા. કાગળો જોઈને એમણે મંજૂરી આપી. હા, એટલું ઉમેરવું ખરું કે જ્યાં રૂ. ૨૦)થી ઝાઝો વેરા આવતો હોય ત્યાં તેના પ્રમાણમાં તેટલું કમી લેવાયું કરવું.

હુકમનો કાગળિયો હાથો ને આવ્યો મૈયાના મોવડી પાસે. શેરગઢ, મહીરવાણિયા, સોદરી, રંગપર, વગેરે બાર ગામનો ગામેતી અમરો મેયો. એ મૈયાનો મોવડી. અમરો કહે: 'મૈયાએ કાંઈ દિવસ વેરા કાર્યો નથી ને કાંઈ દિવસ વેરા બરથે નહિ અમારી સાથે કાંઈએ વાત કરી નથી; અમને કાંઈએ કાંઈ પૂછ્યું નથી ને અમારે માથે વેરા દોડા બેસાઓ છે. એ તો જેણે કયું' હોય એ બોગવે. અમારે એમાં કાંઈ લેવાદેવા નહિ.'

જૂનાગઢ કહે: 'મૈયા સમાના બણી જાઓ ને વેરા બરી ઘો. આમાં દુરામદ કરશે તો આટલી જૂનાગઢની રહેમ છે એ ય જતી રહેશે ને પછી જૂનાગઢના હાથ લાંબા છે.'

અમરો કહે: 'હાલે અમને ગાળાએ ઘો, પણ મૈયાનો દીકરો વેરા તો નહિ બરે.'

ને વેરા નહિ બરે એમ અમરે કહ્યું, પછી કોના આપની તાકાદ હતી કે મૈયા પાસેથી વેરા વસલ થઈ શકે? એક વારની

વાત છે' ને વાતની વાતમાં મૈયા બહારવટે નીકળી ગયા. હતા તો ફક્ત એકનીસ જીવ્યા. પણ એ એકીસે તો ત્રાસતોળા પોકારી. વાંસે જૂનાગઢની આસે સીંગંધી ફરતી, વાંસે હાંફી સામની ધસત ફરતી, પણ ફેન છે ઠાંઈના તે મૈયાને ઠાંણે કરે! એ તો પ્રાન-સોંમ વચ્ચે પડ્યા ને મહામહેનતે બહારવટું પાર પડ્યું.

જૂનાગઢ ધણું ઊંચુંનીચું થાય પણ મૈયા એકના બે ન થાય. નાનખ દીવાન બાપાલાલ ચાણેકલાલ પાંચા મુત્સદી માલસ. એને ધણું કે મૈયા એમ નહિ માને ને હાંફને જોર વાપર્યું તો એમાં એકમાંથી બીજું થયો. એણે એ ટાણે તો વાત રાગીટાળી નાખી. 'આટલે એ જગ્યામાં મૈયા કેવાંથી બરો? અજા-ટાણીએ વાત.'

અજા તૈયાર થયાં ને જૂનાગઢનાં ધામાં મૈયાના ગામ ઉપર હાલ્યા. 'રાક રકમનો તમને વાંધો છે. આપણે એક રોકડો મેં લેવો નથી. અજામાંથી ભાગ લઈ જાયું. બે ભાગ તમારા. એક ભાગ જૂનાગઢનો. થોડા દવે તો રાજ ને!' જૂનાગઢે મુત્સદીગીરી લઢાવી.

પણ એમ કાંઈ મૈયા ઉતરાય એવા ન હતા. એ તો કહે: 'એ હાણામાંથી એક જોગ-સોય જૂનાગઢને ન મળે. એ તો અમે વાવેણું ને અમે લેણું. અમારો માલ છે ને અમે ખાઈએ.'

પણ એમાં જ-યું એણું કે મૈયાના અજા ઉપર જૂનાગઢની સીંગંધી બેસી મઈ. મહેતા-મસૂદીનાં ધામાં જીતરી આવ્યાં. ધીમે ધીમે આડીઅરળી યર ફરી. એમાં ખેડૂત હતા તે જૂનાગઢની જળમાં ફસાઈ ગયા.

જૂનાગઢ કહે: 'તમે તો ખેડૂત તમારે તો ભાગ દેવાનો જ છે ને?' ને એમણે અજા ફરી લીધાં ને જૂનાગઢનો ભાગ કાઢી આવ્યો. કેટલાક નગના પોચા હતા તેમણે વાંધા સાથે રાજસ્થાન આવ્યો. પણ મોટા ભાગના અજુનમ રહ્યા. એ તો કહે: 'એ અજા પાયાં. લઈ જાઓ.'

જૂનાગઢ કહે: 'તો તમારે ધોંગણું કરવું છે?'

અમરાએ કહ્યું: 'ધોંગણાની અમારી તેવક ક્યાં મહેવા લીધા છે? અમારા દરિયાર તો આંચકી લીધા છે. ને કદીકને તેવક હોય તો મ અમારે ખાવું નથી. અમારી દહની લડત છે. અમે આપ માગીએ છીએ.'

મૈયા એક કાર જઈ ગયા રહ્યા. જૂના-ગઢના મહેતા ને મોદી અજા બરવા મંડી પડ્યા. રાજભાગ જુરો કાંઈયો ને મૈયાના ભાગનો જુરો ટાંસો કર્યો. રાજભાગનાં ગાંઠાં ભયાં ને મૈયા તો ત્યાંથી ચાલ્યા ગયાંતા. જૂનાગઢે તો મૈયાના ભાગનાં મેં ગાંઠાં ભયાં. અજાવાક-માં ઘણો રેડે રાગ કેમ મુકાય! હાં તો કાક ચોરી જાય ને એમાં કદીકને વરસાદ આવ્યો તો બધું ધૂગધાણી અને વા-પાણી મઈ જાય. મૈયાની દયા ખાતર બધું મ અનાજ ગાંઠામાં બરીને જૂનાગઢ બેણું ક્યું.

માલ જૂનાગઢ પહોંચી ગયો. રસ્તામાં કાંઈએ રોકડોક ન ફરી ને જૂનાગઢ માટી મઈ થયું. એક મહિના પછી મૈયાને કહેવડાવ્યું: 'તમારો અડધ ભાગ જૂનાગઢમાં પડ્યો છે, જોતો હોય તો લઈ જાઓ.'

અજામાં હતો ત્યારે મૈયાના બે ભાગ હતા. માલ જૂનાગઢ પહોંચતા અડધ મઈ ગયો. થાય જ ને! રસ્તાની ખરબર લાગી. હશે મહેતા-મસૂદીને પણ ખાપકાને પેટ દરી ને!

પણ મૈયા કાંઈ લાગ લેવા આવે નહિ. એ તો કહે: 'બધું જ અમારું છે. લઈ ગયા છે એટલું બધું અમારે માલ પહોંચતું કરો.'

જૂનાગઢને ગરબ ખરી ને! એણે તો વળી બે મહિને કહેવડાવ્યું: 'આહ દિવસની અંદર તમારો ભાગ લઈ જાઓ, નહિતર બધો ભાગ જમા ફરી દેવામાં આવશે.'

એ લાગતું તો ને ધણું તે ખરું, પણ મૈયાનાં અજા ઉપર સીંગંધી-મેસારી એ જેમની તેમ મોસલ તરીકે રહી ને જાને દિવસે જૂનાગઢે એમાં વધારો કર્યો. મૈયા મૂંઝાણ

એજન્સીના પછાત અટાકેરા ખાધા, પછી એનું કોથું સાંભળે ? એમાં તો કાંઈ વળ્યું નહિ ને હવે તો માથે સીખંદીનાં ધાડાં જિત્યાં છે. આમાં તો એવું થાય કે વસ્તીની રંજીત વધશે ને દોષ ચક્રી મૈયાને માથે. એ સંપાદન સપરા તો ન કરવાના કામા કરશે ને એમાં કોઈ દિવસ ફટાકિયો ફૂટશે. પછી તો જૂનામઠ કહેશે કે આ બધું મૈયાએ ક્યું ને માથે ચડી બેસશે.

જૂનામઠની હદ બહાર મેંદગા તાલુકામાં કનડાની ધાર છે. મૈયાને વહાલી આ કનડાની ધાર. અગાઉ એક વખત રિસામને મૈયાએ કનડાની ધારનો આશરો લીધો. આજે ફરીથી માથે વપત આવી છે ને અમરા મૈયાએ બધા મૈયાને કનડાની ધારે બેસા કર્યાં. જૂનામઠના ગામેતી હોવાનો દાવો કરતાંતા એ બધા આવા. એકલા ખેડૂત હતા તે પછી આવા અને જેને જૂનામઠની સાથે કાંઈ જ સેવાદેવા ન હતી તેઓ જૂનામઠની હદમાં રહેતા ન હતા તે પછી આવા. મૈયાનો મોટો મેળો વારાણી.

અમરા મૈયાએ પૂછ્યું : 'બોલો બેલી, હવે શું કરશું ?'

તે મૈયાએ કહ્યું : 'રિસામણે જાણું, ખીજું શું કરશું.'

તે સને ૧૮૮૩ની શરૂઆતમાં મૈયા રિસામને કનડાની ધારે ચાલ્યા ગયા.

: ૨ :

નાના ને મોટા, ધરડા અને જુવાન, બધા જ મૈયા કનડાની ધારે બેઠા છે. આજુ-બાજુના ગામવાળા એમને રોટલા પડેચાડે છે ને મૈયાએ જૂનામઠની સામે ને એજન્સીની સામે સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો છે.

જૂનામઠ વારે વારે ખેપિયો મોકલે છે : 'વૌખાઈ જાઓ. ધર બેળા થઈ જાઓ.'

પછી મૈયા કહે છે : 'સખેદને અહીં બેઠા છીએ, તમને ક્યાં નહીં છીએ ?'

દિવસ ઉપર દિવસ વીત્યે જાય છે, મૈયા

કનડાની ધારે અગ્ર પહાડ સમા જિલા છે. ચારે તરફ મૈયાના રિસામણની વાતો ચલાય છે. કોઈ આમ બોલે ને કોઈ તેમ બોલે. પછી એમાં જૂનામઠને તો હેકું જોવા જેવું થયું છે. એજન્સીને તથા ક્યું છે કે આ બરાબર થતું નથી. એજન્સીએ જૂનામઠને દબાવ્યું ક્યું છે. જૂનામઠે મૈયાઓ સાથે વાટાઘાટ શરૂ કરી છે.

શામળો ચારણ વણિ લખતે આવ્યો છે. અમરાલાઈએ કહ્યું છે : 'વેરા તો નહિ ભરીએ. તેથી તો અમારું નખોદ નીકળી જાય. તમારો આગ્રહ છે તો એક વખતને માટે ઉપક્ર આપી દઉં પછી ઈ વેરા તો ન જ ગણાવો જોઈએ.'

રવિશંકરલાઈ ગયા તો એમને જવાબ મળ્યો : 'બહાદુરખાનજીએ પાંચ રૂપિયા તો કહ્યા છે. એની યે અમે ના પાડી છે. એક વખતને માટે જૂનામઠ રૂપિયો લેતું હોય તો એ બાજરતાનો વિચાર કરીએ. પછી ઈ વેરા તરીકે તો નહિ જ.'

રામજી મૂળજીને જવાબ મળ્યો : 'તમે આ કાગળિયું લખતે હાલી નીકળ્યા હો, પછી આમાં તો વેરા પટાકવાની વાત છે. અમારે વેરા આપવાનો જ નથી. પછી પટાકવાની વાત ઉપર વણિ થી ?'

એજર રોટ સાહેબે બિલખા મુકામ નાખ્યો. અમરા મૈયાને વાટાઘાટ કરવા બોલાવ્યો. અમરાનો પગ દુઃખતો હતો એટલે એ જમ શક્યો નહિ. પછી ખીજા મૈયાના મોવડી સ્ટોક સાહેબ પાસે ગયા અને પેટ છૂટી વાત કરી : 'તમે સાચા ! અમારું કાંઈ સાબળશો કે બસ એકલા જૂનામઠનું ઉપરાણું તાલવા કરસો ! અમે કાંઈ બહારવટે નીકળ્યા નથી. અમે ક્યાંઈ લૂંટફાટ કરી નથી. અમારા દેશના રિવાજ ઉપર અમારી ધા દુનિયાને કાને નાખવા અમે કનડાની ધારે બેઠા છીએ ને તેમ અમે તો કરત પછી જૂનામઠ અમને ચારે કોરથી ધોદાવ્યા કરે છે. અમારા ખર્ચા ઉપાડી ગયા. અમારા ઉપર મોસત મૂક્યા ને અમારે ગામડે ગામડે સીખંદી બેસાડી પછી અમારા કાંઈ વાંક છે !'

રોકાટ સાહેબ કહે: 'પણ તમારો અમરો મૈયા તો ભારે ખુશારી રાખે છે.'

મૈયા કહે: 'બોટી વાત છે સાહેબ. હજુ મધે વરસે જ અમરાબાઈ આપુર્મિયા સાહેબ (બહાદુરખાનજી) પાસે ઘાપુર મુકામે ગયેલ. ને અમારી દાદરિયાદ એમને કાતે નાખેલી.'

'સારે કાંઈ થઈ ચકયું નહિ ?'

'ચાત તો બધું થે. પણ આપુર્મિયા સાહેબ તો એમના કારભારીનું જ કાળજે ને એમના કારભારીની જીભે જ બોલે. એમથી શું સાર નીકળે ? જૂનાગઢનું કારખાતું 'કેવું' છે એ તો એજન્સી જાણે છે.'

'પણ નવાજ સાહેબ તો ધારે તે કરી શકે.'

'વાત સાચી, પણ ધારે ત્યારે તે ! અમરાબાઈએ બહુ વારે વીનવ્યા ત્યારે કહે મારે ખાતર વેરાની થોડીઝાઝી રકમ કરો.'

'શું રકમ કહેલી ?'

'પાંચ રૂપિયા ! પણ અમે વેરા નામે તો કાંઈ જ ન કરીએ ને અમરાબાઈ પાછા વળ્યા આવ્યા.'

રોકાટ સાહેબે પૂછ્યું: 'તો બાળે અમરો કેમ ન આવ્યો ?'

'એને પગ દુઃખે છે. એના દોકરા ખીમાને કાઢી, હું જ ન પણ ખીમો કહે એમાં મારું કામ નહિ. એટલે અમે આવ્યા છીએ.'

'ને તમારો આ જવાબ છે ?'

'અમે વેરા તો નહિ કરીએ.'

રોકાટ સાહેબ સાથેની વાટાપાટ પડી બાંગી.

જૂનાગઢે ખાન બહાદુર દીવાન અમરાદાર સાહેબ જિન સાલમ કિદીને ખરિતો લઈ આગકુ મોકલ્યા. ખરિતમાં લખ્યું 'તું' કે 'અમાદાર સાહેબ જિન સાલમ કિદીને આ સાથે આગકુ મોકલ્યા છે. એ તમારા મનને ખાતરી આપશે ને તમારી સાથે વેરા ઘટાડવાની આગતમાં વશિ સલાંવશે.'

પણ વેરા ઘટાડવાની વાત હોય એવી વશિ હવે મૈયાને કરવી જ ન હતી. અમાદાર

સાહેબ ના ખાતા બેસી રહ્યા ને એકમે મૈયા એમની પાસે ન ગયા.

નાયબ દીવાન આપાસાલ માણેકલાલે કહેવડાવ્યું: 'હથિયાર હેઠાં મૂકી દો અને જૂનાગઢની રહેમિયત પર વિશ્વાસ રાજો.'

મૈયા કહે: 'હથિયાર તો તમે પટહરમાં આચકી લીધા છે. હવે અમારી પાસે હથિયાર કેવાં ! ને અમે અમારું' છે એ માગીએ છીએ એમાં વળા કાઢતી રહેમિયત શું કામે હોવી ભેદે ?'

આમ બધી વાટાપાટો પડી બાંગી. આગકુ-ત્રીસ દિવસથી મૈયા કનકાની ધાર પર બેઠા છે ને એમાં જૂનાગઢની આબરૂ જાય છે. જૂનાગઢને મધું કે આ તો બેઠામણી કિંમી થઈ ને હવે આમાં કાંઈ નહિ કરીએ તો હેકું ભેજા જોડું થશે.

મેતા મસુદી બેગા મળ્યા. નવાજ સાથે મસલત કરી. બધાએ બેગા મળી નહી કહ્યું કે એક વખત મૈયાને હાથ તો બતાવી દેવો.

તા. ૨૫ મી જાનેવારી ૧૯૮૮ના રોજ જૂનાગઢના દીવાને એજન્સીને તાર કર્યો: 'મૈયા-આએ વાટાપાટ કરવા માટે થોડા માણસને આગકુ મોકલ્યો નહિ. તેઓ તો વેરા કરવાની જ ના પાડે છે. એટલે અમારી દરખાસ્ત છે કે તેમને ધેરી લેવા અને તાબે થઈ જવા અજાવડું. તે મુજબ મૈયા ન વરતે તો આવતી કાલે જો હવામાન સારું હશે તો તેમની સામે હક્કો લઈ જશું.'

જરૂર બાઈન સાહેબે તારથી જવાબ આપ્યો: 'ફક્ત કુંઝરો ધેરી લ્યો. હક્કો કરીશ નહિ.'

તા. ૨૭ મીએ વળે દીવાને તાર કર્યો: 'કુંઝરો ધેગી લેવામાં આવે અને મૈયા તાબે થવાની ના પાડે અને જો રાત પડી જાય તો અધાગનો ઘાત લઈને કેટલાક ચોતાનાં હથિયાર પકિયાર સાથે નાસી જાય એ ભીંન રહે છે. એટલે અમારી દરખાસ્ત છે કે મધુ-

રાતે કુંગરા ઘેરી લેવો. સવાર સુધીમાં શરણે આવવાનું અને છ કલાકની અંદર સહુ સહુને ઘેર પહોંચી જવાનું મેવાને કહેણુ મોકલ્યું. એ પ્રમાણે જો તેઓ અમલ ન કરે તો અમારી સીનંદી તેમને કળંગે કરવા આગળ વધશે. મેજર રોકાટ સાહેબને આ યોજના પસંદ છે.

ખાઈન સાહેબનો તારથી જવાબ આવ્યો: 'તમારા આજના તારમાં જણાવ્યા મુજબ કરો. પરિણામના તરત જ ખબર આપો.'

સત્યાવીસમી જન્મેવારીની રાતે પાંસેસો સીનંદીના ધામ સાથે જમાદાર સુલેમાન ઉમરે કનકાની ધાર ઘેરી.

મેવાની પાસે એપિથો મોકલ્યો અને શરણે થઈ જવા કહેવામાં. અમરાએ જવાબ આપ્યો: 'પ્રત્યક્ષ જૂનાગઢ અમને જાણાએ છે. મેવો શરણે તો નહિ જાય.'

એણે તાગડોળ પોતાના આદમીને ભેટા કર્યા: 'જૂનાગઢે ધારને ઘેરી છે. ને હવે આપણી સામે એની જાણાએ વજ્રદારી. મેવાના પેટનો હોમ એ જરા નેટલેય ઉધમાત ન કરે. જૂનાગઢને જો કરવું હોય તે બંધે કરે.'

ને સવાર મેદયા મંડાણા. ચાર તરફથી જૂનાગઢની સીનંદી કનકાની ધાર ચલા માંડી. પહેલે મેદાયે ફટકો ફૂટ્યો. ફાળે એ અવાજ થયો 'એ કાઈ કહી શક્યું નહિ. પણ જૂનાગઢના ફટલાક પોલીસ ધવાણા. ને જમાદાર સુલેમાનનો હુકમ વજ્રદારો: 'હલેઆમ ચલાવો. જોલો એક પણ મેવો જીવતો ન જમ...'

અને પછી મેવાની કારમી કતલ ચાલી. મેવા પાસે હથિયાર ન હતું. હથિયાર હતાં તો એ વાપરવાની એના મુખાની મના હતી. જરા પણ સમનો કર્યા વગર મેવા પર્વતની જેમ અગ્નિ બિલા રહ્યા. જૂનાગઢની સીનંદીએ

એમનો અચરમાણ વાળો નાખ્યો. આં કલેઆમમાં એકંદર સુમેતેર મેવા મરાણા અને એવીસ ધાયલ થયા. જૂનાગઢના કહેવા મુજબ એકઠ મરાણા અને એકવીસ ધાયલ થયા.

મેવાઓ ઉપર જૂનાગઢે ફતેહ કરી. એના સમાચાર એપિથા મારફત જૂનાગઢ મયા. જૂનાગઢના નવાએ મુયારકઆદીનો ખરિતો મોકલ્યો ને આમ આ કલેઆમને જૂનાગઢે પ્રાપ્ત કરેલું ૩૫ આશુ.

પણ આટલું જ બંધે એણું હવું તેમ જો મેવા મરી ગયા હતા તેમનાં માર્યા કાપીને ગામમાં ભરવામાં આવ્યાં. આ સરખસ વાજતે-ગાજતે જૂનાગઢને રરતે પહું. નવાજ સાહેબે એના સ્વામત માટે દયદયા બરી સવારી કાઢી.*

પણ એટલા નસીજ સવળા કે મેજર રોકાટ સાહેબને સુમત સુઝી. એણે કહેવાયું: 'આ બધું કારસ થું છે! આ બંધ કરો.' સરખસ વીખાઈ ગયું. સત્કારસમારંભ અટકી ગયો અને જૂનાગઢના પ્રતિદાસમાં એક મહાન પટ લખાવું લખાવું અધૂરું રહી ગયું.

* After this wholesale murder, for it is absurd to call it a fight, the heads of slaughtered Maiyas were cut off, thrust into carts and carried in procession towards Junagadh, the Nawab and his chief official starting off in pomp from the capital to meet this disgusting spectacle and the inhuman butchers who had perpetrated the tragedy, having previously praised them in exaggerated terms in a public despatch for this so-called admirable conduct. E. W. Ravenscroft

પત્રવ્યવહાર વખતે આપનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય- લખશો

અનેક રોગની
એક જ દવા

જીવનધારા

ઠાણેરા, સંમઢણી, યરદી, લાથ, પચ, માથું તથા બદનતો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિજ્વ, અચક્તિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાઢમાં કળતર, ગેરી કંખ, ગ્રહર, ગ્રમેઢ, મોઢાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂંક, શળ, પેટ-પેઢુનો દુઃખાવો, અચુંચળ, દરેક જાતના તાવ, ધા પડવો, લોઢી નીઢળવું છત્વાદિ અનેક જાતનાં દરોમાં તેમ જ રહેવે, સ્ત્રીમર થા મોટરની ડુસાડીમાં તાત્કાલિક ઢપણોમી થઈ પડનારી અમુક અપધિ. કિમત મોટી જાટલી રૂ. ૧૧૧, વચલી જાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની જાટલી રૂ. ૧૧૧ પો. જુઢું

દરેક ઢેઢાણે વેચાય છે.
રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જીવનધારા' નં. ૩૦૨ જે. એન. શેઢના : નડીઆઢ

જન્મજીવિને ઘટાં ઝાઢા, ઊંચી, તાવ, કમિનો વિપદવ, ડુઢ ખાવાથી પેટનું મીઢું ઘટું, લાથપચ ગળી જવા, દસ્તની કળજાત, ધાવણ કે ઢુધનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરો મટાડી અખૂઢ કોવત આપનારી અમુત તુલ્ય અપધિ

કાઢીયાવાડી જાલામૂત સોગઢી [૧૯૨૯] વાપરો

દરેથી દખાતાં હજારો જાળકે આરોગ્ય જાનંઢ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કો. દળી એકના રૂપિયા એક (લી. પી. પે. જુઢું).

વૈધ તવનીધરાય હરજીવનઢાસ મહેતા

ડે. કાઢીયાવાડી જાલામૂત સોગઢી ઢિયા—આંખાચોઢ—ખાવનમર

મુંબઈમાં મજાનું ઢેઢાણું-કેશકંધ્યાણુ મસાઢા ડીપો, ૧ લી સતારમઢીના નાં-મુંબઈ નં. ૪

ધી જોમ્પે લાઈફ એશ્યોરન્સ કું. લી.

[સ્થાપના ૧૯૦૮]

મુંબઈ તથા પરામાં નીમવાના છે પગારથી એજન્સી આરમેનાઈઢરો

—: લખે અથવા મળે :—

એમ. એ. હોશી

એજન્સી ઢન્સપેક્ટર

મરનું ઢેઢાણું
મર નં. ૨૩ ડો. વીલસન
સ્ટ્રીટ, વીઢલસાઈ પટેલ રોઢ
મુંબઈ નં. ૪

જે

હોશીસનું ઢેઢાણું
જોગમે લાઈફ જીન્સી
૪૫/૪૭ ચચગેટ સ્ટ્રીટ
કોઢ મુંબઈ
ડે. નં. ૨૭૦૦૭-૮

મધ્યપ્રાંતમાં વેનગંગા નદી ઉત્તરમાં મહા-
દેવ પર્વતમાંથી નીકળી એ પાર્વતીય
પ્રદેશ હોડી દીધા પછી દક્ષિણ તરફ સપાટ
મેદાનમાં વહી જાય છે. તેના જીવનપ્રવાસમાં
તેને વર્ષા અને પેનગંગા જેવી બે સાહેલીઓ
મળી જાય છે. અને ત્રણે સખીઓ ભેગી મળીને
ગોદાવરી મેયાને મળવા દોડી જાય છે. વેન-
ગંગાનો પટ તો મોટો છે, પરંતુ ઉનાળામાં
તો તે સુકાઈને સોટા જેવી થઈ જાય છે.
વેનગંગા, પેનગંગા અને વર્ષા તો મધ્યપ્રાંતની
જીવનરેખાઓ છે; મધ્યપ્રાંતની કાવામાં તેઓ
ધનકતી ધોરી નસો છે.

*

નાતું સરખું ગામ છે. સીમમાં આછી-
પાંખી ખેતી છે. અને ખેડવાણુ જમીન હજી
તો પૂરી યાવ ન યાવ ત્યાં તો જંગલ શરૂ
થઈ જાય છે. નજર પડે ત્યાં સુધી સપાટ
મેદાન છે, પરંતુ પ્રદેશ હરિયાળો છે. અનેક
વેંકળા, નાળા અને ઝરા નાનાં બાળકોની જેમ
ખિલખિલાટ હસતાદોડતા જમીને નદીમાં મળી
જાય છે. મુખ્યત્વે ગોંદ લોકોથી વસેલાં ને વાંસ,
ગારમાટી તથા છાજનાં બનેલાં ઝૂંપડાંવાળાં
નાનાં નાનાં ગામોની આછી-પાતળી વસતિ
પથરાયેલી છે. નજર પડે ત્યાં સુધી ધાંસનાં
ખીંડ પવનમાં હિલોળા ખાય છે અને કાજિ-
મારનાં ટોળાં તેમાં સ્વચ્છંદે ચરે છે, હૂંદે છે
અને ગેલ કરે છે. વચ્ચે વચ્ચે આવતા વેંકળા,
નાળા અને ઝરા ઊંચાં ઝાડ અને હરિયાળી
ઝાડીથી ઢંકાયેલા છે. નદીકાંઠે સાગ, જંજી,
શેમળો, આંબલી, જોર, વાંસ, વગેરેની ઘેરી
ધટા જમી છે. ઉપરાસમાં નદીનો પટ ખૂબ
પહોળો છે. વચ્ચે વચ્ચે ખેટકા છે, આખો પટ
ખર અને ધાંસથી અને કાંઠો તથા ખેટકા ઝાડી
તથા જંગલથી છવાયેલ છે. ખર અને ખીજી
વનસ્પતિથી છવાયેલા પાણીને જમલા, કાંકણ,

ચમચા, જલમરઘી, જલકૂકડી, ગજપાઉ, બતક,
કલકલિયા, કાજીયા અને ખીખાં કેટલાંય પ્રાણીઓ
પોતાના ચિત્રચિત્ર કંદ, આકાર, રૂપ, રંગ
અને અવાજથી શોભાવે છે. મધ્યપ્રાંતનો ઉનાળો
તો બહી જેવો ગરમ. એ-ગરમીના દિવસો કાદવા
માટે વાધ પેલાં ખેટકાઓમાં જમીને દિવસ ગાળે
છે જ્યાં પાણીનું સાંનિધ્ય અને 'હરિયાળા
ઝાડોનાં શીતળ છાંયડો તેને ઠંડક આપે છે.
આપણા વાધના પૂર્વજો ઉત્તર એશિયાના
દિશપ્રદેશોના વતની હતા, એટલે કે વાધ ઠંડા
પ્રદેશોના વતની છે અને ગરમી તેનાથી સહન
નથી થતી. આ પ્રદેશમાં વાધને વસવા માટે
અનેક શીતળ સ્થાન છે એટલે આ પ્રદેશ વાધ
વિનાનો વાંકિયો નથી રહેતો. તમે એક વાધ
મારો તો થોડા જ દિવસોમાં તેનું સ્થાન ખીજો
વાધ લેશે.

*

ચૈત્ર મહિનો ચાલે છે. મને થોડા દિવ-
સોની છુટ્ટી છે અને તેનો સદુપયોગ કરવા હું
અહીં આગ્યો છું. મને ખાતરી છે કે અહીં
મને વાધનો શિકાર કરવાની તક જરૂર મળી
જશે. આ પ્રદેશ કંઈ મારા માટે અજાણ્યો
નથી. થોડાં વરસો પહેલાં હું અહીં શિકારની
સહેલગાહે આવ્યો હતો અને તે દિવસોના પરિ-
ચિત ગોંદ લોકોએ મને ઓળખી લઈને મારું
પ્રેમપૂર્વક સ્વાગત કર્યું. મામના કાટવાળે મને
ખબર આપી કે હમણાં અહીં એક વાધ એવો
પેધી મયો છે કે ઢોરોમાં તેનો રંગઠક હવે અ-
સલ થઈ પડ્યો છે. આ વાત મને જલ્દી ગમી.
સાધારણ વાધને મારવા કરતાં કોઈ નામ-
સ્વીત વાધને મારવામાં કોઈ અનન્ય આનંદ,
સંતોષ અને રોમાંચ છે. મેં આ વાધને લોભા-
વવા માટે ટાપુઓમાં પાંડરમાં બંધાવ્યાં.

સત્તારે કાટવાળે આવીને મને ખબર આપી
કે વાધે એક પાંદરડાને મારેલ છે અને ટાપુમાં

ગીચ ઝાડીમાં ઉઠાવી ગયેલ છે. મેં ઝડપથી નિત્યકર્મ પતાવી લીધું અને જ્યારે દિવસ ચડ્યો ત્યારે અને તપાસ કરવા નીકળ્યા. નહીં તો સુઠાઈને પાતળા થઈ ગઈ હતી. ચેત મદિ-નો અને અંધપ્રાંત, પછી ગરમીનું તો પૂછવું જ શું ! સરજ ઊંચો ચડ્યો અને ગરમી ચાલી નીકળી. પરંતુ મારા નસીબ જોગે નહીંકાંઠિ ઝાડનાં ઝુંડ જોવાં હતો કે તેના સીતળ છાંયમાં નીચે અને રક્ષણ મળ્યું. હું અને કાટવાળ એક-મત થયા કે મારે અહીં એક ઝાડમાં મંચડો બાંધીને બેસવું અને અરે બપોરે વાપ જ્યારે છાંયમાં પડ્યો હોય ત્યારે માપડિયા લોહાએ ટાપુના પટને 'શાક' વડે ઘેરી લેવો અને 'દાઢિ' કરીને તેને મારા મંચડા બાજુ બગાડવો. ચોખના પડીને મેં તરત તેનો અમલ ને : એક ઊંચું ઝાડ પસંદ કર્યું કે જેની પાસે ખુલ્લી જમીન હતી. આ ઝાડ ઉપર મેં મંચડો બાંધાવ્યો. 'શાક'ને અર્ધે અંદાકારે ગોઠવી દેવામાં આવ્યા. હું મંચડામાં ચડીને બેઠો ત્યારે વાખને બગાડવાનું કામ શરૂ થયું. હું રાઈફલ તૈયાર રાખીને બેઠો. ઝાડ ઊંચું હતું અને મારી આંડે પાંદડાં અને ડાળાઓની ઓથ હતી એટલે વાખની નજર મારા ઉપર પડે એવી વધી ન હતી. ગોઠવણ એવી હતી કે વાખને મારી ડાખી બાજુથી આવવું પડે અને જમણી બાજુ ચાલે જાય અને જ્યારે તે મારા ઝાડને વટાવી જાય ત્યારે મારે ઝાળા છોડવાની હતી, કે જેથી તે ધત્તાઈને બાજે તોપણ પાછો ન જાય પણ ચારણ જ જાય. ઘણી વાર અણખા શિકારીઓ અધીરા બની-ને હજી વાખ આવતો હોય ત્યાં જ વગર વિચારે જાળા ઝીંકી દે છે, પરંતુ તેમને એટલું ભય નથી હોતું કે તેમને શિકારની મજા અપાડવા માટે કરીને મરી જાય તેથી કાંઈ ઝતન રક્ષણ કે હથિયાર વિના ઉપાડે પડે અને ખાલી હાથે વાખને શિકારી તરફ લખાડના આવે છે અને જો વાખ ધત્તાઈને પાછો ફરે તો એ મરી જ લોહાને પાંખી નાખશે. વાખ માટે ભાગે ધત્તા

પંક્તી જ માંજુસ ઉપર હુમલો કરે છે અને ધત્તાઈના વાખની હાફેટમાં આવી જતાર માંજુસ ની સલામતી નથી રહેતી.

હું દરેક ક્ષણે વાખના આવવાની રાહ જોતો હતો. આખતું મટકું પણ માર્યા વિના હું મારી ડાખી બાજુ જોઈ રહ્યો. થોડે ધીમે મારા માંજુસોના હોંકારા-પ્રકારા પાસે આવતા હતા. અંજનના મહારાજની બન્ધ સવારી આવી પહોંચવાની હવે તો ક્ષણે ગણાતી. જુઓ, કંઈ અવાજ થયો ! કાણ છે એ ! નામદાર મહારાજ પોતે ! મહારાજ સાહેબની સવારીને મોખરે મોર અને દેશડીઓનું ટોળું આવે છે ! અને હવે આ શું ધોળામણ ! આ અગાકારો શેનો થયો ! અંજન-માં દરેક દિલચાલ અને દરેક અવાજથી અને વાખના જ બહુકારા વાજતા હતા. પરંતુ આ અગાકારો તો બોખા-અમલોનો હતો. ધોળું દૂધ જેવું રૂપ-મેલા વાળની પટ્ટી નીચે સંતાડીને નિરાશિમાનથી અને એકામતાથી માછલી અને દેશડાનું ખાન ધરતો બોખા તમારી બાજુમાં બેઠો હોય તોપણ તમારું ખાન ન પડે અને જોડે તો તમે તેના સહે અમકારાથી ચમકી જાવ. પણ આ રતુમડો અમકારો વળી શેનો થયો ! અરે એ તો પેલો ટાપુલનો સમો કૂકરિયો કુંભારઃ કાળા દેહ ઉપર રતુમડી પાંખો અને માણેક જેવી આંખો ધારણ કરીને તે ઝાડીમાંથી ઝગડીને જીડી મથે. વાહ, મહારાજ સાહેબની સવારી પણ કેવી સરસ છે ! શાકીક કુલ્હીઓ આવી અને જીડી ગઈ. એ તો હીક પણ નામદાર મહારાજ સાહેબ પોતે ક્યાં ! મારા માંજુસો તો હોંકારા-પ્રકારા કરતા હવે લશોણ આવી પહોંચ્યા, પરંતુ વાખનું તો ક્યાંય ચિહ્ન ન મળ્યું. હું આવી નિષ્ફળતાથી અસિવાજો પડી ગયો. ત્યારે તો વાખ આ એટલાં હતો જ નહિ એમ જ ને ! તેણે અમને જરાબર વાપ અવરાવી.

વાખની એ દેવ છે કે પેટ ભરીને ખાધા પછી પાણી પીને જો સીતળ છાંયમાં બાજુ એકાન્તરથળ પાસે જ હોય તો તે દૂર ન જાય

ત્યાં જ સર્પ રહે છે. ત્યારે આ વાધ કેમ ન મળ્યો તે એક કામડો હતો. એક દિવસ પછી મેં ફરીથી પાઠરડું બંધાવ્યું. રાતમાં વાધે તેનો શિકાર કર્યો અને સવારે તપાસ કરવા જતાં મારા માણસોએ વાધને મારણ ઉપર બેઠેલો પશુ જોયો. પરંતુ બપોરે જ્યારે વાધને બહાર કાઢવા જાડીઓમાંથી દૂંદી કાઢવા ત્યારે પાછી ઝોતી એ જ નિષ્ફળતા મળી.

જંગલમાં નવાઈ તો ઘણી હોય છે, પરંતુ શિકારીએ તેના કારણ શોધી કાઢવા જોઈએ. મને પાછળથી ખબર પડી કે આ વાધ અગાઉ એકવાર કોઈ શિકારીની બંદૂકની દરેટમાં આવી ગયો હતો અને ધરાઈને નારી ગયો હતો. ત્યારથી તે માણસથી ફરીને સાવચેતીથી ચાલતો તેને ખાતરી થઈ અર્ધ હતી કે માણસ જેવું બર્બર, યુક્તિમાન અને હુસ્તુ પ્રાણી બીજું કોઈ નથી! તેણે હુસ્તુ માણસથી બચવા માટે અંધારૂં કેળવી હતી અને માણસથી ખૂબ સાવચેત રહેતાં થીખ્યો હતો. જ્યારે તેને માણસની હાજરીનો જરા પણ વહેમ જતો ત્યારે તે સલામતીની દિશા જ પકડતો. જો મને વાધના આ આગલા ઇતિહાસની ખબર હોત તો હું નિષ્ફળતા અને નિરાશામાંથી બચી જાત. તેના વિષે ગોંડ લોકોને પૂછપરછ નહિ કરવામાં મેં મોટી ભૂલ કરી હતી.

થોડાક દિવસ આવી નિષ્ફળ મહેનત કર્યા પછી મને ખાતરી થઈ કે વાધ જરૂર વહેમાઈ ગયો છે. તે શજ શજ હોહારા પડારા સંભળતો હોવો જોઈએ અને તેને ખાતરી થઈ હોવી જોઈએ કે કાળા માથાનો માનવી તેની પાછળ પડ્યો છે. જો હવે તેને થોડાક દિવસનો વિસામો, મજા અને તેને જરાય ખલેસ ન પડે તો તેને પાછો વિશ્વાસ બેસે કે માનવીએ તેના પીઠા છોડી દીધો છે. આથી હું થોડાક દિવસ બીજા જંગલમાં રાજવા ચાલ્યો ગયો.

પાછા આવીને મેં મારી યુદ્ધનીતિ જાણી નાખી, મેં નિષ્કર્ષ કર્યો કે પાઠરડું બંધીને મારે જાઠ ઉપર મંચડો બાંધીને બેસવું કે

જેથી વાધ તેનો શિકાર કરવા આવે ત્યારે તેને મારી શકાય. પરંતુ કૃષ્ણપદ્મની સૂચનાત યઈ ગઈ હતી અને સૂર્ય આપમ્મા પછી અંદર જોડે તે પહેલાં અંધારામાં વાધ આવી નીચ તો અંધારામાં તેનો શિકાર કરાવી યામ! પણ છુટીના દિવસો પૂરા થાય તે પહેલાં મારે આ વાધનો શિકાર કરી લેવાનો હતો. ત્યાં તો એક દિવસ અચાનક મને આ વાધનાં દર્શન થઈ ગયાં.

સૂર્યનો લાલ તમતમતો ગોળો દૂર-દૂર પશ્ચિમના દરિયામાં હમણાં જ ડૂબી ગયો હતો. હું નદીકાંઠે ટકેલતો હતો અને પ્રકૃતિના સૌંદર્યને મુગ્ધ નજરે જોતો હતો. 'વા-ક, વા-ક' કરતા અજબ બગલા રાતવાસો કરવા જતા હતા અને રાતજમલા નદીકાંઠે તેમની બગલા પૂરવા જતા હતા. ઝીરીઆના 'દી-મ-મ, દી-મ-મ, દી-મ-મ' અને ગજપાઉના 'વિટ-વિટ' થી નદીકાંઠા ગાજતો હતો. જાડનાં બુઝામાં કામર, કામરા, વૈયા, બગલા, કાંકણ, અમથા, પવઈ, અંગામેના અને બીજાં અનેક પક્ષીઓની છુસસાદાર અર્યાની રમઝટ બોલતી હતી. તેમના ઘોંપાટ સાથે જો ઘેરજામર, રૂ-ગમર, સોના-ચાંદી-જામર વગેરેના સોટાકાંઠા ફરીફાઈ કરવા જાય તો બોલિ જ પડે! (પરંતુ જંગલ સાથે એ બગલાને સરખાવવાં એ જંગલનું અપમાન કરવા બરાબર છે.) ધીમે ધીમે અંધારાએ અજવાળાને દબાવીને દરાવી દીધું. હારેલો દિવસ વિજેતા રાત્રીને ઘરણે જવા તેવાર થયો અને તે બને પ્રતિરપર્થી વચ્ચે યુદ્ધ-વિરામ કરાવી રાત્રીને દિવસની ચરણાગતી સોંપી દેવા આવેલી સંધ્યા પણ વિરામ થઈ. જિતાયેલા જંગલ ઉપર કળજો કરવા માટે રાત્રીના સામ્રાજ્યના સૈનિકો જેવાં અસંખ્ય તારાના અગ્ર દળ હવે ધીમે ધીમે દેખાવા લાગ્યાં. થોડે દૂર મેં ચિત્તજના ટુંદને જાડીમાંથી બહાર નીકળી, આસપાસ જોઈને નદીના પટમાં જિતરતું જોયું. તેઓએ પેટ ભરીને ઘણી પીધું અને પછી રમનાં, હૃદનાં અને

જેલ કરતાં બદરબ ધઈ ગયાં. થોડીજ વારમાં મેં ઝાડીમાંથી મોર અને ટેલનું ટોળું બહાર નીકળીને વિખેરાવું જોયું. તેમના ભાગવાની રીત જોઈને હું સમજી ગયો કે ત્યાં કંઈક છે. હવે તો બહુ ઝંખો પ્રયાસ હતો. પશ્ચિમમાં એકલવાયા એક વાઘજ ઉપરથી સોનેરી રંગની છાલી ઝાંઘી બીડી જવા લાગી હતી. તેના ઝંખા પ્રયાસમાં મેં ઝાડીમાંથી એક વાઘને બહાર આવતો જોયો. એ જ વિચાળ અને પાડીલી આકૃતિ જેના ચિહ્નર માટે હું ઝંખતો હતો. મારી પાસે બંદૂક તો હતી, પરંતુ તે મારાથી દૂર હતો અને આવા ઝંખા અજવાળામાં નિશાન લેવું અશક્ય હતું. જો ઘા છટકી નવે અને ચિહ્નર પણ છટકી જાય તો ફરીથી તે મારા હાથમાં ન જ આવે અને કદાચ તે આ જંગલ પણ છોડી જાય. મારે એવું જોખમ નહોતું જોડવું.

તે રાત્રે વાઘે એક વધુ ચિહ્નર કર્યો અને બીજો દિવસે તેને દૂંધવાનો મારો પ્રયાસ જોઈ જ ગયો.

હવે મેં મારો મોગ્યો બદલ્યો. મારી છુટ્ટીના થોડા જ દિવસ હવે ખાટી રહ્યા હતા. અત્યાર સુધી હું નહીના યુગ પટમાં પાડરડું બાંધતો, પરંતુ આ વખતે મેં કાંઈ ઉપર બધાંયું અને તેની સામે ગાંધી ઉપર મોંઘડો બાંધ્યો. પરંતુ સંભોજો અને અનુકૂળ ન હતા. એક મહિનાનું અધારિયું ચાલતું હતું એટલે વાઘ સમી સાંજે અજવાળું ઢોલ્યો ત્યારે જ બહાર પડે અથવા મધરાતે ચંદ્ર જોડે ત્યારે ચિહ્નર ઉપર આવે તો જ મારું કામ પાર પડે. પરંતુ આ અધો વાઘ એમ કંઈ મારી સમગ્ર સાચવીને થોડા જ મને આજારી કરે! છતાં પ્રયાસ કરવામાં શું જાય છે! ચિહ્નરીએ કંઈ ગળનગીવાજ ચવું જોઈએ તે - ખરું, પરંતુ તેમાં કોઈ નસીબદાર અકસ્માતની ગણતરી પણ કરવી જોઈએ. જો અધારમાં આવીને વાઘ પાડરડાને મારીને છાલી જાય તો મારી મહેનત જોડે જાય, એટલે મેં તેને

મજબૂત રીતે બાંધ્યું કે જેથી વાઘ અધારમાં ચિહ્નર કરે તોપણ બધું જ માટે તેને ત્યાં જ બેસી રહેવું પડે. એક ખીલો સયોમ અથવા મારી તરફેણમાં હતો; પાડરડાની આસપાસની જમીન ધોળકાતી હતી એટલે અધારમાં વાઘ આવે તોપણ તેની આકૃતિ આછીપાતળી પણ તરી આવે.

સર્વાંત વખતે મેં મોંઘડામાં સ્થાન લીધું. તેજ ખૂટી ગયેલા દીવાની જેમ જુઝાતો દિવસ અજવાળો ચમકારો મારીને ફરી ગયો. પક્ષીઓનો કલમલાટ શાન્ત થઈ ગયો, તેમનું સ્થાન વડ-મંચડા તથા અધોજાળા જેવા પાંખાળા પશુ અને દસરધિયા, ધુસડ, ચીમરી અને રાતજંગલ જેવાં નિશાચર પક્ષીઓએ લીધું. આકાશના અધારા પટમાં ઝંજેરાત જેવા તારા ઝરમગવા લાગ્યા. ઉત્તરમાં આ રહ્યા વલિષ્ટ, અરૂંધની, અંમિરા, અગ્નિ, આદિ સપ્તર્ષિમંડળ અને કુવ-મત્સ્ય. થોડી જ વારમાં જંગલ દરિયાના પેટ જેવું શાન્ત અને અધારું બની ગયું. આખા દિવસના તાપમાં શોષાયેલી ધરતી હવે ઝરમી છોડી દેતી હતી. જેમ રાત લીતવા લાગી તેમ તેની આકૃતિ ઢોલો યુલાખી કંડી આવવા લાગી. આ સીતળતાએ નિષ્ક્રિયતાથી કંટાળેલા મારા મનજ ઉપર જાદુ થયું. પાછળ જોઉં છું તો નહોતોની મહાન સવારી પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ ચાલી જાય છે. અગ્નિ, પ્રભાપિત અને ગાલવનું પ્રકમંડળ ફરિતા તથા અધિનીને કમળે સ્થિતિજ પાછળ લીતરી ગયું છે. પૂર્વમાં જોઉં છું તો ચિત્રા, કન્થા, દરત, કાશ્યપી, સિંહ, મધા, પ્રુષ્ણ, પુનર્વસુ અને મિથુનની મહાન સવારી ચાલી આવે છે. તેમની આજુમાં મહાન વાસુકિ નામ પાળેલા કૂતરાની જેમ પકળે પકળે જાય છે. ઉપર બાધ, શ્યાન અને કપોત તેમનો સાથ પુરવે છે. કેવી સુંદર સવારી! કંડી હવાની લહેરો મને ધારણી મારીને સુગ્રાવવા માગે છે. કેવું માલક વાતાવરણ! તમરા અને કંસારી બંધે મને હાલચમાં ગાય છે. પ્રકૃતિનું કેવું વહાલ! મારી આંખોમાં ધેન જરાય છે.

અધારામાં વાંધને જોવા માટે અખિા ખેંચી ખેંચીને હું યાકા ગયો છું. મારું મન મને જગવાનું કહે છે, પરંતુ અખિા યાકાને હારેલા સૈનિકની જેમ તેમના ક્ષેત્રપતિની સામે જગવો પોકારે છે. પૃથ્વીનો કાર જલ્લે મારા પોપચા ઉપર જ આવીને પડ્યો છે. બહુ બહુ તાણી તાણીને અખિા ઉઘાડ્યા છતાં તે મોંઝાઈ જાય છે. આમ તંદ્રામાં મેં પોણી રાત કાઢી નાખી.

પાછલી રાત્રે ચંદ્ર ઊઝ્યો. હવે કુદરતી પ્રેરણાએ મારી નિદ્રાને હરાવીને બાગાડી મૂકી. તમે અદૃશ્ય અને પરાક્ષ રહેતી છડી યાનેન્દ્રીયમાં માનો કે ન માનો પરંતુ મને તો તેનો અનુભવ થઈ ચૂક્યો છે. તમે તેને કુદરતી પ્રેરણા કહો કે વહેમ કહો પરંતુ તે એવી અદ્ભૂત શક્તિ છે કે જેની વ્યાખ્યા મારી પાસે નથી. હું તો એમ જ કહીશ કે પ્રકૃતિ-શેવાએ મને ચંદ્રકિરણો રૂપી હજાર હાથો વડે દંડાળાને ઉઠાડ્યો. મેં ઊઠીને શું જોયું ? જગત જલ્લે જાદુથી પલટી ગયું છે. શીશામાં પૂરી દેવાયેલા અરેખીઅન નાઇડસના જૂતની જેમ જગતને આવરી લેતા અધારાને ચંદ્રેવે ઝાડીઝાંખરા નીચે દબાવી દીધું છે. સામંતો વડે શોભતા મોંઘલા રાજની જેમ ચંદ્ર આકાશમાં તારાઓનો દબ્બાર બરીને ઘિરાળે છે. દિવસે જ્યાં આમ વરસતી હતી ત્યાં ચંદ્રનાં સીતળ કિરણો રમે છે. પ્રકૃતિને ચંદ્રેવે પોતાના તેજ અને રૂપથી મુગ્ધ કરી છે. પેલી શરમાળ વેનગંગા સાથે પશુ તે અડપલાં કરે છે અને વેનગંગાનાં પાણી તેનાં કિરણો સાથે પોતાની મંદ મંદ લહરીઓ મેળવીને, એમની આ પ્રેમએજા કાંઈ જોતું નથી એમ માનીને આનંદ કરે છે. વાતાવરણમાં બધે જાદુ બધું છે. મારી સુરતી ઊઠી ગઈ અને કાંઈ અજાણ રૂઢિતિ આવી ગઈ. શું ચંદ્ર મારા ઉપર પશુ કંઈ ત્રાટકે કરે છે ? પશુ...મને ખ્યાલ આવ્યો કે હું અહીંયા માટે આવ્યો છું અને આવા ઉદાસમાં પશુ મારા મન ઉપર વિષાદની એક વાદળી આવી ગઈ. શું ત્યારે આજે પશુ મને

શિકારમાં નિષ્ફળતા જ મળવાની છે ? બહાર જોઈ છું તો પાકરડું તો નિરાતે ઊભું વાગેળે છે. અદાન 'ધણી વાર કેવું આશીર્વાદ રૂપ હોય છે ? ખીચારાને થોડી જ ખબર છે કે તેને વાંધનો કાળિયો થવા મોતના મુખ પાસે મૂકવામાં આવેલ છે. પશુ તેને શી ખબર કે તેનું અલિદાન તો ખીબાં અનેક જીવોના ઉગાર માટે ચોખવેલું છે ! મરીમ ખીચારો, તેને એટલા માટે મરવાનું છે કે જેથી ખીબા જીવી શકે. પરંતુ ખીબાને જીવવાનો અધિકાર છે તો તેને પશુ શું એ અધિકાર નથી ? હા, જગતમાં સમગ્રિના દિત અને કલ્યાણ ખાતર વ્યક્તિના સુખ અને જીવનનું અલિદાન કરવું પડે તો કરવું જોઈએ. પશુ રહેવા ઘો એ ફિલસૂફી. જગતની રચના શું સ્વાર્થના પાયા ઉપર નથી ? પશુ...સખૂડઃ આ સમય મારા માટે ફિલસૂફીનો નથી. આકાશમાં પેલા મહર્ષિઓ અત્યારે બ્રહ્મમુદ્રતમાં કદાચ કાંઈ મોટી ફિલસૂફીમાં મશગૂલ હશે. પરંતુ મને તે પાલવે તેમ નથી. હું તો અહીં શિકાર કરવા આવ્યો છું. જીવો, સામે કોણ દેખાય છે ? કાઝના પડછાયા નીચેથી આવી ચપળ અને સુંદર આકૃતિ કોની નીકળી ? અહા, જલ્લે મહાન શિશુ બક્ષાએ પુરસદની ધડીએ, કાંઈ આનંદ અને ઉમંગના વખતે પોતાની બધી કળા વાપરીને કંઠારી કાઢેલી એ મૂર્તિ કેવી સુંદર અને સુડોળ છે ! એ જ પેલો વાઘ. વાઘ, શું અકસ્માત ! શું મારાં નસીજ જોર કરે છે ? તે જાય છે, હળવે પગલે, શાન્તિ, નિર્ભયતા અને છતાં સાવ એતીથી. તેના પગમાં ઉતાવળ નથી. અંજણે નથી, અધીરાઈ નથી, શોભ નથી, જલ્લે મહા-રાજ પોતાના મહેલમાં ટહેલતા હોય તેમ જાય અને પ્રતિશાસીય પગલે તે નદીમાં પાણી પીવા જોતરે છે. તે જલ્લે છે કે આ તેનું સામ્રાજ્ય છે. આ નદી ઉપર પોતાનો ફાવો ચાલે છે. નદીના શાન્ત અને સીતળ જળ ઉપર આગંધા એ પત્ર નમાવીને તે પાણી

ઉપર મોઢું મારે છે અને લપ-લપ-લપ-લપ કરતો પાણી પીએ છે, જળમાં અનેક તરંગોનાં ફૂંકાળાં રચાય છે અને ફૂંકાળે ફૂંકાળે અંદરનાં પ્રતિબિંબ નાચે છે. વેનગંગા બહે હસે છે, કેમ ન હસે ? તેને મન તો ખૂબ જાગે છે. સરખાં, જે કઠિ મિતળ, કાળિયાર અને કાગળ પાખીઓ પાણી પીએ છે ત્યાં બીજી વખત વાપ પણ પાણી પીવા આવે છે. ધરાઈ ધરાઈને હું એ દસ્ય ભેઈ છું. કેવું અદ્ભુત !

પાણી પીને વાપ પાટો ફેરે છે. ક્યાં જરી તે ? તેણે ભોજન કરી લીધું હશે ? તે ભોજન કરીને પેટ બહાર પાડી અહીં પાણી પીવા આવ્યો હશે કે જૂખ્યા પેટની આગ ઓછાવવા માટે પાણી પીવા આવ્યો હશે ? વાપને અત્યારે પાણી પીવાનો વખત નથી, તે મારણ ઉપરથી તો અહીં ન આવ્યો હોય. સંભવ તો એ છે કે તે જૂખ્યો હોયો ભોંટાએ એટલે પાણી સોંપીને પેટની આગ કારવા આવ્યો હશે. ત્યારે તો ચાકરકું તેની નજરમાંથી નહિ છટકે. તે છાંયકા નીચે જાય છે. એ જ વખતે કહાના બહાર કંઈ અકબચક થાય છે. બીજી જ ઘણે તેમાં ગમમથલ થતી સંજગત છે. શું હશે એ ?

‘હા-આ-આ-આ...’

કાળજી કંઈકાવી નાખે એવો આ કરુણ અવાજ મને એક ઘણું માટે પીગળાવી નાખે છે. મારા રોમાંચ બહાર ચાપ. આહ, મૃત્યુની ચીસ કેવી કરુણ છે ! વાપ, ત્રાસ, દુઃખ અને માતના અને ખચાવની માચનાના મિશ્રણથી ભરેલી એ ચીસ હવાને કંપાવી મૂકે છે. ધમતો પડે આ જંગલ ઉપર પડે છે. ચોટી વાર પહેલાં ત્યાં મૃદુતા અને સુંદરતા હતી ત્યાં મૃત્યુની કંપારી હવાને ધરધરાવે છે. મારું હૃદય ભેરથી ધબકારા મારે છે. કાણ હશે એ કમનસીબ પ્રાણી ? નહિ, એ પાકરકું તો નથી. એ તો છે રાક્ષસો અવાજ. ગમમથલ પૂરી થઈ. માતના અને લખતો એ બુદ્ધિ પોશર મૃત્યુના ભાર નીચે ફેલાઈ ગયો અને જંગલ પાછું કોન્ટ્રોલ થઈ ગયું.

હવે કંઈ વાપ પાકરકા ઉપર આવે તેવી વજી નથી. એક વાર ફરીથી મેં હાર આપી અને એક વાર ફરીથી મેં બૂલ પચા કરી. ત્યારે ઉપકાળ થવા આવ્યો. ત્યારે હું આ ઉપરથી ઊતરીને મારા તંબૂ ભેગો થયો. નિશ્ચયથી ધરવારીને દિવસ આશરે ત્યારે તપાસ કરી તો નહીના સહા પટમાં જાયા બધું વચ્ચે રાક્ષસો મૃત દેહ પડ્યો હતો. આ તો એ જ રાક્ષ કે જે બે દિવસ પહેલાં બચાઈને મારા કાચમાંથી છટકી ગયો હતો. ધવાયેલા અથવા મરણકાંડે આવેલા બધાં પ્રાણીઓની જેમ તે પણ એકાન્ત રથને આ બહારની ઝાડીમાં કાન્તિથી મરવા અથવા જખમ મુકાવવા આવ્યો હતો, પરંતુ તેના કમનસીબે પવને તેની ગંધ વાપને પહેંચાડી દીધી અને તે વાપનો શિકાર બન્યો. મેં ‘ભેડું’ તો વાધે હતું તેના બચાવની સહાયતા જ કરી હતી. હવે મને મારી બૂલવું જાન થયું. જો હું સચોટ મુખી માંચકામાં મેસી રહ્યો હોત તો સવારે જજવાળામાં વાપ મારણ ઉપર ખેંડો હોત ત્યાં તેને ગોળી મારી રાક્ષ, પરંતુ હું નિરાશાથી વમર વિચાર્યો નીચે ઊતરી આવ્યો અને મારા અવાજથી અમટીને વાપ મારણ ઉપરથી ઊડીને બાગો ગયો. હવે મને ખૂબ પરતાવો થયો. કેવી સોનેરી તક મેં ગુમાવી દીધી હતી ! આવા અપળ અને ખંધા વાપનો શિકાર કરવાની આવી સુંદર તક કંઈ વારંવાર નથી આવતી. જો મેં આ બૂલ ન કરી હોત તો વાપને ખાતરી થાત કે તેની બંધે તેવી સાવચેતી અને અપળતા પણ માણસની તોલે ન આવી શકે. પરંતુ મારી બૂલથી તો એના અભિમાનમાં વધારો થયો હશે, અને આ નાલેશીથી મારું મન અણચણું હતું.

પરંતુ મોંઘે પણ ક્યાંમાં નિબળતા મળવાથી નિરાશ અને હતાશ થઈ જવું તેમાં એલેલિટી અને મર્મનગી નથી. શિકારીને તો એ ન જ પાલવે; મેં ફરીથી પ્રવાહ કરવા નિશ્ચય કર્યો. એટલું ચોક્કસ હતું કે વાપ મૃત

રાતનો બૂખ્યો હતો. પેટ ભરીને ચાશ્યો ગયેલો વાથ પથુ મારણુ વધુ હોય તો ખીંછી રાતે પાછો આવે છે, તો પછી આ બૂખ્યો વાથ પાછો શા માટે ન આવે ? મેં ધાયું કે તે આવવો જ નોંધ્યો; એટલું જ નહિ પથુ તે બૂખ્યો હોવાથી વહેલો આવવો નોંધ્યો, અને જો તેમ અને તો માંચડો બાધીને તેને શિકાર કરવાની હજી એક સુંદર તક મારી સામે હતી. મેં પરિસ્થિતિ તપાસી લીધી. સામે જ એક લીલું છમ ધટાવાળું ઝાડ હતું તેના ઉપર માંચડો બાંધાયો અને દિવસે ગીધકાં રોજના મૃત દેહને ખાઈ ન જાય તે માટે તેના ઉપર ધાંસ અને પાંદડાં પથરાવી દીધાં.

બીચારો માનવી ! તે મનમાં ચોજનાઓ ધસ્યા કરે છે, પરંતુ કુદરત પાસે તેના નિશ્ચય અને નિર્ણયની શી કિમ્મત છે ? જો કુદરત મદદ ન કરે તો આપડો માણસ શું કરી શકે ? કુદરત પાસે મારા નિર્ણય અને ઇચ્છાની પથુ શી કિમ્મત ? સારું જ્યારે માંચડામાં બેસવાનો વખત પાસે આવ્યો ત્યારે જોરનો પવન ફૂંકાવા લાગ્યો અને તે તોફાનનું રૂપ પકકરી એવી મને બીક લાગી. પરંતુ હું પીછે-હટ કરવા તૈયાર ન હતો. મેં ઝોલવા માટે એક કામળા લઈ લીધી અને સારું જ વાગ્યે હું ઝાડ ઉપર ચડી માંચડામાં જઈને બેઠો. મારી સાથે મારો માણસ પણ હતો. પરંતુ કુદરતે આજે વાથનો પથુ લીધો હોય તેમ લાગ્યું. પવન તોફાનનું રૂપ પકકવા લાગ્યો. કરોડો પાંદડાંના ખડખડાટથી જંગલમાં તકતકાટી બોલવા લાગી. લુહાં લુહાં ઝાડ જલ્દી અવાજ કરવામાં એક-બીજાની હરીફાઈ કરવા લાગ્યાં. પરંતુ એ ધોધાટ મચાવવામાં સાજના ઝાડને કાણુ પહોંચે તોફાની પવનમાં ધબક રૂફરૂ તેમ કરોડો પાંદડાં અને કાળાઓના પટાકા બોલવા લાગ્યા. સાગરની સપાટી ઉપર પવનના પ્રચંદ ઝંઝવાતથી વહાણોનો સડ ઝોળ ખાઈને નમે તેમ આ વિશાળ મેદાનમાં ઝાડ અને બીક પવનમાં ઝોળ ખાવા લાગ્યાં. ત્યાં સુંદર રાત્રિ અને

પછીઓના કણુપ્રિય ક્ષોભ હતાં ત્યાં પવનની સુસવાટી અને જંગલના ખડખડાટ દિશાઓને મળવા લાગ્યાં. વાતાવરણ ધૂળથી છવાઈ ગયું. સૂકા પાંદડાંનો જલ્દી વરસાદ વરસવા લાગ્યો. કોઈ ઠેકાણે તો ધૂળ અને સૂકા પાંદડાંની ફૂદડીઓની ઢમરીઓ ઊંચે આકાશમાં ચડવા લાગી. નૈઋત્યમાં કાળા વાદળના ખડક ઉપર ખડક ખડકાતા હતા અને તેમાં વીજળી ઝમકારા મારવા લાગી. માંચડામાં બેઠા પછી મને ખાતરી થઈ કે આજની રાત ભયંકર જશે, તોફાન વધવા ઉપર હતું. પવનના સુસવાટાથી જલ્દી દિશાએ ચિચિવારી પાડતી હોય તેમ લાગતું હતું. હવે મને મારા તંબૂની ફિકર થવા લાગી. મને બીક લાગી કે રજે તે પવનમાં ઊડી જાય ! એટલે મારી સાથે માણસ હતો તેને મેં માંચડામાંથી નીચે ઉતારીને મારી હાથણીની સંભાળ રાખવા મોકલી દીધો.

મારા માણસને ગયે ચોડી જ વાર થઈ ત્યાં તો મેં ધોળે દિવસે વાથને લપકતો જોયો. એ જ ચળકતા સુંદર અને સુધક રંગ, સ્વચ્છ અને સુમઠિત શરીર, હટપટ બાંધો, લોખંડી સ્નાયુઓ, સાવચેત ચાલ અને બાંધી નજર. તે મારાથી ત્રણસો વાર હેટે હતો અને કાળા ભાઠોઠા વચ્ચે થઈને નદીના પટમાં કિતરી ગયો. મને તાલાવેલી જાગી; હું નવી આશાથી ચળચળવા લાગ્યો. વાથ આવે જરૂર મારી રાઈફલનું નિશાન બનશે. તે નદીના પટમાં પાણી પીવા ગયો હોવો નોંધ્યો. પાણી પીને તે રોજના મારણ ઉપર આવવો નોંધ્યો.

પથુ કુદરત આજે માણસની ત્રણતરીની શક્તિ કિમ્મત માણસ બેઠો બેઠો હવામાં રૂપનાના ટીક્કા બાંધે છે, પરંતુ વાસ્તવતાનો એક આંચકો એ રૂપનાની ઇમારતોને ક-ક-ક-ક-ક બૂ-સ કરતી જમીનદોસ્ત બનાવી દે છે. સમય વીતવા લાગ્યો, સૂર્ય આચમવા લાગ્યો, કાળા વાદળોના પ્રચંદ પર્વતોની આડે સફેદ અંજન જગલાની દારમાળાઓ ઝડપથી પાંચો વીંચતી પોતાના નિવાસસ્થાને જવા લાગી. તોફાની પવનથી

ઉપર મોઢું મારે છે અને લપ-લપ-લપ-લપ કરતો પાણી પીએ છે. જળમાં અનેક તરંગોનાં ફુંગાણાં રચાય છે અને ફુંગાળે ફુંગાળે અંદરનાં પ્રતિબિમ્બ નાચે છે. વેનમંગા જાણે હસે છે, કેમ ન હસે ? તેને મન તો ખૂબ જાગે છે સરખાં. જે કઠિ ચિત્તળ, કાળિયાર અને કામળ પંખીઓ પાણી પીએ છે ત્યાં ખીછ વખત વાઘ પણ પાણી પીવા આવે છે. ધરાધ ધરાધને હું એ હસ્ય ભેલું છું. કેવું અદ્ભુત !

પાણી પીને વાઘ પાટો ફેરે છે. ક્યાં જશે તે ? તેણે ભોજન કરી લીધું હશે ? તે ભોજન કરીને પેટ ભર્યા પછી અહીં પાણી પીવા આવ્યો હશે કે જૂખ્યા પેટની આગ જોલાવવા માટે પાણી પીવા આવ્યો હશે ? વાધને અત્યારે પાણી પીવાને વખત નથી. તે મારણ ઉપરથી તો અહીં ન આવ્યો હોય. સંભવ તો એ છે કે તે જૂખ્યો હોવો ભોંઈએ એટલે પાણી સોંપીને પેટની આગ કારવા આવ્યો હશે. ત્યારે તો પાટરડું તેની નજરમાંથી નહિ છટકે. તે હાવડા નીચે જાય છે, એ જ વખતે કાંઈના ખડમાં કંઈ ખડખડાટ થાય છે. ખીછ જ છૂલે તેમાં ગરમથલ ચતી સંભળાય છે. મું હશે એ ?

‘હા-આ-આ-આ...’

કાળજી ફુંગાવી નાખે એવો આ કરુણ અવાજ મને એક છુલુ માટે પીગળાવી નાખે છે. મારા શેરમાય ખડા થાય. જાહ, મૃત્યુની સ્ત્રીસ કેવી કરુણ છે ! કાચ, ત્રાસ, દુઃખ અને માતના અને બચાવની કાચતાના મિશ્રણથી કાંઈકી એ ચીસ હવાને કંપાવી મૂકે છે. મનને પળે આ જંગલ ઉપર પડે છે. થોડી વાર પહેલાં જ્યાં મૃદુતા અને કુદરત હતા ત્યાં મૃત્યુની કંપારી હવાને ચરચરાવે છે. મારું હૃદય ભેરથી ધગધગા માટે છે. કાજી હશે એ કમનસીમ પ્રાણી નહિ, એ પાટરડું તો નથી. એ તો છે શેરનો અંજીવ. ગરમથલ પૂરી થઈ. ચાતના અને લાખનો એ બુલક પોકારે મૃત્યુના લાર નીચે ફાપાઈ ગયો અને જંગલ પાછું કોન્ટ થઈ ગયું.

હવે કંઈ વાઘ પાટરડા ઉપર આવે તેવી વજી નથી. એક વાર ફરીથી મેં હાર ખાધી અને એક વાર ફરીથી મેં બૂલ પચ કરી. જ્યારે ઉપકાળ થવા આવ્યો ત્યારે હું કાઠ ઉપરથી ઊતરીને મારા તખ્ત બેગો થયો. નિત્યકર્મથી પરવારીને દિવસ ચરે ત્યારે તપાસ કરી તો નહિના સૂકા પટમાં ઊંચા ખડ વચ્ચે શેરનો મૃત દેહ પડ્યો હતો. આ તો એ જ શેર કે જે બે દિવસ પહેલાં ધરાધ-ને મારા કાપમાંથી છટકી ગયો હતો. ધવાયેલા અથવા મરણકાંઠે આવેલાં બધાં પ્રાણીઓની જેમ તે પણ એકાન્ત રચેલા આ ખડની ઝાડીમાં કાન્તિથી મરવા અથવા જન્મનું રુણાવન આવ્યો હતો, પરંતુ તેના કમનસીબે પવને તેની ત્રેષ વાધને પહોંચાડી દીધી અને તે વાધનો સિંહાર ખન્યો. મેં ‘જેપુ’ તો વાધે હજી તેના બચ્ચની ચડ્યાત જ ડરી હતી. હવે મને મારી જુલનુ બાન ચડ્યું. જો હું સવાર બુધી માંચડામાં મેસી રહ્યો હોત તો સવાર અજવાળામાં વાઘ મારણ ઉપર બેઠો હોત ત્યાં તેને જાળો મારી ઘડત, પરંતુ હું નિરાશાથી વધર નિશ્ચયે નીચે ઊતરી આવ્યો અને મારા અવાજથી અમટીને વાઘ મારણ ઉપરથી ઊઠીને બાગી ગયો. હવે મને ખૂબ પરતોવો થયો. ફરી સોનેરી તક મેં ગુમારી દીધી હતી ! આવા ચપળ અને ખોંધા વાધનો સિંહાર કરવાની આવી સુદર તક કંઈ વારંવાર નથી આવતી. જો મેં આ બુલ ન કરી હોત તો વાધને ખાતરી થાત કે તેની જાંબે તેવી સાવચેતી અને ચપળતા પણ માણસનો તોલે ન આવે શકે. પરંતુ મારી જુલથી તો એના અભિમાનમાં વધારો થયો હશે, અને આ નામેશીથી મારું મન ચણચણતું હતું.

પરંતુ કાંઈ પણ કારણ નિષ્ફળતા જળવાથી નિરાશ અને હતાશ થઈ જવું તેમાં એકલિલી અને મોનંગી નથી. સિંહારીને તો એ ન જ પાસવે, મેં ફરીથી પ્રવાહ કરવા નિશ્ચય કર્યો. એટલું ચોક્કસ હતું કે વાધ ત્રેષ

મધરની તપાસ કરતાં અમને વાધના પશુ
સજા મળ્યા. રાત્રે તે આળેા હતો. તેને ગારણ
‘ઉપર બેસીને બધાં કરવું હતું. તે ધીમે,
દબાવે પગલે, હળવે હળવે કરીને, ધડીક ચાલતો
અને ધડીક બેસી જતો અને એ રીતે પરિ-
સ્થિતિનું માપ લેતો માગણી દોઢમે વાર છે
આવીને બેસી ગયો હતો. પરંતુ મારા કરતાં તે
કર્મણ વધારે સાવચેત અને ચપલ હતો. ગર્ભ-
કાલે જ્યારે તેણે મને ઝાઝ ઉપરથી નીચે ઊતરતાં
જોયો હતો ત્યારે આજે તે કેમ બરાસો
કરે ? તેને માણસનો અનુભવ હતો. માણસની
યુક્તિઓને તે પિછાનતો હતો. જંગલમાં
માત્ર બળવાન નહિ પણ સાવચેત પ્રાણી જ
હોય શકે છે. આ અધો વાધ આ યુદ્ધમાં
પોતાની સાવચેતીથી હુતી અને હુતી ગયો.
હું હારી ગયો અને મારી છુટીના દિવસો પૂરા
યતાં મેં આ જંગલમાંથી પીછેઠક કરી. વાધની

હુત અને મારી હાર કબૂલ કરીને મેં આ
જંગલની રજા લીધી. નિરાશાથી ચણચણતા
મારા મનને એક જ દિશાસો હતો અને તે
મધરનો શિકાર કરવાનો. તેમ છતાં મેં જ
શરમાય અનુભવ્યો હતો અને કુદરતને તેના
અનુપમ સ્વરૂપમાં જોઈ હતી એની સ્મૃતિ
મારે મન અમૂલ્ય છે સાચા શિકારી માટે
નિરાશાનું દુઃખ ક્ષણિક જ હોવું જોઈએ.
આખરે શિકારી પણ એક નિમિત્ત માત્ર જ
છે ને ! વિજયનો ધર્મક અને પરજનની
નિરાશાથી શિકારી પર હોવો જોઈએ. એ જ
સાચો ખેલદિલી છે. મહત્તા સિદ્ધિમાં નથી
પણ એ સિદ્ધિ માટે કરેલા પ્રવાસમાં છે.

આજ દવે આ બનાવોને છું શક કરું છું
ત્યારે મને એ સ્મૃતિ ટટલી સુખદ લાગે છે.

[એક અચેષ્ટ સત્ય કથાને આધારે]

૦

PAREKH

સ્વાદિષ્ટ રસોઈ, પાપક તથા અથાણાં માટે સર્વોત્તમ

“રોહિણીચંદ્ર” છાપ હોંગ
(૨૪૨૨૬)

ઈરાની ખડા તથા રસકળી
[રતલી તથા અંદારતલી ડબ્બામાં]

Telegram: 'SANSCRIT'] મળવાનું કેકાલું

[૨૪૬૫૪

વરણવનદાસ હીરજની હું

હોંગ, શ્રી વિષ્ણુ છાપ કેયર, એલચી, શુંદર તથા કરીઆણાના વેપારી
૨૪૦, સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ, વાગાડી : મુંબઈ-૩

મુંઝાયેલાં પક્ષીઓ જુદીની ધટામાં ઓય એળવી-
ને શરાષ જવા લાગ્યાં. જગત ઉપર અધારુ
જિતરી પડ્યું. પવન અસહ્ય હતો, તેના સુસરાટા-
થી મને ઝાટકા લાગતા હતા. હવામાં ઠંડી
વધતી જતી હતી. વાપને નદીમાં જિતયેં હવાક
વીતી ગયો અને જ્યારે પ્રકૃતિએ અધારાની
ઠાળી સાડી પહેરી લીધી ત્યારે મેં વાપના
આવવાની આશા છોડી દીધી અને ઠંડી તથા
પવનથી બચવા માટે મેં પશુ ઠાળી ઠામળી
ઓઢી લીધી. તેની હાંફમાં હું ક્યારે સૂઈ ગયો
તેની મને ખબર જ ન પડી.

પાછા પેલી પ્રેરણા, પેલી છટ્ટી યાનેન્દ્રિય,
કાષ્ઠ અંગોચર અને અદૃશ્ય યંત્રિત, તમે મને
તે નામે તેને એળખો પશુ તેણે મને જગાઓ
અને જલ્લે મારા કાનમાં ઠણું, 'જીક, બણી
લોપ લીધી; હવે તો આ બાહ્યમુદ્રત' છે. આ
સમય જીવવાનો નથી. જો, તારી સામે કોણ છે ?

હું સફળો બેઠો રહ્યો. જોઈ 'હું' તો
હવાગોળની તૈયારી લાગે છે. પવન પડી ગયો
છે, આકાશ નિતારેલા પાણી જેવું સ્વચ્છ છે.
હમણાં જ જીવે ચરેલો કોણ ચંદ્ર મંદ મંદ
પ્રકાશથી જલતને ઉત્તળવા પ્રસાસ કરે છે.
હવારાણીની સવારીના પુરોગામી અગ્નિવા,
મધા, ફાલ્ગુની, સ્વાતિ, હલધર અને જુજગ
તથા તેમની દક્ષિણ બાજુ વિશાખા, મુલા,
અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા અને પરિજાતના તારકટંદ
પશ્ચિમ આકાશ સુધી ફેલાઈ ગયાં છે. તેમની
પકષે વાસુકિ નામ સરે છે. હું આ અદ્ભુત
દૃશ્ય જોઈ 'હું' ત્યાં સામે જડની ઝાડીમાં કેઈ
ખડખડાટ થાય છે. કાષ્ઠ બારે જનાવર તેમાં
સરકે છે. કોણ છે એ ? વાધ ? ના, એ મખ-
મલ-પગો એટલો અવાજ ન કરે. ત્યારે કોણ
છે એ વિચિત્ર પ્રાણી ? ચંદ્રના ઝંખા ઝંખા
પ્રાશમાં હું મારી આંખો ખેંચી ખેંચીને
જોઈ 'હું'. એક ઠાળી લાંબી આકૃતિ ધરતી
પર પેટમર સરકતી નજરે પડે છે. અરે, આ
તો મધર ! તેની ઠાળી, લાંબા પડછંદ કાયા
વાંકીચૂરી થતી રાજના કપડાં સરકતી

જાય છે. હવે તે રાજને ખેંચી જવા પ્રવાસ
કરે છે, પરંતુ તે કાવતું નથી. 'હેવટે તેમાંથી
એકાદ કટોક ઠાપી જવા માટે તે ખેચતાણ
કરે છે. આવી મોટી મધરનો ચિહ્નર કરવાની
ઉમદા તક મને આજે અનાયસે મળી ગઈ.
આવી સુંદર તક કોણ જતી કરે ? મેં તેના
માથાનું નિહાન લઈને ગોળા છોડી. વગડો
ધણધણી જીડ્યો. બીજા જ સૂણે મેં મધરના
પૂછકારા પટામાં કાંબળા. તે તો બહુમાં અ-
દૃશ્ય યથ મઈ હતી, પરંતુ તેનું પૂછકું વીંચકું
હતું અને તેના પટામાં સાંભળીને મને ખાતરી
યથ કે તેને જરાબર ગોળા લાગી છે. થોડી જ
વારમાં અજવાળું ચવા લાગ્યું. ઠાળી દક્ષિણની
કિશોરીથી નદીકાંઠા ગાજવા લાગ્યો. અને
તેની સાથે પક્ષીઓનો હસોય સર યઈ ગયો.
સૂર્યનું સ્વાગત કરવા ઉપાંચે પ્રાચીમાં રંગોળી
પૂરી. જમતો સાચો સ્વામી આવી પહેંચતા
તારા હુપાઈ ગયા અને ચંદ્ર ઝંખવાણો પડી
ગયો. નદીના પટ ઉપર રૂપાળા કલકલિયા
જીવા લાગ્યા, બગલા ઝાડના કુંડ છોડીને પાણી
કઠિ માછલીનું ધ્યાન ધરવા બેસી ગયા. બાહ્યણી
સમડી (સફેદ અર્ધગંગાળી રાતી રાજસમડી)
આ બાહ્ય-પક્ષીએ નદીને કઠિ આવી પહેંચી;
પરંતુ તે સંખાપૂળ માટે નહિ પણ માછલી
મારવા માટે ! એક વાજતલી જોડી જોડીને પાણી
ઉપર પાંચો વીંચવા લાગી. હું આ સુંદર
દૃશ્ય જોતો હતો ત્યાં મારી જાંઘના કાઠામાંથી
આનંદ પામતા મારા માણસો અને થોડાક
ગામડિયા વાધ મયોં છે એમ માની રાહ થતા
આવી પહેંચ્યા. મેં તેમને મધરની વાત કરી
અને તપાસ કરતાં જણાવું કે મધર ધવાઈને
પાણીમાં પેસી ગઈ છે. પરંતુ તેના બચસોની
આશા ન હતી. તેની પાછળ ભોંઠી અને મસિનો
છંટકાવ હતો. પાણીમાં પશુ તેને કંઈ જંપ
મળવાનો ન હતો. માછલાં અને કાચખા તેના
જખમને ઠારી આંખને તેના નહેલો અંત
આંચુવાનો હતો.

પરંતુ પેલો વાધ ?

પ્રિય બાંધવી

બાળુભાઈ વ્યાસ

[પ્રણયક્રમાર સંન્યાસ બંધાવના પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યકાર છે. તેમની વાર્તાઓનાં સહચિત્રો પણ લેખકનાં છે. 'પ્રિય બાંધવી' પરથી ન્યૂપીએટરે 'હિન્દી' ચિત્ર કલાનું દર્શન અને 'દમરાહી' ચિત્ર પણ તેમની વાર્તા 'હરેર પાથે' પરથી તૈયાર કર્યું હતું. પ્રાધ્યાપક શ્રી ચંદ્રકાન્ત મહેતાએ 'પ્રિય બાંધવી'નો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો છે તેનું જ આ સંસ્કૃતિપત્ર છે. —સંદેશક]

જદર સંરંધારી હતો, બહેલો હતો. અને છતાંય એટલો બધો ગરીબ હતો કે બિંદીમાં તેણે એકી વખતે એક આખી સિગારેટ ફેલીય પીધી નહોતી. કલકત્તામાં એક બોલીમાં તે રહેતો-રહેતો એમ કહેવાને બદલે સંતાતો કહેવું વધુ સારું છે. કારણ કે ગત સિવાય દિવસના ત્યાં જવામાં ધરધણી ભાડા માટે તેને હેરાન કરતો. એમ તો થોડા મહિના પહેલાં તે એક વર્તમાન પત્રની ઓફિસમાં નોકરી કરતો હતો ત્યારે એક સામટા થોડાક રૂપિયા તેણે ધરધણીના હાથમાં મૂકેલા અને સાર પછી કેટલાય દિવસો સુધી ધરધણીએ તેનું માન રાખેલું. પણ ધરધણીની પત્નીની વાત જુદી હતી. તેની ઉંમર નાની હતી અને છાંચાં હતી નહીં તેથી તે લોકપિય હતી. જદર માનતો કે જે સ્ત્રી પ્રેમ ન કરી જાય તે લોભી હોય છે.

પણ જવા દો એ વાત. અત્યારે તો તેને ખૂબ ખૂબ લાગી હતી. છેલ્લા ત્રણ દિવસથી તેણે થોડી ધાણી સિવાય કંઈ ખાધું નહોતું. ખિરસામાં હાથ નાંખતાં, થોડી વાર પહેલાં જ કાનાઈ મિશ્ર સાથે જુગાર રમતાં છતેલી બેઠાની હાથમાં આવી. એને થયું કે આ બેઠાનીથી બે દિવસ તો સુખચેતનમાં વીતી જવાના. એક હોટલમાં આવી એક આને અને ઉપર એક પેસાને દિસાવ કરી તેણે ખાઈ લીધું. મેનેજરના ટેબલ પાસે જઈ પેલી બેઠાની મૂકી અને ત્યાં પડેલી રમખીમાંથી થોડી પરિચાણી ખાધી.

બેઠાની જોતાવેંત જ મેનેજર બોલ્યો: 'આ બેઠાની નહીં ચાલે સાહેબ, બદલી આપો.'

જદર ચમક્યો. તેણે બેઠાની હાથમાં લીધી. ધારી ધારીને જોઈને કહ્યું: 'નહીં ચાલે? દમણ! તો હું લાગ્યો.'

'નહીં બેઠાની છે સાહેબ, બદલી આપો; નહીં ચાલે.'

'નહીં છે! પણ આજકાલ તો નહીં ચાલે જ સારી પેટ વેચાય છે.'

મેનેજરે કહ્યું: 'બધું ચાલે પણ પૈસા નહીં. એ તો બધાંય અખાણીને તપાસે.'

'જે લોકો અખાણીને જુએ છે તે લોકો ચોતે જ બોલો હોય છે.' જદરે કહ્યું.

મેનેજરને આવી માથાકૂટ પંસદ નહોતી. તેણે કહ્યું: 'હું તમારી પર ભરોસો રાખું છું; કાલે વાદ કરીને આપી જાતો.'

હોટલની બહાર આવીને જદરે પેલી બેઠાની ફેરવી ફેરવીને જોઈ-આ સિક્કો ચોતે વેચાયા વિના એને ખરવાયે છે એ જાણીને તેને આનંદ થયો, કારણ એણે જોયું હતું કે આજકાલ તો જાત દેખીને પેટ ભરવું એ જ જાણે સામાન્ય નિયમ થઈ પડ્યો છે.

થોડી રાત સુધી જદરે કંડીમાં રૂમાં રૂમાં કારણકે સંજના પોતાની ઝોરડી પર જતાં તેણે ધરધણીને કાઢી સાથે વાતચીત કરતાં સંજલેલો: 'મોટા નવાજને દીકરા-સાલો ચાર મહિનાથી જાણું નથી આપતો-જેડ છું, મોટા કેમ ચડી આવે છે તે.' એટલે તેણે ચંદરના ઉપર જાગમાં કાઈ કંઈએ એક મોટું મંદિર હતું ત્યાં રહેતા લીધો. સાધારણ રીતે ચંદરના મોટા મોટા રહેતા ચાલવું એને મનનું નહીં. મહીકુમ્મીઓવાળા સમયમાંથી માગે ચાલવાનું જ એ પસંદ કરતો. દર કંઈક એક

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક-ખોરાક

એ જ

ઝંડુ

અયુવનપ્રાશ

આ યુ વૈ દ નું

અનુપમ ઔષધ

જીવન

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

લીલાં આંખળાં સાથે બીજાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ડેકાથું :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભાદીયા મહાજનવાડી, કાલખાદેવી મુંબઈ - ૨

પ્રિય બાંધવી

બાલુભાઈ વ્યાસ

[પ્રિયબાંધુમાર સંન્યાસ બ્રાજના પ્રતિષ્ઠિત સંવિત્સકાર છે. તેમની વાર્તાઓના ચલચિત્રો પણ ચિત્રરેના છે 'પ્રિય બાંધવી' પૃથ્વી ન્યુયોરેકને 'હિન્દી' ચિત્ર હતાયું હતું. અને 'દમરાણી' ચિત્ર પણ તેમની વાર્તા 'હાથેર પાથે' પૃથ્વી તૈયાર કર્યું હતું. પ્રાધ્યાપક 'ગે ચંદ્રાન્ત મહેતાએ 'પ્રિય બાંધવી'નો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો છે તેનું જ આ સંસ્કૃતિપરક છે. —સંદેષક]

જુદર સંસારી હતો, બહેલો હતો. અને જતાં ય એટલો બધો ગરીબ હતો કે બિંદીમાં તેણે એક વખતે એક આખી સિગારેટ ફટીય પીધી નહોતી. કલકત્તામાં એક બોલીમાં તે રહેતો-રહેતો એમ કહેવાને બદલે સંતાતો કહેવું વધુ સારું છે. કારણ કે રાત સિવાય દિવસના ત્યાં જવામાં ધરધણી બાકા માટે તેને હેરાન કરતો. એમ તો ચોક્કસ મદિના પહેલાં તે એક વર્તમાન પત્રની એડિસમાં નોકરી કરતો હતો ત્યારે એક સામટા ચોરાક રૂપિયા તેણે ધરધણીના હાથમાં મૂક્યા અને સાર પછી ફેરુલા ન દિવસો સુધી ધરધણીએ તેનું માન રાખેલું. પણ ધરધણીની પત્નીની વાત જુદી હતી. તેની ઉંમર નાની હતી અને છોટા હતો નહીં તેથી તે સોળિયણ હતી. જુદર માનતો કે જે સ્ત્રી એમ ન કરી બહેન ન બોલે તે...

જુદર ચમક્યો. તેણે બેઆની હાથમાં લીધી. ધારી ધારીને જોઈને કહ્યું: 'નહીં ચાલે! દમણી તો હું લાગ્યો.' 'નહીં બેઆની છે સાહેબ, બદલી ચાલે; નહીં ચાલે.' 'નહીં છે! પણ આજકાલ તો નહીં માલ જ સારી પેઠે વેચાય છે.' એતેજરે કહ્યું: 'બધું ચાલે પણ પૈસા નહીં. એ તો બધા ય ખખડાવીને તપાસે.' 'જે લોભા ખખડાવીને જુએ છે તે લોભા પોતે જ બોદા હોય છે,' જુદરે કહ્યું. એતેજરે આવી માયાકૂટ પસંદ નહોતી. તેણે કહ્યું: 'હું તમારી પર કારણો રાખું છું; કાલે શાદ કરીને આપી જાણે.' હોટેલની બહાર આવીને જુદર પેલી બેઆની ફેરવી ફેરવીને જોઈ-આ સિફો પોતે તેજાજા વિના એને ખખડાવે છે એ જાણીને

પહેરાવાળો સોઠાને સાવધાન રહેવાનું કહેતો. આગળ ચાલ્યો જતો હતો. પહેરાવાળાના છુટ- ને અવાજ ને દિશામાંથી આવતો હતો તેની જિલ્દી દિશામાં તેણે સાલવું શરૂ કર્યું. આટલા વર્ષના અનુભવે તેની આંખો એવી ચક્રાર બની ગઈ હતી કે તમે ત્યાં રાતના અંધારામાં પણ પોલીસને જોઈ શકતી. એક જગ્યાએ આવતાં તેને લાગ્યું કે કંઈ કપડું હવામાં ઊડે છે. જલ્દી ધારી ધારીને જોઈ તો જણાયું કે તે માત્ર કપડું નથી, પણ એસની બતોના અજ- વાળામાં પોતાને છુપાવવાનો મત્ત કરતું કાંઈ માનવી ઊભું છે. વધુ પાસે આવતાં તેને જણાયું કે તે એક નારી છે.

સ્ત્રીએને જોઈને તેને અશ્રમણ થતી-તેણે મદામહેનતે આગળ પગલું ભર્યું. ત્યાં તો પેલી સ્ત્રીએ પૂછ્યું: 'જરા જોશ રહેો તો-અત્યારે તમે ક્યાં જવાના ?'

'મંદિર.'

'મંદિર !' તરુણી આશ્ચર્ય પામીને બોલી. 'તમને જુઓરી માનવાનું મન નથી થતું એટલે કહું છું કે રવા કરીને મારા ઉપર એક ઉપ- કાર કરશો !' કહી તે રસ્તા પર આવી.

જલ્દી દસીને ઉત્તર વાલ્યો: 'નાનો હતો ત્યારે ઊંઠરીઓ પર ઉપકાર કરવાનો ધંધો જ કરતો હતો. પણ હવે એ તુચ્છિ જતી રહી છે.'

તરુણી જરા ગભરાઈને બોલી: 'હમણાં પેલા સોઠા આવી પહોંચશે.'

'પણ પેલા સોઠા એટલે કાણ ?' ચાલતાં ચાલતાં જલ્દી પૂછ્યું.

'મારા સસરાના ધરતી દાસી, એની દાનત સારી નથી. પણ તમને શમખાજના રસ્તાની ખબર છે ?'

'એ રસ્તે જઈને શું કરશો ?'

'ત્યાં મદિસા આશ્રમ છે. તમે તે જોશો છો ?'

જલ્દી કહ્યું: 'પહેલાં એ બધું જાણવો- એવારે નવી જુવાની ફૂટતી હતી ત્યારે. હવે તો બધું બૂધી ગયો છું.'

'હવે ચાલો ગંદવા રા' પેલીએ કહ્યું. 'સ્ત્રી જવારે મુશ્કેલીમાં હોય ત્યારે તેની મસકરી કરે તે માણસ નહોતો પણ જાનવર છે.' - બનેએ થોડી વાર મૂંઝાં મૂંઝાં ચાલ્યા કહ્યું. એક બતો પાસે આવતાં જલ્દી બોલ્યો: 'સ્ત્રીઓ મરે પણ અર્ધા ઊંડે નહોં. આટલા બધામાંથી તમે મને જ કેમ પસંદ કર્યો તે સમજાવું નથી. હું ચારો માણસ નથી એ નિશ્ચય તમે છોક...'

'એ મને ખબર છે.'

'ખબર છે ? શું ખબર છે ?'

'ખબર છે કે એલામાંથી ચૂસામાં પડી છું. અપમાનમાંથી હટકતા અધ પનન તરફ દગતી જાઉં છું.' રાજ કરતી તરુણી બોલી.

જલ્દી બોલ્યો: 'ના, તો તમને કહી ખબર નથી. એલામાંથી પડ્યા છો પણ તે આગમાં નહોં રાખના દમલામાં.'

આટલા દુઃખમાં પણ તરુણી દસી તે બોલી: 'હું ચા માટે ધરતી નાસી આવી છું તે સંજોગો ?'

'ના,' જલ્દી બોલ્યો: 'હું કાંઈ તરુણ પતંગાર નથી કે તમારી કમની સાંભળી એકાંક પુસ્તક લખું. જરા સાવધાની રાખો; નાગ- વાળા છુટ સંજોગામ છે.'

'તે પહેરાવાળો કંઈ થોડો આપણને પકડાવે છે ?'

'જલ્દી પકડશે ને પકડ્યા પછી ઊંડો નહોં.'

'ગુનો ?'

'કહેશે કે હું તમને ફસાવીને છપ્પ જતો હતો.'

તરુણી દસતાં દસતાં બોલી: 'મને લાગે છે કે એ જૂઠું નથી.'

જલ્દી તેના મોઢા તરફ જોયું. તે બોલ્યો: -

'આમ કાંઈ દાંચે મદિસા આશ્રમ આવશે-જાઓ.

તમારી જોડે ચાલવું મને ગમતું નથી.'

તરુણીએ ઉત્તર આપ્યો: 'ગમતું નથી ?

આજકાલના ઊંઠરીઓ ઊંઠરીઓ તરફ વળ્યા

બનાવરી તેને એક ફેશન માને છે-હું તો કંઈ

મદિસા આશ્રમમાં જતી નથી.'

‘તારે ક્યાં જવું છે ?’

‘આટલામાં કાંઈ ધર્મશાળા હોય તો જુઓને. આજની રાત ત્યાં પડી રહીયો.’

‘આટલી રાતે ધર્મશાળા ક્યાં શોધવા બેસું ! કલકત્તામાં તો ધર્મ ને ધર્મશાળા બને શોખનાં ન જન્મતાં નથી.’

‘તો પછી તમારે ધરમાર કંઈ નથી ?’

જહર બોલ્યો : ‘કેમ કંઈ આટલી વારે મારી વાત પૂછી ! મારા કમભાગ્ય કે તમે મારી યાત્રી કે કુળ વગેરે ન પૂછ્યું.’

‘ધર ક્યાં છે તે કહોને ?’

‘ધર છે પણ ત્યાં વસવાટ નથી. ધરમાં પેસાય તેમ નથી.’

‘કેમ ?’

‘ધરવાળાને બાકું આપી શક્યો નથી.’

‘તો શું યશે ?’

‘એ જ તો વિચારુ છું.’ કહી જહરે પોતાના જ ધરને રસ્તો લીધો.

રસ્તામાં પેલીએ પોતાની વાત જહરને કહી. તે પરણેલી હતી. તેના ધણી ધનવાન હતો. પણ હવે તે એટલો બધો દારૂચો અને જુમારી યજ્ઞ ગયો હતો કે તેણે મિલકત અને પ્રતિષ્ઠા બંને ખોવા દર્તા એટલું નહોતું પણ પાડોશીઓની વડુ-દીકરીઓની આગર પણ સહામત નહોતી. આ ઉપરાંત સાસુ અને નણંદનો ત્રાસ પણ બહો જ હતો તેથી તે પોતાની દારૂ નોડે નારી આવી હતી. પહેલાં તો એમ નક્કી કર્યું હતું કે દારૂ તેને એક કારખાનામાં નોકરીએ રખાવી આવશે અને પોતે સ્વતંત્ર જિંદગી ગાળશે. પણ ધર બહાર નીકળ્યા પછી લાગ્યું કે દારૂ તેને કસાવવા માગતી હતી.

તેઓ જહરના ધરની પાસે આવી પહોંચ્યાં. ધર અંદરથી બંધ કરેલું હતું પણ તે ઉપાડવાની રીત જહરને આવડતી હતી. તે વંડી પરથી અંદર જતર્યો અને ગારલું ઉપાડી પેલી તરુણીને અંદર બોલાવી. અંદર અંધાર જ હતું. દેહામરેનને તેણે મીઠા-પતીને કટકો મીઠી

કાદ્યો અને ખડુ જ સાવધાનીથી સગળાવ્યો. કારણ દીવાસળી એક જ હતી. દીવો સગળ્યો પણ એનાથી અજવાળું નહોતું, બોલીની યરમ જ પ્રકાશિત થઈ. બોલીમાં એવું કશું નહોતું કે જેથી માણસ અહીં રહેતાં હોય એવું લાગે. ભોંતની ચારે બાજુએ દોરીની જેમ કશાંજિયાનાં ભળાં લટકતાં હતાં. એક બાજુ થોડાં છાપાં અને વચ્ચે એક મિઠાનું અને તે પણ સ્મશાનમાંથી કાઢીને ફેંટી દીધેલું હોય એવું પડ્યું હતું.

તરુણી બોલી : ‘આ બોલીમાં જે રહી શકે તે બધાં પાપ કરી શકે.’

‘પણ આ કંઈ રહેડાણનું ધર નથી—આ તો આશરો છે માત્ર.’

‘તમે અહીં રહો છા-દિવસોના દિવસો સુધી ?’

‘રહેતો નથી. સંતાડ’ છું—જેમ તમે આજે આવીને સંતાપ્યા છો તેમ.’

તરુણી બોલી : ‘એ તો મોટી રાત છે એટલે—વહેલી સવારે તો હું ચાલી જઈશ.’

‘આમ વહેલી સવારે જ તમે સાચું છામ્યું હશે.’

‘હા.’

‘જતી વખતે આ બોલીમાંથી કશું લઈ ન જતાં.’

તરુણીને આ અપમાન ધૂન લાગી આવ્યું. તેણે કહ્યું : ‘શું તમે મને એવી નીચ ધારી ?’

આ બધો વખત ઇમિયાન જહરે પોતાના મિજાનના બે ભાગ ક્યાં દર્તા અને તેમાંથી એક તેણે પેલી તરુણીને આપ્યો.

થોડો વખત બંને કશું બોલ્યાં નહોં—મીઠુ-જતીને કટકો છા સુધી આવી પહોંચ્યો હતો.

જહરે કહ્યું : ‘પણ તમે આજે નારી આશ્વ એ શું ચારિત્રવાન બીનું લગણુ છે ?’

તરુણી તેના મિજાનો પર બેસીને બોલી : ‘નારી આવી હું મુક્તિ મેળવવા. માત્ર મારો સ્વામી જ ચારિત્રવીન હોય તો તો હું આપ-ધાન કરીને જિવન. પણ મારી સાસુ ને

નથી? જાણે હો એ વાત... પણ એક વાત હું તમને કહેતાં જુલો ગઈ. મારું નામ સુખ-લતા.' થાઈ બેને જણાં થોડી વાર થાઈ રહ્યાં. પછી સુખલતા બોલી. 'તમે હજી પરપયા લાગતા નથી.'

જલદ બોલો: 'પરપયા હોત તો મારું યાત-પરતી આગળ વઢા હું એમ તો ન કહેવું પડત...'

'માફ કરો,' સુખલતા બોલી. 'તમારા અંગત જીવન વિષે મેં પૂછી નાખ્યું તે...હું પણ કેવી લાજગરમ વિનાની છું! જે મહિનામાં જેટલું બોલું તેટલું જોઈએ એથી વધારે બે કલાકમાં તમારી સાથે બોલી.'

જલદ બોલો: 'કાઠરીઓ ભેડે વાત કરવી સારી પણ માફ સંભવ સારા નહીં. પોતે જો છે એ વાત જ તેઓ જુલો ચકતી નથી. તમે મહેમાન છો એટલે આટલું તમારું સન્માન કરું છું-કાઠરી છો એટલે નહીં.'

આમ વાતચીત કરતાં તેઓ ક્યારે સૂઈ ગયાં તેવું તેમને જ્ઞાન રહ્યું નહીં પરંતુ વહેલી શવારે બારણા પરના લગ્નાગ્રહારથી બેને જાગી ગયાં અને અચાનકથી એકબીજા તરફ જોઈ રહ્યાં. બહુ જ ઝોરે બાવા વાપરતાં અને બારણા બહારના કોઈ ખૂબો પાડી રહ્યું હતું. જલદ સમજી ગયો હતો કે આ બધું ધરમણીનું આક્રમણ છે પણ હવે તો નાસવાનો રસ્તો નહોતો.

સુખલતા બોલી: 'શું થયું? પકાઈ જવાનાં. શા માટે તમારી ભેડે મરવા આવી?'

એક જણે બહારથી બારણાને ધક્કો મારતાં કહ્યું: 'સંજાગતો નથી! નાનું બોલ, એ નવામજાદા!'

સુખલતા ધીરથી બોલી: 'મને કાંઈ કંઈ પૂછશે તો શો જવાબ આપીશ! મારે તો તોએ જોવા જેટલું મરે.'

જલદે બહુ જ ઝુલ્યું રવરે પૂછ્યું: 'કે જ છે મારા?'

'બરે બારણું બોલ.'

'તાવ આવ્યો છે વાપર, ઉઠાવું નથી.' કહી તે કામઠો એટલી બારી પાસે બેસે રહ્યો; અને સુખલતાને એક ખૂણમાં લપાઈ જવા આરંભે કહ્યું.

બેતરુ જણ બારી પાસે આવ્યા-મલો જ દમ માર્યો-જલદે ખૂબ કરમો અને પછી ધરમણી તેને બે કલાકમાં પર ખાલી કરવાનો હુકમ આપી આવ્યો ગયો.

જલદે પાછળ ભેડું તો સુખલતા મોઢામાં સારીનો ઉઠો દવાની દસની હતી. રાતે ભેડેથી જોઈ કરતાં અસારે તેને તે વધારે સુંદર અને શિષ્ટિત લાગી, તેણે બહાર કાઢ નથી તેની ખાતરી કરી સુખલતાને મળીને નાકે જઈ જીમ રહેવાનું કહ્યું. થોડી વાર પછી પોતે પણ આ બોલોની ઉપત્તિ વિદાય લઇને મળીને નાકે: જઈ સુખલતાને મળ્યો.

તેને આવેતો ભેડેને સુખલતા બોલી: 'તમે ક્યાં જવાનાં?'

'જે દિશામાં ધરમણી ન હોય ત્યાં. તમે ક્યાં જવાનાં?'

'દિશામાં દિશામાં, કારણ મારું સાંધું અને પિયર બંને હિતરમાં છે.'

'પણ દિશામાં તો રમવાન છે.'

'હા પણ એનાથી પહેલાં મારી માસીનું ધર આવે છે ત્યાં જવું છે.'

'વારુ. આવજો એક રાતનો પરિચય માફ રહી જશે' બોલીને જલદે વિદાય લેવા માંડી.

રતેલાગ રિમત કરતાં સુખલતા બોલી: 'કેમ કાંઈ નાટકી ગીતે વિદાય લેવા માંડી! બોલો તો હવે તમે શું કરશો?'

'માસ કંઈ નહીં, બહુ દશે તો એકાદ જાગમાં જઈને સૂઈ જઈશ.'

'દમણાં જ સૂઈ જશો?'

'નહિનર વાચનાલયમાં જઈ 'ભેડે છે' ની મહેરબાની વાંચીશ' કહી તેણે આલવા માંડ્યું

સુખલતા હસતી હસતી બોલી. 'તમને તો વિદાય લેનાં પડ્યું નથી આવડતું.'

‘ટવ નહોને એટલે.’ કહીને તે બે કમલા આમગ ગયા.

સુખલતા બોલી: ‘એક કામ કરશે? મારી સોનાની બંગડી જરા વેચી આપશે?’

‘ના ના.’

‘કેમ?’

‘પોલીસ પકડે.’

‘પણ તમે કંઈ ચોર જોયા છો?’ પોલીસનો કર રાખવો પડે?’

‘ચોર હોત તો બીજા જ નહોતી. પોલીસની બીજા આજ્ઞાકાલ કાલેલા અને ખાનદાને જ વધુ રાખવાની દોષ છે; પણ કહો તો બંગડીઓ વેચવાનું શું કામ પડ્યું?’

‘કાલનું આધું નથી.’

‘મારી પાસે બેઆની છે.’

અને જેમ મધ્યાસે પેલી બેઆનીએ જલરને ખવડાવ્યું હતું તેમ આજે સુખલતાને પણ ખવડાવ્યું. દોરેલના માલિકને તેણે કહ્યું: ‘કાઈ, માફ કરજો. હું કાલે તમને પૈસા આપી જઈશ, આપારે મારી પાસે બીજા નથી.’

અને દોરેલવાળો પણ ‘કંઈ વધો નહોતો.’ કહીને તેની પછવાડે જોઈ રહ્યો.

બહાર આવીને પોતે એકેલી ચાલરને છોડા છોડતાં તેણે જલરને કહ્યું: ‘થોડા આઈ થોડા, તમારા માટે લાવી છું.’ અને એમ અને જલ્દી દોરેલનું આઈને અને બહાર નીકળી પાછી પીને છૂટાં પડ્યાં.

રોખા એ ખચર છે? બોલતાં તેની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. ‘રસ્તાની ગમે બાલુ જોતી જોતી, ગરીબની, પોલીસવાળાં વગેરે જોતી જોતી છેવટે અહીં આવી-અગવાન પાસે તમને મેળવી આપવા માટે એનું માથું ખાવા.’

‘અગવાનમાં માનો છો?’

‘ચરીરમાં દિનકુનું લોહી છે ખચર છે?’

‘પણ માણીઆએ શું કહ્યું?’

‘એને અમારથી ખચર પડી ગયેલી કે દુઃસાસરેથી નારી આવી છું એટલે ના પાડી.’

‘ઠીક પણ હવે મારો હાથ તો છોડી દો.’

‘હાથ છોડી દઈ’ તો પાછા તમે જલ્દા મુરોલ.’ અને રોડદાગ દાસ કરતાં બોલી: ‘તમારા સિવાય મારે પણ આશરો નથી.’

જલર મુરમે થઈ બોલ્યો: ‘તમે તો કાઈ નવલકથાનો નાલિકાની જેમ વાલો કરવા મંડ્યાં.’

સુખલતા બોલી: ‘નાલિકા મધ ચકુ’ પણ તે કોઈ રંછપેછ નવલકથાની નહીં.’ અને અને જલ્દી ગીરદીમાંથી બહાર આગ્યાં.

‘લોહા આપણા રિપે શું કારણ?’ જલરે કહ્યું.

‘જે કારણે દોષ તે, પણ કહો તો તમે મારી દોસ્તી કરી ચકો?’

‘તારે આ દોસ્તી નથી તો શું છે?’

‘તે તો તમે જ જલ્દી નથી ને હું મે’

ખંધાવું નહીં કે જેથી છટા પાવું હોય ત્યારે સહેલાઈથી જુદી જુદી વિધામાં જઈ રહેમ.' સુખલતા જવાબ આપવા જતી હતી એવામાં માથે ચિખાવાળો એક જાણુ હાથમાં ફૂલની છાખડી લઈ ત્યાં આવ્યો. ને જઠરને પૂછ્યું: 'ક્યાંથી આવવું બાઈ?'

જઠર બોલ્યો: 'ખડુ દૂરથી. મારી સાથે છે તે ગાંધાળપુર માત્ર આશ્રમનાં સંચાલિક છે. હું ત્યાં સિધ્ધ છું.'

પેલા બોલ્યો: 'સારું. સારું. પધારવું કેમ થયું?'

'આશ્રમને માટે ઉપરાણું કરવા-તેઓ સતી બ્રહ્મચારિણીને નામે જાણીતાં છે. કેમ મદદ મળી શકે?'

સુખલતા નીચું જોઈ રહી હતી. પેલાને વિશ્વાસ એટલે હોય એમ લાગ્યું એટલે તે બોલ્યો: 'મારું નામ ચિત્રપ્રસાદ બટાચાર્જ. હું અહીંના પૂજારી છું. મંદિરની પાછળ રહે છું. સતીમાતા માટે દમણું જ બધી જવરયા કરી રહ્યું છું. આવો મા, આ નાણુઓ.' અને થોડી વાર પછી બટાચાર્જે કરેલી જવરયા પ્રમાણે બ્રહ્મચારિણીને વેગ ધારણ કરી કોઈ રાજરાણીની જેમ માથું ઊંચું કરીને સુખલતા મંદિરની અંદર આવી બિભી. તેણે જાગરી સાડી ધારણ કરી હતી. કપાળમાં અને માથામાં સિંદૂર બેસેલી હતી. એના સુખ પર હિસિ હતી. આખમાં સ્વર્ગીય તેજ હતું-એના હોઠ પર ચિત્રકારે આકર્ષી હોય એવો દારૂધરખા હતી. આ બધું તેના અંગે અંગની અપરિમિત માવનશીને મદ્દિમા અર્પણ હતું.

એટલામાં જઠરે સતીમા માટે આસન લાવીને પામ્યું. બટાચાર્જે થોડાં લોકો લાવી અગ્નિ કર્યો અને જોતજોતામાં ત્યાં સ્ત્રી-પુરુષો ભેગાં થઈ ગયાં. સોડો કહેવા લાગ્યા કે સુધવા ને કુમારિકાની હસ્તરેખા સતીમા ખડુ સારી જાય છે. બ્રહ્મચારીજી કોઈકને કહેતા હતા: 'બ્રહ્મચારિણી તો દિગ્બલયથી પરમ હસપદ પામીને આવે છે.' અને એમ માણ્યો-

ની બીક ને શોરખોર વધવા લાગ્યા. એટલામાં બીકમાંથી એક માણસે આખમાં આંધુ સદિત આવી, સાદાંત્ર પ્રણામ કરી, યાદના ખીસામાંથી એઆની કાઢી સતીમાને ધરી.

જઠરની આ ચાલાકી જોઈ સુખલતાથી હસ્યા વગર રહેવાયું નહીં. ફરીએ પ્રસન્ન થઈ પેલા માણસના માથે હાથ મૂક્યો ને કહ્યું: 'તારું કથણું શાઓ.'

બસ, પછી તો સોડો કાઢીની જેમ જમ-રાવા લાગ્યા-અક્રિતિભાવે બધા સતીને પ્રણામ કરવા લાગ્યા ને મધામક્રિત આની, એઆની, આરખાની વગેરે માતાજીના પગ આગળ પડવા લાગ્યા.

એટલામાં બટાચાર્જે ગીરદીમાંથી ત્યાં ડોકિયું કહ્યું. તેના મોં પર સંતોષ દેખાયો-તેને લાગ્યું કે સાડી, આસનિયું વગેરે બધું રચના અર્થે જેટલા પૈસા સતીમાના પગ પાસે આવી પડ્યા છે.

*

સોડોની બીક ધીમે ધીમે ઝાંઝી થઈ. રાત ધણી વીતી ગઈ હતી. થોડાં માણસ નથી તે જોઈને સુખલતાએ જ્વાનનો જાંઝ કપ્યો. દૂર થાંભલાને અંદોલીને જોઈ ખાતા જઠરને તેણે બૂમ પાડી: 'અરે સાંભળો છે કે?'

જઠર બીંધે ત્યાં આવ્યો. એટલામાં બટાચાર્જે પશુ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેઓ તો આટલા બધા પૈસા, કપડાં ફગાવે વગેરે જોઈને ખુશખુશાલ થઈ ગયા.

જઠરે કહ્યું: 'આપણું બાકું આમાંથી વસત કરી લો.'

બટાચાર્જે બોલ્યો: 'મારું બાકું તો પાંચ રૂપિયા છે.'

સુખલતા મોઢી: 'પશુ અમારે કપડો ફગાવેલા નથી જોતાં. એ તો આપજ રાખો.'

- બટાચાર્જે બૂમ જઠરખાઈ ગયા. બધી વસ્તુઓ પોતાને ધરે લઈ ગયા અને પેલા અને જણને એક જોરડીમાં સૂતાની સમજા કરી આંખી.

બંને જણાએ જોયું તો જોલીમાં દોઢે બળતો હતો. બત્તી ઝાંખી કરી સુખલતાએ બગવી સાડી ઉતારી પહેલાંની સાડી પહેરી લીધી, અને પાછો દોઢો મોટો કરી જોલી: 'આપું માયું સિંદૂરથી કાઢાઈ ગયું છે. માથેથી સિંદૂર ન કાઢું તો કાલે રસ્તા પર પગ મૂકતાં ભારે, પડે.....થું કરીએ જોલો તો.'

જહરે પૂછ્યું: 'બધું જ એકદમ કાઢી નાખવું છે ?'

સુખલતાએ હસીને જવાબ આપ્યો: 'તેમાં પણ મને વાંધો નથી.'

'તમને વાંધો ન હોય પણ મને છે. તમે માયાનું સિંદૂર કાઢી નાખો તો મારે કૃપી મરવું પડે.'

સુખલતા જોલી: 'સિંદૂર પણ મહે અને તમે પણ રાજી રહો-એ વાત કેમ કરીને બને ! મારાથી ગરમી સહન નહીં થાય.'

'તો સિંદૂર રહેવા દો. હું જાઉં છું.'

સુખલતા મુઠુ મુઠુ જોલી: 'તમે નહીં, સિંદૂર જશે. સિંદૂર કરતાં તમારી મારે વિશેષ મરજ છે.' ને-પછી પેલી બગવી સાડીના ઉકાચી એ માયાનું સિંદૂર ધસવા લાગી.

જ

ખીજે દિવસે કાઠાચાર્ય મહાશયની પરાજા-ગત માણીને જમી-પરવારી બંને જગરે રસ્તા પર આવ્યા ત્યારે સુખલતાએ કહ્યું: 'જરા ઊભા રહો તો.' અને તેણે નીચા નખીને જહરની ચરચુરજ લીધી.

'આ કંઈ સમગળયું નહીં.' ભવાં સકોચી જહરે કહ્યું.

'મહાકાલે તમે કેટલી જ વાર મારી ચરચુ-રજ લીધી છે ! જોલો તો. હું તો કેટલી જ તમારા કરતાં નાની.' સુખલતાએ હસીને કહ્યું.

જહરે કહ્યું: 'એના કરતાં એટલું ધ્યાનમાં રાખી લો કે આપણા જેમાંથી કોઈ કોઈના કરતાં નીચું નથી. આપણે બંને સમાન છીએ. આપણી વચ્ચે જો કાવ હશે તે શ્રદ્ધા પણ

નહીં હોય ને રહેલું પણ નહીં હશે-તે માત્ર માણસનું માણસ પ્રત્યે માન.'

આસ્તે આસ્તે ચાલતાં તેઓ હવે મોટા રસ્તા પર આવી ગયાં હતાં. એક દુકાનેથી તેણે પોતાને માટે કાટ ખરીદ્યો. થોડે દૂર એક ચંપલવાળાની દુકાને ચલવાનો સુખ-લતા પ્રવર્તન કરતી હતી તેને વારતા જહર જોલ્યો: 'એ દુકાને નહીં, ખીજ દુકાને ચાલો.'

'કેમ ? આટલી મોટી દુકાન છે ને ?'

'અહીં તો હું નોકરી કરતો હતો.'

'નોકરી કરતા હતા ? છુટવાળાને ત્યાં ?'

'નોકરી તો ગમે ત્યાં કરાય.'

'એ તો હોમ. પણ એવી સારી નોકરી છોડી શા માટે ? લાગે છે કે છોડીએ અહીં ચંપલ લેવા આવતી નહીં હોમ.'

'હાં એમ જ.' જહર જોલ્યો, 'પણ ખરું કારણ તો મેં મેનેજરને ચંપલ મારેલી તે હતું.'

'ચંપલ મારેલી ? આ અહિંસાના યુગમાં ?'

હસતાં હસતાં સુખલતા જોલી.

જહર જોલ્યો: 'ત્યારે અહિંસક નહોતો. ત્યારે અપમાનનો ખરો લેવાની વૃત્તિ હતી.' ને તેઓ ખીજ દુકાને ગયાં.

તે જ દિવસે તેમણે કાંસારી પાકામાં એક બે ઝોરડીવાળું મકાન આડે રાખી લીધું. એક મહિનાનું લાંબું પણ સુખલતાએ ધરની શેઠાણીને ચૂકવી આપ્યું. ખરોતના જહરના લીધી ગયા પછી ઘર વસાવવાની બધી ચીજો સુખ-લતા ગામમાં જઈને ખરીદ કરી આવી. તેને આવતી જોઈને ઘરમાલિકાજી શેઠાણીએ પૂછ્યું: 'કેમ, આટલો જ સામાન છે ?'

'ના ના,' સુખલતા જોલી, 'પાસે જ માડું પિયર છે લાંબી પછી મંગાવી લેયું.'

'અંતર સૂતા છે એ તમારા વર છે ?'

સુખલતાએ હસતાં હસતાં કહ્યું: 'તમે ખરાખર જોગખ્યા.'

'હાં. તે પિયરથી કંઈ અપડો કરીને આપ્યાં લાગે છે !'

‘ના ના, કંઈક નહીં. જરા મતભેદ, જેનું. આખો જન્મારો કંઈ આપાને લ્યાં એણું રહે-
વાય છે ?’ કરીને તે ઝોરકામાં આવી. તેણે
અને જહર મળીને થોડા રથળે સામાન જોઈએ.
વાળાઓને સાફ થયેલ ઝોરકાને જોઈને
જહરને લાગ્યું કે સુખલતા કેવી સરસ ગૃહિણી
બની શકે. આવી બહાર જોઈ રહેલી સુખ-
લતાને તેણે કહ્યું : ‘આ બધું તો થયું પણ
હવે શું ?’

સુખલતા બોલી : ‘એટલે ?’

જહર પૂછ્યું : ‘આ બધું શા માટે ?’ કાને
માટે ?’

આવી બહાર જોતાં જોતાં સુખલતા બોલી :
‘હા, ખરી વાત. આ બધું શા માટે ? તમે
જ કહો ને ? આપણે જુદી જુદી દિશામાં
ચાલવાવાળાં આ બંધન શા માટે ?’

સુખલતાના મોં તરફ જોઈ જહર બોલ્યો :
‘આવી રીતે બેસી રહેવાનો અર્થ શો તો
તમે જાણો છો ને ?’

સુખલતા બોલી : ‘જેણું, વળી પાછા તમે
તમારી ફિલસૂફીમાં ચડી ગયા. ચાલો. જરા
ફરી આવીએ. ઘરમાં બેસી રહેવાની પુરુષનું
મગજ અને મન બમણી જાય છે.’

નર્વા કપડાં અને નર્વા ચંપલ પહેરી બને
જાય બહાર નીકળ્યાં. સાંજને સમયે કલકત્તા
શહેરનો પ્રાણ ચંચળ બની જાય છે. શહેરમાં
બે વસ્તુનો અભાવ હોય છે : માટી ને મમતા.
ફૂટપાથ પાસે જોએલી રિક્ષામાં બને ચડી બેઠાં.
રિક્ષાવાળો ધંટડી વગારતા તેમને તાણતા લાગ્યો.

જહર જરા બરત બનતો બોલ્યો : ‘રસ્તે
કાંઈ ઝોળખીતું મળ્યું તો ?’

‘કાનું ઝોળખીતું ? તમારું કે મારું ?’

‘મારું ઝોળખીતું તો જોઈને રાજ થશે.

પણ તમારા ઝોળખીતા...’

‘જોઈને મોઢું ફેરવશે.’

થોડે દૂર એક આલીશાન મહાન પાસે
આવતાં તેમણે ઝિંહાં ઘોઘાવાળાં બને જણાં
મોંઘાનમાં :

હીવાનખાનામાં એક જૂઠું ઉંમરનો બહુ
પુરુષ છાપું વાંચતો. પુઃશીમાં બેઠો હતો. તેણે
તેઓની સામે જોયું અને પૂછ્યું : ‘બોસો કેમ
આવવું થયું ?’

સુખલતા કહ્યું બોલે તે પહેલાં જહર
ચક્રાવટ કરી : ‘આખી પાસે અમે બે વાર
આવી ગયાં પણ મળવાનો મોઝા મળ્યો જ
નહીં.’

‘હા, આપને શું કામ છે ?’

વિનીત કંઠે જહર બોલ્યો : ‘આમે મદિલા
સંસદનું નામ તો છાપામાં વાંચ્યું હતું ?’

પેલા ગૃહસ્થે પૂછ્યું : ‘મદિલા સંસદ કે
સમિતિ ?’

‘હા, કાંઈ એને સમિતિ કહે છે.’ પછી
સુખલતાને બતારીને કહ્યું : ‘આ બહેન એનાં
મંત્રી છે.’

‘એમ કે ? સારું સારું.’

બને ઉઘટે વીસ મિનિટ બાદ બનારે
બંને પાછા ફૂટપાથ પર પાછા આવ્યાં. ત્યારે
જહર રૂપિયા ગણતો હતો.

સુખલતા બોલી : ‘હું તો ધારતી હતી કે
સોએક રૂપિયા આવશે પણ આ તો પચીસ જ
આવ્યાં.’

જહરે કહ્યું : ‘તમારા રૂપ વિષેનો તમારો
ખ્યાલ ખટુ જાયો લાગે છે.’

પછી રસ્તામાં બેમાંથી કાંઈ કંઈ બોલ્યું
નહીં. રાત્રે હોટલમાં જાંબીને સિનેમા જોઈને
તેઓ મરે આવ્યાં. સુખલતા ચાકીને ઝોરકામાં
બેસી મઈ. જહર [મજાનું] જાહેરના લાગ્યો.
પથારી પાથરી તેણે કહ્યું : ‘કેમ સંભળો
છો કે ?’

સુખલતાએ બોલી : ‘નામ દબને બોલાવતાં
શું થાય છે ?’

‘તમારું નામ યાદ રહેતું નથી.’

સુખલતા બોલી : ‘એ યાદ રાખવા જેવું
પણ નથી. કારણ કે તમને કશું તે તો મારું
જોડું નામ છે...મારું નામ સુખલતા નથી.’
‘હારે ?’ અચંબો પામી જહરે પૂછ્યું.

‘મારું સાચું નામ છે શ્રીમતી.’

‘શ્રીમતી-નામ સરસ છે. તમને શોભે છે પણ બરોબર.’ અને તેણે શ્રીમતી તરફ જોયા ક્યું. તેને લાગ્યું કે સુખલના કરતાં શ્રીમતી વધુ સુંદર છે છાં તે બોલ્યો: ‘અમે તે નામ હોય, ઓ તો એની એ જ ને?’

શ્રીમતીએ પૂછ્યું: ‘તમારું નામ શું ત્યારે?’

‘જ્વર.’

‘જ્વર...વાહ! મને પહેલેથી તમારા નામની ખબર હોત તો તમને મારું નામ હીરા છે એમ જ કહેત ને?’ કહીને હીરા તરફ જોઈ શ્રીમતી હસી.

અને રાત ધીમે ધીમે વહેવા લાગી.

*

બીજે દિવસે કાષ્ઠ જળે શા પ કારણથી શ્રીમતીનું મન ઊંઘાવેલું જ ઉઠાસ ધઈ ગયું. તેને લાગ્યું કે આમ આવા અપરિચિત યુવક સાથે પર સળગીને રહેવું એવા તેના મનોરથ નહોતા. સાસરેથી નાસી આવી ત્યારે તો તેણે એમ જ નક્કી કર્યું હતું કે સ્વતંત્ર જીવન જીવવું. તેથી ત્યારે જ્વરે ‘શું રાધિયું?’ એમ પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું: ‘રાધિયું હોય તો તમારે માટે જ રાધિયો, હું જમવાની નથી.’

જ્વરે કહ્યું: ‘ધણી તો હજી જીવતા બેઠો છે અને આ ઉપવાસ વગેરે કેમ કરવા માંડ્યું?’

‘તમારો સ્વભાવ અને બાપા જોતાં લાગે છે કે આપણે બનશે નહીં.’

‘ત્યારે તમે શું એમ કારતાં હતાં કે આપણે બનશે?’

‘ના, પણ હું હમણાં જ ચાલી જઈ છું.’ શ્રીમતીએ કહ્યું.

‘તો આદી કાણે તમને નાંધી રાખ્યા છે? મને ખબર જ છે કે તમે જવાનાં જ છો. આજ નહીં તો કાલ, કરીને કામ બેસે તેવી બેરી તમે નથી.’

ત્યાર બદલ જ્વરે ચૂંતે સગાવવો ચરૂ કર્યો અને શ્રીમતી ચાર જોડીને ઝોરકાના ઉપર પર બિંબી રહી. જતાં પહેલાં જ્વરની

વિદાય લેવી કે નહીં તેના વિચાર કરતી હતી ત્યાં તો ધરની શેઠાણી મધુર હાસ્ય કરતાં આવી.

શેઠાણી બોલી: ‘કેમ રાધિયું નથી?’

શ્રીમતી બોલી: ‘અરે હમણાં સ્ટવ પર રાધી નાંધીયા. અમારે બે જણને માટે વળા રાધિયાનું પછુ કેટલું?’

શેઠાણી બોલી: ‘હા એ ખરું. તમારે છેલ્લાં ડોકરોની કંઈ ઉપાધી નથી ને એ બહુ સાદું છે...પણ...તમે બંને ગઈ રાતે અલગ અલગ ઝોરકામાં સૂતાં હતાં?’

‘કેમ, બંને ઝોરકા વપરાય તેમાં શું જોડું?’

‘પણ એમનાથી અલગ સૂઈને તમને ઊંચ કેમ આવે છે?’

‘ઊંચ તો સરસ આવે. મગ્ગ માણસ આપણા ઝોરકામાં હોય તેના જેવી આફત બીજી એક નહીં. રાજ કંઈ અમે એમ સૂતાં નથી.’

‘મને તો ધણું કે તમારા બંને વચ્ચે સારો મેળ નથી.’ શેઠાણીએ કહ્યું.

‘અમારી વચ્ચે જેવો મેળ છે એવો મેળ બંગાળમાં કાષ્ઠ જ ધણીધણિયાણીના નસીબમાં હશે.’ શ્રીમતીએ હસતાં કહ્યું.

‘ખરેખર! કેવું સંસાર!’ બાબા વિકસાવી શેઠાણીએ કહ્યું.

શ્રીમતી બોલવા લાગી: ‘એક જ ગામમાં અમારાં ધર. ગામના પાદરમાં ચંપા નહીં. ઉત્તરમાં ખજૂરીનાં વન. એ નદીને કાંઠે અને એ વનમાં અમે ઊંઘેલાં. નાનપણમાં સંતા-કૂકીની રમતથી માંડીને બણાગણાં પણ સાથે જ. દિવસોના દિવસો સુધી જંગલમાં, નદીતીરે, ખેતરોમાં અમે રખડ્યાં કરતાં અને એમ રખડવામાંથી અમારો પ્રેમ જન્મેલો.’

‘તમારી વાત તો અજબ છે.’ બોલી શેઠાણી ધીમે પ્રગટે ચાલી ગઈ.

આટલું જુદું બોલ્યા પછી શ્રીમતીને લાગ્યું કે આમ ને આમ ચાલી જવું ઠીક નહીં તેથી તે પાછી રમોડામાં આવી તો જ્વર ચૂંતે કૂંદો બેસે હતો. શ્રીમતીએ કહ્યું: ‘બહુ

યધું હવે, જોડા સંધી.' અને છેવટે શ્રીમતીએ જ રાખ્યું અને બંને જમીપરવારી તેવાર ઘણું જલાર નીકળ્યા.

શ્રીમતીએ પૂછ્યું: 'તમે કંઈ તરફ જશો ?'

'આ જાણુએ જમ્યા. તમે ?'

'હું પેલી બાણુ જીવડીય. આખા સહેરમાં કામીશ અને નોકરી મળશે ત્યાર જ જમીય.

અને બંને જણે એક ધીમને 'નમસ્કાર' કરી જુદી જુદી દિશામાં ચાલવા માંડ્યું. થોડે દૂર ગયા પછી શ્રીમતીએ જોયું તો જલાર તેના તરફ જોતો ત્યાં જ જોડો હતો. શ્રીમતીએ ફરીથી નમસ્કાર કર્યા. જલારે સહેજ વિચાર કરીને કહ્યું: 'આ તમારા પૈસા તમે લઈ જાઓ.' તેણે ખીસામાંથી પૈસા કાઢી શ્રીમતી તરફ હાથ લંબાવ્યો.

'ના ના, એવું તે હોય. પછી તમે શું કરશો ?' શ્રીમતીએ કહ્યું.

'હું તો મારું અમેતેમ કોઢી લઈશ મને જુનાર રમતા આવડે છે. તમે કંઈ તે નહીં રમી છો. અને માત્ર પૈસાના અભાવે તમારું અપમાન થાય તે હું નહીં સહી શકું.' કહી તેણે શ્રીમતીના હાથમાં પૈસા મૂકી દીધા.

શ્રીમતી ધક્કને અવાજે બોલી: 'અને બધું જ આપી દીધું તે તમારી પાસે તો કશું રહ્યું નહીં.'

'હા, કંઈ રહ્યું તો નહીં.' બોલી જલાર તેના તરફ નજર નાખ્યા વગર ચાલતો થયો.

*

સાંજ સુધી તો લામણીએ તેને આશરો આપ્યો. પણ હવે શું કરશું તેના વિચાર કરતાં જલાર તેના કાંસારીપાઠાના ઘર પાસે આવી પહોંચ્યો. તાણું જોતાં તેને ચાદ આલ્યું કે ચાવી તો શ્રીમતી પાસે રહી અઈ ફરીથી પાણું તેનું પરિભ્રમણ શરૂ થયું. એક ગલીમાં આવતાં તેને દુલાચંદ મળ્યો. આ કદરૂપો અને પીધેલો દુલાચંદ તેના મિત્ર હતો. આ મિત્રના સપાટા-માંથી માંક માંક જમીને મોટા રરતા જર આવતાં કાંઈકે તેના હાથ પડ્યો.

'અરે જલાર ક્યા રખડે છે ?'

જોયું તો સૌરીન. 'ત્રણ દિવસથી ગોળુ' પણ કંઈ દેખાતો જ નથી. ચાલ રાધા રાણીનાં લગન છે આજે. તને ખૂબ ચાદ કો છે.' કહી સૌરીન તેને એંચવા માંડ્યો. સૌરીન અને રાધારાણી બંને લાઈનહેન જલારમાં ખૂબ જ રસ લેતાં.

મોઢી રાતે લગનામાંથી ઇટકાને જલાર એક બાજુ પાસે આવી પહોંચ્યો ત્યાં વરસાદ શરૂ થયો. વરસાદ વરસે ત્યારે બે વસ્તુનો અભાવ જલારને ખૂબ સાવતો. એક સાથી અને બીજું ઘર. સાથી ચાદ આવતાં જ તેને શ્રીમતી ચાદ આતી. પણ જવા દો એ વાત. શ્રીમતી એને માટે તો હવે મરી ગઈ હતી. એની અને શ્રીમતી વચ્ચે એવું કંઈ બંધન નહોતું જેથી એને શ્રીમતીને મળ્યા વગર ચાલે નહીં બાજને દરવાજો તાણું હતું તેથી વાડ ટપી તે અંદર ગયો તે એક છાપરા નીચે બાંકેડો હતો ત્યાં જઈ લંબાવ્યું.

તે સૂતો તો ખરો પણ જીવ અથવા એમ લાગતું નહોતું. તેનો કોટ, ગાંધિયું, બધામાંથી પાણી નીતરતું હતું. એમને એમ એને વિચારો આવ્યા જ નહીં. શ્રીમતી, દુલાચંદ, કાંસારીપાઠાનું ઘર, સૌરીન અને રાધારાણી-જણે સીનેમા જોતો હોય તેમ બધું તેની આંખ આગળથી પસાર થતું હતું. અને લાગ્યું કે તે રિષાતાનું રમકડું જતી ગયો હતો, અને એમ બે દિવસ બીની ગયા.

*

ચાલતો ચાલતો કપારે એ કાંસારીપાઠાના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો તેનું જલારને લાન રહ્યું નહીં. પણ જ્યારે ઘરમાંથી કના છોકરોનો અવાજ તેને કાને પડ્યો ત્યારે તેણે જોયું તો પેસો તેને બોલાવી રહ્યો હતો.

'અરે કાઈ તમે કમ દેખાતા નથી ?' ઘરમાંથી કના પુત્રે પૂછ્યું.

'જરા જલારમાં ગયો હતો.' જલાર જવાબ આપ્યો.

‘તમારી વહુ આ કુંચી અને આ કાગળ તમને આપવાનું’ કહી ગયાં છે.’

આવી તથા પત્ર લાથમાં લઈ જઈને પૂછ્યું : ‘બીજું કંઈ ?’

‘ના જી, મોટરમાં આવ્યાં હતાં, ઉતાવળમાં હોય એમ લાગતું હતું.’

‘બહુ સારું.’ બોલી જઈને પરમીદિયું ફેડી ચિઠ્ઠી વાંચી:-

પ્રિય,
તમે કંઈ દેખાયા નહીં ? લાગે છે કે તમે ખૂબ હેરાન છો, નહીં ? આવી મારી પાસે રહી ગઈ, તે માટે માફ કરજો. આ ચિઠ્ઠી મળ્યે નીચેની જગાએ આવજો. હું તમારી રાહ જોઈ છું. જરૂર આવજો.

૧૦૫ સરકયુલર રોડ —શ્રીમતી

એક મિનિટના પછી વિલંબ કર્યાં સિવાય જઈને ચાલી નીકળ્યો. સંખ્યા વખતે તે એક મહાલય પાસે આવી પહોંચ્યો. ધારીધારીને એણે શીરનામું બજાર જોયું. હાથ પર બૂથો હોય તો ! એ સંક્રાંતિ કાલમાં ગયો અને દરવાન સાથે અંદર સંદેશો મોકલ્યો. દરવાન અંદર ગયો એટલે ચારે બાજુની સમૃદ્ધિ એણે જોવા મળી. એને શ્રીમંતાઈ તરફ એક ખતનો લખાઈ આવતો અણગમો હતો. આ શ્રીમતીનું ઘર ? ત્યાં તો શ્રીમતીએ આવીને - કહ્યું : ‘કાલે કેમ આવ્યા નહીં ? આખો દિવસ તમારી રાહ જોઈ.’

‘આજે જ ધરે ગયો. ચિઠ્ઠી મળી કે તરત જ આવ્યો છું. પણ આટલો બધો ફેર-ફાર કેમ કરીને થયો ?’ કહી તેણે ધરતું એમનાં બનાવ્યું.

‘અંદર આવો આપણે નિરાતે વાત કરીએ.’ શ્રીમતીએ કહ્યું.

સંક્રાંતિ પાછીને જઈને કહ્યું : ‘અંદર આવવાનું કહ્યું તે અંદર કાંઈ નથી ?’

‘પહેલાં ચાલો પછી બીજી વાત.’ અંદર ગયા પછી કચી ચ પાઈ બૂથમાં કર્યાં વિના શ્રીમતીએ કહ્યું : ‘કાલે બાપાજી ગુજરી ગયા.’

‘કાલે !... બાપાજી ગુજરી ગયા...તે તમારા બાપાજી જીવતા હતા ?’

‘હા,’ ઉદાસ બાવે શ્રીમતી બોલી. ‘મા તે હું નાની હતી ત્યારે જ ગુજરી ગયેલ એટલે એ પાદ આવતી નહીં. કાલે માબાપ અને ગુજરી ગયાં હોય એવું થયું.’

*

મોડી રાતે, જમ્યા પછી શ્રીમતીએ તેના પિતાજીના વીલની વાત કહી. તેના પિતાની ઈચ્છા અનુસાર લોકકલ્યાણ અર્થે એમની બધી મિલકત ખર્ચવાની હતી. વીલ શ્રીમતીના નામનું જ હતું. મરતા પહેલાં તેના પિતાને તે સાસરેથી નાસી ગઈ છે એના ખજાન મળ્યા હતા, અને તેથી તેણે ખુશી થયા હતા કારણ કે તમને જમાઈનું ચારિત્ર ગમતું નહીં.

એટલામાં એક તરુણ યુવતીએ આવી યરગતના ખાલા મૂક્યા.

‘લખીઆ,’ શ્રીમતીએ કહ્યું : ‘આમને આ પીવાની ટેવ છે.’

‘લાવું છું.’ કહી લખીઆ અંદર ચાલી ગઈ. અને શ્રીમતીની બાજીની વાત સાંભળતાં જઈને રાત ત્યાં જ વિતાવી.

*

શ્રીમતીના પિતાનું શ્રાદ્ધ વગેરે ખૂબ ધામ-ધૂમથી જાણી ગયા બાદ હોસ્પિટલ, નિશાળો વગેરે બાંધવા માટેનું કામકાજ ચરૂ થયું હતું. કોન્ટ્રેક્ટરો, ડોક્ટરો, નર્સો, મારતરો અને મહેતીજીએને મળવામાં જ શ્રીમતીનો વખત જતો. જઈને લખીઆને બજાવવાનું કામ-કાજ સોંપવામાં આવ્યું હતું. લખીઆનું રથાન આ ઘરમાં શ્રીમતીની નાનીબેન જેવું હતું—જે કે શ્રીમતીને રમા નામની સગી નાની બેન તો હતી જ પણ તે તો એક બગીચાદારને પરણી હતી અને સુખમાં હતી. લખીઆ આગવિવવા હતી. શ્રીમતીના પિતાએ તેને પાળીને મોડી કરી હતી. બજાવામાં લખીઆ સુશીલ અને દલાઈરી દેવાથી જઈને તે ગમી ગઈ હતી. જઈને તેને સવારસાંજ કોલેજનું ટપુસન

આપતો. ધરમાં જલ્દરનું સ્થાન ઘણું ઊંચું હતું. સહુ તેને માનથી 'માસ્તરખાણુ' કહી બોલાવતા. શ્રીમતીના ઓરડાની બાજુમાં જ તેને ઓરડો હતો છતાં આ બધી ધનિકતા તેને ગમતી નહીં. મોટરમાં તે ફરવા જતો પણ તેને લાગતું કે 'મારે માટે મોટરમાં બેસવું સ્વાભાવિક નથી-સ્વાભાવિક છે તેની નીચે કચરાવડું એ.'

એક દિવસ શ્રીમતીને તેણે કહ્યું: 'મને લાગે છે હું આ ધરમાંથી ચાલ્યો જઈ.'

'હા માટે જવું છે?' શ્રીમતીએ કહ્યું. 'બહાઈ તમે ગયા કે સીધા મરુમિમાં જઈને પડનાના.'

જલ્દર બોલ્યો: 'દુનિયામાં બધાંયને કંઈ ઇર્ષ્યા હોય છે? બધાંયને કંઈ મીઠું પાણી મળે છે? હું જાણું છું શ્રીમતી, કે આ પૃથ્વી મરુખ્મિ નથી. મરુખ્મિ જેવું કંઈ વ હોય તો તે આપણું મન.'

ચોરી વાર ચિંતિ રહી શ્રીમતી બોલી: 'તમને આવી રહેલું ગમતું નથી?'

'ના. આ બધી સમૃદ્ધિ જોઈને હું મને પોતાને બૂલી જાઉં એ મને મને એમ નથી. તમે માનતાં હો કે આ બધું મારે જોઈએ છે તો એ તમારી જાણ છે. આ જાને પૈસા જોઈને જે બધું દુઃખ બૂલી જાય તે જાતનો માણસ હું નથી.'

શ્રીમતી બોલી: 'પૈસા તો જાણે સમજાય. પણ સ્ત્રી એટલે હું એમ તમે કહેવા માગો છો ને?'

'હા તમે જ... જલ્દર મોંઘો, અને બીજું પણ એક વાતું કહી દઉં છું કે હું લોભી છું. મારું હૃદય કંગાળતું છે. મારામાં...' તેને અઠ-ઠાવી શ્રીમતી બોલી: 'તેથી જ તમે દુઃખી છો. તમારા મનમાં હજી ગમ્મચલ યવા કરે છે, આ બાજુએ જાઉં કે પેતી બાજુએ? પ્રેમ કરું કે ન કરું? ઇવલાની તમને રુચિ નથી ને મરજીની ખીંક લાગે છે. ઇશ્વરમાં માનતા નથી અને વિપદ વેળાએ આશ્રય લેવાનો શુભો

છો. સંસારમાં તમારા જેવો દરિદ્રી કાઠ નથી. તમે એજવાબદાર છો, બેપરવા છો, તમારો કંઈ કંઈપણ નથી...'

જલ્દરે જોયે જોયું ને કહ્યું: 'બસ આટલી જ ગાળો દોધી!'

શ્રીમતીએ બારી તરફ જોતાં કહ્યું: 'આ ગાળો નથી, આ તો તમારી સમાલોચના છે.'

એટલામાં ચેત્રી આઠાઠમાં અંધારું થવા આવ્યું હતું. એકાએક આઠાઠને ફાટી નાખતી એક વીજળીની ઝગક એ લોકો એકાં હતો તે ખંડને અજવાળી મઠ, ને જોરથી મેલમજના થવા માંડી.

શ્રીમતી દુઃખી બવાળે બોલી: 'આવામાં ક્યાં જવાના તમે!'

'નક્કી કંઈ વ નથી. બસ, જ્યાં રહે ત્યાં રખડીશ.'

શ્રીમતી આંસુ સહિત બોલી: 'પણ મેં તમારો શો ગુનો કર્યો છે? શું બગાડ્યું છે તે આમ ચાલ્યા જાઓ છો?'

જલ્દરે હરથો: 'તમારો શો જ વાંક નથી શ્રીમતી. જેટલી મારામાં નથી તેટલી અઠા મને તમારામાં છે. તમારા અપૂર્વ બક્ષિતવને હું નહું છું. હું જ્યાં જઈશ ત્યાં તમને સંજારતો જ રહીશ. તમે એવા મહાન છો કે તમારું બધું હોવા છતાં તમારું કંઈ નથી. તમે નિર્દોષ છો તેથી જ તમારે આ સળ કોમલથી પડે છે.' બોલીને જલ્દરે જોયો યઈ ગયો.

જલ્દરે મુશળધાર વગસાદ વરસતો હતો. વાવાઝોડું પણ યાદ યાદ હતું.

શ્રીમતી પાસે આવીને બોલી: 'બસ આજે જ જવું છે?'

'હા આજે જ મારો બવલર છે.'

'ત્યારે પાછો ક્યારે મળીશું?'

'જ્યારે મારું હૃદય શુદ્ધ થશે અને કહેશે કે તમારા સિવાય મારે બીજી કોઈ નથી ત્યારે' બોલતો બોલતો જલ્દરે જલ્દરે ચાલ્યો ગયો.

બારીને અડેલીને શ્રીમતી નિશ્ચય ને નિરં

જીવની જેમ ક્યાંય સુધી જીવી રહી. એને ઘાગ્યું કે જાણે છાતીના ધમકારા બંધ પડ્યા હે.

*

ચાર વર્ષો પછી એક દિવસે રાત્રે ઉઘાડે કરીને શ્રીમતીએ એક કાગળ લખ્યો:—

પ્રિય,

આટલે સમયે તમારો પત્ર મળ્યો. મને તો આશ્ચર્ય નહોતી કે તમે પત્ર લખશો. કાગળ મળ્યો તેથી આનંદ થયો કે નહીં તે હું જાણતી નથી. લાગે છે કે થોડું દુઃખ પશ્ય થયું. તમારા પત્રે મને એક નવી જ વાત કહી. અર્થાત્ તમે શું નથી તે હું જાણી શકી.

તમારા પત્રના શબ્દે શબ્દે મારા કાનમાં યુજન થયું કે તમે જે હતા તે નથી રહ્યા. તમારા જીવનમાં ગાંઠ છે, પરિવર્તન છે. મારે તો એવું કંઈ છે નહીં. અમે તો જેવાં પાંચ વર્ષે તેવાં પચાસે. માત્ર કૂદ હોય તે રૂળ થાય એવો થોડો ફેરફાર થાય છે; કારણ જીવો કદી નાની હોતી નથી, તેઓ હોય છે માત્ર પૃથ્વીની જેમ સીમાબદ્ધ. તમે પુરુષ છો આકાશ જેવા સીમાહીન. તમે શુદ્ધ થઈને મને જાણખવા મારાથી દૂર ચાલી ગયા. ખીજને જાણનાં પહેલાં પોતાની જાતને જાણવી જોઈએ એ સાચું, પણ તે માટે છટા પડવાની જરૂર નહોતી. એવું પરિણામ એ આવ્યું કે હું તો એની એ રહી અને તમે મવા આડે બારે. તમારા જીવનમાં આમેય મેળ તો નહીં અને તેમાં તમને મારો સાથ મળ્યો—તમે કે ખરી રીતે તો મને તમારો સાથ મળ્યો હતો કારણ કે સાથીની જંખના તો પુરુષ કરતાં જીવોને જ દરદ મેલ હોય છે એ તમે ક્યાં નથી જાણતા ?

હું કેમ છું એ તમારે જાણવું છે ? ખરેખર કેમ છું તે તો કહેવું મુશ્કેલ છે, કારણ જીવો કષ્ટ વખતે કંઈ હોય છે તે તો ખીચારો વિખાતા પણ જાણતો નથી. પણ એનો અર્થ એવો નથી કે તેમની આજુગાજુ રહાય રહેવું હોય છે, જીવો રહાયમય હોય છે તે તો

મેં તમારી પાસેથી જ સાંભળેલું, પણ એ તમારો ગતિ જ્ઞાત છે. બાકી મેં પ્રધુભ્યની જેમ જીવોના મનના રંજ વારંવાર બદલાય છે એ ખરું પણ એ તો એમનો સ્વભાવ છે; એ રહસ્ય ન કહેવાય, સમજાવ ?

પહેલાં તમને એક વાત કહી દઉં. હું મારા બધા વૈભવમાંથી છૂટી પઈ ગઈ છું. રમાને તમે જાણ્યો છો—મારી નાની બેન. મિલકતનો ભાગ લેવા તેને બોલાવી પણ એ તૈયાર ન થઈ. એના પાંતળી મિલકતથી એને સંતોષ છે. દોસ્તીટલ, નિશાળ વગેરેનું કામકાજ દ્રષ્ટીએને સોંપી દીધું છે. તમને લામશે કે ત્યારે હું ક્યાં છું ? તમારો પત્ર પણ ધેર જઈને મારી પાસે સરનામું બદલાઈને આવ્યો છે. બહોનો પ્રેમ તદ્દન નવો છે. જે આરક્ષામાં બેસીને તમને પત્ર લખું છું તે એક ઝૂંપડી છે. એના ધાબલા રફટિકના નહીં પણ વાંસના છે. આ પત્ર દિવેલતા દીવાના કાંખા પ્રકાશમાં લખાયો છે. પણ આ બધું વાંચીને એમ ન કારણ કે મેં હવે સંન્યસ્ત લીધું છે. પુરુષોની જેમ જીવો લોહીમાં સંન્યાસ નથી. દરેકજ સત્ત્વરમાં પદમા નહીતું પાણી બરવા જાઉં છું. કઠિ મડો મૂકીને નદીમાં નાહવા પડું છું; પણ શ્રીકૃષ્ણની છાંયા મેં દેખાતી નથી, તમારી ય દેખાતી નથી, દેખાય છે માત્ર મારું પ્રતિબિંબ અને બીને કપડે, કારણ પાયાથી વધારે જાંજળી, કદી પર થઈને ચાલતી જ્યારે મરે પાછી આવું ત્યારે...પણ જવા દો...એ બધી વાતો તો તમે પામે દો ત્યારે નિરાતે કશું.

તમને લખીયા સંજાર છે ને ? સાંભરતી જ દરી કારણ કે તમે જ કહેવું કે એવી સિંધ્યા બાગ્યદાગી મારતરોને જ મળે છે. ખરેખર એના જેવી સત્યરિત ને સુશીલ જાંઝરી મેં ક્યાંય જોઈ નથી. જો દિવસ મને ખજાર પડી કે લખીયા મનંગી ને. ત્યારે પ્રસન્ન થઈ ત્યારે એનાથી યરમ સદેશ નહીં. એણે પાણું કે મારી આગળ દબેઈ એને યરમથી નીચું જોવું પડશે, એટલે એ મૂખીએ દોસ્તીટલમાં

આપણા કર્મો. આટલી નિષ્ટ રહેવા છતાં તે મને ન જોગખી સહી. પોતાનો જીવ પોતે જ કરી નાખ્યો. વિધવાને સંતાન ન થવું એક એ નીતિમાનનો આ એક નમ્રોત્તર દાખલો તે આપણી મઠ છે. તમને કદાચ આપણા લાગ્યો અને નહીં પણ જાણે, પણ મારે મન તો એ રમાયો યે વિશેષ હતી. બાળ્યું જાણવાની તમને જરૂર નથી. કારણ કે મેં વિશેષ તમારું જાન મારા કરતાં બધું વિશેષ છે.

તમે લખો છો કે તમારા જીવનમાં તરફ નજર નાખતાં તમને સરમ આવે છે. પણ કદાચ જીવનમાં તો મૃત છે. એને પાછળ પડી રહેવા દો. તમે તો આજન જનારા છો, પાછળ જોનારા નથી. એક વસ્તુનો ખ્યાલ કરો કે તમારા બાળી જીવનની મનવારી કોણ છે? આ તમારી કીમતી.

મારું સરીર કેમ છે તે તમારે જાણવું છે? પણ જ્યાં હો સરીરની વાત. જાણે મનની વાત આપણે કરીએ. રસની સાવામાં તમે જોને ચોવન કહો છો તે હવે તમારું પૂરું થયું છે, અને મેં પણ વધાર્યું છે એટલે એ

સરીરમાં હવે કાચની પ્રેરણા, નથી, જે માથે ઇતિહાસનો વૃત્તાંત.

પ્રિય! તમે આવો જ. તમારે માટે મેં પણ માર્યું છે, ને સમ્યું છે. ઘર પર છે માથાની લતા. ફક્તજીનો માર્ગ તમારે માટે ખુલ્લો રાખ્યો છે. જ્યાં જયોરનો તરંગો ને પૂલની મધ તમને પોતાના માટે તરફ છે. આપું વાતાવરણ તમને આવકારવા તૈયાર હોય છે. તમને તરસ લાગશે ત્યારે માટીના વાસણમાં રેળનો રસ તમારી સામે ધરીશ. પ્રિય, વિચાર ન કરો, આવો.

જાણે તમારા આગમનો સમય છે, પ્રિય! તમે આવો. જાણે જ તમારે આવવાનું છે. તમે રમનમૂત મઠ છો, તમે રસો બૂલ્યા છો, તમે મારી પાત્રો આવો પ્રિય. હું તમારા જીવનમાં સંજીવની જાતી. તમે આધુનિક યુગના સાચા પ્રતીક છો... ઉદ્ધારીત ને અર્ચાત, અત્યંત અને વિશુદ્ધ... મારે તમને જોગખવા છે, તમને આશ્રય આપવો છે.

હવે નહીં. રાતના મોડું થયું છે એમ કહેતી નથી પણ હવે તમે મોડું કરો નહીં એ આમંત્રી કહું છું. જલદી ચાલો આવો. તમારી જગ્યા છે મારી બાજુમાં. જેઓ મળા સુધી હું ખર્ચા હું ખર્ચા છે, અપમાન ને સાંજન-પા જેઓ ક્યાયેલા છે, જાગ્યની વિચારનાને લીધે જોને મારું નીચે નમાવી રાખવું ન પડે તેમના તરફથી આ પ્રસાદ સીમામાં જોગ રહી આપણે નક્કરપણે ને અનાચારની વિરુદ્ધ મોરચો માંડીશું; એ મારા અંતરની વાત તમને કહી તમારી અમીટ નવને રાહ જોતી મેડી છું; તો પ્રિય, હવે વિચાર ન કરશો, ચાલ્યા આવો.

વિ. તમારી પ્રિય બાંધતી

૭

‘પ્રિય બાંધતી’ : અનુવાદક શ્રી ચંદ્રમન મહેલ
પ્રકાશક : જીવન સાહિત્ય મંદિર
બાંધતીની રીઝ : મુંબઈ-૨

મહારાણા પ્રતાપ શાપ સીંચ

વાપરવા આગ્રહ રાખો

સીંચવાલા ઠા. ગોપાલજીની પુસ્તકાલય
હોંગ કપુર સીંચવાલાની પુસ્તકાલય
૨૨૮, વડવાલી. મુંબઈ નં. ૩ રોડ ૨૨૨૨૦

કથાસરિસાગર

મયૂર

ખંડ રજો : કથાસુખ

૧] મૃગાવતીની વાત

વત્સ દેશ અને કૌશાંબી નગરી. એની શોભાનો તો જાણે આરોવારો નથી. લક્ષ્મી જાણે આઠેધડ ઊભરાણી છે. એનાં તો જાણે ઝાઝા ઊગ્યાં છે. રૂપના દરિયા રેલાય છે ને આઠે પહેાર રંગરાગની નોખત બાજે છે. એવી કૌશાંબી નગરીમાં જનમેજય રાજાનો કુંવર શતાનીક રાજ કરે.

રાજાને બધી ય વાતે સુખ. પણ એક વાતનું મોઢું દુઃખ છે કે પેટ વસ્તાર નથી. ને એ તો જેવું કહીએ એવું દુઃખ છે.

રાજરાણીએ ધરમ કર્યાં, ધ્યાન ધર્યાં, તપ કર્યાં, તીરથ કર્યાં; તો ય ભગવાન તુશમાન ન થયો ને રાજાને ઘેર પારણાં ન બંધાણાં રાજા ને રાણી તો બિચારાં સંતાન વિનાનાં દિવસ ને રાત ગૂરે છે.

ને એવે સમે શાંડિલ્ય મુનિ એક દિવસ કૌશાંબીમાં આવી ચડ્યા. રાજાએ મુનિરાજની ભર્યે ભાવે સેવા કરી. મુનિ કહે: 'એક પુત્રનું દુઃખ છે ને રાજા! એમાં તે શી મોટી વાત છે? યજ્ઞ કરા. યજ્ઞદેવની કૃપાએ કરીને રૂઝોરૂપાળો પુત્ર પામશે.'

રાજાએ યજ્ઞ કર્યો. યજ્ઞદેવની કૃપાએ કરીને રાજાની રાણીએ પૂરા માસે બત્રીસ-લક્ષણો જપ્ત્યો.

એનું નામ સહસાનીક.

સહસાનીક તો મોટો યાવ છે. ભણે છે ને જણે છે. ને એ વાતને સમે દેવો અને દાનવો વચ્ચે મોઢું યુદ્ધ ફાટી

નીકળ્યું. દાનવોનું ખૂબ જોર હતું. એમનાં કટકે ચારે કોરથી સ્વર્ગને ઘેરી લીધું. ઇંદ્રરાજાનું સિંહાસન ડાલવા લાગ્યું હાહા-કાર મચી ગયો.

દેવોના લશ્કરનો તો પાર નહિ. તેત્રીસ કરોડ દેવતાનું સૈન્ય. પણ એ બધાં શોભાનાં પૂતળાં. રંગ અને રાગની મહેફિલ માણવી હોય તો વરરાજા જેવા વરણાગિષા બનીને આવે. સવારીએ ચઢવું હોય તો મોટા ઠાકમાઠ સાથે ચાલી નીકળે પૂજા કરાવવી હોય તો બારેખમ મોઢું રાખીને બેસી જાય. પણ યુદ્ધનું નામ પડ્યું કે એ તેત્રીસ કરોડ માંથી એકથે ઊભો ન રહે. દેવો તો બધા ધરમાં સંતાપને બેસી - ગયેલા અને રાજ્ય બંધ તો ઇંદ્રનું જ બંધ એવી સ્થિતિ ધર્મ પડી.

આવી કટોકટીની ધડીએ ઇંદ્રરાજાને કૌશાંબીનો શતાનીક યાદ આવ્યો. શતાનીક ઇંદ્રનો ભાઈબંધ, જોપટીએ આવીને ઊભો રહે એવો. ઇંદ્રદેવે માતલિ સારથી-ને કૌશાંબી મોકલ્યો. મિત્રને બીડ પડી છે એવું જાણ્યું કે તરત જ શતાનીક યુદ્ધે ચડવા તૈયાર થઈ ગયો. સુમંધર મંત્રીને રાજ્યનું દારણાઈ સોંપ્યું. સુપ્રતીક સેના-પતિને માથે રક્ષણનો બાર નાખ્યો અને રાજા ઇંદ્રદેવને મદદ કરવા ચાલી નીકળ્યો.

ભયાનક યુદ્ધ થયું. દાનવો ઊભી પૂંછ-હીએ નાસી ગયા. ઇંદ્રરાજાનો જયજયકાર થયો. પણ યુદ્ધમાં શતાનીક રાજા મરાણો.

શતાનીક મૃત્યુ પામ્યો, એટલે સહ-સાનીક રાજા થયો.

ઈંદ્રરાજે સ્વર્ગમાં વિજયનો ઉત્સવ શરૂ કર્યો. સહસ્રાનીકને આમંત્રણ આપ્યું. વિમાને ચડીને સહસ્રાનીક વિજયનો ઉત્સવ માણવા સ્વર્ગે ગયો.

સ્વર્ગની શોભાનો તો પાર નહિ. હુનિયાને ખૂણે ખૂણે જેટલું સરવ સાળ્યું એ બધું લઈ લઈને ઈંદ્રરાજે સ્વર્ગની સાયબી જીતી કરી છે. રૂપજોગન ભરી અપ્સરાઓના નાચ ધાવ છે દેવો છેલ્લ-છપીલા ધઈને હરેફરે છે. સ્વર્ગમાં તો બાલ્યે રસ અને સૌન્દર્યના અખંડ બાગ શરૂ થયા છે.

સ્વર્ગની અપ્સરાઓને દીડી એટલે સહસ્રાનીકતું હૈયું હાથ રહ્યું નથી. એ તો અપ્સરાઓની પાછળ ઘેરો ઘેરો ધઈ ગયો છે. ચડતી જીવાની છે, ઊઠતું લોહી છે. એક વખત રંગરંગીલી નજરે ચડી પછી રસિયાનું હૈયું હાથ રહે ખરું ?

ઈંદ્રરાજે રાજના મનોભાવ પારખ્યા છે. કહ્યું છે : 'સ્વર્ગની અપ્સરા તો સ્વર્ગનો શણગાર. પણ એથી ચે રંગભરી અને મન-મોહની મુંદરીઓ અવનિને આરે વસે છે.'

ત્યારે રાજાએ પૂછ્યું છે : 'પૃથ્વી ઉપર વળી એવું સૌન્દર્ય હશે ખરું ?'

ત્યારે ઈંદ્રે કહ્યું છે. 'પૃથ્વી તો બહુ રતના છે, રાજા. આ સ્વર્ગનો વૈભવ છે એ તો પૃથ્વીએ દાનમાં દીધેલો છે. પૃથ્વીને ખૂણે ખૂણેથી વીણી વીણીને આ રસસાગર અહીં રેલાવ્યો છે. સ્વર્ગની અપ્સરાઓ મોહ છોડી દે, રાજા. એના કરતાં ચે સુંદર અને મદભરી એક રાજ-કુમારી તારી રાણી થયે.'

ત્યારે રાજાએ પૂછ્યું છે : 'પૃથ્વી તો વિશાળ છે ને એમાં હું રાજકુમારીને ક્યાં શોધવા જઈશ ?'

ત્યારે ઈંદ્રે કહ્યું છે : 'અયોધ્યા નગરી છે ને એનો કૃતાર્મા રાજા છે. એ રાજાને મૃગાવતી નામની કન્યા છે. રૂપ અને રંગે એનો જોટો ત્રણ જગતમાં નહિ મળે. એ મૃગાવતી કન્યા સાથે તારાલમ થયે, રાજા.'

સાંભળીને સહસ્રાનીક મૃગાવતીના વિચારે ચડ્યો છે. કેવી હશે ? શું કરતી હશે ? ને વિચારમાં ને વિચારમાં સ્વર્ગની ગલીઓમાં ફરી રહ્યો છે.

માર્ગમાં તિલોત્તમા સામી મળી છે. તિલોત્તમા તો સફળ સૌન્દર્યનો સાર. બધેથી તત્તલ જેટલું લઈને બ્રહ્માણ્યે એની કાયા ધડેલી. તિલોત્તમાએ રાજાનો મારગ રોક્યો છે : 'મારે મંદિરે પધારો, રાજા.'

રાજા તો મૃગાવતીના ધ્યાનમાં છે. કેવી હશે ? શું કરતી હશે ? તિલોત્તમાનું ભાવ્યું એને કાન પડ્યું નથી. એ તો આગળની વાટે ચાલી નીકળ્યો છે.

તિલોત્તમાના અભિમાનનો પાર નહિ. રૂપ અને જોગનનો કુવારો જીડી રહ્યો છે. અંગ અંગથી રોશની અમકારા કરે છે. એને અભિમાન કેમ ન હોય ? એની વસે તો દેવોનાં ધાર્શ કરતાં, કંઈક એની કદમબોસી કરતા. કાંઈને એણે હાઠ દીધી નથી. બધાને ઠોકરે ઉડાડ્યા છે. ને આજે કન્યા રે સામી જીવિને રાજાને એ વીનવે છે, ત્યારે રાજા તો એની સામું ચે જોતો નથી એણે તો આવેશમાં ને આવેશમાં રાજાને શાપ દીધો છે : 'મારો તું અનાદર કરે છે, રાજા. પણ યાદ રાખજે, જેનું તું રટણ કરી રહ્યો છે, એનો તને બોલ વર્ષનો વિજોગ થયે.'

પણ રાજાને એના કાંઈ ખબર નથી. એ તો કીચાંબી પાછો આવ્યો છે. ને મૃગાવતીને ખંડેલીને પનોતો થયો છે.

રાણી મૃગાવતીને ઓધાન રહ્યું છે. એને રાજ જુદા જુદા ભાવ થાય છે. ને એમાં એક દિવસ રાણીને રક્તપ્રાપ્ત સરે-વરમાં સ્નાન કરવાની ઇચ્છા થઈ છે. રાજ-એ અળતાના રંગથી મોટો ગધેા હોજ બરાબરો છે. રાણીને કહ્યું છે: ‘લોહીને કુંડ તૈયાર છે. સુખેથી સ્નાન કરો.’

રાણીએ કુંડમાં સેલારા માર્યા છે. એની કાયા લાલ ચટક બની ગઈ છે. અંગે અંગેથી લાલ ચટક રંગ ચૂવે છે એ તો બધે માંસનો લોચો ન હોય એવી દેખાય છે.

લાલ ચટક બનીને રાણી હોજને કાંઠે જીભી છે ને એવે સગે આકાશમારગે ગરુડ પક્ષી જડતો જડતો નીકળ્યો છે. ગરુડરાજે રાણીને દીડી છે. એને તો ધયું કે આવડો મોટો માંસનો લોચો પડ્યો છે. સરસ મળતું ખાજ છે. ઝડપ મારીને ગરુડરાજે રાણીને ઉપાડી લીધી છે. પવન ઉપર પાંખો માંડીને એ તો જડી ગયો છે.

ચારે દોર હોહાકાર મચી ગયો છે: ‘હોહો હોહો.’ રાણીને ગરુડ ઉપાડી ગયો.

ઉગમણે-આયમણે માણસો દોડ્યા છે. વનજંગલ, પહાડપર્વત, બધે રાજાના માણસો ફરી વળ્યા છે પરંતુ ક્યાંયથી રાણીનો પત્તો લાગ્યો નથી.

કૌશાળીના રાજમહેલમાં રાજા બેઠો બેઠો ઝૂરી રહ્યો છે, ને આ તરફ ગરુડ-રાજ મેરુ પર્વત ઉપર પહોંચ્યો છે. એણે રાણીને પંખમાંથી છૂટી મૂકી છે અને નિર્વતિ લોજન કરવા લાય છે, ત્યાં તો એની નજર એના ખાજ ઉપર પડી છે. એ કાંઈ માંસપિંડ નથી; એ તો છત્વી-બમ્બી નારી છે. છત્વી માનવીને ગરુડ-

રાજ ખાય નહિ. ગરુડરાજ ફર ફરને દેશ જડી ગયો છે અને રાણી જ્ઞાનજ્ઞાન વિનાની પર્વતને માથે એકલીઅટલી પડી રહી છે.

રાણીને જ્ઞાન આવ્યું છે ને એની નજરે સૃષ્ટિની ભયાનકતા દેખાણી છે. ચારે દોર ઘોર જંગલ છે, સિંહવાઘ હાકોટા નાખે છે. મોટા મોટા અજગરો દોડાદોડી કરી રહ્યા છે. કાથીઓ હુકાટા કરતા જંગલનાં ઝાઝ ઉખેડી રહ્યા છે.

વનજંગલમાં રાણી રખડી રહી છે. ક્યાંય માનવીનું જર્યું સામું મળતું નથી. ક્યાંય જિભા રહેવાનો ઓધાર નથી. રાજ-મહેલની વસનારી આજે આળાંબાળાંમાં આથડી રહી છે એક વજ્ર અંગે હંતું એ ય કાટી ગયું છે અને અંગ ઉપર ઉઝરડોનો પાર નથી.

રાણી વલવલતી ચાલી લાય છે ને એમાં સામેથી મોટો જખર અજગર મોટું કાકીને રાણીની સામે દોડ્યો આવે છે. હમણાં બધે રાણીને ગળી જશે. મોત સામું દોડ્યું આવે છે તો ય રાણીને દૈવે એનો પ્રાસકો નથી. વનજંગલના રખડ-પાટ કરતાં તો આ મોત રૂડું છે. રાણીને યયું છે કે બલો ભગવાન વહારે ચડ્યો ખરો. કાથ, છુટકારો થશે. એ તો અજગરની વાટ જોતી અજગરના મારગમાં જિભી છે.

પણ ભગવાન તો એનો જો છે. એ તો બલો ચે નથી ને જુટો ચે નથી. માનવી એના પ્રત્યે જેવા ભાવથી જુએ, એવા ભાવે એને એ દર્શન દે રસ્તામાં એક ઝાડની ડાળ પડી છે. ફપકાઈ પડેલી, ત્રાંસી બધે તતવારની ધાર જ

જોઈ દ્યો. અજગર સુસપાટા દેને દોડ્યો આવે છે ને ઓલી રાજ એના મુખમાં પેસી ગઈ છે. છરીથી કાઢી માળાઈ લય એમ અજગર જોયો ને જોયો ચિરાઈ ગયો છે ને રાણીને થયું છે કે આ તો ભગવાને વાઢો થયો છે. માંક કરીને માત આળ્યું, એ ય મુખ મરડી આડ્યું ગયું.

આગળ ચાલતાં વળી એક હાથીડાને દીકો છે. ગાંડાતૂર બનીતે દોડ્યો આવે છે. માઠાં માઠાં ઝાઠવાં મૂળમાંથી ઉખેડી રહ્યો છે. રાણીને થયું છે કે હવે તો જરૂર ઉદ્ધાર થશે. આ હાથીડો કાંઈ હવે આવ્યો લાગ જવા નહિ દે. પણ રાણીની આવરદા હાંખી છે ને ગાંડો હાથી ડાહ્યો થઈને એક ઠોરાણેથી આગળ નીકળી ગયો છે.

એમ આકત આવે છે ને આકત જિતરે છે. રાણી આગળ અને આગળ ચાલી લય છે. એના રખડપાટનો બલે કાંઈ આશ નથી. આંખેથી આંસુડાની ધાર ચાલી લય છે ને અંગેથી લોહી ટપકી રહ્યું છે. પણ કાંઈ કરતાં કાંઈ એની સારવાર કરનારું નથી ને જીવતો જીવ છે, ત્યાં સુધી એના રખડપાટ પૂરા થવાના નથી.

ને માનવીને લાગે કે રખડપાટ પૂરા ચાવાના નથી. પણ ભગવાન બીજું જ ધોરીને બેઠો હોય છે. ધણીએ ધાયું હોય તેમ ધાય છે ને એમ આગળ ચાલતાં રાણીની નજરે એક ઋષિકુમાર પડ્યો છે. પેટના દીકરાને ઠીંકે ચ એવી ટાઢક માતાને નહિ વળતી હોય. રાણીના દેહમાં નવું જીવન આવ્યું છે ને એણે હોટ દીધી છે.

જમહગિન ઋષિનો આશ્રમ છે અને ઋષિકુમાર વનફળ વીણવા જંગલમાં ફરી

રહ્યો છે. એણે રાણીને દીડી છે. દોડ્યો દોડ્યો પાસે ગયો છે: 'વનમાં બૂલ્યાં પડી ગયાં છો, મા ? પણ હવે વાંધો નહો. પિતાશ્રીનો આશ્રમ પાસે જ છે.'

ઋષિકુમાર મૃગાવલી રાણીને આશ્રમે તેડી ગયો છે. ઋષિએ રાણીને દીકરી કરાને રાખી છે. પૂરા માસે રાણીએ પુત્ર ને જન્મ દીધો છે.

ઋષિએ એતું નામ ઉદયનકુમાર રાખ્યું છે.

એક દિવસ ઉદયનકુમાર ચિહાર ગયો છે જંગલમાં એક ગારુડીએ માટો બધો સાપ પકડ્યો છે. સાપ આજીજી કરે છે, પણ ગારુડી એને છોડી દે એવો મુરખ નથી. ને એવામાં કુમાર ત્યાં જઈ ચડ્યો છે.

કુમારે કહ્યું છે: 'એતા એય ! એ સાપને છોડી દે.'

ત્યારે ગારુડીએ કહ્યું છે: 'સાપને છોડી જ દઉં ને ? એના ઉપર તો મારી આજીવિકાનો આધાર છે. સાપને કરડિયામાં પૂરીય. ચહેરની ચેરીઓમાં ફરીય. લોકોને એકઠા કરીય. મોરલી વગાડી સાપને મનાવીય. સાપ ફણા માંડી ડાહ્યે અને લોકો પ્રસન્ન થઈ મને લીખ આપશે.'

ત્યારે ઉદયને કહ્યું છે: 'તારે લીખતું કામ છે ને ! માડું આ કડું આપું સાવ સોનાતું છે.'

ગારુડી કુમાર સામું અને કુમારના કડા સામું જોઈ રહ્યો છે. તેણે કહ્યું છે: 'સોનાતું કડું !'

ત્યારે ઉદયને કહ્યું છે: 'તું સાપને છોડી દે. હું તને સોનાતું કડું આપું. આવી લીખ તને કદી મળી નહિ હોય !'

ગારુડીએ તો સાપને છોડી દીધો છે. કુમારનું ઠડું લઈને ખુશી ખુશી ચતો ચાલ્યો ગયો છે.

ગારુડી ગયો એટલે સાપને વાચા આવી છે. એ તો વાસુકિ નાગનો ભાઈ છે. દેવતાઈ નાગ છે. એણે કુમારને કહ્યું છે: 'કુમાર ! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. સારું થયું તે' મને છોડાવ્યો, નહિતર એ ગારુડી તો મારે માથે સો સો વાનાં કરત'

સાપે કુમારને સરસ મલ્લની વીણા આપી છે. કહી ન કરમાય એવાં કૂલડાંની માળા આપી છે, અગરજનો ગોટાં આપ્યો છે. પાનનાં બીડાં આપ્યાં છે. બધું આપી કરી સાપ અંતર્ધાન થઈ ગયો છે. બધું લઈ કરીને કુમાર આશ્ચર્યમાં પાછો આવ્યો છે.

ગારુડી રખડતો રખડતો કૌશાંબી નર્ગરીમાં જઈ ચડ્યો છે ને એક સોના-રાતી દુકાને ઠડું વેચવા બેઠો છે. સોનો સોનાનું મૂલ કરે છે ને એમ કરતા કદા ઉપર રાજસુદા છે ને સોત્રીની સુદા ઉપર નજર પડી છે. સુદા ભેઈ સોનીને ચ્યું છે કે આ તો રાજાનો માલ છે. કાં તો ચોરી લાવ્યો હશે ને કાં ઇનામ મળ્યું હશે પણ આપણે વાંકમાં નો આવવું. એણે તો કોટવાળને બોલાવ્યો છે.

કોટવાળની તો નજર જ એની કે જગતમાં પોતે એક જ શાહુકાર છે, બાકીના બધા ચોર છે. એણે તો ગારુડીને ચોર બની પકડ્યો છે. 'સુરકેટાટ બાંધ્યો છે અને કચેરીમાં રાજાની પાસે ખડકાં ર્યાં છે.

ઠડું ભેઈ રાજાએ કહ્યું છે: 'આ તો રાણી મૃગાવતીનું ઠડું.'

ત્યારે ગારુડીએ કહ્યું છે: 'રાજા ! હું ચોર નથી, લૂંટારો નથી. મેં ચોરી

કરી નથી. રાજાના બંડાર લૂંટ્યા નથી. વનવગડામાંથી એક સાપને પકડ્યો'તો. કોઈ એક ઋષિકુમારે આવી સાપને છોડાવ્યો ને બીજામાં મને આ ઠડું આપ્યું છે.'

ત્યારે રાજાએ કહ્યું છે: 'આ ગારુડીને છોડી મેલો; એ તો મારી પ્રિય-તમાની ભાળ લાવ્યો છે.'

ત્યારે કોટવાળે ગારુડીનાં બંધન છોડી નાખ્યાં છે. ત્યારે રાજાએ કહ્યું છે: 'ભાઈ ગારુડી, મને જંગલનો મારગ બતાવીશ ?'

ત્યારે ગારુડીએ કહ્યું છે: 'શું કામ નહિ બતાવું ? જંગલ બતાવીશ, જંગલનો મારગ બતાવીશ. જડશે તો જંગલનો સાપ પણ બતાવીશ. અને આ કડાના પહેરનાર કુમારને પણ બતાવીશ.'

રાજાએ ગારુડીને યોગો ભરીને સોના-મહોર આપી છે. લાવલરકર તૈયાર થયું છે અને રાજા રાણી મૃગાવતીને મળવા જંગલની વાટે ચાલી નીકળ્યો છે.

આગળ આગળ પેલો ગારુડી છે ને પાછળ રાજાની અસવારી છે. બધા જંગલની વાટે ચાલ્યા બન્ય છે. ચાલતાં ચાલતાં જંગલમાં રાત પડી છે.

રાતને સમે બધા વાતો કરતા બેઠા છે ને એમાં કોઈએ રાજાને કહ્યું છે: 'રાજા ! સુખ ને દુઃખ સંયોગ ને વિયોગ એ તો દુનિયાની ઘટમાળ છે. તમારે માથે તે એવું કયું દુઃખ આવી પડ્યું છે ? એવાં તો દુખ પડ્યાં'તાં એક વખત શ્રીહત્તને માથે ને એની પ્રિયા મૃગાવતીને માથે.

ત્યારે રાજાએ પૂછ્યું છે: 'અહો એ વગી શી વાત છે ?'

ત્યારે વાત કરનારે શ્રીહત્ત અને મૃગાવતીની વાર્તા માંડી છે. [આયુ

હિંદની આઝાદીનું એક વર્ષ પુરું થાય છે
 હિંદના દિયોગાએ ઘણી જ પ્રગતિ સાધી છે અને હિંદવાસીઓએ તેને અપનાવી છે.
 દેશના ખૂણે ખૂણે અમારી ખનાવટો પ્રસિદ્ધ છે.
 તમે પણ આજથી જગમગાડો.

પંડરીનાથ શ્રી લી અ ન ટા ઈ ન

વાપરો

સર્વ સ્થળે મળે છે.

ખનાવનાર :-

પંડરીનાથ શ્રી લી અ ન ટા ઈ ન ડેપો

મુંબઈ - ૨૮.

HVR.

ટ્રસ એન્જનીયરીંગ વર્કસ
 (મોકેનીકલ એન્જનીયર્સ) —

- ગ્રાઈલ એન્જનનાં સ્પેઅર પાર્ટો
- સ્ટીમ એન્જનનાં સ્પેઅર પાર્ટો
- પીસ્ટન રીંગ તેમજ દરેક જાતનાં દાતાનાં
 મશીનકટ ચક્કરો, ઉપરાંત પીસ્ટન અને દરેક
 જાતનાં ગ્રાઈલ સ્પેઅર પાર્ટસ ખનાવનારાં.

એકવાર પધારી જાત્રી કરો.

૧૧, કાવરલ પોલ સ્ટ્રીટ, ચાલકાની રેરોડા પાછળ : મુંબઈ ૧.
 ટે. નં. ૨૭૪૩૩

બાદશાહ સૌલોમન અને હુદહુદ

નરહરિ કાવ્યપ

[આપણે જેને ધર્મીકલ્પિત કહીએ છીએ તે જ હુદહુદ. જેનું અંગ્રેજી નામ હુડ્ડો છે. તેના શરીરનો રંગ સુન્દર બદામી છે. અંદર પાંખમાં કાળા અને ઘોળા પડા હોય છે. તેની ચાંચ પાવળી અને લમલમ જે ઘંચ લાંબી હોય છે. ખાસ ધ્યાન એવું તેની તેની કલગી છે. એ કલગી જ્યારે બંધ હોય છે ત્યારે જાણે માથા પર બને બાજુએ ચાંચ હોય તેવા જેવા પાંખ લાગે છે પણ જેવી કલગી ભયડે કે તુર્ત જ એ લમ હર થાય છે. બોરાકમાં તે છવડાં ખાય છે. તેનું કદ કાબર જેવડું હોય છે. તે ટોળામાં જેવા નહીં મળે કારણ તે એકલોકી જ ફરેલા ફરે છે. નવરાત્રના દિવસે, અગાઉ તે આપણે ત્યાં ઉત્તરમાંથી આવે છે અને માર્ચ મહિનાની શરૂઆતમાં પાછાં ચાલ્યાં જાય છે. મૂળ આ પક્ષી ઈજિપ્ત બાજુનું જણાય છે. ઈજિપ્તના નદીનાં સાંદિયામાં આ પક્ષીનો વસેજ છે. અને આને માટે કેટલીયે કંતકાઓ રચાઈ છે જેમાંની એક નીચે આપવામાં આવી છે.

- લેખક]

જેના વખતમાં સૌલોમન નામનો મોગે બાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો. તે પોતાના દુપા ચંચળે પ્રાણીમાત્ર પર સત્તા બોગવતો હતો; દરેક પ્રાણીઓની બાપા તે સારી રીતે સમજી શકતો હતો તેમજ બોલી શકતો હતો. કૂંકમાં ફરેફરેક જીવાત્મા તેની ઇચ્છા મુજબ ચાલતા.

બાદશાહ પાસે એક ચમત્કારિક શેત્રંજી હતી, અને તેનો ઉપયોગ તેઓ મુસાફરીએ જવામાં કરતા. તે શેત્રંજીમાં કાંઈ અત્યંતિક શક્તિ હતી. બાદશાહનું હાથીદાંતનું સિદ્ધાસન માત્ર સમાઈ શકતું અથવા તો મોટાં સરકરો પણ તેમાં મુસાફરી કરતાં. હવામાં રહેતાં આ જૂત આ શેત્રંજીને ઉપાસતા અને બાદશાહ જ્યાં જવા હુકમ કરે ત્યાં લઈ જતા.

આવી રીતે એક વખત બાદશાહ, પોતાની શેત્રંજી પર, હાથીદાંતના સિદ્ધાસન પર બેસી, પૃથ્વીના જુદા જુદા દેશોનાં મુલાકાતે નીકળ્યો હતો. એમ ને એમ મુસાફરી કરતાં કરતાં જયેર થયા ત્યારે બાદશાહના માથા પર સૂરનાં કિરણોની ગરમી મળવા માંડી; અને આ ગરમીથી બચવા છત્ર કે એવું કંઈ સાધન સાથે ન હતું. એટલામાં આકાશમાં એક ગીધડાનું એક મોટું ટોણું ઝીંકતું જતું-જેકને બાદશાહે તુર્ત જ ખૂમ મારી તેમને બોલાવ્યાં અને કાધું કે 'એ ગીધા! મારા માથા પર ઊભાનું કરે' જો નથી તમારી પાંખોથી યત્ન કરવામાં

મને ગરમી ન લાગે.' આ સાંભળી ગીધડાના પટેલે આગળ આવી જવાખ દીધો કે 'બાદશાહ! અમે હાલ ઉત્તર તરફ જઈએ છીએ અને આપ હાંફણ તરફ જવા ધારે છે, માટે આપની સાથે આવવાનું અમારાથી બની શકે તેમ નથી. અમને ખબર છે કે આપને સખત ગરમી લાગે છે, પણ તેમાં અમે મદદ કરી શકીએ તેમ નથી. અમે તો જ્યાં જવાનું હાથું' છે ત્યાં જ જવા માગીએ છીએ.'

આ સાંભળી બાદશાહ ક્રોધે લરાયો અને ખરાડી ઝીંકયો: 'હરામી ગીધડાઓ, આ તમારો બાદશાહ કે જે આખી પૃથ્વી પર રાજ્ય કરે છે તેના હુકમને તાણે યત્ન નથી ન જાણે તમને આપ આપું છું કે તમારી ડાક પરનાં તમામ પોર્ણ ખરી પડશે; શિયાળાની કંડી, ઉનાળાની ગરમી અને ચોમાસાનો ધોધમાર વરસાદ, એ બધું જ આ તમારી નાલાયક ડાક પર પડશે, વગેરે આજ સુધી ખૂબ આનંદથી ગીધડાં ડાકે પણ હવેથી મરેલું માંસ જ ખાજ તરીકે તમને મળશે અને તમારી આખી જાત પૃથ્વીના અંત સુધી મંદી ગણશે.' આ પ્રમાણે શ્રાપ આપીને બાદશાહ સૌલોમને આગળ મુસાફરી શરૂ કરી. તેટલામાં હુદહુદ નામના પક્ષીઓનું ટોણું ઝીંકતું સામું મળ્યું. તેમને પણ બાદશાહે શાકી રાખી ગીધડાને જે કહ્યું હતું તે જ સંભળાવ્યું.

હુદહુદનો રાજ સમજી હતો. તેણે નમ્રતા-

પૂર્વે જવાબ આપેા: 'જલપનાદ! અને તો નાના કદનાં પક્ષીઓ છીએ અને વધુ વિરતારમાં હોયો કરવાને બચકત છીએ, છતાં હું મારી આખી જમાતને મદદમાં લઈ બનતો હોયો કરીશ.'

આ પ્રમાણે વચન આપ્યા પછી, તેણે ઝપાટાબેર બધાને બેઠાં કરી, બાદશાહના માથા પર વાદળાંની માફક ઊઠવા માંડ્યું; અને આવી રીતે સુસાદરીના અંત સુધી બાદશાહને સૂઈનાં કિરણોની મરમીથી બચાવ્યો. બાદશાહ ખૂબ ખુશ થયા અને તેને પોતાના હાથીકાંતના મહેલમાં આવવાનું આમંત્રણ આપી વિદાય કર્યો.

થોડા દિવસ બાદ જ્યારે હુદહુદને રાજ્ય, બાદશાહ સોલોમનના હાથીકાંતના મહેલમાં ફાગલ થયો ત્યારે સોનાના રત્નજ્વાલિત સિંહાસન પર બેસી શાહ કંઈકે લખી રહ્યા હતા.

બાદશાહે જેવો હુદહુદને બેઠોયે કે દુર્ત જ આનંદથી બોલી ઊઠ્યા: 'મે તને એટલા માટે બોલાવ્યો છે કે જે રીતે તે મારી સેવા બજાવી છે અને જે રીતે વફાદારી જતાવી છે તે! બદલામાં મારે તને શુ ઇનામ આપવું? અને એવું હું શું આપું કે જે તમેને આખી જિંદગી પાદ રહે.'

આ સાંભળી પેલો ગજ-પોતાને બાદશાહ સન્મુખ બેઠા રહેવાનું મોટું માન અને આપવામાં આવનાર મોટા ઇનામનું જ્યારે મૂંઝારો પરંતુ સ્વસ્થ ચિત્તે નમન કરીને બોલ્યો: 'બાદશાહ અમર રહો. આપના આ સેવકને વિચાર કરવા માટે એક દિવસની મુદત આપો કે જેથી હું મારી રાણી અને સલાહકારને પૂછી ઇનામ આપત નક્કી કરી શકું.'

બાદશાહે તેમ કરવા સંમતિ આપી.

હુદહુદને રાજ્ય ઊડીને સીધો પોતાની રાણી પાસે આવ્યો અને ખૂબ હૃદયનેર તેને પોતાને બાદશાહે આપેલ મોટા માનની બધી વાત કરી. રાણીએ દુર્ત જ સલાહકારને બોલાવવા એક જણને મોકલ્યું. થોડી વારમાં બધા આવી પહોંચ્યા, અને એક ઝાક પર

એક જોડવી. બારંબમાં રાજ્યએ બધાને વિચતવાર વાત કહી સંભળાવી અને ફરકોતો આ બાબતમાં થો અભિપ્રાય છે તે પૂછ્યું. ફરકે પોતપોતાની રીતે મત આપ્યો, જો ફરકોતો મત એકબીજાથી જુરો પડતો હતો. શાક્રએ પૂંછડી લાખી થાય એવી ઇચ્છા જતાવી તો કોઈએ પીછાનો રમ જૂરો અને લીધો થાય એમ જણાવ્યું. એક જણે તો વળી શાહ-મુત્રની જેવા થવાની વૃત્તિ દર્શાવી. આ રીતે અર્થો કરતાં સ્પર્શિત થયો તોય એક જ નિર્ણય પર તેઓ આવી યાયા નહો. હેરેટ હંદગાને રાણીએ રાજને એક બાણુ લઈ જઈને કહ્યું: 'વહાલા નાથ! મારા બે બેલ સંભળો. આપણે બાદશાહને માથા પર રક્ષણ આપ્યું છે, માટે આપણા માથા પર સોનાનો તાજ ચારે એવી માગણી કરીએ, આથી આપણે બીજાં જર્વા પછીઓથી અકિષાતાં કહેરાય. કેમ જરાજર ને?' રાજને આ વાત બે બેલતરી ને બીજાં બધાએ પણ તેમાં મંજૂરી આપી.

દુર્ત જ હુદહુદ, બાદશાહ સોલોમનની હજૂરમાં આવ્યો અને વિનંતી કરી કે 'નામદાર! અમે આપને માથા પર રક્ષણ આપ્યું છે માટે અમારા માથા પર સોનાના તાજ આવે એવું અમે નક્કી કર્યું છે.'

આ સાંભળી બાદશાહ હસ્યો અને પૂછ્યું: 'આને તમે નક્કી કર્યું છે તેનું શું પરિણામ આવશે તે વિચારી જોવું છો?'

'હાહ. અમે બધાએ બેગા મળાને જ નિર્ણય કર્યો છે અને ઇનામ તરીકે સોનાના તાજની જ ઇચ્છા ધરાવીએ છીએ.'

હુદહુદને આવો નિર્ણય સાંભળને યાહે કહ્યું: 'કલે, તમારા માગ્યા પ્રમાણે થશે. પણ જરા ઊભો રહે, તું સાવ મૂરખ પડ્યો છે, એ તો જ્યારે તારા પર મુરીયત આવશે ત્યારે તું તારી મૂર્ખતા બેઈ શકીશ. પણ તેથી ગમગાઈય નહો, મારી પાસે આવજો, હું તને મદદ કરીશ.'

માથા પર સોનાના તાજ સંકિર્ત હુદહુદે

બાદશાહ પાસેથી વિદાય લીધી. મહેલમાંથી બહાર નીકળતાં જ પોતાના બાતબાઇઓના માથા પર તેણે સોનાના તાજ નેસા. બધાએ એક સાથે ‘બાદશાહ સોસોમન બહુ’ હોયો’ જેવી આનંદ-કિંકારીઓથી વાતાવરણને ઝરી દીધું. બાદશાહ સોસોમનને હાથે મળેલું માન અને માથે સોનાનો તાજ એટલે હુદહુદના ગરંતું તો પૂછવું જ શું! પક્ષી-જગતના સર્વસત્તાધીશો હોય તેવું વર્તન ખીજ પક્ષીઓ પ્રત્યે તેઓ બતાવવા લાગ્યા. દરેક હુદહુદે ઉગત મરતકે, પથ પછાડીને ચાલવું શરૂ કર્યું. ખીજ પક્ષીઓ આ બાબત કંઈ પૂછે તો ઉદ્ધતાપથી જવાબ આપવા લાગ્યા. ટૂંકમાં હવે હુદહુદોને કોઇની દરકાર ન રહી. પોતે કેવાં લાગે છે તે નેવા માટે બધા સરોવરને કંઠે ભેગા થયાં દરેક જથ્થું પોતાનું પ્રતિબિંબ પાણીમાં નેવા લાગ્યું અને અંદર અંદર એકબીજાથી વધુ રૂપાળા કેમ દેખાવું તેનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું. એટલું તેમણે નક્કી કર્યું હતું કે ખીજ પક્ષીઓ હવે રૂપાળાં રહ્યાં નથી. તેમના ગરંતી સીમા ન રહી અને તેમનું તોફાન વધતું ચાલ્યું.

દરમિયાને બન્યું એવું કે તેમની આ ગંધી દિલચાલ એક શિકારી નેસા કરતો હતો, અને હુદહુદના માથા પર ચળકતી ધાતુ છે અને પોતાની જાન દીધાવવા પાણીમાં વારંવાર નેસા કરે છે એમ સમજી તેણે જાજ પાથરી શુદ્ધિપૂર્વક એક આરસીનો કંડો જાળમાં મૂકેા.

થોડી વારે એક હુદહુદ પોતાની જાત દીધાવવા આરસીમાં નેવા ગયું અને જાળમાં સપડાયું. શિકારીએ તેને પકડ્યું, અને માથા પર ચળકતી ધાતુનો તાજ નેસેને તેને મારી નાખી, માથા પરનો તાજ કાઢી લીધો. તાજ ચેલીમાં નાખીને શિકારી આમમાં કંસારાની દુકાને આવ્યો, અને પેસે તાજ તેને બતાવીને શું કિંમત બિખરશે તેમ પૂછ્યું. કંસારાએ તાજ પિત્તળનો છે તેમ કહી શિકારીને નજીવી કિંમત આપી દીધી. ઉપરાંત આવા વધુ તાજ

મળે તો કોઈને ય જથ્થું કર્યા વગર લાવવાની, સુચનાં આપી શિકારીને વિદાય કર્યાં.

શિકારીએ હવે હુદહુદને મારી નાખી તાજ ભેગા કરવાનો ધંધો શરૂ કર્યો. જેટલાં તાજ મળ્યા તેટલા બધા ય તેણે કંસારાને મામૂલી કિંમતમાં વેચ્યા હતા. એક દિવસ જ્યારે તે શિકારથી પાંઠો ફરતો હતો તેવામાં એક જોળખીતો ઝવેરી રસ્તામાં મળ્યો. તેને શિકારીએ આ તાજ બતાવ્યા ત્યારે ઝવેરીના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. શિકારીને પૂછવામાં આવ્યું કે તે આટલા બધા તાજ ક્યાંથી મેળવી લાવ્યો? વધારામાં એમ પણ કહ્યું કે જો આ તાજ મને વેચવામાં આવશે તો બદલામાં સોનાના સિક્કા મળશે. શિકારીને પોતાની બૂઝ સમજાઇ. અને હવેથી તેણે બધા તાજ ઝવેરીને વેચવા માંડ્યા. આવા તાજની ખ્યાતિ ધીમે ધીમે ખૂબ પ્રસરી ગઇ. કેટલાય લોકોએ આ શિકારના ધંધામાં કંપલાવ્યું. સોની અને ઝવેરીઓ જાતે જ શિકાર કરવા લાગ્યા. કેટલાકે વળી શિકારનો સામાન જનાવવાનો ધંધો શરૂ કર્યો. જાળની કિંમત બજારમાં વધી ગઈ અને સાથોસાથ તે જનાવનારાઓનાં નસીબ પણ ઊપડી ગયાં. આ રીતે રાજના સેંકડો હુદહુદોનો કમરમાણ નીકળી જતો. તજના લોકમાં શિકારીઓમાં મહિમાઢિ મારા-મારી થવા લાગી. આ કંડોકરીના સમયમાં કાંઈ પણ હુદહુદ બહાર ફાટી આવતું નહીં.

દિનપ્રતિદિન પોતાની જાતની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો જોઇને એક રાત્રે રાજાએ એક ખાનગી એકક બોદારી અને આ બાબતમાં હવે શું કરવું તે જોઈને પૂછ્યું. દરેકને પોતાની પક્ષીઓ અણાતી લાગતી હતી. બધાએ દોષનો ટોપસો રાજાને માથે ઝોડાઓ. એક હુદહુદે તો એટલે સુધી કીધું કે જોની સલાહ મુજબ ચાલ્યા તેમાં જ આ નિકલ ન કળી રહ્યું છે. ખીજ કહાવજવાગાએ એમ કીધું કે ‘કોઈ આપણે શિકાર ન કરી શકે’ એવું ઈનામમાં કેમ ન માર્યું! અર્થાત્તે હમ સ્વરૂપ પામ્યું

હવે છતાંય રાજ્યએ શાંતિ અને ધીરજથી બધું સહન કરી સૌને સંતોષ્યા. બાદશાહ સોલોમનનાં વચનો તેને માફ આપ્યાં પણ ત્યાં મહદ માંગવા બવામાં જીવનું જોખમ હતું છતાંય મોનાની જાતની હરતી દેખાવી રાખવા ખાતર, તે દુરુમારમાં જવા તૈયાર થયો.

ચોરીધૂપીથી, સાવચેતીપૂર્વક જીડીને તે બાદશાહ સોલોમનની સન્મુખ દાખર થયો. બાદશાહે આગમનનું કારણ પૂછ્યું તો કંઈ પણ જવાબ આપે તે પહેલાં હુલ્હુલો રાજા રડી પડ્યો અને આંખમાં આંસુ સહિત પોતાને માથે થયેલા અત્યાચારની વિગતો સવિસ્તર કહી સંભળાવી.

આછું રિમત કરીને શાહે કહ્યું: 'મેં તને અગત્યની જ રૂંતવણી આપી હતી કે તું જે સોનાની ઇંચિયા ધરાવે છે તે ખોદી કરે છે.

ચોક્કસ માનજે કે આ મહેલા સોનાના તાજના ચર્ચી જ તારી જાનનું ખંડન થયું છે, પણ તે જાગ્રવેલી સેવના બદનામાં મારે તને માફ કરવી જોઈએ તો' આ સોનાના તાજને, પીંજાવા તાજમાં ફેરવી નાખું છું' કે જેથી તમે પૃથ્વી પર શાંતિમય જીવન ગુજારી શો.'

આકી જીવના રહેણાં દરેક હુલ્હુલના માથા પર પીંજાનો તાજ આવી ગયો હતો. ઇમારી-ઓને બનારથી એમ સાચું કે હવે સોનાના તાજ નથી આવતા, ત્યારથી તેમણે પણ હા હુલે પકડીને મારી નાખવાનું નક્કી કર્યું.

હુલ્હુલોએ ખીખ ખૂંટીઓની મૈત્રી કરી શરૂ કરી અને આનંદથી અને મંદથી જીવન ગુજારવા સાચા ધીમે ધીમે તેમની જાનમાં ખૂબ વધારો થયો જે આજ મુશી એમના વંશ વારસો શાંતિમય જીવન ગુજારી રહ્યો છે [અંતેષ ૧૫]

✽ રસોઈની લહેજત અને ગૃહીણીની શોભા ✽

વર્ણથી જનતાએ વખાણેલી અમારી

ટ્રેડ P માર્ક

વાપરવાનો આગ્રહ રાખો

હોંગ વાલા

ઠા. ગોપાલજી ચાંપરીની કું.

હોંગ * કપુર * અજમાના ફુલ * પીપરમીન્ટ
ના ફુલ * તજ * રહી * પારો વગેરેના
જથાબંધ તથા છુટક વેપારી

વડગાદી - સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ મુંબઈ ૩

ટેલીફોન ૨૩૪૫૪ મામ "SARITA"

સમાજ અને સાહિત્યની નવાં જૂની

ભાવનગર સાહિત્ય સભાએ તા. ૭-૮-૪૮ ના રોજ 'ટાગોર જન્મંતી' નિમિત્તે એક કાર્યક્રમ પ્રા રવિશંકર મ. ભોશીના પ્રમુખપદે, આશ્રેષ્ઠ દાઉદખાન સભાગૃહમાં યોજાયો હતો. શરૂઆતમાં શ્રીમતી કુમુદિની જ. રાવજી કવિવર ટાગોરનું એક બંગાળી ગીત ગાયા બાદ શ્રી ભીમજીભાઈ સુશીલ, શ્રી નાથાલાલ દવે, શ્રી નરેન્દ્ર બલેશ અને શ્રી મુકુન્દરાય પારાયણે પ્રાસંગિક પ્રવચનો કર્યા હતાં.

છિપરાક્ત સંસ્થાને જ આયોજ્યે તા. ૮-૮-૪૮ ના રોજ એ જ રથજે સ્થાનિક કવિઓના કાવ્ય-જ્ઞાનનો એક કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. જૂનાનવા ઝોમણીસ કવિઓએ કાવ્યો, ગીતો અને ગઝલોનું, શ્રીતાઓને શા કલાક સુધી ઝોકધારું રસપાન કરાવ્યું હતું.

૧૫મી ઓગસ્ટનું આઝાદીપર્વ ભાવનગરની સંસ્થાઓએ અને જનતાએ હાર્દબેર ઊજાવ્યું હતું. તે જ દિવસે પૂનઃ સંસ્કૃષ્ટિતાના નામ પરથી, જોધા દરવાજાથી બંદર સુધીના કહેરના રાજમાર્ગનું, 'મહાત્મા ગાંધી રસ્તા' એવું નામકરણ કરવાનો વિધિ ચહેર સુધરાઈ તરફથી કરવામાં આવ્યો હતો.

ધી દિલ્હસ્તાન કામશિર્ષલ બેન્ક લિમિટેડની ભાવનગર શાખા, મહાત્મા ગાંધી રસ્તા પર ખાગ્જેટ પાસે તા. ૧૮-૮-૪૮ સે ખોલવામાં આવી છે.

હાલના સોરાબૂના હંભામી રાજપ્રમુખ ભાવનગરના મહારાજા શ્રી કૃષ્ણકુમારસિંહજીની હિંદી સરકારે મદ્રાસના ગવર્નર તરીકે નિમણૂક કરી છે.

શ્રી પ્રભાત કળા મંડળ લિમિટેડ (ભાવનગર)ના પ્રથમ નાટક 'ભર્તૃહરિ નં' ઉદ્ઘાટન તા. ૧૪-૮-૪૮સે ભાવનગરના મહારાજા સાહેબના વરદ હસ્તે થયું હતું.

મહાગુજરાતના ગઝલ મંડળનો નવો મુશાવરો બાણીતા સાધુર શ્રી રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈને પ્રમુખપદે તા. ૨૨-૮-૪૮ના રોજ સરત મુકામે યોજાયો હતો.

અમદાવાદના પાણિ 'નાટક'નો જીલ્લાપતે અંક 'મેક્સીમ ગૉર્કી અંક' તરીકે પ્રગટ થયો છે.

બાણીતા 'ભારતી' અઢવાલિકાના તંત્રી થી રમણલાલ જાનીને તંત્રીપદે નવું દૈનિક 'વર્તમાન' અમદાવાદથી ચાલે થયું છે.

પત્રવ્યવહાર વખતે આપનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખશે

જમાનાની સાથે સાથે !

રસોડાની રાણી બોલે
રોનસેસ સ્ટીલનાં વાજણે
‘ખરીદવાતું’ નહીં ઠયું છે !

ખરીદતી વખતે

PURE (પ્યોર)

આટલું ખરોખર વાંચી ખરીદજો. ઉત્તમ
માલની એ નિશાની છે. ટકાઉપણાની ખાત્રી છે.
ચળકાર હંમેશનો છે.

સોલએજન્ટ:- પટેલ્સ યુનાયટેડ પા. બો. નં. ૧૩૭૦,
મુંબઈ ૧

વેપારીઓને ઉદાર સારતા આજે જ માર્કેટ સીસ્ટ મંગાવો

સર્વ રોજો પર અકસીર પુરવાર થઈ ચુકેલ બીજો સંજ્ઞવની કાઢના બનાવનાર
મો. બીજો શાસ્ત્રીકત પદ્ધતિથી તૈયાર કરેલ

“ સૂર્ય બાણ કાઢા ”

આ કાઢના સેવનથી દરેક જાતના જઝ રૂચી બેઠેલા તાવ નાશુદ થાય છે. મંદગતી
સતેજ રહે છે. કઠડીને જુખ લગાડે છે. ચરીરનું આકાષ જવું. દુખાવો થવો, સંધાનો
દુખાવો થવો, ચરીરમાં કળતરો થવી. પાનુસીલતા, તેજજ ઓજાના દરેક દરરો ઉપર
અકસીર પુરવાર થઈ ચૂકેલ છે. આ કાઢો દેશી વનસ્પતિઓમાંથી તૈયાર કરેલો હોવાથી
કોઈ બાધ કરતો નથી. આખાજ, વૃદ્ધ તેજજ ઓજાને સરખો ઉપયોગી છે. હળવો
માણસોએ વાપરી સંતોષ અનુભવે છે.

આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો

ન્યૂ બીજો ફાર્માસ્યુટીકલ વર્કસ

ધરુવાડી, ફરગ્યુસન રોડ, મુંબઈ ૧૩

???

મુંઝવણ !

છેલ્લાં ચાર વર્ષ પછી
ઠાપડની હાલમારી રેશનીંગ જતાં
ઝોણી ધર્ધ અને હવે
ખજારમાં ઉત્તમ ક્વોલિટીનાં
તરેહ તરેહનાં ઠાપડો
મળવા લાગ્યાં....

મળતાં મૂલ્યાયમ કપડાં ઉપર સોહામણી
ને આધુનિકે ઢળની ડીઝાઇનો છપાવવાં
માટેની તમારી મુંઝવણ ટાળવા
આજે જ તમારા માનીતા—

ન્યુ કુશર
ડાઇંગ એન્ડ પ્રીન્ટીંગ વર્ક્સ
પ્રધારવા વિનંતી છે

વેપારીભાઈઓને
જમ્યાન-ધ ભાવે
નતનવી ઢળની
ડીઝાઇનોમાં
સાહી છાપી આપીશું

દરરોજનાં ઘરવપરાશ માટે અને કક્ષધની ચીંતા ટાળવા

મેટ્રો
માર્કેના

સ્ટેનલેસ
સ્ટીલનાં

વાસણો વાપરો

લખો :

મેટ્રો ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એન્ડ મેન્યુ. કું.

હરીદ્વાર નિવાસ, રાજ્ય ખેતવાડી સેન્ટ્રલ્સ શાંક અંખર્ષ-૪

રોજીર :

મે. નાનાલાલ વાડીલાલ

મારવાડી બજાર, અંખર્ષ-૨

દેવમ દિરોમાં અને કીમતી ઔપધીઓમાં વાપરવા યોગ્ય

“શ્રી વિષ્ણુ” છાપ

શુદ્ધ

કેસર

રૂપેનદેશના ઉમદા કુલોમાથી ચૂંટી કાઢેલું સર્વોત્તમ કેસર

લખો -

વરણવનદાસ હીરજીની કું.

રાષ્ટ્રદેવો ભવ.

સ્વતંત્ર દિનના સુમંગળ પ્રભાતે

નિસ્વાર્થ દેશસેવકોને અમારા

કોટી કોટી વંદન હજી.....

ચેરમેન

શેઠ હવણલાલ ગુનીલાલ
ચીનાઇ
શ્રી. મણીબહેન ચ દુલાલ
નાણાવટી

મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર્સ

શ્રી. રસીકલાલ હવણલાલ
ચીનાઇ
શ્રી. સોમેપચંદ્ર મણીલાલ
નાણાવટી

અમારી વિશિષ્ટતાઓ

- સાટીન (ન. ૫૧૫૧ તથા નં. ૧૦૧)
- ખાખો - ઓફીસ-ટલ
- ચેક સાડી - બ્રોકેડસ
- દરેક જાતનું, આધુનિક ઢાંચનું, સુંદર, ટકાઉ
અનેક આકર્ષક રંગોમાં, ઉંચી જાતનું, રેશમી
તથા બનાવટી રેશમનું કાપડ મળવાનું
માનીતું મથક.....

ટેલેફોન : ૬૨૦૫૦-૬૦૪૪૦

ટેલીગ્રામ : " SILKMILLS "

નેશનલ આર્ટ સીલ્ક મીલ્સ લી.

ઓફિસ કરતુરચંદ મીલ્સ કમ્પાઉન્ડ;

દાદર : મુંબઈ - ૧૪.

ગૃહિણીની ફરજ.....

તરફતરફના ફરસાણ તથા અધાણાનાં વપરાશ માટે બજારૂ લેખલેખ બનેલા તેલો ન ખરીદે

અને

અમારા "પેરેશ્યુટ" બ્રાન્ડ

રીફાઈન્ડ તલ તેલ ખરીદે

અને

વાનગીઓ વધુ સ્વાદિષ્ટ

અને મધમધતી બનાવે

એજ તેની ફરજ

રસોઈ માટે:-

અમારાં

- ૦ "પેરેશ્યુટ" બ્રાન્ડ તલતું તેલ
- ૦ "પેરેશ્યુટ" બ્રાન્ડ શીંગ તેલ
- ૦ "પેરેશ્યુટ" બ્રાન્ડ ડોકોવિટ કોપરેલ તેલ

THE BOMBAY OIL INDUSTRIES LTD
60, WESMISTON ROAD, MUMBAI

“પેરેશ્યુટ બ્રાન્ડ” લેખલો લેખને જ ખરીદવો

મળી અમર લખો—

ધી બોમ્બે ઓઈલ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

૫૦, નેસ્મીન રોડ, મહારાષ્ટ્ર : મુંબઈ - ૨૦

ટે. નં. ૪૪૧૨૨

વાર્તાઓનું અનોખું માસિક

આપની
નકલ
મેળવવા
રખે
ચૂકતા

જેને
સંગીત અને રંગીન

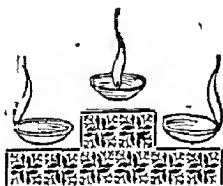
દિવાળી અંક

ધનતેરશને દિવસે
પ્રગટ થશે

શુભરાતના નામાંકિત વાર્તાકારોની
ઉદ્દાસ અને ઉર્જાધન આપણી
એકએકથી ચડિયાતી વાર્તાઓ

ઉપરાંત
પ્રખ્યાત કલાકાર
શ્રી સોમાલાલ ચાહની
ત્રિરંગી ચિત્રશીટ
અને
ત્રિરંગી કવર બેડેટ

પાનાં ૧૫૦ મુદ્રિત માત્ર દોઢ રૂપિયા

આપના ધંધાની જાહેરખબર માટે આજે જ લખો
ફહાની કાર્યાલય
દાણાપીઠ
ભાવનગર

જયહિન્દ પબ્લીસીટી સર્વિસ
૪૦૩ માલખાદેવી રોડ
સુનંદ-૨

મુનેશ્વર ગણાતી બારેલાકામની ખમીરવંતી નવલકથા

પાતાળકૂવો

લે. ઇશ્વર પેટકીકર

૨૫૬ પાનાં કિંમત રૂ. ૩-૦-૦૦

[નટપાલખય માફ]

બધા ચોપડી વેચવાવાળા વેચે છે

: પ્રાપ્તિગ્યાન :

નવમુગ્ધન કાર્યાલય

મોટા આંકડિયા-૩ કિયાવાડ

તમારી રસોઈ તથા અથાણાની પુરેપુરી

બાળવણી તથા સ્વાદીષ્ટતા માટે

“ પેરેશ્યુટ ” બ્રાન્ડ

તલનું, શીંગનું, કોકોવીટ

કોપરેલ તેલ બે માંગો

બનાવનાર

શ્રી. ભગે આઈલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

લિમિટેડ

૫૦, નેશનીલ રોડ, મહાગાંવ : મુંબઈ-૧૦

ટે. નં. ૪૪૨૨

ક્રમ	વાર્તા	વાર્તાદાર	પાન
૧.	ગડિ હાથી	વિજયગુપ્ત મોર્ચે	૧
૨.	અપદરણ	જનાદેન રાવળ	૧૫
૩.	સગઈ સંગાર	મયૂર	૨૫
૪.	ગોરો બિખારી	વમર કુરેશી	૨૬
૫.	બીબુ ઈનામ	મુનિકુમાર મ. વાદ	૩૫
૬.	શીમના ટોડા	માખવણ પટેલ	૩૬
૭.	કપાસરિસામર	મયૂર	૩૭
૮.	સમાજ સાહિત્ય	...	૪૩

વાર્તા માઠલનારને /

‘કહાની’માં છપાતી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા મદદ પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે અને તેને મર્યાદા કરવાના હક્ક લેખકના પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે. અસ્વીકૃત વાર્તા પરત કરવામાં આવતી નથી. તેને રદ કરવામાં આવે છે. સ્વીકૃત વાર્તાના ખર્ચ લેખકને આપતા પ્રમાણ થાય છે. — સંપાદક

કહાની કાર્યાલય

જય હિંદ ૫બ્લીસિટી સર્વિસ
૪૦૩ કાલ્યાણેવી રસ્તો
મુંબઈ-૨

સંપાદન અને જવાબદારી
કહાની કાર્યાલય
દાણાપીઠ : બાવનગર

વાર્ષિક દેશમાં ૧-૧૨-૦
પરદેશમાં ૬-૦-૦

કહાની

છૂટક દેશમાં ૦-૧૦-૦
પરદેશમાં ૧-૦-૦

છૂટક પ્રતો નીચેનાં લોકપ્રિય અખબારગૃહો પરથી મળી શકશે

મેસર્સ એ. એચ. બહીલર
રેલ્વે બુકસ્ટોલ
એમ. એચ. શુક્લ
ન્યુસપેપર એજન્ટ : સિદ્ધપુર

એચ. એમ. મારફતીઆ
સેક્ટર ૨૧૪, કમલ ટોર્કીઝ સામે
લહેરી મે-ચન, બીજે માળે, મુંબઈ-૪
શુભરાત બુકસ્ટોલ
લક્ષ્મી ટોર્કીઝ સામે : મુરત

—આફ્રિકામાં—

બંદર ન્યુસ સર્વિસ
પો. બો. ૧૨૦, મોમ્બાસા

મેસર્સ વોરા બ્રધર્સ
પો. બો. ૩૬૩, મોમ્બાસા

—લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

એલ. કે. મેઘાણી

મીમરાજ બિદ્દોગ, કાલ્યાણેવી રોડ : મુંબઈ-૨
કુરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ
કોડી પોળ સામે, રાવપુરા : વડોદરા

૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા
કહાની કાર્યાલય
મુંબઈ અને બાવનગર

વેન્ડી, પ્રકાશક અને મુદ્રક શાંતિલાલ ઇલાલાલ પટેલ : સરસ્વતી પ્રેસ : દાણાપીઠ, બાવનગર

કામ્યેષુ દમ્યા કથા

ગાંડો હાથી

વિજયગુપ્ત મૈયાર્ય

મહેસુરની દક્ષિણે મહાબાર અને જોડખ-
તુરની વચ્ચે આવેલ નિલગિરિના મહાક
અને તેમની જોડમાં આવેલ વિનાશ પૃથ્વી મર-
નું એક સ્વર્ગ છે એમ કહ્યું તો તેમાં જરા ન
અતિશયોક્તિ નથી. વર્ષના બારે માસ ત્યાં
વસંત પાંચરે છે. મહાપાનિધની પાંચે ચડીને
દર વરસે ધાર્ત્રિક નિયમિતતાથી આવતો મેષ
તેની વનધીના ધૌવનને ઉન્મત્ત બનાવે છે, અને
એ ધૌવનને બીજવવામાં તેને જે આનંદ આવે
છે તે છાડીને જવાનું તેને મન પણ કબાળી
થાય! એટલે તો આખા હિંદુસ્તાનમાંથી
ચોતાની માખા સહેલી લીધા પછી પણ તે
ખઠો ભટક્યા કરે છે. આ માર્વાતીય પ્રદેશને
જાત જાતના સામ, મુર્દોલિષ્ટસ, રખતર, ચંદન,
શેમળા, પાંડેરવો, અજલી, ગુલમહોર, અરોહ,
પ્રસૂડા, આંગો, વાંસ, હંસરાજ, હમારતી
લાકડું આપનાર શેઠગુડ, પ્લેકગુડ, સાડીનગુડ
સી કાર, અખરોટ અને બીજાં અનેક જાતનાં
વસ્ત્રો અને હજારો જાતની વેસો શોભાવે છે.
જેમણે માત્ર ઉતાહાસ જ જોયું છે
તેમણે તો ટાપટીપતી કૃત્રિમતાથી
દૂષિત થયેલું સોન્દર્ય જ જોયું
છે; જેમણે ઉતાહાસ હોડીને
આગળ વધી નિલગિરિ અને
વિનાશની પ્રકૃતિનું ફાટ ફાટ
થઈ જાળવવ્યમાન સોન્દર્ય જોયું
છે તેમણે કુદરતને તેના નિષ્કલંક

અને નૈસર્ગિક રૂમમાં જોઈ છે. તેનાં ગગનચુંગી
શિખરો વ્યોમથી વાતો કરે છે, તેનાં શિખરો
સાથે હરીફાઈ કરતાં વિદ્યાળ વૃક્ષોની ધરાઓમાં
ચિલોત્રા, હારિત, હરવા, ત્રિવિધ પોપટ, વિવિધ
મેના, ચિત્રચિત્રિત છુલછુલો, શરમાળ સામા
જેવા જવેલા અને રૂપ તથા રંગમાં એકબીજા
સાથે હરીફાઈ કરતાં અનેક પંખીઓ વસે છે.
એની શીતળ કુંજો ટીકીટી અને ફુલો,
દેવક અને પિંડા, લેલા અને કસ્ટુરાના કમરવધી
ગાળે છે. તેની શીતળ હવા સુખક અને હજાર
જાતનાં જંગલી ફૂલોની સુગંધથી મહેકે છે અને
રેવોને પણ પ્રિય એવો મહાપાનિધ વાંસના
વનમાં અને વૃક્ષોની ધરામાં ભરાઈને ગુંજે છે.
સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં જ જાણે જોતા હોઈ એ એવાં
ચિત્રચિત્રિત અને મોહક રંગો ધરાવનાર
પતંગિયાં તેની પ્રકૃતિમાં રતોની જેમ ચમકે
છે. તેના ઘાટ અને સપાટ ઉચ્ચ પ્રદેશોમાં
એક વખત જંગલી હાથી અને જોરનાં ટોળાં
વસતા હતાં. આને તો શિકારના ઉમદા નામે
મુશાપી શિકારીઓએ તેમને રહેસી
નાખ્યા છે, છતાં બાકી રહ્યા-
અર્થાં આ ઉમદા પ્રાણીઓ હજી
આ પ્રદેશના અમુક ભાગોને
શોભાવે છે. તેનાં બીક, જંબહ,
ઝાડી અને વગડામાં હનુમાન,
થંડુર, માકાસ વગેરે વાનર, વાપ,
દીમા, જંબલી ગિલાદી અને રીંછ

જેવા દિ'સક પશુઓ, શેઠ, ચોસિંગા, કાંકર, ચિત્તળ અને સાખર જેવાં દરજ્જા વસે છે. ત્યાં જુને કાશીના વાવેતર માટે હવે તો આ પ્રેશ પ્રખ્યાત બન્યો છે અને તે કારણે અહીં યુરોપી વસાહતો પણ વસી છે.

અગ્નિ વિનાશના નેલાકાતા બિલ્લામાં મારી જાતી છે. નેલાકાતા નામનું એક નાનું જામડું પણ છે. અહીંથી એક રસ્તો મારી ભગીરમાં યજ્ઞને ઉતાકાચંદ-કલીકતા ધોરી રાજ્યમાં જઈને ઈર્ષાળી બન્યું છે.

સવારનો વખત હતો. હું મારા બંગલામાં બેઠો બારીમાંથી બહાર સુશોભન જોતો હતો મારા બંગલાની આસપાસ કાશીનું વિશાળ વાવેતર છે. વાવેતરમાં મૂંઝા પછી જે'નલ છે. તે પછી એક બાલુ મારપાણ મંદીરનું ૫૦૧૪ ફૂટ ઊંચું શિખર વાદળો સચિ' વાતો કરે છે, બીજા બાલુ દક્ષિણેટાનું શિખર તેની સાથે દરીકાઈ કરવા બન્યું છે. પરંતુ તેની ઊંચાઈ હેલ્ડેટ ફૂટે અટકી છે. બેની વચ્ચે મુદર બીક અને શોભા (બંગલ) છે. સવારની ઈંડી હવામાં શક્તિ' મેળવતા એ મન આતો પાલો મોટે માંચો ત્યાં મારા માનીતા પગો અને શિકારી શિક્ષકનારોએ રોડતાં અતીને અને હોશિયર ખખર આપી કે આપણી દંડમાં એક ગાંડા હાથી આવ્યો છે. હાથીના શિકારની આ ઉમદા તક જોઈને હું ઉત્સાહમાં આવી ગયો.

અરુ' કહું તો હાથીના શિકારથી તો હું બહુ વિરુદ્ધ છું. એ ઉમદા પ્રાણી તો બંગલની શોભા છે. અને જો તે વાવેતરમાં જઈને નુકસાન ન કરતો હોય તો તે સંપૂર્ણ નિરુપદ્રવી પ્રાણી છે. તેના શિકારમાં માત્ર લોહી રેડવાની અને પ્રાણ દરવાની પાશવી રીતિ છે. હાથીદાંત માટે જોરા શિકારીઓએ અગણિત હાથીઓને હણ્યા છે; દંતુચળનું પ્રલેખન કદાચ આપણે દલીલને ખાતર દાખ્ખ ગણીએ તોપણ મહાના (દંતુચળને વિનાના હાથી) હાથણીએ અને મહાનિવાના શિકાર કરવાના દેખતો જવાબ તો કાઈ કંપનીથી' થઈ શકે તેમ નથી.

પરંતુ મહા હાથીની તો વાત જ લુહી છે. તે માણસનો મોટો દ્રોહી છે અને તેની નજર ચરેલો માણસ લાગ્યે જ બચે છે. તેને રંગભંગ એવો હોય છે કે તેનો નાશ કરવામાં જરાય વિધાન ન કરવો જોઈએ. સાધારણ રીતે માણસ જેમ જંગલી હાથીથી ડરે છે તેમ જંગલી હાથી માણસથી ડરે છે, પછી ભલેને માણસ એકલો હોય અને હાથીઓનું ટોળું હોય! પરંતુ ગાંડા હાથી તો માણસને દેખતવિંત જ સંદ જાંચી કરી, ચિચિવારી ફરી, કાન જોયા ફરિને દુખલો કરે છે. તેને અટકાવવો અને મારવો એ સૌથી મદાન અને મુશ્કેલ શિકાર છે. તમે કદાચ કહેશો: હાથીની પડછંદ કાવા ઉપર એક ગોળા મારી દેવી તેમાં કઈ મોટી અને મુશ્કેલ વાત છે? પણ હાથી જેવું જગતના પ્રાણી એમ નથી મરતું. શરીર ઉપર અગે ત્યાં જોળી વાગવાથી તે ડરતો નથી, મરતો નથી અને અટકતો પણ નથી. જો તમે તેના મગજ ઉપર નિશાન લખીને એ જોડાવેલી ગોળી મારો તો જ તમે તેના દુખલાને ખાળો છો. તેના શરીરનો બીજો ડામળ કાચ તેની સંદ છે. પરંતુ ભયંકર ચિચિવારી કરીને ધસી આવતા હાથી ઉપર નિશાન લેવું એ બહુ મુશ્કેલ કામ છે. હું જ્યારે ગાંડા હાથીનો ઉલ્લેખ કરું છું ત્યારે તમે માત્ર મદકરતા મરત હાથીની જ કંપના ન કરશો. મદકો માતેલા બનેલા મરત હાથીની મમ્મી તો અપચ્છી હોય છે અને જ્યારે તેની મદ કરતો જઈ થઈ બન્યું છે ત્યારે એ જ હાથી પાછો કાલોમરો જતી બન્યું છે. હાથીના કુંભરથળમાંથી કોઈ સમયે કાચર જેવો કાળો ચીકણો પદાર્થ ઝરે છે. એ જોનો મદ છે, મોટે પાણે એ સમય એના સંવનનકાળ સાથે સંજોગોથી હોય છે, પરંતુ અન્ય અવધાનપણ તેનો મદ કરે છે. પાલેલો હાથી પણ તે વખતે કાચમાં નથી રહેતો અને તેના મિજાજ બદાલના માણસને તો ઘું પણ લેના પોતાના મદાવતને પણ જોખમમાં મૂકી દે છે. પરંતુ જ્યારે તે મદ કરેલો, બધું

યઈ જાય છે ત્યારે એ જ માતેલો હાથી પાછો
ચાલે અને કલાગેશ બની જાય છે.

હું અહીં જે ગાંડા હાથીનો ઉલ્લેખ કરું
તે હાથીના માનસનો ખીન્નો પ્રકાર છે.
જંગલમાં હાથી રાજામાં વસે છે અને રાજાનો
મુખી લાંબા દંતુજનવાળો કલાવર અને બળ-
વાન હાથી હોય છે. જ્યારે કીતરતી અવરથામાં
ખીન્ન જીવાન હાથી તેને રાજામાંથી દાંડી
કાઢે છે, અથવા ખીન્ન કાર્મ કારણથી તેને
પોતાનું રાજું છોડી દેવું પડે છે, અથવા હાથી
જ્યારે મનુષ્યના હાથે ધરાયો હોય છે ત્યારે
તેના માનસમાં અજબ પલટો આવે છે.
બદ્ધિશાર ને પદ્મજતાના અપમાનથી અથવા,
જો હાથી ધવાયેલો હોય તો શરીરમાં ગયેલી
ગાળાની અથાથી કુદ અનેલા હાથીનું માનસ
વિકૃત અને દુષ્ટ બને છે. માણસ તેના વેરનો
ભોગ બને છે. તે પહોડામાં, જંગલમાં અને
એતરમાં એકલો કામે છે અને કામે કર
વતવે છે. ત્યારે તે ગાંડા હાથી તરીકે નામના
મેળવે છે અને સરકાર પણ તેનો નાશ નોત-
રવા માટે ઈનામ જાહેર કરે છે.

કથિત પાળેલો હાથી નાસીને જંગલમાં
જઈને વસે છે ત્યારે તે પણ ગાંડા હાથીનું
માનસ ધરાવે છે. મનુષ્યે તેને ગુલામીમાં
રાખીને જે દુઃખ દીધું હોય છે, અપમાન
કયું હોય છે, વૈતરું કરાવ્યું હોય છે તે બધાનો
પ્રત્યાભાત બહુ ખરો આવે છે. મનુષ્યની સ્વાર્થ-
બુદ્ધિ, નિર્બળતા અને નિરાધારતાને પાળેલો
હાથી બરાબર પીછાનતો હોય છે. માણસે તેને
જંગલના સ્વનંદ જીવનમાંથી પકડીને ગુલામીમાં
ધકેલી કેવાં દુઃખ દીધાં હોય છે તે પણ એ
ચતુર પ્રાણી બરાબર સમજે છે, એટલે જ્યારે
પાળેલો હાથી નાસીને જંગલમાં જઈ પાછો
જંગલી બની જાય છે ત્યારે માણસ માટે તે
મહાઆફતરૂપ બની જાય છે.

કેટલાક અણધારે અને લેભાગુ ચિંકારીઓ
હાથીદંતના લોકમાં પડી હાથીને ચિંકાર
કરવા જાય છે, પણ પોતાની અણજાણકતાને

લીધે કે ખીન્ન કાર્મ પણ કારણથી જ્યારે હાથી
ધવાઈને લાગી જાય છે અને મરતો નથી
ત્યારે તેના વિશાળ શરીરમાં કીતરી ગયેલી
ગાળા તેને સતત વ્યથા કર્યા કરે છે. એ વેદ-
નાથી તેનો સ્વભાવ બહુ ચીડિયો થઈ જાય
છે, તે પોતાનું મનજી ગુમાવી બેસે છે અને
માણસની નિર્દયતાનું વેર લેવા તે જ્યાં માણ-
સને દેખે છે ત્યાં તેને ચૂંદમાં પકડી, પછાડીને
છૂંદી નાખે છે. આ પણ તેના ગાંડપણનો
એક પ્રકાર છે.

ગાંડા હાથી અમારી હદમાં આવ્યાનો
આ કંઈ પહેલો પ્રસંગ ન હતો. આ પહેલાં
એકવાર ધરાઈને ગાંડા બનેલો હાથી અમારા
જંગલમાં આવ્યો હતો. લોકો કહેતા હતા કે
ધવાયા પહેલાં પણ તે ગાંડો હતો. તેના વિષે
જાત જાતની લોકવાયકાઓ વહેંચી થઈ હતી
અને તેમાં કંઈક તથ્ય પણ હતું. એવાં જો
જંગલ ચોકિયાતોના તેને બેટો થઈ ગયો. બને
માણસે જીવ લઈને નાકા, પરંતુ દોડવામાં માણસ
હાથી આગળ થોડો જ જઈ શકે! પણ નસીમ-
જોગે પાસે એક અરથી દીકરી ખાઈ હતી
તેમાં તેઓ ઘૂસી ગયા, પરંતુ હાથી કંઈ એમ
તેમનો કડો છોડે? તેણે ખાઈમાં આમ જોયું,
તેમ જોયું, ખાઈમાં ચૂંદ ફેરવી, ખાઈને આ
છોડે ગયો, ખીન્ને છોડે ગયો, પણ પેલા બઝ-
બાગી ચોકિયાતો એવા ખાઈમાં છીડા ભરાઈ
બેઠા કે હાથીની ચૂંદ તેમને ન પહેંચી. પછી
તો તે ચોખ્ખાદારના બદાર નીકળવાની રાહ
જોતો ટહેલવા લાગ્યો, પણ તેના દરતાં ચોખ્ખા-
દારો વધારે બુદ્ધિસાળી હતા. એટલામાં એક
ખીન્નો માણસ તેના જોવામાં આવી ગયો.
ગાંડા હાથી દોડ્યો. પેલા દંતમાગી માણસને
ચૂંદમાં ઉપાડીને પછાડ્યો અને તેના મૂતદંદને
છૂંદી નાખ્યો. તે પછી એક માણસ તેની હઝ-
ફેટમાં આવ્યું. તેણે બળદને ચૂંદ વડે ડોકમાંથી
પકડી પછાડીને મારી નાખ્યા; ગાંડાના કુરચા
ઉડાવી દીધા.

એક દિવસ એક ગોશા ચિંકારી બાવી

ચયો. તેણે આ માર્ગ દાખીની વાત સાંભળી,
 અને તે દાખીનો સિદ્ધાર કરવા તૈયાર થઈ ગયો.
 મારો એક સિદ્ધારી તે વખતે એ ગારાની
 તોફારીમાં રહ્યો હતો અને તેના પાસેથી આ
 અધુરો મહાના હલકાવાની વાત મેં સાંભળી
 છે. સિદ્ધારીએ સાહેબને માર્ગ દાખી શોધી
 આપ્યો. દાખી નિશ્ચિતપણે એક નીચી જગ્યામાં
 ચારો કરતો હતો. અડીસો પગલાં દૂર ઊભા-
 વૃથામાં એક વિચારણ વધુના થક પાછળ સંતાઈને
 સાહેબે દાખી ઉપર જાણ હોડી. મારા
 સિદ્ધારીએ તેને બલેા સમજાવ્યો કે દાખી છે
 છે અને તેને આપણી દાખીની ને પચ પચ
 નથી, માટે જરા આગળ જઈને નિચાન રહો
 તો પા એક ન જન પચ સાહેબની આગળ
 વધવાની કિંમત ન માલી. તેણે તે જવાબ દાખ
 કાવ્યો ત્યાં દાખીના શરીરમાં જાણ્યો દુલાવી
 દીધી. દાખી આ એચિતા મારાથી પીડા
 અને કોષમાં સળગી જાયો અને બીજી વિચારમાં
 દોડી ગયો, પરંતુ જતાં જતાં બીજી બે જાણ
 પોતાના શરીરમાં સમાવતો ગયો.

સીધાની બારેબમ ચાર ચાર જાણ મંસ-
 માં ઉઠે ઊતરી ગયા પછી દાખીને ડેટલી
 વેદના થની દશે તેના ખ્યાલ તમે જ કરી
 લેલો. તેના જખમ પાછી પડ્યા અને તેમાં
 કીડા પડ્યા! મહાપાતના ભોગવતો આ માર્ગ
 દાખી એકવાર મારા જખમમાં આવી ચડ્યો.
 મારા માણસોએ તેની મને ખબર આપી
 એટલે મેં તેના દુઃખનો અંત આણવા નિશ્ચય
 કર્યો. દાખીએ અમારી હદમાં આવીને ટકરી-
 ની તળેટીમાં નદીકાંઠે આવેલી મારા પગની
 ખૂંપડી તોડી નાખી. પગની બરના માણસો
 બીઆરાં નદીમાં પડીને ભાગી છૂટ્યાં.

બીજે દિવસે મારા પગને બધને દુ દાખીની
 શોધમાં નીકળ્યો. તે જ રસ્તે ગયો હતા તે
 રસ્તે તેના શરીરમાંથી કીડા ખરી પડ્યા હતા
 અને કેટલેક દેશણે તો કીડાનાં ખૂંચળાં પડ્યાં
 હતાં. બીઆરાનાં જખમમાં કેટલા કીડા દોરી
 અને તેને કેટલી વેદના થતી - દશે તેના દુ

ખ્યાલ કરું છું ત્યારે મને પચ તેની ક્યા
 આવે છે. કેટલાકે તેણે કીડાની પીડાં જોઈ
 કરવા પોતાના જખમ સાક સાથે પરવા હતા.
 સતારથી સાંજ સુધી અને રખાયા, પચ
 દાખી નજર ન પડ્યો. દાખી સીધો નહેતો
 ગયો, પચ લખમ જાળાકારમાં ગયો હતો
 એટલે સાંજે જ્યારે અને પાછા ફર્યા ત્યારે
 મારી ખવણી કંઈ બહુ દૂર ન હતી. કમનસીમે
 બીજે દિવસે ખબર પડી કે દાખી તો અમારી
 હદ વટારીને બીજી હદમાં આવ્યો ગયો છે.
 પછી તો તેનું શું થયું તેની મને ખબર નથી,
 પચ માણસની અવિચારી નિર્લક્ષ્યતા મૂંઝા
 પ્રાણીઓને કેવી સ્થાપર નીવડે છે તેના આ
 એક લાખેશ છે.

આ વાતને માર મહિના થઈ ગયા છે.
 આ બીજે માર્ગ દાખી અમારી હદમાં આવ્યો
 છે તે સાંભળીને પહેલા દાખીની સ્મૃતિ તાજ
 થઈ. મેં નિશ્ચય કર્યો કે આ દાખી જુ રંગ
 કરે તે પહેલાં તેને આ દુનિયામાંથી મુક્તિ
 અપારી દેવી. અને તે પચ જોતામાં જોઈ
 પીડા ભોગવતી પડે તે રીતે. આ દાખીએ
 અમારી હદમાં આવતાવેંત જ રંગ કહી
 કરી દીધી હતી. નીચે બીજી છે તેમાં એક
 મામકું છે. મારો એક પગી, તેમાં રહે છે.
 તેના ધરના ત્રણ માણસો જખમમાં કંઈક
 લેવા ગયા હતા તેમને આ માર્ગ દાખીનો
 ભેટા થઈ ગયો. મુલાકાત જોઈતી જ થઈ
 અને તેથી ત્રણે માણસો એવા હેતુતાઈ ગયા
 કે તેઓ ભાગી જઈ શકે તે પહેલાં એકને
 તો દાખીએ પકડીને ત્યાં ને ત્યાં છંદો નાખ્યો.
 બીજે માણસ સાક ઉપર ચડી જતો હતો,
 પરંતુ તે સલામત ઊંચાઈએ પહોંચે તે પહેલાં
 તો અજમરની જમ દાખીની સુંદરો ભરડો
 તેના શરીરને વાંટી વગ્યો અને દાખીએ તેને
 પચ પગીને પગ નીચે છંદો નાખ્યો. ત્રીજે
 માણસ હટી ગયો અને તેણે આવીને આ
 કંઈક પટનાની ખબર આપી. મને ખબર
 મળતાં, હું સિદ્ધારી તૈયારી કરી તળેટીના

ગમે ગયો તો ખર પડી કે આગલી રાતે જ ગાંડા દાથી અહીં આવી ગયો હતો અને તેની પાછો લોકો ઘર છોડીને ઊંચાં ઝાડ ઉપર મથિયા ખાંધીને રહેતા હતા. ખીજે દિવસે અમને ખર મળી કે ત્યાંથી આશરે ત્રણ માઇલ છેટે એક ખીજમાં આ દાથી છે.

મે રાષ્ટ્રફલ તૈયાર કરી અને મારા શિકારીઓ અને પગીઓને લઈને આ ખીજ પાસે આવ્યો. આસપાસ એકા ઘાટની ટેકરીઓ હતી અને નીચે તલાવડીની આસપાસ ખીજો-ખીજ ઝાડી હતી. એવી ઊંચી ઝાડી કે દાથી પણ તેમાં ન દેખાય. ઝાડીમાં થોડેક સૂધી આમળ વૃક્ષો પછી મને લાગ્યું કે આવું અધિષ્ઠા સાદસ કરવામાં મૂર્ખાઈ છે, કારણકે આવી ગીચ પડામાં જરાય અવાજ કરી વિના, બિસ્લીપગા યઇને આમળ વધુ અશક્ય છે અને દાથીને અમારી હાજરીની ખર પકા વિના રહેવાની નથી. ઝાડી એવી તો ગીચ છે કે દાથીને અમે ભટકાઈ પડીએ ત્યાં સૂધી પણ તે નજર પડે તેમ નથી. બધો વિચાર કરીને અમે પાછા બહાર નીકળી આવ્યા. બહાર આવીને અમે નવો મોરચો ગોઠવવાની મસલત કરી. થોડી ચર્ચા પછી એમ નક્કી કર્યું કે ખીજના મોં તરફ પગીઓ અને શિકારીઓએ ભેગા યઇને હોકારા કરવા અને ઝાડીમાં પાછા ફરવા; આથી દાથી મારી તરફ ખીજ જાણી નીકળશે. તે વખતે મારે તેના શિકારની તક ઝડપી લેવી. પરંતુ આ પ્રમાણે મોરચો ગોઠવવામાં મારી જૂલ યજ હતી. અમે સૌ પોતપોતાની નિશાન જગ્યાએ જઈને ઊંચાં અને મેં પગીઓને ઇશારત કરી એટલે તેઓએ હોકારા કરવાનું અને પાછા ફરવાનું શરૂ કર્યું. થોડી વાગમાં ખીજની મધ્યમાં દસચલ યજ. વનસ્પતિ એટલી ઊંચી હતી કે દાથી તો દેખાતો ન હતો, પરંતુ ઉપરથી શરડો પડતો હતો તે મેં જોયો. પરંતુ આશુ! દાથી મારી તરફ આવવાને બદલે મારા માણસો તરફ જતો હતો. એ

જોઈને મારું હૃદય યકવા લાગ્યું. મને મારા માણસોની ફિકર થવા લાગી. મેં મારું બધું બળ વાપરીને બને તેટલા ઊંચાં સાંદે જૂમ પાડી કે લાગ્યો, દાથી તમારી ઉપર આવે છે. આ જગ્યા લોકોની ચપળતા પણ વધારને જુલાલે નેવી હોય છે. તમે આંખનો પલકારો મારો એટલી વારમાં તો તેઓ ઊંચાં ઝાડ ઉપર ચડી ગયા અને દાથી સીધો બહાર નીકળી ગયો.

મહિના દિવસ પછી ફરીથી તે ગાંડા દાથી-એ મારી દહાં દેખાવ દીધો. સવારનો વખત હતો. હું જંગલમાં શિકાર કરવા નીકળ્યો હતો. મારા હાથમાં મારી ભારે એકસપ્રેસ રાષ્ટ્રફલ હતી. મારો શિકારી ચિક-મારા મારી ખીજ રાષ્ટ્રફલ મળીને પગીઓ સાથે પાછળ આવતો હતો, પણ તે જરા છેટે રહી ગયો હતો એટલે હું તેની રાહ જોવા એક ઝાડ પાછળ સંતાઈ ગયો. તમે મારા આ વફાદાર સેવક ચિક-મારાનું નામ વાદ રાખજો, એ અદ્ભુત શિકારી મારા અનેક સાહસોના સાથી છે.

દાથી મારાથી લગભગ ચારસો પગલાં દૂર એક જગ્યાથી ફૂલાં ફૂલાં પાંદડાં તોડી તોડીને ખાતો હતો. તે અમારાથી નીચાણમાં હતો અને અમે ઊંચાણ ઉપર હતા; વચ્ચે કંઈ અતરાય ન હતો એટલે હું તેને બરાબર જોઈ શકતો હતો. તેને ઝોળખી કાઢવામાં વાર ન લાગી, કારણકે તેનું કાણું કંઈક જાણું અને જમણું દેડું હતું. આવા બધાં કર દાથીના શિકાર કરવા ટાણે એક વધારાની રાષ્ટ્રફલ પાસે હોય તે ઇચ્છવા જોગ હતું. મારી પાસે એ જોટાળા બંદૂક તો હતી, પણ આવું જોરાવર અને પકાદ આણી એ જોળા-યી ન પણ મરે અને જો મારા ઉપર કુમતો કરે તો તે વખતે ખીજ રાષ્ટ્રફલ બરેલી તૈયાર હોય તો શમ આવે.

હું સંતાઈને દાથી ઉપર જગતર નજર મખતો હતો ત્યાં તેણે મારી દિશામાં જોયું, કાન ઊંચા કર્યા અને સદ બગી કરીને લાગ્યો. મેં પાછળ જોયું તો ચિક-મારા મને રાષ્ટ્રફલ

આપણા આવવાને બદલે પીઠ ફેરવીને બાજવો હતો અને તેની સાથે બીજા પગીઓ પણ બાજતા હતા. મને મારા માથુસો માટે અને ખાંસ કરીને ચિક-મારા માટે તો ઘણું માન હતું. તેમના જેવા હોશિયાર અને વડાદાર માથુસો ઓછા મળે. તેમની આવી વતણું કે-થી મને નવાઈ લાગી તેમ ગુસ્સો પણ ચડ્યો. એ 'ખડુ' છે કે અહીંના લોહા દાથીથી નેટલા 'કરે છે તેટલા કોઈ પ્રાણીથી નથી કરતા, પરંતુ શું હું તેમના રક્ષણ માટે જવાબદાર ન હતો ? તેમને ખબર ન હતી કે દાથી પણ તેમને નેહન નાસી ગયો છે.

ચિક-મારાની નજર એચિતી દાથી ઉપર પડી. એ ગાંઠ દાથીને એણે ઓળખ્યો અને જીવ લઈને બાગ્યો. તેની સાથે બીજા પગીઓ પણ બાગ્યા અને બધા નર્મ શબ્દો ત્યાં જાડ ઉપર ચઢી ગયા. દાથીને મેં જ્યારે કાન ઊંચા કરતો જોયો ત્યારે જ મને યધુ કે તે પાછળ આવતા પગીઓને નેહ ગયો છે અને તેમના ઉપર ધસારો કરશે. મેં પાછળ નેહું તો તેઓ બાજતા હતા. મને લાગ્યું કે દાથી હમણાં તેમનો પીછો પકડશે. ને દાથી તેમની પાછળ પડે તો મારા જાડ પાસેથી જ તે નીકળે, એટલે મેં લાગ નેહન તે વખતે તેના કાનમાં બે ગોળા ધરખી દેવા તૈયારી રાખી. પરંતુ દાથી તો દલો કરવાને બદલે નીચાણમાં ઊતરી જંગલમાં અદ્દશ ઘડી ગયો.

દાથીને જતો રહેલો નેહન મારા માથુસો નીચે ઊતરીને મારી પાસે આવ્યા. મેં ગુસ્સા-માં તેમને ઠપકા આપ્યો અને તેઓએ આશી માગી લીધી, પણ સાથે ચિક-મારાએ વિનય-પૂર્વક બતાવી દીધું કે તેમાં વાંક મારો હતો. વાત સાંભળી હતી. હું કેડી ઉપર સીધી આજળ હતો અને જ્યારે મેં દાથીને જોયો ત્યારે છાનામાના પાછા ફરી માથુસોને ચેતાવી દેવાની જરૂર હતી. તેને બદલે હું મૂર્ખાઈ કરીને કાંડ આડે ઊભો રહ્યો. મારા માથુસોને શી ખબર કે અહીં ત્રીડો દાથી છે ! માથુસને

ચેતાની સલામતીનો વિચાર પહેલો આવે છે. અને સાંજ સુધી ગાંડા દાથીને પીછો પકડ્યો, પરંતુ તે કંઈપણ જતો હતો એટલે ક્યાંય તેનો બોટો ન થયો. સાંજે ઉંચે અંધ આલી દાથે પાછા ફર્યા, કારણ કે આવા જંગલમાં રાતે મોઢા પડવામાં સલામતી ન હતી.

એકવાર ફરીથી આ ગાંડા દાથીની મને અણુધારી મુલાકાત ઘડી મળી, પરંતુ આવી રીતે તેની મુલાકાત કરવાની મારી જતા પ કમ્પ્લા ન હતી, અને આ મુલાકાત મને બહુ ભારે પડી મળી. જનાવ એવો જાન્યો કે હું ગૌર નામે ઓળખાતા જંગલી પાકાના ચિકારે નીકળ્યો હતો. ગૌરને જાતલો હોય તો ધરતી ઉપર તેની ખરી ઊડી આવી હોય તેના પંચલે પગલે તેને શોધવો પડે અને તેમાં કેટલા ગાઉના ગાઉ બાટકડુ પડે તે તો ચિકારી જ ભૂલે.

સાંજે ચિકારેથી પાછા વળનાં મને રાહત મળે તે માટે મેં મારા માથુસોને સૂચના આપી રાખી કે અમુક ઠેકાણે મારા પહોડી ટટું લઈ-આવી રાખજો. નસીબભગે મને પાછા ફરતાં બહુ મોડું ઘડી ગયું. મારો સાંધસ પણ પાકા માથુસ હતો. આવા અધાર જંગલમાં એકલા રહેવાની તેની હિંમત ન ચાલી એટલે તે બીજા બે માથુસ સાથે લઈ આવ્યો હતો. સાંધસ એટલી હિંમત ન કરે તો તેમાં એ બીચારાનો દોષ પણ શો ? આ ગાંડ જંગલમાં એકલા બેસી રહીને મારી વાટ નેચા કરવી એ કઈ સાધારણ માથુસનું કામ ન હતું. કઈ ધડીએ ક્યાંથી દાથી આવી પડશે, પીડો નીકળશે, વાપ કે ટીપડો આવો કરશે તેની શી ખબર ? જલ્દી ફેરવી જગ્યાએ જ્યારે હું પહેલો ત્યારે અંધારું ઘડી ગયું હતું. મારા માથુસો બીચારા મારી રાહ નેહ નેહન થાકી ગયા હતા. ટટું તૈયાર હતો. એટલે હું તેની ઉપર સવાર થયો અને અમે અમાગ મુકામ તરફ ફર્યો ફરી પરંતુ અંધારું એવું કાળજીવેનું હતું કે અમે એકબીજાને નેહ પણ ચકા ન હતો.

એક તો અધારી રાત અને તેમાં વળી જમલ. વૃક્ષોની થટા વૉધીને તારાનો પ્રકાશ પથુ ન આવી શકે. અધારી અમારો મુકામ હતો તો માત્ર પાંચ માઈલને અંતરે પથુ એ પાંચ માઈલ આવા અધારામાં કાપવા તે કંઈ સહેલું કામ ન હતું. મારા એક પગીએ ઘોડાક સહા વેલા ભેગા કર્યા. તેની મંચાલ બનાવીને સળમાવી અને મચાલ લઈને આગળ ચાલ્યો. તેની પાછળ હું ઘોડે ચડીને ચાલ્યો અને મારી પાછળ મારા બીજા માણસો ચાલ્યા. આમ અમારું સરખસ આગળ વધ્યું. અમારી ખંતે બાજુ ઊંચા ઝાડ અને ગીચ ઝાડી હતી, અને અધારી રાતે મચાલના ફરકતા પ્રકાશમાં આ ભયંકર જંગલ વધારે ભયંકર લાગતું હતું. વૃક્ષ અને વેલાના પડાયા મચાલના ફરકતા પ્રકાશમાં જૂતાવળની જેમ ડોલતા હતા. જંગલના સૂતકારમાં તમરાનો એકધારો અવાજ સંભળાતો હતો. જંગલની ચાંતિનો ભંગ કરતા અમારા વિચિત્ર સરખસથી ભડકીને ડાઈ પાંખી પાંખો ફૂકાવતું તો અમારા માણસોનાં હૃદય પથુ ફૂકી જીંઠતાં. વચ્ચે વચ્ચે જમીન ઉપર મેઠેલા દયરચિયા ચૂક ચૂક કરતા જીડી જતા અને રાત્રે નિરંકુશ શાસન કરતા કૌરવ પછી પોતાના સામ્રાજ્ય ઉપર ચડી આવેલી આ ફાજ નેમ્રતે અમારા ઉપર વાફબાણેનો મારો ચલાવતા હતા.

અમે આ રીતે એકાદ માઈલ કાપ્યો હશે ત્યાં વચ્ચે એક વળાંક આવ્યો અને જેવો અમે વળાંક વળ્યા ત્યાં અરોઅર અમારી સામે માત્ર આળાસ પગલાં ફરં અરોઅર અમારા માર્ગની વચ્ચે અમે એક હાથીને પૂતળાની જેમ જોડેલો જોયો અને તેનાં હંવશળ જોતાં જ મને ડ્રાસ્ટો પડ્યો. આ તો પેલો ગાંડો હાથી ! એક ટૂંકા અને એક લાંબો હંવશળ તરત ઝોળખાઈ આવ્યા.

મચાલનો પ્રકાશ તેના ઉપર પડ્યો અને તેની આંખો ચમકી જીડી. મચાલ ધરીને મારી આગળ ચાલતા પગીએ તેને જોયો અને

તેના મોંમાંથી 'ચીસ નીકળી ગઈ: 'ગાંડો હાથી ! 'તેની સાથે જ તેના હાથમાંથી મચાલ જમીન ઉપર પડી ગઈ અને ઠરી ગઈ. ધીર અધારુ' થઈ ગયું અને પ્રકાશમાં જોવાને ટેવમાં ગયેલી આંખો આ અણધાર્યા અધારામાં સાવ નકામી થઈ ગઈ. કાળના મુખ જેવું ભયંકર અધારુ' અમને ગળી ગયું. એક તો અધારુ' થોતે ભયજનક અને તેમાં વળી મમદત જેવો ગાંડો હાથી અમારી સામે જ જોતો હતો, પછી તો લાડનું પૂછતું જ શું ? ભાગી છૂટવા માટે પડાપડી થઈ પડી. મારો ટૂંક પથુ બેકાબૂ બની જીવ ઉપર આવીને લાગ્યો. અધાર માણસો જીવ લઈને લાગ્યા. પરંતુ જેમ અહીં જિભા રહેવામાં જોખમ હતું તેમ ભાગવામાં પથુ જોખમ હતું, કારણકે અમે જ કેડી ઉપર ચાલતા હતાં તે એક જીડી કાતરને કઠિ કઠિ જતી હતી, ઉતાવળમાં ભાગતાં જેનો પગ ચૂકે તે કાતરમાં જ પડે. હું તો મારા ઘોડાની દયા ઉપર જ હતો ! અને ઘોડો, ઘોડાનો શેઠ અને શેઠના બધા નોકર હાથીની દયા ઉપર હતા ! પરંતુ ગાંડો હાથી પાસેથી દમાની શી આશા રાખવી ? મેં માની લીધું કે આજે બધાનું આવી જન્યું છે. સૌથી ભયંકર તો એ હતું કે અમારી આંખો પાટા બાંધ્યા હોય અને અમે જેટલું જોઈ શકીએ તેનાથી વિશેષ અમે કંઈ જોઈ શકતા ન હતાં ! આ બધું જાણે હજી એહિું હોય તેમ હાથીએ એક છુલંદ ચિચિયારી પાડી. ન્યારે હાથી ઉપર અગારી પહેલી દષ્ટિ પડી ત્યારે જ તે કાન ઊંચા કરી, સુંદનું ગૂંચળું વાળી, માથું ઊંચું કરીને અમારી સામે જોતો હતો અને મચાલ ઠરી ગયા પછી ભાગતાં ભાગતાં ન્યારે તેની, હૃદય સોસરવી નીકળી જાય તેવી ચિચિયારી સંભળી ત્યારે તો હું પડી જ ગયો ત્યાં લાગ્યો કે હવે અપ્રધડી હાથીની સુંદ અમારામાંથી ડાકકી આવસ-પાસ વૉટાઈ જશે. પરંતુ જેને હજાર હાથગણો બચાવે તેને કાચુ મારી શકે ? હું વિચાર કરું છું કે તે રાતે ન તો હાથીએ કાઈને માર્યો

કે ન તો કાઈ કાલમાં મળી પડ્યો ત્યારે હજી
યું આશ્વર્થી મૂકો નહીં છું.

ત્યારે મને આતરી થઈ ગઈ પાછા
નથી આવતો ત્યારે મેં મારા દુનિને મારા મારા
શાંતિ માથે મને આતરી થાય તે પૂરું ન હતું.
મેં મારા દુનિને આતરી થઈ નહોતી એટલે
મારા મનમાં પ્રવલ્ન થઈ તે કોનો ન હતો.
એવો માગ માગ્યો પણ સદીસદામન આવી
પરોક્ષ અને મને પુત્રકારનો દમ બેઠો.
પરંતુ હજી અમારે આ જીવનમાંથી પુત્રકાર
મેળવવાનો હતો અને પર કોશ મળ્યું હતું.
પરંતુ હવે કયું યું? પર કોશ મળવાના મારા
આંતરે તો આ ત્રીસ દાંધી કોનો દનો અને પર
હજી મારપાંચ મારપાંચ મેં હજી. હવે અપાંગ
મા અમારી આંખો મળી મળી રહ્યા લાગ્યા.
યું કયું તે મારે અંધ જલ્દી વિમાનમાં પાયા.

અમે સજા કરી. સીએ પોલીસનાના
વિચારો દર્શાવ્યા, અપાંગમાં દાંધીનો સામનો
કરવામાં તો મારાં પાછા હતા. પાછા એ જ રસ્તે
જવામાં પણ મારાં હતાં. ત્યારે યું રાત અહીં
જાગતી? એમાં પણ સલામતી ન હતી. પેલો
દાંધી કયારે દુમકો કરશે તેનું યી અંધ? એ
પગાંએ તો કાંઈ કાંઈ પાસે એક નાથું
છે તેને સામે કાંઈ એક પુરાણી ફેરી છે અને
તે ફેરી આજળ કરતાં ધીરો રસ્તાને મળી જાય
છે. મને એ વાત મળી. અમે અપાંગમાં ફરિયાદ
મારતા માગતા એ પુરાણી ફેરી પર પડોક્ષ
તો અમારો પણ વપમદને અમારે તે ફેરી પર
એવાં જગ્યાં નાહી મળ્યાં હતાં કે તે વાટે ધીર
પડોક્ષનું જલ્દી મુરદેવ હતું. પરંતુ બીજો રસ્તો
પણ હોય તો? નાથું વડાંતીને તે ફેરી દોષ-
વાનું દામ વધારે કપડું અને જોખમી હતું,
પરંતુ તેથી પણ વધારે કપડું દામ તો આ
ફેરી વાટે આશ્વર્થનું હતું. વગરોથી તજી
દેવાયેલી આ ફેરી પર જઈને પોતાની સજા
જમાવી દીધી હતી.

પછીએ આજળ ચાલી રહેલો આવતાં
જગ્યાં-જગ્યાં કાપતાં મળ્યાં અને મારાં કરતા

અમારો. તેમની પાછા, દુઃખમાં, દુઃખમાં
પાછાને આશ્વર્થ દુઃખ વધારે તો મેંસાવે તેમ
ન હતું, મારાં ઉપર આવી કાળોનો નહીં
હતો. આવી-જાંખ્યાં અને કાંઈ સાથે જસાઈને
માર્ગ દુઃખમાં ચોક્કસ દામ વધારે મળ્યાં, ધીરો
દોષાંએ ઉતારા મળ્યાં અને કટોકટી દોષાં
સોદી નીકળ્યું હતું. મેં અને ધીરો પર કોશ-
ગિમાનાં જગ્યાં આવી મળ્યાં હતાં. આમ અને
મનમાં દાંધીને જમારે પર કોશ મળ્યાં ત્યારે
જગ્યાંના પાંચ વાંચા અને કુદાએ મેં
પુત્રારીને અમારું સ્વામન કયું.

બીજા વળ મારાં નીકળ્યાં મળ્યાં ત્યારે ફેરીથી
અને કોશોવાર મેં મારાં દાંધીનાં કાંઈ મળ્યાં.
મેં પ્રસંગ મારી જિંદગીના કોઈ વધારે
સાંચાં પ્રસંગોમાં રવાના થોં, અને આટલાં
મળ્યાં વધો વીની નથાં જતાં મને એમ લાગે છે
કે જલ્દી તે પ્રસંગ હજી મળશે જ નહીં છે.

દામના જોખમી પાછાને મેં એક આ-
વાંચું કાંઈની સદેશનાંમાં મળ્યાં આવવા
નિમ્મર કોઈ. દામના દામના વિચારોથી દુઃખ
રહેતું દોષ અને રમતી મળી માજીરી દોષ
તો મળ્યાં દુઃખ નીકળી જતું જોઈએ, એટલે
મેં નીકળ્યાંમાં આવેલી ટોચીઓમાં જવા
નિમ્મર કોઈ. ધારણીને નથી સામાન નામમાં
મોજારી દીધી અને તેની સાથે મારી કાંઈ
ગાંધીનો પણ મોજારી આપી. મારી પાસે કાંઈ
એક દુઃખી નાંકાં રાખી. નામને સચારે રવાના
કરીને જોયાર નમનાં દુઃખ-મારનાં લઈને
રવાનો મળ્યાં. તકામાં તો જોયાર હતું. પરંતુ
જાંચો જોયાર કોનગ દનો તેથી વધારે કોનગ
પવન દનો. પીગાં, લુલુપ્ત, કોનગ, કોનગ
અને કોનગીનીના મધુર મુકામી માગતું જોખમ,
મુકામી પવન, આંખને કાંઈ તેની લીલીજમ
કુટિ: એ જમાને મારાં નથી મળ્યાં આનંદ-
થી તર કરતો દનો. મારી પાસે દુઃખી નાંકાં
હતી, પરંતુ કુટિની જામળતા અને મુરદેશનો
આનંદ મારે તો તેનો નામ કરતો નહિ પણ
નિરીક્ષણથી મોજારી દોષો. પણ અમે અંધ

રસ્તો કાપ્યો હશે ત્યાં અમારા આનંદમાં વિશેષ પડ્યો.

અમે ઢોળાવ ઊતરી જઈને ખીણની લગોલગ પહોંચ્યા હતા ત્યાં ઉપરવાસમાંથી દાથીઓની લયંકર ચિચિયારી અને ગજનના અવાજ અમારા કાને પડ્યા. વચ્ચે વચ્ચે ફટાકા અને ધમાકા પણ કાને પડ્યા. મારી જિજ્ઞાસા ઉત્તેજિત યઈ. શું થાય છે તે જોવું તો જોઈએ. જંગલમાં માત્ર પોતાની સલામતી જોઈને પ્રકૃતિ સામે આંખ મીંચી રાખવામાં મગ્ન નથી. એવી ટૂંકી દષ્ટિ રાખનારને શહેર જ મુખારક હો. જંગલનાં લય કારણ પાનાં ખોલીને જે માણસ તેના રોમાંચનો અનુભવ નથી કરતો તેને માટે પ્રકૃતિ એક બંધ કરેલું પુસ્તક છે. પરંતુ જ્યાં દાથીની વાત આવે છે ત્યાં ચિત્ર-મારા મારા આ વિચારો સાથે સંમત નથી થતો. મેં ચિત્ર-મારાને કહ્યું કે મારે કંઈ આ બંધકડીથી દાથીનો ચિત્ર નથી કરવો. પરંતુ દાથીની વાત નીકળતાં જ તેની દિંમત ઝાસરી જવા લાગી. મેં તેને સમજાવ્યો કે પ્રકૃતિમાં કાંઈ મહાન બનાવ બની રહ્યો છે અને તે જોવા વિના મારા પગ વ્યાગળ નહિ જીપડે. ચિત્ર-મારા મારો જાણી સ્વભાવ જાણ્યો હતા. મેં તેને ખાતરી આપી કે કાંઈ પાછળ છુપાઈને જોવા પછી આપણે પાછા વળી જશું.

ખીચારો ચિત્ર-મારા મારા આગ્રહ પાસે શું કરે? તેને મારી પાંછળ લસડાડું પડ્યું. અમે ટેકરી ચડવા લાગ્યા. પવન એવી રીતે વાતો હતો કે દાથી જે દિશામાં હતા ત્યાં સીધા અમે જઈએ તો અમારી મધ તેમને પગવારમાં પહોંચી જાય, એટલે અમે ચકરાવો લીધો. ઉપરવાસમાં ગયા પછી અમને લાગ્યું કે ટેકરીની પાછળ તળેટીમાં દાથીઓનું યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે. અમે સાવધાનીથી ઢળવે પગલે વ્યાગળ વધ્યા અને તળેટી તરફ જવા લાગ્યા. સારે નસીબે વિસાળ વૃક્ષોના જાંબરમાન યડ આડે સંતાવાની અમને આય

મળતી રહી. છેવટ વાંસનું એક મોટું બાહું વડાબ્યા પછી તળેટીમાં અમારી નજર પહોંચી અને અમે જે દશ્ય જોયું તે જિંદગી પર્યંત ખૂસી સ્થાય તેવું નથી.

ત્યાં દાથીઓ વચ્ચે જીવનમરણનું દારુણ યુદ્ધ ચાલતું હતું. ચોદાઓમાં એક બાહુ પેલો ગાંડો દાથી હતો અને તેના પ્રતિસ્પર્ધી તરીકે બે દાથી હતા. તેમાં એક તો પડખું કાઢવાળો અને લાંબાં દંતુશળ ધરાવનાર દાથી હતો. અને બીજો નાનો હતો; મારે કષ્ટ કરવું જોઈએ કે આ સમોવશિયાનું યુદ્ધ ન હતું કારણકે ગાંડાની સામે નાના દાથીની ગણતરી ન કરીએ તોપણ બીજો જે પહોં જોવા દાથી હતો તેની પાસે ગાંડો તો મગતરા જેવો લાગતો હતો. છતાં ગાંડો દાથી કોંઈથી એવા જુરસાથી એ જાનેનો સામનો કરતો હતો કે તેનો દરેક પ્રહાર મને આફરીન પોકરાવતો હતો. ગાંડાએ પોતાના દુશ્મનોને એવા ધાયલ ક્યાં હતા કે તેમના જાંબરમાંથી લોહીની નીકા વહેતી હતી. પરંતુ બીજી તરફ આ બહાદુર ગાંડો દાથીએ જે જાંબરો ઝીંટ્યા હતા તે જોઈને દશા આવતી હતી. તેના દુશ્મનોએ બેરોબર વ્યૂદ જોડ્યો હતો. નાના દાથીએ ગાંડાની સામે માથું ભરાવ્યું હતું અને મોટો ગાંડાની પાછે રહીને તેના પાંખામાં પોતાનાં લાંબાં દંતુશળના જીવલેણ પ્રહાર કરતો હતો. પર્વત ઉપરથી પાણીના ધોધ પડે તેમ ગાંડાના ચરીરમાંથી લોહીના ધોધ પડતા હતા. આસપાસની ઝાડી આ યુદ્ધવીરના ધસારામાં તેમના પગ નીચે છૂંદાઈ ગઈ હતી અને જમીન ઉપર લોહીની નીક વહેતી હતી.

આ લયંકર દશ્ય હતું. ઉદના વજીથી પર્વત કંપે તેમ તેઓ સામસામા દોડીને એકબીજાને ધીક મારી કંપતા હતા: આ યુદ્ધ ક્ષણે વખન થયા ચાલતું હોય તેમ લાગતું હતું. પરંતુ હવે તેનો અંત છે ન હો. અને પરિણામ વિશે મને યંકા ન હતી. ગાંડો અને નાનો દાથી સામસામા ધીક ચડાવીને

જોર કરતા હતા. ગાંડાની ચક્રિત ફીણ થતી જતી હતી એમ હવે લાગ્યું. પરંતુ ગાંડાએ પોતાના આર પગ જમીનમાં બરાબી પોતાના દુરમનના પસારાને મજબૂત સામગ્રી કર્યો. કમનસીમે પેલો પહાડી માતંગ ગાંડાના પગમાં એવા દંતુચળ ચોખતો હતો કે તેની વેદના અસહ્ય યાદ પડી હતી. પહાડી હાથીના દરેક પ્રહારે ગાંડો વેદનાની ચિચિારી પાડી જાતો, પણ નાનો હાથી તેને ફરવા દેતો ન હતો. પરંતુ મરણિયા થનારની સહનશક્તિને પણ સીમા તો હોય જ ને ?

ખડુ લોહી વહી જવાથી તથા અસહ્ય વેદના અને યાદથી હવે ગાંડાની ચક્રિત વધુ ને વધુ ફીણ થતી જતી હતી. નાના હાથી સામે ધીક બરાબીને તે મોટા હાથીનાં દંતુચળથી બચવા જોળ જોળ ફરતો હતો. પગમાં ચોખતાં દંતુચળથી બચવા માટે એ બીચારો ખીણું શું કરે ? જોટો હાથી દોડી દોડીને તેના પગમાં દંતુચળ ભેંસતો હતો. હવે પરાક્રાંત આવી લાગી. વેદનાથી બચતો ગાંડો હાથી ધીક છોકાવીને પાછળ દોડી ગયો અને હું એમ ધારતો હતો કે તે દોડીને નાના હાથીને પ્રહાર કરશે ત્યાં તો તે પીક ફેરવી ગયો. હું સમજી ગયો કે ગાંડાએ પોતાની દાર કળી લીધી છે. મને ખીક હતી કે બને વિજેતા હાથી હમણાં જ દોડ મૂકીને જરાબિત ગાંડાને પહાડી નાખશે. પરંતુ તેમ ન બન્યું. મેં જોયું કે જ્યારે દારસો હાથી દાર કળી કરે છે ત્યારે તેનો વિજેતા દુરમન તેની ચરણ-અતીને સ્વીકાર કરી તેને જવા દે છે. મનુષ્યો કરે છે તેમ વિજેતા હાથી પોતાના દુરમનને કેદી નથી બનાવતો, તેની કતલ નથી કરતો કે ન્યાયનું દંભી નાટકે રમીને પોતે પોતાના સ્વાર્થ આતર મહેલા કહેવાતા આતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના નામે-ન્યાયનું નામ અજાણીને-તેનો વધ નથી કરતો. મેં જોયું કે મનુષ્ય કરતાં હાથી જાતી કષ્ટાએ છે.

ગાંડો હાથી ધીમે પગે ખીણમાં ઊતરી

ગયો. અને જોયા ત્યાં આ લાભ દસ્ય જોઈ રહ્યો હતો, ત્યાં પેલા બને વિજેતા હાથી અમારા તરફ વળ્યા. અને જાકના થક વાંસે ચંતાઈને બીજા હતા. મુદ્દમાં છતીને પાછા ફરતા ચોદાએ બે અમારી હિપર આક્રમણ કરે તો અમારા બચાવ માટે અમારી પાસે કંઈ સાધન ન હતું, કારણકે મારી પાસે હળવી બંદૂકડી હતી તે તો માત્ર પંખી મારવામાં જ કામ આવે તેવી હતી. લોહી નીતરતા જખમથી રમ્ય લાગતા આ કૃતેકમંદ ચોદાએ અમારાથી માત્ર પચીસ પચાસ છેરથી પસાર થયા.

હવે મને ગાંડા હાથીના હાલ જોવાની નિશાસ થઈ એટલે જેવા તેના બંને દુરમન દોળાવ ચડીને અદસ્ય થઈ ગયા કે તરત જ એ ગાંડાને પીછો પકાવ્યો. તેનો માર્ગ શોધવો પડે તેમ ન હતું, કારણકે તે જે રસ્તે ગયો હતો તે લોહીથી અરડાયેલો હતો. એમ સમજી ગયા કે આ કમનસીબ છવ મરવા માટે કોઈ ચાંત રચશે જઈ રહ્યો છે. ખીણ વચ્ચે એક નદી હતી. હાથીનાં પગમાં તે દિશામાં જતાં હતાં. પરંતુ હવે સંખાકાળ થયો હતો અને ફરી જતો દોવો જેમ છેલ્લી વખત કમગમી જોડે તેમ આશમતા દિવસના છેલ્લા આનંદથી જંગલ માછ જીંદગી હતું. મનુષ્યજીવનનાં સુખની જેમ આ સંધ્યાનો પ્રકાશ પણ કેવો અપ-હવી હોય છે ! અને અમારે તો હજી હારણીમાં પહોંચ્યું હતું. આથી ગાંડા હાથીને શોધવાનો પ્રયાસ તે વખતે તો પડતો મૂકીને અમારે જતા રહેવું પડ્યું.

જંગલ-જીવનનાં આ લાભ વિચારસ્વપ્રભં તે રાત મેં બચીત કરી અને ખીણ સવારે એ પાછા ગાંડા હાથીની શોધમાં નીકળી પડ્યા. જ્યાંથી અધિકાંશે શોધ પડતી મૂકી દીધી હતી ત્યાંથી પાછી ચડે કરી. જંગલનાં પ્રાણી જ્યારે મોતના કડિ આવે છે ત્યારે જંગલનો કોઈ ચાંત અને એકાંત ખૂણો શોધે છે કે જ્યાં તે કામની અલેક્ષ વિના કાંતિથી નિદ્રાની અંતિમ પજો પૂરી કરી ચલ્યુંને બેઠી હો.

પ્રાણીઓની આ ટેવની આસપાસ ફેટલી થઈતકયાઓ. ઊમી 'નીકળા' છે. આફ્રિકાના હાથીઓ મરવા માટે દૂર દૂરના એક ગુપ્ત ક્ષેત્રસ્થાનમાં જાય છે એવી માન્યતાએ તો ફેટલી થઈતકયાઓ, વાર્તાઓ અને સિનેમા ફિલ્મોને જન્મ આપેલ છે, પરંતુ તેમાં કંઈ સત્ય નથી. સત્ય એટલું જ છે કે જ્યારે મોત પાસે આવે છે ત્યારે હાથી જો ચાલી શકે તો એવા નિર્જન યાત અરણ્યમાં આશ્વો જાય છે કે જ્યાં મનુષ્ય કે અન્ય પ્રાણીઓની રંજનથી મુક્ત રહીને શાંતિથી મરી શકે.

મૃત્યુને શાંતિથી સત્કારવા આ ગડિ હાથી પણ કાંઈ એવા નિર્જન સ્થળે ગયો હોવો જોઈએ. હોદીથી ખરકાયેલા તેના પગે પગે અને ખીજમાં એક નદી ઉપર પહોંચ્યા. અહીંથી તે નદીના કાંઠે કાંઠે આશ્વો હતો. છેવટે તે એક છીછરા પાણીના તટથી નદીના સામે પાર આશ્વો ગયેલો જણાયો. અને પણ નદી જોળાગીને સામે પાર ગયા. ત્યાંથી અને અરધા માઇલ આશ્વો હતું ત્યાં હાથીનો નિઃશ્વાસ રેલ પડ્યાવર પડેલો જોયો. મૃત્યુની ઊલ્લી ખેંચતાં તેનું શરીર જમીન ઉપર લાંબું પાથરી દીધું હતું. તેની સૂદ પણ લાંબી થઈને પચરાયેલી હતી. શરીર ઉપર ઠેઠેકાણે ઊંડા જખમના ધારા પડ્યા હતા. આવો ભયંકર રક્તસ્રાવ અને આવો ભયંકર મુદ્દમાં સ્થિતના ભયંકર વ્યવ પછી પણ તે આટલે દૂર ચાલીને આવ્યો હતો તે જોઈને અમને અચ્ચો થયો. તેણે કદેલી રંજન અને મનુષ્યોની પ્રાણુ-હાનિને બહીને મેં તે ઉમદા પ્રાણીની ગદાદુરીને અંજલિ આપી.

પણ મનુષ્યની જિજ્ઞાસાને પણ ક્યાં છેડો છે ! મારે જણવું હતું કે આ હાથીઓ આ માટે લડી પડ્યા હતા. મેં ગાંઠા હાથીના જન પ્રતિસ્પર્ધીઓની શોધમાં માણસો મોકલ્યા અને તેમણે મને ખબર આપી કે તેઓ જને એક મોટા ટોળામાં બગાડ્યા હતા, અને હાથીઓનું તે આખું ટોળું મારી જાવણીથી માન

બે જ માઇલ છેટે હતું. ગાંઠાના જને દુશ્મન પણ સારી રીતે ધવાયા હતા એટલે મારે તેમના હાથ પણ જાણવા હતા. ખીજે દિવસે એ ટોળાની શોધમાં હું મારા પગીઓ સાથે વહેલી સવારે નીકળા પડ્યો. અને એક નાની ખીજમાં આવ્યા જ્યાં મનુષ્યથી અસ્પૃશ્ય રહેલું ગીચ જંગલ ઊભું હતું. જાત જાતના સાગ, સુલેષિષ્ટસ, રબર, વગેરેના ગ્રનચુખી વૃક્ષો ને ઘેરી મટા લાંબાવેલી હતી અને ખરેખરે પણ તેમાં સૂર્યનો પ્રકાશ પહોંચી શકતો ન હતો. અહીં એક નાની નદી વહી જાય છે અને તેને સામે કાંઠે વળી તેનાથી પણ વધારે ધાંતું જંગલ ઊભું છે. તે પછી માટના પહાડ ઉગત મરતક ધારીને ઊભા છે. આ જંગલોમાં કાળા માથાના માનવી બાગે જ જાય છે. હા, મધની યજુમાં વળી કાંઈ દિવસવાન જંગલવાસી લાંબી મુધી પહોંચી જાય છે અને ઝટપટ મધ ભેગું કરીને બાગી આવે છે. આ ભેંકાર જંગલમાં અનેક જાતના વાંદરા, હાથી, ગૌર, વાઘ, દીપડા, ચિતળ, સાબર, રીંછ, દરણ અને ખીજ પ્રાણીઓ તથા મેના, પોપટ, ચિલીંગ, બાપેયા, ચાતક અને ખીજ સેંકડો જાતનાં પક્ષીઓ વસે છે. પ્રકૃતિનું તે નંદનવન છે.

કેડી વિનાના ઝાડી, જળા, ઝંખરા અને ધાસથી જવાયેલા અને ચારે તરફ વીંટાતા, વેલાઓથી ઢંકાયેલા આ પ્રદેશમાં અને હાથીઓની શોધમાં નીકળવાનું સાહસ ખેંચું. જલ્દી સાવધાનીથી ચારે બાજુ નજર રાખીને જવાનું હતું, કારણકે ક્યે વખતે ક્યાંથી કાચ આવી પડી તેની શી ખબર ! જ્યારે અને આ નિર્જન અરણ્યના પેટાણમાં જીતરી ગયા ત્યારે ચિત્ર-મારાએ અચાનક મારો હાથ પકડી મને જોડો રાખી દીધો. અને એક વિશાળ જાંગાની નીચે જોડેલા હાથીના ટોળા તરફ મને ધમ્મારત કરી.

પહેલાં તો મને આ અધારામાં કાંઈ ન દેખાયું. પણ હાથીઓની હાલતી સૂંઢ અને પૂછડી તથા ફફડતા કાન ઉપરથી મારી નજર તેમના ઉપર કરી. ચિત્ર-મારાની ચકરા જેવી

નજર વિના હું તો તેમને પારખી પણ ન ચકત. તેમાં મોટાં કંપુચળવાળાં હાથી હતા. મકના હતા, મદનિયા હતા અને હાથથીએ પણ હતી. પરંતુ અમારા પરિચિત પેલા બે થોડાં જોવામાં ન આવ્યા, અને અકાર હાથી ગણ્યાં. આવા અચકર જંગલમાં આટલા બધા જંગલી હાથીઓને તેમની સ્વતંત્ર અવસ્થામાં જોવા એ વિરલ દ્રશ્ય હતું. તેઓ મોટે ભાગે બપોરની તાંદ્રામાં હતા. નસીમબેગે પવન ન હતો, એટલે અને તેમનાથી સમાંતર રહીને લગભગ એક ચક્ર માથું, પરંતુ પેલા બે થોડાં તો ન જ મળ્યા.

આ કબજા દરમિયાન પેટ ભરીને જોયા પછી અને પાછા ફરવા જતા હતા ત્યાં ચિત્ર-મારાની નજર ફર એક ઝાડીમાં પડી. તેણે મારું 'ખાન બેન્ગુ'. અરણ્યે હાથી હાથ જળ્યે તેટલું જોયું' માસ અને આસપાસ ઝાડીની વચ્ચે બેને થોડાં જોયા હતા. ઉપરથી શુભમહેરના એક તોતિંગ વૃક્ષની ઝૂંકતી ડાળો તેમને લગભગ દાંડી ફેલી હતી. માખોને ઉઠાડવા માટે સતત ચાંપ્યા કરતા લાંબા કાન, મુંઢ અને પૂછડી ચાંપ્યા કરતાં ન હોત તો અમારું 'ખાન ત્યાં ન પહોંચત. તેમનું 'હીંદુ' અમારા તરફ હતું. અને નિહાળી પગા બની સાવચેતીથી તેમની વાસે માત્ર ચાલીસેક પગલાં ફર એક વિચાગ વૃક્ષ પાસે જઈને તેના ધડની ઝોથે રહીને ખરેખર નિરીક્ષણ કર્યું.

હવે મને ખાતરી ચર્ષ કે વિજયની વર-માળા પહેરનાર આ પગછંદ હાથી આ ટોળાને નાચક હતો. આ નાચક અને ગાંડા હાથી વચ્ચે યુદ્ધ થવાનું કારણ હવે મારે માત્ર કદપી લેવાનું જ હતું. જ્યારે ટોળાને ઉપરી મદાંધ બનીને ટોળાને રંજાડે છે ત્યારે બીજા હાથીઓ વેગ

અળાને તેને નાચકને સ્થાતેથી પદબટ કરીને દાંડી કાઢે છે-મનુષ્યોએ પોતાના રક્ષણ માટે જેમ રાજાને નીચે અને રાજા જ્યારે મદાંધ બની પોતાનો ધર્મ ચૂકતો ત્યારે બહુ જૂના કાળમાં પ્રજા તેને પદબટ કરો તેને સજા કરતી તેમ. અલગત, પ્રજાની મૂર્ખાઈએ અને રાજાની હુમ્મતીએ આ રિવાજ તો બુલ્લાવી દીધો અને રાજા પ્રજાના જનમાલને માલિક બની બેઠો. પરંતુ હાથી કંઈ માણસ જેવો મૂર્ખ નથી. એ તો પોતાનો ધર્મ ચૂકનાર નાચકને દાંડી કાઢે છે. ગાંડા હાથી પણ એ રીતે પદચૂત થયેલા હોવા જોઈએ. આવા બહિષ્કૃત હાથી પછી વનવાસમાં ગયેલા રાજાની જેમ એકલા જીવે છે, એકલા ફરે છે અને સત્તા, શાસન અને વેલવ શુભાખ્યાનો તથા એકલવાળા જીવનનો પ્રત્યાપાત તેને ચીકણો, કુદ, ઝનૂની, મિજબ અને અક્રમણીય બનાવી દે છે. આવા દૂષણોથી તે ગાંડા હાથી તરીકે ઓળખાત છે અને તેનું અસ્તિત્વ જંગલમાં ચાપરૂપ બની જાય છે. આપણા ગાંડા હાથીએ અત્યંત દરમિયાન હાથથીઓથી આપણને પાછા ટોળામાં પ્રવેશવાનો પ્રયાસ કર્યો હોવા-જોઈએ અને તેના પરિણામે આ પ્રમુલ મુંઢ મથું હોયું જોઈએ, જેના પરિણામે તેના કાપરૂપ જીવનનો અંત આવ્યો.

પ્રકૃતિની વિશાળ રંજશક્તિ ઉપર આવાં લખ દેશ્યો તો રાજા રાજા લગવાતાં હશે, પરંતુ પોતાના નાચકના હુમ્મની ચક્ષીમાં વિશ્વાતી મરીબ પ્રજા હાથી પાસેથી થોડો પણ બોધ લે તો ?

[શ્રી કૃષ્ણર ૬૮ 'રથોડ' જીવ
ધી નીલનિરિ એન્ડ વિનાડ'ની
એક સમ થતોને આધારે

એક મોટા ચહેરામાં, એક જ શરીરમાં આવેલી પાણીની પાઈલ લાકડા એક માસમાં નવ વખત વધી જઈ. તેથી નળખાવાવાળાઓએ વૈજ્ઞાનિક રીતે તેનાં કારણો શોધવા ખૂબ મહેનત કરી. અને તેમને જણાયું કે તે શરીરમાં રહેલી એક કામ કરવાવાળી પાઈલ સાથે તેમના ખાતોનો એક નળખાવો પ્રેમમાં જડ્યો હતો.

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

ચૈવનપ્રાશ

આ યુ વે દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

અવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક—ખોરાક

એ જ

જ

વ

ન

લીલાં આંખળાં સાથે ખીલ'
 પાચક અને લોહી વધારનાર
 ઔષધો મેળવી બનાવેલ

||

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
 નબળાઈમાં સંગીન દામ આપનાર

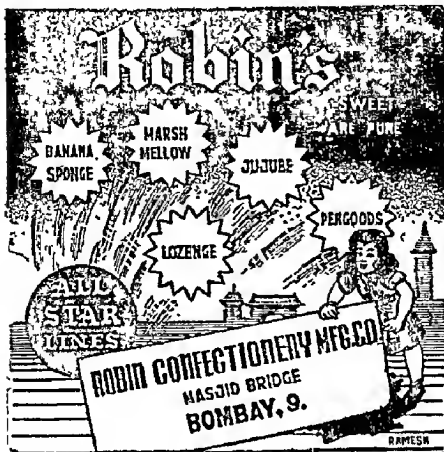
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભાટીયા મહાજનવાડી, દાક્ષિણદેવી સુંબઈ - ૨

બોર્ડર ગુ
ચેન્ડ ગુ
ન્યુનપ્સ
માર્ચમેસો
મ્યુબીગમ
લોએશમ તથા
દરેક જાતની
પીપરમીનો
બાળકોમાં અતિશય
પ્રિય બનેલ છે.
આપારી આવતા
તથા પુષ્કરક માટે
આને જ લખો.
*
બહારનામના બોર્ડર
૯૫૨ પુર્વે બાન
આપવામાં આવે છે.
ઉમદા સારતા
*

લગ્નકાય તથા બીજા અનેક શુભ પ્રસંગોને દિવાલવા

ઉંચી જાતનો શોભાનો દાડનો સામાન

જેવો કે:—

ચકી, દાડમ, સુપારી, બલુન, જમીન વગેરે
અનેક જાતના અને ઉત્તમ પ્રકારના છતાં પણ
કિંમતમાં દરેક જણને માફક આવે તેવા છે.

જયહિંદ ફાયર વર્ક્સ લીમીટેડ

કારખાનું
ગોરેગાંવ

૪૨, હમામ સ્ટ્રીટ (KB)
કોટ, સુબખ

તા. ક. : વેપારી બાપ્તઓ આગ્રહીના ઉત્તર રાજે તથા દિવાળીના
વેપાર માટે આને જ તમારા બોર્ડર નોંધાવો.

HVB

અ કના પૂજા જેવી ભરાવદાર મૂકો, કપાળમાં ત્રિપુંડ, માથે લાલ ચટાક ગોળ પાધડી, અજવાની પાંચ જેવા સફેદ લાંબા કોટ ઉપર સોનેરી કિનારનો ખેસ અને સફાઈથી પહેરેલા મલમલના ઝીણા પોતિયામાં કંચનલાલ પોતાની બાપીજી જગીર તપાસવા વિઠોરિયન સમયની બગીમાં બેસવા જતા હોય ત્યારે ખરેખર એમનો નાગરી મોભો દીપી ઊઠેલો. પણ કંચનલાલને મૂંઝવણ એ હતી કે પોતાનો એકનો એક પુત્ર વિનોદ એ મોભો સાચવી શકશે કે કેમ ?

વારસામાં મળેલી બેચાર ગામોની જગીરનો વહીવટ કરતાં જ કંચનલાલ અરધી સદી વટાવી ગયેલા. મોટી ઉંમરે દીકરા થયા એટલે એમનું સુખ પૂર્ણ થયાએ પહેલેથી લાગ્યું. પણ વિનોદ જેમ જેમ મોટા થતો ગયો તેમ તેમ કંચનલાલની મૂંઝવણ વધતી ગઈ. કારણકે વિનોદ એકે હતો તો ચંદ્રાર છોકરા પરંતુ એની ફરિયાદો તે તોફાનો ખૂબ વધી ગયેલા. બહુતર તો એને ચંદુ ન નહોતું. એટલે એના અવિધ્ય વિરે કંચનલાલને પાર વિનાની મૂંઝવણ રહેતી.

ગામમાં નિશાળો તો બેત્રણ હતી. પરંતુ સરકારી નિશાળ તરફ કંચનલાલને પ્રસંગાત હોવાથી એમણે વિનોદને લાંબા સમય માટે પાઠ શીખવવાનો આશય રાખ્યો. પરંતુ વિનોદનો શોખ તો પક્ષીઓને ગોલ-થી મારવાનો કે કૂતરાને પૂંછડે ડોકલું-બાંધી દોડાવવાનો હતો. એટલે એ લાગ્યે જ નિશાળમાં હાજર રહેતો. સરકારી નિશાળ એટલે વ્યક્તિગત ખ્યાન તો અપાવ નહિ. પરિણામે વિનોદે પહેલી અંગ્રેજીમાં જ બેત્રણ વર્ષ દર્જા. કંચનલાલે કંટાળાને એને બીજી સરકારી ગણાતી ખાનગી શાળામાં મૂક્યો. એમને એમ કે લાંબા નહિ પણ તોપણ સામાન્ય સંસ્કાર તો મેળવશે, નહિ તો વિનોદ હાથથી જશે એવી એમને બીજી હતી.

પણ વિનોદનાં તોફાન કાંઈ એમ અટકે એવાં હતાં ? નવી નિશાળમાં વધુ સ્વતંત્રતા મળવાથી એણે તો નવી ટોળા બનાવી પોતે સરદાર બની બીજી ટોળા ઉપર હુમલા કરવા માંડ્યા. શિક્ષકોને પણ સતાવવા માંડ્યા. નવી શાળાના સંચાલકના અચાગ્ર પ્રયત્ન છતાં વિનોદનું ચિત્ત ભણવામાં ન ચોટ્યું તે ન જ ચોટ્યું. ઊલટાનું એવે શાળાનું વાતાવરણ કલુષિત કરવા માંડ્યું. પરિણામે તેને શાળામાંથી રજા મળી. કંચનલાલ પણ હવે થોડા એટલે વિનોદને લણાવવાના વધુ પ્રયત્નો કરવાનું એમણે માંડી વાળ્યું.

વિનોદને તો એથી મળ પડી ગઈ. શેરીના છોકરાઓને એકઠા કરી એણે નિતનવાં સાહસો કરવા માંડ્યા. વિનોદની સાહસિક વૃત્તિ હવે ગોલગોળી માત્ર પક્ષીઓને મારવા પૂરતી જ મર્યાદિત ન રહી. પણ સો વાર છેટેથી નમર-શેકની પાધડી કે મામલતદારના ધોડાની કાબી આંખ પણ હવે એનાં નિશાન બનવા લાગ્યાં. વેધકળામાં વિનોદ હવે કાંઈપણ તીરંદાજને યરમાવે એવો નિપુણ બનતો જતો હતો. અને એનાં 'વખાણ' ચોગરદમથી કંચનલાલ પાસે આવતાં હતાં. ત્રિચારા કંચનલાલ સૌની સાચી સામોતે ઊંઝ જાળવતા હતા.

પણ વિનોદનાં પગક્રમ તો રેખા વધતાં જતાં હતાં. શેરીના નાકે હજોરા લઈ બેસતા દોલાકાકા ટોળા ન કરવા કે ત્યારે વિનોદની ટોળાનું 'દેશી બેન્ડ' ધીના કપાનાં પદપદ બનાવી એમને ખેંચારના બહુત રાખતું હતું. પણ એના મહોલ્લાની પારવતી ડોશીએ એક છોકરાનો કાન આંગળેલો એટલે ડોશીના બંને કાન ઉતારી લાવવા માટે વિનોદે ધંધામ બહેર કર્યું. પણ આ બધાં તો એનાં નાનાં સાહસો હતાં. એની ખરી મદત્તવાકાશ તો જેસલ કાળાને જર કરવાની હતી.

જેસલ અને એનો સાગરીત મેથલ બે

વધી બહારવટે ચડેલા. મૂળ તો જેસલ કંચન-લાલની ભગીર પર એક કરતો હતો પણ કાંઈક તારાર થતાં એ છોટા મયો અને આસપાસનાં ગામડાંમાં રંભાડ શરૂ કરી દીધી. મેથણ તો એને પાછળથી આવી મળ્યો. પણ બંનેને એટલા પ્રદેશમાં ભારે ત્રાસ વત્તો હતો અને ભત ભતની ફતકથાઓ. એમના સાહસિક છવનની આલુઆલુ ગૂંધાતી જતી હતી. વિનોદ એ કથાઓ સાંભળતો અને જેસલને જોવાની એની ઇત્કંદા પણ વધતી જતી હતી.

*

‘અથા મેથા, જે તો સામે ડોણ આવે છે ?’ જેસલે ઘોડીની લગામ ખેંચતાં કહ્યું.

‘કાઈ છોકરાનું ડોણ લાગે છે બાપુ.’ પણ મેથણ એવું વાક્ય પૂરું કરે એ પહેલાં તો બંદકની ગોળાની જેમ સણસણતો એક કાંકરા ઘોડીની પીઠ ઉપર ચોટી ગયો. અને ઘોડી પાછલા પગે ઊભી થઈ ગઈ.

‘મેથા, ઈ શું થયું ?’ જેસલે ઘોડીની લગામ ખેંચતાં કહ્યું.

‘આ જુઓ ને બાપુ, રેલો છોકરા.’ મેથાએ દૂરથી હાથમાં મલોલ ફેરવતો ફેરવતો એક છોકરા દેખાડ્યો. આવતો હતો તેના તરફ આગળી ચીંધી.

‘કોણ છે એ ?’

‘ખીલું’ ડોણ હોય ? કંચનલાલ ચેંટીને છોકરા-ભારે આગળીતરો છે.

‘એમ ? કંચનલાલનો ?’ જેસલની આંખમાં કાંઈ ચોળના રમતી હતી. ‘ને, આપણે એને જવા દેવાનો નથી.’

‘કેમ બાપુ છોકરાને શું કરશે ?’

‘ખમર છે કંચનલાલના છોકરાના ડેટલા વેસા ઊપજે ? શેડનો એકનો એક દીકરા છે એ કાં જુલો જ ?’

એટલામાં વિનોદ પાસે આવી પહોંચ્યો હતો.

‘એલા એ મ જેસલ કાળાને જોયો ક્યાં ?’ કહી ઉપર એ હાથ મૂકી વિનોદે જેસલને જ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

‘હા, કાઈ હા, તારે એનું શું કામ છે ?’

‘મારે એની સાથે લાલુ’ છે.’

સાંભળાને જેસલ અને મેથણ ફરસી પડ્યું.

‘મારી કારે આવે તો ખતાલું.’ જેસ

યુક્તિ કરી. ‘હાલ, ચડી જ મારી પાછળ.

વિનોદને વધુ કહેવું પડે એવું નહોતું. માડીના ઘોડા ઉપર તો એ કેટલી મ વાર ચડે એટલે જેસલનો હાથ પકડી ઘોડી પર જેસલને પાછળ ગોઠવાઈ ગયો.

*

જેમ જેમ સૂરજ નીચાવણ નીચા નમતો જતા હતા તેમ તેમ કુંવરોની કારમાળા ઓળાઓ ખેતરામાં લંબાતા જતા હતા. રસ્તે વિકટ હતો એટલે બંને ઘોડાઓ ધીમે ધીમે ચાલ્યા જતા હતા. વિનોદ એકેએક ઘડી આંકતારોને મનમાં નોંધતો જતો હતો અને આવી કાંઈક જગ્યાએ જ જેસલ સંતાપો દર્શાવે એવું આંખમાં જોઈ શકાતું એવો જતો હતો.

‘એલા ડેટલું છેડું છે હવે ?’ વિનોદની ધીરજ ખૂટતી જતી હતી.

‘આ આંખું. સામે પેલી ધમગરી ફરી ત્યાં.’

એ પહોંડની વચ્ચે પતથરનો એક નાને દગલો હતો અને એની વચ્ચે નાની ધમગરી પોડેલી હતી. જેસલને જોવાની વિનોદને તાલાવેલી ખૂબ વધી ગઈ અને એણે પગને એડી ઘોડીના પગમાં દબાવવા માંડી.

‘અથા સખણા નથી રેવાતું ?’ ભારે અવળચડે લાગે છે ?’ જેસલને વિનોદને પરિચય થતો જતો હતો.

‘તે જલદી દોડાવ ને ? મારે જેસલ હાં લાલુ’ છે.’ એમ બોલતાં બોલતાં વિનોદ તાણેલી ગોશ્વ જેસલના કાન ઉપર છાડી. ઘોડા પણ કાંઈક અચૂકતું લાગવાથી એકાએક ઊભી રહી ગઈ.

‘એલા કાઈ, તું તો ભારે આગળીતરે લાગે છે.’ જેસલ ઘોડી પરથી ઊતરી ગયો અને ઘોડીનું ગોઠું પકડી ખીણી ઊતરવા લાગ્યો.

વિનોદ દહા ઘોડી ઉપર જ હતો. વિદાય
નેતા સુરજ ભગવાનનાં સોતેરી કિરણો વિનોદ-
નાં બુદ્ધિ સાથે રમત કરી જતાં હતાં વિનોદ-
ની તીવ્ર દષ્ટિ પદ્માડના પત્થરે પત્થરે અને
ઝાડના દરેક ઝુંડ ઉપર ફરી વળતી હતી અને
તેને 'સમગ્ર દેહ કાંઈ પથ્થર-જાતના ભરના
સામના માટે ટટાર થઈ ગયો હતો-જેસણને
દેખતાં જ જાણે એના પર ફૂદી પડશે.

ધનગરીવાળા જગ્યા આવી અને ઘોડી
ઊભી રહી. પત્થરના દગધાની પાસે ઘોડી
ઝાડની ડાળીઓ પડી હતી. પાછળ પડી ગયેલા
મેઘજીએ આવી પહોંચી એને એક જાલુ
એવી ત્યાં તો એક ઊંડી ગુફાનું દાર ખુલ્લું
થયું. ગુફા જોતાંવેંત વિનોદ ઘોડી ઉપરથી
નીચે ઊતરી પડ્યો. અને અંદર ધસવા ગયો.

'જીભો તો રે' અથા, તું તો ખદુ અધીરિયો
લાગે છે.' જેસણે વિનોદને માંક માંક રાક્યો.

મેઘજીએ ગુફામાં દાખલ થતાં દીવાસળી
સળગાવીને જાગળ ચાલવા માંડ્યું. ઘોડીને એક
ઝાંઝ સાથે બાંધી જેસણે વિનોદનું કાંકુ પકડ્યું
અને મેઘજીની પાછળ ચાલવા માંડ્યું. ઘોડાક
પગલાં દૂર રરતો વાંક વળતો હતો. વાંક પાસેજ
એક નાના ગોખલા જેવી જગ્યામાંથી મેઘજી-
એ નાનું ટમટમિયું કાઢ્યું અને દીવાસળીથી
સળગાવ્યું. પ્રદાસ થતાં ગુફાની અંદરના ભાગને
કાંઈક ખ્યાલ આવે એમ હતું. અંદરથી ગુફા
પહોંચી યતી જતી હતી અને છત પથ્થર જરા
ઊંચી હતી. વાંકમાં આવેલા એ વિસાળ
ઝોરડા જેવા ભાગમાં દિવસે પથ્થર પૂરતો પ્રદાસ
આવેલો મુશ્કેલ હતો. ટમટમિયાના પ્રદાસમાં
વિનોદે જેપું તો એક જાલુ ગોળ વીંટા કરીને
ગોદડીઓ મૂકી હતી. તો બીજી જાલુ ઘોડાક
વાસજી અને રૂબાઈ પડ્યાં હતાં. એ હતો
જેસણ મેઘજીનો રાંધવાનો સામોન

વિનોદની આંખો આખા ખડમા ફરી
વળી અને એક જગ્યાએ આવીને ઠરી ગઈ.
ગુફાની દીવાલના ટેકે એ બંદો ટેકેવેલી હતી
અને બીડીમાં કાંદવસના પટ્ટા બરાવેલા હતા.

'આ કોની બંદો છે?' વિનોદે પૂછ્યું.
'એનું તારે શું કામ છે બાઈ? તને
ભૂખ લાગી છે ને? મેંધા જા, જઈને ચૂનો
સળગાવ તો.' જેસણે વિનોદનું જ્ઞાન બીજે
દોરવા માંડ્યું.

'પથ્થર હું તો જેસણને મળવા આવ્યો
હું. જેસણ ક્યાં છે?'

'ને બાઈ, આ જેસણની જ ગુફા છે.
અત્યારે તો એ બહાર ગયો લાગે છે. પથ્થર
સવાર પડતાં તો જરૂર આવી પુગશે. તને એ
સવારે મળશે.'

'અત્યારે ક્યાં ગયો હશે?'

'ગયો હશે કાંઈ ખામખામ ભાંગવા.'
દીવાલને ઝોડીકણે બેસી જેસણે હેડલી
બરવા માંડી.

'તે હાલ ને આપણે ૫ જોની ભેગા થઈ
જઈએ.' વિનોદને પરાક્રમ કરવાની તાલવેલી
લાગી હતી.

'ગડો થયો ગડો. અટાણે તો જેસણ
હશે જાર આઉ દૂર, તું ક્યાંથી ન્યાં પો'જવાનો
હતો?' અને મોટો ભડનો ખેટો ન જોયો હોય તે
જામ ભાંગવા જવું છે! હજી તો મૂળનો દોરો
નથી ફૂટ્યો ત્યાં કમાડા શું મારે છે? ખામજી
વાણિયા તે વળી જામ ભાંગતા હશે?'

'એમ ! જેવું છે?' કુમાર વળતા વિનોદે
બધો ચકાવવા માંડી. અને હજી જેસણ એની
હોઠલી નીચે મૂકે તે પહેલાં તો જોયી એક
લપટાક જેસણને ઝોડી દીધી.

'મારો ખેટો, બારે આગવીતરો છે. જીભો
રે'તું.' જેસણે વિનોદના કાન પકડ્યા. પથ્થર
વિનોદ કાંઈ એમ ગાંજ્યો જન્ય એમ નહોતો.
જને હાથ જેસણની રૂંક આજુબાજુ વીંટી
એણે જેસણના સાથળ ઉપર જોરથી મોઢું
દબાવ્યું અને બચકું ભરી લીધું.

'ઓ બાપ રે! એલા એય હોડ નદિ
તો...' જેસણની જુમ સાંભળી બહાર લાકડાં
વીંધવા ગયેલો મેમજી દોડી આવ્યો. અને
વિનોદનો પગ પકડી તેને દૂર દસડી ગયો.

‘એલા મેધા, આ તો માથે પડે એવો છે. તું ઝટ નાં અને કંચનલાલની ડેલીએ ચિઠ્ઠી બાંધી આવ. જો દસ દબારથી ઓછા ન લખતો. મને એમ કે પાંચ દબારથી પત્રો પણ હવે ઓછું નથી લેવું. જા ઝટ લખ. હું ખીચડી મૂકી દઉં છું. મારી રૂપડીને લઈ જાજે એટલે જલદી પાછા આવ્યા.’

મેધજીએ સાક્ષાં પડતાં મૂકી માથે ફેટ્યું ‘બાપુ’ અને બહાર લેપડ્યો.

‘મેધા, જેસલે મેધજીને પાછો બોલાવ્યો. ‘જો બરોડા ગાંધિયા ને શેરેક પેંડા સારા નરોઈદર ગાંધિયાવાળાને ત્યાંથી લેતો આવજો. આ બાપુભાઈને પેંડા આવશે, કેમ બાપુભાઈ?’ જેસલને લાગ્યું કે હવે ખીજ જ પદ્ધતિ અજમાવવી મારો.

‘પેંડા નહિ, મને તો બરડી લાવે છે.’ વિનોદે કહ્યું.

‘ઠીક ભાઈ બરડી. મેધા! પેંડાને બદલે બરડી લાવજો. હાલિ!’

ધડીક વારમાં તો મેધો ઘોડી તબક્કાવતો દરિયાર થઈ ગયો.

*

પૂર્વ દિશામાં ભારે અદ્ભુત રંગમેળવણી થઈ રહી હતી ત્યારે ગુફાને નાકે મેધજી ચૂંકા ઉપર ચા, ખાંડ ને દૂધની મેળવણી કરી રહ્યો હતો. ચા થઈ ગઈ એટલે તપેલી કિતારી મેધજી અંદર ગયો. ‘બાપુભાઈ, જો બાપુભાઈ! જો! હવે જો! ચા થઈ ગઈ. મેધજીએ વિનોદને ઉઠાડવા માંડ્યો.

પાંખું ફરીને વિનોદ ફરી પાછો સૂઈ ગયો. ‘બાપુભાઈ જો બાપુભાઈ, કંઈક નથી હવે!’ મેધજીએ વિનોદને હટોળ્યો.

‘હવે સવા ૬ ને! આવ્યો મોટો ઉઠાડવા-વાળો!’

‘પણ ભાઈ, ચા પી લે. ચા કરી જશે.’

‘હા કરી જાય, એમાં તારા બાપડું શું જાય છે!’ વિનોદે ફરી પાંખું ફરતાં મેધજીને એક તમાચો મોઢી દીધો.

‘પણ બાપુભાઈ, દમણા જેસલ આવશે.’ મેધાએ શપ્થ કર્યા વિના બોલ્યો રાખ્યું.

‘હે! જેસલ આવ્યો!’ વિનોદની જીભ જોડી ગઈ અને એક જલજે એ જમો થઈ ગયો.

‘હું એમ કહું છું કે તમે આ ચા પી લો એટલી વારમાં જેસલ કાળા આવી પડેચશે.’

વિનોદને એ વાત ગમે કિતારી અને રાજની ટેવ પ્રમાણે મોઢું ધોવા વિના જ ચા પીવા બેઠો.

‘મેધા, પેલો...રાતે હતો એ ક્યાં ગયો! તું બાપુ કહેતો તો ને એ!’ વિનોદે પૂછ્યું.

‘એ તો ભાઈ, તમારા માટે જામ ને રમડાં લેવા હો ગયા છે.’

‘હેંકે એટલે ક્યાં!’

‘જામમાં, પહાડની તળેટીમાં એક જામ છે ત્યાં.’

‘ઠીક પણ એલા, આ નંદક કાની છે!’

‘ઈ ભાઈ મને ન પૂછતા. બાપુ આવે એટલે પૂછજો.’

‘પણ મને અજાત નહિ હો! નહિતર હું ને તમે એમ કુંકાઈ ભર્યું.’

‘પણ મારે તો જલ્લ જલવી જ છે.’

‘પણ બાપુભાઈ તમે ઇમાં તો સમજો. ને નાહડના જીવ બોઈ બેસશે.’

‘તે તું શીખવને કે તને તો આવડે છે ને!’

‘મારાથી તો અજા. દમણા બાપુ આવશે, ને તમને ધમશે. હાલો મારે પાંખું ઈંધણી લેમાં કરવાતું મોડું થશે.’ એમ કહી મેધજી ગુફાની બહાર નીકળી ગયો અને જેસલને આવતો જોઈ બોલ્યો કીડયો: ‘બરે બાપુભાઈ, જુઓ બાપુ આવે, તમારા માટે ઠીક લાવતા લાગે છે.’

વિનોદે ગુફાની બહાર નીકળી જોઈ તો નીચેની વાંધીચૂંકી ઢેડી પરથી જેસલની ઘોડી ધીમે ધીમે ચાલી આવતી હતી.

‘હો બાપુ તો આવી ગયા. એમને ચા કરી આપવી પડશે. હું કારગરિયાં લઈ આવું.’

મેધજી ટેકરીની પાછળના બાગમાં બેઠો

એકાં કરવા ઊપજો. વિનોદ એક પથ્થર ઉપર બેસી ગયો અને કાંકરા શોધી એણે ગોઠવ્યાં કરાવ્યો અને રખતર ખેંચીને જેસલ તરફ ઊઠ્યો. જેસલના કપાળમાં ચરકો કરતોઠ ને કાંકરા દૂર ઊડી ગયો. થોડી વારમાં લોહી-લોહાણુ કપડાં સાથે જેસલ ઉપર આવી પહોંચ્યો.

‘કેમ બાણુભાઈ, પક્ષી મારો છો ?’ જેસલે હસીને કપાળ લૂછતાં પૂછ્યું.

‘ના ના; કેમ કેવુંકે વાળ્યું ? કે’તો’તો ને કે બામણ-વાણિયા શું કરે ?’

‘હા બાપા હા, તમે તો પાકા નિશાન-બાજ લાગો છો. જુઓ, હું તમારે માટે લામ લાવ્યો છું. હાલો અંદર આપું.’

અંદર જઈને જેસલે પોટકું ખોલ્યું. એક પડીકામાં પીપરમીટ હતી અને ખીભમાં કાંદાનાં લખિયાં હતાં. જેસલે ખતે પડીકા ખોલી નાખ્યાં. ‘બાણુભાઈ, તમને લખિયાં બહુ લાવે, ખડું ?’

‘ના ના, લખિયામાં તે શું ખાવું’તું ! મને તો પતરવેલિયાં લાવે.’

‘અને આ જુઓ તમારા માટે રંગીન દૂરબીન લાવ્યો છું.’ જેસલે દેશી કેલીડીઓ-છોપ કાઢ્યું.

‘પણ આમાં તો કાચના કટકા દેખાય છે. આથે ક્યાં દેખાય છે ?’

‘પણ બાણુભાઈ, કાચના કટકા પ તે કેવા સરસ લાગે છે ?’

‘જુદ ! આને શું કરે ? હજી તો જેસલ હાથ પકડે તે પહેલાં તો વિનોદે ‘દૂરબીન’ ને પથ્થર સાથે અક્ષણી દુકા કરી નાખ્યા.

‘પણ બાણુભાઈ, એ મફતનું...’

‘તે કાણે ઈ લાવવાનું કહ્યું’તું ? મારે તો ઘોડો, ભેંષએ છે.’

‘ઘોડી તો આપણે છવતી છે ભાઈ. પછી શું ?’

‘નહિ, એમ નહિ; લાકડાનો મોટો ઘોડો.’

‘એવડો મોટો ઘોડો હું કઈ રીતે લાવું ?’

‘તો તું ઘોડો થઈ જા. મારે ઘોડેસવારી શીખવી છે.’

‘પણ બાણુભાઈ, હું... ?’

‘હા, તું ઘોડો થા નહિતર. આવ લકવા.’ વિનોદે ગોઠવ્યું ખેંચવા માંડી.

જેસલને માટે ખીભે રસ્તો નહોતો. કાંઈ પણ દિસાએ વિનોદને ખુશ કરી એ રાત કાંદવાની હતી. એટલા વખતમાં કચનલાલ બળેશ્વર મદાદેવના લીંબડે દસ દબર રૂપિયાની નોટો બાંધી જાય એવી જાસાચિદ્ધી મેઘજી કચનલાલની ડેલીએ બાંધી આવ્યો હતો. પણ જેસલને ખાતરી થતી જતી હતી કે ખીભ રાત પણ કાંદવી બહુ વસતી હતી.

આઠા પ્રમાણે જેસલ ચાર પગે યઈ ગયો અને વિનોદ એના ઉપર ચડી બેઠો. ગતોલને ચાણુક બનાવો એણે જેસલની પીઠ ઉપર બેસાવી માંડી.

‘એલા દવે મને જેસલ પાસે લઈ જા. હાલ, હાલ.’ વિનોદે ચચકારા ખોલાવવા માંડ્યા. જેસલ વિનોદને પીઠ ઉપર રાખી ગુફાના નાકા સુધી આવ્યો.

‘ચાલ, ચાલ ઘોડી, ચાલતી કેમ નથી ?’ વિનોદે બંને પગની આંટી જેસલના પેટ ફરતી મારી દીધી હતી. અને વધારે જોસ આપતો જતો હતો.

‘જો બાણુભાઈ, દવે હેકા જીતરો. બહુ કુષ્પે છે.’

મેઘજીએ પાસે આવતાં આ દસ્ય જોયું એટલે વિનોદના હાથ પકડી ઉતારવા માંડ્યો.

‘બાણુભાઈ, દવે જીતરી જાવ, બહુ યયું.’ મેઘજી પણ વિનંતિ જ કરતો હતો.

‘એક ચરતે જીવડું.’

‘શું ?’

‘મને જેસલ પાસે લઈ જા.’

‘હા ભાઈ, હા. જેસલ પાસે લઈ જાઉં, પણ હમણું તો જીતરી જાવ.’ જેસલ કરગર્યો.

‘નહિ. કપારે લઈ જઈશ ?’

‘હમણું જ...તમે જીતરો એટલી જ વાર.’

‘ચોક્કસ !’

‘ચોક્કસ.’

‘અને નહિ કંઈ જા તો ?’

‘તો આ બંદૂક પડી છે ને, તે મને મારતો.’

‘હીક લે.’ વિનોદ જેસલની પીઠ ઉપરથી ઊતરી ગયો. ‘આજ જેસલ પાસે.’

‘જેસલ તો તમારી સામે છે, બાણુભાઈ !’ મેઘજીએ ફેડ પાડ્યો.

‘કોણ આ ?’

‘હા એ જ જેસલ કાળા.’

‘એમ ! કેમ આપા તું બધાને બહુ રંજીતે છે ? આવી જ લાગુ હોય તો.’

‘પણ બાણુભાઈ, એમ મારી હારે લાગવાથી શો ફાયદો ? તમારે તો ગામ બાંચુ છે ને ! ત્યારે મારી હારે આવતો ને.’

‘સારું ત્યારે આ બંદૂક તારી છે ?’

‘હા.’

‘મને ફાયદો થી ખવીસ ને ?’

‘હારતો તમે તો હવે મારા સરદાર બન્યા; એટલે શીખવવું જ પડી ને.’ જેસલને હવે ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે એક રાત ને નિરાંતે કાઢવી હોય તો વિનોદને પટાબા સિવાય બીજો રસ્તો નહોતો.

‘હીક ત્યારે ને જેસલ, આપણે આને ક્યું ગામ બાંચુ ?’ વિનોદ હવે બહાર-વટિયાનો સરદાર બન્યો હતો.

‘તમે કો’ તો.’

‘ખેડું બીજાં બીજાં બીજાં.’

‘બીજાં ક્યું તો તમારા બાણુ’ ગામ, બાણુભાઈ !’

‘તેથી શું ? મારા બાણુ પોલીસ હારે રહીને લાગી ને હું તારી હારે.’ વિનોદની દાંટ રપટ હતી. જેસલને હવે ખાતરી થઈ ગઈ કે આ નામરનો છેકરો કોળીમીની પછુ શરમાવે એવો હતો.

‘પણ બાણુભાઈ, તમને ઘર સાંભરતું

‘નારે, ઘરે કંઈ આના જેથી મળે આવે ?’

બપોરના ‘સરદાર’ સાથે કળીના લાંબા અને ગાંઠિયાનું ખાલું લીધા પેઢી જેસલ આ આફતમાંથી કેમ ઊગરતું તેના વિચારમાં પડ્યો. વિનોદને મારી નાખવામાં કંઈ જ ફાયદો નહોતો. અને એને સાથે રાખવામાં પણ ત્રાસ હતો. ભસાચિટ્ટીને જવાબ આવી ગયા પછી જ કંઈક નિર્ણય કરવો એમ વિચારી જેસલે જરા આડું પાણું ક્યું. ધીરે ધીરે મોંઘાણી કરી લઈ પાખામાં મોઢો વાગવાથી જેસલ જાગી ગયો. પડખે ફરીને જુએ તો વિનોદ બંદૂકના કુંદાને જેસલ ઉપર ટેકવી સળિવાથી બંદૂકની નળી સાફ કરતો હતો.

‘પણ બાણુભાઈ, એમ બંદૂક નો આવડે કંઈક મૂકી દો નેઈ.’

‘મને બાણુભાઈ કેમ કહે છે ! હું તો તારો સરદાર છું. મને બંદૂક ફાયદો નહિ થીખવે તો આ મારી મલોલ નેઈ છે ને ?’

‘હા ભાઈ, હા, કોણે તમને ના પાડી ? પણ ધીરે જ પીને આડે પડખે તેં યાવા દેશો કે નહિ ?’

‘હીક તું તારે ઊઘી જા. હું બહાર રમીશ.’

‘પણ ભાઈ-બરે સરદારજી, આ બંદૂક મૂકતા જવ.’

વિનોદ બંદૂક મૂકી, મલોલ ફેરવતો બહાર દોડ્યો.

‘અથવા મેઘા, આજ રાતે બાજેશ્વર મહા-વેદ-અગ્નિ-મેર્ડ-આગ-નો, અંચનલાલ મોકલો.

શું જવાબ છે. એટલા રૂપિયા આપ્યા હોય એટલા લાભ આવશે. એટલે કાલ સવાર પહેલાં જાને ધર લેજો કરી દઈએ. આ તો હવે કાતે મ પોસાય એમ નથી.’

‘પણ બાણુ, હું જરો ખરો ! ધરખરની કંઈ માવા લાગતી નથી. બિલકુલ જ નથી જેવો છે.’

‘પણ હવે શું થાય ? પાછો તો પહેલો

પ્ર' તારે આને વેંલો. ઊપડને-જલદી પાછું
આવાય.'

નિરલ આકાશમાં જેમ તારાનાં ઝૂમખાં
ઝગમગતાં હતાં એમ નીચે મેદાનમાં ગામડાં-
ઓના ઝૂમખામાંથી પ્રકાશ આવતો હતો.
મેઘજી એવા પ્રકાશના એ'ધાણે એની ધોડીને
બરાબર હાંકીને જતો હતો. એએકે પથ્થર
અને પાંદડું એની જાણમાં હતાં એટલે જુલા
પડવાનો તો સંભવ જ નહોતો. જળેશ્વર મહા-
દેવથી થોડે દૂર ધોડી પરથી કીતરી એણે એક
ઝાડ સાથે એને બાંધી અને પછી નક્કી કરેલા
ઢોળા તરફ ઊપડ્યો. મધરાતનો વખત હતો.
એટલે મંદિર અંધ હતું. અને ચોરહુટારુના
બોતે લોચે પૂજારી પણ આરતી પતાવી વાળુ-
ટાણે ગામ બેગો યથ જતો. મંદિરના કુવાની
પડખે જ મટાદાર ઢોળડો હતો. મેઘજી ઢોળડા
ફરતો ફરી વળ્યો. પણ ક્યાંય થેલી 'જેવું' હાથ
ન આવ્યું. એણે દીવાસળી સળગાવી ઉપર
જેવું તો બે કાળના મૂળમાં કાંઈક કાઠળ જેવું
હતું. જાઓ હાથ કરી એણે ચિઠ્ઠી લઈ લીધી.
દીવાસળીના અજવાળે ઝટપટ ચિઠ્ઠી વાંચી
એણે નિવાસરયાન તરફ ધોડી હાંકી મૂકી.

'કમ મેધા, કાંઈ હાથ આવ્યું?' જેસલ
મેઘજીની વાટ જોતો જગતો જ પડ્યો હતો.
વિનોદ એક બાજુ માઠ નિદ્રામાં હતો.

'હ્યો વાંચો,' મેઘજી ચિઠ્ઠી આપતાં બેસી
ગયો.

ટમટમિયાના પ્રકાશમાં જેસલે ચિઠ્ઠી વાંચવી
ચક્ર કરી:

'તમારી ચિઠ્ઠી મળી. બે દિવસ માટે
પણ મને રાહત, આપના માટે ઉપકાર. મને
લાગે છે કે અત્યાર સુધીમાં ચિ. વિનોદને
તમને પૂરા પરિચય થઈ ગયો હશે. આ આકૃત-
માંથી જે ખરેખર બચતું હોય તો આવતી
કાલે રાત્રે ખાર વાળા સુધીમાં અમારા મહાન-
ની પછીતની વંડી પાસે રૂ. ૫૦૦૦) ચક્રે
પાંચ દબાર મૂકી જશે અને વિનોદને વંડીમાં
ઘિતારશે તો ચાલશે. વિનોદ જો ન માને તો

અમને ખૂબ પાડશે. આટલી શરતો કબૂલ
હોય તો તમને પકડવાની કે પકડાવવાની કાંઈ
પ્રયત્નો અમે નહિ કરીએ; નહિ તો પછી ઈશ્વર
તમને સહાય કરે. કંચનલાલ

ચિઠ્ઠી વાંચતાં વાંચતાં જેસલના કપાળે
પરસેવો વળી ગયો.

'મેધા, આ તો ફસાઈ ગયા.'

'હા, બાપુ. પણ છૂટવાનો કાંઈ ઉપાય?'

'કંચનલાલનો શરતો કબૂલ રાખવી
પડશે એ વિના આમાંથી નહિ છુટાય. એમ
માનશું કે એક ગામ તો'ણું ભાંગ્યું.'

'એ તો ઠીક પણ આ રેલિંગાળ માનરી
તો ને!'

'એ તો એને સમજાવીશું. પણ જો તારે
ખૂબ દુશિખારી રાખવી પડશે. એને આપણી
વાતની જરાય મધ નો આવવી જોઈએ.'

'એમાં તો કેવું પડે બાપુ.'

*

સવારથી વિનોદ ખૂબ ઉત્સાહમાં હતો.
કારણકે આને લોબાંધુ' ભાંગવા જવાનું હતું.
પોતે ક્યાં સંતાઈ કેવી રીતે ગાળાબાર કરશે
એના આળા ગુફાની દીવાલની ઓથે રહીને
કરતો હતો અને ચરદારની અંકાથી જેસલ
અને મેઘજી બનેને હુકમો આપતો હતો.
આને એના હરખનો પાર નહોતો કારણ કે
આને ખરેખર સાદસ કરવાનું હતું.

'પણ બાળુભાઈ, આપણી પાસે ત્રીજ
બંદક તો નથી! તમે શું ફાઈશે?'

'મેઘજીની બંદક હું લઈશ.' વિનોદને
કાંઈ મુશ્કેલી હતી જ નહિ.

'એના કરતાં આપણે એક ત્રીજ બંદક
લઈ આવીએ તો?'

'પણ ક્યાંથી?'

'કહે છે કે તમારા બાપુ પાસે એક
ફસ કલાસ બંદક છે. મધ લગાઈમાં સરકારને
ધેસા આપ્યા ત્યાંની બેટ મળેલી છે એમ
લોકો વાણું કરે છે. ખરી વાત?'

‘હા, કેલીની છપરના ઓરામાં ભીંત પર ટિંગાય છે.’

‘આપણે ઇ બંદૂક લઈ આવ્યોએ તો ?’

‘જલ્દી, તો પછી હાથ વાધો નહિ.’ વિનોદને એમ કે બંદૂક ફેરવી એટલે માત્ર ધોરો જ દબાવવાનો.

‘પણ પહેલાં આપણે તમારા બાપુને ત્યાં જવું પડશે ને બંદૂક લઈ પછી લાંબકિયા કણ્ઠી હાંપી મૂકશું.’

વિનોદને પણ આ યોજના ગમી ગઈ. એ તો કોઇ પણ સાદસ માટે તૈયાર જ હતો.

‘જોવારનો’ ધોમ ધમતો હતો. વિનોદ શુશ્રીના સરક ઉપરથી પછીએને ગયોલથી ઉઠાડતો હતો. જેલ અને મેલણ મુદ્દામાં આડે પડ્યો ચપા દત્તા. પણ જેમણે કોરબની માંખમાં નીંદર નહોતી, કેમ કરીને આ જલામાંથી છૂટકુ એનો જ અને વિચાર કરતા દત્તા.

‘બાપુ, પેલો દમણુ બાર ગયો કાને છે.’

‘અહીંથી વેતા મુકી રહ્યો તો ? એના જવું એ મોશથી લેશે.’ મેલણનો આ

‘વિચાર જેલ અને મેલણની વચ્ચે, એ

દુરત ભીનો ચપો અને માથે પાપડી ખાંધી

ખસે બંદૂક કરાણી દીધી. મેલણએ બહાર જઈ

માસપાસ નજર કરી પણ વિનોદ દેખાયો

હિં. મેલણ અદર આવ્યો એટલે અને જમ્માએ

ઇને એક મોઠા પાથર ખસેઓ. નીચે એ હાથ

ટલો ખાડો હતો તેમાં ચોરાના માલ કારો

તો, નોટોથી ભરેલું એક મોઠું કવર જેલને

ચી કાઢ્યું અને નંદીના ખીસામાં મુકી

‘ચોરી વારમાં તો અને બહારવટિયા ધોરી

જુવા તૈયાર થઈ ચપા.

આસેથી ચપાજ કરી વિના પેલાની

ને તૈયાર કરી, મેલણ ત્યાં ચપા જમ

ઈ બંદૂકની મોજાની જેમ એક પૂતળ

પણેતો આવી તેના પગ પર ચોટી

વેલના ચહન ન થવાથી મેલણ નીચે

ડે પડ્યો.

‘હા ! અને મુકીને જામી જવું તું કેમ ?’

હાથમાં ગયોલ ફેરવતો વિનોદ જાણેથી હસતો

હસતો આવતો હતો.

‘ના ના, બાપુમાઈ એવું હોય ! આ તો

અમે નીચેથી કાઢી માણસને આવતાં ભેજો

એટલે તૈયાર થતા હતા.’

‘નીચેથી વળી કોણ આવે છે ? હું

અહીં જ બેઠો છું ને ?’ વિનોદે પાસેના જોયા

ખાસ તરફ આંખો ખીંધી.

આ ખાસ એવી જગ્યાએ જાનાં હતા

કે સોથી ચારે બાજુ માથેથી મુકી નજર

પડતી. અને તલેટીમાંથી કાઢી આવતું હોય તે

પણ ભોઈ ટાપતું

‘હીંકે હીંકે, પણ તમારે આ પીટી છે ને ?’

જેલને ધોરીને ફરી આંક સાંધે બાંધ્યાં કહ્યું,

‘જા મેલણ, તું જા મૂક.’

મનમાં વિનોદને કહી ન જાતો કેવો કેવો

મેલણ લંડાવો લંડાવો આ મુકવા ગયો. જેલને

માથેથી પાપડી ઉતારી બંદૂક ભીંતને ટેકે મુકી.

‘જેલ, આપણી ધોરીઓ તૈયાર છે ?’

અંધારું થતું હતું તેમ વિનોદની તાલા-

વેલી વધતી જતી હતી.

‘હા બાપુમાઈ-અરે સરદારજી, બધું તૈયાર

છે. હવે તમે વાળુ કરી દો. એટલે પછી

આપણે ભાંડીએ.’

પણ વિનોદને આજે ખાવામાં રસ નહોતો.

અને તો પોલીસની સામે જોગાજોની રમકઠ

જોનાવવાના જ વિચાર આવતા હતા. ખાતાં

ખાતાં વિનોદ વિચારવમાં સરી પડ્યો. ચોતે

અજગર અને જેલ અને મેલણ પાછળ એમ

ત્રણ જણની ટોચ લાંબકિયામાં દાખલ થાય

છે કે દુરત ગ્રામના સરદાર પણ ધરમાં કારાઈ

જઈ જાયલાં બધ કરી દે છે. પછી ચોતે

સરદાર તરીકે જેલને હવામાં ખાંડવા બહાર

કરવા દુકામ કરે છે. બહારનો અજાણ સાંભળી

પોલીસના માણસો હાથપાસે સાથે રોડી આવે

છે. અને ગ્રામના મોરા પાસે જ પીંગણ

મને છે. એમાં એ પોતાની પ્રલોભથી કેટલાય-
ને બાબલ કરે છે. ચોરાની દીવાલની ઓથે
રહી નેસલ સામા પચ્ચના કેટલા ૫ માણસોને
હાર કરે છે. ત્યાં તો સનનન કરતી એક ગોળી
આવે છે અને વિનોદના હાથમાંની પ્રલોભ દૂર
જઈને પડે છે. વિનોદ જુએ છે તો સામેના
છાપરા પરથી ફેજવાદર પોતે ગોળીઆર કરતા
હોય છે. ફેજવાદર નેસલ સામે નિશાન મારવા
જાય છે ત્યાં તો વિનોદના હાથમાંથી છૂટેલો
પત્તર ફેજવાદરના હાથ ઉપર વાગે છે અને...

‘અરે અરે બાલુભાઈ, આ શું ?’ વિનોદ
હજી એના દિવાસ્વમમાંથી પૂરો જાગે તે પહેલાં
તો અમિની જ્વાળાએ જીવે ટિંગાતી નેસલની
બંડીને ભરખી લીધી. આખી ગુફામાં ભડકે
બળતા ગોદાના પ્રકાશથી અજવાળું પથરાઈ
ગયું. વિનોદે પથરોનો ધા ફેજવાદરના હાથ
ઉપર કરવાને બાંહે ખાતા ખાતા પડે પડે
ટમટમિયું ઉપાડી ખૂણમાં પડેલા પાગરજ
ઉપર ઝીંક્યું હતું. પરિણામે એની ઉપર જ
ટિંગાતી ખીસામાં નોટો ભરેલી નેસલની બંડી
પણ આજના સપાટામાં આવી ગઈ. મેમજ
ડોલ લઈ ધૂળ ભરી આવવા બહાર દોડ્યો.

નેસલ અને મેમજએ ધૂળ છાંડી આગ
હારી પણ એ પહેલાં તો નધા કપડાં બળાને
રાખ થઈ ગયાં હતાં.

‘મેધા, ઝટ ધોડો તૈયાર કર. હવે મોડું
યાય છે.’ નેસલને લાગ્યું કે હવે એક ઘડી
પણ મોડું કરવામાં સાર નહોતો. એની ધીરજ
હેને ખૂંટી પડી હતી.

‘પણ બાપુ, મોટાવું...’
‘એવું થઈ રહેશે. હું તો કાઢું છું.
તું ધોડોને પલાય નાખ. બાલુભાઈ, મેધાની
હાર બહાર જાય, હું હમણાં આવું છું.’
અને બહાર ગયા એટલે નેસલે એક ઝીણી
તરામાં અપ્પુનું પાનું નાખી પથરો ખસેડ્યો
અને ગોખલામાંથી એક ઘાંટી કાઢી પાપડી-
માં ભરાવી દીધી.

અંધારી રાતના તારા ઝખૂટતા હતા અને
બંને ધોડો જંગલની વાંટીચૂપી ફેડી ઉપરથી
આવી જતી હતી. ધોડોના કાનમાં સિવાય
સર્વત્ર સુમસામ હતું. ક્યારેક ઝાંઈ પડી
ફફાટ કરતું આંધ્ર પરથી ઊડી જતું હતું
તો ક્યારેક ઝાંઈ કાળી પવનનો વીજળો ઢોળી
સાહસવીરોનું સ્વાગત કરતી હતી. થોડે થોડે
અંતરેથી નીકળતા શિયાળવાના સૂરો ચોરાની
દંતકથાને સાચી પાડતા હતા પણ આ ચોરો
તો લીધેલું પાણું આપવા જતા હતા; ઝણ-
મુક્ત થવા માગતા હતા.

જ્યેશ્ઠ મહાદેવ પાસેથી બંને ધોડી પસાર
મતાં નેસલના મુખમાંથી અસ્પષ્ટ શબ્દો સરી
પડ્યા, ‘હે ભગવાન, આજે જો લીમખીમ
પાછા લાય તો બામણના વેશમાં તને એક
ધાળ ધરાવી જઈશ. અને ફૂલો સમરાવવા સો
રૂપિયા આપી જઈશ.’

ગામથી થોડે દૂર બંને ધોડી ઊભી રહી.
એક આંધ્ર સાથે ધોડીઓને બાંધી બંને જણ
મિત્રીપત્રે ગામમાં દાખલ થયા. આંધ્રના
અર્ધ મંદ્રમાંના પ્રકાશમાં નાગરવાસમાં આવેલું
કંચનલાલનું મેડીવાળું ભવ્ય મકાન અછતું
રહે એવું નહોતું. મુખ્ય રસ્તા પડતો મૂંઝી
વિનોદની દોરવણી નીચે ત્રણે જણે પછીતની
મસીમાં જીનરી પડ્યા.

મધરાતનો સમય હતો. ડેલીમાંના ગઢવી
પણ મોડું ખાઈ ગયા હતા. મેડીની ખારીમાં-
થી ઝંખિા પ્રકાશ આવતો હતો. એ ઉપરથી
લાગતું હતું કે કંચનલાલ પણ સૂઈ ગયા હતા.
વિનોદ આ ઘરના એક એક પત્તરનો
બોમિયો હતો. એટલે એણે પાછળની વંડી
ઉપર ચડવા માંડ્યું. પણ નેસલે તેનો હાથ
એની ઠેંકાન આગળ મોડું લાવીને પૂછ્યું,
‘બાલુભાઈ, નંદુક ક્યાં છે ?’

‘ઉપર બાપુ સૂતા છે એ જોરમાં.’
‘ઉપર કોણ જશે ?’
‘હું જઈને લઈ આવું છું. તમે અહીં
નીચે ઊભા રહો. કોઈ પસારે તો ફૂંકી

દેને. 'વિનોદની દિ'મત ભેંધ નેસલ છક થઈ ગયો હતો.

'પણ બાલુભાઈ, તમને પકડે તો હ્યો આ દાખડી. એ એના નાક આગળ ધરશે કે તુરત તે બેઠાન થઈ જશે. સમજ્યા ને ?'

'સારું લાવ.' વિનોદે નેસલે આપેલ દાખડી ખિસ્સામાં મૂકી. ભેતભેતામાં તો વિનોદ વંડી ઉપરથી છાન ઉપર અને ત્યાંથી ખારી ઉપર પહોંચી ગયો. વિનોદ ભાઈ ખારી ઠેકવા જમ. ત્યાં નીચેથી એક પત્થર આવ્યો અને ખારીના એક કાચના છુકા કરી પત્થરા ઉપર પડ્યો. વિનોદે નીચે નજર કરી તો બે એણાઓ ઝાપાટખાધ અધારામાં અલોપ થઈ જતા દેખાયા.

'નેસલ ! હું આવું છું.' વિનોદથી જૂઠ પડાઈ ગઈ. એ જ વખતે પાછળથી કંચનલાલે આવીને એનું કહું પકડ્યું, અને એમીને એને ઝોરમાં લઈ લીધો.

*

તળેટી છોડી કુંભરાનો ઢોળાવ ધોડીઓ

મહારાણા

પ્રતાપ

છાપ

ડીંગ

વાપરવા આગ્રહ રાખે

૨૨૮, વડવાડી. મુંબઈ નં ૩૬૧૧ ૨૨૨૨૦

ચકવા માંડી ત્યારે નેસલે કપાળ પરથી પરસેવો છૂટ્યો.

'હાથ, માંક છૂટ્યા !'

'પણ બાપુ, પેલા માંકને તમે દાખડી શેની આપી, છોકણીની ?'

'ના રે, એ તો મારું દેવું ચુકાબું.'

'દેવું ? તમારે વળી શાનું દેવું ?'

'ધણું વર્ષોનું મારે કંચનલાલ શેનું દેવું હતું. હું જ્યારે શેનની નોકરીમાં હતો ત્યારે એમને કાંઈ સંતાન નહિ. જાજેશ્વર મદાદેવ હીરો દે એ માટે શેડે સમાક કરેલો અને મદાદેવના થાળમાં રૂપાનો નાગ અને ઉપર મથિ જડાવેલા.' નેસલે ભૂતકાળ ઉખેલ્યો.

'પછી ?'

'પછી એક દી મથિ નીકળી ગયેલો ત્યારે મને મથિ જડાવવા મોકલ્યો. મારું મન ખગડ્યું અને ખોટો પત્થર જડાવી હું મંદિરમાં મૂકી આવ્યો.'

'પણ શેનની મનખાનું શું થયું ?'

'બીલું શું થાપ વળી, આ કપૂન પાક્યો ! લોકાનાં લોહી ચૂસી ચૂમીને મથિ ચકાવે પછી ભગવાને મ મેરે ચાનો કરે ! હું તો આને એનો મથિ ને 'હીરો' પાછા આપી એ પાપમાંથી છૂટ્યો. નેરો તો કપાતરે ખાળી મૂકી પછી બીલું શું આપવું ?' નેસલે નિરાંતનો દમ એચ્યો.

'બાપુ, થાળ ક્યારે ધરાવશું ! આવતા સોમવારે ?'

'હા જાઈ હા, આવજિયા સોમવારે જો બીલે વાર કયો ! જમ જાજેશ્વર ભગવાન.' નેસલે સાચી ટેકરી પર જોયું. શિખરની પાછળનો અર્ધ-મન્દ શિવનું સ્મરણ કરાવતો હતો.

[અધિવ

એ. એચ. બીલરના રેલ્વે સ્ટોલ પરથી 'કહાની' મળે છે

સગઈ સંગાર [છલ્લો છલ્લો]

મયૂર

જે રિયો ધરતીને માથે ઢળી પડ્યો ને એ પડતાં તો દુનિયાને માથે અંજાવાત ઊપજા છે. કુચરા ડોલી ઊડ્યા છે ને ધરતી ધણેણવા લાગી છે. સીમડીના મોલને કંપવા ચર થયો છે ને આડપાન તો જાણે દમણાં જાખડીને ધરણીએ ઢળી પડશે ધણ જાણી પૂંજડીએ નાહાં છે ને પંખીડાં ડીવીડીવી કરતાં ઊડી દશે ઊડવા માંડ્યાં છે. એ તો બધાં કપાં જાળને જાણાં રહેશે એની કાંઈ ખબર નથી.

નાગલોકમાં ખબર પહોંચ્યા છે ને ચાર ફાર ઉલ્લાપાત મચી રહ્યો છે. આજ સુધી તો એકસો જુજગિયો કપડે ચાલો તો ને એની વાંસે એક બેરિયો હતો. એક બેરિયો જતાં તો એના ડોણ જાણે ફટકા પડ્યા ફટકો ને હવે નાગને અચ્ચો કેમ કરીને જીવતો ગહેશે નાગ તો બધા નાસીને દરમાં ભરાવા માંડ્યા છે.

સગઈ સંગાર એના રંજમોલમાં બેડી બેડી દિવસ ગણે છે ને એના જોગંદરની વાટ જુએ છે. કામને રંજ ચાલો છે ને રસની રસો હવે તો અંગ અંગમાંની બહાર ઢોળાઈ રહી છે. એને પાઢુલે વૃત્ત સમાવું નથી ને હેયું મહેરામણની જેમ હાલકલોલક ધણ રહ્યું છે. ઢેવડી સોજે કળાએ ખાલી રહી છે ને બેડી બેડી એના જોગંદરની વાટ જુએ છે. કે દી માણીગર આવે ને કે દી એના હૈયાના ઉલ્લાપાત શમે

ને એમાં વાવંટાળે ચડીને ધરતીના અંજાવાત એને આંખી વળ્યા છે. એ અંજાવાતે તો એક દિવસ પ્રીતમ આવીને પનેતો ચલાવે હતો. પણ આને તો એમાં માઠાં આસાણ છે ને પદમણી કારમી ચીસ પાડીને બોલી ઊડી છે: 'મારો જોગંદર ધરતીએ ઢળી પડ્યો.'

ચીસ સાંજળતાં તો સરખી સદિયરા દોડી આવી છે: 'પદમણી પદમણીને આને એકાએક નુકસાન રું ધણ મળું!'

તો કે 'અસરું ધણ ગણું છે, બાહરો! મારો જોગંદર નોધારો પડ્યો છે ને મારે ને એને હવે છેડું પડે છે. મારે જોગંદરની વાટે જાવું છે.'

પદમણી એના જોગંદરને મળવા સામઘી થઈ છે.

ને ત્યાં તો ખાડણિયા રહા મૂકીને બહેન તગઈ મંગાર આવી છે: 'મને ય આને તો માઠાં આસાણ આપ્યાં છે, બહેન! જેરી નાગોએ જોગંદરને કંઈ દીધા છે ને પદમણીનો પ્રીતમ ધરતીએ ઢળી પડ્યો છે.'

તો કે 'વાત તો સાચી છે, બહેન તગઈ. જેવું તને કાક કહી મળું એવી વાત મારે કાને ય અથડાણી છે.'

'ને પાંડે કાક વેચતી'તી ત્યાં માગ કાનમાં ય કાક એની કૂંક મારી ગયું છે.' બોલતીક ને કળી કલાલણ પીકું રેડું મૂકીને આતી છે.

તગઈએ કહ્યું છે: 'મારાં સામેલાં સાબઈ કરું. મંત્ર બણીને એને વહેતાં મૂકું. એ તો જ્યાં જ્યાં નાગને જાગશે, ત્યાં ત્યાં ધોંગાણું કરશે ને ધરતીને માથે એક નાગને નહિ રહેવા દે.'

ને કલાલણે કહ્યું છે: 'મંત્ર શીખતી'તી એ તો મસાણે મૂકીને આવી છું. પણ મારી કરામત હું જૂલી ગઈ નથી. મારી કરામતે નાગ વિસોટા જાની જશે ને પછી એ તો કંઈ નહિ કે ને કરાવશે ય નહિ.'

તો કે 'તમારી વિવાદો તો કાંઈ આરા-આવારો નથી, બહેનો. પણ મારે હતું એ તો દારવીને બેડી છું. હવે કાની સાદુ ધોંગાણું કરું? દુનિયામાં મારે તો હવે કાંઈ સગું નથી, કાંઈ સાંઈ નથી. માતું હતું એ જાણીદોઢે પચ પચું છે ને એને આંખી લેવા હું જાઉં છું. સાચી સગાઈ હોય તો સાથે આવો ને નદિનર બેડી બેડી તમારો ધધો સાચવો.'

લાંબા વખત સુધી વરસાદ ન આવ્યો એટલે
આને લોકસમૂહ પ્રાર્થના કરવા લેગો.
મંથ્રો દતો... પ્રાર્થનાવિધિ કર થયા પહેલાં,
જેમના ખવિત દાધો નડે વરસુદેવને આમ-
ત્રણ આપવાનું હતું તેઓ જિજ્ઞાસુ થયા અને
જોડ્યા, 'હાઈઓ ! મને લાગે છે કે તમને
તમારી પ્રાર્થનામાં શક્તિ નથી.'
સમૂહમાંથી જેમણે અવાજો: 'અરે એવું તે
દોષ ! છું જોઈને કહો છો કે શક્તિ નથી !'
'હાઈઓ, તમને જો તમારી પ્રાર્થનામાં
શક્તિ હોય તો હું પૂછું છું કે, 'પેલા શૂદ્રશ્વે
હયુ, 'લાંબા છો તમે ઠાઈ છત્રો કે રેઈન-
કોટ ?'
—આ. વ્યા.

તો કે 'જ્યાં તમારી પદમણી ત્યાં અમે.
તું જ્યાં ફેરી જઈશ ત્યાં અમે આવશું ને તું
કહીશ તે અમે કરશું.'

ગામને ગોંદરે પડ્યા પડ્યા જોગંદરના ચેલા
મફતનું ખાધને પ્રોજ માણે છે ને એ તો
બધા સૂતા જાગી જીડ્યા છે. એની પાંસળીમાં
કોકે ઘોડા માર્યા છે ને એના કાનમાં કાગળો
પવન સૂસવાટો મારે છે. આગસ ખંજેરીને
એ તો જીડ્યા છે ને પદમણીની પાસે આવ્યા
છે: 'અમારો જોગંદર અમને જોલાવે છે.
વન વનના વાવરા વાત લાંબા છે. પંખીને
મોટેથી વાત સાંજળી છે. અમારા જોગંદરને
મળવા' અમે જઈએ છીએ. પદમણી ! હવે તો
રામ રામ છે.'

તો કે 'જેણે તમને જોલાવ્યા, એણે મને ૪
સાદ દાધેલ છે હું' એ તમારી સાથે આવું છું.'

તો કે 'તારો સાથ ને સહવારો તો હવે
વૂટી ગયો, પદમણી. મારમ સહે તો ચાલી
આવજો. લાંબી વાટ છે ને અમથી ખોટી યવાય
તેમ નથી.'

જોગંદરના ચેલા ચાલી નીસર્વા છે.

સમર્થ સંગારે એની વિદ્યા શાદ કરી છે.
એની વિદ્યાએ એને પાંખો આપી છે. એ
બ્રહ્મમાં એ બહેનદી છે ને પદમણી પવનની

પાવડીએ ચડીને ખરરર કરતી આકાશો જીડી છે.

ચંચ રાહોડ એની કચેરી સરીને મેડો છે.
એની કચેરીએ મોટા માનધાતા મિરાત્યા છે
ને કમ્પુનાનો રંગ જામી રહ્યો છે. માલેકમેલી-
એ દીવડા ઝગમગે છે ને કંચનીઓ નાચમાન
કરી રહી છે, રંચની રમઝટ જામી છે ને એમાં
એકાએક ને અણચિત્તમાં કચેરીમાં વાવરોળ
ચડ્યા છે. ઝમરખ દીવડા ઝંખ્યા પડ્યા છે.
કંચનીના પગને આડીઓ ચડી છે ને ચંચ
રાહોડ કહે: 'હા બેલી ! સાળા ઘઈ જાઓ,
એક દિવસ નવકુળ નાજે જાકારો દાધો ને
લુજંગિયો આપણી કચેરીમાં આવ્યો'તો.
આસરાધરમ માનીને એને પેટમાં સંતાઓ'તો,
ને એ અકરમી ગણુને મારે અવગણુ કરી ગયો.
તે દિવસનું નામના કુળ સાથે આપણે વેર
આજે ધરતી માઠાં એકાણુ દઈ રહી છે ને
નક્કી લુજંગિયો ભેરિયાને આંખી વલ્યો લાગે
છે. આપણે સદુ સાળા ઘઈ બહાર નીકરો.
જોજો એક નામનો ઉંધો અણુકો ન રહી જાય.'

ને ચંચ રાહોડે લાવલશર લઈને નામના

કુળ સામે કૂચ કરી છે.
સિદ્ધવડા દેઠે મેડો મેડો સિદ્ધગુરુ એની
સાધનામાં પડ્યો છે. ફરતું ફૂંકાણું છે ને
ફૂંકાણામાં સાધનસામગ્રી છે. મસાણના મધા
ઉપર પહાણુ કરી એ તો મત્ર જપે છે ને
મેલા દેવોને બાદુતિ આપે છે. ત્યાં તો એકા-
એક એના આસનમાં પ્રાણુનો સંચાર થયો છે.
આસન છાજાળા મારી રહ્યું છે. સિદ્ધ જોડ્યો
છે: 'ખચ્યા ! એવી તે ધી ઉતાવળ છે ! રાત
તો ઢળ બહોત બાકી છે.'

ને તો ૪ એવું આસન રોકણું રોકાણું
નથી. ઉપર સિદ્ધ ભેરી રહ્યો છે ને આસને
આકાશમાર્ગે ચલિ કરી છે. સિદ્ધ બજાવો
છે: 'એને તો પદમણીનો જોગંદર જોલાવી
રહ્યો છે. અનજા તો ચલો ભાઈ !'

ને એમ ચારે દશીધી ચાર જૂથ ભેરિયાની
અનિમ મતિ નિહાળવા ને એને સહાય કરવા
આવી નીસર્વા છે.

ને ઝોલા જોઈદરના ચેલા ઝોના ગુરુના મંત્રજાલે કરીને સહુથી વહેલા પહેાળ્યા છે. ગુરુ ધરતીએ ઢાળી પડ્યો છે. એમાં રંગ નથી, રાગ નથી. ને હવે એ તો કોઈ દિવસ જાગવાનો નથી. ચેલાએ એમની વિદ્યા અજમાવી છે, તોય જોઈદરે આંખ ઉપાડી નથી ને ચેલા કહે: 'આમાં હવે જીવ નથી ને આપણે ગુરુની આરાતું' પાલન કરીએ.'

ગુરુએ ચેલાને કહી રાખ્યું છે કે કલોકને મને કાંઈક યાપ તો મને બાળશે મા કે દાટશે મા. મારી કાવાને શેકીને ઝેની પ્રસાદી આદોગી જાલે. ચેલાએ બેરિવાનું યજ્ઞ ઉપાડી લીધું છે. નિરાતની જગ્યા શોધી છે ને એ તો ગુરુનું યજ્ઞ શેકવા બેઠો છે.

જુજાંઝિયો ભોણુમાં લારાઈને બેઠો છે ને ત્યાં બેઠો બેઠો એણે ચેલાની મત પારખી છે. એ તો વિચારે છે કે આ તો જુડી થવા બેઠી. ચેલા ગુરુનું યજ્ઞ આદોગી તો એક બેરિયો મટીને ચાલીય બેરિયા બેસા યશે ને પછી તો આપણને કરીને કામ બેસાવા નહિ કે. આનું કાંક કરવું જોશે.

ચેલા બેઠો બેઠો ગુરુનું યજ્ઞ શેકે છે ને ત્યાં બાલણને વેરો જુજાંઝિયો આવ્યો છે: 'એલા જાણ! આ શું કરો છો? તમે તો અધીરી નથી હીસતા. માણસનાં મઠાં કાં તો શિયાળવાં આપ ને કાં તો અધીરપંથી એનો આદાર કરે. તમે તો માણસ જેવા માણસ છો ને અવલે પથે કર્યાંથી પડ્યા! પેટ ન લારાતું હોય તો ફેડી નાઓ.'

ત્યારે ચેલાએ કહ્યું છે: 'ગુરુએ - અમને આરા કરી છે. એની આરાતું અમે પાલન કરીએ છીએ.'

તો કે 'તમારો ગુરુ અધરમીને એણે તમનેય બોધે રસ્તે દોર્યા.'

તો કે 'અમે ધરમ અધરમ કાંઈ જાણીએ નહિ. અમારો ગુરુ અમને બાંધી મત તો કે. અમારે મન ગુરુ અમારો ઈધર. એ દહે એટલું મોં કરીએ.'

એક જમાનતા આવેલ તીજરીશકુને ધણા વખતથી પોલિસના સંકળમાં ન સપડાતો બેઠને એક પોલિસ અમલદારે તેને પૂછ્યું, 'દમણાં તો તું કંઈ દેખાતો જ નથી?'

'સાદેખ! મેં એ ધણો તો ઠાડી દીધો છે.' ચારે કહ્યું.

'તો પછી તારું ગુજરાત કેમ આવે છે?'

પોલિસ અમલદારે પૂછ્યું.

'તીજરી તોડવાનાં દલિયારો હું જાઉં આપું છું સાદેખ!'

પેલાએ જવાબ આપ્યો.

—ખા. વ્યા.

તો કે 'તમારો ગુરુ તો હવે ચાલ્યો ગયો. ને હવે એણે કહ્યું તું એ તમે ક્યું? છ એવું એ જેવા કાંઈ આવવાનો નથી. દેખીયેખીને શીદને પાપમાં પડો છો? આ તો ગુરુનું મોત ખગાડો છો ને તમારી આટલા વરસની ગુરુ-સેવા ઉપર પાણી ફેરવો છો!'

તો કે 'અમે તો ગુરુની આરા માનીને એની સેવા ઉપર યજ્ઞ માનીએ છીએ.'

તો કે 'ગુરુએ તમારાં પારખાં લેના આવી જવળી વાત કરી હશે. માનવીનો ધર્મ મૂકી દેવાની વાત કોઈ સિદ્ધ કે સાધુ કરે ખરો?'

ને ચેલા વિચારમાં પડી ગયા છે. વાત તો સાચી છે. પણ ગુરુએ આરા કરી છે ને એનું કહ્યું નહિ માનીએ તો આપણી શી ગતિ યશે?

ચેલાની મૂંઝવણ પારખીને જુજાંઝિયાએ કહ્યું છે: 'ગત અવગત તો જે થાવી હશે તે યારો. પણ દેખીયેખીને પાપનાં પોટલાં બાંધો છો એ તો અધેત્રાતના પયજ છે ને!'

તો કે 'અમારે ત્યારે શું કરવું?'

તો કે 'તમારે કાંઈ કરવું કે કારવડું. ગુરુની કાપા ફારવાપીરને સોંપી દેવી. એને કીક પકડો તો સાચરો ને કીક પકડો તો લારખી જશે.'

ને ચેલા બાલણને વચને લારખાણા છે. એમણે ગુરુના યજ્ઞને સમુદમાં સમાવી દીધું છે. સમુદમાં સ્નાન કરી કારવીને એ તો પાછો ફરી ગયા છે.

અહોહો ! કાળની ગત તો લુચ્છો. બેરિયો હતો ત્યારે કાંઈ એનું એક વેણુ પાછું ન રેલતું ને આજે જીતા નિત્યના સંઘાષોએએ એની અવગત કરી છે. ગુરુને એમ હતું કે એલા કાયા આરોગી પોતાની વિદ્યા મામરો એણે તો ગુરુભાવે બધું દષ્ટ દેવાની વાત કરી હતી, પણ નસીબમાં ન સમાતું હોય તો માનવીને ક્યાંથી મળે ? એ તો અકરમીના કાણા પકિયા જોવી વાત યઈ છે !

ને લુચ્છગિયો પોરસમાં આવી ગયો છે. એકને ઠેકાણે એણે બે ઠરી બતાવ્યા છે. બેરિયા જોવા બેરિયાને એણે મહાત કથી છે ને ધરતી-ને માથે બીજા ચાલીસ બેરિયા જોમા યાતાંતા એને ય થકાવી રાખ્યા છે. એ તો ખૂસા મરડે છે ને કૃષ્ણ પહોળી કરી કુંકાડા મારે છે. એનો મરડો તો ક્યાંઈ ખાતો નથી.

પણ અભિમાન રાજ્ય યાવણતું ય રહ્યું નથી. લુચ્છગિયો કૃષ્ણ જોગી કરી ડોલી રહ્યો છે, ત્યાં સિદ્ધગુરુ યજ્ઞ ઉપર સવારી કરી એને આબી વળ્યો છે : 'તું સમજતો હતો, લુચ્છગિયા, કે બેરિયો મરી ગયો. પણ તું કીંત બૂલ્યો. બેરિયો તો અમર છે. એ કાંઈ દિવસ મરે નહિ. દેખ, તારી ચારે તરફ બેરિયાની કતાર જમી વધી છે.'

ને લુચ્છગિયાએ નજર ફેરવી છે. કાંઈ લાખો ને કરોડો બેરિયા કુંકાણું કરીને હાયમાં ગાંજાયો લઈ એને નાચવા જોમા છે. એની ડરો દેવાઈ ગઈ છે. ફરતા બેરિયાનાં જૂથ છે ને ઉપર આકાશમાગ્ને યજ્ઞની પાવડીએ ચડી સિદ્ધગુરુ ચક્કર લગાવી રહ્યો છે.

લુચ્છગિયાતું અભિમાન ગળી ગયું છે. જાતનો નશો જોતરી ગયો છે. ત્યારે તો એણે એકને બાદે બીજાને દુરમન જોવા ક્યાં ? દુરમ-તોનો કાંઈ આરોવારો નથી. ફરતાં દુરમનોનાં દગલદગ છે ને ઉપર સિદ્ધગુરુ ધૂમણે ચઢ્યો છે. એ તો ધડીક જાબરૂપે દેખાય છે તો ધડીક ચરકરૂપે દર્દન દે છે, આમાં તો હવે ક્યાંયે ઉમારો નથી. હવે તો એક ધરતીમાતનો

આરોરો છે. લુચ્છગિયે ધરતીના ઠેકામાં સમાવા કૃષ્ણ સંકારી છે ને ધરતીમાં મોહું બરાબર છે.

ત્યાં તો ચંચ રોડો પકાશે ક્યાં છે : 'હવે ક્યાં જાણે લુચ્છગિયા ! આજે હવે ચંચ રોડાકના ચીપિયા તને જીવતો જવા નહિ દે'

લુચ્છગિયાને અંગે ચીપટી આવી છે. એ તો સમજાયો છે કે ધરતી એનાં અંત લંકાડે છે. પણ એને ખબર નથી કે ચારે કાર ચંચ રોડાકના ચીપિયા મોહું ફાડીને જોમા છે ને એને ચીપિયે એ સ્વયંચો છે.

પદમણી આવી પહોંચી છે ને સિદ્ધ પદ-મણીને કહ્યું છે : 'દેખ પદમણી ! તારા જોમદરે લુચ્છગિયાને નાખ્યો.'

તો કે 'શુરદેવ ! બેરિયો તો મામતરું કરી ગયો. એ તો હવે ધરતી પર રોડાકો નહિ જરૂર.'

તો કે 'બેરિયો ક્યાં ય ગયો નથી, પદમણી ! બેરિયો એક મટી અનેક બન્યો. તારી નજર ઉપાડી રાખી જરા આડુંબણું ને, પદમણી ! આપું જમત બરીને બેરિયા જોમા છે. રૂઠા ને કૃષ્ણા, કામજુબારા ને છેલછપીલા, કાંઈ લાખો ને કરોડો બેરિયા દુનિયાને માથે હરફરે છે ને રંજની રેલ રેલાવે છે. દુનિયાને ખૂણે ખૂણે એની મોઢક મોરલી જી રહી છે ને એ મોરલી માથે ડોલી રહી છે.'

તો કે 'રસમસ્તી એકસે હાથે નહિ જામે, ગુરુજી ! મારો પ્રતિજ્ઞા પૂરી યઈ છે. હવે તો દુનિયા અમરતના એકાકાર માણ્યો. હવે મારે હુંપણાતું કાંઈ કામ નથી. હું યે એક મટી અનેક જનીય. ધરધરને ખૂણે ખૂણે, ધરતીને આરે ને આવારે હું ને મારો બેરિયો એકનાં અનેક યજ્ઞને પરવરણું, રંગ ને રાગ રેલાવણું ને દુનિયાને ઢરોમરો જનાવણું.'

પદમણીએ ચરજદેવ સામી નજર કરી છે. ચરજદેવે એને તેજની ચિત્રગારી આપી છે. ને માટીની કાયા માટીમાં મગી ગઈ છે.

ને પદમણી ને એનો જોગદર એક મટી અનેક યજ્ઞ માનવીના ધરધરમાં સમાવા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા છે. [ઈતિધી

ગોરો ભિખારી

ઉમર કુરૈશી

અસ્થાહ મહેરખાન, કુલ મહેરખાન
અસ્થાહ !

ખખરની પાસે આવેલા પુલના ખૂણા-
માંથી લીઠતા ભિખારીના એ કુચ્છ પોઠારથી
તળ ખુશાલકોટનો કાઈ વતની તો જાગ્યે જ
અગળ્યું હતો. પુલના ખૂણામાં લપાયેલા એ
ચીથરેલા લગ્ન ભિખારીને મન તાપ અને
દંડી, વરસાદ ને જરફ (ખુશાલકોટમાં જરફ
પડે છે) બધું જ સરખું હતું એ ભિખારીના
આત્મસ્વરથી કાન એવા તો ટેવાઈ ગયા હતા
કે એક દિવસ કલગમાંથી પાછા ફરતાં ત્યારે
મેં એ અવાજ ન સાંભળ્યો ત્યારે મન કેમ
જાણે વિહ્વળ થઈ ગયું.

એ વખતે હું ખુશાલકોટની ઇસ્પતાલમાં
સિવિલ સર્જન તરીકે હતો.

ફરોજના નિયમ મુજબ સવારમાં બધા
વોડેના હોંઝાની યુલાકાત લઈ હું ઘરે જવા-
ની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં મારો મદનીસ
પ્રતાનરામ આવી અચો.

‘સાહેબ, એક બીજો કાયલ પણ આવ્યો
છે.’ પ્રતાને કહ્યું.

‘કું થયું છે એને ?’ મેં પૂછ્યું.

‘ટમટમ નીચે આવી ગયો છે. ઇજા તો
વધારેપડતી નથી થઈ, પણ એના ખૂમખરાડા
થી હું તો ત્રાસી ગયા.’

પ્રતાન સાથે જઈ મેં ફરદીના ઓરડાનું
જારણું ઉઘાડ્યું ત્યાં તો હમેશનો પેલા
પરિચિત અવાજ કાને અચાપેઃ ‘અસ્થાહ
મહેરખાન, કુલ મહેરખાન અસ્થાહ !’

માગ મોઢા પરનો આશ્વજ્ઞાન પારખી
જઈ પ્રતાન બોલ્યોઃ ‘હા, સાહેબ ! એ જ છે-
પેસો લગડો ભિખારી.’

આની-મેઆની આપવા નિમિત્તે એમ તે
ધણી વાર હું એ ભિખારી પાસે ગયો હતો પણ
ક્યારેન મેં એને નોરખી નોરખીને જોયો

ન હતો. એટલે ત્યારે હું એના પર લખ્યો
ત્યારે એના વદનની ચીથરે વોટી કાન્તિએ
મને મડીભર તો મુગ્ધ કરી નાખ્યો. તેની
આમડી ગોરી હતી. પાખડીની પદ્મમાંથી છટકી
પડતા તેના લાંબા સફેદ વાળ તેની ઝૂલતી
સફેદ દાઢી સાથે જોલ કરતા હતા. અહેરો
પણ જરાવદાર અને પ્રભાવશાળી હતો. એ
અકસ્માત ગઈકાલે સાંજે જ જાગ્યો હતો. એક
કોડી જતી નાનો ટમટમ પુલના ખૂણા સાથે
અચાપ પડી હતી અને લગ્ન ભિખારીને
આખા ખસવાની તક મળે એ પહેલાં જ
ટમટમનું એક પેડું એના ઉપર ફરી વળ્યું
હતું. ઘરિરમાં ક્યાં દાઢાકાની ભાગવટ તો
નહોતી થઈ પણ ઈજા ધણે ઠેકાણે થઈ હતી.
વિશેષ તો આ અણધાર્યા આક્રમણથી હેમતાઈ
જઈ એ મૂર્છા ખાધને ઢળી પડ્યો હતો.

મને એમ હતું કે એને જલદી આરામ
થઈ જશે પણ મારી એ ધારણા ખોટી
પડી. દિવસો પર દિવસો વીત્યા પણ એ તો
પથારીવચ જ રહ્યો. કોઈ કોઈ વાર એનું મન
ખૂબ જ એવેન બની જતું ત્યારે એ માછલીની
જેમ પથારીમાં તરફરતો. કોઈ વાર સવારથી
સાંજ સુધી એનો પેસો કુચ્છ પોઠાર- ‘અસ્થાહ
મહેરખાન, કુલ મહેરખાન અસ્થાહ !’ કર્યા
કરતો અને કોઈ વાર રાતભર કુરાનની આવાતો
રટચા કરતો. નિત્યના અનુભવે એટલું તો હું
પાખી ચક્રયો હતો કે એને કોઈ પ્રજા આત-
રિક વેદના સતારી રહી છે-જેવના રેલી નથી.

આખરે એ દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો.
હું એ વોડેમાં દાખલ થતો હતો ત્યાં જ
પ્રતાન સામે મળ્યો.

‘સાહેબ, હા તો ભિખારી નિસારો આજ
હટી જવાનો. માગથી તો એની વેદના ભેદ
નથી જતી.’ પ્રતાને લાગણીપૂર્વક કહ્યું.

અવાજમાં હું મૂંઝા જ રહ્યો. એના ખાટલા

ડોહર : તમને યાદ કેહો થયો છે.

દરદી : બે મહિના પહેલાં મને આ જ રીતે તાવ આવ્યો તો ત્યારે તો તમે ન્યુમોનિયા કહી લેતા.

ડોહર : સાઈ! તમે જાણો છો કે બે માસમાં તો વિજ્ઞાન કેટલું આગળ વધી ગયું છે?

—આ. બ્યા.

પાસે જઈ બેસું તો એના ચહેરા પર અત્યાર વેદનાની રેખા સરખી નહોતી, અને એની વેધક કાળા આંખોમાં એક પ્રકારની અનોખી ચમક દેખાતી હતી. જાણે એના મનની વ્યથા-માત્ર નીતરી મધ હોય એવો સ્વરથ એ જણાતો હતો.

‘મને અહીં આવ્યાને કેટલા દિવસ થયા હશે સાહેબ!’ દરરોજના જનમાટ અને વેદનાના ચિહ્નરતને ખસે આને ‘સાહેબ’ સંબોધન પહેલી જ વાર સાંભળી હું આશ્ચર્ય પામ્યો—જાણે એ બિખારી જ નહિ, બિખારી-તો અવાજ જ નહિ.

‘આને પચીસમો દિવસ છે, જાઈ!’ મેં કેસમાંની દાખલતારીખ વાંચી જવાબ આપ્યો.

‘મને આરામ નહિ થાય, સાહેબ!’ એના અવાજની કુશુલતાએ મને પણ હસાવી નાખ્યો. તેને શે જવાબ આપવો એની મૂંઝવણમાં હું હતો ત્યાં તે પોતે જ બોલ્યો: ‘મને ખબર છે, સાહેબ...અને હવે મને જિંદગીનો મોઢ પળ નથી રહ્યો. પણ મરતા પહેલાં મારે એક વાત કહેવાની છે આપને.’

‘મેં જનતી બધી કાશ્ચ કરી છે તારે માટે જાઈ! તારે જે વાત કહેવી હોય તે મન બોલીને મને કહે. તારી જે ઈર્ષ મજા હશે તે મર લાવવા મારાથી બનતું બધું કરી

છૂટીશ.’ ખાટલા પર બેસી મેં તેનો હાથ મમતાથી મારા હાથમાં લેતાં કહ્યું.

‘મારે આપની એકલાની સાથે જ વાત કરવી છે.’ પ્રતાપ તરફ જોતાં તેણે કહ્યું.

મારી ખાટાની રાહ પણ જોવા વિના પ્રતાપ લાંબો ચાલ્યો ગયો. પ્રતાપના ગયા પછી બિખારીના ચહેરા પર જે ફેરાર થયો તે ખરેખર જાનવખીમાં નાખી દે તેવો હતો. એના અંતરમાં લાગણીઓ અને ઊર્મિઓનું જાણે પ્રચલ કુદ જમ્યું હતું. ચોરી વાર સ્વરથ છતાં ધીરજબીર અવાજે તેણે કહ્યું: ‘હાલતર સાહેબ, આપે કદી ખૂની નેક શેકસ-લેન્ડ વિશે કંઈ સાંભળ્યું છે!’

અંગ્રેજી ભાષા પર પ્રભુત્વ ધરાવનાર નહિ પણ અંગ્રેજી ખાનદાનમાં જન્મેલો અને અંગ્રેજ ધરમાં અને અંગ્રેજ વાતાવરણમાં જિંદગી અને જીવાયેલો માણસ જે જાતની અંગ્રેજી ભાષા બોલે એવી ભાષામાં સ્વાભાવિક લઘુચી પુછાયેલા આ પ્રમે ધકીકે તો મને અવાક કરી નાખ્યો. એ મારી સામે આતુરતાભરી મીઠ માંડી રહ્યો.

‘સાંભળ્યું’ તો છે, ‘મેં’ કહ્યું.

ત્રણ દાયકા પૂર્વેની એ ઘટના હતી. ત્યારે હું હિંદુસ્તાનને કિનારે જિત્યો પણ ન હતો. નેક શેકસલેન્ડે કાલપુરની જરાકમાં પોતાના ત્રણ સાચાઓનાં ખૂન કરેલાં અને કાંઈ એને પકડે તે પહેલાં જ એ નાસી છૂટેલો. પોલીસની ધણી તપાસ છતાં, પછી એનો પતો જ લાગ્યો નહોતો. મોઝા હજી પણ કાંઈ કાંઈ વાર એની વાત કરતાં.

‘મોઝ વર્ષ પહેલાની એ વાત, ખરું ને સાહેબ!’ એણે કહ્યું. ‘હું’ પોતે જ એ ત્રણ ત્રણ ખૂનો કરનાર નેક શેકસલેન્ડ!’

તરત તો ઇતખાર કેમ આવે કે જેને આજ પરસોયો જોતા આવ્યા છીએ તે બિખારી બીજો કાંઈ નહિ પણ ત્રીસ વરસ પહેલાં ત્રણ ત્રણ ગોરાઓનાં કરપીસૂ ખૂન કરનાર એ ગોરા જ છે અને આને ત્રીસ

ઈસ્તિયાલને બિહાને પડ્યો પડ્યો ચોતાના અંતકાળે ચોતાના ચુનાનો એકરાર કરી રહ્યો છે. ધડીક તો મને થયું કે આ બધી બનાવટ જ છે પણ તો પછી તેની આ ગોરા જેવી તળપદી બનાવ અને રૂપાળી કાપાતું શું? અને બલે મારા મનની એ ગડમથલ પામી એનો ઉકેલ લાવતો હોય તેમ તેલે શરૂ થયું:

‘આપને નવાઈ લાગતી હશે કે આટલા વર્ષો સુધી હું અદાલતની આબ અને ચોલીસના પીછામાંથી કેમ બચી શક્યો, ખરું ને?’

‘દાકતર સાહેબ, ત્રીસ વર્ષ પહેલાંની એ

પ્રસંગ થાદ આવતા મન આકુળબાકુળ થઈ

બચ છે. ઓહ! કેવો કેવો સ્વપ્ને મગ્ન હતો,

કેવી કેવી કલ્પનાઓ કરી હતી છંદાઓ

કિનારો છોડતા...પણ જવા દો...એ બધું

થાદ કરી કરીને દરખાવાનો કે પરતાવાનો

અભ્યારે વખત નથી, ને વધારે વાર બોલવા

જોઈશી હવે મારામાં શક્તિ પણ નથી. ટૂંકમાં

જ હું બધી વાત આપને કહી દઈશ...આપને

વધારે જોડી નહિ કરું સાહેબ! અને મને ૫

હવે દુનિયામાં જોડી થવું પાલવે એમ નથી.

‘મેં જે નરાધમોને એકી સાથે રાષ્ટ્રફલ્લ

કૂંડી દીધા એ ત્રણ એ જ સખને લાપક હતા.

મુએલાની નિંદા કરવી મને ગમતી નથી, પણ

ખરું કહું છું સાહેબ, કે તે રાત્રે ખાઈપી

ચકચૂર બનીને બરાક બદાર નીકળતા એ ત્રણ

શેતાનોને ત્યાં ને ત્યાં જ ઢાળી દીધા ન હોત

તો એક ગજરુ બાળા અને એના આજરૂદાર

ખાનદાન પર આલ જ વૂટી પડ્યું હોત. માત્ર

એકએ નહિ પણ બાર બાર માણસોના બર્થ-

બાદર્શી કુટુંબની આબરૂનો એ પ્રશ્ન હતો...

સમજાવને સાહેબ! સસલા ને હરણીનો ઘિહાર

કરતો હોઈ એમ ઠંડે કાળને મેં ત્રણ ત્રણ

વાર રાષ્ટ્રફલ નહોતી ફોડી એમના પર.

‘અને પછી હું બાગ્યો-મયો લાલપુરની

બજારમાં દુકાન લઈને બેઠેલા બલદખાનને

ત્યાં દિંદુસ્તાનમાં જોરી આમડીવાળા માટે

લાંછાખત સુધી સંતાતા ફરવું એ લમ્બાગ

બહુગરે અનેક તાલુખીબર્ધી બેસી

ક્યો પછી એક વીંટી લીધી અને.

તેને મોંમાં નાખીને ગળી જવાનો

અલિનય ક્યો પછી ત્રેફકમાંથી એક-

ને બોલાવીને મોં ફોડી અંદર બેવા

હયું અને પૂછ્યું: ‘છે કશું અંદર?’

ઝીણી આંખોવાળા તે ત્રેફકે થોડી

વાર ધારી ધારીને બહુગરના મોંમાં

બેયું અને હયું: ‘પાથોરિયા છે.’

—ખા. વ્યા.

અચકચ-એટલે જ બધા માનતા હતા કે મને

પકડાતાં વાર નહિ લાગે.

‘મારા પિતા લશ્કરમાં વરસો સુધી

સાજન્ટ મેજર હતા. એ દરમિયાન બલદ-

ખાને એમની વફાદારીથી સેવા બજાવેલી,

અને હું પણ એ બિગરદાર નોકરની નિગેહ-

બાનીમાં જ બિજોઈ હતો. બલદખાનને અજીજ

તો આવડે નહિ; એ મારી સાથે દિંદુસ્તાની-

માં જ બોલતો એટલે દિંદુસ્તાની તો બલે

મારી બીજી માતૃભાષા થઈ પડી હતી.

‘બલદખાનને મેં ધડકતે હંમે બધી વાત

કરી. એ સાંભળાને ડાસો ધડીક તો મમગીન

બની ગયો. ‘મેરે માલિક, તુમને મે અચ્છા

નહો કિયા. ખબર, હોના યા સો હો ગયા-

અલાહકી મરગી.’ અને બીજી જ પળે પ્રસંગ-

ની ગંબીરતા સમજી ડાસો ટટાર થઈ ગયો.

‘રાત્રિનો સમય હતો એટલે હું આવ્યો

ત્યારે બજારમાં માણસોની ઝાઝી અવરજવર

નહોતી. આખરે અમે નક્કો થયું કે બધો

બિહાપોદ સગી બધ ત્યાં સુધી મારે પડાણી

લિખાસમાં ધરતી ચાર દોવાસો વચ્ચે જ પુરાઈ

રહેવું. અમારી આ તરફીય કારગત નીવડવાની

અમને ખાતરી હતી કેમકે લશ્કરી બરાકથી

માત્ર પચાસ જ કદમને અંતરે આવેલા

મકાનમાં મારા સંતાઈ રહેવાની કોઈને કદપના સુદાં પણ આવે તેમ નહોતું. સત્તાવાળા ખીચાર તાત્કાલિક તો એયની ટેવ મુજબ ખૂનીની શોધમાં આસપાસનો માઇલો સુધીનો વિસ્તાર અને શહેરના રાજમાર્ગો જ ખૂંદી વળવાનાં હતા.

‘આમ અલંદખાનના ધરના કારાવાસમાં ત્રણ મહિના પસાર થઈ ગયા. તે દરમિયાન મેં ક્યારેય ધરના ઉબર જઠાર પગ નહોતો મૂક્યો. અલબત્ત, ધરના નાનકડા જાળિયામાંથી ધણી વાર હું સામેના મેદાન પર થતી લશ્કરી કવાયત જોઈ રહેતો અને ધરની નજીક થઈ પસાર થતા મારા સાથીઓનો અવાજ પણ સંભળી રહેતો. ક્યાં એ મુક્ત જીવન અને ક્યાં આ ગુસ્તવાસ !

‘અલંદખાને સરખાતથી જ એવી વાત વહેલી મૂકેલી કે પોતાનો બાઈ દિલ્લીમાં ગુજરી જતાં, લકવાનો ભોગ યઈ પડેલો પોતાનો અપંગ કાતીએ પોતાને ત્યાં આવ્યો છે. વળી આ નોટક બરાબર બજવાય એટલા માટે એણે પોતાના એક દિલોબ્બલ દોસ્ત દુકાનને પણ અમારે ત્યાં મલમપટ્ટી માટે નિયમિત આવવો કરેલો.

‘એકની એક જગ્યામાં સંતાઈ પણ ક્યાં સુધી રહેવાય ? મારે માથેથી તાત્કાલિક બજ તો ખસી ગયો હતો. હવે અહીં વધારે વખત રહેવામાં દેખીતું જ જોખમ હતું. પરિણામે કોઈ દુરના મુલકમાં જીતરી જવાનો નિષ્કર્ષ કરી મેં તે માટેની તૈયારી પણ કરી. પણ અફસોસ ! હું એ મકાનને છેલ્લી સલામ ફરમાવું એ પહેલાં જ, નીચેની અલંદખાનની દુકાનમાં જળરી આજ લાગી. દુકાનને અને અલંદખાને બહુ જ સિફત અને ઝાપટી મને ખીજા મકાનમાં ખસેડ્યો ન હોત તો ત્રણ ત્રણ સાથીઓની હત્યાના પાપની શુદ્ધિ માટે મારે જીવતાં જ જળી મરવું પડત.

‘અલંદખાનની દુકાન એ જ અમારા નિર્વાહનું એકમાત્ર સાધન હતું. એ જળી જતાં

ખીચારો અલંદખાન નિરાધાર જેવી સ્થિતિમાં આવી પામ્યો, જે કે દુકાન માપડો અમને મધોશક્તિ મદદ કરતો પણ એ ક્યાં સુધી ? આવી પરિસ્થિતિમાં અલંદખાનને ઊડી ચાલી નીકળવું એ મારે મન ત્રણ સાપીઓની હત્યા કરતાં ય મોટો અપરાધ હતો; નહિતર મારા વિચાર કલકતા પહોંચી, એકાદ રડીમરમાં ઝુકાવી દિંદો કિનારો ઊડી દેવાનો હતો.

‘પ્રુથાલકોટમાં અલંદખાનનો એક દુરનો સગો રહેલો હતો. અલંદખાન માટે હવે એ એક જ આશરો હતો; પરિણામે અમે પ્રુથાલકોટ તરફ જીપડી જવાનું નક્કી કર્યું, અને એક મંધરાતે નીકળી પડ્યા.

‘મે અને અલંદખાને પગપાળા જ કરેલી એ માઇલોની કંટાળા ભરેલી મુસાફરી માં આવાતાં આજ પણ યમમાં કળતર થાય છે તે મન વેદનાથી કારાઈ ભય છે રસ્તામાં અમારી પાસેની ટૂંકા મૂડી ખૂટી પડી, એટલે રસ્તે મળતી કોઈ વચુબર પાસેથી અમે ખાવાનું બીખી લેતા અને ક્યારેક તો માત્ર પાણીથી જ પેટ ભરી ટાંચિયા પસાંચે રાખતા. અને એ વખતની ડાસાની ધીરજ અને દિમતે જ મારી ત્યાર પછીની જિંદગી ટકાવી રાખી છે.

‘પરારવાર કદ વેઠી અમે પ્રુથાલકોટની સરાઈમાં પહોંચ્યા ત્યારે જઈક અલંદખાન સાવ વૃદ્ધી ગયો હતો. મેં ગામમાં આવી તેના પેલા સમાની તપાસ કરી તો એ તો એકાદ વરસ પહેલાં જ બાળબચ્ચાં લઈને લાહોર જીપડી ગયેલો.

‘વળતે દિવસે હું કોઈ ધધોરાજબાર શોધી કાઢવા નીકળ્યો. એ જ વખતે સરહદ સુધીનો પાંખો રસ્તો બંધાતો હતો; સેકડો માણસો કામ કરતા હતા. હું જઈને તેના બંજાળી કન્દાકરને મળ્યો અને એણે મને પણ દાંડિયા તરીકે રાખી લીધા.

‘દિવસઝરની કાળી મજૂરી પછી સંજે ને દાંડી મળતી એનાયરી માડું અને અલંદખાનનું પેટ મોકલે જતાં. પણ અમારી કાંપી

મુસાફરીમાં એની રહીસહી શક્તિ ખરચી બેઠેલો. 'અલ્-દખાન હવે પોતાની જીવનસફર લખાવી શકે તેમ નહોતું' અને...હું લાગીને એને ત્યાં ગયો હતો તેવી એક રાતે, હું અને એ ખુશાલ-કાટ આવવા નીકળ્યા હતા તેવા ધોર અંધારે એનો જીવનચિત્રાગ મારી પર આશિષનાં છેલ્લાં તે જ વેરી, મારા જ ખોળામાં છુટાઈ ગયો.'

'અલ્-દખાનના અવસાનને બીજે જ અઠવાડિયે, રસ્તામાં આવતા પુલ પર જોઈવાતો લોખંડનો મોટો ગર સરકી પડવાનો અકસ્માત બન્યો. એ અકસ્માતમાં એક મજૂર તો ત્યાં જ કચકાઈ મૂચો અને મારો પણ એક પગ છેડા નીચે આવી ગયો. મને તુરત ઇસ્પતાલ ભેગો કરવામાં આવ્યો. કામળે ડોક્ટરની સારવારથી મારો પગ તો બચ્યો પણ હવે જીવનભર અગલ-માં ધોડી ભરાવ્યાં વિના ચાલવું અશક્ય હતું.

'ઇસ્પતાલમાંથી બહાર નીકળતાં જ મને એક બિખારીનો મોટો યઈ ગયો. મારાથી પણ હવે બીજું કામ તો યઈ શકે તેમ નહોતું એટલે એ બિખારીની વાત માની લઈ'હું એની સાથે ગયો. તેણે મને બિખારીની બિરાદરીમાં હાખલ કરાવી દીધો.

'દાકતર સાહેબ, કાગળી અક્ષળ શક્તિનો વિચાર કરો: પિતાની જેમ લશ્કરમાં મોટો હોદ્દો મેળવવાની મહત્વાકાંક્ષા, જગતના બહાદુરોની નામાવલીમાં નોંધાવાના કોડ, આદ્ય' બિંદગી અને ભાષાભાષ્યાં કુટુંબનાં સ્વપ્નાં...એને બદલે હાથુત બિખારી બની, રસ્તાની ધૂળ પર ભાંગેલો પગ લાંબો કરી દુનિયાની દવાને દોળાવવા કરવા પડતાં કુચ પોઠાર જ રહ્યા નસીજમાં.

'બિખારીની બિરાદરીએ બૂતકાગતું બધું કુઃખ બૂલવાડી દીધું હતું. જાણે જન્મથી જ લ'ગડો હોઈ અને બિખારીને ત્યાં જ જન્મ લીધો હોય એવો ટેવાઈ ગયો હતો આ નવા જીવનથી. એમાં કાકકતો શિયાળો આવ્યો. પગ તો એજને ચાંકલા જેવો યઈ ગયો અને

પીકાનો કાઈ પાર ન રહ્યો. બીજા યઈને ચાલવું તો હીક પણ બીજા યવું જ મુશ્કેલ હતું. મારા સાથીઓ ક્યાંકથી જૂનો પાત્રો બનતો લાખજો બીજી લાવ્યા અને પગે વાંધ્યો. એનાથી પગને જરા ઝરમાવો મળ્યો એટલે પીકા પણ શમી. પછી મારા એ સાથીઓના જ કહેવાથી પડના એ ખૂણામાં બેઠા બેઠા આપ જેવાના દિલનાં દાર આત્મસ્વરે ખખડાવી જે મળે તે ઉપર બિંદગીના એ કમનસીબ દિવસો પૂરા કરવા લાગ્યો.'

એ ધડીક થંભી ગયો. એના મુખ પરના ભાવો કહેતા હતા કે આટલું બધું એક સાથે બોલી નાખવામાં એને ખૂબ શ્રમ પડ્યો હતો. મારો તો જાણે જીભ જ સિવાઈ ગઈ હતી. મેં તેના માથા પર હાથ ફેરવ્યો.

થોડી વાર મારી સામે કુચાબરી નજરે ટીકી રહી, ઉપરસનાં બેનથ ઠસઈ ખાઈ તે બોલ્યો. તેના આ વખતના ધીમા-મેસતા જતા અવાજે મારા મનમાં થોડી કુશંકા જન્મી. હું સાંભળી રહ્યો.

'સાહેબ, સાંભળ્યું ને આપે! આજથી અઢાવીશ વરસ પરની એ વાત. અઢાવીશ અઢાવીશ વરસ સુધી એક પણ દિવસ ચૂકપાં વિના તાપ-ઠંડી કે વરસાદ-ઝરકની પરવા કર્યા વિના ત્યાં-પુલના એ ખૂણામાં રાતનાં અંધારાં જીતરતાં સુધી અંતરને વલોવી નાખતો કુચ પોઠાર જગતો બેસી રહ્યો છું.'

એકાએક એને સખત ઉપરસ ચડી અને એ પધારીમાં આધો બેઠો ચઈ ગયો. પાસેના ટમલ પરથી પાણીનું ટમલર લેવા મેં હાથ લંબાવ્યો. પણ એ ટમલર એના હોઠ પાસે પહેચે એ પહેલાં જ એ પગ દમને ઝોશીમાં પર પટાઈ પડ્યો એની આંખો જાણે ચડી ગઈ. એના મોઠામાંથી ચરપટ ચબ્દો સરી પડ્યા: 'અલ્લાહ મહેરબાન,' અને એનો બરાવદાર અહેસા એક બાજુ દગો પડ્યો.

[અંતિમ પરચો

બહેનોને ખુશ ખબર !

આધુનિક દબની નતનવી

શ્રીઅંબેદકાર તમારી સેવામાંથી

સાક્ષીઓ છાપવા-રંગવાનું

આધુનિક દબનું અત્યંત સ્વચ્છ

કુશર કાઉંગ એન્ડ પ્રીન્ટીંગ વર્ક્સ

બહારગામના
વેપારીઓએ
અધ્યાત્મિકતા બાવે
સાક્ષીઓ
છાપી આપવામાં
આવશે.

મળે અગર લખો—

નંદવર હાઉસ, અરદેશર દાદીસ્ટ્રીટ, વી. પટેલ રોડ : મુંબઈ-૪

મોજ્યેયુ માતા !

આ સત્રનું માન ખાટવા

કર્મ ગૃહિણી તરફ નહિ હોય ?

**પ્યોર
(PURE)**

સ્ટેનલેસ સ્ટીલનાં વાસણો
આને જ વસાવી
કુટુંબના કદરેક સભ્યને—

“સ્વચ્છતાની સાથેસાથ
વધુ ખાઓ-વધુ પીઓ”
નો ગુરુમંત્ર લાગુ પડે.

વેપારીઓએ ચરતો માટે
તથા તમારી માંજ વીથે
આને જ જણાવો

સોલએજન્ટ— પટેલ યુનાયટેડ

પો. બો. નં. ૧૩૭૭

બોમ્બે મ્યુનિસિપલ બોર્ડ, ગનબો સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ

આને જ જણાવો

વેપારીઓને ઉદાર ડાહ્યો

ખીજું ઇનામ

મુનિકુમાર મં. બંદ

સ માટે રુદ્રામનના વખતની આ કથા છે. પાટલિપુત્રમાં તે વખતે વિચિત્રકેતુ સેનાપતિ ધણેા વિખ્યાત હતો. તેણે અનેક યુદ્ધો જીત્યા હતા. અનેક નરવશને નમાવ્યા હતા. તે નીકર હતો, જળવાન હતો, ખૂબચરત હતો અને પ્રજાનો માનીતો હતો. જ્યારે જ્યારે વિચિત્રકેતુ વિજય કરીને પાટલિપુત્રમાં પ્રવેશ કરતો ત્યારે તેને સન્માનવા પ્રજા હર્ષધેલી થઈ જીમટતી. વાલોના અવાજો વચ્ચે તેનો પ્રવેશ થતો, રથજે રથજે મદિલાઓ તેને કુમકુમ, પુષ્પ અને મોતીથી વધાવતી. લોકો કહેતા કે ધન્ય છે તે નારી જે આવા વીર પુરુષની અર્ધાંગના બનવાનું સૌભાગ્ય ધરાવતી હોય.

જે તેમણે વિચિત્રકેતુની અર્ધાંગનાને જ એ વાત કહી હોત તો તેમને ભ્રમ તુરત ભાંગત. વિચિત્રકેતુ ને તેની અર્ધાંગના બાગ્યે જ એકપીળા સાથે બોલતા. સેનાપતિજી રાજ રાતે ચોખાને અને રણજીને મિથે ધરતી બહાર નીકળી જતા અને રાત્રીનો ચોટા ભાગ તેમની અનેક પ્રેયસીઓમાંથી એકને ઘેર ગણતા. આ તે કાળ હતો કે જ્યારે મગધની મદિલાઓ પોતાના દેશના સૈનિકોનું બહુમાન કરતી; નીતિનાં જમને કિશિલ હતાં અને સૈનિકોની આવી નજાણાઓ તેમના વિજયનાં મૂલ્ય તરીકે સહી લેવામાં આવતી.

તેવામાં મદદેશ સાથેનો વિમલ શરૂ થયો. અને તેમાં પણ વિચિત્રકેતુને મોક્ષવામાં આવ્યો. વિચિત્રકેતુએ એક સજ્જ શોખીનું હતું તેની મદદથી એક જ માણસ ધણાને મારી શકતો. એ સજ્જની મદદથી વિચિત્રકેતુએ ધણા થોડાં માણસો વડે મદના મોટા સૈન્યને હરાવીને તાબે રાખ્યું. મદદેશ તાબે થયો. અને પુનઃ એકવાર વિજય સંપાદન કરી વિચિત્રકેતુ પોતાને દેશ પાછો ફર્યો. આ મહત્વનો વિજય હતો અને વિચિત્રકેતુને એમ હતું કે આ વિજય

પછી તેની પદવી અને પ્રતિષ્ઠા તો ધણા વધશે એટલું જ નહીં કિન્તુ તેને દ્રવ્યલાભ પણ થશે અને તેની પ્રેયસીઓની સંખ્યા પણ તે વધારી શકશે. અને તે માન્યતા યોટી નહોતી. જ્યારે તે પાટલિપુત્રમાં પાછો ફર્યો ત્યારે તેને અભિનંદન આપવા આખું ગામ જીમટ્યું હતું. ચોર ને ચોટ રજાળાઓ પુરાઈ હતી અને તોરણો લટક્યા હતા. કામેલામ લોકો તેને પુષ્પથી વધાવતાં હતાં. રાજા રુદ્રામને ફરમાર કરી તેને ઇનામક રથાપ્પો અને મદાજન મંડળ તેને માન આપવા રાહ ભેઈ રહ્યું.

મદાજન મંડળની ઇચ્છા એવી હતી કે કોઈનાં રમરણમાં રહી જાય તેવું વિચિત્રકેતુ માટે કાંઈક કરવું ભેઈએ. જાગીર આપવી તેનો તો કાંઈ અર્થ નહોતો કેમકે તે મને તેટલો પ્રદેશ હતી શકતો હતો. છઠી ચામર આપવું તે ચોગ્ય નહોતું કેમકે તે તો સમ્રાટ રુદ્રામનને શોભે. પૈસા કે ધન તે તો રાજ્ય આપવાનું જ હતું અને વળી તે ચંચલ કહેવાય. એટલે ધણા વિચારને અંતે જધાએ એમ નક્કી કર્યું કે જ્યારે જ્યારે વિચિત્રકેતુ બહાર જાય ત્યારે એક વાસણી વગાડનાર તેની આગળ ચાલે કે નેથી બધાને ખબર પડે કે મદદેશ વિજયી સેનાપતિ વિચિત્રકેતુ પધારે છે.

આ કાળમાં માણસની પ્રધાન ઇચ્છા દ્રવ્ય કરતાં પણ સન્માનની વિશેષ રહેતી અને આવું અપૂર્વ માન પોતાને મળેલ છે એ ભેઈ વિચિત્રકેતુ ધણે પ્રસન્ન થયે. સમાગ્રમાંથી તે સર્વ, હિલાસલયો અને આનંદિત પાછો ફર્યો ત્યારે વાસણી વગાડનાર તેની આગળ હતો, અને ધણી સરખ વાસણી વગાડતો હતો, લોકોનાં ટોળાં તેને જળનાદથી વધાવતાં હતાં, રથજે રથજે 'વિચિત્રકેતુનો જય, વિચિત્રકેતુ પશું' એવાં ના હર્ષનાદ ઘઉં રચા હતા. અને તેને 'મદનિષ્ઠ', સમરવિજયો અન્નિતપ્રતાપ'

વગેરે સંબોધનોથી નવાજવામાં આવતો. આ સન્માન એટલું હિન્દુઓ દ્વારા કે વિચિત્રેત્રુ તો હજીથી ઘેલા નેવો થઈ ગયો. અને એ અનુભવ ફરી ફરીને કરવા માટે કામ નહોતું. તોપણ એ વાર તે પાટલિપુત્રમાં ફરવા નીકળ્યો, કે જેથી એ વાંસળીના રવર અને જળનાદો સાંભળીને પોતાના કથુને તે તૃપ્ત કરે. આ પછી તો તે મહાતાના એવા શિખર પહોંચી ગયો કે જે શંખોથી વર્ષાવી શકાય નહીં.

સાંજ પડી. વિચિત્રેત્રુને સુનંદા નામે પ્રેમસી હતી. અને વિજય કરીને પાછા આવ્યા પછી તેને મળવા જવા તે ધવો આવતુ હતો. સુનંદાને પતિ હતો અને તેને વિચિત્રેત્રુનું આગમન બહુ રુચિર નહોતું. વિચિત્રેત્રુની મુલાકાતે તેથી ધણી વાર ગુસ્સા રીતે થતી. આ વખતે સુનંદાને મળવા જવાની ઇચ્છા તો પ્રબલ હતી તેથી આજે તેણે હજારમત કરાવી, સ્નાન કર્યું, સુગંધી કપડાં પહેર્યાં અને રાતના અગિયાર વાગે સુનંદાની મુલાકાતે જવા માટે તે બહાર પડ્યો. પણ તેને જે નવીન માન મળેલું હતું તે અપાયા કરે તેનું પ્લાન રાખનારની વફાદારીને ખ્યાલ તેને નહીં હોય. હજી તો તે દસેક ડમરો જ ચાલ્યો હશે ત્યાં જ વાંસળી વગાડનાર તેની આગળ ચાલવા માંડ્યો અને ખૂબ જોરથી વાંસળી વગાડવી શરૂ કરી કેમકે તેની આ નવે રથાને નિમણૂક થવા પછી તે રાત્રિવસ વિચિત્રેત્રુને ત્યાં જ રહેતો. તેનું પરિણામ એ થયું કે જે લોકો રસ્તા ઉપર ચાલતા હતા તે વિચિત્રેત્રુને માર્ગ આપવા ઊભા રહી ગયા, જેઓ ધરતી અંદર બેઠા હતા તેઓ બારી અને દરવાજો આવીને ઊભા, અને જેઓ નિદ્રાવસ હતા તેમણે જાગીને બારી બારણાં ખોલ્યાં અને જાણ્યું જયધીય કર્યો, 'મદ્રજીવો જાગતપ્રતાપ, સમરવિજયી વિચિત્રેત્રુનો જય; ધણું જીવો વિચિત્રેત્રુ' અહમ્મદ આ બધું બેપ્રેરક હતું છતાં, અકસે પણ હતું, એટલે વિચિત્રેત્રુએ તે સંગીતકારને બંધ

રહેવાનું સૂચન કર્યું. પણ તેણે સાફ નામી. તેણે કહ્યું: 'આ કામ માટે જ મારો એક સદસ દમ્મનો પગાર ડરાવવામાં આવ્યો છે અને મને રપટ દુકમ છે કે સેનાપતિરાજ વિચિત્રેત્રુ ગદાર નીકળે પછી એક ક્ષણ પણ સંગીત બંધ રહેવું નેહ્યે નહીં. તેથી હું તો બધા સુધી મારો ત્યાગ ચાલતો હશે ત્યાં સુધી વાંસળી વગાડવા જ કરીશ. અને વાંસળી વગાડવાનો પગાર મને છે, બંધ રાખવાનો નહીં.'

વિચિત્રેત્રુને લાગ્યું કે જેને મહાજન મંડળના દુકમ મળ્યા હોય અને જે તે દુકમને પ્રાપ્તને બોલે પણ વફાદાર રહેવા માગતો હોય તેની સાથે ચર્ચા કરવી મિથ્યા છે. માટે તે રોડવા લાગ્યો કે જેથી વાંસળીવાળો રોડી ના શકવાથી પાછળ રહી જાય. પણ વાંસળી વગાડનારે પણ પોતાની ખતિ વિચિત્રેત્રુ જેટલી જ કરી. વિચિત્રેત્રુ સસલાની જેમ આડો ભય, હરજીની જેમ ફૂટે કે વરાદની જેમ ધસે તો વાંસળી વગાડનાર પણ તે જ પ્રમાણે સસલા, હરજી અને વરાદને પણ તે જ પ્રમાણે ધસે. પણ વિચિત્રેત્રુથી એક ક્ષણ પણ અળગો ને થાય. આખા સહેરના બધાં ઉપરાંત કામમાં આ ચરત ચાલી અને લોકો જેમને વિચિત્રેત્રુ સા માટે રોડે છે તેની ખબર નહોતી પણ માત્ર વિચિત્રેત્રુ છે એટલી જ ખબર હતી તેમણે વિનિતા સેનાપતિને રોડતો જોયો ત્યારે એ પણ નડું પરાક્રમ હશે એમ માની બારીબારણાં ખોલી નાખ્યાં અને 'મદ્રવિનિતા ધણું જીવો. સેનાપતિ વિચિત્રેત્રુ ધણું જીવો. મનધીર ધણું જીવો.' એવા અવાજોથી સહેરે મજબી થાયું.

વિચિત્રેત્રુના મનમાં હવે એકમાત્ર આશા રહી હતી. તે તેની પ્રેમસીને ઘેર પહોંચી જવાની. રિવાજ મુજબ તેના ધરતું દાર ખુલ્લું જ હશે, અને તે જલદી તેમાં અદરશ થઈ શકશે એમ માનતો હતો. પણ એ માત્ર કમ હતો. મામના સંકોચની જેમ તેની પ્રેમસીને ઘેર પણ બંધા જતી હતી. બતીઓ નાખીને

મથાલોનો પ્રકાશ હતો. અને તેની પ્રેયસીનો પતિ શું છે તે જોવા બહાર આવ્યો હતો અને જોવા તેણે વિચિત્રકેતુને જોયો કે તરત હર્ષનાદ શરૂ કર્યો અને ખીજાએ તે સ્ત્રીની લીધી. અને વિચિત્રકેતુને નાસીપાસ થઈ ધેર આવવું પડ્યું.

ખીજે દિવસે પણ વિચિત્રકેતુએ પેલા વાંસળીકારથી છૂટા થવા ચત્ત કર્યો પણ બ્યર્થ. ત્રીજે દિવસે પણ એમ જ બન્યું અને પછી તો એ પ્રમાણે રાજ બનવા માંડ્યું, એથી કંટાળાને તે પાછો મદ્ર દેશમાં આવ્યો ગયો. પોતાની પ્રેયસી સાથે વિયોગ કરાવનાર આ માદ્રો જ હતા એમ જ તેને લાગી ગયું હતું એટલે પોતાનો બધો ગુરસો તેણે આ લોકો ઉપર ફાલવ્યો. અને તેણે બુદ્ધિ શરૂ કર્યો. તેને એમ હતું કે માદ્રો આ બુદ્ધિમતી સામે યશ; પણ એથી બહુ માદ્રો તો આ

નાસથી એટલા બધા ફાપાડ ગયા કે વિચિત્રકેતુની તાબેદારી સ્વીકારી લીધી. મગધ તો આ અમાનક કૃતેહથી હર્ષધેણું થઈ ગયું. પહેલી વાર આપ્ત હતું તેનાથી થે વધારે માન તેને ખીજ વાર આપ્યું.

વધારે માન શું આપવું તે નક્કી કરવા મદ્રાજન મંડળની બેઠક મળી. કોઈક કાર્તિ-સ્થંભ સૂચવ્યો, કોઈક વિચિત્રકેતુનું આવલું મૂકવાની સૂચના કરી અને એ ચર્ચા હતી અધૂરી હતી ત્યાં જ ગગનભેદી હર્ષનાદો સંભળાયા અને સાથે સાથે વાંસળીનો સર પણ સંભળાયો. આવનાર વિચિત્રકેતુ હતો. તે સર-ધસ અને સ્વારી અને એ બધામાંથી વહેલો છૂટો થઈ મદ્રાજનો પાસે આવ્યો હતો. માત્ર એ બધા લોકોથી છૂટો પડ્યો હતો તોપણ વાંસળી વગાડનારથી છૂટો પડ્યો નહોતો. તે આવ્યો કેમકે ખીજું ઈનામ પહેલા કરતાં પણ

દરરોજનાં ધરવપરાશ માટે અને કલઈની ચીંતા. ટાળવા

મેટ્રો
માર્કેના

સ્ટેનલેસ
સ્ટીલનાં

વાસણો વાપરો

લખો :

મેટ્રો ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એન્ડ મેન્યુ. ફાં.

હરીહર નિવાસ, ૪૯ ખેતવાડી સેન્ડહસ્ટર્સ રોડ મુંબઈ-૪

રજીસ્ટર :

મે. નાનાલાલ વાડીલાલ

માસ્વાડી બજાર, મુંબઈ-૨

વધારે મુંઝવનારું ન હોય તો સારું એમ તે
મુચ્છતો હતો.

તે આગળ આવ્યો અને બોલ્યો, 'મહા-
શયો ! હું પૂછું છું કે આપ મને જે ઈનામ
આપવા ધારા છે તે મને મને તેવું હોય
એવી આપની મરજી છે !'

નમસ્કારે જવાબ આપ્યો, 'અમે તો એમ
મુઝા રાખીએ છીએ કે સેનાપતિ વિચિત્રોદ્ધ
આ ધરતી ઉપરનો સૌથી સુખી માણસ બને.'

વિચિત્રોદ્ધે કહ્યું, 'બહુ સારું તે પછી
હું જે માગું તે મને આપવા આપ ખુશી છો ?'

મહાજનો એકી સાથે બોલી ગઈ, 'માન,
માન.'

હજી વિચિત્રોદ્ધને યાદ હતી તેથી ફરી
પૂછ્યું, 'હું માગું તે તમે મને આપશો ને ?'
અને મહાજનોએ સોગદ આપી કહ્યું કે હા.

વિચિત્રોદ્ધે બોલ્યું હાર ક્યું, 'તાર
મહાજનો ! જો આપને એમ લાગતું હોય કે
મેં દેશની સેવા કરી છે અને મને ખરેખર
ખીજી ઈનામ આ વિજય માટે આપવાનું
હોય તો હું એટલું જ માગું છું કે મારા
પહેલા વિજયના ઈનામ તરીકે જે વાસળીવાળો
મને આપવામાં આવ્યો છે તે બીજા વિજયના
ઈનામ તરીકે પાછો ખેંચી લો.'

મહાજનો વચનથી બધાઈ ચૂક્યા હતા.
કેટલાકને માગણી વિચિત્ર લાગી, કેટલાકને તે
નિર્લોભતાનો નમૂનો લાગ્યો. વાસળી વચા-
નારને પેન્થન, ઉપર નિહાળ કરવામાં આવ્યો.
વિચિત્રોદ્ધ ફરી પાછો પોતાની પ્રેમસીને ઘેર
જવા સ્વતંત્ર થયો અને ત્યાં હાર તેને માટે
ખુલ્લું રહેવા લાગ્યું. આમ પહેલા ઈનામથી
જે હાર તેની સામે મધે મધું હતું તે બીજા
ઈનામે ખોલી આપ્યું.

મુંબઈ શહેરમાં પ્રખ્યાત મેકરના ઉંચી કબાલીડીના

* પાઈ * મરફી * એકો * છ ઈસી

રેડીઓ

અડીદવાનું બરોસાપાન અથક

એકમે રેડીયા કોરયો.

દરેક મેકરના રેડીયો, રેડીયોગ્રામ, ગ્રામોફોન, રેકર્ડ્સ તથા

ઇલેક્ટ્રીક ઇન્સ્ટ્રીમેન્ટ બ્યાનબી બાવે મળશે.

સી પી ટેન્ક બસરટેન્ક, વીઠ્ઠલભાઈ પટેલ રોડ : મુંબઈ - ૪

ટે. નં. ૨૧૦૮૬

ભીમના ટોડા

માધવજી પટેલ

આજે તો પાંડવો રાજ્યના મહે-
માન હતા. પહેલી જ વાર
હસ્તિનાપુરમાં આવ્યા હતા એટલે આખા
રાજમહેલમાં આનંદ-ઉત્સવ હતો. જોરડે
જોરડે અને ખંડે ખંડે ચણગાર અને
સંભવટ યર્ષ રહ્યાં હતાં. રસોડે મિઠાદો
રંધાતાં હતાં. સૌના મનમાં ઉલ્લાસ અને
પ્રસન્નતા હતાં. પરંતુ દુર્યોધનની મંડળીને
આમાંથી કોઈ વસ્તુ ગમતી ન હતી. તેમને
તો પાંડવોને જોયા ત્યારથી ઇર્ષ્યા અને
અદેખાઈ થવા લાગી હતી. સૌના મનમાં
યથું કે આ લપ અહીં ક્યાંથી આવી ?

આ મંડળીના સભ્યો હતા દુર્યોધન,
દુઃશાસન, ઠણું અને શકુની. આ ચારેય
જણ દિલોળન દોસ્તો હતા તેમાં શકુની
દુર્યોધનનો મામે યાચ અને સોથી મોટો
એટલે સૌનો સુરખી મિત્ર હતો. વળી
દૂડ, કપટ અને કાવાદાવામાં ઘણો જ
હોશિયાર હતો. આખી મંડળીનો દોર
તેના હાથમાં હતો. ઉપરાંત બધા મિત્રો
પણ હલકી વૃત્તિના હતા એટલે મામાની
યુક્તિપ્રયુક્તિઓ તેમને બહુ ગમતી.
ધીમે ધીમે મામા સાહેબ મંડળના પ્રમુખ
થઈ પડ્યા. અને આ મંડળીનું નામ
'ચંદાળ ચોકડી' પડ્યું.

રસોઈ તૈયાર થઈ એટલે મને-કમને
સૌ સાથે બેસીને જમ્યા. જમતાં જમતાં
સામસામા આશ્ચર્ય કરી ખોટો ખોટો
સ્નેહ પણ બતાવ્યો પરંતુ અંતરમાં તો
દુશ્મનાવટનાં બીજમાંથી અંકુર ફૂટતા હતા.

ભીમસેનનું બળ અને પરાક્રમ જોયું
જોરથી જ મામાએ તેને નજરમાં લઈ

લીધો હતો. બાણેજનું કિંત બળવડું
હોય તો પાંડવોને અથવા તો છેવટ ભીમ-
સેનને કોઈ પણ રીતે દૂર કર્યે જ છૂટકો
હતો. અને તેથી તેનું મગજ યુક્તિ
ઘડવાના કામમાં લાગી ગયું હતું.

રાત્રે 'ચંદાળ ચોકડી'ની અસાધારણ
સભા મામા સાહેબને પ્રમુખપદે મળી.
સર્વાનુમતે ઠરાવવામાં આવ્યું કે પાંડવોને
બદ્ધમૂપદ્ધમ સમજાવી ભૂતિયા મહેલમાં
રહેવા મોકલવા જ્યાં પહેલી રાત્રે જ
બૂનડા તેમનો લોગ લઈ લે અને એ
રીતે ટાંકે પાછીએ ખસ જાય. પરંતુ
પાંડવોને સમજાવવા જાય કોણ ? ચોકડી
અર્થા પછી એ વાતનો પણ તોડ આવી
ગયો. યુક્તિ મામાથીના લેખમાંથી નીકળી
હતી એટલે તેમને જ એ કામ સોંપવા-
માં આવ્યું. મામાએ ઘણી ખુશીથી એ
કામ ઉપાડી લીધું.

બીજે દિવસે સવારમાં શકુની પાંડવો-
ને ઉતારે પહોંચ્યો યુધિષ્ઠિર સિવાયના
બાઈઓ બહાર ગયા હતા. કુંતાજી અને
યુધિષ્ઠિર વાતો કરતાં હતાં. શકુની શુકન
પકવીને જ નીકળ્યો હતો.

'આવ બાઈ, આવ. અત્યારમાં તું
ક્યાંથી ?' કુંતાજીએ બાઈને આપકાર
આપ્યો.

'મનમાં થયું કે જન-બાણેજોની
બળર કાઢતો આવું અને સગવડ અગવડ
જોતો આવું. આપને કોઈ મુશ્કેલી તો
નથી ને ? જોતુંકારવતું ખુશીથી મંગાવી
લેજો. સંકેત રાખ્યો નહિ' મામાએ
મધ પીરસ્યું.

‘અહીં ઘરઆંગણે આવ્યા પછી શું દુઃખ હોય ? પરંતુ અમારી માત્ર ખબર કઠવા તું અટો ખા એમ હું માની શકતી નથી. અહીં સુધી આવવાનું ખાસ કારણ હોવું જોઈએ.’

‘તમારું અનુમાન સાચું છે. ખરી વાત કહું તો મારે મન તો પાંડવો જે સરખા અને કૌરવો જે સરખા એટલે બંનેનું હિત જળવાય અને સૌ સંપીને રહે એ મને વધારે ગમે પરંતુ લીમસેન જરા અનાદી અને માયા ભારે છે એમ પહેલે અનુભવે જ મને લાગ્યું છે એટલે આપણે મોટેરા જરા સાવધાન ન રહીએ તો ભાઈઓ ભાઈઓ નાની નાની વાતોમાં તકરાર થયાં કરશે અને પરિણામે કુટુંબકલેષ વધવા સંભવ છે માટે આપણે ભાઈ-બહેને અંદર અંદર વિચારીને અને અગમચેતી વાપરીને પાણી પહેલાં જ પાળ બાંધવી જોઈએ આ વિચાર મને ગઈ-કાલના બનાવ પછી જ આવ્યો છે અને તેથી તમારી સાથે વિચારણા કરી લેવા આવ્યો છું.’

‘તારી ગોળ ગોળ વાતમાં મને કાંઈ સમજ ન પડે જે કહેવાનું હોય તે ચોખ્ખું કહી દે તો શું વિચારવાનું છે તેની ઘડ બેસે.’ કુંતાએ ચોખ્ખવટ માગી

‘પાંડવો અને કૌરવો સાથે રહી શકશે નહિ એમ બંને પક્ષનો વિચાર કરતાં લાગ્યું છે. જો કે રાજ્યમાં બંનેનો સરખો હિસ્સો છે પરંતુ બંને કુટુંબો જુદાં રહીને પોતાનો બ્યવહાર ચલાવશે તો સૌને સંતોષ થશે અને તકરાર થવા જરા પણ સંભવ નથી. માટે મારી સલાહ તો એવી ખરી કે બંને પક્ષે જુદાં રહેવું.

જો આપ પણ મારી સાથે સંમત થતાં હો તો હું કૌરવોને આ વાત મળે ઉતારું અને તમારા વસવાટ માટે જુદો મહેલ તૈયાર કરાવવાની વ્યવસ્થા કરાવું.’

‘અમારે તો સાથે રહેવું કે જુદાં રહેવું બંને સરખું છે. અત્યાર સુધી જુદાં રહેતાં હતાં એટલે એમ તો ટેવાઈ ગયાં છીએ માટે તમને હીક લાગે તેમ ખુશી થી કરો.’

કુંતાની સંમતિ મળ્યાની જ રાહ હતી. મામા તો ખુશી ખુશી યઈ ગયો અને જઈને દુર્યોધન વગેરેને સમાચાર આપી દીધા

બીજે દિવસે ગામમાંથી સારા સારા કારીગરો બોલાવીને ભૂતિયા મહેલની ઝડપી સજાવટ શરૂ કરાવી દીધી. રંગ-રોગાન અને બાગબગીચા સહિત બધું બરાબર થઈ ગયું-બાણે મહેલ નવો જ ચણાવ્યો હોય તેવો દેખાવ થઈ ગયો.

સારું સુકૂર્ત જોઈને પાંડવો નવા મહેલમાં રહેવા ગયા. વાસ્તુની ક્રિયા સંપૂર્ણ બનકાથી કરવામાં આવી અને લોજનસમારંબ પણ સરસ રીતે બેઠી ગયો.

આજે રાત્રે પાંડવો નવા મહેલમાં સૂવાના હતા, કારણકે વાસ્તુને દિવસે નવા મકાનમાં સૂવાનું યાત્રામાં ફરમાન છે. લીમસેન તો મામા જુદાં રહેવાની દરખાસ્ત લાવ્યા ત્યારથી જ વહેમાયો હતો, અને મકાન જોયા પછી અને પાંડવોને જેમ બંને તેમ જલદી નવા મહેલમાં રહેવા મોકલવાની કૌરવોએ કહેલી ઉતાવળથી તેના વહેમ પાકે યયો હતો એટલે તેણે તો ચેતતા રહેવાની

નિશ્ચય કર્યો હતો-કેને ખબર કંઈ થકીએ
શું બને ?

રાત્રે મહેમાનો 'છૂટા' પડ્યા પછી
બાઈએ સાથે મળ્યા ત્યારે લીમે પોતાની
ચંકા સૌને કહી સંભળાવી. પરંતુ બધા-
એ વાતને હસી કાઢી 'હંતાં લીમસેનને
ધણા આશકુ ભેઈને એટલું કબૂલ રાખ્યું
કે નવું અને અબણ્યું મકાન છે એટલે
રાત્રે સૌએ ભગતા રહેવું અને મહેલને
દરેક માળે એક એક બાઈએ સૂવું અને
ઉપલો માળ અને અગાશી લીમસેને
સાચવવી.

કરાંવ પ્રમાણે સૌ પોતપોતાનો માળ
સાચવવાની જવાબદારી લઈને સૂઈ ગયા.
પરંતુ લીમસેને તો આજની રાત ભગીને
ખડી ચોરી કરવાનો દંઠ નિશ્ચય કર્યો
હતો એટલે અગાસીમાં જઈને આંટા
મારવા લાગ્યો.

જેમતેમ રાતના ૧૧ વાગ્યા. અરધી
રાત થવા આવી, રાત્રે ભારે લોજન
જમ્યો હતો એટલે આંખમાં ઠીકઠીકની
ઊંધ ભરાણી. પોપચાં મીંચાવા મીંચ્યાં.
ઊંધ ક્યારે દગો દેશે તેની રી ખાતરી
પરંતુ લીમસેને કાંઈ કાચી માટીનો ઘડેલો
ન હતો. તેને તો ગમે તે થાય તોપણ
ભગવું હતું એટલે ભગવાની યુક્તિ
ચોષી કાઢી.

નીચે જઈને સોઈ લઈ આવ્યો. અને
આંખ બરાબર ઘેરાવા લાગી કે તરત જ
પોતાના સાથળમાં સોયની અણી ઘોંચી.
લોહીનો ટશિયો આવ્યો અને જરા
ભળતરા થઈ એટલે ઊંધ ઊડી ગઈ. ફરી
અરધી કલાકે દુ.ખ ઝોણું થયું એટલે
ઊંધ આવવા માંડી. ફરી પાછો એ જ

ઉપાય અને ઊંધ ઊડી ગઈ. આમ રાતના
એક વાગ્યા સુધી ચાલ્યું.

બરાબર એ જ વખતે મહેલના દાદર
ઉપર ધડબડાટી બોલવા લાગી. માણસોનું
ટોળું ધમ ધમ કરતું ઉપર ચડતું હોય
તેમ લાગ્યું. લીમ ધ્યાન દઈને સંભળવા
લાગ્યો. ટોળું ઉપર આવતું લાગ્યું. ચોરી
વારે ખાઈ, ખાઈ, ખાઈ એવા શબ્દો
સંભળવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે અવાજ
નજીક આવતો લાગ્યો. લીમે દાદર તરફ
ભેળું તો દાદરા ઉપર ગધેડાનું માથું
દેખાયું. ધીમે ધીમે ગધેડો અગાસીમાં
આવ્યો. આ ગધેડો ચારને બદલે બે
પગવાળો અને પૂંછડી વિનાનો હતો. લીમ-
ને તો આ આકાર જોઈને નવાઈ લાગી.
સામાન્ય માણસ મધરાતે આવો આકાર
જોઈને લી મરે પણ લીમને તો આ
પૂતળું જોઈને ગમ્મત આવી.

‘અથા ! તું કેણુ છે ? વગર રત્નએ
મારા મહેલમાં કેમ આવ્યો ?’

. આવનાર જવાબ આપવાને બદલે
ખડખડાટ હસવા લાગ્યો. તેના હસવાના
અવાજની સાથે જ નીચેથી પછુ એવો જ
પછુ વધારે ઘેરો અને ભયંકર અવાજ
આવ્યો. આ અવાજથી આવો મહેલ
ધણેલી ઊડ્યો. લીમસેને આ વિચિત્ર
પ્રાણીની સાતું જ ભેઈ જ રહ્યો. નીચેથી
ધડબડ, ધડબડ, ખાઈ ખાઈ ખાઈ એવો
અવાજ સતત આવવા લાગ્યો. લીમને
યથું કે ભાઈએ અને માતાજી ભગી
ઊઠ્યો. એટલે તેણે આવનાર પ્રાણીને ફરી
પૂછ્યું. ‘અથા આ અવાજ ક્યાંથી આવે
છે ? તારી સાથે તારા જેવા બીજા ભાઈ-
બંધો હોય તો ઉપર બોલાવ અને તમે

સૌ શા માટે આવ્યા છે તે જલદી કહી દો. તમારો ડરાબો કયો બાઈ તેવો કાચોપોચો મને ન ધારશે. દૂરથી ખાઈ ખાઈ કરે છે પણ નજીક આવશે તો તમને ખાતરી થશે કે હું તમારો ખાધો બાઈ તેમ નથી.’

ભૂતડાને બીમની વાત નવીન લાગી કારણકે આજ સુધી આવો નીકર માણસ તેમણે ક્યાંય જોયો ન હતો. ભૂતના સરદારે બધા ભૂતોને ઉપર બોલાવ્યા. સૌ એક પછી એક દાદર ઉપર ચડવા લાગ્યા. આવનાર દરેકનું મોહું જુદી જ બાતનું હતું. કોઈ છાટસુખો, કોઈ શ્વાન-સુખો તો કોઈ વળી બગદસુખો; કોઈ કાનકટો, કોઈ નાકકટો, કોઈ ફંકિયાણ તો કોઈ લંગડારામ. આમ અનેકવિધ આકારોનો શંભુમેળો જોઈને બીમને ખૂબ હસવું આવ્યું. હસી હસીને તેનું પેટ ડુખવા આવ્યું.

હવે નવાઈ પામવાને વારે ભૂતડાને હતો કારણકે આજ સુધીના તેમને અનુભવ એવો હતો કે ભૂતને જોઈને માણસ ડરીને ઊભી પૂછડીએ નાસી જાય. પરંતુ આ માણસ તો ડરીને નાસવાને બદલે બહાદુરીથી સામે બેસીને હસે છે.

આખરે જ ને પણ શાંત થયા ત્યારે ભૂતના સરદારે બીમના આશ્રયથી વાત શરૂ કરી: ‘હું’ ગદ્દાસુખો ભૂત. આ નવાણું વિચિત્ર સુખાઓને સરદાર છું. આ મહેલ અમારો છે ઘણાં વરસોથી અમે આ મહેલમાં રહીએ છીએ અને જે કોઈ અહીં રાતવાસો રહે છે તેને મારીને ખાઈ જઈએ છીએ. આજે તારો અને તારા કુટુંબી જનોનો અમે લોગ લઈશું. ચાલ તૈયાર થઈ જા.’

‘હું’ મરવા તૈયાર જ છું પણ મારા એક-બે સલાહના જવાબ આપો અને પછી ખુશીથી મને ખાઈ જાઓ.’

‘તારે જે પછી નાખવું હોય તે પછી નાખ જલદી.’

‘તમે બધાએ આવો વિચિત્ર વેશ શા માટે લીધો છે અને આ રાજમહેલમાં શા માટે રહો છો?’

‘અમારી વાત બહુ લાંબી છે અને ભૂતોને માણસો સાથે લાંબી વાત કરવાનું ન ગમે. છતાં તારો નીકરતાથી ખુશી થઈને તને બધી વાત વિગતથી કહું છું સાંભળ —

‘ઘણાં વરસો પહેલાં અમે હસ્તિના-પુરના રાજાના પુત્રો હતા. અને આ મહેલમાં જ રહેતા રાજાની ઘણી મોટી ઉંમર થઈ ત્યારે અમારો જન્મ થયો એટલે રાજાએ અમને ખૂબ લાડકાંડથી ઉછેર્યો અને મૈથિ ચડાવ્યા. જેને પરિણામે અમે ઘણા જ ટીખળી ને તોફાની થયા. અમારી રંભડ વધતી ચાલી. રાજાને આ વાતનું બહુ ડુઃખ રહેતું પણ હવે કોઈ જ ઉપાય ન હતો.

‘એક દિવસ અમે ફરતા ફરતા જંગલમાં જઈ ચડ્યા. ત્યાં એક આશ્રમ જોયો. પાણી પીવાને બદાને અમે આશ્રમમાં ગયા ત્યાં એક ઋષિ તપ કરતા હતા. તપ કરતાં કરતાં તેના શરીર ઉપર ઉઘઈએ રાફડો બનાવ્યો હતો. આખું શરીર દંકાર્થ ગયું હતું. માત્ર એ આંખો ચમકતી હતી. અમને આ વાતની ખબર ન હતી.

‘એ ચકચકતી ચીજ શું હશે તે જોવાનું અમને મન થયું. અમારામાંના કોઈ ટીખળીએ રાફડાના કાણામાં સળી ચોકાવી. ઋષિની આંખો ફૂટી ગઈ અને

તેમાંથી લોહી વહેવા માંડ્યું. ઋષિ સમાધિમાંથી બચ્યા. ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં અમને શાપ આપ્યો: 'બાળો ભૂતકા થઈને પૃથ્વી ઉપર રખડો.'

'પછી તો અમને ખૂબ પસ્તાવો થયો. ઋષિ મહારાજને ઘણી આજીજી અને વિનવણી કરી પરંતુ શાપમાંથી સુક્રિત મળે તેમ ન હતું. આખરે ઋષિએ ક્યા લોવીને એટલું કહ્યું કે વાયુપુત્રને હાથે તમારો ઉદ્ધાર થશે, ત્યારથી અમે વાયુપુત્રની શોધ કરીએ છીએ અને જે અપઠમાં આવે તેને મારીને અમારી વાસના સંતોષવાનો પ્રયાસ કરીએ છીએ.' સરદારે પોતાની વાત પૂરી કરી.

'તમારાં શરીર આવાં વિચિત્ર કેમ છે?' બીમે બીજે સવાલ કયો.

'ભૂતસાધિમાં જન્મનાર કોઈ પણ જગ્યાએ જઈ શકે અને ગમે તેવા વેશ ધારણ કરી શકે છે, પરંતુ તેમનો ખરો દેહ તો વાયુરૂપે હોય છે. લોકોને ડરાવવા માટે અમે પણ આ તું જીવ્યું છે તેવા દેહ ધારણ કર્યા છે. આજ કુદીમાં અનેક લોકોને ડરાવીને મારી નાખ્યા છે. આજે તારો વારો છે માટે તૈયાર થઈ જા. પહેલા તને જ આખા ને આખો કરીને ખાઈ નઈશું અને પછી તારાં સગાંવહાલાંનો અને નોકર-ચાકરોનો વારો-તમે આટલા બધા છે એટલે આજે અમારે મોટી ઉબાળી થશે.' સરદારે ફરી ખડખડાટ હસીને પોતાનો આનંદ બતાવ્યો.

બીમસેન ભૂતના બાપથી પણ ઠરે તેવા ન હતો. તેને મન આ બધાં મગતરાં હતાં. તેને તો ગમે તેમ કરીને રાત

પસાર કરવી હતી એટલે ભૂતકા સાથે ગમ્મત ઉઠાવવાનું મન થયું.

'અદ્યા ગદ્દાસુખા, તારી વાત ખરી છે. આ મહેલ તમારો હોય અને અહીં રહેનારને મારી ખાવાનો તમારો નિયમ હોય તો અમારાથી કાંઈ ના પડાયે? ખુશીથી પહેલાં મને ખાઈ જા. મારા ભાઈઓ અને મારી બા મને ખૂબ દુઃખ દે છે. આખો દિવસ ત્યારે ને ત્યારે મારી પાસે કામ કરાવે છે અને રાત્રે ચોકી કરાવે છે. જીવ્યોને અત્યારે એ બધાં કેવાં નિરાંતે ગાલ્યાં પાથરીને ઘસઘસાટ લે છે અને મીઠી નીંદર માણે છે. ત્યારે હું એકલો એ બધાંની ચોકી કરતો જાતું છું. આવા દુઃખમાં દહાડા ઠાવવા કરતાં મરવું શું ખોટું? બેત્રણ દિવસથી હું આ દુઃખે આપઘાત કરવાનો વિચાર જ કરતો હતો પરંતુ તમને જોયા પછી અને તમારી વાત સાંભળ્યા પછી થયું કે આપઘાત કરીને મરવાયાં આ દેહનો કયો ઉપયોગ નહિ થાય કારણ કે મયાં પછી સૌ તેને બાળી દેશે. તેના કરતાં તમે ખાઈ જાવ તો શું ખોટું? મરતાં મરતાં પણ તમારું પેટ કાંઈનો લહાવો લેતો જાઉં તો કેવું સારું. એવું મારું સહવાગ્ય કયાંથી! ચાલો લોજન માટે તૈયાર થઈ જાવ.

'પણ સખર! મારું માંસ તમને મીઠું લાગશે કારણકે હું ખાવાનો ખૂબ શોખીન છું. દરરોજ સારા સારા પદાર્થો ખાઉં છું એટલે જોની મીઠાશ મારા આખા શરીરમાં છે. એટલે ખાતા ખાતા તમે અંદર અંદર લડી પડશો કેમકે ભાવતી ચીજ સૌને વધારે નોઈએ.

‘આ ઉપરાંત એક સુરેલી પણ છે. મારું શરીર કામકાજનો દેસક-બોલો બેઠીને રીડું થઈ ગયું છે, એટલે માંસ-પેશીઓ એટલી બધી ચપક અને કઠણ થઈ ગઈ છે કે ખાતાં ખાતાં તમારા હાંત તૂટી જશે એટલે શરીરને માલિશ કરી કૃષ્ણવીને ખાશે તો ઠીક પડશે. તમે આ બાબતનો વિચાર કરો તેટલી વારમાં હું માલિશ માટે તેલ લઈ આવું.’

જૂતકા હજી વિચાર કરે ન કરે એટલી વારમાં ભીમ ઉપર આવ્યો. માલિશ શરૂ થયું. જૂતકાને ભીમની બનાવટની ગંધ ન આવે એટલા માટે માલિશની શરૂઆતમાં તેણે હાથપગના સ્નાયુઓ ખૂબ તંગ કરીને ગોટલા ચલાવી દીધા. જૂતકાને થયું કે ભીમની વાત સાચી. ખાતી વખતે માંસ ચપક લાગશે. પછી તો તેમણે માલિશ કરવામાં અને શરીર-ને દબાવવામાં સારી ચીવટ રાખી જેથી શરીર કૃષ્ણ બને. એકાદ કલાક આ પ્રમાણે કામ ચાલ્યું. હવે ભીમે સ્નાયુઓ ધીમે ધીમે શિથિલ કરી નાખ્યા. આખું શરીર હીલું થઈ ગયું. જૂતકાને થયું કે આપણી મહેનતથી આ કામ થયું છે.

હવે આખી જૂતાવળ ખાવા માટે અધીરી બની. ખાઉં, ખાઉંના અવાજ કરવા લાગી.

ભીમ કહે: ‘જરા સખૂર કરો. તમે બધા અધીરિયા છો એટલે બધા મરશે એના કરતાં હું કહું તેમ કરો. હું તમને મારા શરીરના ભાગ વહેંચી આપું. તમે બધા મળીને સો જણ છો એટલે પચીસ પચીસની ચાર ટુકડીઓ કરી નાખો. દરેક ટુકડી સરખે ભાગે વહેંચીને પહેલાં

હાથપગ ખાઈ લો અને પછી બાકીનો ભાગ ખાઓ. પહેલાં હું મારા હાથ અને પગ પહોળા કરીશ. બે ટુકડી એકેક હાથ નીચે અને બે ટુકડી એકેક પગ ચાસે ઊભા રહેજો. અને હું એક, બે, ત્રણ કહું ત્યારે એટી સાથે ખાવાનું શરૂ કરજો, ચાલો હાથિયાર ! એક, બે, ત્રણ.’

બસ ખલાસ ! ત્યાં જૂતાવળે ખાવા માટે મોઢાં ફાડ્યા ત્યાં તો ભીમભાઈએ બે ટુકડીને બમલમાં અને બે ટુકડીને સાથળ વચ્ચે દબાવી દીધી. સૌના રામ રમી ગયા. ખેલ ખલાસ.

ભીમસેન વાણુપુત્ર હતો એટલે તેને હાથે જૂતાવળનો ઉદ્ધાર થવાનો હતો. એટલે જૂતોનો વાસનાદેહ છોડી ગયો પણ રચૂળ શરીર સવાર સુધી રહેવાનાં હતાં. ભીમને આ વાતની ખબર ન હતી.

ભીમને થયું કે આ મૂંઢાણું હવે શું કરવું ? થોડી વારે એક વિચાર સૂઝ્યો. દુર્યોધનનો મહેલ કાંઈ દૂર ન હતો એક એક મૂંઢાણો પગ પકડી પકડીને માંડ્યો ફેંકવા. થોડાંક પડ્યા અગાસીમાં અને થોડાંક પડ્યા ગોગાનમાં.

સવાર થવા આવ્યું હતું. ભય હતો તે દૂર થયો હતો એટલે ભીમસેન અગાસીમાં જ લંગાવ્યું અને ચાકચો-પાકચો ઊઘી ગયો.

સવારમાં કોરવો વહેલા ભગ્યા. તેમના મનમાં તો ચોક્કસ ખાતરી હતી કે આજ સવાર સુધીમાં થાંભલોનો જૂતકાએ લોચ લઈ લીધો હશે. પરંતુ ધાયો કરતાં ઊંધું બન્યું હતું. જૂતિયા મહેલની જૂતાવળ જૂલી પડી, ને પોતાને ત્યાં આવી કે શું ? મકાં ભેંઈને સૌ મલરાયા. મૂંઢાણે છાલાવ્યા. તેમને પણ કાંઈ સમજણ ન

પહી. સૌને આ કામ લીમસેનનું હોયું
જોઈએ એમ લાગ્યું. સાથે સાથે એમ
પણ થયું કે કોઈવાર જૂતડાની દશા તે
આંપણી દશા.

થોડી વારે સૌ સ્વસ્થ થયા. અને મઠ-
દાને અવલમંજલ પહોંચાડવાનું શું કરવું
તેની વિચારણામાં પડ્યા. દરમિયાન દિવસ
જીઓ. એટલે મઠદાં આપોઆપ અદૃશ્ય
થઈ ગયાં. પરંતુ કૌરવોના મનમાં લીમની
વિરલ તાકાતની કાયમી અસર મૂકતાં ગયાં.

સુંબઈ, બિટીય ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
શુક્રમનામાં કરાવવા, લેવું વસૂલ કરવા .

લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. ભટ્ટ

આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,

: દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ

અખ્ખર બિહાર, સી. પી. રેન્ક : સુંબઈ - ૪

નોંધ : (લીમાના એજન્ટને) જુઓ ભાઈ, વધે ભલે આખા પણ મેં આજે લીમો ઉતારનારા
સાવ જણને બહારથી જ વળાવ્યા છે. ઠલે વમારી પાસે લીમો કેમ ઉતરાવું ?
લીમાના એજન્ટ : એમાં મૂંઝાવાની જગા જરૂર નથી, કાણ કે સાતે વખત હું જ
બહાર હતાં !
—બા. વ્યા.

સ્વચ્છતા, રોગરક્ષા
અને કરકસર માટે
હમેશાં
પાના બાર સાપ
વાપરો

RAMESH

પાના સાપ એન્ડ કમીડલ વર્કસ
સાંભળો સાંભળો સુવર્ણ

“રોહિણીચંદ્ર” છાપ હીંગ

(૨૯૨૨૬)

ઈશાની ખડા તથા રસકણી
[રતલી તથા અર્ધરતલી હજીયામાં]

Telegram: 'SANSCRIT' મળવાનું હેકાઈ

[ટેલીફોન : ૨૪૭૫૪]

વરજીવનદાસ હીરજીની કું

હીંગ, શ્રી વિષ્ણુ છાપ કેથર, એલચી, શુંદર તથા કરીઆણાના વેપારી
૨૪૦, સેમ્યુઅલ રૂટીટ, વાગાદી : મુંબઈ-૩

હંસ એન્જનીયરીંગ વર્કસ

(મીકેનીકલ એન્જનીયર્સ)

- ગ્રાઈલ એન્જીનનાં સ્પેઅર પાર્ટી
- સ્ટીમ એન્જીનનાં સ્પેઅર પાર્ટી
- પીસ્ટન રીંગ્ઝ તેમજ દરેક જાતનાં દાતાનાં
મશીનકટ ચક્કરો, ઉપરાંત પીસ્ટન અને દરેક
જાતનાં ઓટો સ્પેઅર પાર્ટીસ બનાવનારા.

એકવાર પધારી ખાત્રી કરો.

૧૧, કાવસજી પટેલ સ્ટ્રીટ, ચાંચલાની રેસ્ટોરા પાછળ : મુંબઈ ૧.
ટે. નં. ૨૭૪૩૩

કથાસરિત્સાગર

મયૂર

૨૫ શ્રીહત્ત ને મૃગાંકવતીની વાત

યજ્ઞસોમ નામે એક બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણને બે દીકરા. એક દીકરો વિગતભય તો સાબળાંકા જેવો. અને એમાં એની સ્ત્રી ગુજરી ગઈ એટલે એનું સાવ ખસી ગયું. એ તો ઘેલછામાં ને છેલછામાં ઘર છોડી નાસી ગયો અને કોણ બાણે ક્યાંના ક્યાં ભિટરી ગયો.

બીજો દીકરો કાલનેમિ.

શહેરમાં બધા તાલેવંતો રહે. ચારે તરફ લક્ષ્મીની રેલમછેલ અને કાલનેમિની સ્થિતિ તો એવી કે સવારમાં બિડીને તુંબડી અને લાકડી હાથમાં લઈ ઘેર ઘેર 'નારાયણ હરિ' કરે, ત્યારે માંડ રોટલા લેખા થવાય.

કાલનેમિ વિચાર કરે છે કે ભગવાનની મતિ તો જીજ્ઞાસુ શહેરમાં ચારે કોર લક્ષ્મીનાં છબજીભિયાં છે અને મારા ઘરમાં તો ચાર ખૂણે ચાર એકાદશી અને વચમાં ગોઠળ આઠમ રાસડા દેયે છે. મારા ઉપર લક્ષ્મીદેવીની કૃપા નહિ જ થાય ?

ને એણે લક્ષ્મીદેવીની આરાધના શરૂ કરી છે. જાધે માથે તપ કરવા માંડ્યું છે. લક્ષ્મીદેવી પ્રસન્ન થયાં છે અને બ્રાહ્મણનું ઘર અભરે ભરાણું છે.

કાલનેમિનો પુત્ર શ્રીહત્ત. શ્રીહત્ત માટા પંડયાની નિથાળે ભણવા બંધ છે અને નિથાળે ભણતાં એને ઘણા બાઈ-બંધો સાથે પ્રીતિ બંધાણી છે. રાજકુમાર વિક્રમશક્તિ પણ એનો મિત્ર બન્યો છે.

એક દિવસ બધા મિત્રો ગંગાકિનારે રમી રહ્યા છે. સામસામા બે પક્ષ પડ્યા છે. એકનો સરદાર શ્રીહત્ત છે. બીજોનો સરદાર વિક્રમશક્તિ છે. બંને પક્ષ વચ્ચે હોડ બંધાણી છે ને એમાં વિક્રમશક્તિનો પક્ષ હારી ગયો છે.

રાજકુમાર હારી ગયો, એટલે તો એનું લોહી બિડળી આવ્યું છે: 'એક બામણો મને હરાવી બંધ ? હું ક્ષત્રી-બંધો. આવું વેર લઉં ત્યારે જ ખરો.'

હસવામાંથી હાણ થઈ છે. રાજકુમાર અને શ્રીહત્ત દોસ્ત મટી દુઃખનું બંધા છે. અને એ તો રાજકુમાર સાથે વેર ખેડવાનાં શ્રીહત્તે વિચાર કર્યો કે હવે આ રાજ્યમાં રહી શકાય એમ નથી. એમાં તો કેટક દિવસ બાનનું જોખમ છે. એ તો મિત્રો સાથે મસલત કરી નગર છોડી આવ્યો ગયો છે.

સારું થયું કે સવેળા સન્મતિ સૂઝી અને શ્રીહત્ત આવ્યો ગયો, નહિતર રાજકુમારે તો એનો ઘાટ ઘડી નાખવાની બાજી રચી લીધી હતી.

શ્રીહત્ત એના મિત્રો સાથે આવ્યો બંધ છે. ચાલતાં ચાલતાં એક નદી આવી. નદીમાં પૂર આવ્યું છે અને એક સ્ત્રી તણાતી બંધ છે. સ્ત્રીને તણાતી લીડી કે શ્રીહત્ત કોઈને પૂછવા બિલો રહ્યો નથી. કછોટો મારીને નદીમાં ખાબક્યો છે અને પેલી સ્ત્રીને પકડી લીધી છે.

પણ પાણીનું તાણ એવું છે કે બંને લોટે લેવાણું છે. કાંઈ ભિન્ન ભિન્ન રીડિયા કરે છે પણ શ્રીહત્તને

બચાવવાની કાલિની હિંમત નથી અને બાળીને પેલી સુંદરી તો રસરસ રાણ થોડી વારમાં તો શ્રીદત્ત અને પેલી સ્ત્રી પાણીમાં ગરકાવ થઈ ગયા છે.

પગ તળિયે અડ્યા અને શ્રીદત્તે આંખ ઉઘાડી છે. જુએ તો નથી નહીં કે નથી પેલી સ્ત્રી. સુંદર શિવાલય છે અને ફરતો સોહામણો બગિચો છે. રૂપે અને રંગે સમોવડી હજારો સુંદરીઓ બગીચામાં નાચે છે ને ફૂટે છે એ તો બાણે એવી રૂઢી લાગે છે કે બાણે બગીચાનાં આડપાનને પાંખો આવી છે અને એના રંગ-બેરંગી પડછાયા ચારેકાર ઘૂમણે ચડ્યા છે.

શ્રીદત્ત આ અદ્ભુત દૃશ્ય જોઈ રહ્યો છે. આ તે સ્વર્ગનું નંદનવન છે કે પછી કાલિ બાહુગરનો દેશ છે? એ વિચારમાં પડ્યો છે ત્યાં તો ચારે કોરથી હરણાંની જેમ ફૂટતી અને હસહસતી સુંદરીઓ એને વીંટી વળી છે.

શ્રીદત્ત કહે છે: 'હું કંઈ બાણતો નથી. એક સ્ત્રી મને અહીં ખેંચી લાવી છે અને તે સ્ત્રી તો તમારામાં દીકરી નજરે પડતી નથી.'

ત્યારે એક સુંદરીએ કહ્યું છે: 'એને આપણી રાણી પાસે લઈ ચાલો.'

ત્યારે બધી સુંદરીઓ શ્રીદત્તને કમળનાળથી બાંધીને તેમની રાણી પાસે લઈ ચાલી છે.

મોટો બધો મહેલ છે. આખું નગર સમાઈ બાંધ અને તોયે બાણે ખાલી ખાલી લાગે એવો મોટો. એ મહેલમાં એક મોટો બધો ખંડ છે. ખંડમાં હાથી-દાંતનો પલંગ બિછાવેલો છે. પલંગ ઉપર એક સુંદરી બેઠી છે. શ્રીદત્તને એ સુંદરી સામે ખડો કરવામાં આવી. શ્રીદત્તને

ત્યારે શ્રીદત્તે પૂછ્યું છે: 'સુંદરી! તું મને અહીં લસડી લાવી અને હવે વાત કરતી નથી, વિગત પૂછતી નથી અને બેઠી બેઠી રસરસ રુવે છે તને એવું તે શું હું ખેંચે છે?'

ત્યારે સુંદરીએ કહ્યું છે: 'હું બહિરાલની પૌત્રી વિદ્યુત્તમા આ બધી મારી બહેનો છે. હાલને વિદ્યુત્તમાગવાને વામન-રૂપ મરીને બંધનમાં નાખ્યા. મારા પિતાનો દેવોએ વધ કર્યો, અમને બધીને અમારા નગરમાંથી બહાર કાઢી મૂકી છે. અને નગરને હરવાજે સિંહની ચોકી મૂકી છે એ સિંહને વરદાન છે કે એ દેવોથી ન મરે, દાનવોથી ન મરે. મૃત્યુલોકનો માનવી જ એને મારી શકે. એ સિંહનો વધ કરીને અમારું નગર અમને પાછું અપાવ. એટલા માટે તો તને અહીં લઈ આવી છું.'

ત્યારે શ્રીદત્તે કહ્યું છે: 'ઓહો એમાં તે શી મોટી વાત?'

ત્યારે વિદ્યુત્તમાએ કહ્યું છે: 'સિંહ પાસે એક તલવાર છે એ તલવારમાં એવી શક્તિ છે કે એ જેના હાથમાં હોય એને વિજય અપાવે સિંહ તલવાર હોડી મૂકતો જ નથી તું એને કેવી રીતે છતી શકીય?'

ત્યારે શ્રીદત્તે કહ્યું છે: 'એનું તમારે શું કામ છે? તમતમારે અને સિંહ ક્યાં છે એ કહો ને.'

નગરને હરવાજે કાલામધો સિંહ પહેરેલો રહ્યો છે. એની રણકામથી ધરતી ધવેણી રહી છે. હાથ હાથની એની

કેશવાળી છે અને વેંત વેંતના નહોર છે. મોટા મોટા હાથીઓનાં હાડ ભાંગી નાખે એટલું એનું બળ છે. શ્રીદત્તને જોઈને એ તો તલવાર લઈને સામે દોડ્યો છે.

ત્યારે શ્રીદત્તે સિંહને પકકાર કર્યો છે: 'હું હથિયાર વિનાનો માનવી તારા હાથ તો હથિયાર એક ઠોરાણે મૂકી હઈ બચંબયા આવી જા '

સિંહનું અભિમાન ધવાયું છે. આ સળેકડા જેવો માનવી મને પકકાર કરે? એક પળે મારીશ ત્યાં એ જલાસ થઈ જશે. સિંહે તલવાર મૂકી દીધી છે અને બંને બચંબયા આવ્યા છે સળેકડા જેવો માનવી પહાડ જેવો બની ગયો છે. અને ડાલામથો વનરાજ ગકરી બની ગયો છે. વાતની વાતમાં શ્રીદત્તે સિંહને ઊભો/ને ઊભો ચીરી નાખ્યો છે.

એટલે તો વિદ્યુતપ્રભા અને તેની બહેનોએ વિજયધોષ કર્યો છે. શ્રીદત્તનું ખૂન ખૂન સન્માન કર્યું છે. સિંહની તલવાર શ્રીદત્તને ભેટ આપી છે અને એક વીંટી આપી છે. એ વીંટી એવી કે કોઈને ઝેર ચડ્યું હોય અને વીંટી આંગળીમાં પહેરાવો કે તરત જ ઝેર ઊતરી જાય.

પણ શ્રીદત્તને તો તલવારે નહોતી ભેટી અને વીંટીયે નહોતી ભેટી. આવી રૂડી સુંદરી સામી ઊભી છે. સુંદરી મૂકીને એ બીલું શું કામ રહે? એણે તો કહ્યું છે: 'સુંદરી! હું તને પરણું'

ત્યારે વિદ્યુતપ્રભાએ કહ્યું છે: 'અમે દાનવની દીકરીઓ. અમારાથી માનવીને નાપરણાય.'

ત્યારે શ્રીદત્તે કહ્યું છે: 'પરણાય તો ય પરણ અને ન પરણાય તો ય પરણ.'

આ તો ધર્મસંકટ આવી પડ્યું છે. પણ વિદ્યુતપ્રભા તો દાનવપુત્રી છે. એને તો ઘણું ઘણું આવડે છે એણે કહ્યું છે: 'સામે વાવ છે. એમાં સ્નાન કરીને આવો. એટલી વારમાં હું શણગાર સજી લઉં. પછી આપણે પરણીએ.'

શ્રીદત્ત તો તલવાર અને વીંટી સાથે વાવમાં ફૂદી પડ્યો છે રૂબરૂ મારીને બહાર નીકળ્યો છે. જુએ છે તો નથી વાવ, કે નથી વિદ્યુતપ્રભા એકલો અટૂલો નદીકિનારે ઊભો છે. પણ હાથમાં તલવાર છે અને આંગળીએ વીંટી છે. એટલી એધાણી રહી ગઈ છે.

નદીકાંઠે ઊભા રહ્યું તો કામ આવે તેમ નથી. એ તો નગર બહી ચાલવા લાગ્યો છે. માર્ગમાં એક મિત્ર મળી ગયો છે: 'એલા શ્રીદત્ત, તું ક્યાંથી? અમે તો બરડું જે શ્રીદત્ત નદીમાં ડૂબી મૂવો.'

ત્યારે શ્રીદત્તે કહ્યું છે: 'ડૂબી મરે જ ને!'

એણે તો વિદ્યુતપ્રભાની બધી વાત મિત્રને કહી છે. તલવાર અને વીંટી બતાવ્યાં છે.

ત્યારે મિત્રે કહ્યું છે: 'આલો હવે ઉજેણી જઈએ. ત્યાં મિત્રો આપણી વાટ જુએ છે.'

ત્યારે શ્રીદત્તે કહ્યું છે: 'ઉજેણી શું કામ? આપણે તો આપણા નગરમાં જ જશું.'

ત્યારે મિત્રે કહ્યું છે: 'તને બાઈ, કાંઈ ખબર નથી. આપણા નગરનો રાજા મૃત્યુ પામ્યો અને વિક્રમચક્રિત રાજા થયો

અનેક રોગની
એક જ દવા

જીવનધારા

કોલેરા, સંમહર્ષી, ચરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બદનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાગ, સંધિજ
અચક્તિ, સોનો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાદમાં કળતર, ઝેરી કબ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂંક, ચાળ, પેટ-પેદનો દુઃખાવો, અમુચ્છ, દરેક જાતના તાવ, મા પકવો, લોહી નીકળતું છત્વાઈ અનેક જાતનાં દરોમાં તેમ જ રેલ્લે, રડીમર
યા મોટરની મુસાફરીમાં તારકાલિલક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ
કિમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૧૧, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૧૦૦ પો. જુડુ

દરેક ડેકાણે વેચાય છે.
૨૭૨૮૬ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નં. ૩૦૨ જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

અન્યથાને થતા કાકા, કાકી, તાવ, કૃમિનો ઉપદ્રવ, ઘુટ ખાવાથી પેટનું મોટું થવું, હાથ પગ ગળી જવા, દરોગી
કબજાત, માવજી કે કૃમિનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરોગ મટાડી અજીર કોવત આપનારી અમુલ્ય તત્ત્વ ઔષધી

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી [વોપરો ૨૭૨૮૬]

દર્દથી દબાતાં હબરે બાળકો આરોગ્ય/આનંદ અને નવચિતન પામ્યાં છે.

કૉ. કબી એકતા રૂપિયા એક (વી. પી. પો. જુડુ)

વૈધ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

કે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી કોપે—આભાવેક—બાવનવર

મુ'બઈમાં મળવાનું ડેકાણું-કેરાકસ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારગણીના નાકે-મુ'બઈ નં. ૪

કામ, કામ ને કામથી કંટાળેલા જીવનને નીરસ
બનતું અટકાવી તેમાં નવી તાજગી છલકાવશે—

આરામખુશીના આરામને અધિક આહ્વાલક અને
મુસાફરીની મોજને વધુ મનોરંજક બનાવશે—

રસમંજરી અને રસવલ્લરીની

'કહાની'માં આ અંકમાં તમે વાંચી તેવી બસો વાર્તાઓનો રસસંગર

લખો . કહાની કાર્યાલય : રાણપીઠ : બાવનવર

સ મા જ અ ને સા હિ ત્ય ની ન વા જૂ ની

* સેન્ટ ઝેવિયર્સ હાઈસ્કૂલની સ્કાલેટની દુકડી પોતાના વિદાર માટે રમણીય સ્થળની પસંદગી કરતા માટે ઝોરોઝોમથી થોડે દૂર આવેલ ફાટરપુર ગામે વિદાર કરવા માટે ગયા હતા. અને નદીમાં સારું પાણી જોતાં તરવાનું નક્કી કરી એ વિદ્યાર્થીઓ હોમી ખાસ્ટાવાલા અને મહેન્દ્રસિંઘ સરદારસિંઘ તરવા પગા લેતા તેમને ફાઈ પગ જાતની મદદ મળે તે પહેલાં તે તેઓ ઊંઘા પાણીના વમળમાં અટકાઈ પડ્યા અને મદદ કરનારની પાર્ટી હાંધી પધુ કરી શકે તે પહેલાં તેઓ નજીક ગદાર જતા ગયા. તેથી કરીને અચાનક પાર્ટી જેમાં પ્રવીણ તારાઓ હતા, તેઓની ખેતવાની જાણ વગરે બીજા સાધનોની સાથે સાત કલાક સતત પ્રયત્નો પછી મહેન્દ્રસિંઘનો મૃતદેહ કિનારે લાવવામાં આવ્યો અને ત્યાર પછીના બીજા બે કલાકે હોમી ખાસ્ટાવાલાનો મૃતદેહ પણ કિનારા પર લાવવામાં આવ્યો. ઘૂંટણપુર પાણી પછી એકદમ ૧૪થી ૨૦ ફૂટ પાણીની ઊંઘાઈ હોવાથી આ કરુણ બનાવ બનવા પામ્યો છે.

* મુંબઈના પરા સાન્તાક્રુઝમાં મલોય હિસ-વના છેલ્લા દિવસે તા. ૧૭મીના રાત્રે એક લતાના લોહરે જેનવાસના કમચલાઈ છાપચીનીએ ગરજા પાર્ટી ગોઠવી હતી. ત્યાં આગળ આવેલા ફૂવા પરનું લોકીય પ્લેટફોર્મ પર વધુ માણસોના વજનને લઈને તૂટી જતાં તે પર બેઠેલા ૭૦ જણા ફૂવામાં ફસાઈ ગયા. તેમની ઉપર જેનવાસનું ડાપરાનું લોકીય પ્લેટફોર્મ ફૂવામાં પડેલા ગૂંચળાઈ ગયા હતા. ફૂવામાં એટલું વજન પડ્યું હતું કે ફૂવાનું પાણી કીસ ફૂટ ઊંચે આવીને ઊંચરાયું. મોટા ભાગના લોકોને પોલીસે અને હોમશાઈ ગચાવી લઈ લેવા હતા. તેર યામોને ગદાર કાઢવામાં આવ્યા

હતા. બીજા ૭ યામો પાણીમાં હોય તેમ માનવામાં આવે છે. કોઈકેટલા લોકોને ગદાર લાવવા એક ફેન લાવવામાં આવી હતી.

* સ્થાનિક આફ્રેક હાઈસ્કૂલમાં ક્લાસિકલ શ્રી સોમાલાલ શાહની દેખરેખ નીચે ચાલતા ક્લાયર્મના આશરપદ વિદ્યાર્થી ક્લાકારોના ચિત્રોનું એક પ્રદર્શન ગયા માસમાં કરાયું હતું.

* ભાવનગર સાહિત્ય સભાએ તા. ૨૦ થી ૨૫ ઓગસ્ટ દરમિયાન, ગુજરાતી સાહિત્ય અને સાહિત્યકારોનો પરિચય આપતું 'સાહિત્ય પ્રદર્શન' કર્યું હતું.

* ભાવનગરના નામદાર મદારામ સર કુબ્જકુમારસિંહજી મદાસના ગર્વનર નિમાતાં તેઓ શ્રીમાનને તા. ૩-૯-૪૮ સે મદાજન તરફથી તથા તા ૪-૯-૪૮ સે ગોહિલવાડ નિલ્લા સમિતિ, સહેર સુધરાઈ અને સૌરાષ્ટ્ર એન્જર ઓફ કામર્સ તરફથી સન્માનપત્ર આપવાના સમારકો ભાવનગરમાં થયા હતા.

* પ્રથમ દરોજના ગુજરાતી દુયકાકાર શ્રી બાલુભાઈ વાસના પિતાશ્રી ભાઈચંદર દરિ-ચંદર વાસ ૬૬ વર્ષની વયે તા. ૨૧-૮-૪૮સે દેવલોક પામ્યા છે. પ્રભુ એમના આત્માને શાંતિ આપો.

* ગુજર સાહિત્ય ભંડાર (લાઈ) તરફથી શ્રી ચૈરચંદ્ર ભુલની વાર્તાઓનો એમદ 'છપાં આંધુ' પ્રગટ થયો છે.

* શ્રી ઉમેશ કવિનો 'મરકૂકડી' પછીનો નવો નાટકસમૂહ 'જનસો' તાજેતરમાં જ પ્રગટ થવાનો છે.

* 'કહાની' વાર્તા-માસિકનો આવતો અંક 'દિગ્ગજાનક' તરીકે પ્રગટ થવાનો છે.

* 'વચચાળા' સંસ્થાને 'જૂન ૧૯૪૬ થી મે ૧૯૪૮ સુધીના બે વર્ષનો અહેવાલ' મળ્યો છે.

આપની સૂચનાનો અમલ વિના વિલંબે થઈ શકે, ઝોરોઝા માટે હાર્યાલય સાથે પંચવ્યવહાર કરતી વેળા આપનો આદુક નંબર અપરચ લખવા વિનંતિ

ક્રમ વાર્તા	વાર્તાકાર	પાન
૧. ખડિત મૂર્તિ	ગોપાળરાવ વિદ્યાસ	૧
૨. અનુશવ	રમણીક મેધાણી	૯
૩. રોમાન્સ	મણિલાલ અલ્લાની	૧૩
૪. ખાલી બસ	સુમતિ ૧. દલાલ	૧૦
૫. ત્યજવેલો	નાદરિ કારખ	૨૧
૬. બે પ્રજાજનકથાઓ	વસંત	૨૯
૭. કથાસરિત્સામર	મયૂર	૩૩
૮. આશા (નાટિકા)	ચંપાલબ	૪૬
૯. લીમના ટોડા	માખવલ પટેલ	૫૩
૧૦. મંચકલબના નાટ્યપ્રયોગો (અવલોકન)		૬૦

કહાની કાર્યાલય

જમ દિ. ૫૭લીસિરી સર્વિસ ૪૦૦ કાલનારેવી રરતો મુંબઈ-૧	સંપાદન અને વ્યવસ્થા અંગે કહાની કાર્યાલય દાખાપીઠ : ભાવનગર
---	--

વાર્તા મોકલનારને

‘કહાની’માં છપાતી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા મદલ પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે અને તેને મંચસ્થ કરવાના હક્ક લેખકના પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે. અસ્વીકૃત વાર્તા પરત કરવામાં આવતી નથી. તેને રદ કરવામાં આવે છે. સ્વીકૃત વાર્તાના ખર્ચ લેખકને આપવા પ્રવાસ થાય છે. — સંપાદક

વાર્ષિક દેશમાં ૧-૧૧-૦
પરદેશમાં ૬-૦-૦

ક હા ની

છૂટક દેશમાં ૦-૧૦-૦
પરદેશમાં ૧-૦-૦

છૂટક પ્રતો નીચેનાં લોકપ્રિય અખબારગૃહો પરથી મળી શકશે

મેસર્સ ઓ. એચ. બ્હીલર
રેલ્વે બુકસ્ટોલ

એમ. એચ. ગુફલ
ન્યુસપેપર એજન્ટ : સિદ્ધપુર

એચ એમ મારફ્ટીયા
સેન્ટ્રલ રોડ, કમલ રોડીઝ સામે
લહેરી મેન્સન, ખીન્ને માળે, મુંબઈ-૪
ગુજરાત બુકસ્ટોલ
લક્ષ્મી રોડીઝ સામે : મુરત

—આફ્રિકામાં—

બાફર ન્યુસ સર્વિસ
પો. બો. ૬૨૦, મોગબાસા

મેસર્સ વોરા બ્રધર્સ
પો. બો. ૩૬૩, મોગબાસા

—લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

એલ. કે. મેધાણી

મીમરાજ બિહડીંગ, કાલનારેવી રોડ : મુંબઈ-૨
ફરનાન્ડીક પુત્રનીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ
કોડી પોળ સામે, રાવપુરા : વડોદરા

૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા
કહાની કાર્યાલય
મુંબઈ અને ભાવનગર

★
ડિસેમ્બર ૧૯૪૮
★

★
વર્ષ ૪: અંક ૧૨
★

કામ્યેયુ ત્મ્યા કથા

અંડિત મૂર્તિ

ગોપાળરાવ વિદ્યાસ

પુખાનો કાગળ દાદાએ એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર વાંચ્યો છતાં તેમને સતોષ વળ્યો નહિ. પોતાની આવી અતુષ્ઠિથી તેમને પોતાને જ નવાઈ લાગી. મૂડીભર તેમને જાત વિષે હસવું પશુ આવી ગયું. તેમને એવો પણ વિચાર થઈ આવ્યો કે, એટલું સારું છે કે હું આ પત્ર વાંચું છું ત્યારે કોઈ આજનો નવસકથા-લેખક મારી પાસે હાજર નથી! નહિતર પચાસ વરસ પૂર્ણ કરી ગયેલ એક શિક્ષકના જીવનમાં પણ ઉન્નત પ્રણયે કેવી રીતે પ્રવેશ કર્યો એની મનોવિશ્લેષણાત્મક એક નવસકથા તેણે ઉપભવી કાઢી હોત! એ નસાદિત્વકારને એવો ખ્યાલ પણ ન રહેત કે દાદા જે પત્ર વાંચે છે તે તેની પોતાની પુત્રીનો જ છે. એવા લેખકને એ વિચાર આવે પણ ક્યાથી? તેમના કાશમાં તો 'પ્રેમ' શબ્દનો એક જ અર્થ હોઈ શકે-પ્રેમ એટલે સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચેનું શારીરિક આકર્ષણ! એમની સૃષ્ટિમાં વારે વારે વાંચવા જેવા જો કોઈ પત્રો હોય તો તે એક જ જાતના હોઈ શકે-પ્રેમપત્રો!

સાંપ્રત મરાઠી લેખકો વિષે દાદાને કહી શકે એ અભિપ્રાય હતો જ નહિ. તે હમેશાં કહેતા કે આજના લેખકો ગાંડા થઈ ગયા છે. માનવી જીવનની માત્ર એક જ જાણ પકડી રાખી તેઓ તેની સાથે રમત્યાજા

કર્તા કરે છે-રમ્યા કરે છે. કોઈ પ્રેમની કૂલ જરૂર એતાવે છે તો કોઈ રાજકારણના અંદાજમાં ટોટા સગાવે છે! સાધારણ માનવીના જીવનમાં આવી અનેક બાજુઓનાં પ્રતિબિંબો રાજ ઝાંખાં ઝાંખાં ઊઠ્યા જ કરતાં હોય છે એની કલ્પના તેઓ કરી શકતા નથી! વરસાદ, તકો કે ચાંદની જેવું માનવી જીવન કંઈ એકધારું-એકરંગી દૃશ્ય નથી; માનવી જીવન તો હિંદુ-ધનુષ્ય સરખું અપ્તરંગી મોહક સમિશ્રણ છે! એ નાનકડા ગામમાં, એક નાનકડી ઝોરડીમાં જિંદગી ગુજરનાર પોતાના જેવો શિક્ષક પણ સમજી શકે તેવી વાત છે. પરંતુ કલ્પનાના વિમાને ચડી આકાશમાં જ ઉડીને ક્યાં કરતા કલાકારને તો...

પુખાના પત્રનું 'ચોથું' વાંચન થઈ કરતાં પહેલાં દાદાનું મન આટલું પરિભ્રમણ કરી આવ્યું-જાણે કે નવી સૃષ્ટિ આણવા માટે થોડા હવાફેર કરી લેવાની જરૂર એને ન હોય!

હવે એક છેલ્લી વાર કાગળ વાંચી લેવાનો નિશ્ચય કરી દાદાએ એના પર નજર ફેરવવા આંડી તુરત તેમને લાગ્યું કે પોતે ફરીને હવે પત્ર નહિ વાંચવાનો કરતા નિર્ણય પાળી નહિ શકે પંક્તિ મલિકના પેશા ગીતના જેવા જ આ પત્રે પોતાના ચિત્તની અવગથા કરી મૂકી છે. બાજુમાં રહેતા હેઠ મારનારને ત્યાં એ ગીતની રેકર્ડ અનેક વાર ચલાવવામાં આવેલી અને

પોતે તે અનેક નામ સાંભળેલી; અને છતાં હજી એથી સંતાપ નથી થયો ! એ ગીતમાં સંખ્યા સમા મેલક રંગો જોટલું જ કોઈ અવિરત આકર્ષણ—નર સમયેલું છે. પુષ્પાના આ પત્રમાં પણ—

અધીરા બની તેમણે પુષ્પાનો પત્ર વાંચવા માંડ્યો—

‘પૂન્ય દાદાની સેવામાં’

વળી દાદા હસતું ખાળી ન શક્યા. તે વિચારે ઝડપા : ‘સમય જોડે જાણીએ જાણીએ આગળ વધે જાય છે—અને જતાં જતાં પ્રત્યેક આત્મમાં જટલી કુશળતાથી ફેરાર કરતો જાય છે ! પોતે કે લેજમાં પહોંચ્યા ત્યારે ‘પૂન્ય પિતા-શ્રીની સેવામાં ખાળક દાદાના સાદામ દંડવત પ્રણામ.’ એટલું લખતાં લખતાં પોતાને જ જરા નવાઈ લાગેલી; અને સહેજ મુશ્કેલીથી ‘ખાળક’ શબ્દને એમાંથી તિલાંજલિ આપી દીધેલી. છતાં ‘પૂન્ય’ અને ‘સાદામ દંડવત પ્રણામ’ વાળા શબ્દોને તો પોતે રમ આપી જ શક્યા નહોતા ! આજે પુષ્પા સહજમાં એ બધાને ઉણેડી નાખી શકે છે ! અને એની પછીની પેઢીમાં ખુદ પુષ્પાનો જ દીકરો વળી ‘પૂન્ય’ શબ્દનો પણ બહિષ્કાર નહિ કરે એની ખાતરી ન કહેવાય !

‘પુષ્પાનો દીકરો’ વાળો કદવના સાથે દાદાના દિલના નાનુક તારો કપી ગઈયા, અને તે સાથે તેમણે હવેની ગલીપચી અનુભવી. પહેલી પચીશી વેળા પુરુષને જેમ સ્ત્રીનું આકર્ષણ રહે છે, તેમ પચાસ પૂરાં કરી ‘વન’ પ્રવેશ કરનાર માનવીને અપત્તવાત્સલ્ય ભારે જોસથી જેવું હોય તો ના ન કહેવાય ! દાદાનાં પત્ની એકલી પુષ્પાને પાછળ મૂકીને કપારનાં મીઠાને દાર પહોંચી ચૂક્યાં હતાં; સંભવ છે કે એ જ કારણે દાદાની વાત્સલ્યભાવનાં અતૃપ્ત રહી ગઈ હોય. મને તે કારણ હો, પણ દાદાની કદવના-ચશ્ત્ર સામે એ કણે શું રાળા મોનેરી વાળવાળા એક નાના બાલકે પોતાનું હસતું મોં ચમકાવી દીધું.

ગુરત દાદાને પેલી ‘બેંચ બાગેલે, બાક બાગેલે ને મેર સંપાદમ !’ વાળી કહેવત ચાલ આવી ને મોં ચલક્યું. પુષ્પાના પત્રમાં મુખ્ય સવાલ જ તેના હૃદય અંગેનો હતો. પુષ્પા એક યુવાનના પ્રેમમાં પડી હતી. એ લુલાન કોઈ પિતાદારનો ‘નગીરા’ હોત તો દાદાની કદવના-ચશ્ત્રને પોતના દશને ખડું જ ક્યું ન હોત. આજ મુઠીમાં એવા બેરથ ધનિક યુવકને પુષ્પા-ગમી ગઈ હતી; એમાંના એકે તો પુષ્પા ઉપર પ્રેમપત્રે પણ પાઠવ્યા હતા છતાં હવે દંખતામાં લમ એ જ સાચી પ્રીતિનો નિશ્ચય છે એ એ કહ્યું સત્ય એમણે અનુભવ્યું હતું. દેખાં મુસાફરી કરતી વેળા વખત પસાર કરવા હોય ત્યારે પડોથી મુસાફર સાથે આપણે તરફ તરેહનાં મપાં મારીએ છીએ. ધરી વાર આપણે એને સાથે બાતું ખાવાનું આમંત્રણ પણ આપીએ છીએ, અને છતાં પાતી વેળા વર્ષોની યોગબાણ હોય તેમ ‘કામગપત્ર લખતા રહેને’ની લલામણ પણ કરીએ છીએ ! પણ પ્લેટફોર્મ છોડી રેથન બહાર પડે ત્યાં જ આપણે એ પાડોશીને કદી સંભારવાની તરફી પણ લેતા નથી ! આજનાં લુલાન છોકરા-છોકરીઓના પરિચયનો અંત પણ એવો જ આવે છે.

જેતણ વખતના આવા કડવા અનુભવ—દંડ પછી પુષ્પાનું મન કોઈ બીજા ખાતનમાં મગમ ગૂંથાયેલું રહે તો સારું એ વિચારે પાદાએ એને મુઠમાં એક નિશાળમાં નોકરી મેળવી આપી હતી. અને પુષ્પાના આજના પત્ર ઉપરથી તો એમ જ લાગતું હતું કે પુષ્પા કોઈ શુભ યોષાએ સારાં શુકન જોઈને જ મુઠમાં નોકરી કરવા ગઈ હોવી જોઈએ.

અધીરા બની દાદાએ પત્રના મધ્ય ભાગના લખાણ ઉપર આંખો ફેરવવા માંડી

“...છેલ્લા ચાર દિવસ થયા તમને કામગ લખવા હાય થયો છે. લખી લખીને કેટલા કામગો ફાંચા દશે એની તો ગણવરી કરવી જ નશામી છે ! પ્રેમપત્રે લખવા કરતાં પણ વડીલ

વર્ગને પોતાના પ્રેમની હકીકત દર્શાવેના કારણે લખવા વધારે અવરો છે એનો હું આજે પ્રત્યક્ષ અનુભવ લઈ રહી છું. આજે જો બા જીવતી હોત તો—આ કાગળ તમને લખવાની હું હિંમત જ કરત નહિ.

“બા જીવતી હોત તો—

“મારી બા જીવે જ છે ! હું તમને ‘દાદા’ કહી બોલાવતી હોઉં તોપણ—આખી દુનિયા મારી બા ધ્રુવરના ધામમાં ગઈ છે એમ કહેતી હોય તોપણ—મારી ખાતરી છે કે મારી બા જીવતી—જીવતી બેસી છે. દાદા ! તમે જ મારી બા છો.

“હું અંશેષ ભણવા માંડી ત્યારે આપણી કામવાળી રૂડી નાનપણમાં હું ગેવા ગેવાઃ હક કરતી તેની અનેક વાતો મને કહેતી. રૂડી પાસે જો હું માથું ન ગૂંથાવું તો તમે પોતે દતિયો થઈ મારી વેણી ગૂંથી દેતા. બોલો, સાચી વાત છે ને ! અને એકવાર તો હશે કદાચ મેં મારી પેટે તમારે કપાળે પથ્થુ કહ્યો. આંસો કાઢેલો ! પછી નિશાળમાં જવાની ઉતાવળને લીધે તમે જો જૂસી નાખવાનું બૂલી ગયેલા; અને વર્ગમાં દાખલ થતાં જ બધા ડોકરોએ જો હસાહસા માંડેલી તેની વાત—

“દાદા ! મેં તમને કેટલેટલી બાળતમાં સતાવ્યા હશે, નહિ ?

“આજે પથ્થુ—

“ઓના મનને લજ્જાવતીના છાંડ સાથે કોઈ દિવસે સરખાવ્યો છે. ખરેખર, એ તુલનામાં કેટલું મહાન સત્ય સમાયેલું છે !

“પથ્થુ—

“અમારી નિશાળમાં એક કાશીનાથ પટ-વર્ધન નામે શિક્ષક છે એ તો મેં તમને પહેલાંના પત્રોમાં લખ્યું છે. એ પટવર્ધન સાહેબ ઇતિહાસ બહુ સુદર રીતે ભણાવે છે ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ ભણાવતી વેળા પથ્થુ તેઓ ડોકરો-ડોકરીઓના દિવસો માત્રપ્રેમ-દેશપ્રેમની પ્રજાળાવના ખડી કરે છે. ચર્ચાસભામાં તેઓ નવારે

બોલવા ઊભા થાય છે ત્યારે તેમનું બાપથ્થુ કલાશોના કડામાં સુધી જાણે સાંભળ્યા જ કરીએ એમ લાગે છે. આ બધી વાત મેં તમને અગાઉ લખી છે. પથ્થુ એક વાત તમને લખવી રહી ગઈ છે—

“આજે જો લખ્યા વિના છૂટકો નથી !—દાદા ! કાશીનાથ મને આજે છે અને મારું દિવ પથ્થુ—

“આ વાંચીને તમે શું ધારણાં એની ખરેખરી કાળના મેં કરી લીધી છે. તમે માનશો : ‘મારી ખુશા પેલી બોળા છાંડરી છે કે કાશીનાથ એને જો સાચે જ આજે છે અને કાશીનાથ પ્રત્યે એને પથ્થુ સાચે જ જો પ્રેમભાવ પેદા થયો છે, તો આવું લાંબું-લાંબું ટાપકું લખવા કરતાં તાર જ કાં નથી કરી દેતી કે લખ માટે જ હાજર થાઓ ? ‘મિયાં બીબી રાજી તો ક્યા કરેલા દાજી ? ‘વાળા કહેવત બા વીચ વરસની મારનારાણીને પથ્થુ નહિ સમજતી હોય ?’

“દાદા ! હું બધું બધું સમજું છું. પથ્થુ—

“અમે બંને પરસ્પર આહતાં હોઈએ છતાં—

“કાશીનાથનો સ્વભાવ જરા વિચિત્ર છે. મને દસના સિનેમા શોમાં જવાની જેવી મજા દેાય છે ? છતાં એક વાર તે મારી સાથે આવેલ નથી. ડોક્ટરની પી. એચ ડી.ની પદવી માટે તેણે એક લાંબો નિબંધ પથ્થુ તૈયાર કર્યો છે. એ નિબંધ યુનિવર્સિટી તરફ મોકલી આપવા હું તેને રાજ કલા કરું છું, પથ્થુ હરેક વેળા તે એક ચા બીજી જાનનું બહાનું કાઢી વાતને કોલે રાખે છે, ને મને બોલતી બધ કરી દે છે. ચાર દિવસ પહેલાં મને સંભળાવી પથ્થુ લીધું : ‘જો મારે ડોક્ટોરેટની પદવી લેતી હોત તો હું આટલું કેલેજને બદલે મેડિકલ કોલેજમાં જ દાખલ ન થાત ?’

“એ અઢવાડિયે મેં બધા શિક્ષકોની હાજરીમાં એક વર્ગમાં એક પાઠ આપ્યો હતો. ‘લીંગલી’ની વાર્તાવાળો એ પાઠ હતો. એ

પાઠમાં ઊઠીઓના દિલમાં એક બાળપણથી વાત્સલ્યભાવ થી રીતે પેદા થાય છે એનું સુંદર સ્વચ્છ હતું. મારી પાઠ શીખવવાની રીત અમારી શાળાના એક શિક્ષક વિના બાકીના બધા ભારતરોએ ખૂબ વખાણી. એ ન વખાણનાર બંધિત રીત નહિ પણ... કાશીનાથ !

“સાંજે અમે બંને જણ સાથે ફરવા ગયા ત્યારે તેણે મને કહ્યું : ‘તારો આબ્જો’ પાઠ મને જરાય ગમ્યો નથી.’

“મેં જણાવ્યો : ‘અભુમાનેતીનું શીકું’ મેં જાણું જ હોય !’

“તેણે હસતે હસતે જણાવ્યું : ‘માનેતી શીકું’ પીરસે તોપણ સ્વાદ તો એનો ખારો જ હોય ! કન્યાઓના દિલમાં એક બાળપણથી વાત્સલ્યભાવ પેદા થાય છે એમ તારું કહેવું છે ખરું ? કહે આ મદાસત્ય તે’ ક્યાંથી શોધી કાઢ્યું ?’

“‘અહીંથી !’ મેં રૂઆબેર મારી બતી પર હાથ ધરી શખી સામે જવાબ આપ્યો.

“પણ દુરત તેણે ગંભીરતા ધારણ કરી દીધી.

“એને મારા પ્રત્યે પ્રેમ છે. પણ એ પ્રેમ પુરખતો છે. ભાવિને એ મારી નજરે દેખી જ ચક્રતો નથી. એ ભાવિ સુખના સ્વપ્ના હું તો હિચકી આંખે ભેંધી ચૂકું છું—કાશીનાથ પ્રેરેસર થયો છે; એના સરખો હોઠિખાર અને પ્રેમળ પતિ મેળવવા માટે બહેનપણીઓ હમેચાં મારી મશરી—છખ્યાં કરે છે; તમે અમારા ગંગાધામાં એક બાળુ વરંડાસે(ઓઠરી)માં આરામ ખુરશીમાં પડ્યા પડેલાં વાંચી રહ્યા છો અને એ ગજબ બાળુ કાદાલ દાદાલ !’ કરતાં તમારા હાથમાં નિર્ભય પરી જેવી લઈ બોળામાં ચડવા પમપમ—સકરી રહ્યાં છે—

ખરે ! હું તો ક્યાંની ક્યાં બિતરી ગઈ.

કાશીનાથ એ રીતે સ્વભાવે જરા વિચિત્ર છે. મારી અને એની ગમતી બાબતોમાં

કેટલું બધું સામ્ય છે ! રત્નમાં હું તમારી પાસે આવી હતી ત્યારે પડોચાના પેલા હે ભારતરને ત્યાં મેં ‘પિયા મિલનનિ જનના’—વાળું ગીત સાંભળ્યું હતું. અહીં આબા પછી દુરત જ મેં એ રેઠાં ખરીદી. કાશીનાથને પણ એ ગીત મારી નેટલું જ ગમી ગયું છે. ઓઠરીમાં દાખલ થતાં જ એનું પહેલું વામ એ જ હોય છે; ‘પુષ્પા, અથાવ પેલું’ વિથ મિલનનિ જનના !’ એ વેળા મને એને લઈ આવવાનું મન થઈ જાય છે કે ‘એ ગીત સાંભળવાનું નથી; એ પ્રમાણે આચરવું પણ પડશે !’

“પણ એ ઘણો ઢોછ રીતે મારા મેં વાટે બહાર નીકળતા નથી !

“મારી પેઠે એને પણ વાળા રંગ ખૂબ ગમે છે. શુભાખ ફરતાં મને જેમ ચાત-રાણીનું દૂધ વધારે પસંદ છે તેમ તેને પણ—

“એક કહેતા અનેક જાણતોમાં તેનું મને મારું ગમવાપણું બરોમર મળતું જ આવે છે ! પણ...

“તમે કહેશો કે કાંઈ બાબતમાં તારું અને એનું ગમવાપણું મળતું આવતું ન હોય એમાં હું યુ’ કરી ચક્ર !

“હાલ, એક વાત તમે નથી જાણતા. કાશીનાથને તમારા પ્રત્યે ખૂબ આનંદ—તમારા પ્રત્યે વાંકિતભાવ છે. એનું સાચું રહસ્ય મને ગઈકાલે જ જાણ્યું. મળ્યું. તમને તે મુઠ્ઠા સ્થાને ગણે છે. ગઈકાલે હું તેને ત્યાં ગઈ ત્યારે મને એનાં જ રેખલ પર પડેલ એક ફાંપલ જેવું કશું એણે ઝાપબેર રેખવતા ખાનામાં સંતાડી દઈ ખાનાને તાણું મારી દીધું. હું દુરત પાસે પડેલી મેં કહ્યું : ‘કાશીના પ્રેમપત્રો લાગે છે !’

“તેણે હાસ્યે રાકું દલાવ્યું.

“મારી એ બનાવટ કરે છે એ તો હું દુરત સમજ ગઈ હતી. છતાં સંસયની વાત શૂંદી છે કાંતમાં ભોગપેલ ભારતરની પેઠે માનસ-ને એ કાંત રહેવા જ ન દે.

“મેં હક પકડી એટલે આખરે એણે
‘ખાતું’ બોલ્યું. અંદર એક નાનકડું આલ્મબ
હતું. ઉપર લખ્યું હતું: ‘મારા ગુરુદેવ.’”

“મેં કાશીનાથને કહ્યું: ‘ભારે લુચ્ચો
લાગે છે! અંદર કોઈ નટીના ફોટા ગોઠવીને
લોકોને ભરમાવવા માટે ઉપર ‘ગુરુદેવ’નું
લેખણ માર્યું છે, ખરું?’”

“તેણે કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ; માત્ર
હસ્યો.

“એ આલ્મબનું ઉપરનું પૂઠું ઉઘાડતાં જ
હું દિગ્ભ્રમ બની!

“આલ્મબમાં પહેલો ફોટો ખુદ તમારા જ
હતો! શાળાના કોઈ સંબંધનમાંથી એ એણે
જુદો તૈયાર કરાવી લીધો હતો. આજ સુધી
એણે એ દકીકત મારાથી છુપાવી રાખી
હતી, પણ—”

* *

એ શબ્દો પર અંબો ફરતી હતી ત્યાં તો
દાદાની દષ્ટિમાંથી કાગળ ગણે સરકી ગયો.
તેરચોદ વર્ષની કિશોર વયના કાશીનાથની મૂર્તિ
એમની કંપનાચક્ષુ સામે ખડી થઈ ગઈ
ગામમાં તાજેતરમાં જ એક સહનૅજન એ
વેળા થયું હતું. એમાં ભાગ લેવાને નિમિત્તે
ગામના ઘણા લોકોએ દાદાને બહિષ્કાર કર્યો
હતો. પણ એ બહિષ્કારથી દાદા જરાં યે કંમ્પા
નહિ. જીલ્લાનું બહિષ્કાર પોતાનારને જીવડાં
લે તેવું એક જુસ્સાદાર જાહેર કાપણ તેમણે
આપ્યું. વ્યાખ્યાનને અંતે દાદા બોલ્યા: ‘હરેક
ફેડિ-રિવાજની શરૂઆત કોઈ વિશિષ્ટ સં-
નેગાને કારણે થાય છે, પરંતુ એ કારણો
વિવાદમાં જવા લાગે છે. પાળવાનું જાગી રાખ-
વામાં કેવળ મૂર્ખાઈ જ છે. ખંડિત થયેલી
મૂર્તિની કોઈ પૂજા નથી કરતું! એવી ખંડિત
મૂર્તિને મૂર્તિ ખંડિત બન્યા પછી તો એને
જળસમાધિ આપી તેને રથાને નવી મૂર્તિની
પ્રતિષ્ઠા કરવી એ જ હરેક આદર્શનું કર્તવ્ય
જામે છે!’

કોઈ જોવા કુંગરની નજીક જતાં જમ
પોતાના જ બોલેલા બોલનો સામેથી જોટા
પડ્યો જોડે છે, તે પ્રમાણે વ્યાખ્યાનને દિગ્ભ્રમે
‘ખંડિત થયેલી મૂર્તિની કોઈ પૂજા નથી
કરતું!’ વાળું વાક્ય વારે વારે દાદાના કાનમાં
અથડાયા કરતું હતું.

તે રાત્રે એક બીજો વિચિત્ર બનાવ બન્યો.
કાશીનાથ પટવર્ધન નામનો દાદાના વર્ગનો જ
એક માફી વિદ્યાર્થી શ્રમાલમાં ગુલામનાં ફૂલો
લઈને દાદાને ઘેર આવ્યો. એ કિશોરના
મેઘમાંથી કોઈ શબ્દો નીકળતા નહોતા, પરંતુ
અતિશય ભક્તિભાવે એણે દાદાને ચરણે એ
ફૂલોનો દબસો કર્યો. દાદાને મન ચક્રા થઈ
આવી કે આ છોકરા માટે તો નથી થયો!
એ વિદ્યાર્થી બહુ જ ગરીબ છે તે દાદા
જાણતા હતા; એક સરતામાં સરતી વીથીમાં
એ જમતો હતો તેની એમને માહિતી હતી.
જ્યારે દાદાએ બોલ્યું કે રાત્રે ભોજન ન કર-
વાનો નિર્ણય કરી એ બચતમાંથી એણે ગુલા-
મનાં ફૂલો ખરીદ્યા છે ત્યારે એમનું હૃદય
હલી જાયું—દ્રવી જાયું. કાશીનાથ ‘તો એક
માઝાની જેમ દાદાના મેઘ સામે નાકીને ખેંડો
હતો. આખરે દાદાએ એને પોતાને ત્યાં જ તે
રાત્રે જમાડ્યો. વાળુ પછી ઘેર જતી વેળા
એણે દાદાને કહેલું: ‘ગુરુજી, આજના તમારા
બોલ-નમારું પેલું વાક્ય મેં જરાખર મારા
દેશના જોડાણમાં કોતરી રાખ્યું છે. એ વાક્ય
હું કદી ય વીસરનાર નથી—‘ખંડિત થયેલી
મૂર્તિની કોઈ પૂજા નથી કરતું!’”

એ રાત્રિનો આ બનાવ દાદાને અનેક વાર
સાંભરી આવતો. પણ આ વિદ્યાર્થી કાશીનાથ
એ જ પુષ્પાની શેળા માંહેનો શિક્ષક કાશી-
નાથ પટવર્ધન હશે એવો ખ્યાલ તો પુષ્પાનો
આ કાગળ વાંચનાં સુધી દાદાને કદી પણ
આવ્યો નહોતો.

દાદાને મનમાં થયું: દેવની ગતિ ખરેખર
શેતરજની રમનના સરખી છે. એની છેલ્લી
ચાલની તૈયારી ઘણા વખત અગાઉથી જ

પાઠમાં યોગ્યતાના દિશમાં એક બાબતવચ્ચાથી વાત્સલ્યભાવ રી રીતે પેલા યાવ છે એનું સુંદર સ્વયન હતું. મારી પાઠ શીખવવાની રીત અમારી શાળાના એક શિક્ષક વિના બાકીના બધા માસ્તરોએ ખૂબ વખાણી, એ ન વખાણનાર બંધિત કાંઈ નહિ પણ...કાશીનાથ !

“સાંને અમે બંને જણ સાથે ફરવા ગયા ત્યારે તેણે મને કહ્યું : ‘તારા આજનો પાઠ મને જરાય ગમ્યો નથી.’”

“મેં જણાવ્યું કે : ‘અણખાનેતીનું મીઠું’ મેં મોણું જ હોય !’

“તેણે હસતે હસતે જણાવ્યું : ‘માનેતી મીઠું’ પીગસે તોપણ સ્વાદ તો એનો ખાર જ હોય ! કન્યાઓના દિલમાં છે આજપણથી વાત્સલ્યભાવ પેલા યાવ છે એમ તારું કહેવું છે ખરું ? કહે આ મહાસત્ય તે’ ક્યાંથી રોપી કાઢ્યું ?’

“‘અહીંથી !’ મેં રૂઆબનેર મારી જતી થઈ હાય ધરી ગંધા સામે જવાબ આપ્યો.

“પણ દુરત તેણે બંધીરતા ધારણ કરી દીધી.

“એને મારા પ્રત્યે પ્રેમ છે, પણ એ પ્રેમ પુરવતો છે. ભાવિને એ મારી નજરે દેખી જ શકતો નથી. એ ભાવિ સુખના સ્વપ્નાં હું તો છપાડી આજિ ભેઈ યકું છું—કાશીનાથ પ્રોફેસર થયો છે; એના સરખો દોશિપાર અને પ્રેમળ પતિ પ્રેમવવા માટે બહેનપણીએ હંમેશાં મારી મશ્કરી-છાંઈ કરે છે; તમે અમારા બંગલામાં એક બાજુ વરમંડલ(ગ્રોહરી)માં આરામ ખુર-શીમાં પગા પડે-કહ્યું વાંચી રહ્યા છો અને એ મજાક બાજુએ કાઢાઈ કાઢાઈ !’ કરતાં તમારા હાથમાંની પડી એથી હઈ બોળામાં ચગવા હમયજાત્સકરી રહ્યાં છે—

અરે ! હું તો ક્યાંની ક્યાં જીવતી ગઈ.

કાશીનાથ એ રીતે સ્વભાવે જરૂર વિચિત્ર છે ખતી મારી અને એની મમતી બાળપણમાં

કેટલું બધું સામ્ય છે ! રમમાં હું તમારી ખાસે આવી હતી ત્યારે પડોચના પેલા હેઠ માસ્તરને ત્યાં મેં ‘પિયા મિલનનો જના’—વાળું ગીત સાંભળ્યું હતું. અહીં આખા પછી દુરત જ મેં એ રેકાં ખરીદી. કાશીનાથને પણ એ ગીત મારી કેટલું જ ગમી ગયું છે. ગોરશીમાં દાખલ થતાં જ એનું પહેલું વાક્ય એ જ હોય છે; ‘પુખ્ત, સલામ પેલું’ પિયા મિલનનો જના !’ એ વેળા મને એને સંભળાવવાનું મન થઈ જાય છે કે ‘એ ગીત સાંભળવાનું નથી; એ પ્રમાણે આચરવું પણ પડશે !’

“પણ એ યજ્ઞો કોઈ રીતે મારા મોં વાટે બહાર નીકળતા નથી !

“મારી પેટે એને પણ વાદળી રંગ ખૂબ ગમે છે. ગુલાબ કરતાં મને જેમ રાત-રાણીનું ફલ વધારે પસંદ છે તેમ તેને પણ—

“એક કહેતાં અનેક જાણતાંમાં તેનું અને મારું ગમવાપણું બરાબર મળતું જ આવે છે ! પણ...

“તમે કહેશો કે કાંઈ બાળતમાં તારું અને એનું ગમવાપણું મળતું આવતું ન હોય એમાં હું શું કરી યકું ?

“ઘણાં એક વાત તમે નથી જણતા. કાશીનાથને તમારા પ્રત્યે ખૂબ માન છે—તમારા પ્રત્યે ભક્તિભાવ છે. એનું સાનું રહસ્ય મને મછકાસે જ જણવા મળ્યું. તમને તે ગુરુ સ્થાને ગણે છે. મછકાસે હું તેને ત્યાં મઈ ત્યારે મને—જોતાં જ દેખાય પર પડેલ એક દાખલ જેવું કહ્યું એણે કાપનેર દેખવાના ખાનામાં સંતાડી દઈ ખાનાને તાણું મારી દીધું. હું દુરત ખાસે પડોચી મેં કહ્યું : ‘કાંઈના પ્રેમપત્રો લાગે કે !’

“તેણે કહારાઈ કાઢી દહાવ્યું.

“મારી એ બનાવટ કરે છે એ તો હું દુરત સમજ મછ દતી. છતાં સંકલ્પની વાત જુદી છે કાંતમાં ભરણેલ કસ્તૂરની પેટ મોઝાન ને એ કાંત રહેવા જ ન કે.

“ મેં હક પકડી એટલે આખરે એણે ખાતું ખોલ્યું. અંદર એક નાનકડું આદમમ હતું. ઉપર લખ્યું હતું: ‘ મારા ગુરુદેવ. ’

“ મેં કાશીનાથને કહ્યું: ‘ ભારે લુચ્ચો લાગે છે! અંદર કોઈ નટીના ફોટા ચોઢીને લોભાને ભરમાવવા માટે ઉપર ‘ ગુરુદેવ ’ નું લેખક માધું છે, ખરું? ’

“ તેણે કરો ઉત્તર આપ્યો નહિ; માત્ર હસ્યો.

“ એ આદમમનું ઉપરનું પૂઠું ઉપાડતાં જ હું દિબ્બદ બની !

“ આદમમમાં પહેલો ફોટો ખુદ તમારો જ હતો ! ચાળાના કોઈ સમેસનમાંથી એ એણે જીરો તૈયાર કરાવી લીધો હતો. આજ સુધી એણે એ હકીકત મારાથી છુપાવી રાખી હતી, પણ—”

*

એ શબ્દો પર અંખો ફરતી હતી ત્યાં તો દાદાની દૃષ્ટિમાંથી કાગળ ઝળે સરકી ગયો. તેરસીદ વર્ષની કિશોર વયના કાશીનાથની મૂર્તિ એમની કંપનાચક્ષુ સામે ખડી યઈ ગઈ ગામમાં તાગેતરમાં જ એક સહભોજન એ વેળા થયું હતું. એમાં જાગ લેવાને નિમિત્તે ગામના ધણી લોભાએ દાદાને બદિષ્કાર કર્યો હતો. પણ એ બદિષ્કારથી દાદા જરાં યે કંચા નહિ. ઊલટાનું બદિષ્કાર પોકારનારને ઊપડાં લે તેવું એક જીસાદાર જાહેર બાપણ તેમણે આપ્યું. બાપ્યાનને અંતે દાદા બોલ્યા: ‘ હરેક રૂદિ-રિવાજની ચરૂઆત કોઈ વિચિષ્ટ સં-જોગને કારણે થાય છે. પરંતુ એ કારણો વિલાઈ જવા છતાં રૂદિ પાળવાનું જગતી રાખવામાં કેવળ મૂર્ખાઈ જ છે. ખંડિત થયેલી મૂર્તિની કોઈ પૂજા નથી કરતું ! એવી ખંડિત મૂર્તિને મૂર્તિ ખંડિત બન્યા પછી તો એને જળમમાધિ આપી તેને રચાને નવી મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવી એ જ હરેક આદમીનું કર્તવ્ય બને છે ! ’

કોઈ બિંધા કુંગરની નજીક જતાં જેમ પોતાના જ બોલેલા બોલતો ‘ સામેથી મોટો પડ્યો ઊડે છે, તે પ્રમાણે બાપ્યાનને દિવસે ‘ ખંડિત થયેલી મૂર્તિની કોઈ પૂજા નથી કરતું ! ’ વાળું વાક્ય વારે વારે દાદાના કાનમાં અથડાયા કરતું હતું.

તે રાત્રે એક બીજો વિચિત્ર બનાવ બન્યો. કાશીનાથ પટવર્ધન નામનો દાદાના વર્ગનો જ એક માફી વિદ્યાર્થી કેમાલમાં ગુણબનાં ફૂલો લઈને દાદાને ઘેર આવ્યો. એ કિશોરના મેમાંથી કોઈ શબ્દો નીકળતા નહોતા, પરંતુ અતિશય ભક્તિભાવે એણે દાદાને ચરણે એ ફૂલોનો ઢગલો કર્યો. દાદાને મન સંકર થઈ આવી કે આ કોઠરો ગાડો તો નથી થયો ! એ વિદ્યાર્થી બહુ જ ગરીબ છે તે દાદા જાણતા હતા; એક સરવામાં સરતી વીચીમાં એ જમતો હતો તેની એમને માહિતી હતી. ત્યારે દાદાએ જાણ્યું કે રાત્રે ભોજન ન કરવાનો નિશ્ચય કરી એ બચતમાંથી એણે ગુલાબનાં ફૂલો ખરીદ્યાં છે ત્યારે એમનું હૃદય હતી ઊઠ્યું-દરી ઊઠ્યું. કાશીનાથ ‘ તો એક ગ્રામીની જેમ દાદાના મોં સામે નાકીને બેઠો હતો. આખરે દાદાએ એને પોતાને ત્યાં જ તે રાત્રે જમાડ્યો. વાળુ પછી ઘેર જતી વેળા એણે દાદાને કહેલું: ‘ ગુરુજી, આજના તમારા બોલ-નમારું પેલું વાક્ય મેં જરાબર મારા દેમાના ઊઝાણમાં કોતરી રાખ્યું છે. એ વાક્ય હું કદી ય વીસરનાર નથી—’ ખંડિત થયેલી મૂર્તિની કોઈ પૂજા નથી કરતું ! ’ ”

એ રાત્રિનો આ બનાવ દાદાને અનેક વાર સ્મરની આવતો. પણ આ વિદ્યાર્થી કાશીનાથ એ જ પુષ્પાતી રોળા માંડેનો ચિશ્તક કાશીનાથ પટવર્ધન હશે એવો ખ્યાલ તો પુષ્પાનો આ કાગળ વાંચનાં સુધી દાદાને કદી પણ આવ્યો નહોતો.

દાદાને મનમાં થયું: દેવની ગતિ ખરેખર સેતરજની રમનના સરખી છે. એની હેલી આલની તૈયારી ધણા વખત અગાઉથી જ

ગોઠવાતી હોય છે. પોતા પ્રેમ આલો અજબ
અકિતભાવ સેવનારા કાશીનાથ અને પુષ્પા વચ્ચે
પ્રેમ અધાય, એ ખરેખર ભારે આનંદદાયક
ધર્મતા છે ! પુષ્પા સારી રીતે લાણીગણીને
કિંમી મેળવે એ માટે દાદાએ પોતાની સમગ્ર
મૂડી વાપરી નાખી હતી; પણ પરિણામ એવું
આવ્યું કે પુષ્પાના ધનના સલાહનો સહેલો
નિકાલ આવવાને બદલે એ પ્રથમ ઊઠા વધારે
વિકટ બન્યો. આથી પુષ્પા અને કાશીનાથ
એક રચાને બેઠી ગયાં એ બિના દાદાને મન
સદૃશ્યગ્યની બની. બનવા નોમ છે કે પુષ્પા
હવે છે તેમ કાશીનાથ જરા વિચિત્ર રચાય-
નો પણ હોય; પણ એ પોતાના વચનને
ઉઠાપરી તો નહિ જ. કેટલા અકિતભાવે તેણે
તે દહાડે પેલા કૂલો પોતાને ચરણે ધર્મો હતો !

એટલામાં પડોશમાં હેઠમાસ્તરને ત્યાં કોણએ
આમેફિન આણુ ક્યું. ગીતની શરૂઆતના
પાત્રસંગીતના સૂરો કાને પડતા જ દાદાએ
શોમાંચ અનુભવ્યો. એ એમનું મનગમતું ગીત
હવું-વિચા મિલનકો જાના !

દાદા ખારીમાં ઊભા રહી ગીત સાંભળવા
લાગ્યા.

અભિસારિકાને તેની એક ડોઈ સખી કહેતી
હતી: 'આલ હતાવળો થા; જલદી કર. પ્રિય-
કરને મળવા ચાલ. સંભવ છે. રસ્તામાં કંટો
વેરાપજા પડ્યા હોય; સંભવ છે, મુશળધાર
વરસાદ પડતો હોય !—પરંતુ પ્રેમ કંટોથી
કરતો નથી, પ્રેમ વરસાદથી કગતો નથી...'

દાદા મનમાં મનમાં બોલતા હતા: 'મારી
પુષ્પા ખરેખર નસીંગદાર છે ! કાશીનાથ મારા
વચનને ઉઠાપરી નહિ જ !'

*

દાદા મુગ્ધ પહોંચ્યા કાશીનાથને તેમણે
પુષ્પાની ઇચ્છાઓ તેની અપેક્ષાઓ વગેરે બધું
સારી રીતે સમજાવ્યું. તેમણે કહ્યું: 'હવું કે કારી
નાથ તો એવો જવાબ આપશે: 'દાદા ! પુષ્પા-
એ વિના દારણે તમને અહીં બેલાવ્યા. તેણે પોતે
જ નો અધી વાત મને કરી હોત તોપણ—'

પરંતુ કાશીનાથે આવો કશો જ જવાબ
વલ્યો નહિ. દાદાની સમગ્રી હકીકત સાંભળી
લીધી પછી તેના મોં પર ઊઠાની વધારે
મંભીરતા છવાઈ.

દાદાએ માન્યું કે 'કદાચ કાશીનાથ
દરમાલો હશે. તેમાં પણ થોડી વારે બપોરે
કાશીનાથે જ હસીને કહ્યું કે 'તમારી માગણીનો
જવાબ હું સાંજે આપીશ, ત્યારે તો તેમના
દિલની પાકી ખતિરી થઈ ગઈ કે સાંજે કાશી-
નાથ દહારમાં જ જવાબ આપશે. એના સમર્થિ-
ત્વે જ જવાબ પછી બંનેને એકતરફના લાલ
મળી શકે તે ખાતર સાંજે પોતે કપા મિત્રને
મળવા જવાનું બધાનું આગળ ધરવું તે પણ
તેમણે મનમાં ગોઠવી રાખ્યું.

*

સાંજે કાશીનાથ પુષ્પાની ઓરડીએ આવ્યો.
વાદળી રંગની સાડી પહેરેલી પુષ્પાએ હાજર
કરેલી અને તેણે આવકાર આપ્યો અને પછી
એક ખીડેલો કાગળ દાદાના હાથમાં સેરવી તે
આમેફિન તરફ વલ્યો. પાંજ મલિકના સ્વરે
વાતાવરણ જમાવ્યું: 'વિચા મિલનકો જાના !'

પણ અત્યારે પુષ્પાનું આન એ સંગીતમાં
નહોતું. દાદાના હાથમાંહેના પત્રમાં તેનું ચિત્ર
પરવાયું હતું—દાદાના મોં પર નિરાશા છવા-
એલ ઘેરી છતાં એ તેના દિલને આવરી લીધું હતું.

દાદાએ લંબાવેલો કાગળ પુષ્પાએ પોતાના
હાથમાં લીધો.

દરમિયાન કાશીનાથે રેકડની ખીણ બાજુ
આણુ કરી હતી તેના ઘેરા સૂરો પથરાતા
હતા—'ધૂં દરે મરે...'

પુષ્પાને થયું, પોતાના અંત કશ્ચમાંથી
પેંચુ એવા જ દર્દીમાં સૂરો ગળે બેઠી રહ્યા છે.

કાશીનાથે પત્રમાં લખ્યું હતું—

'મુરખી દાદા સાહેબ !

'પુષ્પાને મેં છેતરી નથી ને પ્રેમ હું
પુષ્પાને અર્પા શકું તેમ નથી તે તેને અપ-
વાનો મેં કદી ઉચ્ચાર પણ કર્યો નથી.

'અવશ્ય અને એકબીજાને ચાહીએ છીએ.

પરંતુ અમારાં ભાવિ જીવનનાં સ્વપ્નો વિશે પૂછેશો તો તે સાવ બિન બિન તરેહનાં છે. એને જંગલમાં જીવન વ્યતીત કરવાનું ગમે છે; મને ગરીબગુરખાઓનાં ઝૂંપડાંઓમાં આપકવાનું પસંદ છે. મળનાં મલકુ બાળકો અને પૈસાદાર પતિ મળતાં તે સુખી થશે; પ્રેમાળ પત્ની અને મલકુ બાળકો મને સંતોષ આપી શકે તેમ નથી.

‘પુષ્પા મને કહે છે, ચાલો રાત્રિના દસના સિનેમાં શોમાં જઈએ. પશુ હું જે રાત્રિ-શાળાનો વર્ગ ચલાવી રહ્યો છું—એમાં ચોંધરે દાસ દયાનાં પશુ જીવતાં જંગલમાં દેવાવાળાં જે માનવીઓ આવે છે—આવતી કાલની સુખી દુનિયાનાં એનાં સ્વપ્નો—સિનેમાની કેવળ ખતાવટી પ્રેમકથાઓ કરતાં મને આ બધી બાબતો વધારે આકર્ષે છે.’

‘હું કેવળ રક્ષ બિંદગી જીવવા નથી માગતો; અરસિક રહેવું મને પશુ નથી ગમતું. સંગીત મને પ્રિય છે; ફૂલો મને આકર્ષે છે. વાદળ સાદી પહેરેલી પુષ્પા વેણીમાં રાત-રાણીનાં ફૂલો. ખોસે છે ત્યારે મને એમ થઈ આવે છે કે હું કવિ થયો હોત તો ધણું સારું! પશુ મને જેમ રક્ષ અગર અરસિક જીવન નથી ગમતું, એટલે જ અંશે વિદાસી અને રંગેલ જીવન પશુ હું નથી ઇચ્છતો. સુખી ગૃહસ્થ જીવન કાળે હું આદર્શનો ત્યાગ કરવા નથી માગતો.

‘દાદા! તમે મને એવી સલાહ જરૂર આપવાના કે પૈસા કમાઈને પશુ શું સમાજ-સેવા નથી થઈ શકતી! એક સામાન્ય શિક્ષક હોવા છતાં હું હરિજનોના દક્ષો માટે શું નહોતો ઝૂંઝો! તું પશુ એવું કંઈક કરી શકે.’

‘દાદા! મારા જીવતરને ઉચ્ચગામી કરનારા પ્રથમ ગુરુ જરૂર તમે જ છો.

‘દસઆર વરસો પહેલાં તમે જે જાતની અમાજસેવા કરી દાખવી હતી તે એ કાળે યથાર્થ હતી. પશુ આજે—

‘દાદા! મુખર્ષમાં આજે લાખો માનવીઓ અનુતરખાનાનાં પંખાઓની જેમ દિવસો કાઢે છે. ગાંધાઓમાં કરોડો જીવો રસ્તે રખડતાં બિલાડીનાં બચોળિયાંની પેઠે રવડે છે. આ બધું આમ ને આમ ચાલવા દેવું છે?’

‘તમારા તે દહાડાના શબ્દો હજી મારા કાનમાં ધૂમે છે: ‘અંકિત થયેલી મૂર્તિની કાઈ પૂજા નથી કરતું.’

‘સમાજસેવાની તમારી પેઢીનો એ આદર્શ એક અંકિત મૂર્તિ જેવો છે. પુષ્પાની સુખી જીવનની કલ્પના પશુ આવી અંકિત મૂર્તિ જ છે. મારું દિલ આ તરેહની અંકિત મૂર્તિને પુષ્પો આગવવાની આજે ના પાડે છે. હું કાઈ નવી મૂર્તિ—’

પુષ્પાએ કાગળમાંથી ઊંચે દટ્ટિ કરી. તેની આંખો આંસુથી ડહાકાર રહી હતી.

પંકજ મલિકના મધુર કંઠે રેલાતા યુરો વાતાવરણને નવચાચી રહ્યા હતા; કાશીનાથ તક્લીન બની માથું ડોલાવતો હતો.

‘સંભવ છે, તારે રસ્તે કંટોડા વેરાયત્રા પગા ડોપ; સંભવ છે, મળશપાર વરસાદ પશુ વરસતો હોય. પરંતુ પ્રેમ કંટોડાથી કરતો નથી; વરસાદથી કમતો નથી. ચાલ, આજેકદમ બહાવ; ઉતાવળ કર.’

[શ્રી. વિ. સ. ખડિશની મસાડી નવલિકા પરથી

મુખર્ષ, બિટીય ઇન્કિયા અને દેશી રાત્રીઓમાં દુકમનામાં કચવવા, લેણું વચ્ચલ કરવા લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. ભટ્ટ

આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,

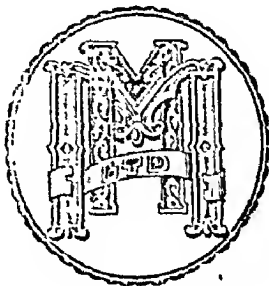
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ

અમદાવાદ બિહાર, સી. પી. રોડ : મુખર્ષ - ૪

ધી ટેક્સટાઇલ ટ્રેડીંગ એજન્સી લીમીટેડ

ભાવનગર

S
E
A
L
O
F

Q
U
A
L
I
T
Y

અમે આંદોની પ્રખ્યાત મિલો
ધી મદરાસમી મીલ્સ લી. તથા
મી માર્ટર સીલ્ક મીલ્સ લી.ના
ઉત્પન્ન થતા સુતરાઉ તથા આર્ટોફિસીયલ
સીલ્ક કાપડના સોલ ડિલર્સ હીએ
આ બંને મીલોનું સુંદર સસ્તું અને
ટકાઉ કાપડ સોમરટ્ટમાં જ નહીં પરંતુ
સારાએ દિંદુરતાનમાં બધીજું છે.

ફરી કટોલ પડતિ દાખલ થવાથી હાલ તો
અમે સુતરાઉ કાપડ આપી શકીએ
તેમ નથી. પરંતુ આર્ટ સીલ્ક કાપડ
આકર્ષક ડિઝાઇન તથા હરેક બતનું
હરેકનઃ ખરિદાને પોસાય તેવું વાપરવાની
અભારી ખાસ ગણામણુ છે અગ્રાબંધ
માલના વ્યવહાર તથા નમુના મટે લખે.

જાનવાડી

ભાવનગર

શાંતીલાલ મયાભાઈ

એજન્સ.

અનુભવ

રમણીક મેઘાણી

ત્યા રે હું સરકારી નોકરીમાં હતો. એક મોટા એવા શહેરની મુખ્ય ઇસ્પતાલનો બાર માગ પર હતો. એક દિવસ ખાલુ ખાલુની બે ઇબિનમાં બે દરદી આવ્યા. અમારે ત્યાં તો બધું કામ જ દરદીને અંગે, એટલે આમાં કંઈ કંટાળવા યા મૂંઝાવા જેવું નહોતું, છતાં એ દરદીને અંગે હું જરા મૂંઝવણમાં પડી ગયો. મારી મૂંઝવણનું કારણ એ દરદીઓ નહિ પણ એમના પિતાઓ હતા.

એ બેમાં એક હતા દાકતર. મારી બૂલ-ખામી શોધવા એ સદા તત્પર રહેતા. બીજા કોણ હતા ને શું કરતા તેની મને ત્યારે ખબર પણ નહોતી. એ એકદમ ગભરુ ને લલાભોળા વૃદ્ધ હતા. નિત્ય પૂન-પાઠ ને રનાન-સંખ્યા કરતા. ઉમ્મરમાં મારાથી સારી પેઠે મોટા હતા, માથાના વાળ પૂરેપૂરા ઘોળા થઈ મચા હતા, છતાં યે હું જાઉં કે તુરત આદર આપવા લીધા થઈ જાય, જે બે-ચાર પ્રશ્નો પૂછે તે પણ ખૂબ જ સંકોચપૂર્વક. એ ખૂબ જ ખાનદાન પુરુષ લાગતા. એમને કારણે મારે મૂંઝાવું પડતું એમની મારા પરની અતિ-નિર્કર્મશીલતાને લીધે જ. એ લલા માણસ સંપૂર્ણપણે મારા પર ભરોસો મૂકીને બેઠા હતા. મારી પ્રત્યેક સૂચનાનું અક્ષરશઃ પાલન કર્યું જતા. એમના ચહેરા પર જરા યે ગભરાટ કે મૂંઝવણ દેખાતા નહિ, ત્યારે દરદી એમનો એકનો એક પુત્ર હતો, અને દરદી ટાઇફોઇડનું હતું.

બંને દરદી ટાઇફોઇડના હતા.

દાકતરખાલુના પુત્રની દવા ને સારવાર દાકતરખાલુ સાથે સલાહ કરી એમનો અભિપ્રાય લઈને જ કરતો, પરંતુ તેમ છતાં એમને સંતુષ્ટ નહોતો કરી શકતો એ એક અતિ આધુનિક વિદ્યાવતી-મંચ લાવી, તે પ્રમાણે રહેવા માગતા હતા, પણ અમારી ઇસ્પતાલમાં એટલી સગવડ નહોતી. વારંવાર તેઓ અફ-

સોસ કરતા કે- 'આહા કલકતા લઈ ગયા હોત તો કેવું સારું થાત.' જો કે કલકતા ન ગયા છતાં કલકતાનો લગભગ અર્ધો સરંજામ ટપાલ ને તાર દ્વારા, રેલ્વે મારફત અને ઉપલે માણસ મોકલીને અહીં એકત્ર કરી ચૂક્યા હતા. તેમ જ પત્ર દ્વારા કલકતાના એચાર ત્રિપ્ત્યાત ચિકિત્સકોના અભિપ્રાય ને સૂચનો પણ મેળવી ચૂક્યા હતા. એ કર્તવ્યપરાયણ સન્મન તેમના પુત્રની સારવારમાં મારાથી થતી ત્રુટિ શોધવામાં રજામાત્ર જતું કરતા નહિ.

પરંતુ પાસેની ઇબિનમાંના વૃદ્ધ તદ્દન નિર્વિ-કાર હતા. એમની પાસે ન હતો જ એ શોભીતો આકંબર કે ન હતી જરાયે ખામરણુ અધીગમ્બ. એ એકદમ જ મૂંઝેમૂંઝા કાગળપૂર્વક પોતાના પુત્રની આકરી કથે જતા હતા હું જે કરવા કહેતો તે વિના કંઈ દલીલ-ચર્ચાએ મન દઈને કરતા રહેતા.

દાકતર ખાલુની અતિ વૈજ્ઞાનિકતા અને આ વૃદ્ધની અતિ-નિર્કર્મશીલતા આ બંને મને અકાળવી મૂકતી.

દાકતરખાલુ મારા જૂના પરિચિત છે, અને નજદીકના એક શહેરમાં પ્રેક્ટીસ કરે છે. એમનો પુત્ર અહીં હોસ્પિટલમાં રહી કોલેજમાં અભ્યાસ કરે છે. હોસ્પિટલમાં જ તાવ આવવા લાગ્યો. તાવ વધવાથી અને બીજા ફેરવવાનું મુશ્કેલ લાગવાથી મારી સલાહ મુજબ એને અહીં ઇસ્પતાલમાં લાવવામાં આવ્યો, દાકતર પણ સહકુટુંબ આવી પહોંચ્યા હતા. દિવસમાં નહિ નહિ તો ૫ દર વાર તો મારે દરદીને જોવા જવું જ પડતું. જરા ટેમ્પરેચર વધે, જરા થોડી વાર આખો વીંચો રાખે, જરા આંખર થતાં કે જરા ઉપરસ આવ્યા જ મને બોલાવવા માણસ છૂટતો. હું દરેક વેળા જતો અને પ્રત્યેક વાર એમના અફસોસ-ઉદ્વિગ્ન સામ-વતો- 'આહા, સમયસર જો કલકતા લઈ મચા

‘હોત ! એમનાં પત્નીને અસેસ તો એમના-
થી થે વધી જતો. નીલરતન સરકાર એની
સહિયરની માના બહુ કૂલનો કંઈક સંગો
થતો હતો.

ખીજી બાજુ પેલા વૃદ્ધ આ બાજુ નવા-
સવા જ આવ્યા હતા. અગાઉ એમને કદી
દીકા થે નહોતા. પૂછીને જાણ્યું હતું કે
એમના આ પુત્રની નોકરી અંગે તેને લાગે
તેઓ અહીં આવીને એક ધર્મશાળામાં જોતર્યા
હતા. છોકરાને ધર્મશાળામાં જ તાવ આવ્યો.
તાવ વધતાં એને અહીં ઇરિપતાલમાં દાખલ
કરાવવો પડ્યો.

બંને દરદીને દાઈફાઈક એનો પૂરેપૂરો
પ્રતાપ બતાવતો અનિવાર્ય ગતિએ આગળ
વધતો હતો.

*

એક દિવસ મોડી રાતે કોઈ બોલાવવા
આવ્યું : ‘જલદી ચાલો એકવાર, જલદી.’

દાકતર બાજુ પોતે જ ઢાંકણાફાંકણા દોડી
આવ્યા હતા.

‘હેમોરોઈડ’ થયે થયું છે, ચાલો જરા
જલદી-’

લગભગ દોડતો જ ગયો. હેમોરોઈડ નિવાર-
વાના બધા કલાને લેવા છતાં આમ બન્યું.
હતું. લોહીની આકરી ઊલટી થઈ હતી.

દાકતર બાજુએ મને પૂછ્યું : ‘વિટામિન
સિ એમ્પ્યુલ’ ખીજી છે તમારી પાસે ? મારી
પાસે તો કલકત્તાથી જે થોડી લાવ્યો હતો તે
બધી ખલાસ થઈ ગઈ છે...

‘મારી પાસે પણ ખલાસ છે.’ મેં જણાવ્યું.

‘કોગિ રેક ?’

‘નથી.’

‘અહીંની કોઈ દુકાનમાં પણ નથી. સાંજે
તપાસ કરી જોઈ હતી. ગળ્ગની બૂલ થઈ છે.
કસકતાથી લાવી રાખી હોત તો સારું થાત’

થોડી વાર મુઠા : ઢી સહેલ એ બોલી
જાયો : ‘અરે ! કેવું તદ્દન ‘બેકવર્ડ’ રથળ
છે !’

ખીતા ખીતા મેં કહ્યું : ‘જરા મોર્ફિન
આપ્યું હોય તો ?’

‘મોર્ફિન આપ્યું’, ફિલિપ્પમ આપ્યું,
સિરામ આપ્યું, સિટપટિસિન આપ્યું, અને
એ પછી તમને બોલાવવા આવ્યો હતો...

ખીજું કંઈ કરવાનું નહોતું આઈસ બેન્ડ
ડેટ ઉપર રાખી જ હતી. મૂંગેમૂંગો જીનો
રહ્યો. દાકતર બાજુએ ફરી પૂછ્યું : ‘કોગિ-રેક
અહીં ક્યાંય નહિ મળે શું ? દાકતર લાકુડી
તો બહુ અપડુડેટ છે, એની પાસે નહિ હોય ?’

‘કંઈ નહીં ન કહેવાય.’

‘પ્રયત્ન કરી જોઈ’

એમણે ક્યાંથી એક મોટર બાઇકનો જોગ
કર્યો હતો. થોડી વાર એ ગર્જના કરી જીવી.
ફેડ ફેડ કરતાં રાત્રિના અધધરને ચમકાવતા
‘કોગિ રેક’ની શોધમાં તેઓ નીકળી પડ્યા.

...મૃત્યુ સુમથે પુત્ર સાથે ઉદ્દેશો મેળાપ
પણ એમને ન થયો.

છોકરાની મા એના ઝોમીકા પાસે બેઠી
હતી ખરી, પરંતુ તેના મેભાંધી મૃત્યુપથના
યાત્રીને કાને એકાદ આત્માસન-વાક્ય પણ ન
નીકળ્યું. એ બેઠી એટલી વાર માન ઢાઢાકાર
કરતી હતી

‘આમ અધવચ્ચે તારો જીવ જશે એમ
તો રેવળે થે નહોતું કાણું’ રે દીકરા એ
મારા...

થોડી વાર પછી જે માનવી સદાને માટે
આ દુનિયા છોડી જતાર છે તેના કાન પાસે
આવો એકપારો આત્મનાદ !

એને ખીજે દિવસે જ્યારે તેઓ ચાલ્યા
ગયા, ત્યારે મને આભારના બે શબ્દો સરખા
પણ કહી ન ગયા. જાણે હું જ અપરાધી ન હોઉં.

*

એ દિવસ પછી ઇરિપતાલની નર્સે આવી
અખર આપ્યા કે ટછેડાડના પેલા ખીજા દોઈની
રિચાત પણ સરી નથી. નાકો સજ્યો બગડ્યો
માડો જ. ગુલોઝાઈ ઇન્જેક્શન આપ્યા છતાં થે
કંઈ ફેર નથી. સવારે એકવાર જોઈ આવ્યો

હતો. પછી આખા દિવસમાં કંઈ ખબર નહોતી મળ્યા. નસની વાત સાંભળી સીધો ત્યાં ગયો.

‘નેયું’ તો છોકરાની મા આવી છે ને ઓછીકા પાસે બેસીને મૂંગેમૂંગી રહી રહી છે. જુદા બારે સાઠે ગીતાનો પાંચમે અધ્યાય વાંચી રહ્યા છે. છોકરાને શાસ બપોળો છે.

મને જોતાં જુદા હસતે મેંએ જોલ્યાઃ ‘આવો દાકતર બાપુ, તમે ધણી મહેનત કરી છે. હવે આ છેલ્લું કામ કરો. તમારી ચરબુ-રજ એતા માથા પર પડવા દો.....ને આશીર્વાદ આપો કે જેથી એની બધી વેદના હવે અવસાન પામે, એની બધી ગ્લાની જેથી દૂર થાય...’

ખતાં હું એમ ને એમ બોલો રહ્યો.

‘આવો.’ મને અચકાતો ભેજ જુદે ફરી કહ્યું: ‘અચકાવ છે શા માટે? તમે બાકાણું છો, આ સમયે એને તમારી ચરબુરજની જ તો જરૂર છે. આવો, ભોઠા ઉતારો...એને સરખી

રીતે...આખા માથા ઉપર ચરબુરજનો સ્પર્શ આપો-આલો.’

અને પછી પોતાની પત્ની તરફ ફરીને એમણે કહ્યું: ‘તને રકવાનો વખત તો બીજો થયો એ મળજો...હવે એને હરિમરણ કરાવ દીકરો જન્મ છે. એને પાથેય આપ, ભાતું બંધાવ.’

છેલ્લી પડોમાં ઇન્જેક્શન આપીને દર-દીને બચાવવા તો આજ સુધી ધણી વાર મર્યો છું, પરંતુ ને દિવસે એવી ઇચ્છા ન થઈ. એકાએક નાજી મારું દૃષ્ટિપરિવર્તન થઈ ગયું. જુદની વાત હું અમાન્ય કરી ન શક્યો. વધી વળી ભોઠાની વાધરી બોલવા મર્યો.

વળતે દિવસે જુદા ઇરિપતાલમાં એક દાકતર ફિપિયાતું કાન આપી આલ્યા ગયા, એક વટાવવા જતાં ખબર પડી કે એ જુદા વિલાયતી દિગ્ગિધારી એક રિટાયર્ડ સિવિલ સર્જન હતા.

[શ્રી. વનકુલની નવવિઠાં પાથી

અનેક રોગની

એક જ દવા

જીવનધારા

ગાલેરા, સંમહણી, ચરહી, હાય, પગ, માથું તથા બદનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા અશક્તિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાદમાં કળતર, ઝેરી કંખ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂંક, રણ, પેટ-પેડનો દુઃખાવો, અમુકજી, દરેક જાતના તાવ, મા પડવો, લોહી નીકળવું છત્વાદિ અનેક જાતનાં દરદોમાં તેમ જ રેલ્વે, રટીમર યા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપચોગી યર્ષ પકતારી અમુલ્ય ઓધધિ. કિમત મોટી જાટલી રૂ. ૧૫૫, વચલી જાટલી રૂ. ૧૫ અને નાની જાટલી રૂ. ૧૦૦ થો. જુદ

દરેક ડેકાણે વેચાય છે. રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક ‘લેનસ’ નં. ૩૦૨

જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

પત્રવ્યવહાર વખતે આપનો આહુક નંબર અવશ્ય લખશે

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

ચતુર્વર્ણ પ્રાશ

આ બુ વે દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ આજમાલે

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક—ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

લીલાં આંખનાં સાથે બીજાં

પાયક અને લોહી વધારનાર

ઔષધો મેળવી બનાવેલ

||

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની

નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર

સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિમિટેડ

સાદીયા મહાજનવાડી, કાલબાજી મુંબઈ - ૨

રોમાન્સ

મણિલાલ અલગારી

છે યાનાગપુર રાજ્યના જે ખ્યાતિદીન રોશને હવાફેર કરવા ગયો તેનું નામ નહીં કહું પણ હવાફેર કરનારા વેપારીવર્ગને આ સ્થાનની ખબર નથી પડી. હજી પણ ત્યાં રૂપિયાનું ચારશેર દુધ અને જે આનામાં એક હજીપુટ ફૂકડો મળે છે.

પણ અંદ્રમાં ય કલંક છે. કવિની બાષામાં કહીએ તો મિત્ર વિના મૈત્રી નથી. સાંજેજા દેયું બોલીને બેચારો વાતો કરીએ એવું કાષ્ઠ ત્યાં ન મળે. પોસ્ટ માસ્તર છે ખરા, પણ તેઓ આધેક અને બહુ ગરમ સ્વભાવના છે. એ સિવાય રોશનમાં માલગાડીના માસ્તર પણ બંગાળી છે. પણ માલગાડીના માલમાં અને ઓફિસની લખાપટીમાં એવા તો ગૂંથાઈ ગયા છે કે સામાજિક મનુષ્ય દિસામે તેમનું જરા ય અસ્તિત્વ રહ્યું નથી.

દુધ અને ફૂકડાનું માંસ સરતું હોવા છતાં બહુ કંટાળી ગયો હતો દિવસ અને રાત માંસ માંસ વીતતાં પણ બપોર તો કેમે ય વીતતી નહોતી. મુલાવસ્યામાં વાનપ્રસ્ય સેવાનો જે વિધિ કવિ ટાંગેરે બતાવ્યો છે તેમાં સખા કે સખી રાખવાની જોગવાઈ હોય તો મને વધો નથી. નહિ તો એ વિચાર પૂરેપૂરો સ્વીકારવો મારે માટે શક્ય નથી. મુલાવસ્યામાં એકલા હવાફેર કરવા આવતા એકલા પથ્થાનું આકરાપણું હું અનુભવી શક્યો છું.

પણ બેચાર દિવસ વિતાવ્યા પછી બપોર ને સાંજ ગાળવાનો એક નવો જ ઉપાય શોધી કાઢ્યો. ગામનું રોશન નિર્જન સ્થળમાં હતું, જો કે કાંઈ જાતનું ઊપરું નથી. થોડા ઘીયા ને લાંબા પ્લેટફોર્મ ઉપર એકબે બાકડા પાયા છે.

એક દિવસ બપોરે તદ્દન હતાશ થઈ એ બાકડા ઉપર જઈ બેસી ગયો. થોડી વાર

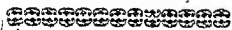
રોશનમાં થોડી ચંચળતા દેખાઈ અને તરત જ ખડખડાટ કરતો પશ્ચિમ તરફથી કલકતાનો મેલ આવી પહોંચ્યો. ઉતારુ કે બેસારુઓમાં ચાલગીતરવાની અધીરાઈ નહોતી એમ કહીએ તો ચાલે, પણ આખી ગાડી મનુષ્યખતિના જાત જાતના માણસોના સમાવેશથી ગુલઝર લાગતી હતી. બારીઓમાંથી અનેક પ્રકારનાં ઓપુરુષો ડોકાં લખાવી કલવ કરી રહ્યાં હતાં. પહેલા અને બીજા વર્ગમાં બેચાર અંગ્રેજ સાહેબ અને મુઝમ પોતાની ચારે કોર સ્વતંત્રતાનું ફર્મેન ફૂંકાવું રચી બારે મુખે બેઠાં હતાં. પરસેવે રેનએમ અને અશ્વ ઉધાડા દેહવાળો ફાઈવર જાણે એકાદ ફંગલ કુસ્તી બેસી ક્ષણ માટે અખાડામાંથી બહાર આવી બિચો હતો. એ બધું જોઈને મને એમ લાગ્યું કે લોહાના પિંજરામાં પૂરેલું સરખસ દોડતું દોડતું આવીને મારી સામે જીલું રહ્યું.

એક મિનિટ થોભી ટ્રેનરાક્ષતી છૂટી. અહીં એનું કંઈ કામ ન હતું. માત્ર હાફ ઉતારવા થોડું જીલું ગઈ હતી.

પરંતુ એ મારા મન ઉપર થોડું ઘેન ચડાવતી ગઈ. અકસ્માતની જેમ આવીને આમ હાજર થયું અને પાછા એવી જ રીતે ઓચિંતા પલાયન થયું એમાં જાણે કંઈ રોમાન્સ રહ્યો છે. જીવનના એકધારા પ્રવાહમાં આવી વિવિધતા પ્રાણને દંદોળાને જાગ્રત કરે છે—એવું જ નામ રોમાન્સ ને !

પાછું રોશન ખાલી થઈ ગયું. થોડી પ્રકુલતાબેર જીલું જીલું કરું છું ત્યાં ટનનન કરતો રોશનનો ઘંટ વાગી જાયો. ડોકાં લખાવી ચમકાવે જોયું તો જીલડી દિશામાંથી ટ્રેન આવતી હતી. વળી પાઠો બેસી ગયો.

એ પણ મેલ હતો. કલકતા તરફથી પશ્ચિમ તરફ જતો હતો. પેલા જેમ જ જાત જાતના માણસોથી ભરપૂર. પ્રત્યેક બારીના ચોક્કામાં

એક—હલે છે દિલ્હીમાં પંડિત જ્યાહર-
લાલ નહેરુએ પેતાની ઓફિસની
બહાર એક પેટી રાખી છે. જે
કોઈને રાજકારણના અંગત દ્રશ્યાદ
કે સૂચના કરવી હોય એ લાખીને
તે પેટીમાં નાખે અને પછી પંડિ-
તજી આવી સૂચનાઓ સંબંધે
વિચાર કરે.

બીજો—સરદાર પટેલે આવી ગતની કોઇ
પેટી રાખી છે કે નહીં?

એક—ત્યારે નહીં, સરદારે તો પંડિતજી
કરતાં પણ મોટી પેટી રાખી
છે..... પણ એને તળિયું નથી.

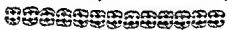
*

*

એક—આવા જમાનામાં તો બેઝા નથી
જનમ્યા તે જ નસીબદાર છે.

બીજો—પણ એવા કેટલાક હશે?

(૪૫ કલ્પના નાટકમાંથી)

અલગિતવું એક દરજ્જા ત્યાર પછી વિનંતમાં
પૂરેથી એ લોકો સરલ લોકો—ધક્કા ને વચળ-
કાલસાનો જનજનકર કરતું આપ્યું મધું.

રોચનમાં તપાસ કરી તો માલમ પડ્યું કે
આને હવે બીજી કાંઈ જાડી આવડાની જાડી
નથી. સીડી વગરો વગરો થઈ તરફ વળ્યો.

બીજો દિવસે સંજે ફરીને ગયો. એમ કરતાં
કરતાં એ એક રોજની રેન થઈ મધ. એવું
મધું કે ધક્કાગમાં દટિ પાંચના આંકડા તરફ
સર કે મારા બંને પગ પણ અનિવાર્ય જેવાયે
રોચન તરફ આકર્ષા દાએ

એવો કલાક રોચને બેસી બેઠા જાડીની
આવળ દેખી વામ અને ધરે પડે કરતો કાઈ
જાડી કદી જરા મોડી આવે તો ચિતાનુર થઈ
જતો. મારી ઉત્કંઠાથી અને જ દસવું આવતું
પણ ઉત્કંઠા દવારી ચક્રો નહોતો. શાંતિ સમય-

સર આવે ન આવે તેની ચોક્કિ જતાજા
જાણે મારે માથે હોવાની!

એક દિવસની વાત જરાબર વાદ છે. જાન
જુના દિવસો હતા. રોચન પાસેના મુલ્ય
પાંદામાં મંદમંદ પવન સંતાકૂકો રમતો હતો.
ચોક્કિ વાળાઓ આશમતા સૂર્યમાંથી રંગ થઈ
આરે કાર ઉડાડતી હતી, પવન પણ મુલ્યો
થઈ ગયો હતો. આરે કાર જે પ્રકાશ પથરાઈ
ખરો હતો તેમાં એવી તો ઉદભાગ હતી કે
સામાન્ય છોકરી પણ ખડું સુંદર લાગે.

રોચને જાન બેઠો હતું. મનમાં પેલા મુલ્યો
રંગની લેહ લાગી મધ છે. એવે વખતે પાસે
વગાડતો દલકાતાનો મેલ આવીને બેસી રહ્યો.
જાડીનો જે રંગો જરાબર મારી સામે આવીને
બેસી તેની એક જાડીએ મારી આંખો ખડી
લીધી.

જાડીના ચોક્કામાં એક છોકરી બેસી હતી.
વેલો ગાધુલિતો પ્રકાશ એના મુખ ઉપર
પડતો હતો એ ખડું. પણ ન પડતો હોત તો
કેઈ જાગી ન જાયત આખું મધુર મુખ
ક્યારે જોતું નથી. વાગ અજવરિપત રીતે
એલેજા ને આંખો સ્વપ્ન-મરપૂર. મારી ઉપર
એની નજર પડી પણ તો ૫ મને જોઈ થઈ
નહીં. એની દટિ ખડાર નહોતી ચૌવનના
અગિનવ સ્વપ્નશબ્દમાં એનો વન પ્રવેશ
યોગો હતો. એવું જ બેન એની આંખમાં
ચક્રો હતું. આજ તે મનોવનમાં વિદે છે.
અંતરું દોમાપ અંગ વધ મધું છે. દિવા-
રુક નિર્ઝરિયુની માફક મારે રોધે છે પણ
ચિદા બાંધી નાખવાની કિમત હજી ચાલતી
નથી. ચૌવનના કિનારે આવતા તેના બંને પગો
ન થઈ ન તરફો થઈ જતા હતા.

પણ જાડીને ન થઈ ન તરફો નથી. એક
મિનિટ મારીમાં થોલી મધ. જાડી મુલ્યો
વાયમાં આલવા લાગી. મારી દટિયુજા
લોખંડની જાડી જેવવાનો પ્રત્યક્ષ કંઈ પણ
જાડી ચંબી નહીં.

ત્યાર પછી કેટલો ૫ વખત ત્યાં બેસી રહ્યો.

પશ્ચિમ તરફ જતી માડી ક્યારે આવીને ક્યારે આવી ગઈ એનો ખ્યાલ પણ ન રહ્યો. જયત થઈને જોયું તો ફાગણનો દળવો. પવન ત્યારે પણ ફેશુડામાં રમી રહ્યો હતો પણ આઠાસનો પેલો ગોધૂલિનો પ્રકાશ ક્યારનો ય વિલીન થઈ ગયો હતો.

રાતે પધારીમાં સૂતા સૂતા વિચારવા લાગ્યો. એ ઠોકરી બંગાળી છે એ તો ચોક્કસ. આવું સુકુમાર મુખ બંગાળી ઠોકરીઓ સિવાય હોય નહીં. પણ આવે છે તો પશ્ચિમ તરફથી ! તે શું ! પશ્ચિમમાં તો બધા બંગાળીઓ રહે છે. ક્યાં જતી હશે ! કદાચ કસકતા. અથવા તે પહેલાં પણ ઊતરી જાય. ક્યાં ! બર્ફવાન ! ચંદ્રનગર ! બંગાળ તો કંઈ એટલામાં નથી સમાઈ જતો. આ વિશાળ જનસમુદ્રમાં ઝાળના બિંદુની જેમ તે ક્યાંય મળી જશે.

આમ સ્વગત વાતચીત ચરે ચર્ચ. મારું મન મારી પોતાની પાસે પકડાઈ ગયું છતાં પણ જરા ય સરમાયું નહીં. હવે તો ક્યારેય મેળાપ થશે ? એક અંગ્રેજી વાક્ય યાદ આવ્યું : Ships that pass in the night ! ના, એ બની જ ન શકે, માત્ર એકવાર જોવા માત્રથી જ મનના ઊંડાણમાં ઊતરી ગઈ તે શું સદને માટે અદૃશ્ય થઈ જશે ! હવે એને શું ક્યારેય જોઈ નહીં ચકું ! અદ્ભુત ! એવા તો બહાવ સાજીસોને દરરોજ જોઈ છું. કાર્મનીય સામે ફરી જોવાની ઇચ્છા પણ થતી નથી. હર્ષણથી દૂર જતા જેમ પડછાયો અસોપ થઈ જાય છે તેમ તે બધા મનમાંથી બૂસાઈ જાય છે. પરંતુ આ ઠોકરીએ એક મિનિટમાં મારું સમગ્ર મન પેલી રીતે રોકી લીધું !

‘તે કુમારી હશે’ મારા મને કહ્યું. સેથીમાં સિંદૂર નહોતું કે માથે સાડી પણ ઝાંટી નહોતી. બે હેઠ પણ જાણે અનાયાસ (વજુધેવા) ક્રોમગ કિશલ્ય જેવા...

ત્યારે ! કોણ કહી શકે ! જનનમાં એવા સેકેડો વિચિત્ર જનાવો બને છે. કદાચ મારે જ માટે તે ..

એક—તમે કોઈ દિવસ ઘોડદોડ જોએલી ?
બીજી—હા એક વાર મુખ્ય ગયો હતો ત્યારે મહાસફરી પર ગયોસો.

એક—તે તમે એમાં દોડ્યા હતા ?
બીજી—મારો ખાસ કાંઈ વિચાર નહોતો ... પણ મારું ટીપ્પણ પડી ગયું તે લેવા નીચો વળ્યો ત્યાં કોઈ બાપુએ મારા પર પલાણ નાખી દીધું.

એક—પછી શું થયું ?
બીજી—શું થાય, આ મારે રેસમાં બીજા આવડું પડ્યું.

* *
એક—તમે જાણો છો નાટક દરતી વખતે પડદા શું કામ ખાંધવા પડે છે તે ?
બીજી—તમે જાણો છો બ્રાહ્મણોને જમવા જતી વખતે મુગટા શું કામ પહેરવા પડે છે તે ?
(જેન કલ્પના નાટકમાંથી)

મન એના વિચારમાં માધુર્યની હોળી રમવામાં મત્ત બની ગયું.
બીજે દિવસે ટેવ પ્રમાણે પાછો રેશને ગયો. બેવ ટ્રેન સામસામી ચાલી ગઈ પણ મેં એમને બેસતર જોઈ જ નહિ. મારા મન અને ઈર્દિયો અતમુખ બની ગયાં હતાં. બાલ જગત જાણે છાપામય બની ગયું હતું.
એકાએક મારા મનમાં એક વિચાર વીજળીવેગે રમી ગયો. કાતે ખમર છે ! કદાચ આ રસ્તે જ તે પાછી ફરે. ક્યાંથી આવી ને ક્યાં ગઈ તે જાણતો નથી તેમ છતાં આ જ રસ્તે તે પાછી ફરવાની !
બીજે દિવસે મારું મન સળગ થઈ ગયું પણ આજ સુધી જે કુદરત વ્યક્તિગત નહોતું તે હવે તદ્દન વ્યક્તિગત બની ગયું. પશ્ચિમ તરફ જતી માડી આવે એટલે દૂં ચાંત મેરતી.

અકતો નહો. ગાડી થોડી વાર જ ચોક્કસ છતાં બધી ખારીઓ ભેંસ વળતો. ખારીમાં કાઈ એકરીતું મોઢું ભેંસ કે હૈયું એકાએક ઘડી જોડું. પણ પછી તરત જ ખબર પડતી કે આ તે નથી.

ક્યારેક ક્યારે મનમાં સહેક થાય છે. અંકરાકિયું વીતી ગયું તોય પાછી તો ન ફરી ! ત્યારે તે શું બીજે રસ્તે પાછી મઠં હશે ? અથવા ન ફરે તો ? કદાચ દંભેય માટે અંગાળ દેશમાં જ રહી જાય. એમ પણ બને કે પશ્ચિમ તરફ ફરવા ગઈ હોય અને પાછા ફરતા મેં એને ભેળ હોય.

તોય દંભેય સાંજવેળા દ્રેનમાં એને શોધું છું. એ ગાંઠપણ જ છે ને !

વળા ક્યારેક મનમાં દંઢ વિશ્વાસ ભજો -મેળાપ થશે જ. એને એટલા માદ ભાવથી નમાં પાડ્યો છું કે તે મારા મનની ગુઢિણી ઇં મઠં છે. તેને ફરી નજરે નેવા ન મળે ! હદી ન બને.

મેં રવચત કહ્યું, 'મળશે તો છું કરીશ ! ગાડીમાં ચડી મેસીય ? અથવા આ બાંકડે બેઠા બેઠા હાથને ઇચારે એને બોલાવીશ ? એ એક પણ શબ્દ બોલ્યા વિના ક્યામાંથી જોરરી સિમતમુએ મારી સામે આવી જોતી રહેશે પછી બંને જણુ હાથના આંકડા બોરી રહેજનમાંથી

બહાર નીકળી જશું. કંકરિયા રસ્તા પર બે જુતાં જતાં વચ્ચે એકવાર પૂછીશ, 'આટલી બધીવાર કેમ કરી ?'

પણ એનો મેળાપ ન થયો.

ત્યાર પછી એક દિવસ—

તે દિવસની વાત પણ બરાબર માદ છે. પશ્ચિમ તરફ જતો મેલ આવી પહોંચ્યો. બાંકડે થી જોડુંય ન પડ્યું. બરાબર સામેના ક્યાની ખારીમાં જ તે હતી. બરાબર બાર દિવસ પછી આજ તે પાછી ફરતી હતી. લાલ પાનેતરથી એવું સર્વોચ્ચ દોડ્યું. સેરીમાં અણુધર્મ દાબે સિંહર પૂરેલું. દષ્ટિ પહેલાંની નેવાજ સ્વપ્નાવિષ્ટ ! મારી ઉપર તેની નજર પડી પણ આ વખતેય તે મને ભેંસ ન શકી. તે મનોવનમાં વિહરતી હતી. તો પણ આજ ક્યાંક મોટા ફેરફાર થઈ ગયો હતો. તે દિવસના મોખૂલિના પ્રકારો જે જમણા જોતી કરી હતી તે આજ તેનામાં રજૂ થતી હતી.

એક મિનિટ ને ગાડી ચાલી ગઈ. ત્યારપછી ફટકીય વાર બાંકડે બેસી રહ્યો. મારા જોડા નિશ્વાસથી મારી વિચારતંદા જોડી ત્યારે મેં 'જોયું' તો હાથજીનો હળવો સમાર ફેણાનાં પાંદામાં સતાકૂકડી રમ્યા કરતો હતો.

[મી. સારિન્ડુ બંદોષાખાચ-ની બગાળી વાડી પરથી]

અચ્ચાકિનેયદા જાડા, જીલ્લી, લાલ, કુમિને બિપ્લવ, મુઠ ખાવાથી પેટનું મોઢું થવું, હાથયજ વળી જવા, ફસતબી કબજાત, હાથજુ કે હૈયનું પાચન ન થવું વિચેરે અનેક દારો મહાદી અજૂઠ કોવત આપવારી અસુવ વૃદ્ધ્ય ઓપધી

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી [વાપરો ૧૨૭૨૬૬]

દઈથી ક્યામાં દબારો બાળકો આશચ્ચ આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કો. હબા એકનો રૂચિય એક (વા. પી. પા. જુડી).

વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

ડ. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી કોષ—આંબોચોડ—ભાવનગર

મુંબઈમાં મળવાનું ટેકાડું—કેશકલ્યાણ મસાલા ટીપો, ૧ લી સુતારગણીના નાક—મુંબઈ નં. ૪

ખાલી બસ

ખારી ઉપાસતી એવી ખાસ ઇચ્છા થવાથી જ નહિ, તો એ 'કાંઈ કરવું નેહાયે' એમ લાગવાથી જ કે પછી મગજના કાંઈ એક ખૂણે અદ્ભુત પ્રેરણા મળવાથી-તાત્કાલે ખારી ઉઘાડી. ખારીઓ કેમે કરી ખૂંદે નહિ. તાત્કાલે નેરથી ધક્કા માર્યા ત્યારે તે માંડ માંડ અવાજ કરતી ઊઘડી. એમના મગજની-પ્રેરણા મુજબ જ કામ થયું તેથી તાત્કાલે પશુ એવા જ અવાજે હસ્યા.

અને ત્યાર પછી તાત્કાલે રસ્તા પર નજર નાખી તે પશુ તદ્દન નિષ્ક્રિય પડ્યું.

નીચે રસ્તા પર રાહકારીઓની ફેટલી બીડ જામી હતી ! મોટેરોની દારની દાર એક સરખી ચાલી જતી હતી. તે ઉપરાંત માથા, પરના બોળથી વાંકા વળા મેળેલા મજૂરો, કોલ્લેક્ટર કોલેન્નિયનો, પ્રૌઢ શૂકરચો, અને શાક-ભાજી ખરીદવા નીકળી પડેલી તરુણ યુવતીઓ-એમ ફેટલાંયે વિવિધ પ્રકારનાં બીપુરુષો રસ્તે રોકાયામ કરતાં ચાલ્યાં જતાં હતાં.

રસ્તે જોવા જોવા બેચાર ઊંઝરાઓ વિના-કારણ જ નેર નેરથી સીટીઓ વગાડના હતા. હલ્લમાં ન સમાતો એવો તો કયો મોટો બાનંદ એમને પ્રગટ કરવાનો હતો, તે કાણ જાણે !

એ સહેરમાં જીવનનાં ચક્રો ખૂબ જ વેગથી ફરતાં હતાં એમાં કોઈ શંકા નથી; પ્રત્યેક જણ ઉત્કંઠાથી ચાલતું હતું, કાંઈ પશુ કામમાં ગૂંથાએલું હતું. પોતાના ગીચ કાર્યક્રમમાં પૂરેપૂરું ગૂંથાઈ રૂચી ગયું હતું.

એ ગરબાખ્યાં વાતાવરણમાં, રસ્તાની એક બાજુ પડી ગયેલી એક ખગડેલી ખાલી બસ બહુ જ વિચિત્ર લાગતી હતી. જાણે તેની બાજુબાજુએ ખગખગ વશે જતા જીવન-પ્રવાહનો સ્પર્શ સુદાં તેને નહોતો થતો.

ફેટલી વિચિત્ર ઉનાવળ આ લોકોને વગળી

રહી છે ! કરતા તે શું હશે ભાઈ, આ લોક ! એવા અસપષ્ટ તૂટક તૂટક વિચારો તાત્કાલે આવી ગયા. એ વિષય પર આશ્ચર્ય પ્રગટ કરવું કે વિચાર કરવો એવું તાત્કાલે લાગતું હતું એટલા માટે નહિ, પણ વિચાર કરવા એ માનવીના મનની એક નૈસર્ગિક ક્રિયા છે એટલા પૂરતા જ તાત્કાલે એ વિચાર આવ્યા.

આમ તો તાત્કાલેની સ્થિતિ પણ લગભગ એ ખગડેલી બસ જેવી જ હતી. જીવનમાંથી ગતિ નષ્ટ થઈ ગઈ હતી. કાંઈ નિશ્ચિત વિચાર રહી નહોતો. એક નક્કી થએલા દિનક્રમનાં વર્તુળમાં એ નિષ્ક્રિયપણે ખચકાટ કરતા ફરતા હતા. અને તદ્દન નવરાશની વેગાએ જરા જરામાં ખિન્નવાઈને તરફડના હતા.

અતિથય કંઈ અને સાથેજ દૂર એવા કાકા પાસે એમનું બાળપણ વીત્યું હતું. કાકાના 'જીક' કહેતાં જોકવાનું, 'ભણવા એમ' કહેતાં ભણવાનું, અને 'કામ કર' કહેતાં કામ કરવાનું :—એવો હતો એમનો ત્યારનો જીવનક્રમ.

એક દિવસ શાળાની એક મેચ ભેવા જવાની તીવ્ર ઇચ્છા નાનકડા તાત્કાલે ઘર્ષ આવી. એણે ખૂબ ખૂબ વિચાર કર્યા. બધાં કામ આટોપી લીધાં, અને કામ દેવસેના કરે છે એ ભેદને એમની પાછળ જઈને જોતો રહી ગયો. ગમે કારણ પાયા. જાતી નેરથી ધક્કવા લાગી—એટલી બધી કે કાકાને એનો અવાજ ન સંભળાય એટલા માટે નાનકડા તાત્કાલે જાતી પર નેરથી દાઘ લાખી ચાપ્યો. કાકા નેરથી ઘૂરક્યા, 'શું છે !'

'કાંઈ નહિ—કાંઈ નહિ.....' તાત્કાલે ગાળાળા વાળ્યા.

'જોલ તો ખરી, પણ...' જતા ધીમા અવાજે કાકા બોલ્યા. પોતાની ફરતાને હવે માર્ગ મગવાનો દોષ એ બાનંદથી એમના અવાજનું નેર એણું થયું હશે કે પછી બહુ

એમની પકડમાંથી છટકી ન જાય એટલા માટે એમણે અવાજમાં માદવ આપ્યું હશે કે શું, એ કાશ્ય જણે !

માત્ર, તાત્યાએ પોતાની ઇચ્છા જણાવી એટલું સાચું. કાકાએ બધાનક આસુરી અવતાર ધારણ કર્યો. પોતે નાહીને પૂનમાં બેઠેલા એ પણ એમને યાદ ન રહ્યું એમણે તાત્યાને હાથ વગરનો માર માર્યો. કાકી છોડવવા માટે વચ્ચે પડ્યા તો તેમને પણ થોડો પ્રસાદ મળ્યો.

એતજી દિવસ તાત્યા તાવમાં તરફડતો રહ્યો. એ પછી એના મગજમાં એટલે તો કર પેસી ગયો કે પોતાની ઇચ્છા પ્રગટ કરવાની વાત તો બાળુએ જ રહી, પણ કાકા 'બંધખોર' વિચાર સુધી મગજમાં આવે તો પણ એ બીકથી ધ્રુજી ઊઠેલો.

તાત્યાને નોકરીએ વજાગડી, એના લગ્ન વગેરે આટોપી પછી કાકાએ એમની ઈલેક્ટ્રીકની યાત્રા પૂરી કરી.

એ પછી શુભરાત્રી કાલેજિયનો જેમ લાખા વાળ વધારવા, પરિવાર પાડવા, રાત્રે નાટકમાં જવું-એવા વિચિત્ર વિચારો તાત્યાના મગજમાં ડોકાવા લાગ્યા હતા, પણ શું યાચ છે એ સમજાય તે પહેલાં જ એની પત્નીએ એની જિંદગીની લગામ પોતાના હાથમાં લઈ લીધી હતી. વિરોધ કરવાની તાત્યામાં તેવક નહોતી અને કદાચ તેવક હોય તો પણ પત્ની આગળ કાંઈ ચાલતે નહિ.

ફરી પાછું પત્નીની ધાક નીચે તારવાડું જીવન રૂધાવા લાગ્યું.

એની પત્ની જન્મરજસ્ત, યાણી અને પ્રેમાળ હતી; એટલે જ તાત્યાનું જીવન સરગતાથી વહેતું હતું. 'હવે શું કરવું!' એ પ્રશ્ન જ એને નહોતો યતો. તેણે એકમીજને અનુકૂળ થતાં જતાં હતાં, અને તાત્યાના બીકણ મનને હવે આ જ સારું લાગતું હતું.

ક્યારેક એ કંટાળેલો, તાસી, જતો. 'થોડાંપંત પાસે જઈ આવો,' એવું પત્ની કહેતી ત્યારે એકાદ વાર એ રસોડામાં જોરથી

ધસી જતો, એનું સરીર ધરધર ઢાંપી જાતું. મૂળથી જ તોતડો અવાજ વધુ તોતડાતો અને કાંઈ વિચિત્ર રીતે હાથના ચાળા કરીને એ બોલતો, 'આશું! આ શું!... કેટલી વિકાડે છે?...!' અને પછીના શબ્દો મોઢામાં જ રહી જતા, અને માત્ર હાથના ચાળા જ સતા.

વખત વીતતો ગયો. તાત્યાએ પેન્શન લીધું. મોથેથી કાકા સાહેબ ગયો. વાર્ષિકને લીધે પત્નીનો સ્વભાવ પણ થીમે થીમે નરમ પડ્યો. ધાકનો ભાર પણ થોડો ઓછો થયો અને હવે મોટા થયેલો એમને કોશિયાર પણ સાસ્ત્રિકશક્તિનો દીકરો એની બાને કહેતો, 'આમ શું કરે છે બાં! તું તાત્યાને નામથી વહે છે, મને નથી મમતું એ...'

વિના કારણ જ તાત્યાની અસ્વચતા વધતી ગાલી. ક્યારેક ક્યારેક એમનેમ જ માથું ખસવાની કે હાથ ધસવાની એમને ટેવ હતી તે હવે ખૂબ જ વધી ગઈ એકાદ નામમાં, ફરેલા ને ફરેલી કરીને ખૂણામાં નીખી દીધેલા ધોતિયા જેવા પોને છે એવું એમને કાંઈક વાર લાગતું.

અને પછી થોડા જ સમયમાં ત્યારે એમનાં પત્ની પણ સિધાબાં ત્યારે કાચનું વજન લઈ લેતાં કાગળ ગોડી નય એ રીતે એમના જીવનમાંથી અર્થ, મતિ, ઘટના-બધું જ નહિ થયું. વસતિ વગરના કાંઈ બધાનક પાતર ધર એવું એમનું જીવન ધઈ ગયું.

એમના પોતાના સ્વતંત્ર મતનું નિર્માણ આમ તો કદી થયું જ નહોતું. પ્રત્યેક વ્યક્તિની મનોવૃત્તિનું, વિચારોનું, ધ્યેયનું જે એક નિર્માણ સાધારણ રીતે યાચ છે, એ તાત્યાની બાનતમાં બન્યું જ નહોતું. જે કાંઈ પ્રભાવ યાજી વ્યક્તિની જાણ એમના પર પડે એ જ એમના જીવનનું કેંદ્રસ્થાન બને. પણ દુર્ભાગ્યે એવી કાંઈ વ્યક્તિ જ હવે અસ્તિત્વમાં નહોતી. દીકરો કામમાં હેતો વડુ કાંઈ લક્ષ્ય ના આવે. એટલે મધું બધાનક અને અર્થશૂન્ય ધઈ ગયું હતું.

થોડા દિવસ જુની યાદાસ્તના વમજ હોયતાં વીતી ગયાં. પણ યાદાસ્તો થોડાં અને રસજનક ન હોય તો ફિક્કી લાગે છે. એ મનોરંજન માટે અસમર્થ હરે છે. એટલે એકાકીપણું વધતું ગયું. અને કોઈ ખૂબ જ બપંકર ખીક પંજે ઉગામીને એમની ઉપર ધસી આવવા લાગી.

અને પોતાની જાતની જ ખીક લાગે એનાથી વધુ બપંકર ખીજું શું હોઈ શકે ?

રાતે એ ટીકી ટીકીને આભુઆભુ ભેતા જાગતા. દિવસે શૂન્યપણે ગાંડાની જેમ ખેસી રહેતા. કોઈ વાર એમને યદું કે એક મોટો આણુક લઈને બધાને સડાસડ મારું. પણ એટલામાં લોકો જ એમના હાથમાંથી આણુક ઝૂંટવીને એમને મારતા, અને પછી એ નાસી જતા. કોઈ વાર એવી ધડા યતી કે એકાદ તીક્ષ્ણ હથિયાર લઈને છાતીમાં ખેસી દઉં અને પછી જ લોહી નીકળે તે જોખે જોખે લોકો પર છાંડું...ખારીએ જીભા જીભા લોકોને જોરથી ખૂંચે મારીને ખોલાવવાનું મન પણ ધણી વાર યદું.

પછી એ હાથ અને પગની વચ્ચે માથું છુપાવીને ખેસી રહેતા.

*

ખારી ઉધાડખાને થોડી વાગ યદું ત્યાં તો એ એલેરીમાં જઈ ને જીભા રલા. ક્યાંય ગોઠવું નહોતું. એમને કંઈ જ કામ નહોતું.

હાલર ખખજો. કોઈ ખોલ્યું. હા, દીકરાની વહુ. એક દિવસ માટે બહેનને ઘેર ગઈ હતી. એ પાછી આવી. હેં ! સાથે ખીજું કાણુ છે ? કેવો તોફાની ધટા છે ! અ...એવો વિચાર ત્યાં ધડીક રમી ગયો.

એકાએક કોઈ પાછળથી એમના ઓરડામાં ઘૂસી આવ્યું. તાત્કાલ જોરથી ધટા પાડવાના હતાં, પણ કોણ જાણે અજાણ જ ના નીકળ્યો અને પછી એક તંદુરસ્ત ગોરો ભેઠો ખાલખાલ હસવો દોડતો ઘરમાંથી બહાર આવ્યો ગયો એ જ તોફાની ધટા !

આશ્ચર્યચકિત યદું એમણે આમતેમ નજર ફેરવી, અને એમના મગજ પર એક વધુ આઘાત થયો.

એમના ઓરડામાં જ્યાં ત્યાં એકસરખી અવ્યવસ્થા જ નજરે તરતી હતી. એમનો કોચ વચ્ચેવચ્ચ ગમેતેમ વાંકાયો પડ્યો હતો. એના પાયા સાથે કોઈએ દોરો બાંધ્યો હતો. પથારી વિખરાએલી પડી હતી. એમની કાતર દર ખૂણામાં જઈને પડી હતી. દાંતણ ફૂટવાનો પત્થર ક્યાંય દેખાતો જ નહોતો. એટલું વળા સારું નસીય કે પાણીનો લોટો જેમનો તેમ મુજ જગ્યાએ જ સઘામત પડ્યો હતો !

ક્યા સુધી તાત્કાલિન યદુંને એ દસ્ય ભેતા રલા. હેલ્લે લાંબા સમયથી એમના જીવનમાં આટલી બિયવપાયલ મચાવી નાખે એવી ઘટના બની નહોતી. આજનો અનુભવ કોઈ વિલક્ષણ હતો, એમાં શંકા નથી.

ઘણા સમયથી બંધ પડેલાં જુદાં જુદાં ચકો ફરી એકવાર ફરવા લાગ્યાં. એ તીવ્ર અનુભૂતિને લીધે આણું અગ તપી ગયું, અને યરયર કાંપવા લાગ્યું. અને કશી નિશ્ચિતતાથી એ નિઃશરણ જ ઉતાવળા ઉતાવળા ઓરડામાં આટા મારવા લાગ્યા. અત્યાર સુધી કારણ વગર જ દિલચાલ કરતા હાથ એમણે ધીક પાછળ એકબીજાને બેટાકો દીધા હતા ! એ અશ્રમિતપણે વિચાર કરતા હતા—એટલે કે જોશબર્થ નવા વિચાર તો નહોતા જ, છતાં એમાંથી સુંદર સુખદાયક માનસિક વાતાવરણ સર્જાઈ હતું. તાત્કાલ એમાં નાહતા હતા !

એ બજાડતા હતા : ' આ શું ? આમ શા માટે ? આનો અર્થ રો ? બધી ધમાચકડી ! કેટલો ત્રાસ, હેરાનગતી !...વિના કારણ જ આ બધી હેરાનગતી ને !...!...'

પછી મદામપત્ને એમણે કાચને મૂળની રિથનમાં ઝોડ્યો. એમને ખૂબ જ વચનહાર લાગ્યો. પછી પથારી સરખી કરી. કાતર બોળા ને સાચીને પાછી એની જગ્યાએ મૂકી.

પણ દાંતણ ફૂટવાનો પથરો કેમ ક્યાં જડે

નહિ. એ બહાર આવ્યા. હિવાનખાનામાં જવે જ ઝીણી નજરે નોંધ વળ્યા. માથો કર્ણવ દેખાવ નહિ !

તાત્યા સ્વગત બોલ્યા : 'કમાલ ! કમાલ છે કાઈ ! ક્યાં ગયો હતો ! ક્યાં દો ગયો...'

એ ખૂબ નેરથી વિચાર કરતા હતા. કાઈ મોટા યુનેગરની શોધ કરતી વખતે પોલીસ-ખાતું પથ આટલો વિચાર નહિ કરવું હોય. એમના મગજમાં વિચાર આવતા હતા, ક્ષણેક થોમતા હતા, પછી હોમતા હતા, અંદર અંદર અંતાકૂદી રમતા હતા, પછી લડી પડતા ! કેટલી કાળજી ! કેવા સૂક્ષ્મ વિચાર ! કેટલો બૌદ્ધિક આનંદ !

વળી બમણી કાળજીથી એમણે શોધ આદરી. ધડીક નીચા વળતા, ખુરશી પર ચડતા, ઝીણી નજરે નોંધ, હાથ પસારીને નોંધ-કેટલી મે નવી વસ્તુઓ એમને મળ્યા. કેટલી મે જૂની વસ્તુઓની નવી ઓળખાણ સર્જ. ખૂબ જ વાર સુધી એ આશ્ચર્ય કર્યા-રમ્યા કર્યા !

વચમાં વધુ ત્યાં આવી ગઈ, અને એમને નોંધને પૂછ્યું, 'અહીં શું કરે છે તમે ?'

'કરવાનું શું હોય, કાંઈ નહિ !...' તાત્યા એકદમ મોલ્યા, વધુ ચાલી ગઈ, કેટલી સરસ પુકિત ! કેટલું જૂઠાણું ! કેટલો પચ ! કેટલો આનંદ !

જમતી વખતે પેલો જડો ગોરા ઓઢરો એમની ખાલુમાં મેડો હતો. વચ્ચે વચ્ચે એ તાલ્યા પર પાણી છીરાડતો હતો, અને એક વખત તો એણે તાત્યાને પગ ચોટિયો જ અણી લીધી !

તાત્યાને એના પર ખીજ ચડી. 'અહીં જ નાંખવો નોંધ !' એ બજબાઝ ખીજ એકદમ વધી ગઈ. કેટલા મે દિવસથી એમને આવી ખીજ ચડી નહોતી. હાથપગ અંધી રાખેલા કાઈ માણસનો એકાદ હાથ છોડા થતાં એને નેવો આનંદ થાય એવો જ કાંઈક આનંદ એમના અજાણતાં એમના મનમાં પ્રવેશ કરતો હતો, અને એ માણસ વિના કારણ જ એ છૂટા

હાથને હલાવે-ચલાવે તે જ રીતે એ ખીજને વિના કારણ જ ઉત્તેજિત કરતા હતા.

એ ઓઢરાએ એથી પણ વધુ ઉત્પાત કર્યો હતો, પણ વધુએ એને ધમકાવ્યો, અને એ ઓઢરાએ તાત્યા સામે આંખો મારી.

'ડીક થયું.' તાત્યા ચરચટ બળ્યા, અને એમણે હાથનો વિચિત્ર ચાળો કર્યો.

'તે રાતે સૂતી વખતે પોતે પ્રુકળ થય કર્યો હોવાની સુખદ ઘાગણી ફરી ફરીને એમને થવા કરતી હતી. એમના મગજમાં વિચારોની ખૂબ જ દોહાડોચ ચાલતી હતી. ઉવરે ગોણ જરૂરે શેના પર, એ હસી હસીને મેવડા વળા ગયા, અને એ હાથે માથું દાખી રાખ્યું. જાણે જે વિચારોને કહેતા ન હોય, 'સમજ્યો હવે તમારી દોહાડોચ, હો, બા !'

ધોડાપતને યુજરી મે વર્ષ ઉપર થઈ ગયું હતું. પણ તાત્યા કંપનામાં એમને મળવા ગયા, અને એમને કહ્યું, 'શું પછીત નેવો ઓઢરો છે...બગવાન તોખા એનાથી તો ! ધમાધમ માંડી છે કાંઈ ધરમાં-એક ક્ષણ ચાંતિ મળે તો સમજે છે !...' અને ફરી ફરીને એ એકની એક વાત કરતા હતા. વચ્ચે બીડીને અહોતહી આંટા મારતા હતા.

રાતે જે વિચિત્ર પ્રકારની ખીજ એમને ઘાગતી તે આજ નહોતી ઘામતી. ક્યાં સુધી એમને એવી સરસ જીંઘ આવી કે એ જવારે છેક સ્થત વાગ્યે બિડયા.

એ જાગ્યા તે પછી પેલા જાડા ઓઢરાની ખૂમોથી. એ પાંચ પાડીને કહેતો હતો : 'એ જુઓ ! આ ખસ ચાલુ થઈ !' અને નવાઈની વાત તો એ છે કે તાત્યા સુદાં દોડતા દોડતા ખારીએ જઈને દરજ નેવો લાગ્યા !

ખસનું એનિજન ધમધમતું હતું. કાર્કવર એની જગ્યાએ ગોઠવાઈ ગયો અને પાંચ ફર્ને એણે ખારણું બંધ થયું. એક હસમુખા કાંકરે કાંટી વગાડી. એટલામાં એચાર ઉતાડુઓએ ફોડીને ખસ પકડી, અને ઝડપથી રસ્તો માપતી ખસ ચાલી ગઈ.

તાત્યાની ઝાંખી નજરે અને અધાપધા ખહેરા કાને આ બધામાંથી ખાસ કશું નેણું કે કશાકશું નહિ. કાંઈક આંધળી દિલગીર દેખાઈ હતી એટલું જ.

‘અલ, મૂખ’ ક્યાંતો !...’ અને હાથનો ચાળો કરીને એ પાછા હોય પર બેઠા. એટલામાં પાછો એમને પેલો દાતણ કૂટવાનો પથરો ચાલ આવ્યો, અને એમણે એ ઓકરાને કશું : ‘મારો પથરો ક્યાં છે ? ક્યાં મૂક્યો છે તે ? ક્યાં લઈ ગયો છું ?...’

‘મને શી ખબર !’ કહીને એ ગોટ્ટેથી હસ્યો.

‘તે જ લીધો છે... ખોટું બોલે છે.’ એ નેરથી હાથનો ચાળો કરતા બોલ્યા. એમની એ રીત નોંધને એ ઓકરાને લાગ્યું કે ‘આ મને મારશે કે શું ?’ એટલે એ ઠોઠવા લાગ્યો. અને તાત્યા પણ એની પાછળ ઠોઠવા લાગ્યા ! આટલી તીવ્ર એમની મનોવૃત્તિ ક્યાંથી થઈ, ‘અને એમનામાં આટલી બધી રૂઝિત’ એ ક્યાંથી આવી-ગોણે બાણે !

પણ એ કાંઈ હાય ન આવ્યો. તાત્યા ચિદામને એમના દીકરા પાસે ગયા. પૂછ્યું : ‘કાણ છે, કાણ છે આ ઓકરો આવ્યો છે તે ?’

‘કમ ! બંદુ છે એનું નામ. એનો બાણેજ.’

‘બંદુ ? હશે બાણેજ ! પણ મને શું કામ બાણેજને આ માટે કનડે છે વિના કારણ ? ઓકરામાં કમાચકડી કરે છે. પથરો લઈ ગયો. જરા પે કાંતિથી બેસવા નથી દેતો.’ તાત્યા લાંબાટૂંકા હાય કરતા કરતા બોલ્યા. એમને ઘણું ચડી હતી. એમને એ ઓકરાની ખો જુલાવવી હતી ! કાંઈ પણ રીતે ઇસ્કો બતાવવો હતો-અને ખીત્તું કરવા જેવું પે શું હતું ?

દીકરાએ એની પત્નીને બોલાવી કશું, ‘તું પેલાને વારતી કમ નથી ? નાહક તાત્યાને કનડે છે...’

પત્ની પતિનો દોહર સરખો કરતી બોલી, ‘હવે એમાં વળી કનડાવતું શું ? નાનું

ઓકરો તો તોફાન કરે જ ને ? એને મોટાંએ વળી મન પર લેવાતું હોય ? અને એ તો ચાર દિવસ મહેમાન થઈને આવ્યો છે. એને હું શું થાંટા પાડું ?’

‘હલે હલે. પણ એને તાત્યાના ઓકરામાં જવા ના દઈશ. તારે મન તાત્યાની કાંઈ કિંમત જ નથી બાણે...’

‘હા, અને મારી કિંમતે કાને છે ?’ પત્ની ડહાણી બીડી.

‘એમ નહિ, પણ...’

તાત્યા બરાબર ખાનથી આ સંભાળણ સંભળતા હતા. એમને બહુ જ મન પડી. એમને વિષે લોકો વાતો કરતા હતા-એમને કારણે ઝઘડો થતો હતો !... ‘હું...હું...’ વિના કારણ જ એમણે ઓકરામાં અડિ માર્યો. ‘એકંદરે દીક મન પડી...’ એવો કાંઈક અવિભાવ એમને થયો જણાતો હતો.

એ પછી તાત્યાના દિવસો મોજથી પસાર થવા માંડ્યા. એમને જે બીક લાગતી હતી એ હવે બંધ થઈ હતી. દિવસ જલદીથી પસાર થઈ જતો હતો. કોય એકદમ માઠ આવતી હતી. હવે એ વારંવાર હાથ યોગતા નહિ, દાદી ખંજવાળતા નહિ, એવું એક દિવસ અચાનક એમના ખાનમાં આવ્યું. એમને આશ્ચર્ય થયું, અને પછી એ ખીલી જાડ્યા !

બયોરે કેટલી યે વાર સુધી એ કાંઈપણ ઘેરોપત સાથે વાતચીત કરતા રહેતા. જૂની વાતો ચાલ કરવામાં એમને ફરી મોજ આવવા લાગી. અને એક વખત તો એ વિના કારણ જ બાળુના બેઠાકમાં જઈને પાંચેક મિનિટ બેસી આવ્યા હતા. (જોકે એમને કાશ્યું નહોતું.)

ત્રાસ હતો એક માત્ર બંદુનો ! ગમે તે એક વાર્તા કહેવી, નહિ તો તાત્યા પાસે વાર્તા કહેવરાવવી. કાંઈવાર તાત્યાને બનાવવા, અથવા એમની કાંઈ વસ્તુ લઈ જવી-એવો એનો ઉદ્દેશ એકસરખો ચાલુ જ હતો. તાત્યા ચિદામ જતા, મણી વાર તો હવે બહાર. (અને એમાં જ તો ખરી મન હતી !)

એ વારંવાર એમના હીકરા પાસે જઈને તકરાર કરતા, તકુરીકરા વચ્ચે બોલાચાલી થતી. તાત્યા વિના કાગળ્ય ઝોગકામાં આંટા મારતા. એક દિનસ તો બંદુએ કમાણ જ કરી. એ તાત્યા પાસે આવ્યો; અને એમના હાથ-મથિા કાતર ખેંચી લાઇને બોલ્યો, 'ચાલો આપણે વરસાદમાં ભીંજાઈએ-ચાલો.'

તાત્યાએ આશ્ચર્યથી એની સામે જોયું, અને પછી નોરથી હાથ હલાવતાં કહ્યું, 'ના નહિ નહિ.' પછી તો બંદુએ નોરથી એમની ઝોટલી પકડીને ખેંચી, 'બસ ચાલો...'

તાત્યા મૂંગા મૂંગા એની પાછળ ખેંચાયા. એમને દાઝ ચડી હતી, કે ખીક લાગી હતી કે પછી શુ થયું હતું તે જાણ નાવું કું ધાડું છું કે એમને કાંઈ નહોતું લાગ્યું. એ મૂંગા-મૂંગા એની પાછળ મસકાયા.

થોડી વાર તો એ દત્તજીદિની જેમ વરસાદમાં ભિજા હતા, પણ પછી બંદુ એમનો હાથ ખેંચતો ખેંચતો બોલ્યો, 'ઓ વાહ! કેવી મળ્ય લાઈ, કેવી મળ્ય!...' નાઈલાજે તાત્યા એની પાછળ પાછળ આમતેમ ફરવા લાગ્યા. એટલામાં વરસાદનું એક મોટું ફોટું એમના નાક પર પડ્યું. એમણે ચમકીને જોયું, તો ખીજું ફોટું સીધું એમની આંખમાં જ પડ્યું. ત્રીજું સીધું મોંમાં!

તાત્યા એકદમ ખીલ્યા, અને નોરથી હસી પડ્યા. પહેલાં એમની પત્ની એકવાર નોરથી લપસી પડી હતી ત્યારે એમને આવી જ રીતે હસવું આવ્યું હતું!

નોરથી આળસ મરજા પછી જેવો આરામ મળે છે, એવો અનુભવ એમને થવા માંડ્યો.

એમને થયું કે હસવામાં મળે છે, અને એ મોજાનો અનુભવ કરવા માટે કે પછી કેમ, એ બંદુ સામે નોંધતે ફરી હસવા લાગ્યા.

એટલામાં એમની વડુ ત્યાં આવી. બંદુને ઘાટો પાડીને કહે, 'ચાલ નોકે, મોઢાંબાદો પડ્યો તો!' પછી એકદમ તેનું પેલાં તાત્યા તરફ મથું, અને તે બોલી બેઠી, 'આય મા! તમે?'

તાત્યા ગભરાયા. એમને બંદુ પર ખૂબ દાઝ ચડી. એણે જ ક્યોં દતો બધો મોઢાનો, એ ધૂધવાયા. પણ એટલામાં વડુ ઘેર ગઈ હતી. સસરાને તેનાથી વડાવ એમ ન હતું. પતિ ગુસ્સે થાય.

થોડી વાર પછી એ બે ય બરમાં આવ્યા. શરીર લૂંછી નાંખ્યા પછી તાત્યાને એકદમ રૂતિ-ઉલ્લાસ જણાવા લાગ્યા, એ કાંઈક ગજ-મજવા લાગ્યા. અને થોડીવારમાં મોટીથી ગાવા લાગ્યા. બંદુ ખાખરાટ હસવા લાગ્યો.

તાત્યા એકદમ ચિમ્યા, 'તારું વામ કઈ કઈ.' એમણે ઘાટો પાકો, બંદુ ફરી વાર હસ્યો. પછી ક્વાઈથી એણે એકબાની કાઢી, અને બોલ્યો, 'ચાલો આપણે ખાઉ લઈ આવીએ.'

આમજ એકવાર દાંદરેથી પડી ગયા પછી તાત્યા કહી બહાર ગયા જ ન હતા. એટલે એ તરત તૈયાર ના થયા. પણ બંદુએ એમને બહુ જ ખેંચપકડ કરી, અને છેવટે એમને કાણુ જાણે શુ થઈ ગયું તે, એમણે કહ્યું, 'માથ.'

આજ કેટલા યે દિવસે એ પાછા રસ્તા પર ચાલતા હતા. કોઈનો ધક્કો ના વાગે એ માટે એ કેટલી યે સંજાળ લેતા હતા. પછી તો ખૂબ જ કુશળતાથી એમણે રસ્તો ઝોળંગ્યો.

કેવી મળ્ય!

ખાઉ લાઇને એમ જણા મોજથી પાછા આવતા હતા. તાત્યા એકદમ રંજમાં હતા. પહેલાં જતા હતા એવી રીતે આજ પોતે ઝોફિસે જાય છે એવું. એમને લાગતું હતું...અરે, બાપરે! કેટલું મોડું! એમણે લાડાદસે હાંસર મવાનું. દામ બરાબર વખતસર મળે તો સમ છે. અને કામનો ય જેવો મોટો ફોગર ખમકાયો હતો. એક માથુસ વધારે રાખે તો સાહેબના જ સમ. સાહેબને 'એફિશિયન્સી' સાબિત કરી બતાવવાની છે ને! સાંજે પાછું મળાર તો કિયું જ. એ ઉપરાંત એના મામા પાસે જાયું... ના રે રામ! આહા...કામ-કામ...! તાત્યાના મોં પર હારખ બિભરાયું.

એકદમ ઉત્સાહથી એ રસ્તો ઝોળંગતા

હતા ત્યાં ઝડપથી એક મોટર આવી. કાર્ષ મોટરથી બોલી લીધું, 'મર્થો હોસો...' અને એ જ વખતે એક દાખવાને કડંડા અવાજ આવ્યો, અને મોટર અટકી.

એ અવાજથી તાત્પ્ર એકદમ મૂક જેવા થઈ ગયા છાતી પર કેટલો મોટો ધ્રાસકો પડ્યો! આવરા આવરા થઈને એ આમતેમ જોવા લાગ્યા. કેટલો મોટો, કેટલો વિચિત્ર અનુભવ હતો એ! એમની આખી જિંદગીમાં આવો અનુભવ એમને ઠી થયો ન હતો. અને પહેલી જ વાર એમને વિચાર આવ્યો, 'મારે મરવું નથી...' અને જાણે નહોતું મરવું એ માટે એમણે એક દાય જોરથી છાતી પર દાખી મૂક્યો.

અને હવે એમના ધ્યાનમાં આવ્યું કે મિલમાં હોય છે એવું એક મોટું ચક્ર એમના મગજમાં જ માત્ર નહિ, પણ આખાથે ચરી-રમાં ધમધમતું ફરતું હતું. ખૂબ જ ખીક, ખૂબ જ ચીડ, ખૂબ જ આનંદ-અસ્વસ્થ વિચારો એ ચક્ર પર બેસીને મોટરથી બોલતા હતા પણ એ અવાજ ચોક્કસ સંભળાતો નહોતો.

પછી તો રોજી બેઠું થયું. એક જ માણસો વચ્ચે આવીને ગમેતેમ સવાલો પૂછવા માંડ્યા. સારી જેની ધાંધલ મચી ગઈ. રસ્તો રોકાયો, મોટરો જોરથી હોન વગાડવા લાગી. પોલીસ આવી.

એટલામાં ક્યાંકથી એમનો દીકરો આવ્યો, અને એમને ઘેર લઈ ગયો.

તાત્પ્ર ચરચર ધૂનતા હતા. પેટું ચક્ર હજી પણ ધમધમતું હતું. મનની આ રચિતિ આનંદની હતી કે દુઃખની એ તાત્પ્રને સમજતું નહોતું. પણ એ ખૂબ જ ઉત્તેજિત થઈ ગયા હતા એમાં શંકા નથી. એમને જીવવું હતું.

ઘેર પહોંચતા જ દીકરાએ કહ્યું, 'આ શું તાત્પ્ર! બહાર ચા માટે ગયા હતા? પૂરું કે ખાતું નથી, સંભળાતું નથી-મોટર નીચે આવી ગયા હોત તો!'

તાત્પ્ર મજમજ ગયા. પત્નીની ખીક લાગતી હતી એવી જ દીકરાની લાગી. અને જાંઘ પર

એમને પુછ્યું શક્ય થઈ. એ જ આ બધા જે ઉત્પાતનું મૂળ હતો અને પાછળથી ધક્કો લાગતાં જેમ માણસ દરી જાય, એમ એમના મોંમાંથી શબ્દો મરી પડ્યા, 'આ-આ બંદુ તારો એક સગવો કનડે છે. મને વરસાદમાં લઈ ગયો. તાવ આવ્યો હોત, મરી ગયો હોત છળીસો-ચોરસો! હવે સહન નથી થતું...આ ધરડે ધક્કાયું હવે જરા હીક લાગે છે;...પણ એનાં છગકપટ...' અને કેટલી વાર મુઠ્ઠી એ અસ્થિરપણે આવું કાર્ષ બનમતા રહ્યા.

એ દિવસે એમનો દીકરો વડુ સાથે ખૂબ ઝંઝાવો વડુ પોસ પોસ ગઈ. અને ખીજો દિવસે સવારે જ બંદુને ત્યાંથી વિદાય મળી.

ખીજો દિવસે સવારે બંદુ તાત્પ્રને કનડવા આવ્યો નહિ. એટલે સવારના એમને હીક લાગતું હતું. આરામ લાગતો હતો. જોકે એ એમની માત્ર કંપના જ હતી.

ધીમે ધીમે સાંજ પડવા આવી. કાર્ષ કનડે નહિ. કાર્ષ બોલે નહિ. કાર્ષ ફાવે નહિ. પાછી એ વિચિત્ર અસ્વસ્થતા એમને ફાલવા માંડી. ખાલી દિવસ ખાવા ધાતો હતો. એમણે ઘાટી ખંજવાળી, દાય ચોળ્યા. એ કશાકની વાટ નેતા હતા-એકદમ ઉત્ક્રાંતિ, કાર્ષક પણ થવાનું હતું-હમચાં જ-ચોરી વારમાં જ-હટ્ટ!

પાછી એ વિચિત્ર ખીક એમના પર પડ્યો ઉગમ્યો.

કાર્ષ એમને ટટાળ્યો, 'કાર્ષ પણ કર...' અને અનિશ્ચિતપણે જીડીને એ બારી ઉઘાડવા લાગ્યા. એમણે જોરથી ધક્કો માર્યો ત્યારે બારીએ અવાજ કરતી લીધી. અને ફરી વાર તાત્પ્ર એ વેગથી ફાટતા જમતને ચાલ નજરે નિહાળી રહ્યા.

એટલામાં એમનો દીકરો આવ્યો અને બોલ્યો, 'તાત્પ્ર! હવે તમને એકદમ સારું લાગતું હશે, નહિ? ચોક્કસની દીધો એને ઘેર, પેલા દાંડ બંદુને! હવે તમારે નિર્વાન.'

[અનુસંધાન પાન ૨૬ મે

શિ
યા
ળો

No.

222

આવ્યો અને અરણ હોઝિયરી
ની યાદ લાવ્યો

દરેક વર્ગને પોપાય તેવી દરેક પ્રકારની દરેક કાતુને અનુકૂળ
સરતી, ટકાવ અને સુંદર

‘ અરણ હોઝિયરી ’

ગરમ તથા સુતરાઉ

સીરાધ્ન, શુજરાત
અને સુંઘર્ષના
દરેક વર્ગમાં તેના
અનુકૂળતા માટે
પ્રિય થઈ પડી છે.

- મોજાં
- ગાંજી ફરાક
- સેન્ડો ગાંજી ફરાક
- જાંઘિયા
- ચક્રી
- મફલર

વેપારી લાવતાલ માટે મળેા અથવા લખો

અરણ હોઝિયરી મિલ્સ લિ.

કેનલંગ ડાયરેક્ટર
વી. સી. દેસાઈ

રૂપાપરી રોડ
ભાવનગર

જીવેનીલ * (લુવેનાઇલ) કોર્ટમાં હું સમાજ સેવક તરીકે કામ કરતો હતો. મારા આ કાર્ય દરમિયાન એકઠી કરેલી નોંધો મારેની આ એક સાચી વાત છે.

માર્ચ વીસેક નામનાં એક જાનુને બાળકની જરૂર હતી, અને બીલી એન્ડન નામનાં છોકરા કે જેના ઉપર, આઠ વર્ષની ઉંમરમાં બે જાનુને મારી નાખ્યાનો આરોપ હતો, તેની આ વાત છે.

સને ૧૯૨૯માં શ્રીમતી વીસેક, જે મળ્યું છે તે એક બાળક હતું જેવા માટે મારી ઓફિસે આવ્યાં હતાં, માતૃત્વની મહેજાવાળાં બે બાનુની ઉંમર પિસ્તાળીની આસપાસ હતી. તેમના પતિ એક કામ ચલાવતા હતા. અને જાનુને બાળક પ્રત્યે ખૂબ મમતા હતી, પણ કમનસીબે, તેમને પોતાને કંઈ ચંતલિ ન હતી.

તેમની મોટી ઉંમરને કારણે, કોઈપણ કોર્ટ હતક તરીકે કોઈ બાળકને સોંપે તેમ ન હતું. આ બાબતની ચોખ્ખાટ તેમની સમક્ષ કરવાનું મારે માટે મુશ્કેલ હતું. બે વર્ષ બાદ બીલી એન્ડન નામનાં છોકરા મારી પાસે આવ્યો હતો, તેને વિશે ફરિયાદો અનેક હતી, અને આવો કુટ છોકરો તો મેં પહેલી વાર જ જોયો હતો. આ બીલીની મા નાનપણમાં ગુજરી ગઈ હતી. અને તેનો બાપ, નીક એન્ડન ધણે જુગારી હતો. જે કુટુંબ સાથે આ બાપદીકરા રહેતા હતા તેમને આ છોકરાની કંઈ પડી ન હતી. એક દિવસ એવું બનેલું કે ઘરમાં ટેવલ ઉપર જૂલથી, કરેલી પિસ્તાલ પડી રહેલી, તે આ બીલીએ ઉપાડી લીધી અને ઘરની બહાર નીકળી ગયો. રસ્તામાં ચહેરના અમગવણ જાણના તંત્રોના દીકરા તેને સામે મળ્યો. તેણે તે પિસ્તાલ જોઈ અને બીલી પાસેથી આંચકી

જેવા પ્રયત્ન કર્યો. બંનેની એંચતાણ ચાલતી હતી તેવામાં અકસ્માત ઘોડો દબાયો પરિણામે પિસ્તાલમાંથી છૂટેલી ગોળીએ તંત્રીના દીકરાનો છવ લીધો.

આ તંત્રીએ પોતાના હાથમાં આ બાબતને ખૂબ મદત્ત આપ્યું, અને નીક એન્ડન અને તેના છોકરા માટે ઉમ દીકરો કરી. રીપોર્ટર નીક એન્ડનને બૃતકાગમાં કેવા કેવા જાકુબી ધણે કર્યા હતા. તેની સધળી માદિતી ભેગી કરી હાપી માયું, વધારામાં બીલી વિશે પણ લખ્યું કે તેની પાંચ વર્ષની ઉંમરે, દીવાસળી વડે અટક્યાગા કરતાં પડેશીની છોકરીને સળગાવી મૂકી હતી, જે છોકરીનું મરણ નીપળ્યું હતું. અને આ રીતે બીલીને 'છાપેલ કાટલુ' બનાવી દીધો.

હાથમાં પ્રગટ થયેલ લખાણને પરિણામે નીક એન્ડનને જુગાર રમવાના આરોપસર એક વરસની કેદ મળી, અને બીલીને જુવેનીલ કોર્ટના રક્ષણ નીચે મૂક્યો.

તેની આવી રીતબાત અને તોફાની ટેવો બાબત તપાસ કરાવવા, હું તેને લઈને ચહેરના જાણીતા માનસશાસ્ત્રી પાસે ગયો. તપાસમાં કહેવામાં આવ્યું કે આ સામાન્ય કસ્ટાનો છોકરો છે અને હજુ તેની જુદિને યોગ્ય માર્ગે લઈ જવા અવકાશ છે. માટે તેને જે કોઈ સારા કુટુંબમાં રાખવામાં આવશે તો જરૂર થેમ ને લામણીને સમજતાં શીખશે. ત્યાર બાદ ધણી જગ્યાએ તેને રખાવવા માટે પ્રવાસ કર્યો. પણ બીલીને વિશે અગાઉ હાથમાં ખરાબ પ્રચાર થયો હોવાથી, કોઈ તેને રાખવા તૈયાર ન થયું. આથી કંટાળી જઈને, મારી ઓફિસમાં આ બાબત રોટને રીપોર્ટ કરવાનો વિચાર કરતો હતો તેવામાં અચાનક, પેલાં માર્યા વિતેક મને યાદ આવ્યાં, તેમને હતક તરીકે એક બાળકની જરૂર હતી.

શિ
યા
ળો

ARUN
HOSIERY
FOR
Comfort & Style

ARUN HOSIERY MILLS LTD
BHAVNAGAR

No.

222

આવ્યો અને અરૂણ હોઝિયરી
ની યાદ લાવ્યા

દરેક વર્ગને પોષાય તેવી દરેક પ્રકારની દરેક નકતુને અનુકૂળ
સરતી, ટકાવ અને સુંદર

‘ અરૂણ હોઝિયરી ’

ગરમ તથા સુતરાઉ

સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત
અને મુંબઈના
દરેક વર્ગમાં તેના
અનોડપણા માટે
પ્રિય થઈ પડી છે.

- મોતી
- ગાંજ ફરાક
- સેન્ડો ગાંજ ફરાક
- જાંધિયા
- ચક્રી
- મફેલર

વેપારી ભાવતાલ માટે મળેા અથવા લખો

અરૂણ હોઝિયરી મિલ્સ લિ.

નવજીવ ડાયરેક્ટર
વી. સી. દેસાઈ

રૂપાપરી રોડ
ભાવનગર

જી. વેનીલ * (લુવેનાઇલ) કોર્ટમાં હું સમાજ
સેવક તરીકે કામ કરતો હતો. મારા
આ કાર્ય દરમિયાન એકઠી કરેલી
નોંધો મંદિની આ એક સાચી વાત છે.

માર્ચ વીલોક નામના એક બાળ-
કની જરૂર હતી, અને બીલી એન્ડન નામનો
છોકરો કે જેના ઉપર, આઠ વર્ષની ઉંમરમાં
એ જ્યુને મારી નાખ્યાનો આક્ષેપ હતો, તેની
આ વાત છે.

સને ૧૯૨૬માં શ્રીમતી વીલોક, જે મળી
શકે તો એક બાળક દત્તક લેવા માટે મારી
ઓફિસે આવ્યાં હતાં, માતૃત્વની મહેત્તજાવાળાં
એ બાલુની ઉંમર પિરતાળીશની આસપાસ
હતી. તેમના પતિ એક કામ ચલાવતા હતા.
અને જ્યુને બાળક પ્રત્યે ખૂબ મમતા હતી,
પણ કમનસીબે, તેમને પોતાને કંઈ સંતતિ
ન હતી.

તેમની મોટી ઉંમરને કારણે, કોઈપણ કોર્ટ
દત્તક તરીકે કોઈ બાળકને સોંપે તેમ ન હતું. આ
બાબતની ચોખવટ તેમની સમસ્ય કરવાનું મારે
માટે મુશ્કેલ હતું. જે વર્ષ બાદ બીલી એન્ડન
નામનો છોકરો મારી પાસે આવ્યો હતો, તેને
વિશે ફરિયાદો અનેક હતી, અને આવો કુટ
છોકરો તો મેં પહેલી વાર જ નોંધ્યો હતો.
આ બીલીની મા નાનપણમાં ગુજરી ગઈ હતી.
અને તેના બાપ, નીક એન્ડન ધધે જુગારી
હતો. જે કુટુંબ સાથે આ બાપદીકરો રહેતા
હતા તેમને આ છોકરાની કંઈ પડી ન હતી.
એક દિવસ એવું બનેલું કે ધધાં ટેબલ ઉપર
બૂલધી, બરેલી પિરતોલ પડી રહેલી, તે આ
બીલીએ ઉપાડી લીધી અને ધરતી બદાર નીકળી
ગયો. રસ્તામાં ચહેરના અગ્રગણ્ય છાપના
તંત્રીનો દીકરો તેને સામે મળ્યો. તેણે તે
પિરતોલ જોઈ અને બીલી પાસેથી આંચકી

લેવા પ્રયત્ન કર્યો. અનેની ખેંચતાણ ચાલતી.
હતી તેવામાં અકસ્માત ઘોડો દબાયો. પરિણામે
પિરતોલમાંથી છૂટેલી ગોળાએ તંત્રીના દીકરાનો
જીવ લીધો.

આ તંત્રીએ પોતાના છાપામાં આ બાબ-
તને ખૂબ મહત્વ આપ્યું, અને નીક એન્ડન
અને તેના છોકરા માટે ઉમ દીકાઓ કરી.
રીપોર્ટરે નીક એન્ડનને બૃતકાળમાં કેવા કેવા
જુકુબી ધધા કર્યા હતા. તેની સજામાં માફતી
બેગી કરી છાપી માયું. વધારામાં બીલી વિશે
પણ લખ્યું કે તેની પાંચ વર્ષની ઉંમરે,
દીવાસળી વડે અટક્યાળા કરતાં પડોશીની
છોકરીને સળગાવી મૂકી હતી, જે છોકરીનું
મરણ નીપળ્યું હતું. અને આ રીતે બીલીને
'છાપેલ કોટલું' બનાવી દીધો.

છાપામાં પ્રગટ થયેલ લખાણને પરિણામે
નીક એન્ડનને જુગાર રમવાના આરોપસર એક
વરસની કેદ મળી, અને બીલીને લુવેનીલ
કોર્ટના રક્ષણ નીચે મૂક્યો.

તેની આવી રીતભાત અને તોફાની રેવો
બાબત તપાસ કરાવવા, હું તેને લઈને ચહેરના
જીણીતા માનસશાસ્ત્રી પાસે ગયો. તપાસમાં
કહેવામાં આવ્યું કે આ સામાન્ય દેશનો છોકરો
છે અને હજુ તેની જીવિતે યોગ્ય માર્ગે લઈ
જવા અવકાશ છે. માટે તેને જો કોઈ સારા
કુટુંબમાં રાખવામાં આવશે તો જરૂર પ્રેમ ને
લાગણીને સમજતાં શીખશે. ત્યારબાદ ધણી
જગ્યાએ તેને રખાવવા માટે પ્રયાસ કર્યો.
પણ બીલીને વિશે અગાઉ છાપામાં ખરાબ
અચાર થયો હોવાથી, કોઈ તેને રાખવા તૈયાર
ન થયું. આથી કંટાળી જઈને, મારી ઓફિસમાં
આ બાબત કોર્ટને રીપોર્ટ કરવાનો વિચાર
કરતો હતા તેવામાં અચાનક, પેલાં માર્ચ વિલોક
મને યાદ આવ્યાં, તેમને દત્તક તરીકે એક
બાળકની જરૂર હતી.

હવે જ બીલીને સાથે લઈને મોટરમાં હું
વીસીકનાં ફાર્મ તરફ જવા નીકળ્યો.

મારા હૃદયમાં ખાતરી થઈ ચૂકી હતી કે
વીસીક કુટુંબ, બીલીને રાખશે જ, અર્થે તેમના
ફાર્મને દરવાજો આવી પહોંચ્યા હતા. જુલાઈ
માસ હોવાથી લાણીટાણું હતું. આગળ જ
એકા ધાતુનું મકાન હતું. મકાનની બાજુમાં
ધોણાના તળેલા અને ધાસની ગંજીઓ હતી.
જરા દૂર ખર્ચા પથરાયેલાં પડ્યાં હતાં અને
આનંદથી લાણી થઈ રહી હતી. અમારી
મોટરને આવતી જોઈ માર્થાએ ખેતરમાં જ
ઊભાં ઊભાં હાથ જોડ્યા કરી આવકાર આપ્યો.
અંદર મકાન પાસે જ અમે મોટર જીબી રાખી,
દરમિયાન તેઓ આવી પહોંચ્યાં; પાછળ રેમની
પતિ આવી રહ્યા હતા.

માર્થા વીસીકે, અમને મોટરમાંથી કીતરી
બંદરે આવવા કહ્યું અને ચાપાણી લેવા
આમ્રક ક્યો. અમે બહાર પરસાળમાં બેઠા. આ
આવી અને સાથેસાથ બીલીને માટે પાઉં
અને મુરખો આપ્યો. તેણે કાંઈકું મોહું
હોય તેય ખાવું શરૂ કરી દીધું. માર્થા અને
તેમના પતિ મિ. હર્બર્ટ, આ રીતે ખાતા
છોકરાનું નિરક્ષણ કરી રહ્યાં હતાં.

મેં બીલીની ઓળખાણ કરાવી કે 'આ

પાન રડતું સંપણું]

તાતાએ દાઢી ખંજવાળી હાથ ચોળ્યા,
અને સ્વસ્થજે બોલ્યા, 'અહુ...હા, હા.'

પછી એકદમ એમને થયું કે દીકરા સાથે
તકરાર કરું- 'શો તાસ આ બસો? આ શું
કેવી રીતે કાઢવા દિવસ?... પશુ કયા બહાને
તકરાર કરવી એ સરખું નહિ, અને એમણે
કારણ વગર જ હાથના ચાળા કર્યા.

એમના દીકરાએ એ જોયા નહિ, અને
ખાપને સુખી કર્યાના આનંદમાં એ ત્યાંથી
ચાલ્યો ગયો.

[શ્રી જગન્નાથ મહાપ્રભુની
મરાઠી વાવણી અનુવાદ

અંદરનાં છોકરાં છે. અને અહીં તમારી પાસે
થોડાં કે વહેરાં હશે તો તેને જોવા બહુ ગમશે.'

માર્થાએ તેમના પતિને-બીલીને સાથે મોકલ-
લીને-તળેલામાં થોડાં બતાવવા મોકલ્યા.

અમે એકલાં પડ્યાં. થોડી વારે કંઈ વાત
આબુ હોય તેમ માર્થા બોલી કહેવા: 'આ તો
ચેલા છે-કનકુડુંબનાં છોકરાં ખરું ને? અગાઉ
આને માટે જાપામાં ફેલા જોયા હતાં એટલે
હું ઓળખી શકું છું, આ છોકરાંએ તો ભાઈ
મળ્યો કરી છે! પશુ...' એ કંઈ આગળ બેઠે
તે પહેલાં વચ્ચેથી જ મેં કહ્યું: 'હા સાચી
વાત છે. જુઓ ને હમણાં જ એક કુટુંબની
મુલાકાત લીધી હતી, મને આશા હતી કે
બીલીને તે ઘરમાં હું થોડા મહિના રખાવીશ
કે જેથી તેની ખરાબ હાથ ભૂંસાઈ નહીં અને
ત્યાર બાદ કોઈ સારું સ્થળ શોધી તેને કામ
માટે રહેવાનું કરી આપવું, પરંતુ કમસાગરે
તે કુટુંબના માથુસો એને કુટુંબમાં લેવાના
વિચારે જ ગમરાવાં, આથી ત્યાં રાખવાને માટે
હવે આશા રહી નથી. આ છોકરા કાઢીને
જોઈતા નથી પણ ખરું પૂછો તો મારા મન
મુજબ, એ સારો અને યોગ્ય છોકરો છે, સાથે-
સાથ સમાજને માટે ધરમની વાત છે કે તેને
સારા ધવાની એકેય તક આપવામાં આવતી નથી.'

માર્થાની આખમાં સમકારો આવી ગયો.
તે 'ખુશીમાંથી જીબી થઈ અને કહ્યું: 'તમે
જરા ચોમો. હું મિ. હર્બર્ટ જોડે વાત કરીને
આવું છું.'

થોડી વારે તેઓ બીલીને આગળાએ વળ-
ગાડીને પાછાં આપ્યાં. મેં બીલીને પૂછ્યું: 'કેમ
અહીં તને ફાવે તેમ છે કે નહીં?'

માર્થાએ જવાબ દીધો: 'તમે જો રમ
આપો તો તેની ઈચ્છા એકાદ બે માસ અહીં
રહેવાની છે.'

'ખુશાથી રહી શકે છે.' મેં રમ આપી
અને ત્યાંથી વિશય લઈ આંકિસે આવ્યો.

માત્ર એકાદ બે માસ નહીં પરંતુ જીલી

એ કુટુંબ સાથે દસ વર્ષ રહ્યો. સગી-માની સાચવણને બાબુ પર મૂકી દે તેવી રીતે માર્યા-એ આ તોફાની ઊકરાને સાચવી મોટા કર્યો.

‘ફરી એક વખત છાપાવાળાએ બીલી ક્યાં છે એ શોધી કાઢ્યું’ અને તેનું જૂનું પ્રકરણ છાપા દ્વારા ઉબેલ્યું. છાપું વાંચીને તુર્ત જ માર્યા પોતાની જૂની મોટરમાં શહેરમાં આવી અને છાપાના તંત્રીને મળ્યા. તંત્રીને તેણે શું સમજાવ્યું તેની ખબર નથી પરંતુ પરિણામ એ આવ્યું કે ફરી કોઈ વાર બીલી બેન્ડનને મોટે છાપામાં લખાણ ન આવ્યું.

બીલી આ કાર્મમાં રહેવા આવ્યો તે પહેલાં પડોશીઓ પોતાના બાળકોને રમાડવા વીલોડ પાસે આવતાં; તે બધાં બીલીના આગમનથી આવતાં બંધ થયાં. ત્યારે હર્બર્ટ અને માર્યા, બીલીને સાથે લઈને વગર આમંત્રણે પોતાનાં જૂનાં મિત્રોને ત્યાં જવા લાગ્યાં, થોડા વખત-માં આ ઊકરાને માટેના અણગમે દૂર થયો.

નિયમિત રીતે હું તેની મુલાકાત લેતો હતો, અને તેનામાં થતા ફેરફારનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરતો હતો. સમાજથી ભડકેલો અને વીકરી ગયેલો ઊકરો આજે સુખી અને દૃઢ-મન વાળો લુવાનિયો બની રહ્યો હતો. હાઈ-રફલમાં ઊંચે નંગર પાસ થઈ કાલેજની રોલ-રશીપ મેળવી તે ગ્રેજ્યુએટ થયો હતો. માર્યા અને હર્બર્ટ બીલીને કાયદેસર ઇત્તક લેવા માગતાં હતાં પરંતુ લુવેનીલની કોર્ટો ઊકરો ઉમરલાયક ન થાય ત્યાં સુધી તેને સોંપે તેમ ન હતી.

આ દરમિયાન નીક બેન્ડન સગા બેગમની જેલમાંથી છૂટ્યો હતો. તેણે મારી મુલાકાત લીધી અને મને જણાવ્યું કે ‘હું હવે સારા ધંધા કરવા માગું છું, કે જેથી કોર્ટ મારા દોકરાને પાછા સોંપી શકે.’

વર્ષમાં બે વાર તે બીલીને મળ્યો હતો. અને પત્રો નિયમિત લખતો ઉપરાંત કીમતી મોટા મોકલ્યા કરતો હતો.

તે જિજ્ઞાસા પશ્ચિમના શહેરમાં દારૂબંધી બીડી ગયા પછી નીક બેન્ડને ત્યાં દારૂનું પીકું જોઈ

હતું. તેણે ફરી વાર લંમ કર્યાં, આ વખતે બીલી-ની ઉમર ઓગણીસ વર્ષની થઈ હતી.

નીક બેન્ડને બીલીને પાછો મેળવવા માટે કોર્ટને અરજ કરી જેના જવાબમાં ન્યાયા-ધીશે તે બાબત, ઊકરાની મરજ પર છોડી.

બીલી પોતાનું બાવીસમાન નકી કરે તે પહેલાં એક દિવસ અગાઉ એર ફ્રેસમાં તેનું નામ નોંધાઈ ગયું હતું. એ મોટર ટેકલ ગનર બન્યો હતો. તેના વિમાનને બે વખત નીચે તોડી પાડવામાં આવ્યું હતું પરંતુ સફળાએ એ બચી જવા પામ્યો હતો. લડાઈ દરમિયાન ત્યારે એ દરિયા પાર હતો ત્યારે પોતાના પગાર તરીકે મળતી રકમ તેણે માર્યાને મોકલાવી આપી હતી.

જેના શરીરે ચાર જખમ થયા હતા આથી લડાઈમાં સને ૧૯૪૫માં લશ્કરમાંથી તેને દૂરો કરી દેશમાં મોકલી આપવામાં આવ્યો હતો.

એક દિવસ સવારમાં માર્યા તરફથી મને તાકીદનો સંદેશો મળ્યો તેમાં લખ્યું હતું કે ‘આજે બીલી અને તેના પિતા મારે ત્યાં આવનાર છે તો આપ અચૂક આવશો અને બોજનનું મારી સાથે રાખશો.’ તુર્ત જ હું મોટર લઈને નીકલ્યો અને તેના કાર્મ પર પહોંચી ગયો.

થોડી વારે મી. નીક બેન્ડન નવી જ હુ-સીટર મોટરમાં બીલીની સાથે આવી પહોંચ્યા. મિ. નીક દારૂના પીઠા ઉપરાંત બીજા બે રેસ્ટો-રન્ટના માલિક બન્યા હતા, અને પોતાના પુત્રને આ ધંધામાં ભાગીદાર બનાવવાની તેમની ઇચ્છા હતી. પોતાનો પુત્ર પાછો ફરે છે તેની ખુશા-લીની ભેટ તેઓ સાથે લેતા આવ્યા હતા.

બીલીને આવીશ્યું વર્ષ ચાલતું હતું અને પોતે ક્યાં રહેતું તે જાતે જ નક્કી કરવાનું હતું.

બધાં ટેગલ ફરતાં બેઠાં હતાં. બીલીના મનની મંજૂરણ જણાઈ આવતી હતી. એક જાણુ પર ઊભા રહીને લગભગ એક કલાકથી આ ઊકરાની — અને પછી તરફની પોતાની ફરજ અદા કરવાની ભાવનાએ તેનામાં જન્માવેલી મનની મંજૂરણને હું જોઈ રહ્યો હતો.

માર્્યા અને હર્બર્ટ પ્રત્યે તેને અગાધ પ્રેમ,

યર્ષ આગળ બોલવું શરૂ કર્યું: 'આ બાળકને માટે આજ સુધી મેં વિચાર ક્યાં કર્યો છે. અને...વારુ! તારે હું અહીંયા જ રહેવાનું પસંદ કરું છું, આવતાં થોડાં વર્ષોમાં અનાજના બાવો હોવા નવ તોમ લાગે છે, એટલે હું આ ખેતરને માટે નોંધતાં લાધનાં તેમજ થોડાં ખચ્ચર કોરે ખરીદ્યા સરકાર પાસેથી લેવા લાઈશ, કારણ અહીં રહેવું મને વિશેષ પસંદ પડ્યું છે; કદાચ ખીલ કાઈ જગ્યા કરતાં પણ...'

ધીકર નીક બે-ડાન પોતાના બાવા દીકરા માટે મગફળ થયો હોય તેમ લાગ્યું. હસીને તેણે બીલીને કહ્યું: 'તારા મનની વાત હું જરાબર જાણી ચકપો છું બીલા! તારે નેટલાં નાણાં નોંધતાં હશે તેટલાં હું તને ધીરીય.'

આ સાંભળી માર્થા, ખુરશીમાંથી ઊઠી. અને અમે તેનાં આંસુ ન નોંધી ચકીએ એ રીતે પોતાનું મોં બાણ પર ફેરવી બીલને કહ્યું: 'બેટા તારે વધારે નાણાં ઊછીનાં લેવાં નહિ પડે, લગાઈ દરમિયાન તેં જે નાણાં મને મોકલ્યાં હતાં તે તારે માટે જ અનામત રાખી મૂક્યાં છે.'

પ્રેમ અને લાગણી કાઈ દિવસ એકતરફી હોતાં જ નથી. અસહાય સ્થિતિના આ તબક્કાએલા બાળકને પાળી પોષીને, વિલોક કુટુંબે જીવનના મોટામાં મોટા આનંદનો પાક ઉતાર્યો અને માર્થાના નિઃસ્વાર્થ પ્રેમની જ્યોતથી બીલીના જીવનનું અધારું દૂર થયું. [અનુવાદિત

બે પ્રસંગકથાઓ

વસંત

૧ : અદ્ભુત સ્વપ્ન

પ્રખ્યાત અમેરિકન લેખક માર્ક ટવેર્નનનું મૂળ નામ સામ ક્લેમન્સ હતું. એક દિવસ જુવાન સામને સ્વપ્ન આવ્યું. સ્વપ્નામાં તેણે એના નાના ભાઈ હેનરીના શખેને એક ધાતુના કોશીનમાં પહેલું જોયું. એ કોશીન બે પુરથી ઉપર ટેકાવી રાખેલું હતું. તેની છાતી ઉપર સફેદ ફૂલોનો એક ગુચ્છો મૂકેલો હતો. એ ગુચ્છામાં વચ્ચે એક લાલ રંગનું ફૂલ હતું. સામને આ સ્વપ્ન ધણા વખત સુધી યાદ આવ્યા કરેલું. અને ધણા પ્રયત્નપૂર્વક એ વિચારી શક્યો.

ધણા ધણા મહિના પછી એ સ્ટીમરમાં સેટ છુટ જવા નીકળ્યો. ત્યાં તેને હેનરી મળવાનો હતો. હેનરી ન્યુ ઓર્લીઅન્સથી બીજી સ્ટીમરમાં આવતો હતો. પરંતુ મીસીસીપી નદી ઉપરના ક્રીન'વીલે ગામમાં આવતા ખખર પડ્યા કે જે સ્ટીમરમાં હેનરી આવતો હતો એ સ્ટીમર મેમ્ફીસ પાસે જ ડૂબી ગયેલી. અને હોડસે માણસોએ પોતાની જાન ગુમાવી. સામ ક્લેમન્સની મતિ જાણે કે ભ્રમિત થઈ જતી લાગી. કંઈ આવી તેણે ફરિયા પાસેથી છાપું લઈ કૂંજતા હાથે ખખર જોયા. હેનરીનું નામ બચી ગયેલાની યાદમાં વાંચી તેને અત્યંત આનંદ થયો. એ હાથથી મેમ્ફીસ આવ્યો પરંતુ મેમ્ફીસમાં તેની આશાઓ લાગી પડી. સ્ટીમર ઉપરના બીજા પેસેન્જરોને બચાવવા જતાં હેનરી સખત દાગી ગયેલો ને મૃત્યુની અણી ઉપર હતો. છ દિવસ અને છ રાત સુધી એ તેની પથારી પાસે જ બેઠો રહ્યો, અને શરીર જ્યારે યાજીને ઢળી પડ્યું ત્યારે ગામવાસીઓ તેની તરફ મમત લાવી તેને લઈ જઈ પથારીમાં સુવરાવી દીધો. જ્યારે એ જાગ્યો ત્યારે ઘુરત કપડાં પહેરી એ ઇસ્પીતાલમાં પોતાના ભાઈની પથારી

પાસે ગયો. હોસ્પીટલમાં આવતાં જ એ અચાનક અટકીને ઊભો રહ્યો. વચલા હોલમાં બે પુરથીને ટેકે એક ધાતુનું કોશીન રાખેલું જણાયું. કોશીનમાં તેણે પોતાના ભાઈને મૃતેલો જોયો. સ્વપ્નાનું ચિત્ર આગાદ રીતે મૂર્તિમંત રજૂ થતું સામ અનુભવી રહ્યો. ફક્ત ઘોળા ફૂલની વચમાં એક લાલ ફૂલવાળો ગુચ્છો જ ખૂટતો હતો. સામને પાછળથી ખખર પડી કે ગામલોગોને હેનરીની બહાદુરીથી અત્યંત લાગી આવેલું અને તેમણે જ ફાળો કરી એ ધાતુનું કોશીન બનાવરાવેલું. અત્યંત દુઃખભર્યા દિવસો એ મૃતદેહ પાસે ઊભો રહી તેને નીરખતો હતો ત્યાં જ એક મોટી ઉમરની સ્ત્રીએ અંદર આવી મૃતાત્માની છાતી ઉપર ફૂલ મૂક્યાં. સફેદ ફૂલનો એ ગજરો હતો અને વચ્ચે એક લાલ ફૂલ ચમકતું હતું.

બાળપણમાં આવેલ સ્વપ્નાને સિદ્ધ થતું જોઈ માર્ક ટવેર્નનની આખમાં આશ્ચર્ય સમાપ્ત નહીં.

૨ : ખરફ અને પાણી

૧૯૧૨ના શિયાળામાં નામગરાનો જળ-ધોધ કરીને દિમ બની ગયેલો. ધોધની બને બાજુ ઉપરની અમેરિકા અને કેનેડાની સર-હદોને સાંધતો ખરફનો એક આશરે ૮૦ ફુટનો ઘર બની ગયેલો. વાતાવરણમાં ઠંડી બહુ હતી તોપણ ગરમ કપડાં પહેરી અને લોકો ફરવા નીકળી પડેલાં.

આશરે પચાસે જેટલાં માણસો એ ખરફ ઉપર આનંદથી આમતેમ ફરતાં હતાં. આવો મોટો નિરંતર વહેતો ધોધ આજે સિધર ઘઈ અચેતન પડેલો એમાં જાણે માનવીને પ્રકૃતિ ઉપર વિજય મેળવ્યા જેવા વિચારણા આનંદ મળતો હતો. સૌ કોઈ એકબીજા સાથે ખરફ ઉઘાડતું ગમત હતાં હતાં. આવો જખખર

પુલ કાઈ રીતે કાયરૂપ બની ચકે એવો કાઈના કિલ્લામાં સહેજે ખ્યાલ ન હતો. આથે આથે જોડાણમાં નામગરાનાં વર્ણાન્તર્તા નીરનો ગંભીર અવાજ વાતાવરમાં ઘેરી અસર ઉપજાવતો હતો.

અચાનક જ અને જરા પહોંચેતપણી સિવાય બરફનો એ વિશાળ પુલ જાણે કે સજાયાવા માંડ્યો. વાતાવરણમાં ખળખળાટ મચી ગયો. થોડી જ વાર પહેલાં ત્યાં આનંદ આનંદ બાપી રહ્યો હતો ત્યાં ઘાટુ જીવંત પાત્ર પ્રગટી નીકળ્યો. બરફનો એ આખો ચે પુલ જુદા જુદા કટકાઓમાં ભાંગી ગયો. કોઈ કાઈ કિનારે પહોંચવા ફોડ્યું. કેટલાક હિંમત કરી એક ઉપરથી ખીળ ઉપર ફૂટવા ગયા. કેટલાક જે કિનારા પાસે જ સારે નસીબે રહેલા એ તરીને કડિ પહોંચી ગયા.

એક મોટા કટકા મધ્ય વહેણ તરફ ધીમે ધીમે ધસડાતો જતો હતો અને તે ઉપર આઠ માણસો ગઢી ગયેલાં. કિનારે પહોંચવા એ લોકો ગાંઠા માફક તરફડિયાં મારવા લાગ્યાં તેમાંના એકે જૂમ મારી કે કેનેડા તરફની જાણુ વધુ સલામત છે અને તે પાણીમાં ફૂટી પડ્યો. તેની પાછળ ખીળ પાંચ માણસોએ અપવાદ્યું.

પરંતુ મીસ્ટર અને મીસીસ રોન્ટન નામના બે જણ રહી ગયા. અમેરિકન જાણુ ઉપર પાણીનો મોટો પ્રવાહ હવે વહેતો હતો. કેનેડિયન જાણુ ઉપર ધસતાં મીસીસ રોન્ટનનો ખજ લપસ્યો ને પડી અર્ધ. ચરોતની સક્રિત બધી વપરાઈ ચૂકી. 'હું નહિ આવી શકું. મને અહીં જ મરવા લો.' તેણે પોતાના પતિને કહ્યું.

રોન્ટને તેને જીવંત મહેનત કરી પરંતુ પોતે પણ થોડેલ હતો એથી એણે મદદ માટે જૂમ મારી. મિલકુલ સલામત જગ્યાએ પહોંચી ગએલ એક જુવાન એ સાદ સાંભળી પાછો ફર્યો. એ હતો ૧૭ વર્ષનો જરેલ હેનકોક. ફૂંકો મારીને એ રોન્ટનવાળી શિલા ઉપર આવી ગયો.

આ કાયરૂર બનાવના સમાચાર કંઈક

પરના બંને જાણુનાં ગાંઠમાં પહોંચી ગયા. કેનેડા અને અમેરિકના બંધાવાળાઓ મદદ માટે દોડી આવ્યા. કેટલાક માણસો પોતાની સાથે લાંબા વાસ અને દોરડાં લાવ્યા. કેટલાક નામગરા ઉપરના લોખંડી પુલ ઉપરથી દોરડાં પાણીની સપાટી સુધી લટકાવી તેપર ચર્ધ ગઢી. કંઈક ઉપર કોડકટરો અને નસીં એન્જુલ-સ લઈને મદદ માટે તેપર જતા હતાં. હજારો માણસો અને કંઈક આ અતિ ભયાનક દશ્ય 'એવા જ મા ચર્ધ ગયેલું'. વાહનઅવહાર બધો અટકી પડ્યો.

બરફની એ મોટી શિલા ધીમે ધીમે મધ્ય વહેણમાં ધસડાતી હતી પરંતુ મધ્યમાં આવ્યા પછી તેની ગતિ વધવા લાગી. ઉપર સપડાયેલાં ત્રણ માનવી મૃત્યુના મુખમાંથી છટકવા મહેનત કરતાં હતાં. ધોધથી બે ફૂલાંગ જેટલું દૂર રહ્યું ત્યાં એ શિલાના બે ભાગ થયા. આશરે ૫૦ ફૂટનો મીસ્ટર અને મીસીસ રોન્ટનવાળો કટકો અમેરિકન જાણુ તરફના વહેણમાં ધસડાયો. પેલા જુવાન હેનકોકવાળો ભાગ ખીજી તરફ વહેણમાં વળી ગયો.

હજી જિગરવાની આશા હતી. પુલ ઉપરથી બંધાવાળા અને પોલીસો દોરડાં લટકાવી તેપર જતા હતા. શિલા પુલ પાસે પહોંચી કે દુરત હેનકોકે ફૂંકો મારી દોરડું પકડી લીધું. કિનારા ઉપરના લોકોએ દર્શનાદ કર્યો.

પરંતુ હેનકોક દોરડા સાથે પાણીના મોટા વમળમાં જઈ પડ્યો. ચરીરે સચકત હોવાથી તેણે દોરડાની પકડ છોડી નહિ અને પ્રખળ તાકાત વાપરી તેણે પોતાના ચરીરને પાણીમાંથી જીવંત્યું. તેના માથે દોરડોથી વધુ ફૂટ જમિના માણસો તેને ધીમે ધીમે ઉપર ખેંચવા લાવ્યા. ફરી એકવાર લોકોએ આનંદની કિમ્પારી કરી.

પરંતુ આટલું કરવામાં હેનકોકના ચરીરને અને મનને ઘણી મહેનત પડેલી એક કલાકથી વધુ વખત એ બરફ ઉપર હતો. એના કરીને હિંમ ચર્ધ ગયેલા હાથ હવે વધુ દામ આપી શકવા અસમર્થ હતા. દોરડું એણે પોતાના પગે

વીંટવા માટે મહેનત કરી જોઇ, મોઢેથી પકડી રાખવા દાંત પણ ભરાવી જોયા.

ઠાઠી જોમેલા કંઈકની આંખમાંથી આંસુ સરી પડ્યાં. ધીમે ધીમે હેનકાકનું શરીર ઉપર ખેંચાતું નજરે પડતું હતું. અચાનક વાતાવરણમાં એક ભયાનક ચીસ ગાજી ગઈ. એક લાકડાના કટકાની જેમ એતું શરીર પાણીમાં પડતું દેખાયું એ ઉપરથી હાથ છટકી ગયા હશે એમ અનુમાન થયું.

મીરટર અને મીસીસ રોન્ડન પોતાની ખસતી જતી શિલા ઉપરથી તેમને જાણવા લાગ્યાં. ક્રિમ્મટ કરનાર જુવાનનો આ દારુણ અંજામ ફાટી આંખે જોઇ રહ્યાં અને જાણે આ કુરુણ નાટકનો પ્રથમ પ્રવેશ પૂરો થઈ જાય તેમ આ બીજી શિલા પણ પ્રથમને માથે એ પુલ તરફના વહેણમાં ખેંચાણી. પુલ નીચે આવતાં જ રોન્ડને દોરડું પકડી ઝંપથી પોતાની પત્નીની કમરે વીંટાળીને ગાંઠ મારી દીધી. કિનારા ઉપરના સૌ માણસો સ્તબ્ધ બની જોઈ રહ્યાં. દરેકના હોઠ જાણે અજાણ્યે પ્રતિના ઉચ્ચારતા હતા.

પ્રવાહનો એક જખર ધકા લાગવાથી શિલા દૂર જતી રહી ને દોરડું તૂટી ગયું. ધોધ હવે નજીક આવી ગયેલો અને પ્રવાહનું નેર પણ ધણું હતું.

પરંતુ હજી પણ એક તક હતી. બીજા પુલ નીચે પણ લોહા દોરડું તૈયાર રાખી જોમેલા. રોન્ડને ફરી દોરડું પકડી લીધું ને પોતાની આંખે વીંટાળવા મહેનત કરી પરંતુ હવે તેની હાથ ખોટા પડી ગયા હતા, શિલા બહુ જ ઝંપથી આગળ વધતી હતી. રોન્ડને જ્યારે જાણ્યું કે તેની પત્નીને બચી જવાનો કોઈ માર્ગ નથી ત્યારે તેણે દોરડું છોડી દીધું, પોતાની જાતનો તો તેને વિચાર સરખો પણ ન આવ્યો.

સધળી આશાઓથી પરવારી બેઠેલા એ આદમીનું વિરલ વ્યક્તિત્વ આ અતિમ પળોમાં ખીલી જાયું. ધીમેથી તેણે તેની પત્નીને ઊંચકી ને જોઈ કરી અને તેને આશ્વિનન આપી ને કપાળ ઉપર એક ચુંબન કર્યું પરંતુ તેના પગ ચેતનાહીન થઈ જવાથી એ ઝાઝો વખત જોઈ ન રહી શકી ને પાછી ઢગલો થઈ રોન્ડનના પગ પાસે પડી.

તેણે પોતાનો ઝાટ કાઢી પોતાની પત્નીને ઝાડાડ્યો અને તેની પાંખે ગળામાં દાઢ નાખી ને રાહ જોતો બેઠો. કિનારા ઉપરથી હજારો માણસો જોઈ રહ્યાં. નાનાંમોટાં બધાં ચોધાર આંસુએ રડી પડ્યાં. અવિરત ગતિ કરતી એ બગ્ગેશિલા એ બંને પતિપત્નીને લઈ લાંબો નજરોની સામે જ જીજ્ઞાસા જળમાં અદસ્ત થઈ ગઈ.

[અંગેશ પરથી

ડોકટરીની પરીક્ષા આપી રહેલા એક જુવાનને પૂછવામાં આવ્યું કે માનું દૂધ ગાવના દૂધ કરતાં બાળકો માટે વધુ સારું સા માટે છે તે જણાવતાં જાણે કારણે લખેલ તેણે આ પ્રમાણે લખ્યું. પહેલું તો એ વર્લ્ડ ટાલુ જ હોય છે. બીજું, તે વર્લ્ડ ચોક્કસ, બેગસેજ વિનાનું હોય છે, ત્રીજું, તેને લિલાડી થી જઈ યાત્રી નથી. ચોથું તેને સ્તીનમાર્ગ, ગાંઠન-પાટીમાં, ટ્રેકનમાં, ગરમે ત્યાં ગરમે ત્યારે લઈ જઈ યાત્રા છે અને થોડી વાર વિચાર કર્યા પછી પાંચમું કારણ લખ્યું: તે એવી જગ્યાએ રહેલ છે કે ત્યાં કલ્પ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. અને તે ખાસ થયો.

એક જાહેરખબર

જેમકે છે એક શ્રીમંત લાલેલા સંસ્કારી યુવક માટે એક અવિવાહીત યુવતી...ને પ્રજ્ઞાત લેખક શ્રી. ક.ની નવલકથાના નામે 'સુંદરી'ની નાલિશ જેમ જાણીત કરતાં અને તેની જેમ આધુનિક રીતે રહેતાં આવડતું બેઠેલ.

જે અઠવાલિકામાં શ્રી. ક.ની નવલકથાની બધી નકલો 'વપોચપ' ઉપડી ગઈ. આ.જ્યા,

સૌની પસંદગી

બાલમુકુંદ
છાપ

તમાકુ
નં. ૧

સુવાસિત તપકીર

અત્યારમુધીની બીજી મુગધી તપકીરાથી વરુન નિરાશી ને અજોર છે.
તેને અજોરે તેની મુદ્દ ચિરચાથી, શીતળ મુગધ ને એનિરી રંગ
ઓ દોષની પસંદગી એગવી તેની દિવસના પુનવાર કરે છે.

ઈશ્વર સ્નહ વર્કસ.

પ્રોપાગાન્ડા: યોગક્રીયા વૃગલાલ જગનલાલ
દે: અગ્ની તપકીરા વેપરી

કુલ દુલ
અંગરેજ

બાવનગર
(કોરપ)

શાખ
મુદ્રા બેંગલ

મા રગ ઉપર રાજકુમારીના કુમ-
કુમનાં પગલાં પડ્યાં છે, એટલી
જ એંધાણી છે. મારગે મીઠી સોડમ
વણી રહી છે, એટલાં જ રાજકુમારીનાં
ઝોસાણ છે. ને તો ય શ્રીકૃત મૂઠની
જેમ મારગ ભેતો ઊભો છે. દિવડું તો
રાજકુમારી સાથે ફોડી ગયું છે. એ
પાછું આવે ત્યારે શ્રીકૃતને આગળની
વાટ સૂઝે ને !

પણ ત્યાં તો ફર ફરથી અવાજ
આવ્યો છે ! 'દોડો દોડો ! બચાવો
બચાવો ! રાજકુમારીને સર્પ ઠરડ્યો છે.'

શ્રીકૃતને ધાને અવાજ પડ્યો છે.
ત્યારે તો દેવપંખીણી કેવળ દર્શન દર્શને
જ ઊડી ગઈ ! અરેરે ! ભાગ્યમાં લખી
નહોતી, તો પછી વિધાતાએ એવડાં રૂપ
નજર સામે શીદને ખડાં કર્યાં ! એ તો
સાઠ સાંભળીને ઠપાંત ઠરવા લાગ્યો છે.

ત્યાં તો એને વિદ્યુતપ્રભાની વીંટી
સાંભરી છે. એ વીંટી તો કાળકૂટને ય
અમૃત બનાવે. એ તો દોહ્યો છે : 'હું
સાપ ઉતારું છું. હું ઝેર ચૂસી ચકું છું.
મારી પાસે તો સાપ ઉતારવાનું મંત્ર
છે. વિષનાં અમૃત ઠરે એવી મારી પાસે
સિદ્ધિ છે.'

સહુએ એને મારગ દીધો છે. શ્રીકૃતે
રાજકુમારીની આંગળીએ વીંટી પહેરાવી
છે. પસલી ભરીને પાણીની અંજલિ
છાંટી છે.

વીંટી બંજે અડતાં તો રાજકુમારી
આજસ મરડી ઊભી થઈ છે. અને લોઠા-
મૂઠાનાં ફરી વળ્યો છે.

પણ ઠાઈએ મંત્રના નાણાં સાચું
ભેંચું નથી. ઠાઈએ એને બે મોઢે
બોલાવ્યો પણ નથી. મંત્રકારની વીંટી
રાજકુમારીની આંગળીએ રહી ગઈ છે
અને દાસજનો રાજકુમારીને સુખાસને
બેસાડીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા છે. શ્રીકૃત
સૂની કુભે અને સૂની શેરીએ નિહાળતો
મૂઠની જેમ ઊભો રહ્યો છે.

ઠાઈએ એને કાંઈ કહ્યું કાશ્યું નથી.
છતાં રાજકુમારીએ આખના પલકારામાં
એને મનની બધી વાત કહી નાખી છે.
અને આજે હાસી એની એ વાત ફરીથી
કહેવા શ્રીકૃત પાસે આવીને ઊભી છે.

હાસીએ શ્રીકૃતને વીંટી પાછી સોંપી
છે અને કહ્યું છે : 'આ તમારી વીંટી
રાજકુમારીની આંગળીએ રહી ગયેલી.
રાજકુમારીએ કહ્યું છે કે તમારું હૃદય
એ તો પાછું મોકલું છું; પણ તમારી
પાસે હેયું વીસરીને આવી છું, એ તો
હવે કેમ કરીને પાછું મારી ચડીશ ?'

ત્યારે શ્રીકૃતે કહ્યું છે : 'એક વાત
પાછું આપવા આવ્યા છો અને બીજું
ઢપટીને બેઠાં છો, એવો તે તમારા સુલકનો
કેવો આચાર ?'

ત્યારે હાસીએ કહ્યું છે : 'અમારા
દેશને તો રિવાજ એવો કે મારો તેથી
સવાયું આપીએ, તમારું છે એ ય પાછું
સોંપશું અને અમારું હશે એ ય તમને
આપી દેશું. તમે કહો તેટલી વાર છે.'

શ્રીકૃતે મિત્રો સાથે મસલત કરી
છે. બધી યુક્તિ હાસીને સમજાવી છે.

અને દાગી રાજકુમારીને વધામણી દેવા દોડી દોડી પાછી ગઈ છે.

રાત પડી છે ને રાજકુમારીના મહેલમાં જે ઝોઝો આવી છે. બંને ગાંડી-ધેલી છે અને નશામાં ચઢ્યૂર છે. રાજકુમારીએ ભંનેને નવાં નવાં કપડાં પહેરાવી મખમલ મથરૂની તળાઈએ પોઢાડી દીધી છે. વળતાં બાઈઓના લીરાલદરા પોતે અને દાસીએ પહેરી લીધાં છે. વેશબદ્ધો કરીને મૃગાંકવતી દાસી સાથે મહેલમાંથી બહાર નીકળી ગઈ છે.

નગરને દરવાજે શ્રીદત્તના મિત્રો પાણીપંથા ઘોડા તૈયાર રાખીને લિલા છે રાજકુમારી મિત્રોની સાથે જંગલને મારગે પડી છે અને શ્રીદત્ત બાકીની વાત પૂરી કરવા નગરમાં રોકાયો છે.

મધરાતે રાજકુમારીના મહેલને આગ લાગી છે સવારે મહેલ બળીને ખાખ થયો છે. જેની રાખમાંથી જે અસતરીનાં ભટકાં હાથ લાગ્યાં છે. લોકોએ કહ્યું કે રાજકુમારી અને તેની દાસી આગમાં બળીને ઢગલો થઈ ગયાં !

એટલી વાત પાકી કરીને સવારે શ્રીદત્તે પણ જંગલની વાટ લીધી છે

જંગલની વાટે શ્રીદત્ત ચાલ્યો બાપ છે. અને ચાલતાં મારગમાં એણે ઘવાયેલાં ઘોડાં ને ઘોડાનાં અસવાર દીઠાં છે. કોઠક છાંવે છે ને કોઠક મરી ગયાં છે શ્રીદત્તે (ત્રેને જોળખ્યાં છે. પૂછ્યું છે. 'આ તે શી આકૃત કિતરી આવી છે ?'

ત્યારે મિત્રોએ કહ્યું છે : 'વનની વાટે લૂટારાએ ઘેર્યા. અમારા હાલકવાલ ક્યાં અને મૃગાંકવતીને લઈને દુરમનો ચાલ્યા ગયાં.'

સાંભળીને શ્રીદત્ત ઉરકેરાઈ ગયો છે. મિત્રોએ દુરમનોના મારગ બતાવ્યો છે અને દીક્રે મારગે શ્રીદત્તે ઘોડો મારો મૂક્યો છે.

લૂટારા આનંદકિલોળ કરતા ચાલ્યા બાપ છે લાખોની મતા મળી છે અને સહુણી સુંદરી મળી છે. એમના આનંદનો તો પાર નથી. એમને ઉકરકો યે નથી ને ઉતાવળે નથી. ત્યાં તો શ્રીદત્ત એમને આંખી વળ્યો છે : 'લિલા રહેજો મલકના ચોર, પારકી મતા જોળવીને હવે કેટલેક જશે ?'

લૂટારાએ તલવારો ખેંચી છે. શ્રીદત્તની અજિત તલવાર ધુમ્મસે ચઢી છે. પણ વારમાં તો લૂટારા છવ બચાવવા નાંઠા છે. શ્રીદત્ત રાજકુમારીને લઈને મિત્રોને મળવા પાછો વળ્યો છે

પણુ જેનો ઘોડો ધમચાણુમાં મરી પરવાર્યો છે. બંને પગપાળા ચાલે છે ને ચાલતાં ચાલતાં મૃગાંકવતીને તરસ લાગી છે : 'પાણી લાવી આપો તો જ ડગલું આગળ દર્ષ શકાય તેમ છે'

કુવરીને જાઠ નીચે બેસાડીને શ્રીદત્ત પાણીની શોધમાં ગયો છે પાણી તો મળ્યું છે, પણ રણવાટમાં મારગ ખૂલી બેઠો છે બૂખ્યો ને તરસ્યો આખી રાત વનજંગલના અટાપટામાં રણ્યો છે. તો ચ મારગ જણ્યો નથી.

સવારે મરેલો ઘોડો દીઠો છે. ઘોડાની એધાણીએ તે આગળ ચાલ્યો છે અને પેલા જાઠ નીચે આબો છે જાઠ નીચે રાજકુમારી નથી અને શ્રીદત્ત કલ્પાત કરવા બેઠો છે : 'અરેરે ! આવા જોર જંગલમાં રાજમહેલની વસનારીનું શું

સ્નેહની સુવાસ ફેલાવો:—

Now
& Hair oil

‘ગ્રીન્સ’

ઑટમે જ પુષ્પોની સુવાસ

ફેકોનર

- ફેસર ઓઇલ
- મેકિઅપ હેર ઓઇલ
- શ્રીલીયનટાઇન
- પામ
- સ્નો વગેરે

ખદારશામની એમ્બ્લી
માટે લખો

ગ્રીન્સ પરફ્યુમરી વર્ક્સ

૩૬, સુતાર ચાવ, મુંબઈ - ૨

: એજન્ટો :

(૧) જયહીન્દ ટ્રેડિંગ કં. (ભરૂચ)

(૨) કે. લગવાનદાસ (વરોહરા)

(૩) શાન્તીલાલ આર. પારેખ (કપાવજ)

યથું હશે ? બાલપરુએ કાઠી ખાધી હશે કે પાછા ધાડપાડુ ઉપાડી ગયા હશે ?

એ તો ચારેકોર ફરે છે ને કુંવરીની ચોંધ કરે છે. પણ ક્યાંયે મૃગાંકવલીની બેંધાણી જઠતી નથી.

‘ભાથું એવું બાઠ છે અને શ્રીહત્તે બાઠ ઉપર ચડીને ચારેકોર નજર કરી છે પણ ક્યાંય મૃગાંકવલીને પડછાયો દેખાણો નથી. બાઠ ઉપરથી હેઠો જીવે છે, ત્યાં બેઠ બીલ જીવે છે. બીલે શ્રીહત્તનાં હથિયાર-પડિયાર હાથ કરી લીધાં છે અને જીવો જીવો ખડખડ હસે છે.

શ્રીહત્તે કહ્યું છે : ‘એલા બાઈ ! મારાં હથિયાર મને પાછાં આપી દે.’

ત્યારે બીલે કહ્યું છે : ‘તું કાણુ છે ? અને આ જંગલમાં શા કારણે આવ્યો છે ?’

ત્યારે શ્રીહત્તે બીલને બધી વાત માંડીને કહી છે.

ત્યારે બીલે કહ્યું છે : ‘તું મમારી પછીએ આવ. બાઈ-પી જરા તાલેમાલે ચા. તારાં હથિયાર પાછાં આપીશ અને તારી રાજકુમારીને પત્તો પણ મેળવી આપીશ.’

લોખો ને બટાક શ્રીહત્ત બીલની વાંસે વાંસે ચાલી નીકળ્યો છે. બીલની પછીની આવી છે. બીલે શ્રીહત્તને મલાની ઝૂંપડી રહેવા માટે કાઠી આપી છે. નાવક માટે પાણી આપ્યું છે. ભાત ભાતનાં લોજન આપ્યાં છે. સરસ પયારી પાયરી દીધી છે. અને એક ઝુંદર બીલડીને તહેનાતમાં મૂકી દીધી છે આગતાસ્વાગતામાં જરાય ક્યાંય રાખી નથી.

જમી કરીને શ્રીહત્ત તો થાક્યોપાક્યો જાણી ગયો છે.

ભગીને જુએ તો બાઈશ્રી આબાક સપડાણા છે. હાથપગમાં ભેડીઓ પડી છે. ચારે પાસથી જઠડીને બાંધ્યો છે. આમે ન હલે અને તેમ પણ ન હલ્લી શકે. બીલડી સામી જિભી જિભી ખડખડ ખડખડ હસી રહી છે.

શ્રીહત્તે કહ્યું છે : ‘અરે બાઈ ! તું જિભી જિભી હસે છે ને મારો જીવ બચ છે. મને શીઠને બાંધ્યો છે ? મારો કાંઈ વાંક કાંઈ ગુનો ?’

ત્યારે બીલડીએ કહ્યું છે : ‘તારો વાંક એટલો કે તું મમને હાથ ચડ્યો. છ મહિના પછી દેવીને હત્તવ છે. છ મહિના પછી દેવીને તારો લોખ ધરાવશું. ત્યાં સુધી એ ચ ને ખા પી ને મોજ કર.’

ને ભારી સરસ મોજ માણવાની છે આ તો !

શ્રીહત્તે પૂછ્યું છે : ‘કાંઈ મારમ ! આમાંથી કાંઈ રીતે બચી શકાય ?’

ત્યારે બીલડીએ કહ્યું છે : ‘માડું કહ્યું માને તો હું મારગ દેખાડું.’

ત્યારે શ્રીહત્તે કહ્યું છે : ‘તું કહે તેમ કરું ?’

ત્યારે બીલડીએ કહ્યું છે : ‘મારી સાથે લમ કર.’

ત્યારે શ્રીહત્તે કહ્યું છે : ‘તું જંગલની વચ્ચેનારી બીલડી. હું શહેરનો વાસી અને વળી ભાતનો પ્રાસણ. હું તને કેવી રીતે પરણી શકું ?’

ત્યારે બીલડીએ કહ્યું છે : ‘એ વિના તો બીજો મારગ નથી ને હું ચે કાંઈ કમ નથી. બીલ રાજાની કુંવરી છું. રૂપાણી રૂપાણી છું.’

ને રાજકુમારી જેવું એવું રૂપ હતું.

રૂપ ઉપર ભોળનના ઝગારા હતા. ને રૂપ હોય કે કુરૂપ હોય, છવ બચાવવો હોય તો હા પાડ્યા સિવાય છૂટકો નથી. શ્રીહત્તે હા પાડી છે અને ખંને છાનાં-માનાં પરચી ગયાં છે. પછી તો બીલ-કુમારી રાજ રાતે શ્રીહત્તનાં બંધન દ્વર કરી પોતાના બંધનમાં જોને બાંધે છે. રાત બંધી ખંને આનંદમંગલ કરે છે. દિવસે શ્રીહત્ત બીલરાબ્બનો ટેલી છે, રાતે બીલકુમારીનો.

ને જોમ રંગેચંગે છ માસ પૂરા થયા છે. દેવીનો ઉત્સવ શરૂ થયો છે. પછીમાં આનંદના જોધ ફરી વળ્યા છે અને ઉત્સવ આઠી જોક રાત હતી તેવે ટાણે બીલકુમારીએ શ્રીહત્તને છોડી મૂક્યો છે. છેલ્લી વારની આટલી ભલામણ કરી છે: 'હું' વચને પળી છું. જ્યાં હો ત્યાં મને જુલો જઈશ મા.'

ત્યારે શ્રીહત્તે કહ્યું છે: 'પાંચે પંદરે પછુ તને તેડી જઈશ.'

વળી પાછો શ્રીહત્ત તો મૃમાંકવતીની શોધમાં લાગી ગયો છે.

મારગમાં જોક પારધી મળ્યો છે: 'ભાઈ! મારી મૃમાંકવતીને ક્યાંય લીડી?'

ત્યારે પારધીએ કહ્યું છે: 'ચોડા ને ધણા છ મહિના પહેલાં જંગલમાં જોક જી વલવલતી હતી, જોને હું' મારે વેર લઈ ગયો. પછુ પારધીને વેર જોને ઠેમ રાખી શકાય? નાગસ્થળના વિશ્વહત્ત બ્રાહ્મણને વેર જોને મૂડી આવ્યો છું. જો તારી રાજકુમારી હોય તો તું બચે.'

શ્રીહત્ત નાગસ્થળ ગયો છે. ત્યારે વિશ્વહત્ત મહારાજે કહ્યું છે: 'રૂડી ને રૂપાળી સુંદરી હતી. જોને સાચવવાની

મારી શુંબશ ન હતી. હું' તો મથુરા નગરીના સુરસેન રાબ્બના કારભારીને વેર જોને મૂડી આવ્યો છું.'

ને શ્રીહત્ત મથુરા પહોંચ્યો છે. રખડી રખડીને યાકી ગયો છે. લૂગમનું ઠેકાણું નથી, વાનપાટલો ઘર્ષ ગયો છે અને જોળખ્યો જોળખ્યો નથી. આવા વેશે તો લોકો કોઈ ભગત કે ભિખારો માની લેશે અને જાંગણમાં જીવો નહિ રહેવા કે. નગરીને પાઠર જોક વાવ છે. શ્રીહત્તને થયું કે નાહીધોઈને પછી શહેરમાં બહોં.

જો તો વાવમાં જીતર્યો છે અને છેલ્લે પગથિયે જોક પોટલી લીડી છે. પોટલીમાં હીરચીર અને હીરામોતીનાં ધરણાં છે. શ્રીહત્ત વિચાર કરે છે કે આ તો લાખોની મત્તા છે અને વાવને પગથિયે આટલી મત્તા કોણ મૂડી ગયું હશે? કોઈ બિચારાની પડી જ રહી હશે ને? જેની હોય તેની આપણે તો તે કોટવાલીમાં સોંપી દેશું. રાજ જોના માલિકને જો પહોંચાડી દેશે.

જોણે તો પોટલી લઈ લીધી છે અને જો વાવમાંથી બહાર નીકળ્યો છે.

શહેરમાં શાહુકારને વેર ચોરી થયેલી અને ચોર લાખોની મત્તા ચોરી ગયા છે. નગરના રક્ષકો ચોરની તપાસ કરતાં ચારેકોર ફરી રહ્યાં છે અને ફરતાં ફરતાં વાવ પાસે આવ્યા છે. બરાબર જોવે ટાણે લીરાલવરા પહેરેલો શ્રીહત્ત વાવમાંથી બહાર નીસર્યો છે. જોની બગલમાં મોટી બધી પોટલી છે. ચોડીદારોએ શ્રીહત્તને પકડ્યો છે. પોટલી લઈ લીધી છે. પોટલી છોડીને જુએ તો અંદર શાહુકારની ચોરાયેલી મત્તા છે. 'ચોર પકડાયો! ચોર પકડાયો!' ચોકિયાતો શ્રીહત્તને

સુરકેટાટ બાંધીને કચેરીએ લઈ ચાલ્યા છે.

કચેરીમાં રાજાએ ન્યાય કર્યો છે: 'જેને હમણાં ને હમણાં શૂળીએ ચઢાવેલ.' સુદામાલ સાથે ચાર પકડાયો છે. રાજા શું કામ પૂછે કે તું કાણ છે અને શું કામ ચોરી કરી ?

સિપાઈઓ શ્રીહત્તને વધરયાન તરફ લઈ ચાલ્યા છે. જીભી બબરે લોકો ચારને જોવા દોળે મળ્યા છે. માનખ્યો ક્યાંઈ માતો નથી. હાટે હાટે ને વાટેવાટે, ઘરની અગામીએ અને અટારીએ સ્ત્રી-પુરુષ અને બાળકોનાં ટોળાં જિમટ્યાં છે. બધાં કહે છે: 'આ ચાર! જોના વેશ તો જુઓ! જોનાં ઠરદણ તો જુઓ.'

ને ચાલતો ચાલતો ચારનો વરવોડો નગરના કારભારીના ઘર પાસેથી નીકળ્યો છે. ઘરને ઝડપે એક સુંદરી ચારને જોવા જીભી છે. ચારની ઉપર જેની દૃષ્ટિ પડી છે ને એણે એક સ્ત્રીસ નાખી છે. એ તો દોઢી દોડી કારભારી પાસે પહોંચી છે.'

કારભારીને પગે પડી છે: 'પેલા ચારને બચાવો.'

ત્યારે કારભારીએ કહ્યું છે: 'રાજાએ ન્યાય કર્યો છે. હું જેને ઠેવા રીતે બચાવી શકું.'

ત્યારે સુંદરીએ કહ્યું છે: 'આમાં કંઈ આંધળે બહેરું કુટાણું છે. એ ચાર નથી. ચોરીનાં જોના ધંધો નથી. એ તો મારા પ્રીતમ શ્રીહત્ત છે.'

ત્યારે કારભારી એ સુંદરીના વહન સામું જોઈ રહ્યો છે. કારભારીને કાંઈ સંતાન નથી. એક દિવસ નાગરધળનો વિશ્વદત્ત પ્રાદ્યક્ષ એક સુંદરીને લઈને

જોને આંખણે આવ્યો છે. 'કારભારી! આ બાળા વનમાં જૂલી પડી હતી. એક પારખી જેને મારે ઘેર મૂકી ગયો. હું ગરીબ પ્રાદ્યક્ષ. જેને સાચવવાની મારી તેવડ નથી. તમે મોટા કારભારી છો. તમારે ત્યાં આ બાળાને રાખો.' ને તે દિવસથી કારભારીએ મૃગાંકવતીને પોતાને ઘેર દીકરી કરીને રાખી છે. આજે દીકરી સામી જીભી જીભી જોના પ્રીતમના પ્રાણની ભિક્ષા માગી રહી છે. ને રસ રસ રુએ છે. જેની આંખનાં આંસુકાં કારભારીથી જોયાં બાધ તેમ નથી. એ તો અટારીએ ગયો છે. સિપાઈજોને હુકમ કર્યો છે: 'હમણાં ચારને શૂળીએ ચઢાવશે નહિ હું રાજાજોના હુકમ લાવી આપુ છું.'

સિપાઈજો યંબીને જિભા છે. કારભારી દોડ્યો દોડ્યો કચેરીએ ગયો છે. ત્યાં કચેરીએ કૌતુક દીધું છે. ખરા ચાર કચેરીમાં હાજર થયા છે અને રાજા વિચાર કરે છે કે એક ચારને તો મેં શૂળીએ ચઢાવ્યો અને હવે મારા એ સુનાની સજા મને કાણ કરશે ?

ત્યાં તો કારભારીએ કહ્યું છે: 'ચારને હજી શૂળીએ ચઢાવ્યો નથી. જેને છોડી મૂકવાનો હુકમ કરો.'

ને રાજાને હુકમ મેળવી કારભારી શ્રીહત્તને છોડાવી લાવ્યો છે.

કારભારીને જોઈ શ્રીહત્તે કહ્યું છે: 'આ તો મારા કાકા વિગતબય'

ત્યારે કારભારીએ પૂછ્યું છે: 'છોકરા! તું મને ક્યાંથી જોળજો ?'

ત્યારે શ્રીહત્તે બીટી વાતો કાકાને કહી સંજાળાવી છે. ને સાંભળીને કાકાજો

હરખ તો ક્યાંય માતો નથી. એણે કહ્યું છે: 'ઘેલછામાં ઘેરથી નાંસી છૂટ્યો અને નસીબને જોરે કારભારી થયો ઘરના કાંઈ ખબર ન હતા. આજે સંગાના સારા-માઠા ખબર પણ મળ્યા અને વહાલા સગા પણ સાંપડ્યા. આજે તો મારે સોનાનો સૂરજ ઊગ્યો છે'

કારભારીએ વાજતેગાજતે શ્રીદત્ત અને મૃગાંકવતીનાં લગ્ન કર્યાં છે.

મથુરાના સુરસેન રાજાને એક કુવરી. કુવરી તો બાણે સોળ પાંખડીએ કમળ ન વિકસ્યું હોય એવી રૂપાળી કુવરીનો સંબંધ વિક્રમશક્તિ રાજા સાથે કર્યો છે અને કારભારી કુવરીને લઈને વિક્રમશક્તિ રાજાના રાજમાં જવાનો છે.

વિક્રમશક્તિ રાજા સાથે શ્રીદત્તને પાકું વેર અને કારભારીએ કુટુંબનું વેર પોતાનું કરી માન્યું છે. કાકાએ ભત્રીજાને કહ્યું છે: 'કાલે હું રાજકુમારીને લઈને વિક્રમશક્તિ રાજાના રાજ્યમાં જવા સારું નીકળવાનો છું. માર્ગમાં મોટું જંગલ આવે છે, તું જંગલમાં સંતાઈ રહેજે અને અમારા ઉપર છાપો મારી કુવરીને ઉપાડી જજે. મારી પાસે પાંચ હજાર ઘોડા છે અને સાત કરોડ સોનામહોર છે. એ બધું હવે તારું જ છે. એનાથી તું જોઈતાં સાધન તૈયાર કરી લેજે.'

કાકા ભત્રીજા સાથે સંતતસ કરી બીજે દિવસે રાજકુમારીને લઈ કરીને આવી નીકળ્યો છે. શ્રીદત્ત પણ જોઈતાં સાધન લઈને વાંસે ઊપડ્યો છે. જંગલમાં રાત પડી છે અને રાતે શ્રીદત્તે કાકાના રસાલા ઉપર છાપો માર્યો છે. પણ ત્યાં તો એક બીજી આકૃત આવી પડી છે. શીલોની એક જખમર ટોળી ત્યાં ચડી

આવી છે અને બીલોએ આ ધમસાણમાં ધમસાણ મચાવી છે. કાકા ભત્રીજા અને રાજકુમારી બીલોના હાથમાં સપડાયાં છે. ત્રણેને બાંધી કરીને બીલો પોતાની પદલી તરફ ચાલ્યા ગયા છે.

પદલીમાં તો ચારેકોર ધમાલ ધમાલ મચી રહી છે કંઈ કેટલાયે બીલો તીર-કામઠાં બાંધીને ચારેકોર ધૂમી રજા છે. ઢોલ ચરણાઈ વાગે છે. બીલડીઓ ગીત ગાય છે અને નાચે છે.

શ્રીદત્તે માન્યું કે નક્કી દેવીનો ઉત્સવ છે. અને એક વખત તો પોતે છેટકી ગયેલો, પણ આ વખતે હવે આ બીલો બલિ ચડાવ્યા વિના નહિ રહે.

આ આકૃતમાંથી તો એક જ જણ ઉગારી શકે તેમ છે. અને એની પ્રિય-તમા બીલકુમારી તો ક્યાંય દીડી નજરે પડતી નથી. આજીબાજીની કંઈ કેટલીયે પદલીના બીલો એકઠા મળ્યા છે. બધા નાચે છે ને ગાય છે. એક એની પ્રિય-તમા ક્યાંયે દેખાતી નથી અને શ્રીદત્ત કાલો કાલો આંખોને કબ્બે આપી રહ્યો છે.

બલિદાનનો સમય થવા આગ્યો છે. એક શ્રીદત્ત બલિદાન તરીકે ચડાવવાનું બીલોએ નક્કી કર્યું છે. એને નવડાંબ્યો ધોવડાંબ્યો છે. રેશમી વસ્ત્રો પહેરાવ્યાં છે. ફૂલમાળાના મંજથી એની કાયા ઢાંકી દીધી છે. આગળ આગળ ઢોલ ચરણાઈ વાગે છે. આગળ આગળ બીલ-બીલડીઓ નૃત્ય ગાન કરે છે અને બધાં શ્રીદત્તને લઈને દેવીના મંદિરે આવ્યાં છે.

વિક્રમશક્તિ દેવીની મૂર્તિ છે. મૂર્તિની સામે શ્રીદત્તને ઊભો રાખ્યો છે. એની બંને બાજુ એક એક બીલ ઉઘાડી તલ-વારે ઊભા છે. પૂજારી મંત્ર બોલે છે અને

સ્થળ : કોઈ સામાન્ય કુટુંબના ઘરનો આરોહ

પાત્રો : દીકરી, મા, માસી અને અમલચી.

[પડોઃ જીવકાચ છે ત્યારે દીકરી પાનેવર સંકેતથી પાછળની બારી પાસે જશેથી નજર પડે છે બારીમાંથી દેકરીએ પાછળ આશમતા સૂર્યનું મનોરમ દશ્ય દેખાય છે. બારીની જમણી તરફ એક ઘોડા પર રેશમી ધરતોણ અને બીજા કપડાં પડેલાં છે-કાળી તરફ એક નાનું સ્ટુલ અને તેની બાજુમાં એક છુરશી પડેલી દેખાય છે.]

દીકરી : (હરતીફરતી ગાય છે.)

વિલીન થાવું મારે

આલે રંગ વેરણ્યા ન્યારે.

ભેને પેલું આલ લાગે આજે

મનહરું રંગીલું

મનહું મારું ઝાલવા દોડે

આજે રંગ રસીલું.

શિતિજપારે, -દિગંતઆરે

આજ ભીડીને બાવું મારે

દેકરીઓ પછવાડે

સાગર પારે.....વિલીન થાવું.*

દીકરી : (બારી પાસે જીભતાં) કેટલું બધું સુંદર !

[મા એક યાજી સાથે પ્રવેશી ધાન બીણવા બેસે છે.]

મા : (કામમાંથી બીચું નેહને) શું બોલી ? (દીકરીનો જગજગ ન મળતાં) મેં પૂછ્યું શું બોલી ?

દીકરી : કાંઈ નહિ મા...એ તો અમરતું જ.

મા : અમરતું કેમ ? હમણા હમણાં તને એકલાં વાતો કરવાની અને ગાવાની બહુ ટેવ પડી છે.

દીકરી : હા, મા, પણ હવે એ ટેવ લાંબો વખત નહિ ચાલે. (હસીને) ઘોડા દિવસ પછી તો કોઈ બીજું વાતો કરવાવાળું મળશે ને.

મા : (ખોટો ગુસ્સો કરતી) અરે તો નેહ હોય મોટી, હજી લગન તો થવા દે...હું કે તારા આપ તો તને વાત કરવા જેવાં લાગતાં જ નથી ને ?

દીકરી : ના...મા...ના...તમે તો છો જ... (શરમાઈને) પણ પછી તો સરસ મગની સાંજ, આશમતા સૂર્ય અને સંધ્યાના રંગો ભેટાં અમે વખત ગુમરીશું. (માની પાસે જઈ બેસે છે.)

મા : ગાંડી નહિ તો ...આદમી ન્યારે કામેથી યાજીને ઘરે આવશે ત્યારે એવું વાતોથી પેટ નહિ ભરાય; એને હાથપગ ધોવા ગરમ પાણી ભરી, કપડા ભરી, ખાવાનું ભેરો...એને બદલે કહી તો નેહને કે ' આજે સાજ બહુ સરસ છે એટલે મેં ખાવાનું નથી કર્યું' પણ તમે એ દેખાવ ભેઈકેને પેટ ભરી દેશો' અને પછી નેહને શું થાય છે તે.

ધૂણે છે. ચારે તરફ બીલ-બીલડીઓ નૃત્ય કરે છે અને ગીત ગાય છે.

બલિદાનનો સમય થયો છે. ઢોલ ધડસૂતી ઊઠ્યો છે. બીલ બીલડીઓનું નૃત્ય જોરજોરથી વધી રહ્યું છે પૂજારી મોટા રાગે મંત્ર બણવા લાગ્યો છે અને દેવીની પ્રતિમા એ હવે તો બલે લબના લખરકા કરતી બલિદાન માટે અધીરી થઈ રહી છે.

એક સુખિયણના આગમનનો વાટ જોવાય છે. સુખિયણ આવીને આરા આપે એટલી જ વાર છે ને હવે તો સુખિયણ પણ આવી પહોંચી છે. મોરબીછનો ઘાઘરો પહેર્યો છે. સોનારૂપાનાં વિવિધ અલંકારોથી છાવીને ઢાંકી દીધી છે. માથે ફલકાંના સુગટ છે અને હાથમાં સોનાનો રાજદંડ છે.

એ તો આવી છે અને સીધી બલિ બની ઊભેલા શ્રીદત્ત પાસે પહોંચી છે. બલિદાન ઉપર એની નજર પડી છે અને એના સુખમાંથી એક ચિંતકાર નીકળ્યો છે: 'બંધ કરો.'

સુખિયણનો હુકમ વજૂટયો છે. ઢોલ ધડસૂતા બંધ થયા છે બીલ-બીલડીનાં ગીત-નૃત્ય શમી ગયાં છે. પૂજારીના મંત્ર અધૂરા રહી ગયા છે. ચારે તરફ નીરવ શાંતિ છાઈ રહી છે.

શ્રીદત્તની કૃષ્ટિ સુખિયણ તરફ વળી છે અને એનું મુખડું મરક મરક હસી રહ્યું છે. શેધીવંતી ત્યારે તો ક્યાંયથી સાજ નહોતી મળી અને એકાએક આ પ્રિયા ક્યાંથી અહીં આવીને ઊભી છે! તે સુખિયણ સાતું જોતો ઊભો છે.

ત્યાં તો સુખિયણે કહ્યું છે: 'સાંભળજો પદલીના લોક! આ મારો પતિ છે. હું એની પરની છું. અગ્નિની સામે અમે પરણ્યા છીએ.'

ને એણે બધી વાત પદલીના લોકને કહી સંભળાવી છે.

બીલ રાજા શુભરી ગયા છે. બીલ કુમારી પદલીની સુખિયણ બની છે. એના એક બોલે તો હજારો લીલોનાં માથાં ફલ થઈ જાય. સુખિયણની વાત બીલોએ સાંભળી છે. અને બધાં બોલી ઊઠ્યા છે. 'ઉત્સવ આરંભ્યો છે એ કાંઈ બંધ થોડો જ રહેશે? પરંતુ એ ઉત્સવ બલિદાનનો નથી. દેવીને બલિદાન મળી ગયું છે. દેવીની આપણા ઉપર કૃપા થઈ છે. આપણને આવો બકાદુર સરદાર આપ્યો છે આજે તો આપણે રાજ્યાભિષેકનો ઉત્સવ ઊજવીશું.'

ઢોલનગારાં ફરી વાગી ઊઠ્યાં છે. બીલ બીલડીઓનાં નૃત્યગીત ફરી ચડી થયાં છે. શ્રીદત્તનો રાજ્યાભિષેક થયો છે. હાથમાં રાજદંડ આપ્યો છે. બધા બીલોએ પોતાના રાજને વક્ષાદાર રહેવાના શપથ લીધા છે.

પછી તો મુરસેન રાજાની કુંવરી વેરે શ્રીદત્ત પરણ્યો છે.

બધી વાતે સંપટા મળી છે. રાજપાટ મળ્યું છે. ત્રણ મુંદરીનો સ્વામી બન્યો છે. તોય એના લવને જંપ નથી. એના બાપનો મારતલ જોલ્યો વિક્રમચક્રિત હજુ રાજ કરે છે અને રિક્કિ માણે છે. શ્રીદત્તને જંપ ક્યાંથી હોય! એણે તો બીલોનું લરકર તૈયાર કર્યું છે. વિક્રમચક્રિતના રાજ્ય ઉપર ચડાઈ કરો છે.

ચુકમાં વિક્રમચક્રિતને મારો નાખી શ્રીદત્તે એનું રાજ્ય છોડી લીધું છે.

ને વાર્તાકારે વાત પૂરી કરી છે સહ-સાનીક રાજાને કહ્યું છે: 'એમ મુખડુંખ તો આવે અને જાય એનો વળી હરખ-ચોક થો?'

સ્વયં : કોઈ સામાન્ય કુટુંબના ધરને બોલે.

પાત્રો : દીકરી, મા, મારી અને અન્યથા.

[પડોઢા ઘણકાલ છે ત્હારે દીકરી પાનેતર સંકેલડી પાછળની બારી પાસે બેઢેલી નજરે પડે છે. બારીમાંથી ટેકરીઓ પાછળ આપમતા સૂર્યનું મનેરમ દરશ દેખાલ છે. બારીની જમણી તરફ એક ઘોડી પર રેશમી ધરવોળું અને બીજાં કપડાં પડેલાં છે-ઢાળી તરફ એક નાનું સ્ટુલ અને તેની બાજુમાં એક ખુરશી પડેલી દેખાલ છે.]

દીકરી : (દરતીકરતી ગાય છે.)

વિલીન થાલું મારે

આલે રંગ વેરાણા ત્હારે.

લેને પેલું આલ લાગે આને

મનહડું રંગીલું

મનહડું મારું અલવા દોડે

આને રંગ રસીલું.

ક્ષિતિજપારે, -દિગંતપારે

આજ ભીડીને બાલું મારે

ટેકરીઓ પછવાડે

સાગર પારે.....વિલીન થાલું.*

દીકરી : (બારી પાસે બેઢતાં) ડેલું બડું સુંદર !

[મા એક ચાલી સાથે પ્રવેશી ધાન વીણવા બેસે છે.]

મા : (કામમાંથી બેસું નેહને) શું બોલી ? (દીકરીને જન્મજ ન મળતાં) મે પૂછ્યું શું બોલી !

દીકરી : કાંઈ નહિ મા...એ તો અમરતું જ.

મા : અમરતું કેમ ! હમણા હમણાં તને એકલાં વાતો કરવાની અને ગાવાની બહુ ટેવ પડી છે.

દીકરી : હા, મા, પણ હવે એ ટેવ લાગે વખત નહિ આલે. (દસીને) ઘોડા દિવસ પછી તો કોઈ બીજું વાતો કરવાવાળું મળશે ને.

મા : (બોટો ગુસ્સો કરતી) અરે નેા નેહ ઢોપ મોટી, હજી લગન તો થવા દે...હું કે તારા આપ તો તને વાત કરવા નેવાં લાગતાં જ નથી ને !

દીકરી : ના...મા...ના...તમે તો છો જ...(અરમાઈને) પણ પછી તો સરસ મળની સાંજ, આપમતા સૂર્ય અને સુંધાના રંગે ભેળાં અમે વખત ગુમરીશું. (માની પાસે જઈ બેસે છે.)

મા : ગાંડી નહિ તો ...આશી ત્હારે કામેથી ચાડીને ઘરે આવશે ત્હારે એનું વાતોથી પેટ નહિ ભરાય; એને હાથપગ ઘોવા ગરમ પાણી ભેરે, કપડાં ભેરે, ખાવાનું ભેરે...એને મદદે કહી તો ભેળે કે ' આને સાંજ બહુ સરસ છે એટલે મેં ખાવાનું નથી કપું ' પણ તમે એ દેખાવ ભેળેને પેટ ભરી રહો ' અને પછી ભેળે શું થાય છે તે.

* ૩૨. જમણી પિરાણીના સોજનરો આ નાદિકા માટે ખાસ રચાયેલું

દીકરી : કેમ શું થવાનું હતું વળી ?

મા : એ તો અત્યારથી કેમ ખબર પડે પણ મારું કહેવું એમ છે કે એવા કામથી યાદીને હોય, થઈ ગયેલા માથુસને આવી દબારો સંજો કરતાં શેટલાની વધારે કંદર હોય છે સમજ ને ?

દીકરી : (બારી તરફ જતાં) એની ચિંતા કરો મા...એવી વાતોનું તો હું બરોબર ખ્યાન રાખીશ. (બારી બહાર ભેટતાં) પણ મા, આ બધું કેટલું સુંદર લાગે છે ! ભણે હંમેશાં તેને બહુ એમ થાય છે.

મા : શેને અડવાની વાત કરે છે ?

દીકરી : આ દેખાવને સ્તોત્ર.

મા : મૂરખ...દેખાવને તે કાંઈ અડાતું હતો !

દીકરી : નહિ જ તો. પણ મને એવું મન થાય છે.

મા : એ બધું તારૂં પશુ છે. તારા મગજમાં ભૂત બરાઈ ગયું છે એટલે આવા ચાળા મૂકે છે, નાનાં છોકરાં એવી વાત કરે તે હીક પણ મોટપણે તો સમજાવ્યા થવું જોઈએ ને ! તારામાં તો અકલ જ ન આવી, બારે બુદ્ધિ અને સોજે સાન હવે કાણુ ભણે કપારે આવશે, કાંઈ બાન છે ! આવતે સોમવારે તો આ વખતે ચાર ફેરા ફરી બિતરી હોઈશ.

દીકરી : અને એટલે જ કદાચ...આ ટેકરીએ...આથમતો સુરજ અને આ બધું રાજ કરતાં વધારે રળિયામણાં લાગતાં હશે. (મા તેની સાથું જુએ છે...કશુંક બોલવા ભય છે પણ અટકી પડે છે) કાંઈક આવતું લાગે છે.

મા : તારા બાપ તો ન હોય. હજી તો બેઠું છે.

દીકરી : ના ના, કાંઈ બાઈ છે... આપણી પાંખેવાળાં પાંડોશી બાઈ...

મા : એને વળી અત્યારે શું કામ પડ્યું ? એનેા વર વઢ્યો હતો ! બારે બારે માર બાપ છે ત્યારે દોડી આવે છે. બીચારી મને તો એવું થાય છે.

દીકરી : (આવનાર સ્ત્રીને) આવો માશી.

માશી : (બારી પાસે જીભ રહી) કાં બેન કેમ છો ?

મા : સારું છે.

માશી : શો ઉછળાટ છે ! બપોરે તો પમ બગાળી જાય એવો તડકો હતો.

મા : ત્યાં જીભાં છો તો અંદર આવો ને. (માશી અંદર આવતાં) બેસો.

માશી : (દીકરીને) કાં દીકરી, કેમ છો ?

દીકરી : સારું છે, માશી.

માશી : (મા તરફ જોઈને) પછી આવતે અઠવાડિયે જ લગન નક્કી થયા ને ! (મા માથું દલાવી 'હા' કહે છે) સારુ થયું...સારા કામમાં તે વળી દીલ શી ! મારા લગન વખતે ખૂબ હેરાનગતી ચએલી અને હજી કાણુ ભણે કપાઈ સુધી ભોગવવું પડશે.

દીકરી : શું થયેલું ?

માશી : લગન વખતે જ બરોબર કપાઈથી વાદળાં ચડી આવ્યાં અને શું વરસાદ પડ્યો છે. ગાજ-વીજ અને કડાકા-અને ગોર પણ એવી બૂમો પાડી મંત્રા બચતી હતી કે મને તે લમચાન-માં કાણુએ રહતાં હોય એવું જ લાગતું હતું અને જેનાં અમે માણવામાંથી જીડ્યાં કે તરત જ ફૂળોનો લીંગડો કડકાટ કરતો પડ્યો...બોલો આ અપશુકન નહિ તો ખીજું શું !

મા : સાચી વાત...એવું કાંઈ વાર બને છે.

માશી : પછી એમે જમવા બેઠાં. તે વખતે મારા બાપે આવી કહ્યું કે લીમડા નીચે પડેલા ચોરીનાં માટલાં ફૂટી ગયાં છે... એને તે વખતે હું કાંઈ બોલી પણ નહિ શકેલી...એવી તો લાન ભૂલી થઈ ગયેલી કે પીરસવાનાળાએ કહ્યું કે તમારું પાનેતર બગડે છે ત્યારે જ પાતળમાં પડેલા છેડા મેં સંકળેલાં. (થોડો વાર મૌન પથરાય છે. ખીટીએ લટકતાં લગનનાં કપડાં તરફ નજર પડતાં) એન માટે પાનેતર આજ છે ને ?

મા : હા. સવારે જ તેના મામાએ મોકલ્યું.

માશી : બહુ સરસ છે.

દીકરી : પણ જનવાળાને એ ગમશે કે નહિ ?

માશી : બેધું ને બેન, શું છોકરાં છે આજનાં—સાવ શરમ વગરનાં. એમ જ પૂછવું હતું ને કે તારા વરને ગમશે કે નહિ.

દીકરી : ના ના, આ તો હું એમ કહેતી હતી કે મારા સાસરિયા ઘેસાવાળા છે એટલે તેમને કદાચ પસંદ ન થાય પડે.

માશી : નો શું કામ પડે. વેંવારમાં આવતું બધું પસંદ પડવું બેઠ્યે...એ તો ઠીક છે...માઠી તો કાગડો દહીંચરું લઈ ગયો છે.

મા : અમારાયી એવું ન બોલાય. (જરા અટકીને) ઠીક તમે તારે બેસો. મારે હજી થયું કામ છે. (અંદર જાય છે.)

દીકરી : (અચકાતાં અચકાતાં) હેં માશી, ખિન્ન નહિ તો એક વાત પૂછું.

માશી : પૂછ ને.

દીકરી : તમે મારા માસાને કેમ પરણ્યાં ?

માશી : શું કીધું ?

દીકરી : કે તમે માસાને કેમ પરણ્યાં ?

માશી : કેમ એટલે ? મારી સાથે એવું વેરિયાળ થયું હતું એટલે.

દીકરી : પણ તમે પરણવાની ના કીધી હોત તો ?

માશી : ના કીધી હોત તો—કેવાત.

દીકરી : તો તમે શું કામ ના નોતી પાડી ?

માશી : બે દીકરી તને એક વાત કહું—આ વાત કોઈ છોકરી કોઈને કહી શકતી નથી—નાન-પણમાં દરેક જથ્થા સારો વસ્તુ મળે તે માટે જોઈ પૂજે છે. મેં પણ તારા માસા માટે તેની પૂજા-આધા-અપવાસ અને અગિયારશો કરેલાં.

દીકરી : શું કામ ?

માશી : તે કાંઈ બીજાને ન પરણે માટે.

દીકરી : એમ ! માસા માટે તમારે આટલાં બધાં કારણો હતાં ?

માશી : હશે સ્તો. તે વખતે તો એમ થતું હતું ખરું.

દીકરી : મને ય એવું જ થાય છે. મને થાય છે કે હમને દિવસે જન જ નહિ આવે તો ?

માશી : ગાંડી રે ગાંડી, એવું તે કાંઈ બને—મલકમાં તારા એકલીના જ વિવાહ થતા હશે એવું થોડું છે ?

દીકરી : ના માશી—પણ મને એક જાતની બીક લાગ્યા જ કરે છે.

માશી : એ તો એમ થાય જ...પણ પછી તો...મહેમાનો આવશે એકવાળાં વાગડશે એટલે તારો

જીક જતી રહેશે અને બધાં તને એવો તો આનંદ કરાવશે કે તું બીક જેવી વસ્તુને ભૂલી જઈશ.

દીકરી : તમને એવી બીક લાગેલી !

માથી : દરેકને એવી બીક લાગતી જ હોય છે. મને પણ લાગેલી-પણ ત્યારે અમે ફૂલોં આપ્યા ત્યારે એ વાગીને ક્યાંય જતી રહી.

દીકરી : એ ફૂલેકું વસ્તુ જ બહુ સરસ છે નહિ માથી ! ફૂલેકે ચડીને ફરીએ ત્યારે રાજગણી પણ તુલ્ય લાગે. આખી દુનિયા રૂપાળી અને મખી નય એવી લાગે

માથી : હા એમ જ. બધું રૂપાળું-અર્ધાય સુખી ને અર્ધાય દસતાં. એ વખતે બધું એવું જ લાગે.

દીકરી : અને હવે ?

માથી : હવે !

દીકરી : હા...હવે તમારું ને માસાનું...

માથી : (તેના અવાજમાં કકકાક આવી નય છે) હવેનું પૂછે છે ! હવે તો નરક પણ આથી સારું લાગે છે. જીવતું નરક. ફૂતરા-મીઠાઈ તે આથી સારી રીતે જીવતાં હશે. શું વાત કરું ! ને આ (પોતાના બને હાથ બતાવે છે) નેમાં સોડીના સોળ બીક્યા હોય છે) ને આ...ને...(સોડીના અવાજ).

દીકરી : રહેવા દો માથી નથી જોવાતું. (કમકમે છે.)

માથી : એને માટે મેં કરેલી માનતા અને જપતપનાં પરિણામ તને બતાવું છું.

દીકરી : મારે નથી જોવું.

માથી : (માર્મિકતાથી) કેમ ?

દીકરી : તમે તો કહેતાં હતાં ને કે ફૂલેકે ચડીને એની સાથે ફૂમાં હતાં...અને અર્ધાય આનંદ-મા હતાં...બધું રૂપાળું લાગતું હતું અને અર્ધાય દસતાં હતાં.

માથી : હજી પણ અર્ધા હસે જ છે...ત્યારે આવું થાય છે ત્યારે (હાથ બતાવે છે). હોય...સંસાર છે.

દીકરી : પણ આવું કેમ ખમાય ?

માથી : દુનિયાનો કમ જ એવો છે.

દીકરી : ના...પણ માથી તમે આટલાં બધાં બદલાઈ કેમ ગયાં !

માથી : શું કીધું ?

દીકરી : એ એમ કે તમારા જીવનમાં આટલો બધો ફેરફાર સારી થયો !

માથી : એ તો કેણું જાણે-થતાં શું થઈ ગયું.

દીકરી : પહેલાં તો તમે એકમેક માટે મરી પડતાં હતાં અને હવે એકબીજાને કીકાં ગમતાં નથી એવું શું કારણ ! એ કેમ થયું ?

માથી : બધું ધીમે ધીમે થયું. હવે તો સહનરત્ન નથી. પહેલાંનું બધું સ્વપ્ના જેવું લાગે છે. કદાચ એવું હોય કે હવે અમે એકબીજાની બહુ આશા રાખતાં ન હોઈએ.

દીકરી : એ કાંઈ મને સમજાયું નહિ.

માથી : સમજાવવું મુશ્કેલ છે-આ તો મને અનુભવ છે એટલે કહું છું કે પરજોડી નિઃશીમાં આમ જ થતું હશે ! ધણી-ધણિયાણી બને જીવાન હોય-કીક કીક વેસા હોય-કાંઈની પડી ન હોય પછી એ ધરતી પર પગ જ ધાન્ધ મારે ? એ તો જાણે આકાશનાં પખી-પછી રેતાં રેતાં વેસા એણે થતા જાય-ખાવાવાળા વધતા જાય તેમ તેમ બને ધરતી પર પાછાં નીચે આવવા માટે અને જેવા દુનિયામાં આવ્યા કે તરત જ એ જ કકાસ વાંક ને ખોડું બોલવું અને આમ જિંદગી બદલાવું ચક્ર ઘાટ આ તો મારું માનવું છે હો.

દીકરી : પણ માશી માતું શું થશે !

માશી : એ હું કેમ કહી શકું—કંઈ બધાના જીવનમાં મેં કશું તેવું નથી બનતું.

દીકરી : ના માશી—પણ મેં તમારી જેમ કૃત કરેલા છે—એકખીજને મળેલા છીએ. અમારે તો એવું નહિ થાય ને ?

માશી : દુશ્મનને ત એવું નો. ચન્ને...તને જોઈને તો મારી આંખો ઠરશે બેટા,

દીકરી : લગનનો આનંદ જિંદગીબાર રહેતો હોય તો ?

માશી : લગનનો દિવસ એક અને જિંદગીના દિવસો ઝાઝા—એટલે એ તો કેમ બને ?

દીકરી : (બારી બહાર જોતાં) હું તો પ્રભુ પાસે માગીશ કે સંભારવા જેવું આપ તો લમના દિવસનો આનંદ અને સહન કરવા જેવું આપ તો દેનાજાનો તાપ—ઓમાસાની ઝડી ને સિયાળાની ઠંડો. (કમકમે છે.)

માશી : કેમ...દીકરી શું થાય છે ? શું બોલી ?

દીકરી : કાણ જણે હું બહાર જોઈ હું ત્યારે આમ જ બોલી જવાય છે...જણે ઈશ્વર બોલતી હોઈ તેમ,

માશી : (દીકરીને તાવ છે કે નહિ તે જુએ છે) તું અઢી બેરો જ...જરાક આરામ લે...હું તારી બા પાસે બેઠી છું...સુષ્ણ સુતું હોય તો. એમ જીવ વસોભ્યા નો કરીએ...નસીબમાં હશે તે થશે ! (અંદર જાય છે.)

[દ્વિતી સંગીત સંભળાય છે. એક અભણો માણસ બારી પાસે આવે છે.]

અભણવો : (બારી પાસે જોતા રહીને) હું અંદર આવું ?

દીકરી : હેં...હા...ના...

અ. : તમને ન જમે તો નહિ આવું...તમે કહેશો તો માલ્યો જીવ.

દીકરી : ના—ના આવો ને અંદર.

અ. : (અંદર આવીને) કેમ ત્રસારાઈ ગયાં ને ?

દીકરી : ના. ના પણ...

અ. : તો શું હું બિદામણો લાવું છું ?

દીકરી : (હસીને) જરા ત નહિ.

અ. : તો તમને મારી બીક કેમ લાગી ?

દીકરી : બીક તો શું ! પણ મેં તમને કોઈક ખીજ જ પારેલા. 'કોક' કે જેને હું આજણું છું એના જેવા તમે લાગો છો.

અ. : ત્યારે તો એ તમારા. 'કોક' થણા સુંદર હશે ?

દીકરી : (ચરમાઈને) હાસ્તો...હશે નહિ...હે જ.

અ. : વખાણ મારે ઉપકાર.

દીકરી : શેતો ઉપકાર ?

અ. : કેમ મારાં વખાણ તમે ક્યાં ને.

દીકરી : મેં ક્યાં ?

અ. : તમે કશું ને કે મારા જેવું તમારું 'કોક' સુંદર છે.

દીકરી : ઓહો...એટલે તમે ઉપકાર માન્યો.

અ. : હા.

દીકરી : પણ તમે તો તરૂં અભણાં છો ને ! જુઓ અઢીયી તમારે...જમણી બાલુએ જરૂં

...પછી બાળમંદિર આવશે તે ત્યાંથી સીધા રસ્તા ઉપર જશે. તો હીક પાશે...પણ એના કરતાં કાલેજ રસીકેન્સી પાછળના રસ્તો વધુ સારો છે...જોકે ખામોડેરા બહુ છે. પણ તમને વધુ દૂરો એ પાશે.

અ. : તમે શાની વાત કરો છો ?

દીકરી : કેમ તમે એક અજબવા હો અને રસ્તો પૂછવા માટે અહીં આવ્યા હો ને ?

અ. : અંક.

દીકરી : ત્યારે તમે શું કામ આવ્યા છો ? તમારે શું જોઈએ છે ?

અ. : મારે તો કશું જ જોઈ નથી. આ તો હું આ રસ્તેથી નીકળ્યો હતો... અને બારીમાંથી તમને જોયાં...તે વખતે તમે આમ બેઠેલાં હતાં. (બેસવાની નકલ કરે છે જે અતિશયોક્તિ બરી છે તેથી દીકરી હસે છે.)

દીકરી : (ચુસ્તે થવાનો ડોળ કરીને) તમને બહુ હીક જોતાં આવડે છે.

અ. : કેમ ન આવડે ? આસપાસ ખ્યાનથી જોવાની ટેવ તો મેં ખાસ કેળવી છે.

દીકરી : અને પારકી પંચાતમાં પડવાની પણ...

અ. : ત્યારે નાંદ ? ખરે આનંદ પારકી પંચાતમાં જ છે.

દીકરી : તે હશે...પણ એવા ચોવટિયા સારા ગણાતા નથી.

અ. : ચોવટિયા નહોતા તેમાં જે રાવણનું રાજ ગયું-રાવણે તેના યાત્રુને ઓળખ્યો હતો... અને એણે આસપાસ નજર ડાળી હતો...તો એનું રાજ જત નહિ.

દીકરી : તમારું કહેવું હું જરા જ સમજતી નથી.

અ. : બરોબર છે...મોટાં થયે સમજશે.

દીકરી : કેમ નાને મોઢે મોટી વાતો કરે છે ?

અ. : મને માફ કરો...હું તો એમ કહેવા માગતો હતો કે જેટલી જેટલી વાતો આજે તમને નથી સમજતી એ કોઈક દિવસ સમજશે...નહિ સમજાય તો હું સમજતાં શીખવીશ.

દીકરી : તમે શીખવશો ?

અ. : હાસ્તો...અને તમે પણ મને શીખવજો...તમારી પાસેથી મને ઘણું ઘણું શીખવાનું મળશે !

દીકરી : (શકથી) ચાલ છે કે એકાદ એ વાત તો હમણાં જ શીખવી દઉં.

અ. : હા હમણાં પણ શીખવી શકાય...પણ તેની એટલી બધી ઉનાવળ શી છે ? હજી તો આપણે આખો જન્મભરો સાચો કાલવાનો છે.

દીકરી : (અકિત થઈ) આખો જન્મભરો સાચો !

અ. : હા...તમે અને હું...રૂપાળાં આંખો અને સુંદર બેતરા.

દીકરી : શું કહ્યું ?

કિશોર : સુંદર બેતરા જોતાં જોતાં આપણે જતાં હોઈશું. ઘોરની વાક પાસે આવતાં તમને કોટિ વાગશે. તમે કોટિ કાઢવા જશો, ત્યાં હું કોઈ જાક પર સત્તાઈ જઈશ. તમે ચારે કોર નજર નાખશો, પણ મને નહીં જુલો એટલે બેતરના શેઠે શોક, મને જોતવા ખૂંદી વળશે. કૂવામાં જશે તો ત્યાં પણ હું નહીં જડું. પંદાડોનાં કોતરોમાં મને જોતરો તો ત્યાં પણ હું નહીં હોઉં. નિરાશ થઈ તમે ક્ષિતિજપાર નજર નાખશો, તો ત્યાંયે હું નહીં જડું... પછી તો વીતી જતી સાંજ, વધતાં જતાં અંધારા અને આસપાસનું એકાંત જોતાં તમે ગભરાઈ જશો. તમને ગભરાઈ ગયેલાં જોઈને હું હસીશ. મને હસના સાંકળી તમે જાક પર જશો. મને નીચે બેતરના કહેશો, પણ હું કંઈ બેતરીય નહિ. તમે 'કાક'ની બી-

દેખાકશો છતાં હું તો ઉપર બેઠો બેઠો તમને પળવીશ. તમને ગુરુસે થવું કે હસવું એ પંથ નહીં સમજાય. પણ મને એ વખતે તમારું મોં જોવામાં બહુ આનંદ આવશે ! કેમ ખરું ને ?

દીકરી : મારા મનની વાત તમે ક્યાંથી જાણી ? ખીજી શી વાતો જાણો છો ?

અ. : કાંઈ જ નહિ...ફક્ત એટલું જ કે તમે થોડા દિવસમાં 'કાક' ને ઘેર રહેવા જવાનાં છો.

દીકરી : એ તો તમને કાંઈએ ગામમાંથી કહ્યું હતો

અ. : ગામમાં હું કાંઈને મળ્યો પણ નથી.

દીકરી : કેમ ?

અ. : કેમકે મારે કોઈની સાથે સંબંધ નથી.

દીકરી : પણ તો પછી આ બધી વાતોની તમને ખબર કેમ પડી ?

અ. : તમારી બાબતમાં જે કશું જાનવાનું હોય છે તેની મને ખબર પડી જ નાંખ છે.

દીકરી : તમને બધી વાતની ખબર હોય છે ?

અ. : હારતો વળી...

દીકરી : તો કહો ને તમે ખરેખર કાણ છો ?

અ. : તમે નથી જાણતાં ?

દીકરી : (પાસે જઈને) કહે ને...તું કાણ છે ?

અ. : જેની કલ્પના તમારા મનમાં છે...જેનો અહેસા તમારી આંખમાં છે...જેનું નામ...

કહો ને કે તેને મળતો જ હું છું.

દીકરી : (તાકીને તેના તરફ જોઈ રહે છે) ખરેખર ! મળતાપણું તો થવું છે પણ કહો ને તમે કાણ છો ?

અ. : હજીયે પૂછો છો હું કાણ છું ? વારુ...મેં પહેલાં કહ્યું ને કે મોટાં ઘરો ત્યારે સમજાશે...દમણમાં મને એ ન પૂછતાં હો.

દીકરી : દમણમાં નહિ એટલે ?

અ. : થોડા વખત પછી...સમજ્યાં ને ?

દીકરી : ત્યાં સુધી શું કરું ?

અ. : અહીંયાં જેમ બેઠાં હતાં તેમ બેસો...મેં પહેલાં જોયાં ત્યારે જેમ બેઠાં હતાં તેમ...હું

(દીકરી બેસે છે) અને હવે હું અહીંયાં બેસીશ. (બેસે છે) ચાલો હવે આપણે વાતો કરીએ.

દીકરી : વાતો કરીએ ? ચીની વાતો કરશું ?

અ. : મને તેની...પણ પહેલાં એ તો કહ્યો કે તમે આટલાં ઉદાસ કેમ હતાં ?

દીકરી : ઉદાસ હતી ? હું ? ક્યારે ?

અ. : કેમ ! બૂલી ગયાં ? હું આવ્યો ત્યારે.

દીકરી : હા...એ ખરું પણ એવી વાતો હું જવહી બૂલી જઈ ચકું છું.

અ. : એ થવું સારું છે પણ એ વખતે તમે સ્તનમૂળ ચા માટે બેઠાં હતાં ?

દીકરી : એ તને ન કહેવાય.

અ. : કેમ નહિ ?

દીકરી : તમે એમાં સમજશો નહિ...અને એવી વાતો તમારી જેવા અજાણશા—પારડાને ક્રાંતિ પથ નહિ.

અ. : એમાં તમારી ભૂલ છે...થણી વાર તો પારડા જ પોતાના કરતાં વધારે કામ લાગે છે—

અને તમે તમારા મનની વાત કહો પછી આપણે ક્યાં પારડાં કે અજાણશાં રવાનાં ?

દોઢરી : ખરેખર એવું થઈ શકે ?

અ. : હારતો...ઢરી જુઓ, અખતરો.

દોઢરી : (મુકમતાથી) અહં...તમને તો એ વાત કરાશે જ નહિ.

અ. : કેમ નહિ ?

દોઢરી : મારે બીજું ઘણું કામ છે.

અ. : ત્યારે તો હું ચાલ્યો જાઉં એમ ને ! (ઊભા થઈ જાય છે) ફરી દિલગીર થવા જેવી વાત છે...આપણી વાતચીત રસિક થતી હતી ત્યાં જ તેમાં ભંગ પડ્યો.

દોઢરી : મને પણ એ માટે દુઃખ થાય છે. (ખારણા તરફ લુએ છે.)

અ. : ફક્ત થોડી જ વાર બેસો ને !

દોઢરી : ના (ઊભી થઈ ખારણા તરફ જાય છે) બિલકુલ નહિ...મેં કહ્યું નહિ કે મારે કામ છે !

અ. : વધારે નહિ તો ફક્ત પાંચ જ મિનિટ.

દોઢરી : (હસીને) તું ફરી રીતે બોલ છો ? નાનું બાળક કોઈ પણ વસ્તુ માટે દહ કરતું હોય કે કબ્રિયો કરતું હોય એવું લાગે છે.

અ. : તો બસે એમ...હું દહ કરું છું અને તમે મારી વહાલસોઈ મા છો અને કહો છો, 'ફક્ત પાંચ જ મિનિટ, વધુ નહિ અને પછી તું ચાલ્યો જાશે.'

દોઢરી : ઠીક તો એમ-પણ માફ રાખજો એ કરતા એક સેકન્ડ પણ નહિ.

અ. : ખરું સાચું...આપણે પહેલાં બેઠાં હતાં એમ બેસીએ. (બેસે છે.) ચાલો હવે એક વાર્તા કહોને.

દોઢરી : વાર્તા !

અ. : હંક...પરીની વાર્તા...અથવા એક દાહરડું ગાઓ. ફુનિયાની બધી મા તેના બાળકને હોયકાવતા એમ જ ગાઈને ઊંધાડી દે છે.

દોઢરી : પણ તમે તો બધા મોટા છો.

અ. : પરીની વાતો સાબાજીવાની ન મને તેટલું મોટું કોઈ હોતું નથી.

દોઢરી : પણ મને એક વાર્તા જ નથી આવડતી

અ. : એમ તે હોય... આવડે છે.

દોઢરી : ખરેખર નથી આવડતી-નૂતની વાર્તા બધી જ બૂલી ગઈ છું.

અ. : તો નવી કહો.

દોઢરી : પણ એ કેમ અને-મને આવડતી જ નથી.

અ. : કહી તો લુઓ...આવડશે.

દોઢરી : અહં... નહિ આવડે.

અ. : કેમ જાણ્યું નહિ આવડે ?

દોઢરી : મેં કોઈ કહાડો કાઢીલી નથી.

અ. : તો પછી આપણે એમ કરીએ...હું કહેવાતું શરૂ કરું અને પછી તમે આગળ કહેજો.

દોઢરી : હા...તો વળી કશું કહેવાય.

અ. : (વાર્તા કહેનારની હમે બેસી) એક વખતને સમે...કોઈ એક ગામમાં...જસ સ્થો શરૂ થઈ.

દોઢરી : એક વખતને સમે...કોઈ ગામમાં એક હતી...

અ. : હા...તું એક હતી ?

દોઢરી : એક હતી રાજકુમારી...

અ. : હા...

દીકરી : પણ ના...રાજકુંવરી નહિ...સામાન્ય, ડોકરી, એક હતી ડોકરી...એમ એમ જ કહેશું ને ?

અ. : એક હતી ડોકરી. પછી ?

દીકરી : અને તે પરણવાની હતી.

અ. : અંક...વાર્તામાં તો આપણે 'રતેદયેલી હતી' અથવા 'પ્રેમમાં પડી હતી' એમ કહીએ છીએ.

દીકરી : બસા થઈને વચ્ચે બોલો મા. તે પ્રેમમાં પડી હતી...

અ. : કાના રાજકુંવરના !

દીકરી : ના ના રાજકુંવરના નહિ.

અ. : ઠીક તો બીજા કોઈ જુવાન સાથે પ્રેમમાં પડી હતી.

દીકરી : અને તેથી તે ખૂબ ખૂબ આનંદમાં હતી...

અ. : પછી ?

દીકરી : અને આમાં બેઠેલાં પંખીની વાતો સંભળતી હતી.

અ. : ક્યા પંખીની ?

દીકરી : ગમે તે પંખીની, અને તે બહુ જ સુખમાં હતી.

અ. : અને પશીઓ સુખમાં હતા કે નહિ ?

દીકરી : હશે પણ તે ને નહિ એ હોય. વચ્ચે ક્યાંય ન કર.

અ. : પશીઓ પાંજરામાં હતા ?

દીકરી : મેં કશું નહિ કે તે આસોપાણવની કાળે પર હતા.

અ. : તારે તો તે ડોકરીના અંમજામાં આસોપાણવનું એક વન હતું એમ ને ?

દીકરી : એક આ હોય ! તેને તો મોટું આસોપાણવનું વન હતું...આખી દુનિયાને તોરણ બધું એવડું...

અ. : એમ કે ! બીજા કોઈ કોઈ હતા એ વનમાં ?

દીકરી : હા...સરુ હતા, બોરસણી હતી અને વચ્ચે વચ્ચે કોઠે જગાએ અંખા પણ હતા-
લાં ની ઘેરી ધટાવાળા અને ઉપર મહેર બેઠેલા.

અ. : છું ધાતું છું કે તેણે કપડા પણ લીધાં જ પહેર્યાં હતાં...

દીકરી : ના રે ના...કેવી મૂરખ જેની વાત કરો છો ! મેં કશું ને કે તેનાં લગન થવાનાં હતાં
કે કહે તેણે પાનેતર પહેડું હતું રસમી ચમકતી કારવાળું.

અ. : સમજાયું...હું...પણ પછી શું થયું ?

દીકરી : પછી એનાં લગન લેવાણાં... પણ તેના એક દિવસ... (અટકે છે)

અ. : કહોને...એક દિવસ શું ?

દીકરી : નથી કહેવા જેવું...

અ. : કહો ને...બાઈસાળ...

દીકરી : ના ના મને નથી ગમતું...

અ. : આરે પણ એમાં એવું શું થઈ ગયું ?

દોન : એમ બન્યું કે એ છોકરીને ખબર પડી કે તેના ઉપર જાદુગરે જૂરકી નાખી હતી અને તેથી જ તેને બધું સારુ સારું લાગતું હતું...અને તે આનંદી લાગતી હતી...અંકુશના વનમાં પંખીઓનો કસોલા સાંભળતી હતી...અને પરણીને શુભ કરશે તેનાં સ્વપ્નાં ભેટી હતી.

અ. : અને પછી ?

દોન : અને પછી એ જાદુ બાંગી પાડ્યું...એ સુખ એ આનંદ...એ આશા...એ કસોલા... બધું વેરણુંવેરણું થઈ ગયું અને તેની જગ્યાએ કંકાસ...કંકેય...નિરાશા...મરીશી અને કુઃખ જ તેણે ભોજા.

અ. : કેવું ખરાબ ! અને તે પણ પરણવાની હતી તેવામાં જ

દોન : હા તેણે ભોજું કે આસોપાલવના તોરણમાં પાંદડાને બદલે હવે માત્ર સૂતળી ન રહી હતી...અંકુશને બદલે ચોર જોગી નીકળ્યાંતા અને આંખના લીલા વનની જગ્યાએ, રેતીનું સૂકું બાહુ તાપમાં ધીકતું હતું.

અ. : પણ પછી એ છોકરીનું શું થયું ?

દોન : (તંદામાંથી જાગી હોય તેમ) કેમ મૃતું શું થયું ?

અ. : ક્યાં...પેલી છોકરીનું...પેલા વનમાં બેઠી હતી તેવું.

દોન : જે થયું હોય તે ખરું...મને કંઈ ખબર નથી.

અ. : અરે એમ તે કંઈ ચાહે...વાર્તા અધૂરી નો મુખ...વાર્તા તો ઉવટ ખાધું પાણી ને રાજ થયું... ત્યાં સુધી પહોંચી જ નોંધે એ ને.

દોન : હું એ પહેલાં એમ જ માનતી હતી...પણ હવે નથી માનતી.

અ. : કેમ...હવે કેમ નથી માનતાં ?

દોન : હવે કેમ નથી માનતી એમ ને !

અવાજ : (અંદરથી) હવેનું પૂછે છે ! હવે તો નરક પણ આપી સારું લાગે છે...જીવન જાળવું નરક...ફતરા અને ગીદાં પણ આપી સારી રીતે જીવતાં હશે...(સોડીના અવાજ)...એ આ હાથમાંના સોળ...આ સોડીના માર.

[આ સમજાય છે ત્યારે દોન પહેલાં ટકાર લાગે છે અને પછી પોતાને લાગ્યું હોય તેમ જ ને હાથ જીએ છે અને ધીમેથી ઊભી થઈ બારણા પાસે જાય છે.]

અનુવણ : કેમ તમે આમ ખૂંચાઈ છું મર્મા ?

દોન : ના...અમસ્તી જ...

અ. : તો આમ ઊભી થઈને ત્યાં કેમ ગયાં ? ...મારી ખીક લાગે છે...

દોન : ના ના, જરાય નહિ.

અ. : તો ? (પાસે જાય છે) પણ ધારો કે કોઈ અનુવણ માણસ-તમે ભોજા પણ ન હોય એવો માણસ-પરોથી જેનો-દરવાજામાંથી અહીં આવી ચડે તો ખીક લાગે ને !

દોન : હા...જરાય...

અ. : અને જેમ આપણે અહીં બેસીને વાતો કરતાં હતાં એમ એની સાથે બેસાય કે-નાતો કહેવાય !

દોન : ના ના એને તો ન જ કહેવાય. કેમકે તે તો અનુવણ હોય ને !

અ. : ત્યારે મને કેમ વાર્તા કહી ! હું અનુવણ નથી !

તે તો મોટું મન રાખી સમજી નિભાવી
લેતો હતો અને અવધાસમાં સરસ રીતે
સ્વાગળ જતો હતો.

ફરરોજ કામકાજ પૂરૂ થાય ત્યારે કૌરવો
રમવા માટે શહેરની બહાર મેદાનમાં જતા
અર્જુન પણ અડતાપણું ન લાગે એટલા
માટે પોતાને કૌરવો સાથે રમવા જવાનું
ગમતું ન હતું છતાં રમવા જતો હતો.

એક દિવસ સાંજે નિયમ મુજબ બધા
ગેડીઢોડો રમતા હતા. રમત બરાબર જુમી
હતી એ જ વખતે ઢોડો નજીકના એક
કૂવામાં પડી ગયો અને રમત બંધ પડી.
સૌ ઢોડો ઠાઠવા માટે કૂવા તરફ ગયા.
પરંતુ બાડિયા કૂવામાંથી સાધન વગર ઢોડો
ઠાઠવો પશુ કઈ રીતે ? સૌ જુએ તેમ ઢોડો
પાણીમાં તરતો હતો પણ કેમ ઠાઠવો તે
કોઈને સ્પષ્ટતું ન હતું. ઘણા ખરાને
તરસ પણ લાગી હતી એટલે દોરડું અને
પાણી ભરવા માટેનું વાસણ મંગાવવાનો
વિચાર કરતા હતાં ત્યાં ફરથી કોઈ
બ્રાહ્મણને તેમના તરફ આવતો જોયો.
આવનારનો વેશ જોવા જેવો હતો.

માથાના લાંબા લાંબા વાળ તેલ ને
દાંતિયાના અભાવે એવા મૂંચવાઈ ગયેલા
લાગતા હતા કે ચકલાંને માણે બાંધેલા
હોય તો વગર સાધને બાંધી શકે અને
નવરાત્રના વખતમાં વાળ રૂપી જંગલમાં
બૂલબૂલવણીઠા રમી શકે કપાળે મોટું
ત્રિપુંડ, ગોઠણ સુધીની પોતડી, હાથડું
શરીર, બગલમાં દર્બાસન અને હાથમાં
લાકડી પત્રમાં પહેરેલ ફોટેલતુટેલ
ખાસડાંથી આવતી વખતે એટલી બધી
ધૂળ ઊડતી હતી કે બાજે ખખડી ગયેલ
બુંદણ-ગાડી (મોટર) ઊપડી.

પાણીની તરસ લાગી હતી અને
છોકરાનું ટોળું જોયું એટલે બ્રાહ્મણ પણ
કૂવા પાસે આવીને બિલો રહ્યો અને
જોતાં જ કેટલાક ટીખળી રાજકુમારો
હસવા લાગ્યા અને આંખના ત્રીચકારા
કરીને અને બીજી રીતે આળા પાડીને
આવનારની મરકરી કરવા લાગ્યા આવ
નાર બ્રાહ્મણ જરા પણ ખિંજયા વિના
શાન્તિથી બધો તાલ જોવા કરતા હતા.

‘કાં મારાજ, કેમ અહીં બિભાં રહ્યા ?
શહેરમાં જવાનો રસ્તો તો પહેલી બાજુ
છે.’ કોઈ ડાહ્યા કુમારે પૂછ્યું.

‘પાણીની તરસ લાગી છે અને તમને
સૌને જોયા એટલે આ બાજુ આવ્યો. પાણી
સીંચવાનું સાધન હોય તો પાણી પીવું છે.’

‘અમે તો સામેના મેદાનમાં રમતા
હતા. રમતાં રમતાં ઢોડો આ બાડિયા
કૂવામાં પડી ગયો છે તે ઠાઠવા માટે માથા-
ફૂટ કરીએ છીએ રમનારા કાંઈ ઢોડાને
દોરડું થોડા જ સાથે દેરવે ? છતાં ઢોડો
ઠાઠવા માટે સાધન મંગાવ્યાં છે આવે
એટલે તમે અને અમે સૌ પાણી પીશું.’

‘અરે એટલી વાર ખોટી ઠોણ થાય ?
આલો હું તમને વગર સાધને, તમારો
ઢોડો ઠાઠી આપું અને પાણી પણ પાઉં’
મારાજે પોતાની વિદ્યા બતાવવાનો મોઠો
ઝડપી લીધો.

‘મારાજ તમે બહુમંત્ર બહુતા લાગે
છો નહિતર કાંઈ વગર સાધને ઢોડો ઠાઠવા-
ની વાત કરો ખરા ? અને વગર સાધને
ઢોડો નીકળતો હોય અને પાણી પિવાતું
હોય તો અમે આમ મોઢાં વકાસીને બિલા
રહીએ ? અમે પણ તમારા કરતાં કાંઈ
ઘોષા જુદિયાળી નથી હો.’

મહારાજ ચોરાજ જીભાજોડી કરવા આવ્યા હતા ? તેને તો એક પંથ ને કો કાજ સોંપવાના હતા. એટલે ચર્ચા નહિ કરતા ચાંતિથી પોતાનું કામ કરવા માંડ્યા.

હર્લાસનમાંથી ચોરી સળી જુદી કાઢી કાંઈક મંત્ર બણીને દહાને તાકીને કૂવામાં ફેંકી અણીદાર સોંપ્યો ચીમડામાં ખૂંચે તેમ સળી દહામાં આબાદ ખૂંચી ગઈ. ખૂંચેલી સળી ઉપર મહારાજે બીજી ફેંકી. આ સળી પહેલી સળીને છેડે ચોટી ગઈ, તેની ઉપર ત્રીજી ચોટી એમ એક પછી એક અનેક ચોટાકી તેનું હાંધું દોરડું બનાવી દીધું. આ બહુઈ દોરડાને બહાર ખેંચતાં જ દડો ઉપર આવી ગયો.

આ તમાસો લેઈને મશ્કરા અને ટીખળી કુમારોનાં મોઢાં બંધ થઈ ગયાં. સૌને મહારાજ તરફ માન થયું.

હવે સૌ પાણી કેમ બહાર નીકળે છે તેની રાહ લેવા લાગ્યા.

કરી વખત મહારાજે એક સળી ફેંકી અને મનમાં મંત્ર બહુવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે પાણી ઉપર ચઢવા લાગ્યું અને ઠેઠ ઉપર સુધી આવ્યું. સૌએ જોખા ભરી ભરીને પીધું. કામ પૂરું થયું કે તરત જ પાણી પાકું નીચે ચાલ્યું ગયું.

મહારાજની વિદ્યા લેઈને રાજ-કુમારો નવાઈ પામ્યા, અને મહારાજને માન આપીને શહેરમાં લઈ ગયા. રાજમહેલમાં રાજવી કાઠમાઠથી તેમની મહેમાનગતી કરી અને આમ્રહ કરીને બેચાર દિવસ રોક્યા મારાજ હવે મારાજ મટીને 'મહારાજ' બની ગયા.

હરમિયાન ચંદાળ ચોકડીએ સભા

ભરી નક્કી કર્યું કે આ મહારાજ પાસે અનેક જાતની અસંશય વિદ્યા હોવી જોઈએ. જો આ બધી વિદ્યા આપણે શીખી લઈએ તો આપણો બેઠો પાર થઈ જાય. અને જો આમ બને તો પછી લીમકાને ટાળી દેતાં કેટલી વાર ? માટે મહારાજ ધુતરાળને અને ભિખ-પિતાને કહીને વિદ્યા બહુવાનું નક્કી કરી નાખીએ. બસ નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો.

બીજે દિવસે મામાશ્રી પાંચ મહારાજ, ભિખપિતા અને શુરુજીની વચ્ચે સંઘેય-વાહકતું કામ કરવા માંડ્યા અને સાંજ પહેલાં બધી વાત નક્કી કરી નાખી.

સાતું સુહૂર્ત લેઈને શુરુ મહારાજે વિદ્યાબ્યાસ કરવો ઘડ કરાવ્યો. આ શુરુ તે જ દ્રોણાચાર્ય.

તમારા વાંકડીયા રેશમ જેવા વાળની
માવજત માટે ને તેની તમારી સ્તાઈલીય-
ગોઠવણીને ઝોની એ સ્થિતિમાં રાખવા માટે
મગજને તરબતર રાખતું
વર્ણોનું જાણીતું આમારું મશાહુર

★ || પંડરીનાથ || ★
શ્રીલીયન્ડાર્ઠન ||

વાપરો અને એના ગુણો
બીજને જણાવો.

પંડરીનાથ શ્રીલીયન્ડાર્ઠન
ડેપો

હાલ : ગુણધ - ૨૮

યંગ કલબના નાટ્યપ્રયોગો

[અવલોકન]

ન જાવનગરની સંસ્કારપ્રવૃત્તિમાં ઉદ્ભા દ્યેક વરસથી ચોતાનો વિચિટ્ર ફળો મેધાવી રહેલી થી યંગ કલબે તા. ૬-૧૧-૪૮ની ગરે એ. વી. સુધના હોલમાં રજૂ કરેલા નાટ્યપ્રયોગો વિશેના એક ભણીતા સાદિત્વકારનો અવિષ્ણવ તથા એક સરકારી ભદ્રેનનો પત્ર અને રજૂ કરીએ છીએ.

—સપ્તાહ]

એક અભિનવ પ્રયોગ

ચંદ્રકાંત ગૌ. ભટ્ટ

આજ નાટકો તેા અનેક એવાં દર્શ. પણ કદીએ નાટકનું નીટક એવું છે? યુજ્જ્ઞાની સાદિત્વમા ભણીતા દોરનારકારાએ નાટકનું નાટક લખવા પચ્ચન કર્યા છે; જેમકે મસ્લુકીરનું 'સોસાગમુકી', 'પણ તેને રેલ જ પા બાજવાનું' સાદ્ય તો બહુ જ રમણેએ કરવામાં આવ્યુ છે.

કોઈકે સાચુ જ કહ્યું છે કે જાવનગર એ સંસ્કારધામ છે. અહીં સર્વેશી સરકારી-પાસના વર્ગેથી થતી રહી છે. જાજીવ ફેરફારોથી એ ઉપાસનામાં જરાય આંધ આવી નથી. એવા સંસ્કારધામમાં થતા કોઈ કોઈ વિચિટ્ર નાટ્ય-પ્રયોગો તરફ જલદારી જનતાનું જરીક ધ્યાન એથવાની જરૂર છે એટલું જ નહીં પણ રજૂ-રૂઝે ભૂમિના કલકે માટે સદાય અજ પો સેવતા કાર્થભદ્રવદન ને તેના દોરનેલી ફિકર એણી કરવાની પણ એટલી જ આવશ્યકતા છે.

અહીંની થય કલબ-ને તેના દાદાએ કેટલાંય વર્ષોથી નથી એકથી-વર-રહના હોલમાં નૂરવ-પ્રયોગો કરે છે. જેઓએ એ પ્રયોગો-લેવા છે તેઓ તેા એ દાદાએના પામ ખાત્ર ભરી તથા છે, પણ જેઓએ એ પ્રયોગો નથી લેવા તેવા સરકારી સાદિત્વકારોને-મને પહેલી મલમાં આગીદાર બનાવવાની મને લિમિટ થઈ આવી છે.

સામાન્ય રીતે નાટક કેમ બજવતું એના કાર-કમ તેના સલાહકાર પડતા મહાજ રહી નહીં કરે છે. જ્યારે થય કલબના દાદાએ-નીવસા રૂઝે જા આવી-નાટકના એક સામ તરીકે જ-નાટક કેમ કરવું તે એડિયન્સ સમક્ષ ચર્ચા કરી નહીં કરે છે. આ વિચિટ્રતા ઉપર તો અહીંના નાટ્ય-રોખીન વર્ગ આક્રીંત છે. આ દાદાએ જ્યારે અર્થા કરવા-દોષ ત્યારે રમજ-ને ડોકલ ના તો

આપણાં ધધાદારી નાટકો રસજ્ઞ લેનારં કારોભાર ફિલિમવાળી લઈલાં લાગ્યા વિના નહ રહે. એટલું જ નહીં પણ દમણાં દમણાં 'એમે ન્યુઝ'નાં વાર્તાથી બજવાતાં નાટકોમાં પણ ફિલિમવા સાથે વિચારી યાત્રી નથી એ સર્વસાધારણ અનુભવ છે. એટલું 'ખરું' કે સર્વાંચ સુધ નાટકો પણ ક્યાંક ક્યાંક બજવાતાં રહ્યાં છે. પણ તેની સંખ્યા કેટલી? જવાબ તો બહુ છે. મે ફિલિમવા યાગ વાપર્યા-એ જરા સ્પષ્ટ કરું-જાને બોલી જતાં હોય તે જરા નુકસાન આવેકમરે-નુકાનિયામાં બોલી જતાં લાગે. ક્યાં પાત્રો સાદજિ રીતે કામ કરી જતાં દોષ એવા જ પ્રયોગો લેના-ર્યાં હોય પણ સમજા હોય પાટે છે એ અનુ-ભવીઓથી જાનવતું નથી. એવાં નાટકો બનાવી કે મશી રેલ જા બજવાતાં મણાં થે એવાં દર્શ.

જમાનાના પ્રાચિન-ફિલિમાના અનેક રસો ભેઈ રીકા બની ગયેલા-ટુલાબી સ્વભાવના-લહેરી-વારી-એક પલેલા દાદાએનો પદું ને યુવાન કાર્થએ સમજે છે, તેઓને પ્રોગ્રેસીવ કરવું પડતું નથી પાર્યાં જ થે લતા દોષ એવા જવાને-તેઓ તદ્દન સ્વભાવિક રીતે પાર્યાં સમજે છે. તેઓની સાદજિતા-સાદજિતા-એકથી બધી હોય છે કે એડિયન્સમાં પધારેલા સમજને-ને ઘણી વાર સંજ્ઞાવિજ્ઞમ થઈ પડે છે કે આ તે અમે નાટક લેકએ છીએ કે ધારમાં બેઠાં બેઠાં જુલમિલન મિત્રોના ટોલકાયા સાંભળએ છીએ

સાજ-સાજવટની વાત જ નહીં. ખાસ જરૂરના અવવાદ સિવાય તો મોટે ભાગે યાવકેક વપ પણ નહીં-શાજના સામાન્ય પહેરવેશથી-માત્ર વિચલ પાકા-ને ઘોડું અનિવાર્ય ફરિવાર-એકલાની માર્ગથી અમલબના આજએ યુગેસો' આરસો

મોવાજનેને ત્રણ ચાર કલાક મંત્રમુગ્ધ રાખી શકે છે.

આટલો પૂર્વરંગ આપી દેવે હું એ નાટક આપને ફાવે.

રાવના બરોબર આઠ વાગે-સન્નારીએ ને સન્નનોથી, ખીચોખીચ બારાઈ બેઠેલા હોલમાં હું મારી માનીતી જમ્માએ-જમ્મા ૫૨-પર્વાડી મારી બેસી બેઠો. ને એ સામે ભેળું સામાન્ય રીતે રેજે પડદાથી ઢાંકેલું હોય ને તેને બદલે-જમ્મા ખૂલે હોયે વાગેલા બાંકડો-કાખા ખૂલે ચોપડીઓની એક ઘોડી-પાછળ એક લાંબું રેલ્લ વગેરે સરન્નમ નજરે પડે. કાંઈક નવું ને અણધાર્યું કરીને જ જ એવું નામ ફાદા.

નાટક રમ થયું.

આડિયન્સમાંથી જીનીને એક ફાદો રેજે પર આવી પૂછે છે:

‘એલા જની ફાદા-એ કાન્તિદાસ-તખા ક્યાં મવાઈ દંડી પડેલા કેમ બાંધ્યા નથી? ત્યાં પોતે સદાયે બલી રહીને-સોંકડોને ખડખડાટ દંડાવનાર જની ફાદા-કાંઈક સુધવા-કેડિયુ ને માથે મોટું પાથડું પહેરી દાજર થાય છે.

ફાદા જની-પડેલા તો આલ્લા કાનિયાએ બોલી વરફ બાંધ્યા છે.

ફાદા પોતુ-તો પછી આડિયન્સને પણ ત્યાં બેસારવું હતું ને?

ફાદા જની-બધાએ એકમની અસર થવા માંડી કે શું? જ્યાં તેની જરૂર ત્યાં એવ પડેલે ને જ્યાં પડેલે ત્યાં એની જરૂર નહીં.

એ સવાર પૂરો થતાં રેજે પર પડેલા પડે છે.

પછીના દરખમાં વાણીલીનના ધીમા સરો વચ્ચે બહુ પવન ફૂંપી પાવડી પહેરી-લાલ વસ્ત્રમાં લેપેલા-એલ એક વ્યક્તિ ગોળાકાર અવિર્ભા રેજે પર આવી આડિયન્સને પ્રણામ કરે છે.

‘હું રંજશૂમિત્રો આત્મા આપની સમક્ષ દાજર પાઉં છું. હું એક હાથે આત્મા ને બીજે હાથે શોકની લદાણું કરું છું. મારી એક ફરિયાદ છે. મોવાજનેનો મારી ‘વરફ’ વાતો કરે છે-પણ મારી ‘સાથે’ બેસી કોઈ વાત કરવું નથી.’

આણું કાંઈક એ વ્યક્તિ કહે છે ને વરવ પડેલા પડે છે. આ રત્નઆવ નવીન ખરી કે નહીં?

પડેલા બેસે છે. સાથે એક બારી છે, કાખા

ખૂલે એક લાકડાની ઘોડી છે. એ ઘોડી પર લીલી-ઓ પાણી વખતે ને કપડાં મહેરે છે તે ઘોડીવાળી મૂક્યા છે. બારી પાસે એક કન્યા બેઠી છે. દરમિયાન એ કન્યા પાનેવરને ઘોડી વાળતી જાય છે.

કન્યા-તેની માતા-તેની ઘોડીસણુ જેને એ વહાલથી મારી કહે છે-ને તેનો ડીકરો-આટલાં જ પાત્રો એ સજવે છે.

નાટકનું નામ છે ‘આયા.’ કન્યા પાણી વખતે શું કંઈક છે? કાલ્પનિક લગલગની મનોહર કથનના વાસ્તવિક લખનારો કહે છે કે નહીં? કૃષ્ણના સીંહફળની કથના-આયા લખનાર કૃષ્ણભૂત થાય છે કે નહીં? કૃષ્ણ પ્રશ્નોના જવાબ આપી ભય તેવી રીતે સંવાદોગોલકવા છે. સદ્-બાગ્યે એ આણુ નાટક ‘કેટાની’ના આ અંકમાં જ અન્યત્ર છપાયુ હોઈ તેની વિવરમાં કુ ઊવરતો નથી સાહિત્યરસિકોએ એ ખાસ નોંધ જવા લેવું છે.

કન્યા-માતા-ને પાડોચા મારી એ ત્રણે પાત્રો અહીંનાં સંસ્કારી કુટુંબની બહેનો બજવે છે. પ્રે ‘સજવે છે’ એમ સખ વાપર્યો પણ ના એ સખ બોલે છે. બહુ પોતાના ધરમાં બેસી એ બહેનો ધરમમ કરતાં કરતાં સ્વાભાવિક રીતે પાત્ર ફરતી હોય એમ ભેનાઈબાને લાગ્યું. એ આખા પ્રેવેય બાળક stage directionની ઉત્તર દોરવણી દેખાઈ.

પુન રત્ન લઈ ભય છે ત્યાં એ પ્રવેય પૂરો થઈ પડેલા પડે છે.

અહીં એક યુવાનો જરૂરી છે.

વંદનમાં ને રીત One Act Play સજ-વાન છે તેમાંથી પ્રેરણા લઈ મન કથનના બાઈબો અપણા વાતાવરણને બધેએ સર્વો ‘એક જાંઠી નાટક’ ભતે જ લેવાર કરે છે. આ આખા પ્રેવેયમાં એવા એ નાટકો દોરા છતાં રસદર્શનની Continuityને જાણે વધી આવેલો નહીં.

બીજા ખૂતો એ છે કે દરેક પ્રવેય પડેલાં એક લાઈ દેવે પછી શું આવશે તે સુધાર સખોમાં કદી ભય છે.

પડેલા બેસે...

સાથે-જાખા આસપાસી પ્રાથમિક નાટકોને આરેરેટી નજરે પડ્યું. વાળિવેલાં વાળિવેન-લગલગની આવાર-જાંઠી-લગલગ-ફૂંડ-મંજરાં વગેરે દવાં. દાજર વસેલા સમીપોએ એ ભેળું

કે રાત્રી બીમવણસી દોના કર્તા-એ મધુર મનિ
 ઉત્પન્ન થયા તે અરસલ હવાઈવન ટાઈપ લાગું
 હવાઈવન ચીરકેરડાની રહેડી આપે સાંસળો છે
 ને' જોનાર એ જ હતા જામી પદી પાસીરીક
 મહાસાવરના કોઈક ટાપુ પર નસું હવાઈવન
 બીજાન લઈ સહેલાઈથી ધીજ કરતા હોય એમ
 લાગું એ Rhythm ને એ Tempo સાચવી
 નૃત્ય ચોખ્ખીન ઉમેજ કે મદમના તો પત્ર આપે
 આપ નૃત્ય કરવા લાગે ચીરકેરડા પૂરે થયું ને
 પાદો પથો

હવેના દરબા પાદો ભવદવા-સાગી બાણો
 દળતા મેજ પાસે વિવેચક બેઠા છે જમણી વિન-
 માથી બાહર હાથફેર ખખડાવતો એક યુવાન
 દાખલ થઈ-સામે પડેલા બાંકડા પર બેસે છે

વિવેચક-તમે કાણ ?

મીનજ-હું મીનજ-ક મા મુનચીત્ર સર્જન

વિવેચક-પણ મીનજ તો ક્ષી છે ને તમે તો
 પુરુષ છો.

મીનજ-એ જ મુસીબત છે, મને પોતાને પણ
 સમજતું નથી કે હું કો છું કે પુરુષ મુનચીત્ર
 તો મને મીનજ તરીકે જ વર્ણવી છે પણ એના
 વચ્ચેનામાં માણસા ક્યાં ચીત્તને અણ જ મુકેયો
 નથી પાઠવુની પ્રત્યુતામાં મુખલ અને ક્યેરીને ભાગી
 બલ છે ત્યારે અને અરેખર એને આગી મારજાની
 ઘચ્છા થઈ ચપ્પેલી મારી મુનચી સામે ફિરિયાદ જ
 બે છે કે મને પૂરી શી ન બતાવી કોરો પત્રમાં
 બાહર ન પડેરવા હાથથી જ એ ન વચાહું તો
 કું છું ?

કાળી બાણથી 'ખખડા' એમ સર્જના
 કરી-ફેરકે મારી-હાથમાં રાત્રી પકડી એકે બેંચિ
 હાજર થાય છે

વિવેચક-કાણ ?

બેંચિ-હું કાઠ-મુનચીત્ર સર્જન કાલાત્રિ-
 મિત્ર દુસદમ-મત્ર જાપી જાપી મારી પાસે-
 માસા સર્જકે એવા કાચો કરાબ્યા છે કે હું વાકી
 ગયા છું ગુજરાતના નાથમાં-ચિયાળાની કઠકઠવી
 કઠીમાં મારે નરી તરવી પડી-મને તો સારી
 બોન્કાકઠીસ-ને રબલ ન્યૂપોનિયા જ યઈ પ્રએસા
 સાક થયું કે લીલા વૈભવી સમવસરની દવાથી
 માસા સર્જકને મારા મદદવારની ખબર જ પડેલી
 નહીં, પરાક્રમે કરીને તો હું કદાળે ગયા છું
 ને મને નિરાંત જ આપી નથી અધૂરામાં પૂરે

ટેકરી પર કોઈતમાં પ્રભુવોહિ કરવાને બદલે
 લાલ ચીલી કાંઠે એવો જોગમાજા એવી મજરી
 સાથે માક પનાક પાંચુ હું તો વીળા પોકારી
 ગયા છું મારે તો રમણલાલના પાતળી માફક
 મેજા કરીને નહીકઠિ-કે દોડીમા ખાસા સાહેબની
 રહેડી વખાવવી છે.

સેયા-હાળી કઠી-મને બલપટા-જરમા, સર્જક
 બલ દોલિયા નાળ-આવે યુવાન વર્તિમણી દાખલ
 થાય છે. સુખી કુટુંબના-આરામક્રિય-પેચા નખીસ
 એવો એ લાગે છે

વિવેચક-તમે કાણ ?

યુવાન-હું રમણલાલ ને કેસાઈતું ધાત્ર માક
 કોઈ નામ જ નથી મારા સર્જકની બધી નવલોમાં
 હું એક જ આવ્યા કહું છું એ તો માત્ર મને
 જુદી જુદી સીચો સાથે પરાણુવી દેવા મારે અને
 જુદા જુદા નામ આપવામાં આવ્યા છે હું મારી
 આરામક્રિયતાથી ને ટેકરીમાં સદાચ ચીલી કરવા
 જમાલ કે મદમદવી યાકી ગયા છું આજની
 કોઠી દુનિયાઓમાં મારે તો સાદસો કરવા છે
 જમત એક રહે એરડે મારા સર્જક તો બલ
 મુડાના સંનિધે મારી પાસે એકાદ વખત ખબર
 કહેવે-અથવા મુઠો ખબર કાઢે તો મારી પાસે
 એકાદ વખત ફેરકે મરાવે હું તો મારા સર્જકથી
 મળે આવી ગયા છું

કાણ અચાન-સુરવાળ-મુલ્લ આણ-સરાવાદાર
 બદન-આવી બેંચિ ત્યાં દાખલ થાય છે.

વિવેચક-પધારો તમે કાણ ?

બેંચિ-મારા સર્જકે બાંદરબંને તો મારી પર
 જુલમ જ કર્યો છે 'નાના બાવા'માં અને બનાબી
 લિખારી ને નામ રાજીતું બાદલાલ સલા બાદલાલી
 ને લિખારીપણને કથાર મેળ દોષ મરો ?

આ વખતે વિનમાયો ગીતસંગણ છે 'અખ
 દિન ખીવત નાંહી-ફાંકે'-કધારકને અચાજ ને
 હાથમા ચીરો લઈ લયકથિયા ખાતો એક માણસ
 રટેજ પર હાજર થાય છે ને ફરી ખાંસી ખાજ-છે.

વિવેચક-કાણ તમે ?

કાંકિયો-હું દેવકાસ

વિવેચક-સરચંદ્રનો કે ન્યૂ થીએટરનો ?

કાંકિયો-પાકો

વિવેચક-અથવા ગુજરી ગયા પછી પણ લાગી
 દાકળી લવ ને ખાંસી ન દેવા ?

દેવદાસ—કેમ છટે ?—મારા ચર્ચાનંદારે મારા પર વિવાદવાળા કાંઈ બાજી રાખી છે ? આમ તો મારી સાથેના બધાંય પાત્રો દુખી જ છે. દુખ ભૂલવા ન પાડેએ દારૂ પીધો—કે ન પીધો એટલા પહેલેનાં—અચાર્યે માર્કને એકલા પેટી જતા તેના પછીએ—પેલા ઠાકરાને પણ દારૂ અપાડશે નહીં. અરે એ તો ઠીક પણ છેવટે પેલી ચન્દ્રાને પણ દારૂ પીટી કરી નહીં. બસ મને જ દારૂના બાકલા દેખિતો બતાવી દીધો. એટલે મારે તો જન્મજન્મભરે—દારૂ દેખિતો બસ—અબ દિન બીતવ નહીં—માથા કરવાનું.

સાહિત્યજનકને મુખ્ય કરનાર પેટું નાટક Six characters in search of એવર પબ્લિશર મા તો માત્ર પાત્રો પોતે જ સર્જક પાસે જઈ પોતપોતાને જે, કહેવું છે તે કહી શૂંચ છે. આ પ્રવેશમાં તો પાત્રો વિવેચક પાસે આવી પોતાના સર્જક સામેની ફરિયાદો રજૂ કરે છે. બધા જ પાત્રો પોતાના સર્જકને ઠાઠી—બીજા સર્જક પાસે જવા કહે છે, પણ પાત્રો વિદાય થે છે ને તેના સર્જક ઠાણલ યાચ છે. તેઓ સૌ પોતપોતાની મુશ્કેલીઓ રજૂ કરી પાત્રોનો બચાવ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. પણ આમાં એવો તો બેનમૂન દિલ્લખી જાય છે કે એ નવીનતા નેઈ દાજર રહેલા સાહિત્યસેવકોને બેઠક આનંદ યાચ છે.

એ પ્રથમ પૂરો થઈ પડેલા પશ્ચો. દરેક નાટ્યપ્રથમ પણ એક જોડ રાખવામાં આવેલું.

સંબંધિત નિર્ધારન પાછળ પણ ઘરવાલ દોરવણી બચાવા સિવાય રહી નહીં.

‘એનાઉન્સર’—Announcer પાસે પાસે આવી કહી, બચ છે:

‘સ્વાતિ નક્ષત્રમાં વરસેલ મિથુનિને પોતાના શરીરમાં ન્યારે કાણ માછલી સ્થાયે ત્યારે તે મોટી બની બચ છે. સુંદરીનાં આંસુને કવિઓએ મોટીની વપમા આપી છે. આંસુ આંખમાંથી અરે એ ચારીરિક ક્રિયા થઈ—આપે કહી આત્માને રડતો નેયો છે ?—એ પ્રશ્નોના જવાબ આપને અમરશ હવે પછીના નાટક ‘આત્માનાં આંસુ’માં મળશે. પડેલા ભયઓ.

સામે જ એક બાળા ફેલવું રહેલું જાહેર છે. તલ્લપાર રીપોર્ટર—એ બાળાના બાપ—પ્રોફેસરની મુલાકાત માટે માગણી કરે છે. મરણ પામેલા માણસોના આત્માઓ સાથે વાતચીત કરવાની પ્રોફેસરની નવી યોધ માટે એ રીપોર્ટરને હકીકત

જેઈને છાએ, પ્રોફેસર આંખનું નુર પોણું છે. નેટલી દર્શકોત કહેવી નેઈએ તેટલી તે કહે છે. એક પારસી રીપોર્ટરથી જરા અંબવ પ્રશ્ન પુછાઈ બચ છે, પ્રોફેસર શરૂસે થઈ વિદાય થે છે.

આ નાટિકાનો પ્લોટ ખરેખર સુંદર છે. એ પ્રોફેસરનો યુવાન દીકરો લગાડને એને મલાયા ગયો છે. ત્યાંથી સરકાર એ યુવાનના અવસાન-ખબર મોકલે છે. આ આઘાત પ્રોફેસરને અસહ્ય થઈ પડે છે. ને તેમાં જ તે આંખનું નુર પુએ છે. પણ ઠાકરાને મરેલો કહી બાપ પ્રિવાચન-વિધાનો અસ્માસ કરી અવનવી રીધો કરી પોતાના મનને હલાકમાં રાખે છે.

એક હકીકત કહેવી રહી રૂઝ—આ બને ઠાકરાં-મલાયા ગયેલો જાઈ ને તેની બહેન—નમાર્માં છે. તેઓની માતા તેઓના બાલપણમાં ગુજરી ગઈ હોવાથી પ્રોફેસરને એ બંને ઠાકરાં ભતે ઘરનાં પાયા છે.

રૂઝ પર ઠાળા હાથની બાણ પાતા ટેબલ પર મલાયા ગયેલ ઠાકરાનો લશ્કરી પોસાતમાં ફોટામાં છે. ને પાસે જ બરીસો છે.

પ્રોફેસરના મથા પણ દીકરી પણ આવી બેઠી છે ત્યાં પેલા મરેલો મતાપણો યુવાન છવતો પણ મથાના રીતે કુંકુ થઈ અએલા અદેરાવાળો—જાણલ યાચ છે.

બહેન—કાણુ ડખે ?

યુવાન—બહેન ન બોલજોશ મને ?

બહેન અચાજ બોલખે છે. એના ચહેરા પર અનહા આશ્ચર્ય ને મૂંઝવણ ફેલાય છે.

બહેન—પણ સમજાઈ તો ઘાસ અવસાનના ખબર બોરેલા.

સોઈ—હા એ વખતે મારા પત્નો ઘાગેલો નહીં હું લાઈના વડોળમાં એક પાઈમાં ધાલલ થઈ પડેલો પણ જાનમાં આવતાં બેપુ તો લાઈ જવમ થયેલી. મારી હકી રવાના થઈ ગયેલી. ખૂબ આધેયો—અનેક વિઠંભણાઓ સહેલો આણું છે. મારે બાપાછને મળવું છે.

બહેન વિચારમાં પડી જાય છે. કદાચ નિમિષ કરી લઈને તે એના બાપાછને મળવાની ના પાડે છે.

બહેન પુલાસો કરે છે—લાઈ વડું છવતો છે એ ભણી જાયુલના મનને અત્યારનો આનંદ રીખાઈ જશે.

લાઈ—કેવો વાવ કરે છે વડું ? બાપુલ મને છવતો નેઈ રાહ ન લાય ?

કોઈ પણ ભવની લાહટની ટેન્નીક બતાવ્યા સિવાય પણ કલ્પનામાં મૂર્તતા પામે. વિવેચક પાસે મૂર્ત સ્વરૂપે આવીને વાતો કરી નવ છે અને એવી જ રજાભાવિકતાથી પાછાં આત્માં નવ છે. આમાં નથી લાગતી કોઈ જગ્યાએ અતિશયોક્તિ કે અવાસ્તવિકતા. પરંતુ નજરે પડે છે સદાજ અભિનયશીલ અને સુરેખ હારશરણ.

ત્રીજું નાટક તે 'આત્માના અગ્નિ.'

આ નાટકે પ્રેક્ષકોને એવાં તો મત્રમુગ્ધ કર્યાં હતાં કે તેની વિશેષ લખણ નકાર્યું છે. કદાચ મારા કરતાં બીજા પ્રેક્ષકો તે વધારે ઊંચી રીતે કહી શકે-છતાં પ્રોફેસરના ધરને સેડીંગ ખરે આખને અમી નવ જેવો હતો-પ્રભાથ પણ સરસ અને હાથમાં ફેરો લઈને આવતી મિન્ટુની એન્ટી વટન સ્વાભાવિક દોડીને આપણે રોકીને બંધાયે ધરમાં બેઠા આ બધા બનાવો જુએલા કરતાં દોષમે એવું લાગતું હતું. ક્યુ પાત્ર કોનો કરતાં વધારે છે તે કહેવું મુશ્કેલ હતું, નાની સૂચિકા લાજ-વતો પેટો પાસની કે અથ ડ્રોઈસરી રોખા કે મિન્ટુ? આને એ પ્રશ્નો નેહા પછી ત્રણ દિવસ

પીટી ગયા છે છતાં મનનમાંથી નથી જતાં એ પાત્રો નથી જતાં એ રસો.

અને છેવટનું નાટક તે હાલક.

દ્રમીયમાં જેને કોઈ હુમ્મર કહે છે તેનાથી વારપૂર આ નાટક-કે જેમાં એક પણ પાત્ર અભિનય નથી કરતું છતાં અભિનય કરે છે તેમ લાગ્યા કરે છે-એ તો નાટક નેરો જ સમજાય તેવું છે-હાલકમાં આવતી રમૂજ રેડીયો પાસી એ બોલ-કારક કરવામાં આવે તો કદાચ યુજરાતી ભાષાને હાનિકારકને એક નવો યોગ્ય જડે તો એમાં નવાઈ નહીં.

બસ આ તો મારો સ્વર્ણ મત નાટકો વિશેનો આગ્યો...સંબોત વિશે કું કયું કહી શકું તેમ છે તદ્દી કારણકે મને તેમાં બહુ સમજાયું નથી...પરંતુ મને સામળ્યું થયે તેવું સંબોત હતું...અને પેલું નામ અને 'મહાસી રાવ' તો કેમ શ્રદાપ.....

નમસ્તે

તા. ૧૦-૧૧-૪૮

વિ

શ્રીમતી દિલ્હાના

જય દિન

કર્ણાલય તરફથી

'કલ્પાની'ના ચોથા વર્ષનો આ ઉલ્લેખ અંક છે. આવતા અંકથી 'કલ્પાની' પાંચમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરશે. આર વરસની આ નાનકડી યજ્ઞમાં જ 'કલ્પાની'એ યુજરાતી વાંચતી જનતાનો સારો એવો ચાંદ મેળવી, યુજરાતી સ્ત્રી સામર્થ્યમાં પોતાનું રચન જમાવી દીધું છે. ગ્રાહકો-એજન્ટો, લેખકો-વાંચકો અને વેપારી-હિલોમપતિઓના હાર્દિક સહકાર અને આ વર્ષે 'દીપોત્સવી અંક' પ્રગટ કરી શક્યા અને એ સહકાર જારી રહેશે એવી શ્રદ્ધાએ જ આવતે વર્ષે પણ કંઈક એવું જ કરવાની આશા સેવીએ છીએ.

આ અંક સાથે ઘણા આહુકસાઈઓનું લવાજમ પૂરું થયું હશે-તેમને તેના ખખર પણ અલગ કાંપડી દ્વારા મળ્યા હશે; એ સૌ આહુકોને વિનંતી છે કે છે તેવો જ સહકાર જારી રાખી મનિઓર્કરથી નવા વર્ષનું લવાજમ મોકલી આપશે. અથવા તો જાન્યુઆરી માસનો અંક વી. પી. ધી મોકલાતાં સ્વીકારી લેશે-આપના આ નિર્ણયની ખખર કાર્યાલયને આપના આહુક નંબર સાથે અવરય લખી જણાવશે.

— સંચાલક

સ્વીકાર

સીતલન, બહુશી, પ્રેમધર્મ, અતિથિ, નાટક, હારવી-વર્ષમાન, જયનપ્રભાથ, જય સોનાપૂ અને ફરી-એ સામર્થ્યોના દીપોત્સવી અંક મળ્યા છે.

સ્વળકોચને કારણે વિસ્તૃત નેધિ આવતે અંક.

પ્રભુતામાં પગલાં માંડતાં પહેલાં—

સમના માંગલિક અવસરને અનુરૂપ

અવનવી ડિઝાઇન,

ગુરૂ ગુરોભનો

ફાને મનાડર રંગભરી

કુંભકુંભ પત્રિકા

૫૫

અને દલાભ

મંગળાદક

મારે

સરસ્વતી પ્રેસ

દાણાપીઠ

ભાવનગર

[મોસર]

ચહાની તે હોજીલ-

ઘડેલનારે અને પાનપણ એ સારી ચહાની ખાધ કુળે છે
 આ સુખિયો મેરીય હોડે નાનાય મહા નખરે આપણ મરે મુરે છે આવી
 મહા નવ વર્ષ અરે 'મેડીસ' રહે નીરવેરે નેમ ઉપર મેન વિધરિય
 પ્રમુખના પ્રયોગે પડે તે તમને પચશે તેમ જુગ જુગ પ્રવર્તી સાધનોમ
 તેમ જાગરાવણ અને હાજીરનારી આવી સાચે તમારી સામે આવે છે
 આજની મેડીસ રીડે આવી રીડે ચહાની ખાધી આવે ત્યારે નખે
 'મેન મેન જાગર' આજની ખાધી

Standard

HARIELWALA CORPORATION. 30 Samel Street, Bombay

